

Névtani Értesítő

31.

Budapest
2009

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi
és Finnugor Intézet időszakos kiadványa

Szerkesztőbizottság:

HAJDÚ MIHÁLY (a szerkesztőbizottság elnöke)
BÖLCSKEI ANDREA, GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA,
HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ, LACZKÓ KRISZTINA

Szerkesztő:

FARKAS TAMÁS

A kötetben megjelent tanulmányokat lektorálták
a szerkesztőbizottság tagjai

Technikai szerkesztő:

SLÍZ MARIANN

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/a
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107
Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Honlap: www.mnyt.hu/ne
E-mail: nevtart@ludens.elte.hu

31. szám

A kötet megjelenését támogatta:

Budapest, 2009

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RESZEGI KATALIN: A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról.....	7
RANCZ TERÉZ: A névadás motivációi Felső-Háromszéken és a név súlya az identitásjelölő faktorok rendszerében.....	17
FARKAS TAMÁS: Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktushelyzetben.....	27
GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévvadász kérdéséhez.....	47
MIZSER LAJOS: A munkácsi várhoz tartozó falvak hely- és személynévei 1570-ben.....	63
VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: Győr és Kapuvár 18. századi családnévei.....	69
HELTOVICS ÉVA: Ragadványnév-adási motivációk budapesti fiatalok körében.....	83
SLÍZ MARIANN: A háromkirályok kultuszának hatása a középkori és kora újkori névvadászra.....	91
DÉNES GYÖRGY: Pest pataka.....	105
K. NÉMETH ANDRÁS: <i>Vörösegyházi-kereszt – Vörös-körösfű. A helynévi motiváció egy sajátos továbbélése</i>	113
BÖLCSKEI ANDREA: Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról.....	119
KOZMA JUDIT: Magyar és német népi csillagnevek és csillagképnevek jelentései.....	143
RAÁTZ JUDIT: Egy újabb tárgynévtípus: a 4-es metró fűrópajzsainak névvadászáról.....	157
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES: Szabadkőművesi páholyneveink változásai.....	165
ROJÁK VINCE: Hat kárpátaljai magyar falu kecskenevei.....	171

MŰHELY

TÓTH VALÉRIA: Elmélet és módszer a történeti helynévkutatásban, különös tekintettel a településnevek változásaira.....	175
VÖRÖS FERENC: Szeljegyzetek a magyar családnévátlasz előmunkálatai közben.....	185
SEBESTYÉN ZSOLT: Kárpátaljai helységnév-magyarítások a Volóci járásból.....	199
IRENA SARNOWSKA-GIEFING: Névtani kutatások a poznańi Adam Mickiewicz Egyetemen.....	209
KECSKÉS JUDIT: Névtani témájú szakdolgozatok a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén (1996–2009).....	213
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2008-ban: BAUKO JÁNOS: Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben (Négy szlovákiai magyar település ragadványnévrendszere); N. FODOR JÁNOS: Északkelet-Magyarország személynéveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526); SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Ungarndeutsche Personennamen im Plattenseeoberland. Eine anthroponomastische Langzeitstudie in Deutschbarnag und Werstuh [Német személynévek a Balaton-felvidéken. Történeti személynévkutatás a barnagi és vöröstói németek körében].....	217

KÖNYVSZEMLE

HEGEDŰS ATTILA: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó szerk.: Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai	231
HAJDÚ MIHÁLY: Ördög Ferenc: Válogatott tanulmányok.....	236
BÖLCSKEI ANDREA: Tóth Valéria: Településnevek változástudományja	239
PÁSZTOR ÉVA: Kovács Dániel: Sátorlajárhely helynevei és történeti topográfiája.....	243
KISS MAGDALÉNA: Sebestyén Zsolt: Kárpátalja településeinek történeti helynevei	248
KÁLNÁSI ÁRPÁD: Balogh László: Debrecen város utcanévkatasztere	250
HÁRI GYULA: Hoffmann István – Tóth Valéria szerk.: Helynévtörténeti tanulmányok 3.	251
FARKAS TAMÁS: Hajdú Mihály: Az 1913. évi helynévtár névvégmutató szótára	255
HÁRI GYULA: A Magyar Névtani Dolgozatok új köntösben.....	257
FARKAS TAMÁS: Derdák Ferenc – Kiss Gábor: Térképi adatok Vas megye történeti földrajzához. Szombathely és környéke 1762–1862	260
HAJDÚ MIHÁLY: Körmenyi Géza: A Tatai Gimnázium névtára 1765–2007	262
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Nicole Eller – Stefan Hackl – Marek L'upták szerk.: Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext [Nevék és a bennük rejlő konfliktusok – európai összefüggésben]	264
SEBESTYÉN ZSOLT: Pavlo Csucska: Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник [A kárpátaljai ukránok családnevei. Történeti-etimológiai szótár].....	267
VINCZE LÁSZLÓ: Wilfried Seibicke szerk.: Die Personennamen im Deutschen [A személynevek a német nyelvben].....	271
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Anna Ferrari: Dizionario dei luoghi letterari immaginari [Fiktív irodalmi helyek szótára]	276
GYÖRFFY ERZSÉBET: Antti Leino: On Toponymic Constructions as an Alternative to Naming Pattern in Describing Finnish Lake Names [A helynévszerkezet mint a névadási modellek alternatívája a finn tónevek leírásában]	279
FÖLDI GÁBOR: Györffy, Erzsébet: Similarities and Dissimilarities between Swedish and Hungarian Hydronyms [Hasonlóságok és különbségek a magyar és svéd víznevek között].....	282
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe beérkezett, a későbbiekben ismertetendő magyar névtani kiadványok	284

FOLYÓIRATSZEMLE

BÁRTH M. JÁNOS: Ritva Liisa Pitkänen – Janne Saarikivi szerk.: Onomastica Uralica 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages [Helynevek kölcsönzése az uráli nyelvekben]	285
BÖLCSKEI ANDREA – SLÍZ MARIANN: Hoffmann István – Tóth Valéria szerk.: Onomastica Uralica 5.....	287
VINCZE LÁSZLÓ: Namenkundliche Informationen 91–92. (2007)	288
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 14. (2008).....	291
BÖLCSKEI ANDREA: Nomina 31. (2008)	293
LABANCZ LINDA: Acta Onomastica 49. (2008).....	295
HELTOVICS ÉVA: Namn och Bygd 95. (2007), 96. (2008)	297

PAPP KORNÉLIA: Studia Anthroponymica Scandinavica 24. (2006), 25. (2007), 26. (2008).....	298
KLEIN LAURA: Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift (2008)	301
KOZMA JUDIT: Zunamen/Surnames 3. (2008).....	302
 MEGEMLÉKEZÉS	
HAJDÚ MIHÁLY: In memoriam Kázmér Miklós (1921–2009).....	305
 TÁJÉKOZTATÓ	
Szerzőink figyelmébe.....	309
Fontosabb rövidítések	312
Számunk szerzői	313
 CONTENTS	315

A TULAJDONNEVEK MENTÁLIS REPREZENTÁCIÓJÁRÓL¹

1. A névkutatás (különösen a történeti névkutatás) a nyelvészetben belül mindig is nyitott volt a nyelvészet más területeinek, illetve a társtudományoknak a szemléletmódja és eredményei felé. Az utóbbi időben is erőteljesen éreztetik hatásukat a névtudományon belül egyes új tudományos irányzatok, köztük a kognitív nyelvészet, és fokozottan jelentkezik az igény a pragmatikai és a szociolingvisztikai szempontok mellett a pszicholingvisztikai közelítésmód erőteljesebb megjelenítésére, a tulajdonnevek mentális reprezentációjával kapcsolatos ismeretek felhasználására is.

Az ilyen irányú törekvéseket azonban kétségkívül némileg gátolja az a körülmény, hogy e nyelvi elemek mentális leképződéséről meglehetősen keveset tudunk, s a tulajdonnevekhez kapcsolódó mentális folyamatok vizsgálata a pszicholingvisztikai kutatásokban is periférikus helyzetű (jobbára csak a megakadásjelenségek tanulmányozása során kerülnek elő), a szócsoporthoz ilyen jellegű vizsgálata ugyanakkor a vázolt névtani érdeklődés miatt különösen fontos lenne. Dolgozatomban ezért – mintegy a további vizsgálatok megalapozásául – igyekszem bemutatni azt, hogy miként, milyen feltételek mellett tűnik célszerűnek e nyelvi elemek mentális vonatkozásairól gondolkodni, valamint megkísérlem összegezni a tulajdonnevek mentális reprezentációjával kapcsolatos pszicholingvisztikai és az ehhez kapcsolódó neuropszichológiai és kognitív szemantikai vizsgálati eredményeket, kitérve a névtani szakirodalomban a témát érintő, eddig megfogalmazott gondolatokra is (s ahol szükségesnek tűnik, árnyalva azokat).

2. A nevek mentális reprezentációjáról szólva nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a fejünkben zajló folyamatokról nem tudunk közvetlen megállapításokat tenni. S ahogy a mentális folyamatok általában, úgy a nyelvi folyamatok sem vizsgálhatók direkt módon, csupán a megfigyelhető jelenségekből, a nyelvi viselkedés tanulmányozása alapján próbálhatunk meg következtetni a mögöttes működésre. Ilyen módon feltételezhető a nyelvi működés kapcsán valamiféle belső szótár megléte. A mentális lexikont az elmében egy olyan nagy kapacitású tárként szokás értelmezni, amely az egyén által megismert szavak mentális tárolását, valamint a tárolás rendszerező elvét és az előhívás mechanizmusait foglalja magában. A tulajdonnevek mint nyelvi elemek ennek az agyi szótárnak a részeként képzelhetők el. Mivel pedig a mentális lexikon nem „mint közvetlenül adott jelenik meg”, hanem mint egy feltételezés-rendszer (vö. GYÖRI 2008: 229–32, NÁNY 1997), amellyel jól magyarázható a nyelvi viselkedés, ebből adódóan elemeinek, köztük a tulajdonneveknek a mentális reprezentációjáról is csupán feltevéseket tudunk megfogalmazni a megfigyelhető névhasználati szokások alapján. Nyilvánvaló tehát, hogy a kérdés kapcsán nem állapíthatunk meg abszolút igazságokat, feltevéseinknek ugyanakkor kielégítően magyarázniuk kell a tulajdonnevek használatakor megfigyelt viselkedést. A mentális folyamatokra irányuló feltételezés-rendszerekkel, modellekkel

¹ Jelen tanulmány a XI. Pszicholingvisztika Nyári Egyetemen 2009. május 25-én elhangzott előadás szövegének átszerkesztett változata.

szemben ugyanis alapvető elvárás a pszicholingvisztikában a funkcionális izomorfizmus, vagyis működési módjuknak azonos eredményt kell hoznia azzal, mint ami maga a reprodukálni kívánt esemény (HUSZÁR 2005: 52).

Napjainkban ennek az elvárásnak az eredményeképpen a kognitív tudományban az elme leírására jobbra az ún. kettős modelleket alkalmazzák, mára ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy önmagában sem a hagyományos kognitivist (modularista) megközelítés, sem az újabb konnekcionista felfogás nem képes az elme komplex működésének a magyarázatára. A különböző kettős modellek lényege, hogy a mentális folyamatok megragadása érdekében a klasszikus kognitivist, szimbólummanipuláló megközelítéseket egyesítik a konnekcionista, hálózatelvű modellekkel: eszerint a szimbolikus szint működését elemibb építőelemekből álló konnekcionista hálózat, a szubszimbolikus szint valósítja meg. A hibrid modellek (pl. HARNAD 1992/1993) a konnekcionista működést csak az alacsony szintű mentális folyamatok (percepció) kapcsán feltételezik, az integrált modellek (pl. SMOLENSKY 1996, CLARK 1996, NÁRAY 2000) ezzel szemben az elme egészére kiterjesztik a kétszintű leírást (vö. NÁRAY 1996).

A nyelv komplex működésének modellálásakor hasonló nehézségekkel számolhatunk, mint az átfogó elmemodellek kapcsán. A modularista megközelítés szerint a természetes nyelvi fogalmaink egymástól független szimbólumok formájában valósulnak meg. A konnekcionista modellek szerint ezzel szemben a nyelvi jelentések az agy neuronhálózatának analógiájára sok száz mikrojegy összességéként reprezentálódnak, s a tudást maguk a mikrojegyek közötti kapcsolatok hordozzák. A konnekcionista hálózat csúcspontjai, a mikrojegyek ugyanakkor nem feleltethetők meg a neuronoknak, hanem ezeknél nagyobb egységek. Önmagukban azonban ezek a megközelítések nem képesek a nyelvi működés valamennyi mozzanatát kielégítően magyarázni. A különböző komplexitású egységekkel operáló kettős modelleknek a nyelvre való alkalmazása ugyanakkor még kevésbé jellemző, pedig vélhetően ezen a területen is eredményesen alkalmazhatók lennének. A nyelvi működés modellálása kapcsán is használatban vannak ugyan ún. kettős modellek (a legismertebb közülük STEVEN PINKER nevéhez köthető, 1999), ám ezek nem a különböző komplexitású egységek feltevésén alapulnak, hanem kétféle működési folyamatot tételeznek fel: eszerint az explicit szabályok szerint végbemenő szimbólummanipuláció mellett a nyelv szimbólummanipulációs paradigmába nem illeszkedő folyamatai kapcsán az asszociatív érintkezést követő valószínűségi folyamatokkal is számolhatunk.

Lényegében a kettős modellek nyelvre való alkalmazására irányuló próbálkozással találkozunk a tulajdonnevekre vonatkozóan a névkutató HAJDÚ MIHÁLY egyik, a nevekhez elsődlegesen kommunikációelméleti nézőpontból közelítő írásában (2003). HAJDÚ abból indul ki, hogy a tulajdonnevek mentális reprezentációjához kapcsolódó kommunikatív funkció alapvetően eltér a köznevekéétől. E különbség lényeges vonásaként a tulajdonnevek azonosító, identifikáló szerepét hangsúlyozza a köznevekkel szemben. S ebből kiindulva helyezi el a vizsgált szócsoporthoz az ANDY CLARK – PAUL SMOLENSKY felfogását továbbvivő kettősrendszer-elméletében. CLARK a szimbolikus reprezentációk és a szubszimbolikus hálózat kettőségéhez kétféle tudást kapcsol: a szubszimbolikus elemeket (mikrojegyeket) tartalmazó, rejtetten működő intuitív tudást, illetve a szimbólumokat tároló, az egyén számára többé-kevésbé áttekinthető, tudatosítható kulturális tudást (CLARK 1996; vö. PLÉH 1998b, NÁRAY 1996). HAJDÚ szerint a tulajdonnevekkel való azonosítás az elemi jelentéselemeket, illetve a betűk és számok vizuális jegyeit tartalmazó

intuitív tudás részét képezheti. Ezt a felvetését azután saját maga is kétségesnek tartja az alapján, hogy az írás-olvasás, valamint a személynévismeret részképességek egymástól függetlenül is sérülhetnek (2003: 5). Ez az érvelés azonban valójában nem cáfolja a tulajdonnevek szubszimbolikus szinten, mikrojegyekként való elhelyezését (vö. PLÉH 1998a: 200–2), HAJDÚ felvetése a tulajdonnevekről mindazonáltal pontosításra szorul.

CLARK szerint a szimbólumok a mentális folyamatainkban valódi egységekként működnek. Ez feltételezhető a szavak reprezentációjáról is. A mentális lexikon elemeihez ugyanakkor különböző típusú információk (mikrojegyek) kapcsolódnak, valójában ezek építik fel őket: ismeretek a szó formájáról (a kiejtésről, az írásképről), nyelvtani sajátosságairól (szófaj, töltípus stb.), más szavakkal való kapcsolatáról (hierarchia, asszociáció stb.), szemantikai tartalmáról, a világra való vonatkozásáról (PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 791). A tulajdonnevek használatához szintén rendelkezünk kell ilyen információkkal, vagyis ezek a nyelvi elemek is mikrojegyekből állnak. A tulajdonnevek mentális reprezentációja ennek megfelelően különböző ismeretek, mikrojegyek hálózataként képzelhető el. S minthogy ezek a hálózatok, akárcsak a közszavakat reprezentálók, az egyén tapasztalatából vonódnak el, mindenkiben eltérően épülnek ki, és dinamikusan tükrözik az újabb tapasztalatok, ingerek hatását. Hasonlóan vélekedik a tulajdonnevekről a kognitív szemantika is: e szócsoporthoz elemeinek enciklopédikus, fogalmi jellegű jelentése van, mely kognitív tartományokban számon tartott absztrahált tulajdonságok hálózatából áll, s amely az adott beszélő számára lehet teljesen sematikus, és lehet teljesen kidolgozott, sok közbelső változattal (TOLCSVAI NAGY 2008). Nyilvánvaló tehát, hogy a tulajdonnevek az idézett kettős modellekben csak szimbolikus szinten, szimbolikus reprezentációként értelmezhetők. A tulajdonnevek idegrendszeri reprezentációjának komplexitását mutatja, hogy agyi sérülés következtében az egymással kapcsolatban álló tulajdonnevek között is zavar léphet fel: DAMASIO és TRANEL betege gondolkodás nélkül mondta, hogy *Denver* város *Colorado* államban van, de nem tudott egyetlen várost sem említeni, ha arra kérték, hogy mondjon néhány várost *Colorado* államban (DAMASIO–TRANEL 1990, vö. HAJDÚ 2003: 8).

HAJDÚ közelítésmódja arra is rávilágít, hogy az értelmezés keretétől szolgáló modell megválasztásakor is körültekintően, átgondoltan kell eljárni. A tulajdonnév-használat mögöttes mechanizmusaira irányuló kutatás során e nyelvi elemeket teljes komplexitásukban kell vizsgálnunk, azaz tekintettel kell lennünk arra, hogy miként alakul ki a névhasználat az anyanyelv-elsajátítás folyamán, illetőleg arra is, hogy evolúciósan miként magyarázható e nyelvi elemek létrejötte. Szem előtt kell tartanunk továbbá, hogy a nevek nyelvi elemek, tehát a nyelvi rendszer részeként kell vizsgálnunk őket, s ezen túlmenően – mivel a nyelv nem különül el a többi kognitív folyamattól – természetesen az egész kognitív rendszer elemeiként is. Olyan modellt célszerű tehát választani (kidolgozni), amelyben a névhasználatot minden vonatkozásában elemezni tudjuk, s az így megválasztott modellben értelmezhetők azután a megfigyelt névhasználati jelenségek mentális összefüggései. A CLARK-féle modell erre a komplex megközelítésre kevésbé alkalmas, csupán a már kialakult mentális rendszer leírására szolgál, a szubszimbólumok lehorgonyzásának problémáját, vagyis hogy honnan és milyen módon nyerik a jelentésüket a szimbólumokat felépítő szubszimbólumok, nem tudja magyarázni (l. NÁNY 2000: 141–50). A vázolt elvárásoknak megfelelő modell körvonalazódik ugyanakkor FEHÉR KRISZTINA nyelvelméleti vonatkozású írásaiban a nyelvi működésre vonatkozóan (2009a, 2009b): a szerző a nyelv mentális-biológiai természete és az anyanyelv-elsajátítás

folyamata mellett a nyelv közösségi használatának jelenségeit is szem előtt tartva fokozatos modularizációt feltételező hálózatalvú leírást javasol. Evolúciós és egyedfejlődési szempontból is igen meggyőző továbbá NÁNAY BENCÉNEK a neurális evolúció elméletén alapuló elmemodellje, mely a bonyolult mentális egységek fokozatos kialakulását tételezi fel (2000: 34–48, 141–50; 2001).

A jól megválasztott elméleti keret különösen fontos, hiszen ez alapvetően meghatározza a nyelvről és más kognitív képességeinkről való vélekedésünket is, s az empirikus vizsgálati eredmények az eltérő előfeltevésekből fakadóan esetenként másként értelmezhetők a különböző modellekben.

3. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról szólva magyaráznunk kell e nyelvi elemek univerzális voltát: hogy noha a tulajdonnevek logikailag nem szükségszerű elemei az emberi nyelveknek, ennek ellenére nincs tudásunk olyan nyelvről, amely ne tartalmazna neveket. A kognitív etológia eredményei szerint mindennek a háttérében az állhat, hogy a fajtársak és nem-fajtársak elkülönítése és (verbális) megjelölése az ember alapvető viselkedési jegyeként értelmezhető (MIKLÓSI 2005: 53). A jelentésvilág szerkezetét vizsgálva a kognitív nyelvész SZILÁGYI N. SÁNDOR szintén elképzelhetőnek tartja, hogy a személynévi kategória elsődleges a köznevekhez képest: „könnyen lehet, hogy a nyelv evolúciója során a személynevek jelentek meg először, hiszen ha abban a 100–150 fős csoportban, amilyenben beszélni még nem tudó elődeink éltek, az emberek feltalálták a módját annak, hogy ha valakit magukhoz akarnak hívni, akkor azt ne úgy tegyék, hogy mindenki odacsődüljön, hanem csak az jöjjön, akinek kell, akkor az a társas viselkedés hatékonyságát igencsak megnövelhette”. A személynevek elsődlegességét támogatja az is, hogy „minden név között” ezek a legkevésbé komplex elemek, SZILÁGYI N. szerint esetükben igazából még kategorizációt sem végzünk: a *Mariskák* nem alkotnak meghatározó jegyekkel leírható kategóriát (2004, vö. még 2000: 109–11). (A kognitív szemantika más képviselői – ahogyan már utaltam rá – komplexebb jelentéstartalmat tételeznek fel a tulajdonneveket illetően (vö. pl. TOLCSVAI NAGY 2008): a nyelvi jelentés részének tekintik az adott személyre vagy objektumra vonatkozó azon ismereteket is, amelyek a név használatkor felidéződnek). A kognitív etológia szerint ugyanakkor a fajtársak és nem-fajtársak elkülönítése mellett a passzív objektumokhoz kapcsolódó térbeliség, a hely szintén az emberi gondolkodás alapvető kategóriája. A tulajdonnév két alapvető csoportja, a személynevek, illetőleg a helynevek osztálya tehát nyilvánvalóan nyelvi vonatkozású antropológiai univerzálé (MIKLÓSI 2005: 53, vö. még SZÉPE 1970: 308–9).

A kognitív szemléletű vizsgálatok eredményei közelebb vihetnek bennünket a névtan további kérdéseinek a megválaszolásához is. A prototípus-elmélettel jól magyarázható, hogy a tulajdonnevek körét miért nem lehet egyértelműen meghatározni, s mi az oka annak, hogy nyelvenként, kultúránként eltérő, hogy milyen névfajtákat tekintenek idetartozónak. Erre többek között az írásbeliség is hatással van. Egy adott nyelven belül sem teljesen egyértelmű azonban, hogy hol is lehet meghúzni a kategória határait, sőt ez akár személyenként is változhat. Az azonban nyilvánvaló, hogy vannak olyan elemek (például a már emlegetett személy- és helynevek nagy hányada), amelyek egyértelműen besorolhatók a tulajdonnevek körébe, vagyis tipikus tulajdonnevek, míg más neveket kevésbé tekintünk tipikusnak (ehhez l. a helynevek kapcsán RESZEGI 2009a: 38). A tulajdonnevek osztálya az elménkben tehát feltehetően prototipikus szerveződésű lehet. (A kognitív

szemléletre jellemző pszichológiai nézőpont a névkutatásban már a kognitív irányzat térhódítása előtt jelen volt (ehhez vö. RESZEGI 2009b), s a kognitív megközelítés alkalmazásával feltárt ismeretek részben szintén megfogalmazódtak már ezt megelőzően. A nevek prototipikus szerveződését például korábban is átmeneti területekkel jellemezhető skaláris jelenségként írták le, vö. pl. J. SOLTÉSZ 1959: 461, 1979: 105–8).

A prototípuselmélet más megvilágításba helyezi a névtan és a leíró nyelvészet másik vitás kérdésének, a szófaji besorolásnak, illetőleg a tulajdonnevek és a köznevek elkülönítésének problémáját is. A vázolt kétszintű modellekben a mentális lexikon szimbólum szintű elemeinek, a szavaknak a mikrojegyek szintjén megragadhatók olyan közös tulajdonságaik, amelyek alapján maguk a szavak szófaji osztályokba sorolhatók. A nyelvi elemek használata, valamint megítélése alapján azonban ezek az osztályok az elménkben nem tekinthetők kategorikusnak, sokkal inkább a prototípuselv szerint rendeződhetnek.

Az emberi megismerés a jelenségek egy csoportját a dolgok, entitások köré sorolja. A dolog nyelvi kifejezésére használt szó pedig jobbra főnév, vagyis a dolgok prototipikus megnevezései a főnevek. A tulajdonnevek szintén megnevező szerepben gyakoriak. Szemantikai jellemzői és használati sajátosságai, funkciója alapján tehát a kognitív szemantika szerint (a hagyományos névtani besoroláshoz hasonlóan) a tulajdonnevek is a főnévi kategória elemeinek tekinthetők, főnévi szerepű nyelvi egységekként értelmezhetők (TOLCSVAI NAGY 2008: 31). A tulajdonnevek ugyanakkor sajátos csoportot alkotnak a főnévi kategórián belül, használati sajátosságaik alapján el is különülnek a köznevektől. A kognitív szemantika nézőpontjából ez a különbség úgy ragadható meg, hogy a köznévvel egy típust vagy annak egy megvalósulását nevezzük meg, a köznévvel jelölt dolog konkretizálása (fogalmi lehorgonyzása) ugyanakkor mindig a szövegben történik. Ezzel szemben a tulajdonnév szemantikai szerkezetében egyszerre érvényesül a típus és a megvalósulás, ilyen módon a tulajdonnév által jelölt entitás alapvetően egyediként azonosítható a beszédben résztvevők számára, nem igényel az azonosításhoz viszonyítást (TOLCSVAI NAGY 2008, vö. még HUSZÁR 2005: 91–2; e gondolat névkutatásbeli előzményeihez vö. pl. BALÁZS 1963: 43, SEBESTYÉN 1970). (Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a tulajdonnévi és a köznévi kategória nem különül el élesen egymástól, jól szemlélteti a köztük lévő átmenetet a pusztai földrajzi köznévből alakult helynevek használata, megítélése kapcsán jelentkező bizonytalanság; vö. RESZEGI 2009a: 35–41).

A köznevek és a tulajdonnevek eltérő reprezentációjának feltételezését a magyar nyelvűek mentális lexikonában támogatja az a közismert, sokak által elemzett jelenség is, hogy a magyarban a nevek és a közszavak esetenként másként toldalékolódhatnak (*aranyat* – *Aranyt*). Ezt a morfológiai sajátosságot kísérleti úton is igazolták. A LUKÁCS ÁGNES vezette vizsgálatban a kísérleti személyeknek valódi szavakhoz hasonló álszavakat (pl. *noszár*) kellett mondatba szerkeszteniük egyszerű fő, név és átvétel kontextusban. A vizsgálat egyértelműen igazolta a köznevek és a tulajdonnevek elkülönülését, míg ugyanis a beszélők a produkció során fő kontextusban igen érzékenyen mutakoztak a szavak hangalaki, morfológiai szerkezetére, vagyis gyakrabban alkalmazták a kivételes főeknek megfelelő ragozást (*noszarat*), addig, úgy tűnik, név kontextusban nem különülnek el a beszélők számára a szabályos és a kivételes főosztályok (*Noszárt*). (A szabályos és a kivételes fogalmakat a vizsgálat eredményeinek ismertetésekor LUKÁCS ÁGNES szóhasználatának megfelelően használom.) LUKÁCS ÁGNES véleménye szerint ez azzal magyarázható, hogy a név kontextusban szereplő szavak nem teszik hozzáférhetővé a

hasznoló hangalaki felépítésű kivételes töosztályokba tartozó közszói lexikai egységeket (2001: 143). E következtetés kategorikusságát azonban a tulajdonneveket érintő előhívási nehézségek, hibázások alapján árnyalni lehet. Tekintettel kell lennünk továbbá a nyelvi játékokra, illetőleg az ebből alakult, esetlegesen rögzült használatra is (vö. pl. *Sólyom* > *Sólyomot* – *Sólymot*).

A nyelvbotlásokra irányuló pszicholingvisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a tulajdonnevek nagy hányadának produkciójakor általában fokozottan jelentkeznek a különféle megakadási jelenségek, nyelvbotlások. Ez feltehetően összefüggésben van a vázolt speciális szemantikai szerkezetükkel. A hibázások – hasonlóan a közszavakat érintő jelenségekhez – adódhatnak az adott tulajdonnév szemantikai, illetve fonológiai sajátosságaiból egyaránt, és ezek együttesen is eredményezhetik azt. HUSZÁR ÁGNES példája, melyben Áprily Lajos „Március” című verse helyett *Április* hangzott el, egyértelműen mutatja azt, hogy a tulajdonnevek esetében is számolhatunk a szemantikai mezőbe való beágyazottsággal (2005: 97), a mentális lexikonban tehát a tulajdonnevek egymással és más nyelvi elemekkel is kapcsolatban állhatnak. Az olyan típusú tévedések pedig, mint *Nagy* vezetőnév helyett *Kiss*, *Széles* helyett *Keskeny*, *Huszár* helyett *Katona* vagy *Lovas* (HUSZÁR 2005: 93–4), azt mutatják, hogy az ezeket a köznévi eredetű személyneveket a kétszintű modellben szubszimbolikus szinten reprezentáló mentális hálózatok kapcsolatban állnak az eredeti köznevek hálózataival. Az már valóban kérdéses azonban, hogy a kapcsolatot megvalósító konnekcionista hálózatokban az adott névvel kapcsolatban álló közszavak szemantikai mikrojegyein keresztül aktiválódnak-e a morfológiai tulajdonságai is. Ebből a szempontból különösen hasznos lenne egy olyan nyelvbotlásokra irányuló vizsgálat, amelyből kitűnik, hogy a kivételes töosztályú szavakból alakult tulajdonnevek ragozása valóban mindig a szabályos ragozásnak megfelelően történik-e, vagy esetleg találunk-e példát az ellenkezőjére. (A GÓSY MÁRIA vezetésével közreadott magyar „nyelvbotlás”-korpusz [2004, 2005, 2006, 2007] anyagát áttekintve ilyen típusú hibázásokkal nem találkoztam.) A szemantikailag nem áttetsző nevek esetében ugyanakkor ilyenfajta szemantikai közvetítésű morfológiai hatással nyilvánvalóan nem számolhatunk.

Az idézett szemantikai motiváltságú nyelvbotlások ugyanakkor a személynevek kapcsán átgondolásra késztetnek bennünket a kognitív szemantika azon elgondolását illetően is, mely szerint a tulajdonnevek nyelvi egységek, amelyet a beszélő és a hallgató egyaránt elemző feldolgozást nem igénylő szerkezetként kezel, s az egység szerinti feldolgozáshoz csupán másodlagosként járulhat hozzá az elemző feldolgozás (TOLCSVAI NAGY 2008: 32). A *Nagy Katalin* – *Kiss Katalin* típusú nevek felcserélése ugyanis talán azt mutathatja, hogy a kétszintű modellben a több elemből álló nevek esetében, még ha a szimbólumok szintjén egységként is kezeljük őket, a konnekcionista hálózat valamely szintjén az alkotó elemek kapcsolatának erőssége eltérő lehet. Erre feltehetően hatással van az együtthasználati gyakoriságuk. A mögöttes működés pontosabb megvilágításához persze vizsgálnunk kell a *Nagy Katalin* – *Tóth Katalin* típusú tévedéseket is, amelyek szintén nem ritkák.

A szemantikai motivációjú hibázások alapján HAJDÚ MIHÁLYnak azt a feltevését is árnyaltabbá kell tennünk, mely szerint a közszavak és a tulajdonnevek lemmaszintje nem mindenben azonos. Ezt a vélekedést a kétszintű modellek kapcsán úgy értelmezhetnénk, hogy a közszavak és a tulajdonnevek szemantikai mikrojegyeinek szerveződése különbözik. HAJDÚ példája szerint az elfelejtett *gereblye* szót felidézheti az *ásó*, *kapa*, *lapát*, *kasza* stb., de *William Donovan* elfelejtett nevét nem fogja eszünkbe idézni *Montgomery*,

Vorosilov, Rommel neve, noha mindannyian a második világháború tábornokai voltak (2003: 8). Az idézett példa mellett viszont számos esetben épp a szemantikai kapcsolatokat bizonyítják a nyelvbortlások, így jönnek létre az olyan típusú hibázások, amelyekben valaki a 19. századi német zeneszerzők nevét összekeverve *Schumann* helyett *Mendelsssohn*-t mond (HUSZÁR 2005: 93). Az efféle nyelvbortlásokat nyilvánvalóan erőteljesen befolyásolják az egyén ismeretei, vagyis a kétszintű modellben az egyes szavakat szubszimbolikus szinten reprezentáló hálók mikrojegyei közötti kapcsolatok erőssége. (A vizsgálatba természetesen nem vonhatók be a pontatlan tudásból származó tévesztések.) A nevek közötti szemantikai kapcsolatot támogathatja továbbá például az együttes lemezcímeinek vagy a futballjátékosok nevének a felidézési módja is (az aranycsapat összeállításának sorolásával felidézhető az elfeledett jobbfedezet neve: *Grosics, Buzánszky, Lóránt, Lantos, Bozsik, Zakariás*). Ebben ugyanakkor talán nem pusztán a szemantikai összetartozás megnyilvánulását láthatjuk; az ilyen módon összetartozó neveket ugyanis valamiféle logikai rend szerint, egyfajta listaként tanuljuk meg.

Azt HAJDÚ is elfogadja, hogy a nevek és a közszavak felidezésének a fonológiai szintje azonos, vagyis hogy a szó hangalakjára vonatkozó mikrojegyek hasonló módon épülnek ki mindkét kategória elemei esetében (2003: 8). Ezt a hangalaki hasonlóságot mutató hibázások, például *Bodor Pál* helyett *Bokor Pál* (HUSZÁR 2005: 136), látszólag egyértelműen támogatják. Elgondolkodtató és a kérdés megvilágításához mindenképpen vizsgálni szükséges ugyanakkor, hogy míg a közszók esetében nem okoz problémát a dunántúli nyelvjárás beszélőinek, hogy mikor használják az *e* és az *ë* hangot (az olyan új szavakban sem, mint *víncészter, vëbkamëra*), addig a hely- és családneveknél ez nem egyértelmű (pl. *Ebes ~ Èbës*).

A különféle téves előhívások mellett a tulajdonnevek fokozottan ki vannak téve az előhívási nehézségeknek is. Konverzióelemzéses vizsgálataiban IVÁNYI ZSUZSA egyértelműen kimutatta, hogy „a nyelvem hegyén van” jelenség potenciális célszavai a ritka, gyakran idegen nyelvi szavak mellett a szinguláris fogalmak nevei, vagyis a személynevek és a helynevek (2003: 87–8, vö. még FABULYA 2007: 329). Az is nyilvánvaló, hogy – miként az érintett közszavak esetében – a tulajdonnevek közül is a ritkán használatos elemek azok, amelyeknek az előhívása inkább nehézségekbe ütközhet, tehát a tulajdonnevek használata során is érvényesül a szógyakorisági hatás.

A mentális lexikon elemeihez való hozzáférést befolyásoló tényezők kapcsán ugyanakkor egyes feltevések szerint a gyakorisági hatások valójában inkább az elsajátítási életkor hatásaként értelmezhetők (PLÉH–LUKÁCS–KAS 2008: 810). Talán ez érhető tetten azokban a tévedésekben, amikor az azonos családnévű egyéneknek az a keresztnév idéződik fel, amelyet az illető elsőként kapcsolt össze az adott családnévvel (HUSZÁR 2005: 94). Az elsajátítási életkor jelentősége a nevek kapcsán más vonatkozásban is megfogalmazódott: LOTMAN és USZPENSZKIJ szerint a személyneveket a gyermek először sajátítja el, és utoljára veszíti el a beszéd afáziás leépülése során (1988: 8, vö. VÁRNAI 2005: 87). Ez persze összefüggésben lehet a nevek vázolt szemantikai szerkezetével is. A kérdés megválaszolásához azonban ismét csak további vizsgálatok szükségesek.

A tulajdonnevek és a köznevek mentális vonatkozásai kapcsán hasznos volna, ha a köznevek és a tulajdonnevek idegrendszeri reprezentációjáról is lennének ismereteink (noha tudjuk, hogy a napjainkban használatos technikai eszközökkel jobbra csupán bizonyos térbeli és időbeli vonatkozásait tudjuk regisztrálni a mentális folyamatoknak, magukról a működési folyamatokról elenyésző ismereteket szerezhetünk). Ezzel kapcsolatban

azonban csupán egyetlen, ám nem túl meggyőző eredményt ismerek, mely szerint a konkrét és absztrakt köznevek csoportja inkább a bal, míg a tulajdonnevek zöme a jobb féltekében kap helyet (MULLER–BOVET 2002, id. HUSZÁR 2005, vö. még SZÉPE 2008).

A tulajdonnevek mentális vonatkozásai szempontjából a tulajdonnevek és a köznevek hasonló és különböző mentális tulajdonságai mellett elengedhetetlen annak a vizsgálata is, hogy milyen változások következnek be akkor, amikor a tulajdonnévnek köznévi jelentése is kialakul, illetve fordítva. Ebből a szempontból különösen tanulságos lehet, hogy ennek az agyban vannak-e, s ha igen, milyenek a fizikai következményei.

A témánk kapcsán, ahogy már utaltam rá, nem hagyható figyelmen kívül a nevek el-sajátításának, a tulajdonnevek ontogenezisének a folyamata sem. SZÉPE GYÖRGY már 1970-ben úgy vélekedett, hogy a gyermeknyelv egy korai szakaszában még differenciálatlan a tulajdonnév és a köznévi (308). Kérdéses viszont – s tudomásom szerint a jelen-séget eddig nem vizsgálták meg behatóbban –, hogy meddig tart ez az időszak, hogyan megy végbe az elkülönülésük, és hogy vajon az idegrendszerben milyen különbséget mutatnak a szavak korai, illetve későbbi reprezentációi.

4. Amint az elmondottakból is kitűnik, számos további vizsgálatra van még szükség ahhoz, hogy kellően megalapozott feltevéseket fogalmazzunk meg a tulajdonnevek használatának mentális vonatkozásairól. Dolgozatommal ugyanakkor reményeim szerint sikerül ráirányítani a figyelmet a téma kutatásának fontosságára, illetőleg arra is, hogy a kutatáshoz a jelenség komplexitását szem előtt tartó megközelítések szükségesek.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- CLARK, ANDY 1996. *A megismerés építőkövei*. Budapest.
- DAMASIO, ANTONIO R. – TRANEL, DANIEL 1990. Knowing that 'Colorado' goes with 'Denver' does not imply knowledge that 'Denver' is in 'Colorado'. *Behavioural Brain Research* 40: 193–200.
- FABULYA MÁRTA 2007. *Izé, hogyhívják, hogymondjam*. Javítást kezdeményező lexikális kitöltőelemek. *Magyar Nyelvőr* 131: 324–42.
- FEHÉR KRISZTINA 2009a. Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások* 46: 21–54.
- FEHÉR KRISZTINA 2009b. A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46: 55–70.
- GÓSY MÁRIA 2004. „Nyelvbtlás”-korpusz. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszéd kutatás 2004. „Nyelvbtlás”-korpusz, tanulmányok*. Budapest. 19–186.
- GÓSY MÁRIA 2005. „Nyelvbtlás”-korpusz – 2. rész. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszéd kutatás 2005. Tanulmányok a beszédprodukció és a beszédpercepció területeiről*. Budapest. 145–73.
- GÓSY MÁRIA 2006. „Nyelvbtlás”-korpusz – 3. rész. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszéd kutatás 2006. Tanulmányok Vértess O. András emlékére*. Budapest. 231–47.
- GÓSY MÁRIA 2007. „Nyelvbtlás”-korpusz. In: GÓSY MÁRIA szerk., *Beszéd kutatás 2007. Fonetika és pszicholingvisztika*. Budapest. 187–98.
- GYÖRI MIKLÓS 2008. A megismerő elme átfogó modelljei. In: CSÉPE VALÉRIA – GYÖRI MIKLÓS – RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest. 229–66.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. Kommunikáció és identifikáció. *Magyar Nyelv* 99: 1–9.

- HARNAD, STEVAN 1992/1993. A szimbólum-lehorgonyzás problémája. *Magyar Pszichológiai Szemle* 32–3: 365–83. Újraközlése: In: PLÉH CSABA szerk., *Kognitív tudomány*. Budapest. 207–22.
- HUSZÁR ÁGNES 2005. *A gondolatól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében*. Budapest.
- IVÁNYI ZSUZSA 2003. A „nyelvemen van”-jelenség német és magyar nyelvű beszélgetésekben. Nyelvészeti vizsgálatok a konverzációelemzés módszereivel. *Magyar Nyelvőr* 127: 76–91.
- LOTMAN, JURIJ – USZPENSZKIJ, BORISZ 1988. Mítosz – név – kultúra. *Kultúra és Közösség* 15: 3–19.
- LUKÁCS ÁGNES 2001. Szabályok és kivételek: a kettős modell érvényessége a magyarban. In: PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES szerk., *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest. 119–52.
- MIKLÓSI ÁDÁM 2005. Szociális kogníció: neurális alapok, plaszticitás és evolúció. *Magyar Tudomány* 53–63.
- NÁNAY BENCE 1996. Új divat a tudatfilozófiában: a konnekcionizmus. Andy Clark: A megismerés építőkövei. *Budapesti Könyvszemle* 8: 262–9.
- NÁNAY BENCE 1997. A természettudományok és a filozófia találkozása. Pléh Csaba: Kognitív tudomány. *Budapesti Könyvszemle* 9: 148–57.
- NÁNAY BENCE 2000. *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány tudományos evolúciós megközelítése*. Budapest.
- NÁNAY BENCE 2001. Az elme mint evolúciós rendszer: evolúciós pszichológia és neurális darwinizmus. In: PLÉH CSABA – CSÁNYI VILMOS – BEREZKEI TAMÁS szerk., *Lélek és evolúció*. Budapest. 134–47.
- PINKER, STEVEN 1999. *A nyelvi ösztön*. Budapest.
- PLÉH CSABA 1998a. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest.
- PLÉH CSABA 1998b. A szintézis ígérete a mai pszichológiában. *Magyar Tudomány* 1447–56.
- PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES – KAS BENCE 2008. A szótár pszicholingvisztikája. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest. 789–852.
- RESZEGI KATALIN 2009a. A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok 4*. Debrecen. 2009. 35–45.
- RESZEGI KATALIN 2009b. A kognitív szemlélet lehetőségei a névkutatásban. *Magyar Nyelvjárások* 47. Megjelenés előtt.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1970. A tulajdonnevek jelentéséhez. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest. 302–7.
- SMOLENSKY, PAUL 1996. A konnekcionizmus helyes kezeléséről. In: PLÉH CSABA szerk., *Kognitív tudomány*. Budapest. 87–135.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–70.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest. 307–11.
- SZÉPE JUDIT 2008. Rövidzárlatok és kisiskolások a nyelvi realizáció szintjei között. Huszár Ágnes: A gondolatól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 312–42.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2001. *Világunk, a nyelv*. Budapest.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2004. A jelentésvilág szerkezete. Előadás, elhangzott a Mindentudás egyeteme V. szemeszterének 11. előadásaként, 2004. november 18-án.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 30–41.
- VÁRNASI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest.

RESZEGI KATALIN

KATALIN RESZEGI, **On mental representation of proper names**

Onomastics, especially historical onomastics, has always been ready to take over the attitudes and results of other branches of linguistics or related studies. In recent times, new trends, such as cognitive linguistics have been exerting a strong influence on onomastics, requiring the adoption of a more dominant psycholinguistic approach in research concerning the mental representation of proper names. Meeting this requirement, however, is hindered by the fact that we know relatively little about the mental representation of linguistic items in general. Furthermore, the examination of mental processes affecting proper names is presently situated at the periphery of psycholinguistic research. This paper, as a basis for further studies, seeks to present how and under what conditions the investigation of the mental relations of proper names appears satisfactory, and wishes to summarise the results of psycho- and neurolinguistics as well as those of cognitive linguistics achieved so far in this research field, also mentioning and commenting on some relevant onomastic observations.

A NÉVADÁS MOTIVÁCIÓI FELSZŐ-HÁROMSZÉKEN ÉS A NÉV SÚLYA AZ IDENTITÁSJELÖLŐ FAKTOROK RENDSZERÉBEN

1. Identitás és név. – BERGER és LUCKMANN szerint az identitás olyan jelenség, amely az egyén és a társadalom közötti dialektikában születik (BERGER–LUCKMANN 1966: 3). Társadalmi közegben az egyénnek különböző interaktív helyzetekben kell érvényt szereznie egyéni identitásának, elhatárolható tehát az önazonosság társadalmi-kollektív és egyéni oldala. Kisebbségi helyzetben az identitás a nemzeti kisebbség, a nacionalizáló állam és a külső anyanemzet hármasságában sajátos relációként ragadható meg (vö. BRUBAKER 1996: 60–7). Az identitás olyan elemek együttese, amelyek egyrészt az etnikai differenciáció forrását jelentik, másrészt kijelölik az etnikai önazonosság határait. Az etnikai identitás konstrukciójában a különböző identitáselemek generációs, nemi és iskolázottsági eltérésekkel vannak jelen (BINDORFFER 2001: 162). Mivel ezen eltérő hangsúlyok a névhasználatra és a névadásra mint etnikai szimbólumra vagy identitás-címkére is érvényesek, másrészt mivel a kisebbségben élők névhasználatát a nyelvi-kulturális érintkezés részét is képezi, a névtani kutatások a szociológia, a szociolingvisztika és a kontaktusnyelvészet számára is fontos adatokat szolgáltathatnak.

Jelen tanulmány egyrészt arra a kérdésre keresi a választ, hogy a Felső-Háromszéken, Erdély délkeleti szögletében húzódó, viszonylag tömbmagyar kisebbségi régióban hol a helye a névadásnak az identitáselemek rendszerén belül, mekkora a súlya a többi identitástényezőhöz viszonyítva, másrészt vizsgálja azt, hogy a keresztnévadási motivációk rendszerében az egymást követő generációk közt milyen hangsúlyeltolódások, milyen változási irányok rajzolódnak ki. A felmérés eredményeiből leginkább az derülhet ki, hogy mennyiben járul hozzá bizonyos keresztnévek választása nemzeti kisebbségi, de – esetünkben – nyelvi többségi helyzetben a nemzeti önazonosság megtartásához.

2. Cél és módszer. – A felmérést Kézdivásárhelyen és annak vonzáskörzetéhez tartozó négy faluban (Gelence, Lemhény, Ozsdola, Torja) végeztem. E kisrégió nemzetiségi megoszlása a következő: Kézdivásárhely lakosságának 91%-a magyar, 7,81%-a román, míg a falvak közül csupán Ozsdola lakóinak 5,2%-a román, a többi három településen viszont a román lakosság nem haladja meg az összlakosság 1,5%-át, szemben a 98%-os magyar etnikummal. (Részletes adatok: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro>.)

Összesen 366 nevet vizsgáltam: 150 adatközlőnek és azok gyerekeinek (216) nevét. Az előbbieket 60 falusi (nemek szerint 30-30), 90 pedig városi (nemek szerint 45-45). Az adatközlőket négy korosztályba soroltam. 18–25 év közöttiek: a falusiak közül 5 nő és 4 férfi, a városiak közül 9-9 férfi és nő; 26–40 év közöttiek: 10-10 falusi és 15-15 városi; 41–60 év közöttiek: a falusiak közül 10 nő és 11 férfi, a városiak közül 14-14 férfi és nő; 60 év fölöttiek: 5-5 falusi és 7-7 városi.

A felmérésben résztvevő korosztályok kiválasztásakor az volt a döntő, hogy olyan adatok birtokába jussak, amelyek a vizsgált kistérségben az 1980-as évek végén Kelet-Közép-Európában lejátszódó események előtti és utáni névadási/névválasztási szokásokról egyaránt tájékoztathatnak, és amelyek által nyomon követhetem, hogy az 1990-es évek elejétől enyhülő, névhasználatot szabályozó előírások, a határok átjárhatósága, a határon kívül rekedt magyarok és az anyaország kapcsolattartásának javulása, illetve egyéb gazdasági-szociális tényezők a névadásban és a névválasztás motivációs rendszerében milyen következményekkel jár(hat)tak.

A jelen tanulmány alapjául szolgáló felmérést egy 16 kérdést tartalmazó kérdőív segítségével végeztem. A kérdőív tudakolta az adatközlő család- és keresztnévét, születési évét, lakóhelyét, iskolázottságát, rákérdezett az adatközlő gyermekének nevére, életkorára, a saját és a gyermeke névadását meghatározó tényezőre, a családnév és a keresztnév együttes használatának sorrendiségére. Ezeken kívül azt kérdeztem meg a még gyermektelenektől, hogy mi a kedvenc lány- és fiúnevük, amit szívesen adnának születendő gyermeküknek. Végül érdeklődtem a magyar család- és keresztnév, valamint a társadalmi érvényesülés összefüggéseiről Székelyföldön, illetve Romániában; arról, hogy hogyan viszonyulna az adatközlő a saját- és gyermeke nevének román nyelvre való fordításához; valamint adatokat gyűjtöttem a keresztnév és családnév identitásfaktorok (magyar nyelv, nemzeti ünnep, nemzeti szimbólumok, magyarigazolvány, magyar iskola stb.) rendszerén belüli súlyáról.

Ezen tanulmányban elsősorban a névadás motivációit, a vizsgált terület névanyagának összetételét és a névnek az identitásfaktorok rendszerén belüli súlyát szeretném bemutatni, de a kérdőívben szereplő kérdések más szempontok megközelítését, az adatok más nézőpontú vizsgálatát is lehetővé teszik; ezekre a jövőben szeretnék visszatérni.

3. Keresztnévadás és motivációi

3.1. Gyakoriság, megterheltség a korpuszon belül. – A felmérés kérdőíveinek kiértékelésekor először a keresztnév átlagos terheltségét követtem nyomon. A 366 személy 138 nevet viselt, az átlaggyakoriság tehát 2,65. A nemek között nincs különbség: a 196 nő/lány 74, a 170 férfi/fiú pedig 64 nevet viselt. Az átlaggyakoriság nemek szerint (2,64, illetve 2,65) azonos értékeket mutat. Település szerinti megoszlásban a 144 falusi (60 adatközlő + 84 gyermek) összesen 84, a 222 városi (90 adatközlő + 132 gyermek) pedig 123 nevet visel. Az átlaggyakoriság nagyobb városban (1,80), mint faluban (1,71), bár az eltérés nem releváns.

Összességében a leggyakoribb és a legtöbb generáción átívelő női nevek a *Zsuzsa-Zsuzsánna* (14) és a *Kata-Katalin* (13). Az *Erzsébet* (11) és *Mária* (11) az idősebb generációknál fordul elő, a *Kinga* (8), *Melinda* (7), *Noémi* (6) az ifjabbaknál divatos. A középső korosztály (26–40 évesek) leggyakoribb neve az *Éva* (7) és az *Enikő* (7). A férfiaknál az *István* (13) valamennyi nemzedéknél megtalálható, ezt követi a *László* (11), a *Zsolt* (8) és a *Zoltán* (7) mint többgenerációs nevek. Az ifjaknál divatos a *Botond* (6) és a *Szabolcs* (5), míg a közép- és idősebb korosztálynál a *József* (6) és a *Csaba* (6). Az új névdivat szerint a *Tamás* és az *Alpár* is terjedőben van.

Felmérésem szerint az egyszer előforduló nevek több mint fele a városiak által kedvelt vagy viselt; generációs megoszlásban pedig e ritka női nevek 31,57%-át és e férfinevek 34,78%-át a 0–18 év közöttiek (az adatközlők gyerekei) viselik. A lányoknál inkább az idegen hangzású (*Adrien, Melisza, Xénia, Vivien*), míg a fiúknál a hagyományosabb,

elsősorban a legidősebb generációnál is megtalálható nevek vannak terjedőben (*Ábel, Áron, Kálmán, Mátyás*), bár itt is találni ritka, szokatlan nevet, pl. *Krisztián, Flórián*.

A vizsgálat eredményei egyrészt azt igazolják, hogy úgy a gyakori, mint a ritkább nevek elsőként többnyire városon jelennek meg, majd legalább egy generációnyi késéssel falun is felbukkannak (leginkább a férfinevek esetén szembevetendő jelenség), másrészt a nőknél településtől függetlenül gyakoribb az adott korcsoporton belüli ugyanazon név választása/előfordulása.

3.2. A névadás motivációi. – A vizsgálat során feltérképeztem a névadás motivációit. Az adatközlők névadását elsősorban a családi hagyomány követése (névöröklés) és a tetszés (jó hangzás, egyszerűség) határozta meg. Viszonylag csekélyebb befolyással bírt a név szent általi viselete mellett annak ritkasága, becézhetősége és az, hogy nem fordítható le románra (2. táblázat, Egyéb kategória). Elenyésző azok száma, akik nem tudják indokolni a névválasztást. Nemek szerinti megoszlásban a két leghangsúlyosabb motivációs tényező (öröklés, tetszés) százalékos mutatói fordítottan arányosak. Az adatközlők gyermekeinek névadásában jelentős teret nyert az öröklés és a tetszés mellett a név magyar eredete, magyaros hangzása.

Motivációs tényezők	Nők		Adatközlők lányai		Férfiak		Adatközlők fiai	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Öröklés	17	22,66	16	14,41	38	50,66	47	49,47
Tetszés	33	44,00	52	46,84	16	21,33	20	21,05
Magyar eredet/hangzás	2	2,66	14	12,61	5	6,66	22	23,15
Nem tudja megindokolni	7	9,33	2	1,80	7	9,33	1	1,05
A név szent általi viselete	6	8,00	16	14,41	1	1,33	–	–
Egyéb	10	13,33	11	9,90	8	10,66	5	5,26
Összesen	75	100,00	111	100,00	75	100,00	95	100,00

1. táblázat: Az adatközlők és gyermekeik névadását motiváló tényezők nemek szerinti megoszlásban

Az adatközlők és gyermekeik névadási motivációs rendszerét összehasonlítva a változási irányok a következők. A nőknél/lányoknál változatlanul a tetszés dominál, csökkent a névöröklés, teret nyert a név magyaros hangzása, eredete, az Egyéb kategórián belül a születésnaphoz közeli névnap súlya (1,33%-ról 6,31%-ra nőtt) és a szent név viselete. A férfiaknál viszonylag változatlan az öröklés és a tetszés súlya, ám erőteljes növekedés tapasztalható a magyaros nevek területén az egyéb motivációs tényezők, illetve a meg nem indokolt névadás rovására.

Az adatközlők iskolázottsága befolyásolja a névadást. A vizsgálat eredményei szerint minél alacsonyabb iskolázottságú az adatközlő, annál inkább a tetszés alapján dönt gyereke nevének kiválasztásában, és minél magasabb végzettséggel rendelkezik, annál nagyobb hajlandóságot mutat a magyar név választására. Az öröklés a legalacsonyabb és legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők névadását motiválja leginkább. E motiváló tényező esetében a legmagasabb a mutató a legalacsonyabb végzettséggel rendelkezőknél.

Motivációs tényezők	Általános iskola		Szakiskola		Gimnázium		Felsőfokú végzettség	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Öröklés	8	22,20	6	12,24	13	15,66	9	18,75
Tetszés	20	55,50	21	42,86	26	31,33	10	20,83
Magyar eredet/hangzás	4	11,10	12	24,49	30	36,14	20	41,66
Nem tudja/nem válaszolt	2	5,56	4	8,16	4	4,82	5	10,42
Egyéb	2	5,56	6	12,24	10	12,05	4	8,33
Összesen	36	100,00	49	100,00	83	100,00	48	100,00

2. táblázat: Az adatközlők és gyermekeik névadását motiváló tényezők iskolázottság szerint

4. Névadás és identitás

4.1. A név súlya az identitáskritériumok rendszerében. – A 20. században bekövetkező földrajzi átrendeződések következtében a nemzetállamok szembetalálták magukat a kisebbségek problémájával. Mivel az asszimilációs törekvések során a kisebbségben élők esetében gyakran történ(het)tek névvel való visszaélések (pl. erőszakos névfordítás), napjainkra nemcsak a család-, hanem a keresztnév is az etnikai szimbólum szerepét hivatott betölteni. A név identifikál, árulkodik a név viselőjének anyanyelvéről, származásáról, kötődéséről, illetve kifejezi egy adott etnikai csoporthoz való tartozásunkat. Ezért annak megváltoztatása, más nyelvre fordítása vagy cseréje fontos információkat árul(hat) el a viselője identitásában bekövetkező változásokról (vö. FARKAS 2007).

A név identitáscímke, ezért vizsgáltam meg nem csupán a névadás mozgatórugóit, hanem a név súlyát is a kultúrnemzeti identitáskritériumok rendszerében; azt, hogy a magyar nyelvhasználat, a nemzeti ünnepek megünneplése, a nemzeti szimbólumok tisztelete, a magyar névadás (család- és keresztnév), a magyarigazolvány kiváltása egymáshoz viszonyítva milyen súllyal bírnak az egyén önazonosságának jelölésében.

Identitásfaktorok	Település		Nemek				Átlag	
			Nők		Férfiak			
	Falu	Város	N	%	N	%	N	%
	%	%						
A magyar nyelv használata	75,0	77,7	57	76,0	58	77,3	115	76,7
Nemzeti ünnepeink ünneplése	60,0	64,4	46	61,3	48	64,0	94	62,7
Családnév	51,6	26,6	23	30,6	32	42,6	55	36,7
Keresztnév	50,0	31,1	24	32,0	34	45,3	58	38,7
Nemzeti szimbólumok tisztelete	58,3	54,4	39	52,0	45	60,0	84	56,0
Magyarigazolvány kiváltása	45,0	15,5	24	32,0	17	22,6	41	27,3

3. táblázat: A név súlya az alapvető identitásfaktorok rendszerében

Az eredmények szerint az identitásban a leginkább meghatározó tényező a magyar nyelvhasználat, ám a család- és a keresztnév is döntő súllyal bír a megkérdezettek közel 40%-a szerint. A falusi adatközlők nagyobb arányban vélik hangsúlyosnak a név identitásjelölő szerepét, mint a városiak. Releváns eltérések tapasztalhatóak a név súlyának megítélésében a nemek szerint is: a férfiak több mint 40%-a azt vallja, hogy a család- és keresztnév jelentős identitásjelölő tényező, lényegesen hangsúlyosabb a magyarigazolványnál; míg a nők közel azonos súlyúnak tekintik a család- és keresztnévet az igazolvánnyal. Az adatközlők 78,66%-a úgy véli, hogy kisebbségi helyzetben fokozottan kell figyelni a névválasztásra. Nyilván érdemes volna az identitás kérdésében a magyar szimbólumrendszer tágabb keretein belül vizsgálni, tehát egyrészt kulturális, másrészt földrajzi-természeti tényezőkhez kötött magyarságszimbólumokon belül (vö. KAPITÁNY–KAPITÁNY 2002) feltérképezni a család- és keresztnév súlyát, hisz akkor árnyaltabb képhez juthatnánk.

Felmérésemben arra is kitértem, hogy milyen mértékben módosul a név identitásjelölő súlya, ha azt az eredet- és kultúrnemzeti identitáskritériumok rendszerében (vö. VERES 2005: 117–22) egyszerre vizsgáljuk. Az adatközlők az alapvetően fontostól az egyáltalán nem fontosig terjedő ötfokú, ún. Likert-skálán értékelhették az eredet- (származás, önbesorolás, család- és keresztnév) és kultúrnemzeti identitásfaktorok (anyanyelv, iskolázás, kultúra, szimbólumok) súlyát. Az alábbi összesítő táblázat az alapvetően fontosnak ítélt identitásfaktorokkal kapcsolatos adatokat tartalmazza település és nemek szerinti megoszlásban.

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, alapvetően fontos, hogy:	Település		Nemek				Összesen	
	Falu	Város	Nő		Férfi		N	%
	%	%	N	%	N	%		
Az egyik szülő magyar legyen	53,3	50,0	39	52,0	38	50,6	77	51,3
Mindkét szülő magyar legyen	45,0	43,3	32	42,6	34	45,3	66	44,0
Magyar legyen az anyanyelve	55,0	77,7	50	66,6	53	70,6	103	68,6
Magyar legyen a családneve	33,3	22,2	20	26,6	20	26,6	40	26,6
Magyar legyen a keresztnéve	28,3	22,2	17	22,6	20	26,6	37	24,6
Tisztelje a zászlót	40,0	41,1	25	33,3	36	48,0	61	40,6
Tartsa magát magyarnak	58,3	80,0	49	65,3	58	77,3	107	71,3
Vallja magáénak a magyar himnusz	40,0	50,0	32	42,6	37	49,3	69	46,0
Ismerje a magyar kultúrát	50,0	53,3	39	52,0	39	52,0	78	52,0
Járjon magyar iskolába	50,0	42,2	29	38,6	39	52,0	68	45,3

4. táblázat: A név súlya az eredet- és kultúrnemzeti identitásfaktorok rendszerében

Az adatközlők településtípustól függetlenül az önebesorolás kivételével jelentősebb szerepet tulajdonítanak a kultúrnemzeti identitás elemeinek, mint az eredetkritériumoknak. Az egyes kritériumokon belül vizsgált tényezők közül legcsekélyebb súlyú a család- és keresztnév, de a megkérdezettek több mint fele az egyéni identitás szempontjából lényegesnek ítéli meg e két faktort (átlag 25,6%-uk szerint alapvetően fontos, 28,6%-uk szerint fontos a név). A városiakkal szemben a falusiaknak jelentősebb hányada szerint van a család- és keresztnévnek meghatározó szerepe az identitás jelölésében. A nemek szerint nincs releváns különbség a család- és keresztnév súlyának megítélésében, ha azt többtényezős, összetettebb identitáselemek rendszerében vizsgáljuk.

4.2. A magyar(os) névválasztás mögöttes mozgatórugói. – A névadás motivációinak vizsgálatából egyrészt kiderül, hogy az 1990-es évektől egyre inkább felerősödött, hangsúlyosabbá vált a magyar eredetű vagy magyaros hangzású nevek választása Felső-Háromszéken, másrészt az adatközlők a névöröktést is igen gyakran az adott név magyar vagy magyaros hangzásával, eredetével indokolják. Bár a felmérés eredményei szerint a név az identitáskritériumok rendszerében a legcsekélyebb súllyal bíró elem, identitáscímke-szerepét – kisebbségi helyzetben különösen – nem vonhatjuk kétségbe.

Mi motiválhatja a felső-háromszékieknél a magyar névadásnak az utóbbi időben kimutatható térnyerését? Magyarázható-e a magyar név választása, kedvelése az utóbbi évtizedek névadást szabályozó rendeleteinek enyhülésével, az anyaországgal elmélyülő kapcsolatokkal (vö. SZILÁGYI 2005: 78), vagy ennél összetettebb mozgatórugói vannak (pl. a kistérségi társadalmán belüli érvényesülés reménye, egy társadalmi csoporthoz tartozás, az adott csoport iránti tisztelet, az adott csoport elvárásai, a kistérségben belüli többséghez alkalmazkodás)? Felmérésemben rákérdeztem arra is, hogy a kistérség lakói szerint a magyar identitás meghatározó elemei (származás, iskoláztatás, anyanyelv, név és kultúra) milyen mértékben jelentenek előnyt vagy hátrányt a régió belüli érvényesülésben, hogy megítélésük szerint a gazdasági, társadalmi felemelkedés reménye befolyásolhatja, motiválhatja-e a magyar névadást.

A székelyföldi érvényesülésben...	Kultúra		Anyanyelv		Iskola		Név		Származás	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Előny	105	70,0	91	60,6	79	52,6	79	52,6	74	49,3
Nem befolyásol	44	29,3	45	30,0	57	38,0	58	38,6	52	34,6
Hátrány	1	0,6	14	9,3	14	9,3	13	8,6	24	16,0

5. táblázat: A Székelyföldön való társadalmi érvényesülést befolyásoló tényezők megítélése

Az adatokból látható, hogy a régió belül az adatközlők több mint fele előnyösnek véli a magyar nevet a társadalmi érvényesülés szempontjából, ugyanakkor véleményük szerint – a magyar kultúrában való jártasságot és a magyar anyanyelv ismeretét kivéve – nincs releváns különbség a társadalmi haladást pozitívan befolyásoló tényezők között.

Míg a kistérség belüli érvényesülésben az adatközlők 52%-a szerint segít(het) a magyar név, addig a régió kívül – közel 60%-uk szerint – hátráltató tényező (l. 6. táblázat). Bár konkrét adataink arra vonatkozóan nincsenek, hogy a kistérség lakóinak hány százaléka keresi érvényesülését az ország tömbmagyar nyelvterületein kívül, viszonylag csekélynek vélem ezek számát. Inkább az anyaországi vagy nyugat-európai, gazdasági

okokból történő időszakos elvándorlást tartom valószínűbbnek. Az 5. táblázat alapján azonban igazolódni látszik, hogy a magyar név választását/átörökítését jelentősen motiválhatja a Székelyföldön belüli társadalmi érvényesülés reménye. Vizsgálatom nem tért ki e tömbmagyar közösségeken belüli etnikai csoportnormák, elvárások feltérképezésére, sem arra, hogy nyomon kövesse: a csoport elvárásai, az iránta való tisztelet milyen hatással és következménnyel jár(hat) az egyén identitásán belül a névadásra. Ajánlott lenne azonban ilyen jellegű kutatásokat is végezni az adott településeken, ugyanis a magyar névadás felerősödése több tényezőnek is tulajdonítható: az érvényesülés reménye mellett annak is, hogy a kistérség belüli többségi helyzet biztonságot nyújt a közösségben élők számára, identitásában megerősíti tagjait, ugyanakkor a közösséghez kötésen túl elvárásokat is támaszt tagjaival szemben.

A Romániában való érvényesülésben...	Kultúra		Anyanyelv		Iskola		Név		Származás	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Előny	57	38,0	18	12,0	25	16,6	19	12,6	24	16
Nem befolyásol	86	57,3	59	39,3	71	47,3	44	29,3	36	24
Hátrány	7	4,6	73	48,6	54	36,0	87	58,0	90	60

6. táblázat: A Romániában való társadalmi érvényesülést befolyásoló tényezők megítélése

4.3. A név és a kisebbségi identitás „határai” közti kapcsolat. – A kisebbségi identitásra jellemző a másság iránti erőteljesebb tolerancia, mert kisebbségi helyzetben nemcsak az anyanemzet, hanem a nacionalizáló állam vonzásával is számolnunk kell. Ez esetben fontos megjelölni azokat a szélső határokat, amelyek közé behelyezhető a kisebbségben élők „egészséges” identitása. Felmérésemben csupán tájékozódni kívántam azon szélső határokkal kapcsolatosan, amelyek „kontúrjai” lehetnek az asszimiláció útjára még nem lépett kisebbségi magyar identitás és névhasználat összefüggéseinek. E határvonalak felvillantása céljából két kérdéskörben tájékozódtam: egyrészt az identitáskritériumokon belül a név használati sorrendiségét, másrészt az alapvető identitáselemek – ezen belül a név – kisebbségi léthelyzethez való igazításának rugalmasságát, hajlékonyságát követtem nyomon.

Mivel a családnév-változtatások azt igazolják, hogy hosszú időn át e kérdést történelmi-társadalmi hatások vezérelték, emellett felmérésem szerint a család- és keresztnév a legkisebb súllyal bíró elem az identitáskritériumok rendszerében, megvizsgáltam, hogy a megkérdezettek milyen mértékben alkalmazkodnak névhasználatukban a többséghez, az államnyelv/nacionalizáló állam elvárásaihoz. A család- és keresztnév ugyanis a román nyelvben keresztnév + családnév sorrendű, így a kisebbségi magyar identitás sajátosságára világíthat rá, ha egy erdélyi magyar a román nyelvi norma szerint (a keresztnév + vezetéknév sorrendet követve) mutatkozik be román társának. Az adatközlők 77,49%-a a családnév + keresztnév sorrendet alkalmazza, ha román anyanyelvűvel közli nevét. A falusiak közel egyharmada (28,33%-a) nagyobb hajlandóságot mutat a többségi norma követésére, a kisebbségi helyzettől befolyásolt identitásuk hajlékonyabb, alkalmazkodóbb jegyekkel bír. A nők hajlamosabbak a fordított sorrendű névhasználatra (29,33%-uk a keresztnév + családnév sorrendet követi), mint a férfiak (13,35%).

Kutatásomban kitértem arra is, hogy a másság tolerálásában – a kisebbségi helyzetből fakadó kettős kötődés szorításában – milyen szélső határok rajzolódnak ki az adatközlőknél. A megkérdezettek válaszaikat ötfokú Likert-skálán jelölhették.

	Egyértelmű/lehet, hogy elfogadná (%)	Nem szólna bele (%)	Valószínűleg/biztosan elutasítaná (%)
Román ajkú ember csalá- domba kerülését	41,96	33,33	24,66
Családnevem románra vál- tását	4,95	6,66	88,38
Gyermezem családnevének románra váltását	5,82	7,49	86,66
Születendő gyermekem/uno- kám román anyanyelvűségét	13,05	12,48	74,45
Román keresztnév választá- sát születendő gyermekem/ unokám számára	8,33	14,71	76,95
Gyermezem/unokám román iskolába járását	27,22	20,83	51,95

7. táblázat: A másság tolerálását tükröző válaszok aránya

Az adatközlők közel 90%-a elutasította családnevének románra fordítását/cseréjét. Gyermeke/unokája román anyanyelvűsége ellen is kevesebben tiltakoztak, mint ahányan határozottan ellenezték a saját és/vagy gyermekük családnevének románra váltását. E felmérés adatai igazolják tehát, hogy a névadás és névhasználat kisebbségi helyzetben igen sokfunkciós, bonyolult kérdés, és meghatározó szerepet tölt be a kisebbségi létben élő egyén identitásfaktorainak rendszerében is, tehát nem csupán onomasztikai, hanem szociolingvisztikai, szociológiai, kultúrtörténeti stb. szempontból egyaránt megközelíthető.

5. Következtetés és újabb vizsgálatok. – Valamennyi régiónak megvan a sajátos névállománya, amelyeken belül időszakonként cserélődnek a divatos nevek. E szabály alól Felső-Háromszék sem kivétel, hisz az összegyűjtött korpusz bizonyítja, hogy úgy a névállomány, mint a névadás motivációs rendszere szervesen illeszkedik a magyar névadási szokásokhoz (HAJDÚ 2003: 601–38, SZILÁGYI 2005: 82–5). A vizsgált régióban a név az identitásfaktorok rendszerében visszafogottabb hangsúlyt kap az anyanyelvénél és a nemzeti szimbólumok tiszteleténél. A magyar család- és keresztnévnek a megkérdezettek közel fele előnyt tulajdonít a régió belüli érvényesülésben, de közel 60%-uk meglátása szerint hátráltat a régió kívüli előrejutásban. Az eredmények tükrében kirajzolódni látszik, hogy a magyar(os) nevek számának növekedése az utóbbi években, másrészt a név magyar eredetének a motivációs tényezőkön belüli térnyerése összefügg nem csupán a névadást és névhasználatot szabályozó rendeletek enyhülésével, az anyaországgal kiépülő mélyebb kapcsolatokkal, hanem a régió belüli társadalmi érvényesülés reményével is. E kérdésben nem elhanyagolható, hogy Felső-Háromszék viszonylag tömbmagyar

régió, ezért lakói bátrabban föl merik vállalni magyar identitásukat, és nevüket „merészebben” használják identitásuk címkéjeként. Nem csupán reménykednek abban, hogy saját régiójukban magyar nevük segíti őket a társadalmi haladásban, hanem általa kifejezhetik az adott kistérség közösségéhez való tartozásukat is.

Vizsgálatom csupán betekintést kívánt adni az identitáselemként funkcionáló kisebbségi név súlyáról, valamint arról, hogy a névadás és névhasználat kérdése ilyen nézőpontból is megközelíthető. Ajánlott lenne azonban ezen kérdőíves felmérést más kisebbségi régióban is elvégezni; az identitás árnyaltabb, összetettebb elemrendszerén belül nézni meg a család- és keresztnév helyét és súlyát; illetve longitudinális vizsgálatok segítségével felvillantani az elkövetkező évek generációinak névválasztási, névhasználati irányait és sajátosságait.

Hivatkozott irodalom

- BERGER, PETER – LUCKMAN, THOMAS 1966. *The Social Construction of Reality*. New York.
- BINDORFFER GYÖRGYI 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest.
- BRUBAKER, ROGERS 1996. *Nationalism reframed*. Cambridge.
- FARKAS, TAMÁS 2007. *Changing Names as Abolishing the Difference. Personal Names as Ethnic Symbols, Characteristics of Surname Changes and the Magyarization of Surnames in Hungary*. Előadás a 11th International Conference on Minority Languages konferencián, Pécsen. Megjelenés előtt.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR 2002. *Magyarságszimbólumok*. Budapest.
- SZILÁGYI ANIKÓ 2005. *Névadási szokások kisebbségi és többségi helyzetben lévő magyar anyanyelvű gyermekek körében a rendszerváltás után*. Névtani Értesítő 27: 78–87.
- VERES VALÉR 2005. *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest.

RANCZ TERÉZ

TERÉZ RANCZ, **Motivations for name giving in Felső-Háromszék (Transylvania) and the importance of names among identity markers**

This paper is based on the results of a 16-item questionnaire survey carried out in the small town of Kézdivásárhely as well as in four settlements in its surroundings in the district of Felső-Háromszék (Transylvania), a region that is predominantly inhabited by Hungarians. The author presents the name giving practices and naming fashions of four generations: she compares the motivational systems of naming practices in the successive generations, highlighting trends. The author also examines the importance of such ethnic symbols as family and Christian names among identity markers of minorities. This aspect of name giving and name use is less frequently analysed in onomastics, though it offers useful data for sociology, sociolinguistics and contact linguistics as well.

CSALÁDNÉVRENDSZER, NÉVHASZNÁLAT, NÉVVÁLTOZÁS NYELVI-KULTURÁLIS KONTAKTUSHELYZETBEN

1. A téma megjelölése

1.1. A történeti Magyarország etnikumok, kultúrák, nyelvek több évszázados érintkezésének színtere volt. A tulajdonnevek minden történeti típusában megtalálhatók a lenyomatai ezeknek az érintkezéseknek, különösen jellemzőek lehetnek azonban a személynevek területén, melyeknek – szemben a leginkább nyelvi meghatározottságú helynévrendszerekkel – a kulturális-társadalmi meghatározottsága az erősebb (vö. HOFFMANN 1996). A nyelvi-kulturális érintkezésekből fakadnak egyrészt a lexikális átvételek körét általában jellemző jelenségek: a családnévként való átvétel, a kialakuló családnév alapját képező jövevényszavak és -nevek kérdése, a másnyelvű környezet általi elnevezés vagy átnevezés, messzebbre mutatóan pedig a nyelv- és identitásváltással összefüggően értelmezhető különféle változások. (Ilyen típusú áttekintést a magyar eredetű román családnévek vonatkozásában I. JANITSEK 1997.)

A különböző nyelvek, névállományok és névrendszerek közötti érintkezések azonban más típusú jelenségekben is megmutatkoznak. Jellemző példaként utalhatunk itt a más országokba, s ezzel együtt más államnyelvek, illetve névrendszerek befolyása alá került magyar személynevek sajátos változásaira: a személynevek magyaros sorrendjét megváltoztató (keresztnev + családnév formát jelentő), a magyarban nem létező személynévfajta felvételét eredményező (USA: középső név, Oroszország: apai nevek), a névhasználat lehetőségeinek körét szűkítő (általában a *-né* képzős házassági nevek esetében, részben a kettős keresztnev adásának ritkaságában) vagy akár a név morfológiáját rendszerszerűen megváltoztató (Szlovákia: a nők által viselt családnévek *-ová*-zását jelentő) idegen nyelvi hatások érvényesülésére. (Ezekhez I. FERCSIK 2004 is.) Az államnyelvi névrendszer hatásaként a magyartól eltérő névtípusoknak pedig akár magyar megfelelői is kialakulhatnak. A kárpátaljai magyarság körében ilyen az atyai név: Popovics László *László*, illetve Bátori Margit *Benjaminovna* – a nem hivatalos szóbeliségben Popovics László *Lászlóé*, illetve Bátori Margit *Benjaminé* formában is (CSERNICKSKÓ 1997). Az itt említett államnyelvi hatások alapvetően külső és gyakorta adminisztratív jellegű hatásként, nem ritkán azonban az egyén szándékának megfelelően érvényesülhetnek.

1.2. Az itt következőkben figyelmünket a történeti Magyarország családnévrendszeinek kölcsönhatásaira összpontosítjuk. Az egyik fontos témakör a domináns nyelvi és névrendszer hatása a más nyelvi eredetű családnévanyagra: keletkezésére s a személynévhasználat rendszerébe való betagozódására, használati értékének és használatának változására, továbbá az egyes nevek módosulásaira, illetve lecserélődésére. A másik bemutatandó témakör az ellentétes irányú hatásoké: az idegen családnévek közvetlen vagy közvetett hatása a domináns nyelv névállományára, új nevek és névtípusok keletkezésére, összességében a teljes családnévanyag összetételének, jellegének változásaira.

2. A családnévrendszer létrejötte, a névsorrend és egyéb kontaktushatások

2.1. A számbelileg vagy presztízsből domináns nyelvi, illetve társadalmi-kulturális környezethez való igazodás természetes folyamatnak tekinthető, bár ezt nem ritkán hatalmi szó, bürokratikus vagy ideológiai tényezők számottevő mértékben felerősíthették. Így például Angliában a normann, illetve francia családnevek elangolosodása természetes folyamatként ment végbe, Skóciában és Walesben pedig határozott adminisztratív eszközök felhasználásával is zajlott (HANKS–HODGES 1988: xxiv–xxvix).

2.2. A nyelvi-kulturális érintkezések hatásai valójában már a családnévrendszerek keletkezésében is megfigyelhetők. A magyar családnevek létrejöttében alapvetően a hazai viszonyok szükségleteire adott választ láthatjuk, azaz a magyar történelmi-társadalmi-gazdasági, illetve jogi-bürokráciatörténeti fejlődés eredményét; emellett azonban a családnévhasználatot már korábban kitermelő nyugat-európai minták közreműködését, azaz a nyugati művelődési hatás számos egyéb területen is megmutatkozó következményét is (összefoglalóan minderről l. MIKESY 1959, HAJDÚ 2003: 733–40). Jellemző e szempontból, hogy a rögzült használatú magyarországi családnevek egyik korai példáját éppen a francia eredetű Drugeth család biztosítja a magyar névtörténet számára: a korabeli hazai névadatokkal ellentétben nevük latin elemek és ingadozások nélkül, azaz állandósult formában van jelen az Anjou-kori forrásokban (SLÍZ 2008: 189).

Esetünkben a nyugat-európai nyelvek személynév-használati mintái azonban csak magának a rendszernek a létrejöttére lehetnek bizonyos hatással. Annak olyan fontos jellemzőjét, mint a személynévssorrendet, azaz az új névfajtának a meglévő egyénnévvel (keresztnévvel) alkotott sorrendje, nem befolyásolták. (A magyar névsorrend viszont később elindíthatta a magyarországi kisebbségi személynévhasználat átalakulását; sőt, a 20. századig általában a külföldi személyek nevének magyaros használatát is meghatározta: *Kálvin János, Verne Gyula, Marx Károly* stb.) Mivel a családnév + keresztnév sorrendet a magyar jelzős szerkezet által megszabott nyelvi formaként tartja számon a szakirodalom, érdemes itt utalni a rokon nyelvek névhasználatára is, melyek viszont a magyartól eltérően az indoeurópai típusúként közismert keresztnév + családnév sorrendet követik. A finn és észt esetében az eredetileg a magyaréhoz hasonlóan kialakult személynévssorrendet a svéd, illetve német uralom, nyelvi-kulturális hatás formálta át (bár informális helyzetekben használják a családnév + keresztnév sorrendet is), a kisebb finnugor népek esetében pedig eleve a külső, orosz hatás hozta létre azt (KÁLMÁN 1989: 71–2, HAJDÚ 2003: 312–9). Megjegyezhető emellett, hogy a későbbi névfinnesítő mozgalom a lexikális szinten megragadható nyelvi tényeket, azaz a svéd családnevek nagy számát könnyedén és mozgalomszerűen cserélte le finn nevekre, a névsorrend megváltoztatására viszont természetesen nem törekedett.

A kérdés jelentőségét jobban megítélhetjük, ha európai kontextusában is szemügyre vesszük; példaként itt a holland, illetve flamand, valamint a német személynévssorrenddel vetve össze azt. Az előbbi esetben a korábban kiterjedten, egyes területeken pedig máig létező, szubstandard családnév + keresztnév szerkezetet felváltó ellentétes, ma általános névsorrendet részben talán egy változóban lévő nyelvszerkezeti jelleggel is magyarázhatjuk. Másfelől viszont kétségtelenül a szomszédos francia nyelvű területek, valamint a nagyobb városok francia nyelvű felsőbb rétegei kisugárzó nyelvi hatásának eredménye,

amelyet később a francia forradalmi, illetve napóleoni kori francia uralomnak a személynévhasználat rendjét hivatalosan szabályozó rendeletei (1795, 1811) erősítenek meg helyzetében. (Ehhez l. LANGENDONCK 2007: 265–6.) A német nyelv esetében pedig ugyancsak a francia, illetve a latin nyelv mintái határozták meg a ma is használt névsorrend alakulását (MIKESY 1959: 84, LANGENDONCK 2007: 258). Mindezek fényében értelmezhető MIKESY azon kijelentése, mely szerint a magyar személynévsorrendet nem egyszerűen a jelző és a jelzett szó magyar nyelvszerkezeti viszonya határozta meg, hanem a magyar nyelvnek és beszélőközösségnek a családnevek kialakulási korára jellemző magabiztos helyzete, mely egy ilyen erőteljes európai művelődési hullámra is rá tudta nyomni a maga sajátosságának a pecsétjét; sőt, azt később a másnyelvű magyarországi személynévhasználatra (például jellemzően a vendre) is ki tudta terjeszteni (MIKESY 1959: 86–7, 1960: 174).

2.3. A történeti Magyarország természetes úton létrejött magyar, illetve német, horvát, szlovák családnévrendszerei mellett egyes kisebbségek többé-kevésbé külső befolyások hatása alatt alakították ki saját családnévhasználatukat. Megfigyelhető, hogy a magyarországi ruténok, románok természetes módon, de korábban vesznek fel családnevet, mint a Kárpátokon túl élő rokonaik. A családnévhasználat elterjesztésében később viszont az állami szabályozás is szerepet kap. A szerbek esetében Ferenc császár 1817. évi rendelete tette az addig nemzedékenként változó, szerb nyelvű apai neveket öröklődővé. (A török uralom alatti szerb területeken erről ekkoriban még ugyancsak nincs szó, a törökországi családnévhasználat maga is csak az első világháborút követő modernizáció keretében születik meg.) Más kisebbségek azonban elsősorban nem saját névhasználatukból, hanem a környező nyelvekből merítettek. A cigányság leginkább magyar családneveket vett fel (igaz, ezek használata eléggé bizonytalan még körükben), a zsidók pedig (legalábbis azok, akiknek még nem volt) II. József 1787-es rendeletének következtében elsősorban német családneveket. Utóbbiak nyelvi-kulturális hátteréhez ez közel is állhatott, a nevek felvételében a döntő szerepet azonban a korabeli nyelvpolitikai környezet által meghatározott eljárás (kötelező érvény, mesterséges névadás, németesítés) játszotta. (Ezekhez l. KARÁDY–KOZMA 2002: 20–7, FARKAS 2003: 145, a vonatkozó rendeletekre pedig KOZMA–FARKAS 2009.) A zsidóság esetében a családneveknek ez a kései és mesterséges kialakulása – a társadalmi háttérrel, de névanyaguk jellegzetességével együtt is – a későbbiekre is befolyással bír majd: megváltoztatásukra általában könnyebben sor kerül, mint az adott országban idegen eredetű egyéb családnevek esetében.

A személynévrendszerek általánosabb leírása felől (l. HOFFMANN 2008) közelítve meg, illetve összegezve mindezt: a családnév mint nexusjelölő névtípus a magyar és több más nemzetiség személynévadásában idegen minták kisebb-nagyobb közreműködésével, ám alapvetően természetes módon jött létre. Egyes kisebbségek esetében azonban a nexusjelölő nevek más típusa: az apai név használata vált gyakorlattá, melyet viszont egyértelműen külső hatásra váltott fel a generációkon át öröklődő családnév összességében elterjedtebb és az újabb idők igényeinek is jobban megfelelő típusa. Ennek is többféle módja lehetett: a szerb családnévanyag a meglévő, bár eltérő nexusnévtípusra alapozódott, a zsidók esetében azonban a családnevek vonatkozásában is a többségi környezet névrendszerébe beilleszkedő nevek felvétele vált a meghatározó gyakorlattá.

Egy kis kitekintéssel élve megjegyezhetjük, hogy az új személynévtípus több országban is csak a 20. század folyamán terjed el, ugyancsak állami rendelkezések következtében

(így pl. a muszlim országokban). Érdekes helyzet jellemzi ugyanakkor az izlandi személynévhasználatot: a vonatkozó szabályozás ma is tiltja a családnevek felvételét, a betelepülő külföldiek révén viszont egyre több családnév kerül ténylegesen használatba, azaz itt is egyre inkább kibontakozóban van ez a fajta névrendszer (l. KVARAN 2008).

2.4. A kétnyelvű környezet névhasználati színterén felléphet az egyaránt meglévő, ám különböző nyelvű nevek váltogatásának jelensége. Ezek a névpárok a családnevet illetően lehetnek írásváltozatok, így a mai kisebbségi magyar nyelvhasználatban is (természetesen eltérő névsorrenddel), pl. magyar *Kincses József* ~ szlovák *Jozef Kinčes* (VÖRÖS 2007: 192). A névpárok lehetnek morfológiai eltérést mutató változatok, így a történeti magyarországi összeírások anyagában, az összeírás nyelvének megfelelő formában, pl. magyar *Vásárhelyi* ~ szlovák *Vásárhelyszki* (MIZSER 2009a). Lehetnek továbbá jelentésbeli megfelelésen alapuló változatok is, így az egykori humanisták vagy az újabb kori kétnyelvű közösségek esetében, pl. *Bili* ~ *Fehér*, ahol a nyelvvésztés a szlovákról a magyar névre való hivatalos változtatáshoz vezetett (IRM 7667/1964 sz. névváltoztatási eset; hasonlót a 19. századi névmagyarosítások köréből l. OROSZ 1989: 254 is).

A névváltoztatásnak nevezhető jelenség tehát bizonyos értelemben és körben napjainkban is létezik, ám egyáltalán nem új keletű, bár a régiségből származó adatokban nehéz elválasztani a párhuzamos személynévadás feltételezett jelenségétől (vö. KÁZMÉR 1980). A jelenség kapcsolódhat a különböző nyelvi-kulturális környezetben való megjelenéshez, közösségi vagy egyéni eredetű névhasználat eredményeként egyaránt. Történetileg adatolhatónak tűnik olyan háromtagúként feltüntetett személynevekből is (ragadványnév + családnév + keresztnév, pl. *Farkas Lupuj Demeter*; BIRÓ 2007: 81), melyeket a spontán névváltozások ugyancsak érinthettek, nem ritkán éppen az adott környezet nyelvi és névhasználati viszonyaihoz való idomulás, így a névmagyarosodás jegyében is.

2.5. A fennálló nyelvi érintkezések legismertebb következményeit a meglévő családnevek megváltozásai képviselik; egyrészt a spontán névasszimiláció, másrészt a tudatos névváltoztatás eredményeként. Előbbi inkább közösségi, utóbbi – bár külső hatásokkal magyarázható, ám – egyéni kiindulású változást jelentett. Következményeik a szóbeli és írásbeli, a nem hivatalos és a hivatalos családnévhasználatban egyaránt jelentkezhetnek. (Megjegyzem, hogy e jelenségek természetesen számos párhuzamot mutatnak a helynevek vagy a keresztnévek történetét jellemző kontaktushatásokkal is, bár ezekre a következőkben nincs módomban kitérni.) Figyelmünket alapvetően az itt említett jelenségek kör magyarországi előfordulásaira fordítjuk, olykor utalva azonban ezek máshonnan ismert párhuzamaira is. (A névváltozások és -változtatások módszeres nyelvészeti-névtani megközelítésére a nemzetközi szakirodalomból, a tengerentúlról l. pl. ALATIS 1955, MAASS 1958, KLYMASZ 1963, LYRA 1966; újabban és Európából l. pl. PAIKKALA 2004, SCHMUCK–DRÄGER 2008.)

A magyarországi kontaktusjelenségek közül a számunkra itt legfontosabb témakört: a magyar nyelvi és névrendszer által befolyásolt változásokat állítjuk a középpontba. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a domináns nyelvi környezet nem feltétlenül az államnyelv meghatározó hatását jelenti. A történeti Magyarország nemzetiségi vidékein a névasszimiláció így jelenthette valamely egyébként kisebbségi, ám az adott területen meghatározó szerepű nyelvhez való idomulást is. Részben másféle példát idézve: az 1848–49-es szabadságharc bukását követő időszakban (pontosabban: 1853–1859 között)

végbement néhány névváltoztatásnak csupán a fele volt kifejezetten névmagyarosítás (a korábbi és későbbi folyamatokkal ellentétben; vö. TELKES 1898: 55–6).

3. A névasszimiláció jelensége és háttere

3.1. A valamely közösség nyelvi és névrendszerében megszokott formáktól eltérő elemek természetes módon igazodhatnak a domináns típusokhoz. Ezt tapasztaljuk a nyelvjárási hangzású magyar családnevek köznyelvi formájává változtatásának (pl. 20. sz. második fele: *Döbröczőnyi, Füsüs, Körösztös*; 19. sz.: *Ruzsa, Seres, Vereb* nevekről; l. FARKAS 2004: 53, N. FODOR 2008: 354), még inkább azonban az idegen eredetű családnév megváltozásának vagy megváltoztatásának eseteiben.

Az itt részletesebben tárgyalandó névasszimiláció hátterében sokféle indokot azonosíthatunk. Általában is kiemelendő az írott és beszélt nyelvi hatékonyság kérdésköre: e változások a mindennapi használati nehézségeken könnyítenek, amint azt általában a tengerentúli bevándorlók névváltoztatásai (l. a fentebb hivatkozott szakirodalmat), esetünkben pedig legmegfoghatóbban a magyarországi családnév-változtatások külső hatásktól leginkább letisztult korszakának, a 20. század második felének névváltoztatási esetei jelzik számunkra (FARKAS 2005: 64–6). Más nyelvi közegbe átkerülve azonban a családnév konnotációja is eleve megváltozik. Részben hangzásának, etimológiai átlátzóságának, de akár csak az adott nyelv szókincsével való összezsengésének következtében is. Így például a magyar beszélőközösségben a német *Narr* elveszíti ’bolond’ jelentését, más nevek azonban éppen kifejezetten kellemetlen asszociációs kört élesztnek fel (néhány példa a családnév-változtatások történetéből: *Fink, Hugyecz, Hugyi, Hugyik, Hugyina, Link, Maszarik, Pospisil, Szartory*; igaz, ez magyar eredetű nevekkkel is előfordul; vö. N. FODOR 2008 is).

A megszokottól eltérő nevekhez eleve különböző attitűdök is kapcsolódhatnak, melyek az adott név feltehető információtartalmából, illetve a hozzá kötődő konnotációkból származtathatók (ezekről l. FARKAS 1999, 2004). Adott nyelvi karakterű, illetve adott társadalmi csoportokra jellemzőnek tartott nevekhez pedig kapcsolódhat egyfelől a magasabb nyelvi presztízis, másfelől pedig a stigmatizáció lehetősége is. A 16–18. századi ún. humanista típusú (latinizáló, ritkábban görögös, netán héberes) családnevek felvételét egykor Európa-szerte (kortársként erről l. PÁPAI PÁRIZ 1695/1980: 92), vagy napjainkban akár egy svédországi svéd családnév angolra fordítását (*Strandman* > *Beachman*; l. ANDERSSON–BRYLLA 1998) a sajátos típusú kontaktushelyzet meglétén túl a magasabb nyelvi presztízis szempontjaival is magyaráznunk szükséges. Másrészt viszont szociálpszichológiai és névtani vizsgálatok tárgyalják azt is, hogy az idegen hangzású neveknek a domináns nyelvi közegben megszokott formákkal való felváltása ténylegesen jobb társadalmi beilleszkedést biztosíthat viselőik számára. S itt visszaköszön az, amit a névmagyarosítások fénykorában Magyarországon is gondolhattak erről: „természetes is, bármily szaktudós legyen is az a *Krachenfels* tanácsos úr, azt a hatást, népszerűséget soha sem fogná elérni, mint ha nevét *Sziklai*-ra változtatva írja” (SZENTIVÁNYI 1895: 2; kiemelés tőlem, F. T.).

3.2. A családnevek alapvetően az egyének megfelelő azonosítására, egymástól való megkülönböztetésére hivatottak szolgálni. Sajátos, összetett jelentésszerkezetük részeként azonban viselőiket kisebb-nagyobb közösségekhez is kapcsolhatják: elsődlegesen

adott családhoz, másrészt azonban etnikai, nyelvi közösségekhez is. A modern korra a családnév ennek alapján etnikai szimbólummá is vált. Az ún. hosszú 19. század meghatározó ideológiájává váló nacionalizmus ismert módon a történelmileg adott közösség politikai, kulturális, érzelmi és szimbolikus egyesítésére törekedett. Fontos tényezője volt ennek a nyelvi és etnikai jelleg megerősítése, melyek Európának ezen a részén a legfőbb nemzetazonosító kritériumok közé számítnak. A családnév a csoporttagság szimbolikus kifejezőjévé válva így határkijelölő funkcióba kerülhetett, a befogadás vagy elutasítás eszközévé is válhatott. A magyar név a nemzethez való tartozásra, míg a nem magyaros hangzású, idegenes karakterű név viselőjének nem magyar származására, kötődéseire engedhetett következtetni – akkor is, ha ez az információ nem feltétlenül megbízható vagy pontos. A meghatározó szerepet ebben – az egyes allogén csoportokra jellemző névhasználat mellett (ti. a zsidók általában német, a cigányok magyar etimológiájú családnévet viselnek) – általában a családnév nyelvisége, esetleg csak vélt idegenes karaktere játssza. (A kérdéskörre társadalomtörténeti szempontból újabban és összefoglalóan l. még BINDORFFER 2009, KARÁDY 2009; nyelvészeti-névtani megközelítésben FARKAS 1999: 81–3, FARKAS–MAITZ 2009.)

Az egyébként természetes folyamatként is zajló, a nyelv- és névhasználatot egyaránt érintő asszimiláció így a domináns közösség részéről támogatott vagy részben elvárt jelenséggé válhatott, a kisebbségi közösség tagjai részéről pedig az előrejutás eszközévé vagy olykor feltételévé, esetleg egyenesen az idegen származás jegyétől való menekülés kísérletévé. Az idegen nyelvi eredetű családnévekhez kapcsolódó attitűdök megváltozása ezért az utóbbi két évszázadnak az idegen eredetű családnévek történetét is befolyásoló folyamata, mely bizonyos történelmi, társadalmi, politikai, ideológiai kontextusokban különösen is felerősödhetett. A német családnévek esetében például általában az első világháború idején Oroszországban és Nagy-Britanniában (ahol a királyi család is megváltoztatja *Battenberg* nevét *Windsor*-ra; ill. vö. *Lord Mountbatten* nevével), a második világháború idején Amerikában vagy akár a nem hadviselő Svédországban, 1945 után pedig Magyarországon is. (A németek neveinek történetileg meghatározott kontextusokban történő stigmatizálódásának és megváltoztatásának kérdésköréhez l. VERNER 1994, KARÁDY–KOZMA 2002: 269–326, FARKAS–MAITZ 2009. A jórészt szintén német családnévű zsidóság névváltoztatásai ezzel is összefüggő, de ettől jórészt elkülönülő témakört jelentenek.) Közép-Európára fordítva figyelmünket azonban tudjuk, hogy a térség 20. századi történetében például egy kassai születésű *Schmidt*-ből egyaránt lehetett *Kovalský* vagy *Kovácspataky* is (mint Grendel Lajos „Közép-Európa és kísértetei” című esszéisztikus írásában fikcionált testvérpár esetében: Grendel 1998); amellet természetesen, hogy német családnévüket itt is sokan megtartották.

A fentebb említett tényezők elsősorban a névmagyarosítások fénykorában játszottak meghatározó szerepet. E névváltoztatások folyamata a történeti Magyarországon kezdődött, ahol a domináns helyzetben lévő magyarság a népességnek csupán a felét tette ki. Folytatódott a két háború közti, kisebbségei túlnyomó részét már elvesztett országterületen is, majd pedig a második világháború utáni évekkel (a háborút túlélő zsidóság és a kollektív bűnösként kezelt németység névváltoztatásaival) zárult le. Az egykor magyarosított nevek visszavételére ugyan szintén ismerünk példákat – elsősorban a rendszerváltás utáni időszakból –, ezek azonban nem váltak különösebben jellemző jelenséggé. (A hivatalos családnév-változtatások történetére általában l. KARÁDY–KOZMA 2002, a 20. sz. második felére FARKAS 2005; indokrendszereinek rétegződésére KOZMA 2007.) Ugyanakkor

a kárpát-medencei magyar kisebbség körében az államnyelvűsített névformák visszaváltoztatása (névhelyreállítás) újabban jellemző, bár tömegesnek nem tekinthető folyamatnak számít (l. VÖRÖS 2009).

A családnév nyelvi karaktere még napjainkban is erős szimbolikus értékkel bírhat. Ennek szélsőséges példáját nyújtja térségünkben az ezredelön is érvényben lévő szlovák helyesírási szabályzat, mely egyes 1918 előtti magyar családneveket – mert azokat magyarosított szlovák neveknek tekinti – szlovákosan rendeli írni: *Szentiványi*, *Kubínyi*, *Palugyai* helyett *Svätojánsky*, *Kubínsky*, *Palucky* (vö. pl. VÖRÖS 2004: 37). Mint látható, itt nem a betűkészletek eltéréseiből fakadó átírásról vagy a nők családneveire jellemző morfológiai beillesztésről van szó, hanem családneveknek – amelyeket egyébként nyelvek közötti váltás esetében sem szokás lefordítani – ún. történelmi fordításáról. Ez messze nem helyesírási, hanem nyelvpolitikai, KISS LAJOS (1992) szavaival a „Cuius regio, eius nomen” kérdése, ezúttal a személynevek területén.

3.3. A hosszabb idő óta és folyamatosan az adott területen élő kisebbségek esetében az asszimiláció rendszerint több nemzedéket érintő folyamatot jelentett. Jellemző formájában az anyagi-tárgyi kultúra átvételével kezdődött, a szellemi kultúrával folytatódott, s ehhez kapcsolódott a kétnyelvűség kialakulása, továbbá a nyelvcserlehetősége. A névhasználatban először a keresztnévdívat változik a domináns környezet hatására. Ezt magyar nyelvi környezetben az európai nyelvekre általában jellemző, keresztnév + családnév típusú névsorrend megváltozása, a magyar névhasználatot követő felcserélődése követi. (Egy Balaton-felvidéki német falu sírköveiről idézve, kronológiai sorrendben: *Petrus Leitold* / *Leitold Franz* / *Leitold Ambrus*; SZILÁGYI 2005: 92–4.) A családnév spontán megváltozására még korán sor kerülhet, de esetleges hivatalos megváltoztatása már a névasszimiláció utolsó, legvégző fokát képviseli. Utóbbit nem ritkán a nem hivatalos, közösségi vagy egyéni névhasználat megváltozása (így falusi ragadványnév, művésznév használata) is megelőzhette.

A bemutatott névasszimilációs jelenségekhez hasonlókat figyelhetünk meg a bevándorlók, emigránsok integrációjának folyamatában is, bár az eltérő helyzetből adódóan a változások üteme, indokrendszere más arányokkal van jelen benne. Az asszimiláció vonatkozásában sajátos helyzetű zsidóság (vö. KARÁDY 1997: 124–31) névváltoztatásainak kérdésköre ugyancsak több sajátos kérdést felvet, ezek részletezésére azonban témánk szempontjából itt ugyancsak nem szükséges kitérni.

Az idegen eredetű magyarországi családnevek – kisebb formái (hangzás-, illetve írásbeli) változások mellett – azonban mindezek mellett is nagyobb számban megőrződtek, mint teljesen megváltoztak volna. Családnévanyagunk idegen eredetű részlegéről pontosabb felmérések nem állnak rendelkezésünkre, ám a 20. századi, túlnyomórészt magyar nyelvű és nemzetiségű Magyarországon arányukat a két világháború közötti statisztikus 30% körülire (KOVÁCS 1930: 240), évtizedekkel később a névkutató nyelvész pedig 40%-ra becsülte (J. SOLTÉSZ 1989: 14). Ugyanakkor HAJDÚ MIHÁLY mai magyar családnévszótárának adatai szerint a magyarországi népesség háromnegyed részét képviselő (ezernél nagyobb gyakoriságú) családnevek és -változatok körében a magyar eredetűnek tekintett családnevek gyakorisági adataik révén a teljes népesség névállományának önmagukban is több mint 60%-át képezik; ezt mint minimális arányszámot a szótárból hiányzó magyar eredetű családnevek állománya csak még tovább – bár nem ismert mértékben – növeli (vö. HAJDÚ megj. e.). Az idegen eredetű magyarországi

családnevek arányát eszerint tehát – nem a névféleségeket, hanem előfordulási számaikat tekintve – 30%-nál is alacsonyabbra becsülhetjük.

3.4. Az idegen eredetű családnevek adaptációjának grafikai-ortográfiai, hangtani, morfológiai és lexikai típusai vannak. E nevek idegenszerűségének vagy magyarosságnak mértéke is nyelvi alapon, illetve a társadalom átlagos és szinkrón névkompetenciája szerint, eleve ezeken a szempontokon múlik (vö. LADÓ 1981). E típusok megjelennek a névmagyarosodás és a névmagyarosítások folyamatában is; áttekintésükre az itt következőkben térünk ki részletesebben.

4. Spontán családnévváltozások, névmagyarosodás

4.1. A családnevek állománya a létrejöttét követő évszázadok folyamán még többé-kevésbé változékony, képlékeny; legalábbis a névhasználat hivatalos rögzítéséig (s részben még azt követően is). Ezt mutatja az esetleges párhuzamos személynévadás (elég problematikusnak tűnő) kérdésköre, a különböző nyelvű környezetben megnyilvánuló névváltoztatás jelensége, legszembetűnőbben pedig a névváltozások és névváltoztatások esetei.

Az idegen eredetű családnév arra alkalmas esetben – ha nyelvi karaktere, írásképe, hangszerkezete, névvégződése nem nagyon idegenszerű – jól beilleszkedhet, akár vagy szinte változatlan formában kerülhet át a másnyelvű közösség névhasználatába, nyelvi és névrendszerébe. Más esetekben azonban formai vagy tartalmi szempontból különböző mértékű és típusú átalakulásokon mehet át, sőt teljesen le is cserélődhet. (A természetes névváltozásokhoz általában l. HAJDÚ 2003: 752–61; az idegen eredetű családnevekéhez is többek közt TURCSÁNYI 1874; FÜLÖP 1985; OROSZ 1989; GERSTNER 2003; SZILÁGYI 2005; MIZSER 2008, 2009. A spontán névmagyarosodásra vonatkozó példák többségét az alábbiakban tőlük idézem.)

A természetes névváltozások révén egyazon névnek is számos (elsősorban írás)változata alakulhat így ki, ami mai névanyagunkban is közismert jelenség (a példák hosszú sorát l. HAJDÚ MIHÁLY megjelenés előtt álló családnévszótárában). Ezúttal a 20. század közepéről idézek hasonló jellegű, egyedi, de jellemzőnek tekinthető eseteket, amelyek az idegen családnevek téves alkalmazásának példáival a név átalakulásának különböző lehetőségeit is képviselik: *Vidrih*, a mindennapi használatban egyúttal *Vidik*, *Vitrik*, *Fridrich*, írásban továbbá *Widrih* (IRM 7629/1964); az alkalmi tévesztések akár csupán a névvégződéssel is összefügghetnek: *Hermanec*, egyúttal azonban *Hermanic*, *Hermanicz*, *Hermanitz* formában is (IRM 7224/1964). De előállhat olyan eset is, amelyben a rendelkezésre álló források alapján maga az „alapváltozat” megállapítása is akadályokba ütközik, mert a kapcsolódó hivatalos iratokban is (mint az államrendőrség által kiállított erkölcsi bizonyítvány, a belügyminisztériumi névváltoztatási ügyirat különböző helyei, a kérvény szövege és a sajátkező aláírás) a név különböző formákban szerepel: *Gutthmann*, *Guttman*, *Guthmann*, *Gutman*, *Guttman*, *Guttmann* (mindet l. az IRM G11/1952 sz. névváltoztatási eset iratanyagában). Az itt idézett, egyaránt névváltoztatási esetekben a kérvényezett hivatalos családnév-változtatás elhatározásában ezeknek a mindennapos problémáknak is joggal tulajdoníthatunk majd fontos szerepet.

4.2. A spontán családnévváltozások egy része csupán kiejtésben zajlik le, nagyobb részük azonban kifejezetten az írásképet – csak azt, vagy azt is – érinti. Ez a helyzet eleve a transliteráció és a transzkripció, illetve a név írásképeinek egyszerűsödése esetén. Német családnevek magyarba illeszkedésének példáival mutatva be ezt, így cserélődhetnek le a magyarban ismeretlen betűk: *Groß* > *Grósz*, *Jäger* > *Jager* vagy *Jäger*, *Weinhardt* > *Veinhardt*; egyszerűsödhetnek a sajátos betűkombinációk: *Fröhlich* > *Frölich*, *Hecker* > *Hekker*, *Hirsch* > *Hirs*, *Piltmann* > *Piltman*; alakulhattak a nevek a magyar nyelvben szokásos kiejtést tükrözővé: *Lohn* > *Lóhn*, *Vogel* > *Fógel*; vagy idomulhattak a másik nyelv fonológiájához: *Jakl* > *Jakli*, *Schlegl* > *Slegli*, *Vindl* > *Vindel*. Jellegzetes változás lehetett azonban például a magyarban kevésbé jellemző szóeleji mássalhangzótorlódások feloldása is; ezúttal szláv példákkal illusztrálva: *Hrabár* > *Rabár*, *Mráz* > *Maráz*, *Tchor* > *Tihor*. A kisebb fonológiai és/vagy ortográfiai jellegű változások mellett a hangalak, nem ritkán egyúttal a névszerkezet nagyobb mértékű módosulásai is végbe-mehettek. Mellettük jelentéstani változásokkal is számolhatunk, a név magyarosodása népetimológias jellegű változásként, valamint közszoói jelentésének teljes vagy részleges lefordításával is bekövetkezhetett. Utóbbi típusok az idegen eredetű családnevek tudatos megváltoztatásai körében is jellemző, ráadásul jobban ismert, feltárt folyamatokat jelentenek. Ezek lehetőségeinek bemutatására ezért ott térünk vissza.

A domináns névrendszerbe való beilleszkedés egyáltalán nem jelenti szükségszerűen a név másik nyelvbéli alak vagy jelentésbeli ekvivalensének megtalálását. A meghatározó szempont az, hogy az új név a másik névrendszerben is családnévként jelölje viselőjét. A régi név ennek legkézenfekvőbb alapját jelentheti; az új név azonban, ami keletkezik, ettől független is lehet. Az idegen családnevek egy része így egyszerűen valamilyen egyéb motivációjú (így az etnikumot vagy a gyakorolt foglalkozást, valamilyen tulajdonságot stb. jelentő) magyar családnévre cserélődött le, ami egyébként az élet természetes velejárójaként a magyar családnevek esetében is könnyen megtörténhetett. (A népnévi eredetű családnevek ugyan nem feltétlenül az adott etnikumból való származást jelzik, de egyes képviselők elterjedése mindenképpen jelzi az adott nyelvű, származású népekkel való érintkezések gyarapodását is; vö. HAJDÚ 2003: 790–1 is.)

5. Tudatos családnév-változtatások, névmagyarosítás

5.1. Az idegen családnevek magyarossá alakításának, magyar névvel való felcserélésének jellemző folyamatát jelentették az utóbbi két évszázad folyamán a hivatalos családnév-változtatások, melyeknek a 19. és a 20. század közepe közötti fénykorában Magyarországon nagyságrendileg 300 ezer családnév-változtatás ment végbe, s becslések szerint legalább 90%-uk idegen név megmagyarosítását jelentette (KOZMA 2009). Ezeknek témánk szempontjából figyelemre méltó típusait a továbbiakban számos példával illusztrálom, melyek elsősorban a korabeli névváltoztatások forrásanyagából (l. SZENTIVÁNYI 1895, továbbá a KARÁDY VIKTOR által rendelkezésemre bocsátott dualizmus kori reprezentatív névadatbázisból, melyet ezúton is köszönök), valamint saját kutatásaimból, illetve az egyes kérdések kapcsán itt is hivatkozott szakirodalomból származnak. (Az egyedi forráshivatkozásoktól az adatok nagy száma és számos forrása miatt szükségszerűen tekintek el.)

Az idegen eredetű családnevek megváltoztatásának igénye és ténye eleve és közvetlenül hatást gyakorol a magyarországi családnévanyag összetételére, egyes részlegeinek

szerepére, arányaira. Hatást gyakorol azonban azáltal is, hogy a névváltoztatások során keletkező új családnévállomány több szempontból újszerű magyar neveket, sőt teljesen új névtípusokat, illetve azokat is eredményezett. Az új névanyag kialakításában, jellegének megformálásában alapvetően három tényező szerepét kell itt kiemelnünk. Ezek: a sajátos névadási helyzet, mely alapvetően különbözik a történeti névanyagétól; a felhasználható, illetve mintául szolgáló magyar nyelvi és családnévanyag; valamint az eredeti, idegen nyelvű családnevek, melyek gyakran befolyásolták az új családnév megválasztását is. Röviden vegyük sorra a fontosabb tényezőket.

5.2. A névváltoztatások révén létrejövő új családnevek keletkezése számos szempontból és alapvetően eltér a történeti magyar családnévanyagétól; különböznek többek között a keletkezés idejét jellemző külső és belső nyelvtörténeti tényezők, az elnevezés motivációja, módjai, nyelvi anyaga és eszközei (részletesebben l. FARKAS 2003). Az új magyar családnevek többé-kevésbé követik a meglévő névrendszer mintáit, de nemcsak a történeti családneveket, hanem a korabeli szépirodalom fiktív névadását, sőt a korábban magyarosított nevek példáját is – illetve eleve és elsősorban megalkotóik, azaz a névváltoztató egyének tág keretek közt érvényesülő névízlését és kreativitását. Mindezek az új nevek újszerűségének fontos okait jelentik majd.

Az új nevek jellegükben természetesen is a domináns nyelvi és névrendszerhez igazodnak, amint azt a jelenség megnevezésére leginkább alkalmazott *névmagyarosítás* terminus általános és meghatározó használata is jelzi számunkra. (Hasonló kifejezésekkel a nemzetközi szakirodalomban is találkozunk: *Anglicization*, sőt *Americanization* és *Canadianization* is, használatuk azonban kevésbé jellemző; FARKAS 2008: 336.) A domináns mintákhoz való igazodást a névváltoztatások hivatalos szabályozása (több más ország gyakorlatához hasonlóan) ugyancsak hangsúlyozza, előírva, hogy „idegen hangzású, magyartalanul képzett nevek” – egyéb korlátozások mellett, a különös méltánylást érdemlő esetek kivételével – nem választhatók (l. FARKAS 2002: 160).

A névmagyarosítással született nevek kétségtelenül magyar családnevek. Bár a korabeli közvélemény gyakorta elítélő vélekedései mellett a kortárs nyelvművelés is több szempontból hibáztathatta ezeket a neveket, le kell szögeznünk, hogy nem csupán, illetve nem egyszerűen a történeti családnévállományhoz viszonyítva kell értékelnünk őket, hanem inkább az egykori nyelvújító mozgalom új magyar szóalkotásaihoz hasonlóan. (Ezt egykor a *névújítás* kifejezés használata is tükrözte, ám korán kiszorult a használatból, jellemző módon adva át a terepet elsősorban a *névmagyarosítás* terminusnak; bővebben l. FARKAS 2008: 337.) A magyarországi idegen eredetű névanyag magyarral való felváltásának törekvése több tulajdonnévtípusban is jelentkezik (dúlónevek, utcanévek, helységnevek; keresztnévkincs) a század folyamán, jellemzően azonban a magyar szókincs bővítésének programjától időben lemaradva, s jelentős részben már másféle okokkal magyarázhatóan.

A korabeli nyelvművelésnek a családnév-magyarosítások jelenségeivel kapcsolatos véleményei, illetve a témához kapcsolódó társadalmi diskurzus elemzése a névkontaktusok megítélésének korabeli szempontjából szintén érdekes kérdéskört jelentene, ezekre azonban itt nem célunk részletesebben is kitérni (erre továbbvezető irodalommal l. viszont FARKAS 2002, MAITZ 2008, FARKAS–MAITZ 2009: 580, 38. jegyzet).

6. Az idegen és magyar névmodellek kölcsönhatásai a felvett névanyag körében

6.1. A névmagyarosítók új családnévüket leggyakrabban régi nevük alapján: egykori családnévük hangalakja – főleg kezdőbetűi – vagy jelentése alapján választották, illetve alkották meg (minderről részletesebben l. FARKAS 2003: 151–7, illetve a témába vágó feldolgozások sorát). A régi név megtartásával együtt olykor kettős családnévet hoztak létre, melyben az újonnan felvett családnév(rész) általában megelőzte a régit: *Fischer* > *Keresztes-Fischer*, *Deutsch* > *Hatvany Deutsch*, ritkábban pedig követte azt: *Kovács* > *Schmidt-Kovács*. Ez a típus azonban nem volt igazán jellemző, egykor a hivatalos szabályozás is csak ritkán engedélyezte (FARKAS 2002: 161).

A régi családnévhez ilyképpen igazodó névválasztás más országok névváltoztatásainak is kézenfekvő módja és közismerten jellemző vonása. Érdekes azonban megjegyeznünk, hogy ezek a névválasztási típusok a névmagyarosításban élenjáró zsidóság személynévhasználatában is előzményekkel bírtak: a zsidó egyén név helyettesítőjeként használt keresztnévek, illetve német családnévek megválasztásában is használatosak voltak (vö. pl. H. W. GUGGENHEIMER – E. H. GUGGENHEIMER eds. 1992: ix–xxxi).

Az itt következőkben ebből a még igen tág kérdéskörből azokat a mozzanatokat emeljük ki, melyek az idegen és a magyar nyelvi eredetű családnévanyag közötti különbségeket jellemzik, illetve a névváltoztatások módját, a felvett nevek állományát ennek következményeképpen határozzák meg.

6.2. A legtipikusabb névmagyarosítási eljárás közismerten, többféle okból is (l. FARKAS 2003: 154–155) a régi családnév kezdőbetűjével, illetve -hangjával kezdődő új név választása volt. E kettő a leggyakrabban egybeesik ugyan, olykor azonban el is válik egymástól; ilyenkor a kezdőbetű (*Sulek* > *Szücs*) vagy a kezdőhang (*Cohen* > *Kővári*) megtartására egyaránt lehetőség nyílt. (A kérdéshez vö. még *Steskál* > *Szigeti*, saját aláírásában *Szteszkál*-nak írva, tehát legalábbis szóbeli névként így használva: IRM 7138/1964.) Témánk szempontjából érdemes itt figyelni arra, hogy miképpen folytatódhatnak a magyarból hiányzó vagy eltérő kiejtésű kezdőbetűk az új családnévben. Így például a németben gyakori *W* soha nem marad meg, és tipikusan *V*-s névkezdetnek adja át a helyét (*Wurm* > *Vajda*, *Vas*, *Vidor*); a *Q* kezdőbetűs nevekből ugyanakkor *K* kezdetű nevek lesznek (*Quintz* > *Koltai*, *Kulcsár*). A *Singer*, e zsidók közt nem ritka családnév olykor *S*-sel (*Simonyi*, *Somló*, *Sugár*), jóval gyakrabban azonban *Sz*-szel kezdődő (*Szabados*, *Szántó*, *Székely*, *Szemere*, *Szigeti*) neveken folytatódik.

A kezdőbetűk megőrzésének tendenciája másképp abban is megmutatkozik, hogy például *Cs* betűvel viszonylag kevés újonnan felvett magyar családnév kezdődött, hiszen az idegen családnévek körében ez igen ritka névkezdetnek számít (felhívja rá a figyelmet LENGYEL 1917: 19 is). A *Cs* kezdőbetűs új családnévek így többnyire az egyébként szóba jöhető más módokon jönnek létre. Így feltehetőleg írásképp alapján: *Czeiszler* > *Csapó*, *Czopf* > *Csabaj*, *Cohn* > *Csorba*, *Chlantacs* > *Csat*; talán a kezdőhang bizonyos fokú hasonlósága szerint: *Zuckermann* > *Császár*, *Schön* > *Csurgó*; avagy a részleges hangalakai egyezés révén: *Hacser* > *Cserháti*; a név jelentése szerint: *Kaiser* > *Császár*, *Stern* > *Csillag*; vagy mindettől függetlenül is: *Pollák* > *Csengődi*, *Reiter* > *Cseresznyés*; mellettük l. még viszont: *Csablaker* > *Csablaki*, *Csapek* > *Csáki* is. E példák közül kettőt (*Császár*, *Csillag*) egykor a kifejezetten gyakran felvett családnévek közt is tartották számon (l. KOZMA–FARKAS 2009: 378).

A régi családnév hangalakjából a névváltoztatás természetesen több hangot és betűt is megőrizhet, főképpen a név elejéről. A névváltoztatás lehet a régi név rövidítése és megtoldása is; ugyanakkor a magyaros karakterű új családnév valójában bármilyen típusú, akár népetimológiás jellegű, egész csekély módosítással is létrehozható valamely megfelelő idegen eredetű családnévből: *Bényász* > *Bányász*, *Kohn* > *Kun*; *Fürst* > *Füst*, *Jakubinyi* > *Kubinyi*; *Pecs* > *Pécsi*, *Haas* > *Halász*; *Tauber* > *Tábor*, *Nedesán* > *Nádas*, *Bamberger* (*Wamberger* típusú kiejtéssel) > *Vámbéri*. E típusok jól láthatóan a spontán névmagyarodás különböző módjaival is szoros rokonságot tartanak fenn. Elsősorban azonban jól jelzik számunkra a vonatkozó változások részletes tipologizálásának alapvető nehézségeit is.

6.3. Az új név nyelvi és családnévi karakterének kialakításában, azaz a domináns névrendszerbe való beillesztésében kiemelt szerepet játszanak a jellegzetes képzők és utótagok, illetve névvégződések. Amint erről általában is J. SOLTÉSZ fogalmaz: „Az egyes névfajtákra jellemző szövelemek, utó- vagy előtagok, képzők és voltaképpen funkciótlan névvégződések a névformánsok szerepét töltik be, amelyekkel az ember a meglevők mintájára új neveket alkothat, a valóságban elő nem forduló neveket találhat ki, és ezeket a nyelvközösséggel valódi nevek gyanánt fogadtathatja el” (J. SOLTÉSZ 1979: 19, a „költött nevek” kapcsán l. még i. m. 25 is). Mindennek hátterében a névmodellek hatását, a személynévrendszer egészén belül is működő analogikus hatások szerepét tapasztalhatjuk, mely érvényesülhetett akár az ómagyar személynévfajták között (KOROMPAY 1981), de a mai ragadványnevek keletkezésében (B. GERGELY 1977: 192–200) is. A pusztán a névrendszerbe való beilleszkedést szolgáló névformánsok alkalmazása a tulajdonnévkontaktusok történetéből bőséges példaanyaggal lenne illusztrálható, körükből itt csak a zsidóság német és szláv nyelvi-kulturális környezetben kialakult családneveinek kérdésére utalnék (hivatkozásait l. később).

A névformánsok szerepe mindkét oldalról kimutatható: egyrészt az idegenszerű névvégződések elhagyása, másrészt pedig természetesen a magyarnak megfelelő végződések kialakítása révén. (Az *-ics* végű családnévek magyarországi történetének példáján l. FARKAS 2009, az új névanyag morfológiájában pedig JUHÁSZ 2007.) Jellemző az is, hogy a véletlenszerű idegen : magyar egybeesések jelentősen megkönnyíthették az idegen nevek akár spontán magyarosodását is: *Curie* > *Küry*, *Finazzi* > *Fináczy*, *Huraj* > *Huray*, *Mali* > *Mály* (vö. LADÓ 1981: 53 is). Figyelmünket itt témánk szempontjából az idegen családnévhez szorosabban kötődő és a névformánsok szerepét sajátosan kiemelő névváltoztatási módokra összpontosítjuk.

Ezeket a végződéseket, olykor a névalak csekély formai módosításával együtt, hozzáilleszthették az idegen névhez, például: *Fink* > *Finkei*, *Gehl* > *Gellényi*, *Kaill* > *Kajlányi*, *Mann* > *Mánfi*, *Mayer* > *Mayerffy*, *Arcz* > *Arczfalvi*. Különösen érdekesek mellettük azok az esetek, melyekben a tükörfordítással előállt új elemeket a névrendszerbe illesztés érdekében valamely jellegzetes magyar névvégződéssel egészítették ki. Ezekben az érintkező névrendszerek – legalábbis tipikusan, illetve potenciálisan – eltérő névszerkezeti sajátosságai mutatkoznak meg: *Bach* > *Pataky*, *Michel* > *Mihályi*, *Nasch* > *Csemege*, *Felsenstein* > *Sziklai*, *Kleinhaus* > *Kisházi*, *Wünder* > *Csudányi*, *Szvboda* > *Szabadi* vagy *Szabados*; *Himmel* > *Égfi*, *Kosztka* > *Csontváry*, *Stein* > *Kővári*. Hogy ezek a nevek gyakorta mégis jól felismerhetően mesterséges alkotások, nem a szűkebben vett morfológián, hanem a név lexikális-morfológiai szerkezetén, illetve szemantikáján múlik.

Az eredeti családnév kisebb-nagyobb megtoldása egyébként létező magyar családnevet is eredményezhet, például: *Beer* > *Berkes* vagy *Berényi*, *Munk* > *Munkácsi*.

Más esetekben a névvégződések cseréjeként értelmezhetjük a változást, melyek közt képző > képző (*Belánszky* > *Belányi*), képző és utótag közötti (*Steiner* > *Kővári*, *Unger* > *Ungvári*; ill. *Rosenfeld* > *Rózsai*, *Feldmann* > *Földi* vagy *Földes*) és utótag > utótag (*Nagelstätter* > *Szegvári*, *Feldbauer* > *Földvári*) csere egyaránt előfordulhat. Ezek sora átmenetinek tekinthető, illetve további sajátos típusokkal egészíthető ki (*Galának* > *Galánfy*, *Belyus* > *Belfy*). Az említett eljárások olykor pontos tükörfordítással társulnak: *Petrovics* > *Petőfi*, *Hirschler* > *Szarvasy*, *Lipták* > *Liptai*, *Spisák* > *Szepesi*, *Vámoscher* > *Vámosi*. A névvégződés megválaszthatóságát esetleg a név szemantikája is befolyásolja: *Kralovics*-ból *Király* és *Királyi* lesz, *Királyfi* viszont kevésbé várható (bár például *Königsbaum*-ból keletkezett ilyen is).

Az eredeti nevek idegenes karakterű végződésének egy részét elhagyva ugyancsak lehetett magyar, illetve magyaros jellegű neveket létrehozni. Az elhagyott névvégződés gyakran valóban maga a képző, bár nem mindig és nem szükségszerűen pontosan az: *Adamics* > *Ádám*, *Egresits* > *Egresi*; *Gajdossik* > *Gajdos*, *Szlávik* > *Szlávi*; *Murátin* > *Muráti*, *Valitsek* > *Váli*, *Schaschek* > *Sas*.

A morfológiai tagoltságra törekvés a névmagyarosítások történetében általában jellemző irányultságnak tekinthető. A jellegzetesnek tekintett névformánsok a természetes családnévanyagot felülmúló arányban vehettek részt a névalkotásban, amint az legszembevetőbben kimutatható az *-i*, *-si* és a *-fi* végződések egykor különösen kiemelkedő népszerűségében (és a szokásos kapcsolódási szabályokat is átlépő, ti. közszavakhoz is hozzárendelő névadásaiban). Az ugyanazon alapszóból, alapnévből létrehozott családnevek több – a szemantika által többé-kevésbé kijelölt – típusában rendszerint a képzős formák a gyakoribbak. Így például a 19. századi névváltoztatásokban (az adatokhoz l. SZENT-IVÁNYI 1895) nemcsak a közismerten elsősorban képzős helynévi eredetű családnevek közt (0 *Kőszeg*, 1 *Kőszeghvár*, de 27 *Kőszegi* és *Kőszeghy*; 1 *Kárpát*, de 42 *Kárpáti*), hanem más típusokban is (2 *Miklós*, 2 *Miklósf* ~ *Miklósfy*, de 14 *Miklósi* ~ *Miklósy*; 1 *Nyilas*, de 9 *Nyilasi*; 2 *Madár*, 1 *Madaras*, de 11 *Madarasi* ~ *Madarassi*, továbbá 8 *Madarász*, sőt 1 *Madáry*). Azokban a névkategóriákban is tehát, amelyeknek a történeti névanyagban nem domináns jellemzője az adott névvégződés megléte (mint a helynévi alapú családneveknek az *-i/-y*). Az sem tanulság nélküli, hogy ugyanekkor, és elsősorban a *Dworák*, *Dvorszky*, *Dvoracsko*, *Dvoreczky*, *Dvornák*, *Dvorácsek*, illetve *Höffler*, *Imhof*, *Hofbauer*, *Hoffmann*, *Pernhoffer* stb. nevekről magyarosító 19. századi névváltoztatók közt jóval több az *Udvardi* (20), mint az *Udvári* (4) – ami a korabeli helynév-kompetenciára, -morfológiára vonatkozó adalékként értelmezhető (vö. BÉNYEI 2007).

Az idegen eredetű régi és a felvett új magyar nevek közötti morfológiai változások gyakorta nem elemezhetők azonban a fentebb feltüntetett egyértelmű típusok szerint. A meghatározó szempont ugyanis természetesen nem az eredeti név lexikális-morfológiai szerkezetének visszaadása a másik nyelvben, hanem – akár valamilyen „szabálytalan” változtatási mód révén – a célnyelvbe, illetve névrendszerbe illeszkedő névforma kialakítása, melyhez akár megfelelő konnotációk (‘előkelő’, ‘magyaros’) is társulhatnak. Szemléletes példáit kínálja ennek a különböző eredetű névvégződésekkel elvont virtuális képzőbórok, a névváltoztatások történetében egykor kedvelt, láthatólag igen magyarosnak tekintett *-ányi/-ényi* végződéspár használata is: *Gyurcsánszky* > *Gyurcsányi*, *Ettlinger* > *Etlényi*, *Hoffmann* > *Hoffmányi*. (Erről részletesen l. JUHÁSZ 2007; hozzátéve, hogy hasonló

„adaptációs képzőszerű névvégződés”-t a mai ragadványnévadásban is számon tarthattunk, vö. *Pipányi, Pukunyi, Pirányi*: B. GERGELY 1977: 194).

6.4. A névváltoztatók eredeti családneveinek jelentése – a kezdőbetűk megőrzéséhez képest ritkábban, de azért elég tipikusan – ugyancsak befolyásolhatta az új név megalkotását. Nem zárható ki, bár kétségtelenül nem is igazolható, hogy például a *Rosen*- előtagú – s általában is: a gyakorta összetett – német, illetve zsidó családnevek gazdag anyaga (vö. MAASS 1958: 144) közvetve is hathatott a névmagyarosítók ízlésvilágára. Hasonló nevek ugyanis – konkrét német névelőzmény nélkül is, és elsősorban a 19. század folyamán – széles választékban jelentek meg az új magyar családnevek közt is. A történeti családnévanyagból adatolható *Rózsa* és *Rózsás* (azaz összesen két) családnév mellett, a névmagyarosítások kedvelt névvégződéseit felhasználva számos neologizmus: *Rózsai, Rózsafi, Rózsásy, Rózsaaági, Rózsavölgyi, Rózsahegy, Rózsahelyi, Rózsaföldi, Rózsamezei, Rózsakerti, Rózsafalvi, Rózsavári* családnevek is létrejöttek.

Jellegzetes jelenség volt az eredeti név többé-kevésbé pontos fordítása: *Cimpian* > *Mezei, De Adda* > *Addai, Domszky* > *Hazai, Kampfman* > *Harczfi, Wilhelm* > *Vilmos; Krieger* vagy *Voicsik* > *Csatár* vagy *Csatári* (utóbbiak persze szinkrón értékű fordítások, ti. a *csatár* ezen értelmű nyelvjátszást alkotás; a szó ugyanakkor régi egyénnévként és helynévként is adatolható, köznévi ’pajzskészítő’ jelentése csak bizonytalanul; vö. CsnSz.). Máskor inkább csak tágabb értelemben vett fordításról, pontosabban valamilyen szemantikai kapcsolódásról van szó. Mindkét irányból példázva, egyrészt: *Müller* > *Molnár, Molnárfi, Malmay, Malmosi*; másrészt pedig: *Molnár* < *Müller, Müllner; Mühlstein, Eichmüller, Schikmüller*; avagy *Malmos* < *Mühlflus, Mühlstein*; stb.

Több lexikális névelemből alkotottnak számítható eredeti családnevek esetén az új név az előtaghoz, az utótaghoz s a teljes névegyüttes jelentéséhez egyaránt kapcsolódhat. Egyfelől: *Földes* < *Feldheim, Feldmann*, illetve *Grünfeld, Reichenfeld*. Másfelől: *Rosenfeld* > *Rózsai, Weinfeld* > *Boros*; illetve *Gartenfeld* > *Kertész, Grünfeld* > *Földes*; továbbá *Blumenfeld* > *Mezei*; stb. S kivételesen előfordulhat, hogy az egyik elemhez hangzása, másikhoz jelentése alapján kapcsolódik az új név: *Szakstetter* > *Szakvár*.

6.5. A régi név szorosabb értelemben vett fordítása alapján született újszerű magyar családnevek különösen is közvetlen idegen nyelvi modellhatást tükrözhetnek, ezáltal pedig a magyar névállományban idegenszerűnek hathatnak; l. például *Goldstein* > *Aranykövy, Liebenberger* > *Szerelemhegyi, Rosenzweig* > *Rózsaaági, Thürmenstein* > *Toronykői*; az idegenszerűséget kivételesen a névelemek sorrendjének megcserélésével csökkentve: *Burghardt* > *Keményvári*. Az érintkező nyelvek névmodelljeinek általában meglévő eltérései mellett oka lehet ennek az is, hogy nem ritkán (a zsidóság esetében) az eredeti családnevek is mesterséges képződmények, valamint az, hogy ezekben a képzők mellett az utótagok is gyakran valójában csupán névformáns értékűek (a zsidó családnevek vonatkozásában erre l. pl. H. W. GUGGENHEIMER – E. H. GUGGENHEIMER eds. 1992: xxv–xxvii, ABRAMOWICZ 2007).

A névmodellek tágabb értelemben érvényesülő hatásaiból és a névváltoztatásokban teret kapó széleskörű névalkotói szabadságból közösen fakad, hogy a névmagyarosítások révén a történeti névrendszerhez képest feltűnően új névegyedek és névrendszertani, névszerkezeti típusok is keletkeztek – ezekre itt részletesebben azonban nincs módunk kitérni (l. viszont a korabeli nyelvművelő irodalmat, összefoglalóan pedig BENKŐ 1948–49;

FARKAS 2002, 2003: 151–4, 159–61). E nevek némelyike egyúttal a témánk szempontjából itt külön is megemlítendő lehetséges „félrefordítások” képviselője; így például egy *Buchberger* > *Könyvhegyi* névváltoztatás (l. TELKES 1898: 14 is), melyben az eredeti német név előtagja a *Buche* ’bükk’, s nem a *Buch* ’könyv’ szóból származtatható. Többekévéb hasonló példaként idézhetjük azonban azokat a *Fried* előtagú német neveket is, melyek etimológiájuk szerint közvetlenül a *Friedrich* német keresztnévet rejtik magukban, ám a névváltoztatások során a keresztnév alkotásában is részt vett *Fried* közszó jelentésének alapján *Békés*, *Békési*, avagy a jellegzetesen mesterséges alkotásmódú *Békefi* típusú nevekben folytatódtak. De mellettük említhető egy *Hoffer* > *Remy* névváltoztatás is: az eredeti német név nyilvánvalóan az ’udvar, telek’ jelentésű *Hof* szóból keletkezett (’udvari’), ám vélhetően a ’remélni’ jelentésű *hoffen* alapján cserélődött le az egyedi alkotásúnak tűnő *Remy* névre.

6.6. A régi név alapján történő névválasztás, gyakran névalkotás jól áttekinthető tipológiáját nemigen lehet felállítani (egy ilyen rendszerezésre törekvő részletes feldolgozást l. viszont KLYMASZ 1963). A névváltoztatási módok fő típusait, tendenciáit azonban azonosíthatjuk, s ezeket igyekeztünk a fentebbiekben vázolni. A legjellemzőbb lehetőségek meghatározó voltát a leggyakoribb régi : új névpárok körében is meg tapasztaljuk. Így például a *Klein*-ből leggyakrabban *Kis* (a jelentés és kezdőbetű egyszerre marad meg), továbbá *Kovács*, *Kertész*, *Kemény* lesz; a *Weisz*-ből *Fehér* vagy *Fejér*, valamint *Vajda*, *Vámos*, *Varga*; míg a *Müller* esetén mindkét alapon a *Molnár* lehetett a legtipikusabb választás.

7. A névmagyarosítás hatása a magyarországi családnévanyagra

7.1. A másnyelvű közegbe bekerülő nevek eltérő nyelvi jellegük és megváltozó használati értékük következtében különösen ki vannak téve a változás, a domináns nyelvi és névrendszerhez való igazodás lehetőségének. Egyrészt a spontán névváltozások (névmagyarosodás), az utóbbi két évszázad során pedig elsősorban a tudatos névváltoztatások (névmagyarosítás) révén. Az ezekben érintett idegen eredetű családnévanyag formái, szerkezeti és szemantikai mintái általánosságban és a konkrét névalkotásokban is megmutatkozóan hatottak a keletkező új magyar családnévanyagra, újszerű nevek létrejöttére is. Az eddigiekben ezeket a kérdéseket tárgyaltuk részletesebben is.

Azt se felejtjük el ugyanakkor, hogy az idegen eredetű, illetve idegen jellegű családnévek száma számottevő mértékben csökkent is a névváltoztatások folyamatában. Összességükben, egyes elemeiket tekintve pedig különösképpen is. Így a legtipikusabbnak számító zsidó nevek: a *Kohn*, *Grün*, *Lévy* aránya igen nagy mértékben lecsökkent, a mai budapesti telefonkönyvben összesen tíznél is kevesebb előfizetővel szerepelnek csak; a 2007. évi országos népesség-nyilvántartás szerinti adatok (az írásváltozatokat összegezve és kerekítve): *Kohn* 200, *Lévy* 60, *Grün* 50. (A népesség-nyilvántartási adatok rendelkezésemre bocsátásáért HAJDÚ MIHÁLYnak tartozom köszönettel.)

A megváltoztatott idegen és a felvett magyar családnévanyag összevetése során egyéb megállapításokat is tehetünk. Így például megállapítható, hogy az új nevek hosszúsága – betűk, szótagok számát tekintve is – eltérhet az elhagyott régi, illetve a hagyományos magyar családnévek átlagától egyaránt. Ezt a fontosabb érintkező (német, szláv) nyelvekbeli és a magyarban szokásos családnév-hosszúság (utóbbi általában 2-3

szótag), valamint az alkotott nevek jellegzetességei (pl. általában is a szerkezeti motíváltságra való törekvés) magyarázzák. A különbségek mértékét természetesen az adott névanyagokat meghatározó számos egyéb tényező is befolyásolja. (A főleg német családnévű és meghatározott névízléssel rendelkező zsidó névmagyarosítók esetében például az íráskép összességében rövidülni, a szótagszám enyhén növekedni látszott; l. FORGÁCS 1990: 40–1.)

7.2. Legvégül pedig kiemelve a legfontosabbat. A magyarországi családnévanyagot a természetes keletkezésű történeti magyar családnévállomány mellett az idegen eredetű családnevek, azok spontán névváltozással létrejött változatai, továbbá a szándékolt megváltoztatásuk révén, névmagyarosítással választott, alkotott magyar családnevek együttesen alkotják; összetételét, arculatát is alakítják. A legtöbbször előforduló idegen eredetű magyarországi családnév, a *Novák* megszokott magyar névnek számíthat, a leggyakoribb mesterséges névalkotás, a *Kárpáti* pedig akár a legszebb magyar családnévnek is. (Ezekről esettanulmányként l. FARKAS megj. e., 2007. Mindettől függetlenül persze igaz az is, hogy a *Nagy*, azaz a leggyakoribb magyar eredetű családnév előbbinél húszszor, utóbbinál hatvanszor gyakoribb a magyarországi névanyagban.)

Témánk kapcsán megjegyzésre érdemes az a magyarországi családnév kutatásban is tükröződő folyamat, mely napjainkra a magyar családnévanyag lehetséges értelmezését az ennek magvát, legjellemzőbb csoportját alkotó történeti magyar családnevektől a magyarok által viselt, illetve magyarországi családnevekig is tágította; elvszerűen és a gyakorlatban egyaránt. (A szűkebb értelmezés természetesen nem csupán tudomány- és szellemtörténetileg magyarázható, hanem nyelvészeti, s részben gyakorlati szempontok szerint is célszerű és indokolt. Ugyanakkor a tágabb értelmezés szakmailag ugyancsak igazolható: a családnevek etimológiai elkülönítése is elsődlegesen az átvevő nyelvbe kerülés korára jellemző, azaz inkább adott nyelvtörténeti jelentőséggel bír.)

A magyarországi családnevek állománya tehát a magyar eredetű történeti családnevek mellett a magyarok, illetőleg a magyar állampolgárok körében használatos (és rendszerint valamilyen értelemben, módon már magyarosodott) idegen eredetű, valamint az új keletű mesterséges családneveket is értelemszerűen magába foglalja. A magyarországi családnévanyag e három, itt említett részlege közötti összefüggések, ezek kapcsán az érintkező névrendszerek egymásra gyakorolt hatásai, illetve az ezeket befolyásoló nyelvi és nyelven kívüli tényezők eddig viszonylag kevés figyelemre méltatott, ám tanulságos kutatási témákat kínálhatnak a további családnév-történeti vizsgálatok számára is.

Hivatkozott irodalom

- ABRAMOWICZ, ZOFIA 2007. Jüdische Patronymika vor dem Hintergrund der slawischen Kultur. In: EVA BRYLLA – MATS WAHLBERG eds., *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. Uppsala. 3: 5–14.
- ALATIS, JAMES E. 1955. The Americanization of Greek Names. *Names* 3: 137–56.
- ANDERSSON, THORSTEN – BRYLLA, EVA 1998. *Beachman* och *Mortaigne* – prejudicerande fall för svenskt efternamnsskick? *Studia Anthroponymica Scandinavica* 16: 109–11.
- BENKŐ LORÁND 1948–9. A családnév-változtatás kérdései. *Magyarosan* 17: 40–5, 65–72; 18: 1–6.
- BÉNYEI ÁGNES 2007. Helynévképzők a fiktív nevek körében. *Névtani Értesítő* 29: 57–63.

- BINDORFFER GYÖRGY 2009. Etnoním, családnév, keresztnév: névhasználat és névválasztás a magyarországi németeknél. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története az időben, térben, társadalomban*. Budapest. 105–19.
- BÍRÓ FERENC 2007. Háromtagú személynévkapcsolatok a 18. századi Körösladányban. *Magyar Nyelvjárások* 45: 73–96.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnévek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1997. „Imja otcsestvó” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 162–7.
- FARKAS TAMÁS 1999. A magyar családnév (látszólagos) információtartalma és a névváltoztatások háttere. In: KUGLER NÓRA – LENGYEL KLÁRA szerk., *Ember és nyelv. Emlékkönyv Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest. 29–32.
- FARKAS TAMÁS 2002. Nyelvművelés és családnév-változtatás. In: BALÁZS GÉZA – A. JÁSZÓ ANNA – KOLTÓI ÁDÁM szerk., *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvművelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Budapest. 159–63.
- FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 99: 144–63.
- FARKAS TAMÁS 2004. A családnévek konnotációjáról. *Névtani Értesítő* 26: 49–57.
- FARKAS TAMÁS 2005. Családnév-változtatás a 20. század második felében. *Névtani Értesítő* 27: 62–72.
- FARKAS TAMÁS 2007. *Kárpáti, Kárpáthy és a Kárpáti-k*. Egy újkeletű magyar családnév művelődéstörténete. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 147–64.
- FARKAS TAMÁS 2008. Szemlélet és terminológia a névkutatásban: a hivatalos magyar családnév-változtatások kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 332–41.
- FARKAS TAMÁS 2009. „Nem magyar az, aki ics-vics...” Egy fejezet a névmagyarosítások történetéből. *Létünk* 39/2: 41–9.
- FARKAS TAMÁS megj. e. *Novák*: leggyakoribb idegen eredetű családnévünk és a magyar családnévanyag. *Magyar Nyelv*. Megjelenés előtt.
- FARKAS TAMÁS – MAITZ PÉTER 2009. Nyelvi nacionalizmus és német családnévek a 19. századi Magyarországon. A névmagyarosítások nyelvi-ideológiai háttéréről. *Századok* 143: 565–92.
- FERCSIK ERZSÉBET 2004. Személynevek megváltozott nyelvi és kulturális környezetben – a külföldön élő magyar fotográfusok névhasználatáról. *Névtani Értesítő* 26: 57–66.
- N. FODOR JÁNOS 2008. Magyar eredetű családnévek megváltoztatásának esetei a 19. században. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 349–55.
- FORGÁCS KRISZTINA 1990. *Zsidó névmagyarosítás*. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE BTK. Kézirat.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1985. Idegen családnévek magyarosodása a Kapos völgyében. *Névtani Értesítő* 10: 47–53.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest.
- GERSTNER KÁROLY 2003. Egy mutatóról két versben. *Névtani Értesítő* 25: 266–73.
- GRENDL LAJOS 1998. Közép-Európa és kísértetei. In: UŐ, *Hazám, Abszurdisztán. Esszék és cikkek*. Pozsony. 9–17.
- GUGGENHEIMER, HEINRICH W. – GUGGENHEIMER, EVA H. eds. 1992. *Jewish Family Names and Their Origins. An Etymological Dictionary*. [Hoboken, N. J.]
- HANKS, PATRICK – HODGES, FLAVIA 1988. *A Dictionary of Surnames*. Oxford–New York.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.

- HAJDÚ MIHÁLY megj. e. *Családnevek enciklopédiája*. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1996. Névtörténet – nyelvtörténet – társadalomtörténet. In: V. RAISZ RÓZSA szerk., *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. XII. Anyanyelv-oktatási Napok*. MNyTK. 207. Budapest. 113–23.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- IRM = Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Irattára. Névváltoztatási iratanyag.
- JANITSEK JENŐ 1997. A magyar eredetű román családnevekről. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 101–7.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2007. A magyarosított családnevek morfológiájának és szemantikájának konnotációs megközelítéséhez. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 165–73.
- KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. 4., átdolgozott kiadás. Debrecen.
- KARÁDY VIKTOR 1997. *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Budapest.
- KARÁDY VIKTOR 2009. A névmagyarosítások társadalomtörténeti összefüggései. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest. 41–55.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1981. A párhuzamos személynévadás. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 160. Budapest. 51–3.
- KISS LAJOS 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 37: 129–35.
- KLYMASZ, ROBERT 1963. The Canadianization of Slavic Surnames. A Study in Language Contact. *Names* 11: 81–105, 182–95, 229–53.
- KOROMPAY KLÁRA 1981. Az ómagyar személynévrendszer alaktani kérdéseire. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 160. Budapest. 37–9.
- KOVÁCS ALAJOS 1930. A nevek és névváltoztatások statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle* 8: 228–39.
- KOZMA ISTVÁN 2007. A hivatalos családnév-változtatások indokrendszerének vizsgálatáról. *Névtani Értesítő* 29: 87–106.
- KOZMA ISTVÁN 2009. A magyarországi családnév-változtatások története számokban. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest. 345–52.
- KOZMA ISTVÁN – FARKAS TAMÁS 2009. Dokumentumok a magyarországi családnév-változtatások állami szabályozásának történetéből (1787–2002). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest. 353–96.
- KVARAN, GUÐRÚN 2008. Geschichte der Namengebung in Island. *Zunamen/Surnames* 3: 113–23.
- LADÓ JÁNOS 1981. Mi a magyar családnév? In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 160. Budapest. 51–3.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin–New York.
- LENGYEL ZOLTÁN 1917. *Magyar Névkönyv*. Budapest.
- LYRA, FRANCISZEK 1966. Polish Surnames in the United States. *American Quarterly. A Quarterly of Linguistic Usage* 41: 39–44.
- MAASS, ERNEST 1958. Integration and Name Changing among Jewish Refugees from Central Europe in the United States. *Names* 6: 129–71.

- MAITZ PÉTER 2008. „A szent ügy”. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* 30: 7–33.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Miért alakultak ki vezetékeveink? *Magyar Nyelvőr* 83: 82–7.
- MIKESY SÁNDOR 1960. Névészeti kérdések. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája*. Budapest. 172–4.
- MIZSER LAJOS 2008. Névváltozás és névváltoztatás. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest. 418–22.
- MIZSER LAJOS 2009. A nyíregyházi tirpákok névváltoztatásai. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időkben, térben, társadalomban*. Budapest. 215–21.
- OROSZ BÉLA 1989. A névváltoztatásokról. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai*. MNyTK. 183. Budapest. 252–5.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004. *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Helsinki.
- PÁPAI PÁRIZ FERENC 1695/1980. A nevekről. [Közzéteszi HAJDÚ MIHÁLY.] *Névtani Értesítő* 4: 89–92.
- SCHMUCK, MIRJAM – DRÄGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: WOLFGANG AHRENS – SHEILA EMBLETON – ANDRÉ LAPIERRE eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17-22, 2008, York University, Toronto, Canada*. Toronto. 319–36.
- SLÍZ MARIANN 2008. Kognitív történeti névtan? A családnév kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. In: *Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola 3. Félúton Konferenciájának előadásai*. http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/sliz_VA_KA_T.pdf.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1989. Név kutatás és névkultúra. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai*. MNyTK. 183. Budapest. 13–8.
- [SZENTIVÁNYI ZOLTÁN] 1895. *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Budapest.
- SZILÁGYI ANIKÓ 2005. Német családnév a Balaton-felvidéken. *Alkalmazott nyelvtudomány* 5: 89–100.
- TELKES SIMON 1898. *Hogy magyarosítsuk a vezetékeveket?* 2., javított és bővített kiadás. Budapest.
- TURCSÁNYI ANDOR 1874. A névmagyarosításokról. *Magyar Nyelvőr* 3: 307–8.
- VERNER, ANDREW M. 1994. What's in a Name? On Dog-Killers, Jews and Rasputin. *Slavic Review* 53: 1046–70.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2007. Névfordítás és névváltoztatás kétnyelvű környezetben. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 185–99.
- VÖRÖS FERENC 2009. Névváltoztatás és névhelyreállítás a kisebbségi magyar névhasználat tükrében: terminológiai javaslat egy névtani jelenség megnevezésére. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időkben, térben, társadalomban*. Budapest. 57–74.

**TAMÁS FARKAS, The system of family names, their use, and changes to them
in a linguistic-cultural contact situation**

Apart from stimulating borrowings of lexical items, linguistic-cultural relations also elicit mutual influences of name systems in contact. These relations might determine the development of the family name system in a language community, but they may affect the order of surnames and Christian names in a language as well. Differences in the orthographical, phonological, grammatical and semantic structures of the family name stocks in contact are manifested in spontaneous modifications as well as deliberate changes of surnames, partly resulting in establishing new (types of) family names. In the background of these changes, at the same time, the pragmatic, sociolinguistic, language-ideological relations of potential and actual name use must also be taken into consideration. Relevant features of name assimilation are observed in this paper with respect to the name systems of different languages spoken in the multinational historical Hungary. The author focuses on the free or compelled processes of Magyarization of surnames, i.e. adoption of Hungarian(-sounding) family names, exploring the analogical influence of name models on one another. The paper finally presents the effects of these processes on the system and structure of Hungarian family names.

ÚJABB ADATOK A KÖZÉPKORI JOBBÁGYI-MEZŐVÁROSI SZEMÉLYNÉVADÁS KÉRDÉSÉHEZ

1. A 14. századtól Mohácsig terjedő időszak az ómagyar kor egyik kiemelkedően izgalmas periódusa. Az Árpád-kor végétől indult meg ugyanis az a személynévben jól megfigyelhető változási folyamat, amely még a magyar középkor utáni évtizedekre is jócskán átnyúlik. A 13. században még döntően egyelemű nevek lassan két-, sőt néha többeleművé alakultak, majd a keresztnév mellé helyezett megkülönböztető névelemből a középkor végére egyre inkább családnév lett. A személynévadás ezen új formái a társadalom vezető rétegét alkotó nemességtől kiindulva fokozatosan a jobbágyság körében is elterjedtek. Figyelemre méltó még emellett, hogy a középkor végére a megkülönböztető névelemek és a családnévek a korábbi, nagyrészt latin írásmódtól eltérően már sokszor magyarul kerültek be az oklevelekbe.

Ebben a nagyjából 300 éves időszakban tehát az okleveles anyagban feltűnő személyek nevei szerkezetileg látványos átalakuláson mennek át (általánosságban l. FEHÉRTŐI 1969a, 1969b; MELICH 1943; BÁRCZI 1980). A fejlődés ütemével kapcsolatosan ugyanakkor nincs teljes egyetértés a kutatók körében. HAJDÚ MIHÁLY e folyamaton belül két periódust különböztetett meg. A családnévek elterjedésének korszakát nagyjából a 14. század eleje és a 15. század 30-as éveinek közé helyezte, míg e nevek megszilárdulása véleménye szerint egészen az 1520-as évekig tartott (HAJDÚ 2003: 324). MEZŐ ANDRÁS már a 15. század közepére elképzelhetőnek tartotta az öröklődő vezetéknévek kialakulását (MEZŐ 1970: 35). BÁRCZI GÉZA úgy látta, az e típusba tartozó nevek a 16. század közepére nagyrészt állandósultak és öröklődővé váltak (BÁRCZI 1956: 149). SZABÓ ISTVÁN már 16. század eleji forrásának neveit is nagyrészt öröklődő családnéveknek tartotta (SZABÓ 1954: 12). Ezzel szemben KUBINYI ANDRÁS szerint a polgárok és a parasztság megkülönböztető névelei még a középkor végén sem öröklődtek (KUBINYI 2003: 111). Egyes vélemények szerint a családnév alkalmanként a 16. században, de akár még a 18. században is felcserélődhetett, azaz nem szilárdult meg teljes mértékben a középkor végéig (PAPP 1955: 260).

A nézetek sokfélesége nem véletlen. Nem lehet egyértelműen meghatározni azt, hogy e névtörténeti változás egyes lépcsőfokai pontosan mikor következtek be. Ezen a téren ráadásul társadalmi viszonyoktól és földrajzi elhelyezkedéstől függően is igen nagy különbségek mutatkozhatnak. Így például a kételemű nevek elterjedése a nemesség körében jóval hamarabb indult meg, mint a jobbágyságon belül, aminek főként birtokjogi okai voltak (a nemesség 14. századi neveivel kapcsolatosan l. SLÍZ 2008). És míg az előbbieket általában a *filius*-os névformákat használták, addig a jobbágyok körében a 15. században már jóval gyakoribb volt a megkülönböztető név használata (FEHÉRTŐI 1969a: 29–30, 1969b: 155–6). A másik fontos jellegzetesség, hogy a kételemű nevek megjelenése a jobbágyság körében valószínűleg először az ország nyugati felében kezdődött meg, mégpedig főként az uradalmi központokban és egyéb jelentősebb településeken, s csak idővel terjedtek el Magyarországon keleti területein is (MAKSAY 1960). Szintén ilyen helyi specialitásnak vehető, hogy a kételemű nevek elterjedése a jobbágyság

körében jóval intenzívebb lehetett a nagyobb településeken, így például a mezővárosokban, mint a kisebb, alig egy-két tucat háznépet számláló jobbágyfalvakban. Nagyobb közösségeken belül ugyanis érthetően erőteljesebben jelentkezett az a társadalmi igény, hogy a közösség tagjait egyértelműen meg tudják különböztetni egymástól (FEHÉRTÓI 1969a: 32, MEZŐ 1970: 25).

A középkor e szakaszában tehát döntő, de egységesen csak nehezen értelmezhető változások zajlottak le a magyarság névadási viszonyaiban. E változások legjobban a jobbágyság névanyagán követhetők nyomon. Ennek az az oka, hogy korszakunkban – véleményem szerint – a nemesség és a városi polgárság még mindig aránylag statikus és kötött névadási szokásokat követett. A birtokos nemeseket még a középkor késői századaiban is főként birtokuk alapján nevezték meg, a városi polgárok (leginkább azok felsőbb rétegei) pedig gyakran igen hosszú időn, több generáción keresztül viselhették ugyanazt a családnevet. Ezzel szemben a jobbágyság – és még inkább a mezővárosi jobbágyság – névadási szokásai sokkal szabadabbak voltak: a közösség gyakran többször is megváltoztathatta az egyén megkülönböztető névelemét, sőt egyes esetekben akár családnevét is.

A mezővárosok azért is tűnnek a lehető legjobb terepnek névtörténeti változások vizsgálatához, mert jól érzékelhetően egy olyan nyitott társadalmi közeget alkottak, amelynek lakossága állandóan változott: különféle elemeket szívott fel és olvasztott magába a számottevő birtokkal nem rendelkező kisnemestől kezdve a faluról beköltöző jobbágyparasztiig. Az ilyen beköltözők általában új nevet kaptak a közösségtől származásuk vagy egyéb jellegzetességeik alapján. A mezővárosi társadalom fluktuációja tehát a személynévképzés intenzitását, a parasztpolgárok „névadási hajlandóságát” is jelentősen fokozhatta.

A 14–16. század közötti névtörténeti változások problémájának sokoldalúsága és fontossága már régóta arra sarkallja a kutatókat, hogy olyan jobbági névanyagokat tegyenek közzé, amelyek vizsgálatával értelmezhetővé válik e változások iránya és üteme. Ennek megfelelően az elmúlt évtizedekben számos kiváló forrásközlés látott már napvilágot a témakörben (hogy csak a legfontosabb, ilyen vizsgálatokra felhasználható publikációkat említsük: SZABÓ 1954, FEKETE 1955, TÖRÖK 1961, FEHÉRTÓI 1968, MEZŐ 1970, HAJDÚ 1984–1985, LÉVAI 1985, KREDICS–SOLYMOSSI 1993, ENGEL 1995, ENGEL–FEHÉRTÓI 1996, SZAKÁLY–SZÜCS 2005, N. FODOR 2005). E névanyagokat a szerzők általában hasonló elvek alapján, következetesen elemezték; vizsgálták az egyes névszerkezetek típusainak elterjedését és a keresztnéveket is. Külön érdemes kiemelni a fentebbiek közül (a többi érdemét egyáltalán nem kicsinyítve) a történész SZABÓ ISTVÁN nagyszabású forrásközlését, melyben hozzávetőleg 4000 jobbágynévet publikál Bács, Bodrog és Csongrád megye középkori tizedjegyzékeiből. Munkája jelentőségét bizonyítja, hogy névanyagát mások is felhasználták névtörténeti vizsgálatok elvégzéséhez (KÁLMÁN 1961, BÁLINT 1963).

Jómagam a közelmúltban tettem közzé azt a középkori személynévanyagot, amelyet főként hegyaljai mezővárosok önkormányzatának és társadalmi viszonyainak kutatása során sikerült kinyernem az okleveles forrásokból (GULYÁS 2007). Ez a forrásközlés az eddigiek hagyományát abból a szempontból nem követte, hogy a forrásoknak egy teljesen más típusát használta fel az adatgyűjtéshez. A felsorolt művek szerzői ugyanis általában urbáriumokat, tizedjegyzékeket és egyéb típusú összeírásokat, például victualiajegyzékeket használtak fel a személynevek összegyűjtéséhez. Ez egyébként érthető és

teljesen ésszerű, hiszen ahogy látható, az ilyen jellegű forrásanyag nagy mennyiségű, néha ezernyi nevet tartalmaz, ami a névtörténeti vizsgálatok számára is biztos alapot jelent. Ezzel szemben, ami szintén a források jellemzőiből következik, névanyaguk általában csupán egyetlen vagy néhány évből származik, így a személynevek fejlődésének csak egyfajta pillanatfelvételt nyújtja.

Az általam publikált forrásközlésben közzétett személynevek ugyanakkor egy meghatározott és jól lokalizálható terület, a későbbi Hegyalja és szűkebb környéke mezővárosaiból származnak. Többségében az itt található települések tanácsai által kiállított ingatlanszerződések képezték a gyűjtés bázisát. Az adatnyeréshez kéziratos formában felhasznált 172 oklevél 1987 személy nevét tartalmazza az 1303–1526 közötti időszakból; ezek közül nagy valószínűség szerint mintegy 1751 volt mezővárosi polgár.

Az ilyen jellegű, aránylag kis területről származó, homogénnek tekinthető névanyagot tartalmazó, nagyobb időtávot átfogó forrásbázis – csakis megfelelő kritikával természetesen – alkalmasnak tűnik statisztikai jellegű vizsgálatok elvégzésére is. A közzétett forrásanyag egy részének (egészen pontosan 140 oklevélnek) a segítségével a közelmúltban már elvégeztem egy elemzést, amely a foglalkozásnévből képzett személynevet viselő polgárok tanácsbeli reprezentációját, azaz a foglalkozásnév és a hivatalviselés közötti kapcsolatot igyekezett megállapítani (GULYÁS 2008). Ez a munka egyértelműen tükrözi, hogy ennyi név felhasználásával már ki lehet mutatni bizonyos, a személynévadásban megmutatkozó fejlődési tendenciákat a magyar középkor második felében. Ebből kiindulva a forrásközlésben szereplő nevek is alkalmasnak tűnnek arra a feladatra, hogy a segítségükkel az egyes személynévtípusok középkori elterjedését és a névadási szokások időbeli változásait kimutassuk.

A vizsgálathoz főként a már említett publikációban szereplő neveket fogom felhasználni, az abban foglaltaknál azonban sokkal kritikusabban kiszűrve azokat a személyeket, akik nagy valószínűség szerint nem voltak a helyi, jobbágyokból álló közösség tagjai. Ez persze a felhasználható adatok számának csökkenésével jár. A vizsgálat eredményének nagyobb megbízhatósága érdekében a névanyagot további 38, szintén a térségből származó oklevél személyneveivel egészítettem ki.¹ Az így felhasználandó 209 oklevél összesen 1866, kritikusan kiválogatott mezővárosi lakos nevét tartalmazza, a már említett, több mint 200 éves időszakból. Megemlítendő, hogy a névtörténeti adatok gyűjtése során a már idézett forrásközlésben alkalmazott elv szerint jártam el: azokban a *filius*-os személynevekben, amelyekben az apa neve kételemű volt, az utóbbit külön is bevettem az adatbázisba. Így az *x filius y dicti* z típusú nevekből *y dictus* z külön is bekerült a nevek

¹ Az oklevelek közül kivettem a forrásközlésben 113. sorszám alatt szereplő oklevelet, mivel abban csak bártfai polgárokról esik szó. A forrásbázishoz hozzácsatolt további oklevelek a következők: DL 5124 (1362), DL 60373 (1377), DF 254347 (1414), DF 220748 (1414), DF 281867 (1419), DL 18722 (1428), DL 12052 (1429/1495), DL 99502 (1435), DL 13191 (1438), DL 47903 (1446), DF 214242 (1467), DL 74711 (1471), DL 55978 (1474), DL 17712 (1475), DL 81806 (1478), DF 215201 (1486), DF 215353 (1487), DF 269884 (1491), DF 270750 (1493), DL 20241 (1494), DL 12052 (1495, átírás), DL 21080 (1496), DF 216497 (1501), DL 21080 (1501), DL 68141 (1502), DL 21175 (1503), DL 21780 (1507), DL 21781 (1507), DL 21781 (1511), DF 271604 (1514), DF 271018 (1519), DF 217851 (1520), DF 217854 (1520), DF 218064 (1522), DL 23906 (1524), DF 218283 (1524), DF 218285 (1524), DF 218438 (1526). DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár; DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

közé. Ez az eljárás jelentősen megnövelte a felhasználható anyag mennyiségét. Az oklevelek főként a következő településeken (mezővárosokban és mezővárosias jellegű falvakban) élő személyek neveit tartalmazzák: Abaújszántó, Aszaló, Gálszécs, Gönc, Hejce, Keresztúr, Lelesz, Liszka, Mád, Nagymihály, Patak, Ruzska, Sajószentpéter, Szikszó, Tállya, Tarcal, Telkibánya, Tiszavarsány, Tokaj, Tolcsva, Újhely, Újlak és Vámosújfalú.

Mielőtt továbblépnénk, mindenképpen szükséges egy fontos megjegyzést tenni, ugyanis mind a *mezőváros*, mind pedig a *jobbágy* kifejezés értelmezése némi magyarázatra szorul. A klasszikus, 15. századi értelemben vett mezővárosok az 1300-as években ugyanis még nem léteztek. A 14. század végéig a városias településekre az oklevelekben különböző terminus technicusokat alkalmaztak, egyáltalán nem következetesen. Így a leggyakrabban használt *libera villa*, *civitas* és *oppidum* elnevezés mögött nem szabad mindig különböző településtípusokat keresni, gyakran ugyanis egyetlen településre is párhuzamosan alkalmazták ezeket. A terminológiai változatosság mellett azonban még maga a településhálózat is meglehetősen képlékeny állapotban volt: ebben az évszázadban dönt el, hogy mely helység hol fog majd elhelyezkedni a 15. századi településhálózat hierarchiájában (vö. pl. MÁLYUSZ 1953, BÁCSKAI 1965, KUBINYI 1972, LADÁNYI 1980).

Patak és Tállya például a 15. században már egyaránt mezőváros, azaz *oppidum* volt, s lakosságukat főként jogilag jobbágyi státuszban lévő mezővárosi polgárság alkotta. A 14. században azonban össze sem lehet vetni még a kettőt fejlettségük és jelentőségük szempontjából. A királyi birtokban lévő Patakot ugyanis ekkoriban még következetesen *civitas*-nak nevezték, s az oklevelek adatai alapján valóban városias és jelentős településről volt szó. A 15. századra azonban, noha továbbra is fontos és urbanizált hely maradt és 1429-ben még a szabad királyi városi rangot is megkapta (DL 12052), gyakorlatilag magánföldesúri kézben lévő mezővárossá süllyedt. Ezzel szemben Tállya, mely a 14. század folyamán egyszerű faluként szerepelt a forrásokban, a következő századra tudott csak a mezővárosok közé emelkedni.

Miért is fontos erre a kérdésre kitérni? Azért, mert míg például Tállya lakosainak jogi (azaz jobbágyi) helyzete a 14. századtól a középkor végéig gyakorlatilag nem változott lényegesen, azt egyáltalán nem lehet meggyőzően meghatározni, hogy a 14. századi Patak lakosságát pontosan milyen jogállású személyek alkották. Számos oklevélben találkozhatunk például olyan lakókkal, akik – rokonságuk és birtokaik alapján – lehetséges, hogy nemesek voltak, de legalábbis nemesi felmenőkkel rendelkeztek a városba költözésük előtt a (l. pl. DL 76988).

Úgy gondolom azonban, hogy mindezek ellenére a tervezett vizsgálati módszer, azaz a személynevek hosszabb időtávon keresztül is egységes vizsgálata elfogadható, hiszen – legyen szó akár a 14., akár a 15. századról – ugyanazon településekről van szó, még ha az oklevelek más terminológiával illetik is őket, és fejlettségük változott is az idő múltával. Lakosságuk jogi státusza és társadalmi helyzete megváltozhatott ugyan, de a 15. században megismert népesség akkor is a 14. századi lakosság átalakulásának eredményeképpen alakult ki. Ezért a névadás szempontjából e névanyag ha nem is homogén, de mindenképpen kontinuus halmazként kezelhető a vizsgálat során.

2. A célom tehát az, hogy megállapítsam, az egyes személynévtípusok a tárgyalt időszakban hogyan változtak, milyen arányokat mutattak. Ehhez azonban adatainkat rendszerezni kell, amelyet jelen esetben elsősorban társadalomtörténeti szempontok alapján,

azaz főként a névadás indítéka szerint kialakított csoportok segítségével kívánok megvalósítani.

A személynevek általánosan elfogadható rendszerezése egyébként egyáltalán nem egyszerű feladat, hiszen a végeredmény mindig a rendszerezést elvégző személy szubjektív állásfoglalását és érdeklődési körét tükrözi. Nem véletlen, hogy a névtudományban eddig elvégzett nagyszámú rendszerezési kísérlet során nem csupán a szempontok sokfélesége volt általános jellemző, hanem azok keveredése is igen gyakran megfigyelhető. A téma jelentős szakirodalmát itt most nem látom szükségesnek felsorolni, hiszen azt két alkalommal is megfelelően összefoglalták a közelmúltban (HAJDÚ 2003: 761–7; N. FODOR 2008).

Ez alól a szubjektivitás alól természetesen az általunk felvázolandó rendszerezési kísérlet sem lehet mentes. Az N. FODOR JÁNOS által összefoglalt rendszerezéstípusok alapján meghatározva most ismertetendő módszerünk többszintű, de leginkább motivációs jellegű tipológiának tekinthető. A nevek etimológiáját a CsnSz., a FNESz. és az OklSz. segítségével állapítottam meg.

A névanyag két nagyobb csoportra osztható: az egyelemű és a két- vagy többelemű nevekre.

A) Az **egyelemű nevek** a 14. században még mindig jelentékeny számban tűnnek fel a forrásokban. Csoportjukat két alkategóriára oszthatjuk:

1. A legegyszerűbb az az eset, amikor a személynek csak a keresztnéve áll az oklevélben, mindenféle értelmező jelző, megkülönböztető névelem, esetleg családnév nélkül. Mostantól **önmagukban álló egyelemű neveknek** fogjuk őket nevezni.

2. Egészen más a helyzet a másik alcsoporttal. Vannak ugyanis személynevek, amelyek olyan szövegek környezetben állnak az oklevélben, amelyekből különböző, főként a rokoni kapcsolatokra vonatkozó információkat tudhatunk meg viselőikről, nem tudjuk azonban biztonsággal megállapítani azt, hogy ez az információközlés valamilyen névszerkezetet takar-e, vagy csupán a személy pontos meghatározását célzó egyszerű informatív tényközlésről van-e szó. Itt tehát egyfajta körülírást alkalmaznak, hogy megkönnyítsék az egyén személyazonosságának meghatározását az oklevél szövegében.

Ebbe a csoportba tartoznak például azok a szerkezetek, amelyekben a személyt valamilyen rokoni kapcsolat segítségével határozzák meg, de a rokon neve helyett csupán egy személyes névmás áll a szövegben. Ilyen formában legtöbbször a feleségeket, özvegyeket és a gyermekeket, de mindenképpen a közeli családtagokat nevezték meg: *Clara conjunx sua et Johannes suus natus; sua mater Agatha apellata; soror sua Elyzabeth; Clemens maritus suus* stb. Persze arra is van bőven példa, amikor nem személyes névmás áll az ilyen szerkezetekben, hanem teljes névvel szereplő családtag segítségével határozzák meg az illető személyét: *relicta condam Dominici Zekeres, Juliana nominata; Cristina uxor Thome Thoth de Olazy*. Néha maga a meghatározni kívánt személy keresztnéve marad ki a szerkezetből, általában nők esetében: *relicta quondam Ladislai Hywes*.

Ebbe a kategóriába tartoznak egyébként az *x filia y* típusú megnevezések is, akár egyetlen személyre alkalmazzák azt, akár csoportos genitivusos szerkezetben szerepelnek. Bár a *filius*-os neveket külön csoportba helyeztem, a *filiá*-val létrehozott nevek semmiképpen nem érdemelnek saját kategóriát. Előbbivel szemben ugyanis ezek nem válhattak családnevekké.

A csoport jelentős hányadát azok a szerkezetek adják, amelyekben több fiúgyermeket sorolnak fel egy *filius*-os típusú genitivusos szerkezetben (pl. *Nicolaus et Michael*

filiu condam Damiani Benche). Ilyenkor nem tudjuk eldönteni, hogy e személyek egyenként is viselték-e az apa nevéből képzett nevet.

Végezetül ebbe a kategóriába sorolhatók azok a nevek is, amelyekben egy helynévre visszautalva határozzák meg a személy identitását, de a helynév helyett csak egy névmást jegyeznek le a szövegben, pl. *Johannes de eadem*.

Aránylag nagy elemszámú és problémásnak tekinthető elnevezéstípusról van tehát szó. Mégis úgy látom, hogy e nevek külön kategóriaként való kezelése teljesen indokolt, jóval egyértelműbb és a vizsgálat szempontjából is biztonságosabb, mintha ezeket a személyeket egyszerűen az apa nevéből képzett névvel rendelkező csoportba osztanánk be. Ezt a típust a továbbiakban **körülíráshoz hasonló egyelemű neveknek** nevezem.

B.) A másik, jóval népesebb csoport a két- és többelemű nevek csoportja. Itt öt nagyobb kategóriát és több kisebb alkategóriát lehetséges megkülönböztetni.

1. A legfontosabb és a személynevek kételeművé alakulásában talán legnagyobb szerepet játszó névtípust az **apa nevéből különféle módon képzett személynevek** jelentik. A középkori Magyarországon e névadási típus szinte automatikus, magától értetődő volt.

Az egyes alkategóriákat abban a sorrendben fogom felsorolni, ahogyan az okleveles anyagban a középkor általam érintett szakaszában elterjedhettek. Legalapvetőbb és legkorábban megjelenő fajtáját a **filius-os típusú nevek** képviselik, melyek az apa nevének birtokos esetével egészültek ki, pl. *Jacobus filius Petri*. A latin írásbeliségben nyilvánvalóan ebből a típusból alakult ki a **filius** elmaradásával az **apanév genitívusban** álló változata is, pl. *Bartholomeus Stanislav*. Nem gyakori ugyan, de az is előfordul, hogy az ilyen névszerkezetben az apa nevének mindkét eleme birtokos esetben szerepel: *Michael filius Martini carnificis*.

A fejlődés következő lépcsőfoka az volt, amikor a birtokos szerkezet elmaradt az apa nevéből, így az mindenféle módosulás nélkül került át a fiú névszerkezetébe. Ezt a kategóriát célszerű a pusztai helynév analógiájára **puszta apanévnek** nevezni.² Ide tartozik az apa keresztnévének egyszerű átvétele (*Dominicus Antal, Stephanus Mathe*), az apa nevének képzett formában történő átvétele (*Thomas Herke, Matheus Jocus*), valamint az, amikor az apa nevének mindkét eleme összekapcsolódva kerül át a fiú nevébe (*Martinus Papsymon*). A háromfajta átvételt azonban az egyszerűség kedvéért nem fogjuk megkülönböztetni egymástól, hiszen kialakulásuk hasonló logikai séma alapján zajlott.

Egy fontos megjegyzés kívánkozik még ide: véleményem szerint az összes keresztnévből képzett személynév apanév lehetett, hiszen más motivációja az ilyen névadásnak nem nagyon képzelhető el. Ez pedig az imént említett becéző formákra is teljes mértékben vonatkozik.

Még egy altípust érdemes megemlíteni: azt, amikor az **apa neve egy -fia szócskával** kiegészítve alakul a fiú vezetéknévé. Bár országosan ez a névtípus a középkor végén már komolyabban elterjedhetett, forrásaimban mindössze egyetlen ilyen személy szerepel, ezért a tipológia során nem alakítunk ki külön kategóriát a számára. Ezt az adatomat így a pusztai apanév kategóriájába soroltam. Mindenképpen érdemes azonban megemlíteni mint az apanévből való vezetéknévképzés egyik jellemző példáját: *Georgius Bothfya* (DL 10258).

² Itt szeretnék köszönetet mondani Slíz Mariannak a terminus megalkotásában és a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségéért.

2. A két- és többemű nevek halmazának második nagy kategóriája a **helynévi eredetű személynéveket** foglalja magában. Ezek az egyén származását, családjá vagy saját maga előző lakóhelyét adja tudtul. Itt is fennáll némi ellentmondás a szóbeliségben magyarul, és az írásbeliségben latinul alkalmazott névformák között. A magyarban e helyhatározók ugyanis már a kezdetektől *-i* képzővel, jelzőként álltak, míg az okleveles anyagban eleinte a latinos forma volt használatos, s csak a későbbiekben jelent meg egyre nagyobb mértékben a szóbeliségben használt magyaros névforma. Jó példát szolgáltatnak erre azok az esetek, amikor egy oklevélben belül szerepel kétféleképpen az ilyen személynév, l. pl. 1421: *Georgius dictus de Senew* és *Georgius Seney* (DF 221294).

A legalapvetőbb típus tehát a **de prepozícióval** képzett helynévi eredetű személynévek csoportja volt: *Michael de Zerencz*, *Michael de Zalaczka* stb. Ennek egy továbbalakult, átmeneti változata az, amikor még ott áll a prepozíció a helyhatározó előtt, de már az *-i* képző is megjelent a szó végén, pl. *Emericus de Saaray*. A **de + -i képzős személynévek** azonban csak kis számban fordulnak elő adataim között, ezért külön kategóriát itt nem alkotnak; a *de* prepozíciós nevek közé számítom őket.

Az ilyen típusú helyhatározós személynévekből idővel a *de* eltűnt, helyette egyszerű **-i képzős** formában jelentek meg, pl. *Andreas Lelezy*. Ez az elnevezésforma a 15. században már az egyik leggyakoribb helyhatározós típus volt.

A másik gyakori forma a középkor végén a **puszta helynévvel álló személynév** (*Lucas Zathmar*, *Matheus Bwda* stb.).

3. A kételemű személynévek fentebb említett két csoportja, azaz az apa nevéből és helynevekből képzett névszerkezetek egyfajta mechanikus névadás eredményeképpen jöttek létre, nem tükrözték az elnevezett személy egyedi specifikumait, hiszen mindkét típussal bárkit könnyen meg lehetett nevezni. Ahogyan az apa neve bárkiről adhatott pontosabb meghatározást, úgy az előző lakhely is jól megkülönböztette a személyt, ha egy új településre költözött. Az ilyenfajta „racionális” névadás tehát azonos séma szerint ment végbe, és szinte semmilyen információval nem szolgált magáról a névadó közösségről sem.

Az egyénre és társadalmi közegére vonatkozólag ezeknél jóval informatívabb adatokat tartalmaztak azok a névszerkezetek, amelyek az adott személy egyedi jellemzőit, tulajdonságait, nációját, foglalkozását, társadalmi státuszát stb. rögzítették. Ezek olyan ragadványnevek voltak, amelyek a közösség szubjektív állásfoglalását, sőt lelkületét is remekül tükrözték, azaz túlmutattak a név viselőjén.

FEHÉRTÓI KATALIN a ragadványnevek e csoportját *megkülönböztető név*-nek nevezi, mivel funkciójuk alapvetően a megkülönböztetés volt. Azokat a neveket sorolja ide, amelyeknek a második eleme magyarnak tűnik, *dictus*-szal vagy anélkül kapcsolódnak az egyelemű névhez, *filius* és *de* nélkül³ (FEHÉRTÓI 1969a: 5).

A magyar második elemmel kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy ezek közé értelemszerűen a latin formában szereplő megkülönböztető nevek is beletartoznak (pl. a *parvus*, *magnus* stb. jellegűek), hiszen a szóbeliségben feltehetőleg a magyar formát használták, a latin pedig csak az okleveles gyakorlatnak volt köszönhető. Ezért a legkevésbé sem tudok egyetérteni azzal a véleménynel, hogy az 1522. évi dézsmajegyzék

³ Nem keverendő össze a *megkülönböztető névelem*-mel, amely a *filius*-os, a *de*-s és a *de generé*-vel ellátott neveket is tartalmazza.

szegedi polgárneveinek latin alakja a reneszánsz névdivattal függött össze (BÁLINT 1963: 19).

A megkülönböztető nevek közül az első csoportot a **népnévből képzett személynévek** alkotják. Ezeket abban az esetben alkalmazták, ha a név viselőjének etnikuma eltért a környezetétől, valamilyen kapcsolatba került egy másik etnikummal stb. Térségünkben érthető módon leginkább szláv eredetűek kaptak ilyen nevet (*Mathias Thot, Thomas Sclavus* stb.), de azért egyéb népnevek is előfordulnak a korpuszban (*Lucasius dictus Zido, Ladislaus Zaaz, Simon Zekel, Albertus Olah, Michael Therek, Ambrosius Nemeth, Urbanus Ias, Ambrosius Paloz, Johannes Kwn* stb.).

A kategória legnépesebb alcsoportja egyértelműen a **tulajdonságnevek**é volt. A legkézenfekvőbb külső (*Nicolaus magnus, Johannes niger, Stephanus Zakal, Johannes Fodor* stb.) és belső jellemzőkre vagy szokásszerű cselekvésre (*Petrus Baynak, Abrahaam Sarkan, Andreas Czokh, Orbanus bona* stb.) utaló elnevezések mellett számos esetben csak nehezen, vagy egyáltalán nem állapítható meg a névadás motivációja (pl. *Martinus Hwsweth, Johannes Zeel, Petrus Baran, Antonius Bokor, Matheus Olay, Georgius Kos*). Ennek ellenére az ilyen nevek mind tulajdonságnévnek tekinthetők, hiszen az egyénre vonatkozó valamilyen jellegzetességet tükröznek, még akkor is, ha az elnevezés az adott személy egy konkrét és egyszeri tetteinek köszönhetően alakult is ki.

Külön kiemelandó, hogy egy jól elkülöníthető személynévtípus, az -s képzős nevek véleményünk szerint szintén a tulajdonságnevek közé sorolhatók. Az ilyen képzővel ellátott szavak általában valamivel való ellátottságot fejeznek ki (*Nicolaus Theyfeles, Petrus Disznos, Paulus Madaras, Petrus Kasas* stb.). A szakirodalomban elterjedt általános állásfoglalás szerint ezek nagy része foglalkozásnév volt (*Urbanus Soos, Franciscus Ffagyas, Petrus Borsoos, Lucas Seres, Petrus Kwthas* stb.), holott világos, hogy ilyen esetekben a névadásnak számos más motivációja is lehetett. Ezért ezek közül én csak azokat sorolom a foglalkozásnevek közé, amelyeket korábban szigorú szempontok alapján ilyen etimológiával rendelkezőként határoztam meg (bővebben l. GULYÁS 2008: 452–3).

A megkülönböztető nevek másik jelentős és a középkor végéig egyre gyarapodó csoportját a **foglalkozásnévből képzett személynévek** adják. Ezek a történettudomány számára is kiemelkedő értékkel bírnak, mivel a középkori kézműipar jelentőségére vonatkozó vizsgálatok legfontosabb bázisául szolgálnak (alapvetésül l. SZÉKELY 1967, 1970). Ezeken belül érdemesnek látszik két csoportot megkülönböztetni: a **latin** és a **magyar** formában lejegyzett névváltozatokat. Meggyőződésem szerint (melyet imént hivatkozott munkámban részletesen is megindokoltam) a latinul és a magyarul lejegyzett foglalkozásnévből képzett személynévek a középkor végére már nem ugyanolyan mértékben szolgálnak valós iparos tevékenységre vonatkozó hiteles forrásként. A latin kifejezések a 15–16. század fordulójára már jóval alkalmasabbnak tűnnek ennek megállapítására, míg az egyre inkább családnevvé alakuló magyar foglalkozásnevek devalválódnak ebből a szempontból.

A foglalkozásnévből képzett személynévek a legváltozatosabb mesterségek emlékét őrizték meg; iparos, kereskedelmi, mezőgazdasági és egyéb, például zenészi tevékenységre utaló egyaránt van közöttük (*Jetlinus institor, Jacobus clipeipar, Anthonius phiolator, Nicolaus Beller, Johannes Korczolas, Mathias Kalmar, Gregorius Chikos, Ladislaus Zakach, Antonius lapicida, Andreas Czapó, Johannes Molnar, Jacobus aurifaber, Petrus Kwrthos, Valentinus faber, Cristannus lanius, Johannes Mihees, Emericus Zantho, Johannes Nyro* stb.).

Ahogy az fentebb már megjegyeztem, az *-s* képzős, több lehetséges értelemmel is bíró neveket nem vettem bele ebbe a csoportba, egyetlen kivétellel: egy *Matheus Kerek* nevű polgárról tudjuk azt, hogy hordókat készített 1477-ben. Mivel a bodnár és a kádár mesterség amúgy sem nem állt távol egymástól, ez a példa egyértelműen elfogadható mesterségnévként (DL 18006).

Meggondolandó a *Dyak* és *litteratus* szavak etimológiája (PAPP 1956). A szakirodalom általános állásfoglalása az, hogy ezeket a polgárokat rendre a kézművesekkel együtt sorolják fel, holott semmivel sem tudjuk bizonyítani, hogy valóban valamely írásbeliséggel összefüggő tevékenységgel keresték volna a kenyerüket. Ehelyett sokkal valószínűbb, hogy foglalkozásnév helyett egyszerűen egy műveltséget jelző kifejezésről van szó, amit akár rövidebb, iskolapadban eltöltött idő után is ráragaszthattak az egyénre. Ezért az ilyen neveket társadalmi helyzetet jelölő nevekként értékelem majd.

Ezzel egyúttal el is érkeztünk a megkülönböztető nevek utolsó csoportjához, a **tiszt-séget, hivatalt, illetve társadalmi státuszt jelölő** személynevekhez. Már az elején meg kell jegyezni, hogy a kategóriába tartozó egyik leggyakoribb kifejezés, a *bíró* az iménti *litteratus*-hoz hasonlóan komoly kérdéseket vet fel. Először is: forrásaink alapján a *iudex* kifejezés egyáltalán nem volt használatos az ugyanilyen értelmű családnév kifejezésére. A latinos formát és annak szinonimáit (*pretor*, *villicus*, *iudex primarius*, *capitaneus iudex* stb.) csakis a mezőváros vezető hivatalnokának megnevezésére használták. A nagyszámú ismert tisztviselőből, akiket a helyi oklevelek kiadói között szinte minden alkalommal megneveznek, egyiknek sem magyarul szerepel a hivatala, hanem kivétel nélkül latin formában. Ez azonban fordítva is igaz: amennyiben a kifejezés magyarul szerepel az oklevélben (*Biro* vagy *Byro*), mindig megkülönböztető névnek, sőt, egyes esetekben már családnévnek tekinthető. Családnév szerepelhet például egy 1487. évi tállyai oklevélben is, ahol két, ilyen nevet viselő személyt sorolnak fel a tanúk között (DF 215343). Ez alapján azt kell mondanunk, hogy a magyar *Biro* ~ *Byro* megkülönböztető név egy valószínűleg korábbi hivatalviselést kifejező, a középkor végére családnévként funkcionáló névtípus lehetett; így teljes mértékben elfogadhatónak tartom SZABÓ ISTVÁN hasonló meglátását (SZABÓ 1954: 10–1).

Ami a többi, ebbe a kategóriába tartozó személynevet illeti, találunk közöttük egyházi eredetűt (*Simon Pap*; *Johannes Kanthor*), gazdasági jellegű hivatalra (*Nicolaus Ispan*, *Ladislaus dictus Saphar*), vagyoni helyzetre (*Georgius Dwz*; *Georgius Czarar*), és társadalmi státuszra utalót is (*Gregorius Nemes*; *Martinus lyber*). Az elnevezés alapja néha pedig bizonyosan valós hivatalviselés volt. *Bartholomeus Aranchy* (1477–1478, DF 258868 és DL 18007) polgári származású liszkai officialis fia például apja tisztségének köszönhetően a *Jacobus Aranchy alias Hyspan* (1484, DF 264536) nevet viselte.

4. Vannak olyan névszerkezetek is, amelyekben a keresztnév mellett legalább két megkülönböztető névelem is szerepel, azaz gyakorlatilag háromeleműek. Ezek a megkülönböztető névelemek általában különböző típust képviselnek: *Andreas sutor filius Chenc*; *Georgius aurifaber de Byste*; *Andreas filius Laurentii, dictus Beel*; *Valentinus filius Demetrii, Thoryan dictus, de Vyhel*; *Clemens Bondor de Lizka*; *Joannes Fenis faber* stb. Mivel az ilyen személyneveket csak nehézkesen tudnánk besorolni az egyes kategóriákba, külön csoportot hoztam létre a számukra: a **vegyes típusú nevek csoportját**.

5. Kategóriarendszerünk utolsó csoportját összefoglalóan **egyéb** néven nevezem majd. Ide tartoznak azok a nevek, amelyek valamilyen oknál fogva egyik csoportba sem fértek be. Ilyenek például az oklevél sérülése miatt csonka névszerkezetek (pl. *Stephanus*

Myklo[...]), A néhány, főként Göncről és Telkibányáról fennmaradt német személynév (*Nicolaus dictus Kabishopt; Nicolaus Pudeprucz; Johannes Windel; Johannes Grawpeuer* stb.), illetve azok a nevek, amelyeknek etimológiáját nem tudtam megállapítani (*Nicolaus Welwas; Johannes Zubul; Martinus Fonda* stb.). Szintén idetartozik néhány magyaros formájú női név: *Jochanes Tharne; Anthochne; Loches Lorinczne* stb.

3. A kategóriák kialakítása után végre rátérhetünk a személynévek csoportosítására. Anyagomat nem csupán motiváció alapján rendszerezem, hanem – ahogyan azt fent már említettem – kronológiai szempontból is, hogy a névadási szokások változásait időbeli síkon is jól ki lehessen mutatni. A felhasznált oklevelek által átfogott időszakot ezért 33 éves időszakokra bontom, az első és az utolsó szakaszt pedig ennél rövidebbre, azaz értelemszerűen csak 1303-tól, illetve 1526-ig vizsgálom majd az érintett neveket. Az egyes periódusokban a fennmaradó források és adatok száma eltérő, így például a nevek fele az utolsó két korszakból származik. A névadási szokások változásainak főbb tendenciái azonban így is remekül kimutathatók. Sorrendben 81, 261, 103, 243, 169, 525 és 484 személynévvel rendelkezünk az egyes időszakokból. Eredményeimet az 1. táblázatban ábrázoltam, hogy a legfontosabb tanulságokat könnyebben le lehessen szűrni az adatokból.

Az első fontos tapasztalat, hogy a személynévanyag a több mint két évszázad folyamán egyre heterogénebbé vált. Míg a 14. század elején a neveknek csaknem a 90%-a három nagy típushoz tartozott (egyelemű, körülírásos, illetve *filius*-os típus), addig a középkor végére már több, hasonló jelentőségű névtípus is elterjedt.

Az egyelemű nevek közül az önmagában álló és a körülírásos típus egyaránt veszített a jelentőségéből, de míg az előbbi a középkor végére gyakorlatilag eltűnt (az utolsó korszakban már 1%-ot sem tesz ki az aránya), utóbbi jelentős csökkenés után 5-10% körül stabilizálta helyét a névanyagban. Ez az arány nem meglepő: főként az oklevelekben előforduló női nevekkkel áll kapcsolatban, még a középkor végén is. A nők önálló megnevezése, saját megkülönböztető vagy más típusú névelemmel csak a korszak utolsó évtizedeiben kezdett elterjedni. Az ilyen független elnevezések pedig gyakran már egyből magyar, nem pedig latin névformában jelentek meg (mint azt a fent idézett példák is megfelelően mutatják).

Ennél összetettebb fejlődés ment végbe a kételemű nevek között. Fontos és jól dokumentálható változás zajlott le az apa nevéből képzett személynévek esetében. A 14. század legelterjedtebb elnevezésmódja az apa nevéből latinos formában képzett név volt. Jelentőségét a század folyamán még növelte is, hiszen csaknem minden második személynévünk ebbe a kategóriába tartozott a tárgyalt időszakban. Ez az eredmény egyébként igazolja FEHÉRTÓI KATALIN ilyen jellegű megállapítását is (FEHÉRTÓI 1968: 321).

A század utolsó harmadában ugyanakkor e nevek száma gyors csökkenésbe kezdett. A névtípus forrásokból való eltűnésének üteme kifejezetten drasztikus volt: a 15. század hatvanas éveitől Mohácsig már csak 4 ilyen nevet találunk a korszak kb. 1000 személynéve között, a századforduló után pedig gyakorlatilag el is tűnt a forrásokból. Az apanév genitivusos alakja, illetve a pusztá apanév viszont ezzel párhuzamosan megerősödött. A logikusan elvárható fejlődési folyamat az lenne, hogy az előbbi veszi át a *filius*-os típus helyét, majd annak a szerepét sajátítja ki a latin birtokjel elmaradásával a pusztá apanevek csoportja. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy e két elnevezésmód együttesen vette át az eltűnő kategória helyét, és a teljesen magyaros pusztá apanév csak korszakunk utolsó 50-60 évében lett kizárólagos.

Évek		Egyelemű		Két- és többelemű												
		magában álló	körülírást	apa nevéből képzett			helynévből képzett			megkülönböztető nevek					vegyes	egyéb
				filius-os	Gen.	puszta apan.	de	-i	puszta hn.	nép-név	tul.	foglalk.		tisztség, státusz		
												lat.	m.			
1303–1333	db	17	22	33	–	1	2	–	–	–	4	1	–	–	1	–
	%	20,9	27,1	40,7	–	1,2	2,47	–	–	–	4,9	1,2	–	–	1,2	–
1334–1367	db	20	49	124	1	–	17	1	–	3	26	5	–	1	11	3
	%	7,6	18,7	47,5	0,3	–	6,5	0,3	–	1,1	9,9	1,9	–	0,3	4,2	1,1
1368–1400	db	8	19	25	5	11	3	–	3	1	13	2	–	3	3	7
	%	7,7	18,4	24,2	4,8	10,6	2,9	–	2,9	0,9	12,6	1,9	–	2,9	2,9	6,7
1401–1433	db	7	20	26	8	9	17	13	2	8	60	22	16	9	6	20
	%	2,8	8,2	10,6	3,2	3,7	6,9	5,3	0,8	3,2	24,6	9	6,5	3,7	2,4	8,2
1434–1467	db	5	20	5	14	13	3	10	6	6	36	7	11	8	12	13
	%	2,9	11,8	2,9	8,2	7,6	1,7	5,9	3,5	3,5	21,3	4,1	6,5	4,7	7,1	7,6
1468–1500	db	9	22	4	8	53	2	37	26	18	149	32	54	35	29	47
	%	1,7	4,1	0,7	1,5	10	0,3	7	4,9	3,4	28,3	6	10,2	6,6	5,5	8,9
1501–1526	db	4	35	–	1	69	3	53	11	17	119	6	54	32	27	53
	%	0,8	7,2	–	0,2	14,2	0,6	10,9	2,2	3,5	24,5	1,2	11,1	6,6	5,5	11

A helynévi eredetű személynéveink között mennyiségi szempontból nagyjából a 15. század közepéig a *de* prepozíciós személynévek voltak a leggyakoribbak. E típus középkor végéig történő szinte teljes eltűnésével párhuzamosan a köznyelvben is leggyakrabban használt *-i* képzős változat terjedt el az írásbeliségben is. Ehhez képest a pusztán helynévek aránya elhanyagolható volt.

A földrajzi névből képzett személynévek kérdéséhez kívánczik még az a megjegyzés, hogy abban az esetben, ha az ilyen személynévvel megnevezett egyén nagyobb távolságról érkezett a névadó közösségbe, a származási hely megnevezése gyakran jóval kevésbé pontos, mint akkor, ha a helyiek által ismert és a közelben lévő település lett volna az előző lakóhelye. Míg a közelben fekvő települést szinte mindig pontos néven említik (pl. *de Talya*, *de Zerencz*, *Pathakhy*, *de Kys Tokay* stb.), addig a távolabbi településeket sokszor csak a tájegység nevével nevezik meg (*Bakony*, *de Seremio*, *de Eerdel*, *de Saros* stb.). Ez az elv néha aránylag közel fekvő helyekre is érvényes (*Borsodi*, *Zathmar* stb.). Ha azonban a távoli származási helyet mégis néven említik, minden esetben jelentős és jól ismert településekről van szó (*Buday*, *de Warada*, *Cassoviensis*, *Vaci* stb.).

A tárgyalt több mint két évszázad személynévekben tükröződő nyelvi fejlődésének leglátványosabb eseménye kétségkívül a megkülönböztető nevek 14. században megjelenő diadalmenete volt. Ez a változás egyúttal az öröklődő családnevek elterjedését is megfelelően dokumentálja a számunkra.

A nemzetiségre utaló elnevezések a 14. század közepétől jelentek meg, és az utolsó néhány időszakban már stabil 3,5%-ot hasítottak ki a teljes névanyagból. Ez a stabilitás, úgy vélem, nem véletlen: az ilyen személynévek csak kevésbé váltak öröklődővé, mint más típusok, így például a foglalkozásnevek. A beköltöző idegen etnikumú személyek és családtagjaik ugyanis a helyi lakossággal keveredve 1-2 generáció után már bizonyosan elveszíthették etnikai jellegű jelzőiket, és helyette más típusú megkülönböztető névelemet kaptak. Ez a százalékos arány ezért a mezővárosok gyors népességbeli fluktuációját és az idegenek abban játszott szerepét mutatja megbízhatóan.

A különféle tulajdonságokra utaló személynévek, ahogyan azt már kifejtettem, az iménti típussal ellentétben igen nagy szerepet játszhattak a családnevek kialakulásában. Ezért is érthető, hogy ez a 14. században megjelenő névtípus a 15. századra már domináns szerepet vívott ki magának a névanyagon belül.

Figyelemre méltó a foglalkozásnevek, azon belül is a latinul, illetve magyarul szereplő foglalkozásnevek arányváltozása. Míg a 14. században névanyagunkban csak igen ritkán szerepelnek ilyen elnevezések, addig az 1400-as évek elejétől számuk hirtelen és jelentősen megnőtt. Arányuk innentől kb. 10-15% körül mozgott. Az eleinte nagyobb számú, latinul papírra vetett foglalkozásnév aránya a század közepe táján visszaesett, és ezután már a magyar foglalkozásnevek voltak leginkább jellemzőek. A középkor végén a magyar alakok jelentős része már öröklődő családnévként funkcionálhatott. Ugyanez mondható el egyébként az 1500 körül már stabil 6-7%-ot mutató, tisztségre és társadalmi státuszra utaló személynévekről is.

Adataink alapján elmondható, hogy a legdominánsabb változás, amely a vizsgált korszak névanyagában megfigyelhető, az anyanyelvi elemeknek a személynévekben történő megszorodása volt. Ez egyértelműen az okleveles gyakorlat változásának köszönhető: főként az apa- és helynévi eredetű személynéveket, illetve a foglalkozásneveket tekintve ugyanis az oklevelek írói egyre inkább a vezetéknev magyar változatát vetették papírra.

A magyar nyelv használatának ilyen irányú terjedését legjobban a megkülönböztető nevek négy nagy alcsoportján tudjuk kimutatni. Fontos megjegyezni, hogy az ilyen jellegű személynévben a középkor folyamán is végig jóval gyakoribb volt az anyanyelvi írásmód, mint más típusú neveink esetében. Néhány alaptípusban a középkor végén sem volt ritka a latin használata (pl. a *magnus*, *parvus*, *litteratus* esetében), de összességében nem ez volt a jellemző.

A magyar névforma aránya e csoporton belül a 14. században sorrendben 80% (igaz, az első időszakból csak 5 adatunk van), 62,8% és 56% volt. Ez az arány a 15. században lassan növekedett: 62%, 79,4% és 72,5%. A nagy változást azonban csak az utolsó időszak hozta meg, ekkor ugyanis a magyar nevek aránya hirtelen 97,3%-ra ugrott fel. Az eredmény megváltozása egyáltalán nem véletlen, és hitelét jelentősen növeli, hogy az utolsó két periódusból már 288, illetve 224 megkülönböztető nevet tudunk felhasználni az arányszámításhoz, ami elég stabil alapot biztosít az efféle következtetések levonására. Ezek a Mohács előtti évtizedek voltak tehát azok, amelyek az írásbeliségben a döntő változást hozták a nyelvhasználat szempontjából. Ha az 1526 utáni éveket vizsgálnánk hasonlóképpen, az eredmény bizonyára további megerősítést nyerne.

A személynévben megfigyelhető magyarosodással párhuzamba állítható bizonyos latin névelemek, elsősorban a *dictus* és az ezzel egyenértékű különféle kifejezések (*apellata*, *nominata* stb.) fokozatos háttérbe szorulása is. Használatuk leginkább a tulajdonságnevekre volt jellemző. A 14. század folyamán elterjedtségük egyre nőtt. Eleinte csak a nevek 3,7%-a állt ilyen kiegészítővel, a század végére viszont már csaknem a nevek egy tizedéhez tapadt ilyen kifejezés (9,7%). Jelentőségét egészen a 15. század első harmadáig őrizte, ám az 1440-es évektől aránya hirtelen és drasztikusan lecsökkent (2,36%, majd 1,14%). Utolsó időszakunkban, a 16. század elején a fennmaradt 484 személynév közül már csak 2 (0,41%) áll *dictus*-szal, használata tehát gyakorlatilag kikopott az okleveles gyakorlatból.

Jól nyomon követhető az is, ahogy az egyelemű személynév a középkor folyamán lassan két- és többeleművé alakultak. A 14. század első harmadában több mint 48%-ot tett ki az egyelemű nevek aránya a teljes névanyagban. Ez a század végéig a felére csökkent, a középkor végére pedig tartósan 10% alatt stabilizálódott (5,9% és 8,05%). Ekkorra e nevek többségét egyértelműen a körülírási típus adta ki.

Úgy vélem, a vizsgálat eredményei a nyelvi változások, így például a magyar kifejezések elterjedése mellett összességében remekül mutatják azt a folyamatot is, ahogyan a mezővárosi hivatali írásbeliség egyre inkább napi és rutinszerű formát öltött. A középkor végén az ilyen oklevelek megszövegezését már a mezővárosoknak a helyi iskolákban pallérozódott literátus rétege végezte. Az oklevél hitelét elsősorban formászerűsége biztosította, amelybe a jogi terminológiák helyes és következetes használata, valamint a hitelesítés különféle elfogadott módszerei egyaránt beletartoztak. Ez a tény természetesen egyfajta kötöttséget jelentett az oklevél kibocsátója számára. Mégis megfigyelhető, hogy e kiadványokban sokkal inkább érvényesülhettek azok a helyesírásról alkotott és jóval szabadabb egyéni elképzelések is, melyeket a helyi írástudók a személynév papírra vetése során képviseltek, mint a „professzionális” oklevéladó szerveknél (pl. hiteleshelyek). A nevek magyaros formáinak kialakulásában nyilvánvalóan ez is fontos szerepet játszott.

Hivatkozott irodalom

- BÁCSKAI VERA 1965. *Magyar mezővárosok a 15. században*. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 37. Budapest.
- BÁLINT SÁNDOR 1963. *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei*. MNyTK. 105. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1956. A magyar személynevek 16. századi történetéhez. *Magyar Nyelv* 52: 144–57.
- BÁRCZI GÉZA 1980. A személynévadás általános kérdései. In: Uő: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Budapest. 198–203.
- ENGEL PÁL 1995. Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle* 37: 353–65.
- ENGEL PÁL – FEHÉRTÓI KATALIN 1996. Egy 1525. évi bácskai jobbágynévsor családnevei. *Magyar Nyelv* 92: 242–6.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1968. Egy 14. századi nagybirtok jobbágynévsor személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 64: 317–31.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969a. *A 14. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969b. Társadalmi-gazdasági tényezők a 14. századi jobbágyság kételemű neveinek kialakulásában. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. Budapest. 153–6.
- FEKETE LAJOS 1955. *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*. 1–2. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2005. 15. századi összeírások Szabolcs megyéből. *Magyar Nyelv* 101: 498–509.
- N. FODOR JÁNOS 2008. A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *Magyar Nyelv* 104: 286–305.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2007. Mezővárosi személynévek a középkori Északkelet-Magyarországról. *Magyar Nyelvjárások* 45: 151–87.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2008. Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142: 437–62.
- HAJDÚ MIHÁLY 1984–1985. A Garam–Ipoly közének személynévei a 15–16. században. *Névtani Értesítő* 9: 31–54, 10: 35–43.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1961. 16. századi jobbágynéveinkhez. *Magyar Nyelvjárások* 7: 23–43.
- KREDICS LÁSZLÓ – SOLYMOSI LÁSZLÓ 1993. *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium*. Új Történelmi Tár 4. Budapest.
- KUBINYI ANDRÁS 1972. A magyarországi városhálózat 14–15. századi fejlődésének néhány kérdése. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. 19. Budapest. 39–56.
- KUBINYI ANDRÁS 2003. Családnévadás a középkori Magyarországon. In: STIRLING JÁNOS szerk., *In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére*. Budapest. 96–112.
- LADÁNYI ERZSÉBET 1980. Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle* 23: 450–77.
- LÉVAI BÉLA 1985. Szentgyörgyi jobbágynévek az 1400-as évek közepén. In: *Névtani Értesítő* 10: 28–35.
- MAKSAY FERENC 1960. A családnevek kialakulásához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok*. Budapest. 169–71.
- MÁLYUSZ ELEMÉR 1953. A mezővárosi fejlődés. In: SZÉKELY GYÖRGY szerk., *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest. 128–91.
- MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *Magyar Nyelv* 39: 265–80.

- MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a 15. század közepén*. Kisvárdá.
- PAPP LÁSZLÓ 1955. Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ben. *Magyar Nyelv* 51: 258–63.
- PAPP LÁSZLÓ 1956. A 16. századi *Literatus: Diák ~ Deák* nevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 52: 480–1.
- SLÍZ MARIANN 2008. Az oklevélírási gyakorlat hatása a családnevek kialakulására a XIV. században. *Magyar Nyelv* 104: 186–97.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. MNyTK. 86. Budapest.
- SZAKÁLY FERENC – SZÜCS JENŐ 2005. *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. História Könyvtár. Okmánytárak 4. Budapest.
- SZÉKELY GYÖRGY 1967. Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai*. Budapest. 206–10.
- SZÉKELY GYÖRGY 1970. Személynevek és történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 201–8.
- TÖRÖK GÁBOR 1961. Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról. *Magyar Nyelv* 57: 236–42, 360–3.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

LÁSZLÓ SZABOLCS GULYÁS, Further data related to the problems of giving personal names in medieval market towns

Between the 14th and 16th centuries significant changes affected the structural patterns of Hungarian personal names. This process is usually examined in the literature on the basis of names found in different medieval registers. The most important characteristics of changes are presented in this paper by using a name stock of approximately 2000 personal names gained from market town documents spanning 200 years. Data clearly display the process of how the forms of the personal names in the charters turned into Hungarian, and how Latin elements faded away at the same time.

A MUNKÁCSI VÁRHOZ TARTOZÓ FALVAK HELY- ÉS SZEMÉLYNEVEI 1570-BEN

1. Az 1566-os tatár pusztítás Bereg megye több részét is érintette. 1570-re az újjáépítés befejeződött, sőt új falvak is jöttek létre. E tanulmányban a Conscriptones portarumban talált 19 község neveit elemzem. A szentmiklósi uradalom 17 helységének neveit már feldolgoztam (MIZSER 2007c: 75–85).

2. **Helynevek.** – A neveket az 1570-ben közölt alakokban közlöm, []-ben az akkori kiejtést adom meg. Azokat a neveket, amelyeket a FNESz. szócikkben hozott, illetve jómagam elemeztem, itt fölösleges részleteznem, csak a szűkebb topográfiai adatokat közlöm. *Almamező* [Almamező]: Яблоново, Volóchoz (Воловецъ) csatolva (MIZSER 2007b: 103). *Balósfalva* [Balósfalva]: Balázsfalva, Ballósfalva, Балажуви, Kálnikhoz (Калник) csatolva (MIZSER 2007b: 103–4). *Bobolistia* [Bobolistya]: 1360-ban fordul elő először *Boboviscse* alakban, a magyarosabbnak tűnő alak 1690-től adatolható *Bubulisca* formában. 1910-ben *Borhalom* lett a neve, 1920–1938 között pedig *Bobovišče*, *Boboviště* (HELLER 1983: 25–6). Ma *Бобовице*. Eredeti jelentése: 'olyan hely, ahol szemes-terményt termesztenek'. *Czierneleo* [Csernelő]: Cserlenő, Червеньово (MIZSER 2007b: 104). *Dubrovica*: 1570-ben „noua pagus”-ként emlegetik. Дубровиця. 1890-ben Repedéhez (Ряпідь) csatolták (MEZŐ 1999: 321). LEHOCZKY (1881. 3: 244) szerint nevét a Dubrovica ('Tölgyes') pataktól vette. *Iuani* [Iványi] (FNESz). *Kajdano* [Kajdanó]: Кайданово (FNESz). *Kys mogioros* [Kismogyorós]: Мукулови (MIZSER 2007a: 455). *Koczoua* [Kocsova]: 1570-ben fordul elő először. Ma már nem lehet eldönteni, hogy Kocsova a Munkáctól északnyugatra fekvő Oroszkocsavára (Руська Кочава) vagy a Munkáctól keletre fekvő Németkucsovára (Кучава) vonatkozik-e. Jelentése: 'Kocsa nevű ember faluja'. *Laturka*: 1570-ben „noua pagus”. 1903-ban *Latorca*fő-re változtatták a nevét (MEZŐ 1999: 217), ma *Латипка*. Határában van a Latorca forrása, nevét ettől kapta. *Lauka* [Lauka vagy Lavka]: Лавки (MIZSER 2007b: 106). *Loho* [Lohó]: Kis- és Nagylóhó, Beregszőlős, Лохово (MIZSER 2007b: 107). *Mogioros* [Mogyorós]: Nagymogyorós, Конинуви (MIZSER 2008a: 454). *Oblaz* [Obláz]: Облаз, Újklenóc ~ Nyárasdombhoz (Кленовець) csatolva (MIZSER 2007b: 107–8). *Rakos* [Rákos]: Beregrákos, Ракошино (FNESz). *Ribolcz* [Ribolc]: Hribóc, Bereggombás, Гривіви (MIZSER 2007b: 104–5). *Sdiniho* [Zsdinyiho]: 1570-ben fordul elő először. Nyilván előbb alapíthatták, mert több családot is összeírtak ekkor. Nevét a mellette elfolyó Zsdenyovka patakról vette (LEHOCZKY 1881. 1: 312). *Zerencziefalva* [Szerencsefalva]: Szerencsfalva, Щасливе. A FNESz. 1610-től adatolja, de már 1570-ben megvolt. *Verbias* [Verbiás]: 1570-ben „noua pagus”. Nevét a rajta átfolyó pataktól kapta ('füzes'). 1889-ben egyesítették Hlubokapatakával és Petruszovicával *Verebes* néven (MEZŐ 1999: 83). Mai neve: *Верб'яж*.

3. **Személynevek.** – A teljes név közlése latinul történt: a latinra fordított keresztnévet követte a vezetéknév. Akár más leírásokban, itt is akadtak kivételek, hat esetben a

magyar sorrendet írták le (vezetéknév + keresztnév): *Kisak Istuan, Prokop Ferencz kenez, Almamezösi Kozma kenez, Berilla Prokop, Berilla Uasko, Polyani Kopczia*. Három özvegyasszony neve szerepel ebben az összeírásban: *Relicta Ladislai Cziernecz, Relicta Georgi Kulonicz, Relicta Stephani Barlabas*, azaz Csernec László, Kulonics György, Barlabás István özvegye.

3.1. Keresztnevek. – Ezek túlnyomó többségét latinul adták meg. A korban használatos latin nevek közlését feleslegesnek tartom. Mindössze kettőhöz fűzök megjegyzést: *Franciscus* ~ *Ferenc*: a ruszin *Fedor* 'Tivadar, Tódor' nevet is *Franciscus*-ra fordították le ruszin vidékeken. *Sandrus* ~ *Sándor*: nem a szokásos *Alexander*-t adta meg, hanem a magyar *Sándor*-t latinosította a lejegyző. Akad két becézett alak is, mind a kettő ruszin: *Kopczia* [Kopcsa] < *Prokop*, *Uasko* [Vasko] < *Ivan*.

3.2. Vezetéknévek. – A kis előfordulási szám (109) miatt nem osztottam csoportokra, hanem betűrendben közlöm őket: először az akkor leírt név, []-ben az (általam helyesnek tartott) ejtett név, ()-ben a származási hely(ek). Ahol nincs szakirodalmi utalás, a saját megfigyelési kísérleteimet adom. A nevek java része magyar névadással keletkezett. A ruszin falvak leírásakor LEHOCZKY is megjegyzi, hogy feltűnő a magyar nevek száma a 16–17. században. Viselőik lehettek magyarok is, de magyar nevet viselő ruszinok is.

Agoston [Ágoston] (Rákos): mártírológiumi eredetű személynév (CsnSz. 29). *Almamezösi* [Almamezösi] (Almamező): a község első kenézének a felvett, új neve. *Ambrus* (Kajdanó): mártírológiumi eredetű személynév (CsnSz. 37–8). *Aztalos* [Asztalos] (Lauka): foglalkozásra utal (CsnSz. 53). *Balas* [Balázs] (Balósfalva): mártírológiumi eredetű személynév (CsnSz. 73–4). *Ban* [Bán] (Iványi): 'a bán birtokán szolgáló' (CsnSz. 81–2). *Bank* [Bánk] (Lauka): régi magyar világi személynév (CsnSz. 84). *Bara* (Kajdanó): vagy a *Barabás* vagy a *Bartalan* 'Bertalan' egyházi személynév rövidülése. *Barlabas* [Barlabás] (Rákos): egyházi személynév alakváltozata (CsnSz. 87–8). *Batyko* (Bobolista, Lauka, Lohó): nem valódi vezetéknév, a ruszin *батько* a pap megszólítása, esetünkben: *György, Mihály, Szaniszló atya* (*Georgius Batyko, Michael Batyko, Stanislaus Batyko*). *Beregh* [Bereg] (Zsdinyiho): puszta helynév Bereg megyében, a névviselő nyilván Nagyberegről költözött ide (CsnSz. 127). *Berilla* (Ribolc): román eredetű, a szlávból átvett *Berivoj, Berislav* nevek egyikének képzett alakja (DOR. 199). *Bodnar* [Bodnár] (Lauka): 'kádár, szekérgyártó' (CsnSz. 148). *Bogoly* (Lohó) 'bagoly', az állat valamely tulajdonsága (CsnSz. 61). *Borsi* (Rákos): 'Borsi, Zemplén megyei vagy Borsá, Máramaros megyei faluból való' (CsnSz. 173–4). *Bwcz* [Bücs] (Zsdinyiho): 'bölcs; nagy tapasztalatokkal rendelkező személy' (CsnSz. 185). *Cajdanj* [Kajdani] (Kajdanó): 'Kajdanó, Bereg megye helységbe való' (CsnSz. 529). *Czibere* [Cibere] (Iványi, Kajdanó): 'savanyúleves', az ezt kedvelő személy (CsnSz. 202). *Czigan* [Cigány] (Zsdinyiho): 'sötét bőrű, hajú' (CsnSz. 202–3), szlovák is lehet. *Czeles* [Cseles] (Csernelő): 'furfangos, ravasz' (CsnSz. 228). *Cziernecz* [Csernec] (Lohó): ruszin eredetű: *чернець* 'barát, szerzetes', azaz ennek szolgája. *Cziomoni* [Csomonyi] (Rákos): 'Csomonya (ma: Csongor), Bereg megyei faluból való'. *Czudilla* [Csudilla] (Csernelő): ukrán eredetű: *чудило* 'különc, csodabogár', magyarosodott alak. *Dienes* (Kajdanó): a mártírológiumi *Dionysius* 'Dénes' magyarosodott formája (CsnSz. 292–3). *Doctor* [Doktor] (Rákos): 'tudós, orvos, tanító' (CsnSz. 307). *Faggias* [Faggyas] (Iványi): 'gyertyaöntő', foglalkozásra utal. *Farkas* (Lohó): 1. régi magyar világi személynév, 2. az állat valamely tulajdonsága,

3. 'farkasvadász' (CsnSz. 346–7). *Fekete* (Bobolistya): 'fekete bőrű, hajú, szakállú ember' (CsnSz. 354–6). *Gecze* [Gecse] (Kajdanó): 1. a mártírológiumi *Gergely* név becézett alakja (CsnSz. 399), 2. puszta helynév Bereg megyében (ma: Mezőgecse). *Goyan* [Goján] (Bobolistya): román eredetű, a szlávól átvett *Goislaw* név becézett formája (DOR. 333). *Halaz* [Halász] (Mogyorós): foglalkozásra utal (CsnSz. 450–1). *Herman* (Iványi): német eredetű, a mártírológiumi *Hermann* név átvétele (BAHLOW 232). *Hete* (Kajdanó): 1. régi magyar világi személynév (CsnSz. 472), 2. puszta helynév Bereg megyében (ma: Hetefejércse). *Hodos* [Hódos] (Csernelő): 'hódfogó, hódvadász' (CsnSz. 476). *Holczia* [Holcsa] (Kocsova): szlovák eredetű, a *hol* 'kopasz' melléknév -*ča* képzős alakja. *Illyes* [Illyés] (Balósfalva): ószövetségi eredetű személynév (CsnSz. 491–2). *Janos* [János] (Lohó): újszövetségi eredetű név (CsnSz. 512–3). *Jwrko* [Jurko] (Csernelő): vagy a ruszin *IOPiü* vagy a szlovák *Juraj* 'György' név becézett alakja. *Kalman* [Kálmán] (Kajdanó): a *Kálmán* egyházi személynév átvétele (CsnSz. 535). *Kalniki* [Kálniki] (Csernelő): 'Kálnik, Bereg megyei faluból való'. *Kasza* (Kajdanó): a *kaszakovác*, *kaszagyártó* kifejezések rövidüléséből keletkezett (CsnSz. 559–60). *Kelemen* (Iványi): mártírológiumi eredetű személynév (CsnSz. 570). *Kerepeczj* [Kerepeci] (Kocsova): 'Kerepec, Bereg megyei községből való' (CsnSz. 581). *Kenéz* [Kenéz] (Bobolistya, Csernelő, Kismogyorós, Ribolc, Szerencsefalva): minden községben az első helyen említik, ahol is a falu első emberét szokták megjelölni. Így itt a *Kenéz* elsősorban a tisztséget jelenti: 'román és ruszin vidéken a telepítés vezetője, később a falu bírása' (CsnSz. 575), de később vezetéknév is válhatott belőle. *Kilos* [Kilós] (Kismogyorós): a *kila* ~ *kiló* űrmérték -*s* képzős alakja. *Kis* (Rákos): 1. 'apró termetű', 2. 'ifjabb' (CsnSz. 594–6). *Kisak* [Kisák] (Verbiás): szlovák eredetű, a *kyša* 'savanyútej' képzett alakja, nyilván ezt kedvelte. *Klepania* [Klepánia] (Lohó): ruszin eredetű: *клепаня* 'kalapálás', vasművességre utal. *Kobelia* [Kobelja] (Lauka): ruszin eredetű: *кобеля* 'tarisznia', foglalkozásra utal. *Kobulka* (Lohó): ukrán vagy szlovák eredetű: *кобулка*, illetve *kobyłka* 'kancacsikó; szöcske', tulajdonságra mutat. *Konicz* [Konics] (Zsdinyiho): szlovák eredetű: *konič* 'csődöröcskő', valamilyen tulajdonságra utal. *Kwldus* [Kuldus] (Boblistya): 'kéregető, nagyon szegény ember' (CsnSz. 667–8). *Koncz* [Konc] (Kucsova, Kismogyorós, Mogyorós): régi magyar világi személynév (CsnSz. 612–3), de a ruszin *Константи́н* névből is levezethető. *Kouacz* [Kovács] (Boblistya, Iványi): mesterségre utal (CsnSz. 629–30). *Kozma* (Kajdanó): mártírológiumi eredetű magyar személynév, a ruszin *Кызма* lenne. *Krist* (Zsdinyiho): a mártírológiumi *Kristóf* név rövidülése, elvileg szlovák is lehet. *Kulonicz* [Kulonics] (Mogyorós): ruszin eredetű: 'Kulon fia'. *Laczok* [Lacók] (Kajdanó): a mártírológiumi *László* név *Lacló* alakváltozatának rövidülése és képzése (CsnSz. 660). *Lancziogi* [Lancsogi] (Balósfalva): 'Lancsok (ma: Lánycsók), Baranya megyei faluból való'. *Lengien* [Lengyen] (Balósfalva): a lengyel népnév már ekkor is régies alakja. (CsnSz. 672–3). *Litua* [Litva] (Balósfalva): 'litéván' (CsnSz. 769). *Ludka* (Mogyorós): ukrán eredetű, a *Людомуп* vagy a *Людвуз* név rövidült, képzett alakja. *Maga* [Mága] (Boblistya): 1. a *Mag* régi magyar személynév képzett alakja, 2. a szlovák *Magdolna* becézett formája. *Makra* (Csernelő): a mártírológiumi *Macarius* név rövidült alakja (CsnSz. 702). *Mazarfalusi* [Maszárfalusi] (Kocsova): 'Maszárfa, Bereg megyei faluból való'. *Mate* [Máté] (Bobolistya): újszövetségi eredetű személynév (CsnSz. 716). *Mihaly* (Mihály) [Zsdinyiho]: ószövetségi eredetű személynév (CsnSz. 731). *Misak* [Misák] (Kajdanó): szlovák eredetű: 1. a *Michal* 'Mihály' név becézett alakja, 2. *myšiak* 'ölyv', tulajdonságot jelöl. *Mohucz* [Mohuc vagy Mohucs] (Dubrovica): egyelőre megfejtetlen.

Nagy (Kajdanó): 1. 'magas', 2. 'idősebb' (CsnSz. 756–8). *Nouak* [Novák] (Szerencsefalva). Szlovák eredetű: 'újtelepes'. *Olan* (Kocsova): ruszin eredetű, az *Олекса* 'Elek' név becézett alakja. *Olexa* (Mogyorós): ruszin eredetű, mártírológiumi személynév. *Onusko* (Mogyorós): ruszin eredetű: az *Онусим, Онусиу, Онусифор* nevek egyikének becézett alakja. *Oroz* [Orosz] (Rákos): 'ruszin' (CsnSz. 792–3). *Ökörmezősi* [Ökörmezősi] (Kocsova): 'Ökörmező, Máramaros megyei helységből való', a CsnSz. (801) 1638-ból *Ökörmezei* alakot ismer. Inkább valószínű az, hogy a névadó helység a Bereg megyei Volóc, eredeti nevén: *Ökörmező* (1570-ben: *Ökörmeßö*) volt. *Paliczka* [Palicska] (Rákos): ruszin (*паличка*) vagy szlovák (*palička*) eredetű: 'kis pálca', valószínűleg a bírói pálcára utal. *Panasz* (Zsdinyiho): horvát eredetű: *ponas* 'büszkeség'. *Pap* (Lohó): tisztségre utal (CsnSz. 821–2). *Paronj* (Lauka): elírt vagy félrehallott alak lehet. *Parlag* (Lohó): 'földjét elhanyagoló személy' (CsnSz. 825–6). *Pessolik* [Pesolik] (Zsdinyiho): szlovák eredetű, *pešolik* 'gyalogrobotos'. *Petrik* (Lohó): szlovák eredetű, a *Petr* 'Péter' becézett alakja. *Petrus* (Rákos): szlovák eredetű, a *Petr* becézése, esetleg a latin *Petrus* átvétele. *Pliska* [Pliszka] (Balósfalva): ruszin *плиска* 'barázdabillegető'; a szláv nyelvekben gyakori a madárnév vezetéknevként való használata. *Polyani* [Polyáni] (Kajdanó): 'Polyána, Máramaros, Sáros, Zemplén megyei faluból való', de elképzelhető, hogy 'valamilyik Polyána nevű, igen gyakori külterületi helyről jött'. *Posika* (Bobolistya): ruszin *посиука* 'párnahuzat, párnatok', foglalkozásra utal. *Prokop* (Csernelő, Laturka): mártírológiumi eredetű személynév, a keleti kereszténységben gyakoribb. *Raiko* [Rajko] (Lauka): szlovák eredetű, a *Rajmir, Rajislav, Rajmund* nevek egyikének becézett alakja (a cigány *rajkó* szóhoz nincs köze). *Ruzin* [Ruszin] (Lohó): a CsnSz. (902) csak 1648-ból hoz adatot. *Safar* [Sáfár] (Bobolistya): 'gazdatiszt, intéző, kulcsár' (CsnSz. 904). *Salagan* [Szalagán] (Lohó): valószínűleg román eredetű, a *Sálagean* 'Szilágyi' név módosulata. *Selka* (Ribolc): ismeretlen eredetű. *Sian* [Siján] (Mogyorós): ruszin *шиян* 'vastag nyakú'. *Siko* [Sikó] (Zsdinyiho): a mártírológiumi *Sixtus* név becézett alakja (CsnSz. 931–2). *Simon* (Bobolistya, Lauka): újszövetségi eredetű személynév (CsnSz. 935–6). *Sinka* (Ribolc): az előző név becézett alakja (CsnSz. 936–7). *Soltész* ~ *Soltész* [Soltész] (Kajdanó, Lauka): 'telepes községek előljárója', illetve 'jobbágyi kötelezettségektől mentesített személy' (CsnSz. 941). Laukán az első helyen írták össze, Kajdanón pedig a bírót (judex) hívták így. Egyedül Lohóról lehet kimutatni a soltész tisztséget. A *Soltész* tehát ekkor kezd vezetéknevvé válni. *Soto* [Sótó] (Csernelő): 'préselő, sajtoló', a *sajtó*-t a régiségben írták *sótó*-nak is (TESz.). *Tamas* [Tamás] (Balósfalva): újszövetségi eredetű személynév (CsnSz. 1041). *Thomas* ~ *Tomas* [Tomás] (Bobolistya, Kajdanó): az előző név szlovák alakja. *Tompa* (Kajdanó, Rákos): 'nehéz felfogású' (CsnSz. 1074). *Toth* [Tót] (Iványi, Kajdanó): 'szlovák; felvidéki' (CsnSz. 1080–2). *Turicza* [Turica] (Balósfalva): szlovák eredetű, *turica* 'küllőrojt' (növény), a névadás indítéka nem világos. *Vak* (Kismogyorós): 'világtalan, farkasvakságban szenvedő' (CsnSz. 1115). *Varga* (Kajdanó): 'lábbelikészítő' (CsnSz. 1120–2). Mivel a *varga* köznév magyar kölcsönzőként megvolt, megvan a szlovákban is, a ruszinban is, így ezt az eredetétést figyelembe lehet venni. *Virasztó* [Virasztó] (Kajdanó): 'éjjeliőr, vigyázó' (CsnSz. 1147). *Zadavla* (Obláz): a ruszin *zadavumu* 'megfojt' ige származéka, tehát: 'fojogató'. *Zolyuaj* [Szolyvai] (Kocsova): 'Szolyva, Bereg megyei helységből való' (CsnSz. 1019).

Hivatkozott irodalom

- BAHLOW, HANS 1967. *Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt*. München.
- Conscriptiones portarum = *Conscriptiones portarum Comitatus Bereghiensis. Registrum factum per me Franciscum Keczer de Lipocz dicatore sacrae Caesareae regis Maiestatis de noua Connumeratione portarum in Comitatus Beregh in anno 1570*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, Mikrofilmtár, 73. doboz.
- DOR. = CONSTANTINESCU, N. A. 1963. *Dicționar onomastic romînesc*. București.
- HELLER, GEORG 1983. *Comitatus Bereghiensis*. München.
- LEHOCZKY TIVADAR 1881. *Beregvármegye monographiája* 1–3. Ungvár.
- MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza.
- MIZSER LAJOS 2007a. Mogyorós. *Magyar Nyelv* 103: 454–5.
- MIZSER LAJOS 2007b. Máramaros és Munkács környéki helységnév-magyarázatok. *Magyar Nyelv-járások* 45: 97–110.
- MIZSER LAJOS 2007c. Ruszinokra utaló tulajdonnevek a 16. századi Bereg megyéből. *Névtani Értesítő* 29: 75–85.

MIZSER LAJOS

LAJOS MIZSER, **Place and personal names of villages belonging to Mukachevo Castle in 1570**

In the year 1570, eighteen settlements belonged to the demesne of Mukachevo Castle. Half of the settlements were recently established habitations. The author presents the names of the settlements, providing short explanations. Personal names of the inhabitants of the settlements are also enumerated. Special attention is given to rare Christian names and to the two nicknames appearing in the corpus. The author lists family names in alphabetical order, giving their probable contemporary pronunciations and meanings, and providing the names of the settlements to which the surnames belonged.

GYŐR ÉS KAPUVÁR 18. SZÁZADI CSALÁDNEVEI

1. A 18. század Magyarország történelmében a fejlődés, gyarapodás időszaka. Időnként harmadik honfoglalásként emlegetjük, ugyanis az évszázados háborús pusztítás után béke köszöntött az országra, és a nagyobb jólét következményeként rohamosan növekedett a lakosság száma. Ez a növekedés nemcsak a magyar népességszám emelkedéséből adódik, hanem a környező országok idegen ajkú lakosainak betelepülése is ezt segíti elő. Mint tudjuk, a 18. század a családnevek megszilárdulásának időszaka is (BENKŐ 1949: 22), tehát a családnévvizsgálat szempontjából rendkívül érdekes kor. Ez a változás, mozgás jól érzékelhető a két kiválasztott kislalföldi város családnévanyagában.

Győr-Moson-Sopron megye két városának 18. századi családnévállományában keressük a hasonlóságokat és eltéréseket. Az összevetésre lehetőséget biztosítanak azok a tények, amelyek a lakosság etnikai és foglalkozási összetételére világítanak rá. Mindkét város településszerkezete hasonló abban, hogy a ma egységes város egykor különálló részeket foglal magába: Győrben a belső és külső várost, Kapuváron a kapuvári, illetve gartai településrészt. Győr lakosságszerkezetében elkülönül az elsősorban magyar nyelvű külső város és a 18. században jelentős német ajkú lakossággal bíró belső város. Hasonló kettősség figyelhető meg a mai Kapuvár város 18. századi struktúrájában: abban az időben Kapuváron magyar lakosság, míg Gartán jelentős német anyanyelvű betelepült népesség élt. Közös vonás továbbá, hogy mindkét település kislalföldi (45 km választja el őket egymástól), s mindkettő már az Árpád-kor kezdetétől meghatározó szerepet játszott a környezetében. Természetesen lényeges különbségek is kimutathatók a két város helyzetében. A vizsgált időszakban Kapuvár mezőváros, Sopron megye egyik járásközpontja, a várvédelem megszűnte után mezőgazdaságból élő lakossággal; Győr viszont szabad királyi város, Győr megye székhelye, polgárosodott, kereskedő, iparosodó település, kiváló közlekedési lehetőséggel. Győr lakossága csak a reformkor végére kezd magyarrá válni, Gartán viszont nagyon gyors a 17. században betelepített lakosság asszimilálódása, csak a nevek utalnak a származásukra.

A 18. század közepén Győr alig néhány esztendeje (1743 óta) szabad királyi város. Ebben az időben még állnak a középkori városfalak, amelyek a mai belvárost fogták közre, és van egy várfalakon kívüli külvárosi rész. A belső városban a török és kuruc harcok lezárását követő békés időben rendkívül intenzív az idegen ajkúak, elsősorban a német anyanyelvűek betelepülése (MORVAI szerk. 2007). A külső városrészek lakossága – az összeírás tanúsága szerint – megállapodottabb, állandóbb.

Kapuvár a középkortól Sopron megye fontos városi települése volt. 1558-ban kapott mezővárosi rangot. Közvetlenül a szomszédságában, 1663-ban létesült Garta falu, amelyet német telepesekkel és Kapuvárról kiköltözött magyarokkal, főként a várban, vár körül tevékenykedő hajdúkkal népesítettek be. Az egymáshoz mindig is szorosan kötődő Garta és Kapuvár 1923-ban egyesült. A mai Győr és a mai Kapuvár településszerkezetére tehát, mint láthatjuk, hasonló kettősség jellemző.

A különböző szociolingvisztikai változók vizsgálata azt mutatja, hogy a 18. század közepén közös a lakosság eredeti etnikai többfélesége, és szintén hasonló mindkét városban a

foglalkozási struktúra: az egyik településrészben nagyon jelentős az urbanizálódó, polgárosodó kézműves, iparos családfők száma (Győr belvárosában, illetve Gartán), míg a másikban a földművelésből élő népesség van jelen (Kapuváron, valamint Győr külvárosában).

Az etnikai, szociális hasonlóságok és különbségek a névkincsben is nyomon követhetők. A névanyag vizsgálatához az 1750/1751-es győri házösszeírást (CDJ. 1–2), illetve az 1754-es Nádasdy Boldizsár-féle országos összeírást (CR.) vettem alapul. A háztulajdonosi összeírás elkülönítette a belső város és a külső városrészek lakosait, és ekkor még külön írták össze Kapuvár és Garta népeit is. Így négyféle családnévanyag összehasonlítására nyílt lehetőségem. Győrben 1750-ben a lakosságszám 13 330 fő (DÁNYI 1978: 99), Kapuváron 2381, Gartán pedig 737 fő (DRINÓCZI 1830–1847: 440).

2. A családnévek elemzése, összevetése kapcsán a nevek gyakorisági és nyelvi eredet szerinti vizsgálata mellett (magyar, német, szláv és egyéb eredetű) néhány jelentéstani kategória áttekintését is elvégzem. A családnévvizsgálatból óvatos következtetéseket vonhatunk le a tekintetben, hogy milyen anyanyelvű, származású közösség élt a területen, s kiderülhet az is, hogy a belső és külső migráció milyen irányú volt. A győri belső és külső városi háztulajdonosi összeírás első áttekintésekor feltűnik, hogy a belső és a külső városrész családnévanyaga jelentősen eltér. Ebből természetesen adódik, hogy az elemzésemben is az egyes szempontoknál a két lakosságcsoportot külön vizsgáltam, s ugyanígy tettem Kapuvár és Garta névanyagával is.

2.1. Első elemzési szempontom a családnévek gyakorisága. A családnévek nagy megterheltsége, bizonyos nevek nagy gyakorisága arra utalhat, hogy a vizsgált területen régi, több generáció óta együtt élő népességről van szó. Az ország azon területein, ahol zárt közösségekben élő tösgyökeres lakosságot találunk (például Őrség, Ormánság), valóban nagy a családnévek megterheltsége. Például az Ormánságban ez a szám 4,5. Ezzel szemben ott, ahol jelentős a népességmozgás, a betelepülés, az elvándorlás, vagy éppen valami ok miatt az eredeti lakosság kihalt, elmenekült, és helyére újak jöttek, kicsi a gyakoriságot feltüntető szám. Szintén alacsony a gyakorisági mutató a városokban, ahova a jó munkalehetőség miatt, a jobb megélhetés reményében folyamatos a beáramlás, illetve a háború vagy más bajok miatt kipusztult vidékeken az úratelepítés miatt. Az ország különböző területeiről vett adatok igazolják a leírtakat. A 18. század második felében a gyakorisági mutató Sopron megyében 2,7; az Őrségben 3,3; az Ormánságban 4,5; Nagykanizsán 1,9; Békés városban 2,1 (HAJDÚ 2003: 784). Győr belső városrészének gyakorisági mutatószáma 1,2; ezzel ellentétben a sokat szenvedett és sok pusztát is magába foglaló Rábaközben 3,26 (VARGA 2006: 44). A falvakban ugyanis a városokkal ellentétben kisebb a migráció, az eredeti lakosok a bajok elmúltával visszatérnek ősi lakhelyükre. HAJDÚ MIHÁLY vizsgálataiban 1,8–1,9-es mutató a legalacsonyabb. Győrben ennél is lényegesen kisebb ez a szám. A DÁNYI-idézet rávilágít arra, hogy miért lehet ez így: „A 18. század második felében [...] lakosainak nagy része csak két-három generáció óta lakta a várost” (DÁNYI 1978: 81). Tehát a 18. század közepén sok olyan család lehetett, amely csupán egy-két nemzedék óta élt Győrben. 1594–1598 között Győr négy éven át török kézen volt; ennek következtében a lakosság alaposan kicserélődött. Az 1600-as évek elején – mivel a Bécs ellen vonuló török veszély továbbra is fenyegetett – csak nagyon lassan tért vissza az élet az elpusztított belső városba. Így az

1700-as évek első felében nem évszázadok során megsokszorozódott, hanem néhány évtizede itt élő családok alkották a városi lakosság nagy részét.

Jelentős eltérés mutatható ki a belváros és a külső városrészek között. A belvárosban összesen 621 családnevet írtak össze, ez 522-féle eltérő nevet jelent. Tehát a névanyag nagyon színes, kevés az ismétlődés: a névgyakorisági mutató csupán 1,2. Ezzel ellentétben a várfalakon kívül 883 családot jegyeztek fel. Ez a közösség 470-féle családnevet használ, azaz a gyakoriság nagyobb: 1,9.

Kapuváron az 1754-es adatok szerint 258 család élt, ők 104 különböző nevet viseltek. Itt a gyakorisági mutató 2,5; jóval magasabb, mint Győr bármelyik városrészében. Gartán a 74 család 47-féle családnevet használt, így a gyakoriság 1,6. A gyakorisági mutató megerősíti, amit a településtörténetből tudunk: a névanyagban jelentős mértékű a betelepült lakosságra vonatkozó családnévállomány.

2.2. A leggyakoribb családnevek kiválogatása jelzi, melyek a régtől itt élő legnépesebb családok. Mind a négy településtípusban jelen van a *Horváth* és a *Nagy*, ahogy a 18. században a történelmi Magyarország teljes északnyugati területén ezek a legjellemzőbb családnevek (HAJDÚ 2003: 784). Azonban a különbség is szembeötlő: míg a külvárosi részen a családok csaknem 6, Kapuváron pedig több mint 4%-a viseli ezt a nevet, addig Gartán 2,7%, a belvárosban pedig csak 1,3%.

A gyakorisági sorrend utalhat arra is, hogy a listán szereplő családnevek kialakulásakor mi volt a névadás motivációja. Ha Kapuvár névsorrendjét áttekintjük, a foglalkozásnévi eredetet bizonyítja. A tíz leggyakoribb – és éppen a gyakoriságánál fogva állíthatjuk, hogy a legrégebbi – családnév között hat (ha a *Papp*-ot is ide tartozónak tekintjük, akkor hét) foglalkozásnévből alakult ki: 1. *Varga*, 2. *Sipőcz*, 6. *Molnár*, 7. *Szabó*, 8. *Mészáros*, 9. *Papp*, 10. *Szücs* (a számok a gyakoriság szerinti sorrendben elfoglalt helyet jelzik). Ehhez részben hasonló Győr külső városrészeinek névsorrendje: közös a *Szabó*, *Kovács*, *Mészáros* foglalkozásnévi, valamint a *Horváth*, *Németh* népnévi és a *Nagy* tulajdonságnévi családnév. A belvárosban ezt nem tudjuk kimutatni, itt ugyanis a török kor utáni erőteljes lakossággyarapodás, illetve -cserélődés miatt nem formálódott ki egy jól körvonalazható régi típus – kivéve az említett kettőt –, míg a külvárosi részekben ez jobban érzékelhető.

Százalékos értéke alapján ugyancsak a 10-es pozíciószámon találjuk a belvárosban a *Königh*, *Lakner*, *Neubauer*, *Somogyi*, *Puszt*a, *Vagner*, a külvárosban a *Rácz*, *Raics*, *Varga*, *Vörös*, Gartán pedig a *Klaiser*, *Kovács*, *Lakatos*, *Németh*, *Pászly*, *Pintér*, *Török*, *Varga* neveket. Kapuváron csupán egyetlen név foglalja el a 10. helyet (*Szücs*). A felsoroltak szintén még a nagy gyakoriságúak közé tartoznak. Ezeket is vizsgálva elmondhatjuk, hogy a győri belső város és Garta nevei között, valamint a külső városrész és Kapuvár lakosainak nevei között nagyobb a hasonlóság.

A Dunántúlon és a Felvidéken jellemző foglalkozás- (*Szabó*, *Kovács*, *Mészáros*, *Varga*), nép- (*Horváth*, *Tóth*, *Németh*, *Rácz*) és tulajdonságnévi (*Nagy*, *Balog*, *Kiss*) alapszavúak állnak a sorrend elején. A *Rácz* név gyakorisága érthető, ugyanis 1607-ben 92 szerb családot telepítettek le Győr Újváros nevű részén (SZÁVAY 1896: 106). Talán az új elnevezés motivációjául szolgálhatott ez a tény. A *Tóth* családnév nagy valószínűséggel ebben az időben már csak a szlovákságra utal a korábbi tágabb, 'szláv' értelemmel szemben.

Pozíció	Győr, belváros		Győr, külváros		Kapunvár		Garta	
	családnév	%	családnév	%	családnév	%	családnév	%
1.	<i>Horváth</i>	1,3	<i>Horváth</i>	5,8	<i>Varga</i>	9,7	<i>Hoffer</i>	6,8
2.	<i>Nagy</i>	1,1	<i>Szabó</i>	3,5	<i>Sipőcz</i>	5,4	<i>Nagy</i>	5,4
3.	<i>Farkas</i>	0,95	<i>Tóth</i>	3,1	<i>Horváth</i>	4,3	<i>Sipőcz</i>	4,1
4.	<i>Szalai</i>		<i>Nagy</i>	2,6	<i>Nagy</i>	3,9	<i>Tobler</i>	
5.	<i>Tóth</i>		<i>Kovács</i>	1,7	<i>Németh</i>	3,5	<i>Tóth</i>	
6.	<i>Nyitrai</i>	0,8	<i>Balogh</i>	1,6	<i>Molnár</i>		<i>Tringer</i>	2,7
7.	<i>Rózsás</i>		<i>Németh</i>	1,5	<i>Szabó</i>		<i>Fücsök</i>	
8.	<i>Török</i>		<i>Kiss</i>	1,2	<i>Mészáros</i>	3,1	<i>Hegykő</i>	
9.	<i>Both</i>	0,6	<i>Mészáros</i>	1,1	<i>Papp</i>		<i>Horváth</i>	
10.	<i>Graff</i>	0,5	<i>Kozma</i>	0,6	<i>Szűcs</i>	2,7	<i>Kiss</i>	
Összesen		8,75		22,7		43,1		39,4

1. táblázat: A leggyakoribb családnevek sorrendje és az összes családhoz viszonyított aránya

A sorrendből következő szembetűnő eredmény, hogy Garta nevei kivételével a gyakorisági lista élén magyar eredetű családnevek állnak, csupán a 10. pozíciószám alatt tűnnek fel a győri városrészekben idegen alapszavúak. A mai gartai részen napjainkban is az egyik legjellemzőbb név a 18. századi sor élén álló *Hoffer*. Egy 1735-ből származó összeírásból tudjuk, hogy a *Hoffer* család elődei az első gartai lakosok voltak (CP.).

Lényeges eltérés mutatkozik itt egyrészt a győri belváros (8,75%) és a külváros (22,7%) első tíz nevének az összes névhez viszonyított arányában, másrészt jól látható ez az aránybeli különbség Győr, valamint Kapunvár és Garta leggyakoribb neveinek arányában is. Míg a tíz leggyakoribb belvárosi név az összes családnévnek megközelítően a 9%-át adja, addig a külvárosi nevek a nagyobb megterheltség miatt az összes név közel 23%-át jelentik. Ezzel szemben Kapunváron és Gartán az első tíz név az összes családnév 40%-át teszi ki. A magyarázat valószínűleg abban rejlik, hogy a kapunvári népesség a mezővárosi titulus ellenére is falusias, zárt közösséget alkotott, és egyre terebélyesedtek a régi családok. Ugyanezt látjuk Gartán is: a kedvezményekben részesülő betelepített német mesteremberek és a Kapunvárról áttelepült családok száma is gyorsan gyarapodott, és ez a gyarapodás ilyen kis létszámú közösségben azonnal nagyobb arányt eredményezett. Győr belvárosában a sok név között alacsony a tipikus nevek aránya, ezzel szemben a kis gartai, zárt közösségben a néhány életerős család gyorsan teret hódított. Győr külső városrészein a lakosság együtöde, Kapunváron a családok csaknem fele a gyakori nevek közé tartozik, és főként magyar ajkú népességet jelent.

2.3. Szintén tanulsággal szolgáló következtetés vonható le az egyetlen család által viselt nevek számából. Ezek aránya a győri belső városban nagyon magas: a családok 73,75%-a sorolható e körbe. Különösen érdekessé válik az elemzés, ha a nyelvi eredet szerint is különválasztjuk e családneveket. Legmagasabb a német alapszavú nevek aránya (az 522-féle családnév 44,4%-a), ezt követi a magyar alapszavú nevek csoportja. Ez utóbbiban feltűnően sok az *-i* képzős helynévi eredetű: a 69-féle *-i* képzős helynévi alapú családnévből 60 csak egy-egy családot nevez meg. Mindez tehát a migráció folyamatosságát tükrözheti, azaz nem egy megállapodott, évszázadok óta kialakult zárt vagy mozdulatla-

nul egy helyen élő lakosságról tudósítanak a tények, hanem egy változó, állandóan alakuló, bővülő közösségről.

Nevek	magyar	német	szláv	egyéb	összesen
1 családot jelölők	138	232	73	15	458
1 családot jelölők az 522-féle családnév %-ában	26,4%	44,4%	13,9%	2,9%	87,74%
1 családot jelölők az összes (621) család %-ában	22,2%	37,4%	11,8%	2,4%	73,75%

2. táblázat: Egy családot megnevező belvárosi családnevek száma és aránya

A külső városrészek szegényebb lakossága esetén nem látható ennyire erőteljes népszerűségmozgás. Ott 330-féle név jelöl egyetlen családot (összesen 883 családot 470-féle néven írtak össze), vagyis a családok 37,4%-ának van tökéletesen egyedítő családneve, és a névanyag 70,2%-a egyetlen család tulajdonneve. A külső városrészekben is magas az egyetlen család neveként viselt családnevek száma és aránya. Lényeges eltérés tapasztalható a két városrészben a magyar eredetű családnevek esetén. Az egyes nyelvi eredet szerinti csoportokat külön-külön vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az összes magyar eredetű (201) családnév 64,4%-a (a családok 29,2%-a) egyedít egy családot, míg az idegen alapszavúaknál nagyobb ez az érték: az összes, 68-féle német családnévből 83,9% és valamennyi szláv alapszavú családnévből 77,3% jelöl egyetlen családot.

Nevek	magyar	német	szláv	egyéb	összesen
1 családot jelölők	201	68	51	10	330
1 családot jelölők a 470-féle családnév %-ában	42,7%	14,5%	10,9%	2,1%	70,2%
1 családot jelölők az összes (883) család %-ában	22,8%	7,7%	5,8%	1,1%	37,4%

3. táblázat: Egy családot megnevező külvárosi családnevek száma és aránya

A külvárosban a magyar eredetű családnevek között magasabb, a német eredetűek között alacsonyabb az egy családot megkülönböztető névegyedek aránya, tehát a magyar névvel rendelkezők között nagyobb a mozgás, a külvárosba kevesebb idegen családnévű került be. Másrészt jól érzékelhető a belváros és a külső városrész közti különbség az egyetlen családot jelölő nevek összes családhoz viszonyított arányában (73,75% és 37,4%).

Nevek	Győr belváros	Győr külváros	Kapuvár	Garta
1 családot jelölők	458	330	64	29
1 családot jelölők a névanyag %-ában	87,7%	70,2%	61,5%	61,7%
1 családot jelölők az összes család %-ában	73,7%	37,4%	24,8%	39,2%

4. táblázat: Az egy családot jelölő családnevek mennyiségének összehasonlítása

Kapuvár és Garta névkincsét a fentiekkel összevetve megállapíthatjuk, hogy Győr belvárosa tér el legerősebben a többitől, különösen ami az egyetlen családot jelölő családneveknek az összes családon belüli arányát illeti. A kis lélekszámú rábaközi falu és Kapuvár város számadatai nagyon alacsonyak Győrhöz képest, de százalékos összevetésben – úgy érzem – alkalmasak az összefüggések megmutatására.

2.4. A közepes gyakoriságú, csak az adott településre jellemző családnevek felkutatása is izgalmas kérdés. Ugyancsak érdekes tudni, hogy viselik-e ma a 18. századi családneveket. A 2005. évi telefonkönyv alapján kerestem erre a választ. Igaz, hogy a telefonkönyv nem biztos és egzakt forrás, de ha tökéletesen pontos adatok összeállítására nem is, viszonyításra mindenképpen alkalmas.

A 18. századi nagy gyakoriságú nevek nyilvánvalóan ma is részei a családnévállománynak. Napjainkban a telefonkönyv nevei alapján a legnagyobb gyakoriságú nevek Győrben a *Horváth* (1300), *Kovács* (900), *Németh* (800), *Szabó* (800), *Varga* (750), *Tóth* (650), *Kiss* (400), *Molnár* (350), *Takács* (300), *Szalai* (250). Kapuváron leggyakoribbak a *Horváth* (200), *Varga* (154), *Németh* (130), *Kiss* (90), *Nagy* (80), *Kovács* (70), *Szabó* (60) *Papp* (60) *Tóth* (50), *Szalai* (50); a legtöbbször viselt családnevek tehát semmilyen jellegzetességet nem tárnak fel a településről, legfeljebb egy nagyobb tájegységet jellemeznek. Talán a *Papp* családnév áruklodik leginkább a Kapuvárhoz tartozásról, ez a családnév ugyanis a környéki településeken ritkább, mint Kapuváron. A sorrendek szinte a 18. századiak. Mára Győrben is kialakult ugyanaz a gyakoriság, amely jellemző e tájra. Nyolc családnév egyezik meg, s csak a *Molnár* és a *Takács*, illetve a *Nagy* és a *Papp* tér el a két város tízes listáján.

Nagy vagy nagyobb városban nehezebben állapítható meg, mely név az, amely tipikusan csak ott használatos. Ennek megállapítására a 18. századi közepes gyakoriságú, nem feltétlenül magyar alapszavú neveket néztem át. A tipikus, adott helyre jellemző neveket keresve sokat ki lehet zárni a felsorolásból. Érdektelenek azok, amelyek mindeütt előfordulnak, így a *Molnár*, *Török*, *Fehér*, *Fekete*, *Somogyi*, *Vagner*, *Varga*, *Vörös*, *Magyar*, *Sziládi*, *Fodor*, *Gerencsér*, *Molnár*, *Vas*, *Papp*, *Szűcs*, *Kovács*, *Bognár*, *Szakács*, *Herczeg*, *Kertész*, *Kiss*, *Szalai*, *Takács*, *Balogh*. Ezt követően megmaradnak azok, amelyekről a környéken élő ember – az idősebbek talán még ma is – meg tudta mondani, hogy az adott személy mely település lakója.

A győri belváros közepes gyakoriságú nevei a következők (az első tízből is ide sorolhatók az arányaikban alacsony részesedésű családnevek): *Nyitrai*, *Rózsás*, *Both*, *Fogler*, *Fördös*, *Graf*, *Herz*, *Holenda*, *Lakner*, *Neupauer*, *Torkos*. A külső városrészben a *Kozma*, *Rácz*, *Raics*, *Bálint*, *Varsányi*, *Benkő*, *Farkas*, *Gerencsér*, *Gyurász*, *Hás*, *Jánosi*, *Kövecses*, *Nedőczy*, *Petróczi*, *Szemeti* családnevek tartozhatnak ide. A ma már egységes Győrben a kiválogatott nevek közül sok nem szerepel a telefonkönyv névanyagában, ilyenek: *Fogler*, *Gyurász*, *Holenda*, *Nedőczy*, *Neupauer*, *Petróczi*, *Raics*. A rendelkezésre álló adatok alapján ma kis gyakoriságú a *Bálint* (már nem a nyelvjárási formában, azaz nem zöngés hanggal a végén), illetve a *Both*, *Fördös*, *Graf*, *Haás*, *Herz*, *Kövecses*, *Lakner*, *Torkos*, *Szemeti* (*Szemethi*, *Szemethy* és *Szemeti* formában). Talán az egy *Torkos* családnévre mondható, hogy a megye többi településén a korábbi századokban nem fordult elő, tehát megyénkben „tipikus győri” családnévnek tekinthetjük.

Kapuváron a *Papp*, *Cserpes*, *Szakács*, *Vargyas*, *Bársony*, *Dezamits*, *Ensöl*, *Herczeg*, *Rozsits*, *Szaikovits*, *Szerencse*, *Ador*, *Apeller*, *Bani*, *Füzi*, *Hatos*, *Hérics*, *Homoki*, *Klaiser*,

Lendvai, Olaszi, Preklet, Vámosi a közepes gyakoriságú, Gartán pedig a *Klaizer, Lakatos, Pászli, Pintér, Degovics, Gerencsér, Göndöcs, Jerkó, Lukovics, Odor, Szaradics* neveket sorolhatjuk az 1700-as években a közepes gyakoriságúak csoportjába. Nem soroltam fel azokat a neveket, amelyek bármely település névanyagában jelen lehetnek. A 21. század eleji Kapuvár családneveinél a várossal egyesített Garta nevei is szerepelnek, emiatt a két településre jellemző neveket ma már nem tudjuk szétválasztani (a helybeliek azonban még most is tudják, hogy mely név takar gartai születésű és mely név kapuvári személyt). A mai adatok alapján a 18. századtól jelen levő közepes gyakoriságú családnevek az alábbiak: *Sipőcz, Füzi, Henye, Cserpes, Axnix, Lukácsi, Dezomits, Gerencsér, Pászli, Vargyas, Göndöcs, Hoffer, Klaiser, Hérics, Szerencse, Ensöl, Bársony, Rozsits, Preklet, Szaikovits, Jerkó, Lukovics, Odor, Szaradics. Ador és Apeller* családnevű személy nincs a telefonkönyvben. Ebben a felsorolásban sok olyan van, amely még ma is nagyon jellegzetesen kapuvári. Például az *Axnix, Bársony, Cserpes, Ensöl, Göndöcs, Henye, Jerkó, Sipőcz, Szerencse, Vargyas*. Ezek a főként magyar alapszavú nevek évszázadok óta megtalálhatók a névanyagban, tanúkövekként őrzik a régi névadás, névhasználat módját.

3. Az előző szempont már felvetette a nyelvi eredet szerinti vizsgálat lehetőségét. A nyelvi eredetet kutatva a családnév írása, alakta, néha a jelentése segít abban, hogy megállapíthassuk, mely nyelvi közösség tagjaként kaphatta családnévét az adott személy öse. Győr elnémetesedéséről a korábbiakban már esett szó. Az alább következő táblázat adatokkal támasztja alá, hogy a belső városrészben a vizsgált időszakban valóban a német ajkúak voltak többségben. 290 német és 233 magyar családnévű családfőt írtak össze. Ez a két csoport a legmeghatározóbb a belvárosban. A német eredetű családnevek mennyiségének és milyenségének érzékeltetésére a *H* kezdőbetűs családneveket idézem. (Legjellemzőbb kezdőbetű a német neveknél az *S/Sch*, a *P* és a *K*.) Ezek: *Habacker, Hakstuck, Hamet, Harn, Harpffer, Hartt, Hauff, Hauthaller, Hausner, Hebenreik, Heffer, Heilvagen, Heiningen, Heister, Hencsli, Herrh, Herz, Herzogh, Hneber, Hobermayer, Hockenreiner, Hoffer, Hoffmann, Hoffpöck, Hokkenmayer, Holzer, Holzgartner, Höffler, Hönigmann, Hueber, Hüffnager*. (A neveket a lejegyzett írásformában idéztem.)

	magyar	német	szláv	egyéb	összesen
névféle	171	258	78	15	522
összes család	233	290	83	15	621
gyakoriság	1,36	1,12	1,06	1,00	1,19

5. táblázat: A belvárosi névanyag nyelvi eredet szerint

A 19. század második felétől a német alapszavú családnevek száma tovább emelkedett, ekkor ugyanis a zsidó népesség is engedélyt kapott a belső városban való letelepedésre. Ugyanakkor azonban elkezdődött a nevek magyarosítása is. A dualizmus korában, különösen a millenniumhoz közeledve szinte „divattá” vált a névmagyarosítás. Ebben a bő három évtizedben 101 katolikus, 357 zsidó és 33 evangélikus felekezetű személy kapott engedélyt nevének magyarosítására, megváltoztatására (VARGA 2009). A többség a német eredetű nevet cserélte magyarra vagy magyaros hangzásúra. Tehát a 19. század

második felében és végén nemcsak a nyelvi asszimilálódás, hanem a magyar névrend-szerhez történő igazodás is megfigyelhető.

A szláv alapszavú családnevek csoportjában mind a nyugati szláv (cseh, lengyel, szlovák: *Balaskó, Dovánczki, Novák, Nadurácz, Simáncsek* stb.), mind a délszláv (a török elől menedéket kereső horvát és rác népesség: *Filipovits, Janics, Kovatsits* stb.) eredetűek felfedezhetők.

Az egyéb kategóriába rendezett nevek között az egy közös típusba nem sorolhatókat találjuk: *De Langhon, Gindliani, Jáklin, Jann, Khalesz, Khromusz, Toomon* stb.

A külváros lakossága a nevek eredete alapján ítélve egységesebb, mint a belváros lakossága. A külső városrészben a családok 77,9%-ának (688 családnak) magyar neve van, ellentétben a belső városrészrel, ahol a családok 37,5%-áról feltételezhetjük, hogy a neve alapján magyar anyanyelvű az összeírásban szereplő családfő vagy az őse (233 család). A német nevek aránya, ha a családok összességében vizsgáljuk, mindössze 10,8% (95 család). A példák azt mutatják, hogy nemcsak a magyar, hanem a német lakosság is homogénebb, mint a belvárosban. A nevek alaktana ugyanis azt jelzi, hogy sok a bajor területről betelepített család. Az összeírásban megtalálható német eredetű családnevek végződése ugyanis nagyon gyakran *-er*, ami bajor származásra utal: „Süddeutschland ist die Heimat der *Bühler, Hofer, Moser...* alle mit der Endung *-er*, die in Norddeutschland fremd ist” (BAHLOW 1976: 21). Mint ismert, a bajorok a reformációt követően is megmaradtak római katolikusnak, és a 17–18. századi magyar betelepítési politika ezekről a katolikus vidékekről érkező személyeket ösztönözte megtelepedésre. Főként igaz ez Győrben, ahol mind a püspökség, mind pedig a győri vár katonai vezetése az ellen-reformáció elkötelezettje volt. Néhány példa a német eredetű nevekre: *Czechmeister, Czigler, Ernst, Hancz, Hoccumperger, Immer, Kesperger, Laitner, Miller, Naibirn, Prik-mayer, Titrich, Volff, Volffinger*. (A neveket a lejegyzett formában idéztem.) A szláv alapú nevek vegyes képet mutatnak, mind a cseh, morva, lengyel, mind a délszláv típusúak felfedezhetők közöttük: *Bencsik, Bobarics, Droskó, Francsics, Hornyék, Juranecz, Lubrincski, Vukovics, Vulkovics* stb. A sok *-ics* végű név magyarázata, hogy az Újvárosban letelepített szerbek közül többen Győr városában vettek házat (MORVAI szerk. 2007).

	magyar	német	szláv	egyéb	összesen
névféle	312	81	66	11	470
összes család	688	95	88	12	883
gyakoriság	2,2	1,17	1,33	1,1	1,87

6. táblázat: A külvárosi névanyag nyelvi eredet szerint

A két városrészben különösen szembetűnő a magyar és a német családnevek arányának jelentős eltérése (a belváros magyar nevei: 32,7%; német nevei: 49,4%; a külváros magyar nevei: 66,3%; német nevei: 17,2%). Ugyanakkor az is látható, hogy a névanyagon belül szinte egyenlő arányt jelent a belvárosi (14,9%) és a külvárosi szláv alapszavú nevek (14,04%) aránya.

Kapuváron a nevek 66,3%-a magyar, 22,1%-a német és 10,6%-a szláv eredetre vezethető vissza. Gártán nem nagyon térnek el az arányok: a magyar alapszavú családnevek 70,2%-ot, a németek 14,9%-ot, a szlávok pedig 12,8%-ot jelentenek. Ezek az adatok a Győr külvárosi adatokhoz hasonlítanak. Kapuvár német eredetű családnevei a kis

gyakoriságúak között találhatók: az *Apeller*, *Kleiser*, *Preklet* 2-2 családot, az *Axnix*, *Bider*, *Ebmer*, *Fall*, *Heckmar*, *Hochsinger*, *Hujber* és további tizenkét név egy-egy családot jelöl. Gartán a *Hoffer*, *Tobler*, *Tringer*, *Klaiser*, *Pászli* gyakori családnév, *Schneider* és *Valner* viszont csak egy volt. 1680-ban Gartán az összeírás szerint 35 német anyanyelvű betelepült család élt, ezek közül a *Hoffer*, *Klaiser* családok utódai gyarapodtak és élnek nagyobb számban máig Kapuváron (VARGA 2002: 56). Szláv alapszavúak a *Dezimits*, *Győravics*, *Kursits*, *Hekmár*, *Stellik*, *Strobecz*, *Ugronovics* Kapuváron, Gartán pedig a *Degovics*, *Gilicz*, *Lukovics*, *Szaratics*, azaz főként a délről érkezett szláv népek neve ismerhető fel a felsoroltakban.

4. A jelentéstani elemzés egyrészt arra irányítja rá a figyelmet, hogy mely kategória emelkedik ki a többi közül, mely kategória dominál az adott közösségben, amiből aztán levonhatjuk a társadalmi háttérre vonatkozó következtetéseinket. Másrészt a leggyakoribb nevek jelentéstani vizsgálata a családnév kialakulásának idejébe vezet vissza bennünket, és azt mutatja meg, hogy a vizsgált területen mi volt a jellemző névtípus a családnév kialakulásakor, milyen jelentésű szavakból jöttek létre az első öröklődő családnév, mi lehetett az elnevezés indítéka, mi lehetett az a fő motivációs tényező, amely a névadó közösség részéről az elnevezésben megnyilvánult és így a családnévben megőrződött. Beszédes példa a győri borbély céh 1604-ből származó szabályzata, amely így kezdődik: „Mi *Barbely Mihál*, *Barbely Imre*, *Barbely Orban*, *Barbely Balas*, *Barbely Simon*, *Barbely Ambrus*, *Barbely János*, *Barbely Gergely*, *Barbely Péter*, *Barbely Gergely* és *Demeter*, Gyerry feo Mesterek...” (SZÁVAY 1896: 236; az én kiemelésem: V. J.). Az idézet a családnév megszilárdulási folyamatának egy pillanatfelvételét mutatja, azt jelzi, hogy a családnév kialakulásakor az egyik legjellemzőbb kategória foglalkozásnévből alakult ki. A magyar nyelvterületen végzett névtani vizsgálatok már rámutattak arra, hogy vidékenként eltérő a jellemző és gyakori családnév alapszavának jelentése (HAJDÚ 2003). Példaként említhetjük, hogy Erdélyben és az Őrségben a legjellemzőbb jelentéstani kategória a keresztnév egyénnevekből, azaz keresztnévekből alakult családnév. A történelmi Magyarország nagy részén viszont a foglalkozásnevek voltak a kiindulópontjai a családnévrendszernek. A középmagyar kor folyamán ez a kategória foglalja magába a nevek közel 30%-át. Minden vidéken megtaláljuk a *Szabó*, *Kovács*, *Varga*, *Molnár*, *Takács* stb. foglalkozást jelentő neveket. A történelmi Magyarország középső és északi területein sokkal jellemzőbb e névtípus, mint a magyar nyelvterület legnyugatibb vagy a keleti részein. A középkortól jelen van a családnévanyagban a földrajzi névből keletkezett családnévtípus is. A családnév öröklődővé válásakor a helynévhez kapcsolódó *-i* képzős alakváltozat jelenik meg leggyakrabban a nevekben (például *Csanaki*, *Körmendi*). Nem nagy mennyiségben, de előfordulnak pusztán helynévből alakult családnév is: megyénkben például említhetjük a *Gosztola*, *Komár* névformákat. A 18. századi telepítési hullámok következtében sok helyen megnőtt a helynévi eredetű családnév aránya. Ez természetesen elsősorban a városokban mutatható ki, illetve azokon a területeken, ahol a kipusztult falvak, területek ekkor népesedtek be újból. Győrben és környékén is – a német alapszavú családnév mellett – ez a névkategória fordul elő legnagyobb számban. Jelentős csoportot alkotnak még a népnévi alapszavúak: ugyan az eltérő nevek száma csekély, de nagyon gyakoriak, ezért sok család nevéként használatosak (*Horváth*, *Tóth*, *Németh*).

A családnevek jelentéstani csoportjai között a helynév (*Harkai*), személynév (*Györe, Péter*), foglalkozásnév (*Varga*), tulajdonságnév (*Szároz*), népnév (*Horváth*), tisztségnév (*Bíró*), társadalmi helyzetre utaló forma (*Szolga*), tárgy neve (*Tiló*), növénynév (*Borsó*), állatnév (*Csuka*), anyagnév (*Vas*), valamivel való ellátottságra utalás (*Földes*), fogalomnév (*Szerencse*) és természeti jelenség (*Dér*) neve fordul elő leginkább. (A HAJDÚ MIHÁLY-féle csoportosítást [HAJDÚ 2003] saját anyagomból vett példákkal egészítettem ki.) A felsoroltakból csak a legjellemzőbb kategóriákat emelem ki, és az alábbi táblázatban mutatom be az eredményeket a nevek mennyiségével és a névanyagon belüli százalékkal együtt.

4.1. Győr belső városrészében 171-, a külsőben 312-féle magyar írású, tartalmú családnév fordult elő. Kapuváron 68, Gartán pedig 33. A jelentéstani kategóriák felállításakor ezeket vettem figyelembe.

Az alapszó jelentése	Győr belváros		Győr külváros		Kapuvár		Garta	
	db	%	db	%	db	%	db	%
helynév	69	40,3	119	38,1	16	23,5	5	15,2
személynév	17	9,9	36	11,5	9	13,2	3	9,1
foglalkozásnév	31	18,1	32	10,3	18	26,5	12	36,4
tulajdonságnév	13	7,6	17	5,4	9	13,2	5	15,2
népnév	8	4,7	11	3,5	4	5,9	4	12,1
a fentiek együtt	138	80,6	215	68,8	56	82,3	29	88,0
az összes magyar családnév	171	100	312	100	68	100	33	100

7. táblázat: A névanyag jelentéstani vizsgálata

A legjellemzőbb jelentéstani kategóriát Győr városában a helynévi alapszavú családnevek csoportja alkotja, Kapuváron és Gartán viszont a foglalkozásnévi alapszavúak aránya a legjelentősebb. Különösen magasan kiemelkedik a foglalkozásnévi alapszavú csoport a gartai nevek közül. Látható, hogy nem egyenlő mértékben, de három helyen magas arányban a helynévi alapú névtípus jellemző; a kapuvári neveknél ugyan a második helyre került, de csak kevéssel maradt le az első helyen lévő foglalkozásnévi csoporttól. Általában elmondható, hogy a helynévi alapú családnevek a valahonnan származást tükrözik, és megállapítható az is, hogy a név alapját képező helynév e névcsoportban többnyire a vizsgált területhez közelebb eső helyekre utal. Néhány példát Győr belvárosának névanyagában is találunk. Itt a helynévi alapszavú csoportba tartozik a magyar névanyag 40%-a, közülük többször a környező falvak neve szerepel a családnévben: *Baráti, Bezi, Börcsi, Enesei, Erkényi, Kónyi, Nyuli, Pázmándi, Szabadi, Tápi, Téneyi* stb. Gyakran előfordul közeli megyék egy-egy településének neve: *Kőszegi, Velemi, Nyitrai, Fehérvári* vagy nagyobb tájegységek elnevezése: *Borsodi, Somogyi, Szalai*. A Rábaközben szabályosan ki lehetett mutatni azokat az irányokat, ahonnan a népesség betelepült (VARGA 2006: 127–34): közeli falvak és városok Sopron, Vas és Zala megyében, távolabbi települések, valamint nagyobb tájegységek neve szerepelt alapszóként a családnévben. Győr belvárosi helynévi eredetű családneveire ez a szabályosság nem jellemző,

több a távoli vidékekre – *Novoszadi, Kassai, Lendvai, Miskolczi, Losonczi* – utaló helynév a családnevekben, mint a közvetlen közeliakra.

A külvárosi családnevek között ugyanígy megtalálhatóak közeli (pl. *Alapi, Ankheli, Cziráki, Csepregi, Gartai, Himódi, Iványi, Káldi, Kisfaludi*) és távolabbi (*Füleki, Lippai, Komáromi, Pozsonyi, Vízkeleti; Alföldi, Baranyai, Borsodi, Erdéli* stb.) települések nevei is. A névföldrajzi vizsgálatokkal gyakran pontosan megmutathatjuk, hogy a betelepülő személy hol élhetett akkor, amikor a családnevét kapta, vagy honnan települhetett be az új helyére. A 18. század első felében még megkockáztathatjuk ezen következtetések levonását, a későbbiekben azonban a családnév már oly mértékben öröklődővé vált, hogy nem vonhatunk le hasonló következtetéseket.

A 18. század közepén akad példa arra, hogy a családnév még nem öröklődik egyértelműen. Ilyenkor előfordul, hogy az újabb névadás motívumául a betelepülő személy lakhelye szolgál, tehát azt a helynevet kapja családnévül, ahonnan érkezett. A névanyag tarka, sokszínű lesz a helynévi alapszavú családnevektől, a családok számához képest sok van belőlük, de a gyakoriságuk kicsi, ezért a nevek megterheltsége alacsony. A belváros tíz leggyakoribb neve között találunk e típusból: a negyedik helyre került *Szalai* és a hatodik helyen álló *Nyitrai* neveket. Igaz, hogy a tíz leggyakoribb között szerepelnek, de az is látható, hogy a neveknek mindössze 0,95%-át, illetve 0,8%-át tesz ki, tehát nagy gyakoriságról mégsem beszélhetünk. A *Szalai* név a Rábaköz nevei között is az élbolyban található, ez az első -i képzős helynévi alapú családnév, amely közepes gyakoriságúvá vált. A kapuvári nevek között a *Szalai, Füzi, Lendvai, Homoki, Vámosi, Bodonhelyi, Dombi, Dukai, Foki, Kerlei, Kertai* stb. fordul elő. Gartai példák: *Budai, Hegyi, Oroszlányi, Udvardi*.

A személynévi alapszavú családnevek kialakulhattak teljes keresztnevekből (*Fülöp, Lukács* a belső és *Illés, Simon* a külső városrészben) vagy azok becézett változatából (*Benkő, Györkös, Kele*), de a korábbi világi névadás is megőrződhetett a későbbi családnévben (*Cseke, Farkas, Kósa*). Néhány -i, -é, -fy, -ffi patronimikonképzős név is előfordult a győri névanyagban: *Márffy, Jakabfi, János, Lőrinczi, Lukácsi*. A személynévi alapszavú családnevek mennyisége nem túlságosan jelentős egyik városrészben sem (9,9% és 11%). Ezt állapíthatjuk meg a rábaközi települések névanyagáról is. Jellemző kapuvári név az *Ensöl*, amely a középkorban az *Anselm* keresztnévből formálódott, de ugyancsak tipikus helyi név a patronimikonképzős *Lukácsi* vagy a régi világi személynévből alakult *Hatos* (talán a *Máriás* is). Szintén ilyennek tekinthető a *Menyhárt* és a *Vida*, a *Simon* és *Tóbiás* viszont kevésbé jellemző. Ezek néhányszor felbukkannak, de vagy elenyésznek, vagy egy közeli falu neveként maradnak meg később (például a *Simon* családnév Vinyéd jellegzetes neve máig).

4.2. A dunántúli és felvidéki nevek között tipikusak a foglalkozásnévi eredetűek. A győri belső városrészben előforduló foglalkozásnévi alapú családnevek közül jellemző például: *Boros, Csapó, Deák, Fördös, Juhász, Kardos, Kecskés, Kovács, Madarász, Molnár, Negyedes, Pék, Pintér, Sós, Szekeres, Szűcs*. Nem találunk a nevek között *Takács, Varga, Szabó* családnevet, amelyek pedig szinte az egész ország területén fellelhetők. A külső városban *Ács, Bognár, Csaplár, Csiszár, Gerencsér, Halász, Hegedűs, Kántor, Kecskés, Kereskedő, Kocsis, Kovács, Kulcsár, Kutas, Madarász, Molnár, Nyíró, Pék, Pénzes, Pénzváltó, Rákász, Sós, Sütő, Süveges, Szabó, Szekeres, Szijártó, Szűcs, Takács, Varga* stb. fordulnak elő. Ide kapcsolhatók a valamely tisztség viselésére vagy

társadalmi helyzetre utaló alapszavú nevek is: *Biró, Huszár, Ispány, Katona, Királ, Pap, Pór, Szolga*. Kapuvár és Garta családnevei között ez a csoport a legjellemzőbb, az utóbbi helyen különösen magas a foglalkozásnévi kategória tagjainak a száma. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Gartának rendkívül kicsi volt mind a bel-, mind a külterülete. Földművelésre, gazdálkodásra kevés lehetőség adódott, ebből következően főleg kézműves mesteremberek és nem a földművelésből élők telepedtek itt le. A magyar eredetű családnevek között a többség a foglalkozásnévi kategóriába tartozik. Mindkét településen a legjellegzetesebb foglalkozásra utaló családnév a *Sipőcz* 'gyalogos katona', ugyanis a várban szolgáló katonák, hajdúk adták a középkori település lélekszámának a nagy részét. Tipikusan kapuvárinak tekinthető a *Cserpes* 'cserepes' név, gartainak a *Gerencsér*.

4.3. A külső vagy belső tulajdonságot megjelölő nevek szintén a névanyag ősi rétegét jelentik. A győri belvárosi nevek között a következőket találjuk: *Bus, Fehér, Fekete, Fogas, Kis, Kondor, Nagy, Rontó, Rózsás, Sima, Szároz, Szép, Torkos*. A külvárosban a tulajdonság alapszavúak között főként inkább külső tulajdonságokat megnevezők szerepelnek: *Bodor, Balog, Fehér, Fejes, Fekete, Finta, Fodor, Fogas, Jámbor, Kis, Nagy, Peres, Sikos, Szivos, Torkos*. A *Torkos* családnév Győr történelméhez szorosan kötődik: a nevet viselő kereskedőcsalád a 16. századtól kezdve kiemelkedő szerepet játszott a város közéletében. Kapuváron és Gartán magasabb arányban, de szám szerint kevesebb személy élt tulajdonságnévi alapszavú családnéven. Néhány jellemző helyi név: a 18. században közepes gyakoriságú a *Bárson* vagy *Bársony*, és kis gyakoriságú a *Henye* családnév. Gartán a második leggyakoribb név a *Nagy*, de jellegzetes gartai tulajdonságnévi alapú családnév nincs a faluban.

4.4. Győr mindkét városrészében kevés a népnévi eredetű családnév. A belvárosban a *Cseh, Frank, Horváth, Kun, Lengyel, Németh, Tóth, Török* neveket, a külső városrészben a *Germán, Horváth, Kun, Magyar, Németh, Pajor, Polák, Rácz, Tóth, Török* neveket találjuk. Azonban közülük néhány, mint a Rábaközben is, nagy megterheltségű, így sok család viseli. A belső városrészben a *Horváth, a Tóth és a Török* szerepel a tíz leggyakoribb között. Ez a három népnévi családnév az összes család 3,05%-ának a neve. A külvárosban a *Horváth és Tóth* néven kívül még a *Németh és a Rácz* tűnik fel az első tíz között, így a négy gyakori népnévi családnevet használja a családok 11%-a. Kapuváron az első tízben van a *Horváth és Németh*, a továbbiakban a *Tóth és a Török*. Gartán ugyan ezen nevek szerepelnek, csak más sorrendben: a *Tóth* (5.), a *Horváth* (9.), *Németh* (14.), *Török* (17.) A névanyagban kicsi a szerepük, mégis meghatározó jelentőségűek, mivel sokan viselik őket. A népnévi eredetű családnevek arról is tanúskodnak, hogy mely népcsoportok tagjai kerülhettek be a vizsgált közösségbe. A délszlávok közül a horvátok az egész Dunántúlon jelen vannak, ők a török elől menekülve már a 15. századtól kezdve egyre északabbra húzódtak. Szerbek már a 16. századtól éltek a Nyugat-Dunántúlon. 1607-ben Vaicas Sava vezetésével Győrben telepedett meg egy rác közösség (SZÁVAY 1896: 106). Az adatok körütekintő mérlegelésével, a történelmi, társadalmi háttér ismeretében kimondhatjuk, hogy a családnév megszilárdulásának idején a népnévi eredetű családnevek is utalhatnak a népességmozgásra.

A jelentéstani kategóriák további finomításával még árnyalhatóbbá válna a családnévrendszer, azonban a növénynévből vagy fogalomból kialakult nevek száma nagyon

alacsony, kevés tanulságot kínál. A felsorolt csoportok viszont megmutatták a családnevek legfontosabb típusait.

5. A fentebb leírtakból levonhatunk néhány következtetést. A névanyagból kiemelt példák bizonyítékkul szolgáltak ahhoz, hogy kimondhassuk: a 18. század valóban harmadik honfoglalásnak tekinthető. Mind a határokon belül, mind pedig határainkon túlról jelentős mérvű a népességmozgás és -gyarapodás. Ezt egyrészt a sok egyszer előforduló magyar, valamint német és valamivel kevesebb szláv eredetű név, másrészt a névterhelés rendkívül alacsony volta bizonyítja. Ehhez járul hozzá Győr belvárosában az a tény, hogy az első tíz név az összes név csekély hányadát jelenti, azaz a leggyakoribb neveket is csak kevés család viseli. Támogatja az előbbi gondolatot a helynévi alapszavú családnevek nagy száma is.

Egy másik, az eredményekből levonható fontos következtetés, hogy a bel- és a külvárosi népesség összetétele eltérő: mind a nevek megterhelése, mind az első tíz név, mind pedig a nyelvi eredet szerinti vizsgálat eltérő eredményt mutat. A külvárosban a magyar, a belvárosban viszont a német eredetű családnevek dominálnak. A gyakorisági mutató különbsége jelzi, hogy a belvárosba nagyobb a bevándorlás, jelentősebb az idegen ajkúak beáramlása. A külváros eredményei jobban hasonlítanak a Rábaköz falusias jellegű településeinek eredményeihez, mint a győri belső város eredményeihez. Ami országosan vagy a Dunántúlon megszokott, az a győri belvárosi nevekénél nem jelentkezik: nincsenek meg a leggyakoribb foglalkozásnevek; magasabb a német eredetű nevek aránya, mint a magyar nevéké; a tíz leggyakoribb név sorrendje más neveket mutat, mint a másik három helyszínen; a névterheltség rendkívül alacsony. Ma viszont, a 21. század kezdetén a leggyakoribb nevek szinte azonosak Győrben és Kapuváron. A közepes gyakoriságú családnevek közül Kapuváron a legtöbb megőrződött, Győrben, ahol a város lakosság száma folyamatosan növekszik, ezek szinte eltűntek vagy jellegtelenné váltak.

A névtan sok esetben más tudományterületeket is szolgál, és ami a történelem- vagy más könyvek oldalairól már ismert, azt a névtani vizsgálat gyakran egyértelműen alátámasztja. Így van ez Győr esetében: a névtani vizsgálat megerősítette, hogy a város a 18. század első felében lendületesen fejlődött, nagyon magas volt a beáramló idegen és magyar ajkú népesség száma és a lakosságon belüli aránya.

Források

- CDJ. 1. = *Conscriptio Domestica Interioris Libera Regia Civitatis Jaurinensis*. Ao. 1750/51. Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár IV. B 1064.
- CDJ. 2. = *Domestica Conscriptio Inquilinorum in Exteriori Civitate Jaurinensi (Domos et Fundos)*. Ao. 1750/51. Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár IV. B 1064.
- CR. = *Conscriptiones regnicolares* 1754. IV. 14. A Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára.
- CP. = *Conscriptio Possessionis Gartha* 1735. A Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára IV. 1. 1. a.

Hivatkozott irodalom

- BAHLOW, HANS 1976. *Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt*. München.
- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynév-vizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–24, 244–56.
- DÁNYI DEZSŐ 1978. Győr főbb demográfiai folyamatai 1740–1789. In: GECSÉNYI LAJOS szerk., *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*. Győr. 81–100.
- DRINÓCZI GYÖRGY 1830–1847. Böngészet Sopron megye ismertetéséhez. Kézirat. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára.
- FILEP ANTAL 1961. Győr XVII. századi településtörténetéhez. *Arrabona* 3: 101–9.
- GECSÉNYI LAJOS 1978. Gazdasági és társadalmi változások Győrött a 16–17. század fordulóján. In: GECSÉNYI LAJOS szerk., *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*. Győr.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- KOSÁRY DOMOKOS 1980. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest.
- MORVAI GYULA 2007. *Győri polgárkönyv 1600–1743*. Városi Levéltári Füzetek 10. Győr.
- SZÁVAY GYULA 1896. *Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével*. Győr.
- VARGA JÓZSEFNÉ 2002. Személynevek szociolingvisztikai összefüggésben. *Névtani Értesítő* 24: 55–66.
- VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA 2006. *Történeti személynevek a Rábaközéből*. Győr.
- VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA 2009. Családnév-változtatások Győrben a reformkorban és a 19. század második felében. In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időkben, térben, társadalomban*. Budapest. 235–49.

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA

MÁRIA VARGA-HORVÁTH, 18th-century family names of Győr and Kapuvár

The author compares the 18th-century family names of Győr and those of Kapuvár, two Transdanubian settlements. In fact, family names of four distinct types of settlements are examined in the paper, since 18th-century inhabitants of Győr living outside and inside the town walls were clearly separated and on the site of today's Kapuvár there were at that time two settlements: the market town of Kapuvár and the village of Garta. Differences in social, ethnic and other factors are well reflected in the name stock. The frequency of names, the percentages of the ten most frequent names, the results of the examination of name origins all mirror an altering, increasing population. The fact that many Hungarian surnames occur only once in the name stock and that there are many German and Slavic family names in the corpus suggest that there must have been significant movements of population in both towns, as a result of which name frequency is relatively low in both cases. Semantic analysis shows that in the observed period the most frequent family names in Győr were those derived from place-names, whilst in Kapuvár surnames derived from names of occupations formed the most typical family names.

RAGADVÁNYNÉV-ADÁSI MOTIVÁCIÓK BUDAPESTI FIATALOK KÖRÉBEN

1. A vizsgálat módszeréről és a vizsgált ragadványnevekről. – E vizsgálatban elemzett nevek véletlenszerűen lettek kiválasztva egy internetes közösségi oldal, az Iwiw adatbázisáról. E-mailben és szóban érdeklődtem a ragadványnév motivációjáról, arról, hogy kitől és mikor kapta viselője a nevet, és hogy kik szólítják így. A korpusz 200 ragadványnévből (100 férfi és 100 nő) áll. A ragadványnevek viselői születésüktől kezdve budapestiek, és a 14–30 év közötti korosztály tagjai.

Ez az adatbázis nem alkalmas a gúny- és említőnevek vizsgálatára, hiszen mindenki maga dönti el, hogy milyen nevet ír az adatlapjára. Ennek ellenére is a nevek 13%-a (pl. *Beles, Nyegle, Nyomi, Nyivák, Odúlakó* stb.) gúnyos, csúfolódó jellegű volt a név születésekor; úgy tűnik, viselőjük mégis elfogadta, hiszen fel is tünteti őket.

Számos olyan névvel találkoztam, melyet a viselő kreált saját magának. Az ilyen neveket csak abban az esetben vontam be az elemzésbe, ha nem csupán az interneten használt nicknevekről van szó, hanem szóbeli használatban is élnek. A keresztnév és családnév becézett alakja csak olyan esetekben került be a vizsgálatba, amikor az az egyén valamilyen tulajdonságára is utal.

A ragadványnevek meghatározását többen többféle szempontból is megtették (J. SOLTÉSZ 1979; KÁLMÁN 1996; FEHÉR 2004). Jelen dolgozat HAJDÚ MIHÁLY definíciója alapján értelmezi a ragadványneveket, mely a következő: „Azokat a névelemeket, amelyeket a hivatalos keresztnév és családnéven, valamint a beceneven kívül az emberek adnak egymásnak bármilyen szándékkal, ragadványneveknek nevezzük (HAJDÚ 2003: 43).”

2. A ragadványnevek motiváció szerinti csoportjai. – A nevek osztályozásához B. GERGELY PIROSKA *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere* (1977) című munkájában lévő csoportosítást használtam fel, néhol azonban az általa és az általam vizsgált ragadványnevek keletkezésének tér- és időbeli különbségei miatt ettől el kellett térnem. A lelki tulajdonságra utaló ragadványnevek közé új csoportként illesztettem be a politikai nézetre és a beszédességre vonatkozó nevek csoportját. A szokásra utalók főcsoportján belül újabb alcsoportokat neveztem meg: kedvelt sportolóra, filmre, filmszereplőre, történelmi személyre, zenére vonatkozók. Ez utóbbi alcsoport további árnyalást kívánt: kedvelt zenei műfaj, zenekar, dal. Ezek mellett még egy újabb csoport megalakítását tette indokolttá két ragadványnév, ez az „adott közösségtől való különbözőség” nevű csoport.

Az egyes csoportok és alcsoportok elnevezése mellett zárójelben feltüntettem a ragadványnevek darabszámát, és az összes névhez (200) viszonyított százalékos értékét. Azokat a ragadványneveket, melyek egyértelműen mutatják a névadási indítékot, magyarázat nélkül, egyszerűen felsorolom, ám többnyire szükséges a névadás miértjének kifejtése. Az idézőjeles szövegrészek a nevek viselőinek indoklásai. A két csoportba is besorolható ragadványneveket ÷ jelöli, ezeket külön fejezet tárgyalja. A budapesti fiatalok ragadványneveinek motivációja szerint tehát az alábbi csoportokat különíthetjük el:

A) Családtagok nevére vonatkozó ragadványnevek (2; 1%). – Itt csak női nevek fordulnak elő. *Gyufa*: az apa ragadványnevének öröklése. *Diorné*: párja ragadványneve *Dior* (asszociáció a *Krisztián*-ra).

B) Testi tulajdonságra utaló ragadványnevek (64; 32%)

a) Testalkat, termet (12; 6%). – Nő: *Csonti*; *Gombóc*; *Picur*; *Prücsök*; *Ropi*. – Férfi: *Döme*: a szó hangzása és írásképe utal a nagy termetre. *Dagi*: a szó jelentésének és a viselő soványságának ellentmondása adta a motivációt. *Cupák*, *Golyó*, *Felhő*, *Husos* és *Törpe*: ezek közvetlen utalással jelölik a tulajdonságot.

b) Testi erő, gyengeség (3; 1,5%). – Férfi: *Golyó*: asszociáció a puskagolyóra, mivel a viselője nagy termetű, de gyorsan fut. *Jaffapittbull*: a *pittbull* a kutya fajta szívósságára való utalás, a *jaffa* pedig a dupla betűk miatt adódott hozzá. Ide tartozik még a *Nyegle*.

c) Testtartás, mozgás, járásmód (4; 2%). – Nő: *Pingvin*: osztálytársai nevezték el így, mert gipszelt lábbal a pingvinekéhez hasonló volt a járásmódja. – Férfi: *Hintalow*: ha nem figyel járás közben, „van egy kis kilengése előre-hátra”. *Totya*: a szó a *totyog* ige képzett formája. *Zsiráf*: bolti eladó; munkatársai megfigyelték, hogy miközben beszélget a vevőkkel, oldalra hajtja a fejét, mivel magas, így egy zsiráfra emlékeztet.

d) Haj-, szem-, bőrszín (11; 5,5%). – Nő: *Bambi* és *Őzi*: nagy barna szemekre való utalás. *Howierag*: fehér bőré. *Negró*: sötét bőré. *Sukár*: a 'szép' jelentésű cigány szó közvetetten utal (nem roma) viselője sötét bőrszínére. *Szmöre*: egy rajzfilmbeli róka neve, a vörös hajra utal. *Tengerszem*: jellegzetes kék szeme van. *Szösz*: köztudottan gyakori és kedvelt ragadványnév a nők körében, bár esetenként van dehonesztáló jelentése is a „szőke nő” viccek miatt. Él a *Dr. Szösz* változat is ragadványnévként az azonos című film hatására. – Férfi: *Csillagszemű*; *Meszes*: fehér bőré.

e) Hajviselet (11; 5,5%). – Nő: *Bongyi* (< *bongyor*); *Budri* (< *bodros*); *Copfi*; *Gyufafejű*: a csúfnév viselője különös megjelenésére utal, mivel vékony, de nagy, göndör haja van. *Pitu*: gyerekkorától kezdve fiús rövid haja van, ezért először *Pityu*-nak, majd *Pitu*-nak szólították. – Férfi: *Bozont*; *Haj*; *Kopító* (< *kopasz*); *Tücsök*: osztálytársai szerint hasonlatossá válik egy tücsökhöz, amikor rasztásított hajából két tincs elől kilóg. A *Sün* és a *Süni* nevet férfiak és nők egyaránt viselik. Találkozunk a *Sünecsaj* szóösszetétellel is.

f) Feltűnő testrész, testrész sajátossága (6; 3%). – Nő: *Sárkányocska*: viselője hosszú és hegyes körmeire utal. *Friduska* (< *Frida Kahlo*): a mexikói festőnő nevét viseli ragadványnévként egy lány, mert közös tulajdonságuk az erős, sötét, középen összeérő szemöldök. – Férfi: *Bikanyak*; *Fog*; *Nyomi*: az arcjátéka miatt kapta ezt a nevet. *Tokás*.

g) Ruházat, öltözködés (16; 8%). – Nő: *Baree* < *Bari* < *feketebárány*: csak feketében jár. *Deszkáslány* és *Retro*: az egyénre legjellemzőbb stílus. *Mango*: márka. *Méhecske*: fekete-sárga csíkos pulóverét gyakran hordja. – Férfi: *Bagoly*: asszociáció a szemüvegre. *Blue* és *White*: szín. *Foxy*, *Fubu* és *Kappa*: márka. *Indi* (< *indián*) és *Kavboj*: stílus. *Brazil*: egy gyakran viselt mezre való utalás. *Penge*: az azonos című film szereplőjéhez hasonlóan öltözködik. *Tonight*: egy felirat a viselője által sokat hordott ruhán.

h) Egyéb (1; 0,5%). – Nő: *Frigus*: szokatlanul jól bírja a hideget.

C) Lelki tulajdonságra utaló ragadványnevek (34; 17%)

a) Eszesség, tudás, ügyesség (5; 2,5%). – Nő: *Sziporka*: férfiakat megszegyenítő módon mindent maga javít meg, vagyis „sziporkázik a szakértelmével”. *Véda*: 'bölcesség,

tudás' jelentésű, szanszkrit eredetű női név. – Férfi: *Bagoly*; *Tanárúr*; *Winamp*: a számítógépekhez ért az átlagnál jobban.

b) Vidámság, tréfa (3; 1,5%). – Nő: *Mosolyalbum*; *Vigyorex*. – Férfi: *Móka*.

c) Torkosság, nagyétkezés (1; 0,5%). – Férfi: *Beles*.

d) Szelidség, jóság, békés természet (7; 3,5%). – Nő: *Angyalka*; *Anya*: a baráti társaságon belüli anyai pozíciót foglal el az aggodalmas és gondoskodó természetéből kifolyólag. *Azizeti*: arab 'kedves, drága'; *Cica*; *Nyuszifül*. – Férfi: *Kutyu*; *Shaolin*: a shaolin kung-fut gyakorlók számára kötelező önfegyelemre és lelki békére utal.

e) Mogorvaság, barátságtalanság (2; 1%). – Férfi: *Gyikarc*; *Szúnyog*: ő maga ezt írta: „mindenkinek szívom a vérét”, tehát kötekedő, szörszálhasogató természete van.

f) Megfontoltság (2; 1%). – Nő: *Aurean* (< lat. *aurea* 'arany'): az egyedi szóalkotás az *aurea mediocritas* 'arany középút' latin szókapcsolatra utal, és azt fejezi ki, hogy viselője erre törekszik. – Férfi: *Farolós*: osztálytársai nevezték el így, mert megfigyelték, hogy minden kellemetlen helyzetet elővigyázatosságból átgondol, és végül többnyire inkább kivonja magát belőle.

g) Indulatosság, szilajság (3; 1,5%). – Nő: *Szeszi* (< *szeszélyes*). – Férfi: *Mohohojo*: így definiálja ragadványneve mértékét: „*moho* – mert mindenből sok kell, *jojo* – mert mindig pörgök”. *Nyúl*: mozgékony, nyughatatlan. *Vihar*: ingerlékeny, minden előzmény nélkül dühbe jön.

h) Lustaság (2; 1%). – Nő: *Surda*: a „Forró szél” című sorozat férfi főszereplőjére utal, akinek a legfőbb jellemzője, hogy mindig talál valami kibúvót, amikor dolgoznia kellene. – Férfi: *Slow*.

i) Beszédekesség (4; 2%). – Nő: *Csibe*, *Hápi* és *Prüntyi*: ezek az állatok hangadására vonatkoznak. *Táti*: a száj mozgása.

j) Politikai nézet (1; 0,5%). – Férfi: *Kóbor kutya*: a jelzős szerkezet a miniszterelnöktől származik, azokat nevezte így, akik nem értenek vele egyet. Egy ilyen fiatalember magára vette ezt ragadványnév formájában.

k) Zárkózottság (1; 0,5%). – Férfi: *Odúlakó*: viselője egész nap képes a szobájába zárkózva a számítógép előtt ülni, mivel jó hangzásúnak találta a szót, szorgalmazta a ragadványnév fennmaradását.

l) Férfiatlan, nőies, kényes természet (2; 1%). – Férfi: *Macska*: sokat focizott a barátaival, és ha nem sikerült gólt rúgnia, akkor – az ő szavaival élve – elkezdett „rinyálni, nyávogni”. *Nyivák*: tudatában van annak, hogy a kelleténél kényesebb, ezért nem is bánja, hogy ez a ragadványneve.

m) Butaság, szellemi ügyefogyottság (1; 0,5%). – Férfi: *Fatök*.

D) Szavajárására utaló ragadványnevek (4; 2%). – Nő: *Dudus*: a gyermeknyelvi *dudu*-ból képződött. *Kiscucc*: viselője beszéd közben feltűnően sokszor mondja, hogy *cucc*, például egy olyan dologra, aminek nem jut eszébe a neve. Ő maga is észlelte ezt, és mivel negatívnak ítélte, leszokott róla, de a ragadványnév rajta maradt. – Férfi: *Figura*: nyelvhasználatának sajátos jellemzője, hogy minden olyan személyre, akinek nem tudja a nevét, azt mondja: „az a figura”. *Pölö*: például helyett következetesen *pölö*-t mond az illető.

E) Származásra utaló (2; 1%). – Nő: *Szerbi* (<*szerb*). – Férfi: *Orosz*: hazánkba települtek. Mivel mind családnevük, mind keresztnévük nehezen kiejthető a magyar nyelv-érzéknek, környezetük egyszerűen csak a nemzetiségük nevén szólítja őket.

F) Egykori lakóhelyre utalók (2; 1%). – Férfi: *Görög* és *Svicc*: magyarok, de gyermekkorukban huzamosabb időn keresztül éltek az adott országban, ez adta az okot osztálytársaiknak, hogy így nevezzék őket.

G) Szokásra vonatkozók (51; 25,5%)

a) Zenével kapcsolatos ragadványnevek (12; 6%). – Kedvenc zenekar, előadó: a leggyakoribb eset, amikor valaki a zenekar teljes, részleges vagy becézett nevét kapja meg. Nő: *÷Neomimi* (< *Neo*); *Prody* (< *Prodigy*); *Twisty* (< *Twisted Sisters*). Férfi: *Fat* (< *Fatboy Slim*); *Fugesz* (< *Fugees*); *Killerke* (< *The Killers*); *Linkin* (< *Linkin Park*). – Kedvenc zenei műfaj: Nő: *Rockerella*. Férfi: *Hard*. – Kedvenc dal, asszociáció egy dalra: Nő: *Kiscsillag*. Férfi: *Fistagon*; *Stanby*.

b) Valamiben való jártasság (8; 4%). – Sportban: Nő: *Bringa*; *Fitt*; *Paripa*; *Ugri*: ugrókötelezik; *Villeneuve*: közvetett asszociáció a gyorsaságra. Férfi: *Lékó*. – Zenében: Férfi: *Szinti*; *Trombi*.

c) Kedvelt sportolóra vonatkozók (3; 1,5%). – Férfi: *Cantona* és *Rüstü*: francia és török futballisták. *Allen* (*Iverson*): amerikai kosárlabdázó. Rajongóik olyan sokszor emlegették e neveket, hogy környezetük rájuk ragasztotta őket.

d) Kedvelt filmre, filmszereplőre vonatkozók (14; 7%). – Három ok merül fel a motivációs alapként, az első két esetben a viselő saját választása a név. – A szereplő pozitív tulajdonságainak „elnyerése” a név viselésével: Nő: *Bree* (Született feleségek című sorozat); *Buffy* (*Buffy*, a vámpírok réme); *Kelly Bundy* (Egy rém rendes család). Férfi: *Adama* (Csillagközi romboló); *Sajtos* (8 mérföld); *Scofield* (Szökés). – A név hangzása: Nő: *Puri* ~ *Purci* (Hamis a baba); *Saffy* (Szaffi), *Vackor*. Férfi: *Muha* (Moha és Páfrány), *Jorek* < *Iorek Byrnison* (Az arany iránytű), *TT* ~ *Tricky Tom* (Trükkös Tomi bélyegutazása). – Az illető oly sokszor emlegette a filmet, hogy környezete ráragasztotta a nevet: Nő: *Maverick*; *Jagoda* (Jagoda, avagy eper a szupermarketben).

e) Kedvelt olvasmányra, költőre vonatkozó (4; 2%). – Nő: *Catulla*: a *Catullus* saját ötlet szerint alkotott női változata. *Dessy*: a Shakespeare-szereplő *Desdemona* becézett formája. *Warrior*: egy fantasykedvelő lány barátaitól kapott ragadványneve. Férfi: *Holdwine*: magának választotta a nevet kedvenc könyvéből, „A Gyűrűk Urá”-ból.

f) Kedvelt történelmi személy (4; 2%). – A motiváció az azonosulás a személy történelmi szerepével, tetteivel. Nő: *Kali* < *Kallikki*: finn mitológiai hős. Férfi: *August* ~ *Augustus*; *Rommel*; *Szpecnaz*: az orosz elit kommandó neve.

g) Kedvelt étel, ital (3; 1,5%). – Nő: *Jogo* (< *Jogobella*); Férfi: *Törköly* ~ *Töri*; *Úzó*.

h) Egyéb szokás (3; 1,5%). – Nő: *÷Nikotin*: erős dohányos. *Husky*: kedveli az e fajta tartozó kutyákat. *Puskinc*: az osztálytársai között a puskázás „szakértője”.

H) Foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló ragadványnevek (12; 6%). – Nő: *Farfalle*: egy tézstaféle, a szakácstanulók között szokás, hogy választanak maguknak egy ételnevet. Férfi: *Bűnügyis*: rendőr. *Kolbi*: húsboltos. *Séf*: szakács. *Toi*: mobiltoalettforgalmazó. *÷Ubi*: nyaranta az uborkaföldön dolgozott. *Zsömi*: pékáruszállító. *Stüsz*: vadász a magyar kártyán szereplő figura után. *Gerzson*: a vendéglátóiparban dolgozik, egy régi magyar filmben nevezték a pincért *Gerzson*-nak. A következő nevek a munkahelyi hierarchiában elfoglalt helyet jelölik: *Öreg*: az adott helyen a legidősebb és a legtapasztaltabb. *Padavan* és *Sasfióka*: fiatalok és „zöldfülűek”. A *Padavan* köznévi eredetű, a „Csillagok háborúja”-ban a tanítvány jediket nevezték így. *Sasfióka* főnökének vezetékneve *Sas*, sok időt töltöttek együtt, amíg a fiatal beletanult a mesterségbe, ezért nevezték el így munkatársai.

I) Egyéb életkörülményre vonatkozók (6; 3%)

a) Vallás (2; 1%). – Nő: ÷*Tibet*: a helynév utalás a buddhizmusra. Férfi: *Góy*: jelentése 'keresztény', az izraelita vallás hívja így a keresztényeket.

b) Életkor a családon belül (2; 1%). – *Kölyök* a legfiatalabb, *Nyanyó* pedig a legidősebb lánytestvér.

c) Adott közösségtől való különbözőség (2; 1%). – Nő: *Pszicho*: egy baráti társaságban mindenki közgazdasági szakon tanul az egyetemen, csak ő a pszichológia szakos. *Tyúk*: az egyetlen lány egy gimnazista osztályban.

J) Eseményre utaló ragadványnevek (5; 2,5%). – Nő: *Ferike*: egy baráti társaság gyakran mulatott egy *Ferike* nevű egyénen, s végül a név az őt leggyakrabban emlegető lányra ragadt. *Gumó*: a barátnőjével vicces szavakat kerestek, neki ez tetszett a legjobban, sokat szórakoztak rajta. *Nanó*: a hároméves unokaöccsétől kapta, aki mindig így szólította. – Férfi: *Bálna*: balatoni nyaralások során a vízben való játszadozaskor ő mindig egy bálna szerepét játszotta. *Maradék*: egy tanfolyam első alkalmán a bemutatkozáskor ő volt az utolsó, a csoportvezető így adta át neki a szót: „és következzen a maradék.”

K) Névasszociációs ragadványnevek (14; 7%). – Játszi névalakításból született nevek: korábban kialakult nevek újabbak forrásai lesznek úgy, hogy az újak a korábbiak jelentéstartalmához asszociálható, hangalakját továbbformáló nyelvi eszközöket használnak fel (B. GERGELY 1977: 109). – Nő: ÷*Bringa* < *Brigi*; ÷*Budri* < *Adri*; *Gyalog* < *Gyalog Börgyi* < *Balog Györgyi*; *Jiccy* < *Jituci* < *Jita* < *Ajita* < *Anita*; ÷*Jogo* < *Jogobella* < *Izabella*; ÷*Neomimi* < *Noémi*; ÷*Nikotin* < *Nikolett*; *Soldier* < *Katona*; *Tibet* < *Betti*; *Villeneuve* < *Villő*; *Yellow* < *Sárga* < *Sára*. – Férfi: *Stanc* < *Stacc* < *Stackó* < *Staci* < *Laci*; ÷*Tokás* < *Takás*; ÷*Ubi* < *Kovi* < *Kovács*.

L) Puszta identifikációs és érzelmi indítékú ragadványnevek (9; 4,5%). – E nevek jellemzője, hogy jelentésük elhalványult, vagy nincs is köznyelvi szóra visszavezethető előzményük. A megkérdezettek mind azt írták ezek esetében, hogy nem tudják vagy nem is érdekli őket, hogy mi a jelentés, mert a szó kellemes, kedves, vicces hangzása miatt viselik az adott ragadványnevet. – Nő: *Szamóca*, *Tricsek*. – Férfi: *Capek*, *Csapcse*, *Dannona*, *Dezséri*, *Prüntyi*, *Ricko*, *Szopa*.

3. A két csoportba is besorolható nevekről. – A jelölt neveket azért indokolt mindkét csoportba besorolni, mert a ragadványnév létrejöttéhez mindkét jelentésszervező szükséges volt, így nem emelhetjük ki egyiket a másik rovására. A *Golyó* név kettősségét az adja, hogy a nagy, kerekded termethez járul a gyors, erőteljes futás képessége. A *Bagoly* egyrészt külső jegyre (szemüveg), másrészt belső tulajdonságra (eszeség) is vonatkozik.

Jellegzetes csoportot alkotnak a játszi névalakításból született ragadványnevek, melyek valamilyen hangváltozással képződtek az illető kereszt- vagy családnevéből úgy, hogy közben valami rá jellemző tulajdonságot is kifejeznek. Az *Adri-Budri* becéző ikerítés; azért ilyen formában jött létre, mert egyben utal a lány *bodros* hajára. *Neomimi* a *Noémi*-ből alakult, az *o* és *é* betűk felcserélése révén, s arra is vonatkozik, hogy viselője kedvenc zenekara a Neo. *Nikolett*-ből *Nikotin* lett, mivel a lány túl sokat dohányzik. Ha egy *Brigi* nevű lány versenyszerűen kerékpározik, világos, hogy ragadványneve *Bringa* lesz. A *Betti*-ből a két szótag felcserélésével *Tibet* lett, így kifejezi azt is, hogy viselője mely ország vallását mondja magáénak. *Izabella* kedvelt csemegéje a *Jogobella* márkájú joghurt; mivel eredetileg *Izá*-nak szólították, ezért a *Jogobella*-ból is elvonódott a *-bella*,

így lett *Jogo* a lány ragadványneve. A *Takáts* családnévből *Tokás* lett, így viselőjének egyik külső tulajdonságát is megnevezi. A *Kovács*-tól az *Ubi*-ig két lépésben el lehet jutni, s a ragadványnévvé válás mellett még egy érv, hogy az illető az uborkaföldön dolgozott.

4. Ragadványnév-adási motivációk és a divat. – Láthatjuk, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél a leggyakoribbak a testi tulajdonságot kifejező ragadványnevek. Ez az eredmény született számos más ragadványnév-vizsgálatnál, tehát általánosan érvényes, hogy a legtöbb ragadványnév valamilyen külső tulajdonságra utal. A testi tulajdonságok csoportján belül a leggyakoribb a ruházatra vonatkozó ragadványnévtípus. A csoporton belül a ruházat az egyetlen olyan külső tulajdonság, mely teljesen esetleges és változó mint emberi jellemző, arról nem is beszélve, hogy a fiatalokra, főleg a tinédzserekre jellemző a stílusváltogatás. Ebből következik, hogy a legnagyobb gyakorisága ellenére a névcsoport néhány tagja nem lesz az egyén életét végigkísérő ragadványnév. E csoport kiugró gyakoriságát egyértelműen a divat hatásának tulajdoníthatjuk. Kijelenthetjük, hogy a fiatalok körében az egyedi öltözködés nagy eséllyel lesz a ragadványnévadás motivációja. A divat más téren is kifejti hatását a ragadványnevekre. A második leggyakoribb főcsoport a szokásra vonatkozó nevek csoportja, ezen belül az első két leggyakoribb alcsoport, a filmszereplők nevei és a zene megint csak divat- és stílusfüggő tényezők. Az is árulkodó, hogy a 14-ből mindössze 2 olyan ragadványnév van, melyet másoktól kapott a viselő. A többinél a szereplő tulajdonságainak magukra öltése és a divatos hangzás motiválták a fiatalokat. A ruházat mellett (és vele összefüggésben) a másik befolyásoló divatirányzat a zene. Itt is érvényes az, hogy többnyire a névvisező saját igénye, hogy így hívja környezete: 12-ből 5 kapott név, 7 pedig saját névválasztás.

5. Az idegen eredetű ragadványnevekről. – A 200 névből 43, azaz 21,5% angol eredetű közszó (pl. *Blue, Hard, Slow, Soldier, Tonight*) vagy tulajdonnév (pl. *Allen, Linkin, Scofield*). Az angol hatása a helyesírás terén is megfigyelhető a magyar közszavak angol kiejtés szerinti átírásában: *Baree*, a *Hintalow* és a *Howierag*. Az ezekkel ellentétes hatás is jelentkezik, vagyis magyarítás történt több szó helyesírásában: *Fugesz, Jorek, Kavboj, Svice*.

A 200-ból 15 ragadványnév egyéb idegen eredetű szó. A közszavak között van arab (*Azizeti*), latin (*Aurean, Frigus*), olasz (*Farfalle*), cigány (*Sukár*), görög (*Úzó*), orosz (*Szpecnaz*) stb., a tulajdonnevek között pedig francia (*Cantona*), finn (*Kali*), görög (*Hekaté*), szerb (*Surda*), szanszkrit (*Véda*), német (*Rommel*), török (*Rüstü*) stb.

6. Összegzés. – A 200 ragadványnév elemzéséből kiderült, hogy a divat a fiatalokat nemcsak életstílusukban, öltözködésükben, hajviseletükben stb. befolyásolja, hanem ragadványneveik megalkotásában is. Természetesen a leggyakoribb eset, mikor a családtól, barátoktól vagy más külső személytől kapja az illető a nevet, de jelentős tendencia az is, hogy valaki saját magának talál ki nevet, mintegy identitásának színesítésére. E ragadványnevek a fiatalok gondolkodásának nagyfokú kreativitásáról árulkodnak: a gipszelt lábbal való járásmódtól kezdve a kényes természetén át a kedvelt joghurt márkájáig bármi lehet motivációs alap.

Hivatkozott irodalom

- FEHÉR KRISZTINA 2004. Névelméleti alapvetések a magyar ragadványnév-kutatás első korszakában. *Névtani Értesítő* 26: 73–89.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest.
- KÁLMÁN BÉLA 1996.⁴ *A nevek világa*. Debrecen.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

HELTOVICS ÉVA

ÉVA HELTOVICS, Motivations for giving nicknames among the young in Budapest

This paper carries out a motivation-based categorisation of the nicknames of 200 young people (100 females and 100 males) living in Budapest. Nicknames referring to physical characteristics, especially clothing, constitute the most frequent category. Many nicknames refer to film characters as well. Names relating to music are also numerous. These motivating factors are undoubtedly connected to fashion trends. Fashion trends thus influence not only the life style, clothing and hair style of young people, but also affect their nickname giving practices. Most nicknames are given by friends, family members or acquaintances, but many names are invented by the name bearers themselves to enrich their identities. The high degree of creativity of the young is manifested in these pet names: a leg in a cast, a bad temper as well as a favourite brand of yoghurt can equally be a motivating factor behind nicknames.

A HÁROMKIRÁLYOK KULTUSZÁNAK HATÁSA A KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI NÉVADÁSRA

1. Interdiszciplinaritás, kultusztörténet és névvonatkoztatás. – A névtan gyakran emlegetett interdiszciplinaritása egyrészt abban nyilvánul meg, hogy gyakran felhasználja más területek, például a történet- és az irodalomtudomány, a művészet-, művelődés- és kultusztörténet, a néprajz, a statisztika és a földrajz stb. módszereit, eszközeit és eredményeit; másrészt maga is segédtudományul szolgál e tudományterületek számára. A következőkben a bibliai háromkirályok nevének magyarországi elterjedését vizsgálva igyekszem bemutatni e kettősséget.

A keresztény világbeli személynevek divatjának, elterjedtségének és megterheltségének a szentek kultuszával való összefüggéseire már több névtanos munka is felhívta a figyelmet (pl. BERRÁR 1950, MIKESY 1969, HORPÁCSI 1989, HAJDÚ 1998, SLÍZ 2000). Más területek kutatói szintén alkalmazták a személynevek vizsgálatát munkáikban: KLANICZAY GÁBOR például többször is utalt az uralkodók szentségének eszméjét vizsgálva arra, hogy az európai és magyar dinasztikus névadásban kiemelkedő szerepet játszott a szentek (különösképpen a családi szentek) nevének választása (l. pl. KLANICZAY 1986a: 69; 1986b: 18–9, 25; 2000: 170–4, 195, 212, 263–4). Erre ad konkrét példát DÜMMERTH DEZSŐ Károly Róbert fiainak nevét vizsgálva (1982: 271), illetve KRISTÓ GYULA és MAKK FERENC Könyves Kálmán el nem ismert fiának, Borisznak a neve kapcsán (2000: 181), GULYÁS ÉVA (1997: 192) pedig a Szent György-kultusz néphagyománybeli vizsgálatakor tér ki röviden a *György* névnek a kultusszal magyarázható középkori elterjedtségére, illetve megterheltségére is.

Egyes korszakok és vidékek leggyakoribb keresztneveiről számos kisebb-nagyobb összegzés készült már. HAJDÚ MIHÁLY igen alaposan összefoglalta ezeket monumentális monográfiájában (2003), ezért e lapokon a részletektől eltekintve elegendő annyit megemlítenünk, hogy a legmegterheltebb nevek között a keresztény névanyag elterjedése óta kevés változás figyelhető meg (kivéve talán a jelenlegi névadási szokásokat). Vannak olyan egyházi nevek, amelyek szinte folyamatosan jelen vannak a leggyakoribbak között (férfiaknál pl. a *János*, *Miklós*, *Péter*, *Tamás*, nőknél az *Erzsébet*, *Margit*, *Katalin*, *Anna* stb.), mások elvétve fordulnak csak elő. Egy-egy terület vagy korszak jellemző neveinek a vizsgálatok egy ritka névnek az országos átlaghoz képest nagyobb arányú feltűnése mindig jelentősebb a kutató számára a szélesebb körben, általánosan használt neveknél, hiszen e gyakoriságból valamilyen, csak az adott korszakra vagy területre jellemző, a névadást komolyan befolyásoló okra lehet következtetni. A szentnevek esetében ez lehet a vizsgált területen lévő templom patrocíniuma, a névadó szentnek a kérdéses településen vagy környékén őrzött ereklyéje, esetleg a szent életének valamely epizódja és a település közti szoros kapcsolat stb. Az ilyen, ritkábban adott nevek közé sorolható a *Gáspár*, *Menyhért* és *Boldizsár* is; gyakoribb előfordulásuk helye és ideje tehát feltehetőleg kiemelkedő fontossággal bír a kultusz megítélése szempontjából. Mielőtt azonban rátérnék az adatok ismertetésére és elemzésére, meg kell említenem egy lényeges módszertani elvet, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül a kérdés tárgyalása során.

PAIS DEZSŐ a „Régi személyneveink jelentésánál”-ban alkalmazta először névvonatköztetésnek nevezett módszerét (1921–1922), az első névtudományi konferencián pedig bővebben is kifejtette ennek lényegét (PAIS 1960). E szerint a nevek magyarázatában rendkívül fontos a szövegkörnyezet figyelembevétele, mivel az tájékoztathat bennünket a névviselő társadalmi, családi helyzetéről, foglalkozásáról stb., ezek pedig alapvetően befolyásolhatják a név besorolását, értelmezését. A névmagyarázatokban a névvonatköztetés egyedüli elvként való alkalmazása ugyan téves etimológiákhoz vezethet, ahogyan arra FEHÉRTÓI KATALIN a IV. névtudományi konferencián felhívta a figyelmet (1989), bizonyos területeken azonban kétségtelenül nélkülözhetetlen. Erre mutatott példát KOROMPAY KLÁRA a Roland-ének neveiről írt munkájában (1978). A *Roland* és az *Olivér* nevek Árpád-kori megjelenését vizsgálva elsősorban a névpárokat tekintette bizonyítónak erejűnek, ezek ugyanis valószínűbben vezethetők vissza a történet ismeretére, mint az önmagában előforduló *Roland* vagy *Olivér*. (Az adatok hiányos és kevés volta miatt azonban erre gyakran nem találunk utalást.) Ugyanez igaz a háromkirályokra is: egy önmagában álló *Gáspár* vagy *Menyhért* név adásának nem feltétlenül a szentkultusz (vagy legalábbis nem közvetlenül az) a motivációja: lehet divatjelenség, egy családtagra vagy ismert személyre visszavezethető tiszteleti névadás, névöröklés következménye is. Az sem zárható ki, hogy a gyermek az adott szent napján született, de az is lehet, hogy egyszerűen csak ez a név tetszett a szülőknek. Vizsgálatomban ezért csak azokat az eseteket vettem figyelembe, amikor egy szűkebb családban (pontosabban: apa-fiú viszonyban vagy testvérek között) legalább kettő előfordul a három névből. (HAJDÚ 2003: 593, 601. és RAJSLI 2007: 238. olyan újkori eseteket is említ, amikor egy személy viselte mindhárom keresztnévét. A hármas szám motiválta e neveknek az ikrek névadásában való szerepét: 1841-ben Egerben hármassikrek kapták a királyok neveit. Érdekes, hogy a 20. században elvétve ikerpárok is viselték a *Gáspár* és *Menyhért* vagy a *Menyhért* és *Boldizsár* nevet Sopron környékén és Egerben, illetve nagyobb számban Bukovinában – HAJDÚ 2003: 631. SOÓS MÓNKA Budapesten talált egy – második keresztnévként – a *Menyhért*, illetve a *Gáspár* nevet viselő ikerpárt – 1998: 40.)

2. Források. – A három névnek az idő, a tér és a társadalom rendszerében való vizsgálatához igen kiterjedt és változatos forrásokra volna szükségünk: egy ideális korpusz a kereszténység felvételétől kezdve napjainkig, egész Magyarország területére, minden társadalmi rétegre tartalmazna adatokat. Ilyen azonban nem áll a rendelkezésünkre. A korai időszakban a forráshiány, a későbbiekben pedig az adatbőség nehezíti meg a dolgunkat (a kutatás nehézségeire részletesen l. KOROMPAY 1971, SLÍZ 2006). A téma forrásigénye ráadásul a névvonatköztetésről mondottak következtében speciálisabb a szokásosnál: olyan írásos dokumentumokra van szükségünk, amelyekből világosan kiderülnek az egyes névviselők közötti rokonsági kapcsolatok. Emiatt nem használhatóak például a 14. század első felének névtani szempontból legjelentősebb forrásai, a pápai tizedjegyzékek, de nagyon esetleges az egyéb összeírások hasznosíthatósága is, hiszen ezekben legfeljebb következtetni lehet a családi viszonyokra a nevek feljegyzésének sorrendjéből. Az oklevelek gyakran tartalmaznak ugyan efféle adatokat, de mennyiségük miatt áttekintésük és feldolgozásuk – még ha csak a kiadottakra korlátozódna is – éveket venne igénybe, s a befektetett munkához képest csekély haszonnal kecsegtetne.

A fentieket átgondolva egyetlen lehetséges megoldásnak a másodlagos források, vagyis az oklevelek feldolgozásából készült genealógiák felhasználása tűnt. Ez azonban

ismét számos problémát vet fel. A 15. századig KARÁCSONYI JÁNOSnak (1900/2004²) és ENGEL PÁLnak (2003) köszönhetően viszonylag megbízható családfák és nemzedékrendek állnak rendelkezésünkre, az ezt követő időszakra alapul vett munkából, NAGY IVÁN 13 kötetes művéből (1857–1868) azonban ezeknél sokkal bizonytalanabb és hiányosabb adatokat meríthetünk. Ezek ráadásul (ismételten a forráshiányból következően) csak a nemes családokat veszik számba. A polgárok esetében egy-egy városi oklevéltár még nyújthatna némi – meglehetősen esetleges – lehetőséget a sikerre, a parasztok, jobbágyok neveinek ilyen szempontú vizsgálata azonban szinte lehetetlen.

3. Kronologikus szempont. – A három napkeleti bölcse neve a közhiedelemmel ellentétben nem a Bibliából származik, hanem a későbbi magyarázatok, értelmezések során „keletkezett”, akárcsak az az elgondolás, hogy egyikük szerezsen volt, vagy hogy az ember három korát, esetleg a világ egyes részeit jelképezik. Többek szerint először a 6. században említik a nevüket (BL. *napkeleti bölcsek* a., LADÓ-BÍRÓ Gáspár a.), más adatok szerint egy Párizsban őrzött, a 7–8. század fordulóján született kódexben tűnnek fel a nevek *Bithisarea*, *Melchior* és *Gathaspa* alakban (MKL. *háromkirályok* a.), több irodalom pedig a 9. századra datálja megjelenésüket (KML., Szimbt. *háromkirályok* a.). A magyar névadásra gyakorolt hatásuk szempontjából ennek az eltérésnek nincs jelentősége, hiszen a 10–11. század fordulóját megelőzően nem beszélhetünk egyházi névadásról a magyarság körében.

A legenda szerint a bölcsek ereklyéit a 4. században Ilona császárné, Nagy Konstantin anyja Konstantinápolyba vitette, onnan a 6. században Milánóba kerültek. Miután Barbarossa Frigyes elfoglalta a várost, az ereklyéket Kölnbe szállíttatta. A háromkirályok imádása címen emlegetett jelenetet már az ókeresztény és a karoling művészetben, valamint Ottó-kori miniatúrákon is ábrázolták; szerepet kapott a román és a gótikus művészetben is (KML.).

A pécsi atemplom lejáratainak 12. századi domborműciklusa azt bizonyítja, hogy a háromkirályok tisztelete Magyarországon már Köln hatását megelőzően is élt, bár a német városból kisugárzó kultusz kétségkívül jelentős mértékben hozzájárult megerősödéséhez és elterjedéséhez, amint azt Udvard, Osztroluka, Garampéteri és Nyírcsászári patrocíniuma, illetve Pozsony (1414), Buda (15. sz. 1. fele), Sopron (1450 előtt), Körömcébánya (1456), Szepeshely (1470), Győr (1486), Pozsonyszentgyörgy (1514) és Nagyvárad (1524) oltára, valamint Bodrogszög titulusa is bizonyítja. A znióváráljai premontrei templom 1520-as Corpus Christi-kápolnájának is a napkeleti bölcsek a társ-patrocínusai (BÁLINT 1976²: 136–7, MKL. *háromkirályok* a.). MEZŐ ANDRÁS a 15. századi körömcébányai (2003: 115, 165) és a 14. század végi vagy 15. századi nagyvárad (2003: 115, 444) mellett szintén 15. századi, egri oltárukat említi (2003: 115, 283). Jóval később, már a török kiűzése után létesítették Bakonynána, Ráckeve, Tass, Környe és Rokító patrocíniumát (BÁLINT 1976²: 139, MKL.).

Bár patrocíniumuk viszonylag kevés van, annál több falfestményt, domborművet, szobrot stb. készítettek a napkeleti bölcsekről: ilyen például a gyulafehérvári székesegyház 13. századi domborműve (BÁLINT 1976²: 137, MKL. *háromkirályok* a.) és számos egyéb erdélyi település templomának díszítése: Segesvár (14. sz.), Sepsikőröspatak (középkori), Gelence (1330-as évek), Baráthely (1481), Medgyes (15. sz.), Rugonfalva (15. sz.) (LÉSTYÁN 2000²). Egyéb ábrázolások (ha egy településen több ábrázolás is készült különböző időszakokban, csak egyszer említem): Abrudbánya; 1300: Boroskrakó; 14.

század (17 db): Almakerék, Beszterce, Gerény, Haraszt, Hízsnó, Karaszko, Keresztfalu, Kislomnic, Martonháza, Nagylibercse, Óraljaboldogfalva, Podolin, Rimabrezó, Velemér, Vizsoly, Zejkfalva, Zsigra; 15. század (34 db): Alsóbajom, Aranyosmarót, Sopronbátfalva, Bártfa, Berethalom, Dovalló, Etréfalva, Farkasfalva, Felka, Kassa, Késmárk, Kőszeg, Lándok, Liptószentmária, Liptószentmiklós, Lőcse, Malompatak, Mosóc, Nagydísznód, Nagyekemező, Nagylomnic, Nagyszalók, Nagyszombat, Nagytótlak, Németlipcse, Okolicsnó, Somogyom, Sorostély, Szentsimon, Szepeshely, Szepesszombat, Szepesváralja, Szmracsány, Turócszentmárton; 16. század (16 db): Brulya, Csíkcsatószeg, Csikmenaság, Csíksomlyó, Déva, Dubrava, Héthárs, Kispalugya, Kisszeben, Korpona, Nagyócsa, Nagyőr, Priszlop, Szászbogács, Székelyzsombor, Sztankahermány; 18. század (3): Jászberény, Kolozsvár, Szentendre (BÁLINT 1976²: 138–9, MKL. *háromkirályok* a.).

A felsorolásból kitűnik, hogy a patrocíniumok és a műalkotások közül is a 15. századra tehető a legtöbb. Könnyen elképzelhető, hogy ennek az egybeesésnek mindössze a középkori templomok, oltárok és díszítésük pusztulása az oka. Ezeket az adatokat a névadásban tapasztaltakkal összevetve azonban egy másik lehetőség is felmerül.

Az Árpád-kori oklevelek nagy hányadát feldolgozó ÁrpSzt.-ban mindössze két *Gáspár* és egy *Bolta ~ Boltha* (feltehetőleg rövidült *Baltasar*) nevet viselő személyt találunk. Saját, 1301–1342 között keletkezett oklevelekre (AnjOkm., HOkl., KárOkl.) kiterjedő gyűjtésem kb. 10 000, világiak által viselt neve közül mindössze egy *Gáspár*-t (1338: *Thomas voyvoda pro Gasperio filio suo iuniore*, AnjOkm. 3: 470) egy *Bolthá*-t (1313: *a Lukachio filio Boltha*, AnjOkm. 1: 299) és egy *Boldá*-t (1326: *Lorandus filius Bolda de Karcha*, AnjOkm. 2: 358) találtam. A *Menyhért*-re ezekhez képest sok adatot találhatunk az ÁrpSzt.-ban (különböző szócikkek – *Menhardus*, *Menharth* – alá sorolva), bár a 14. századi anyagban csak 2 fordul elő. Az Árpád-kori adatok nagyobb száma elméletileg utalhatna arra, hogy e név az említett korszakban népszerűbb volt a másik kettőnél. Nem szabad azonban megelégednünk arról, hogy a *Melchior*-t a magyar hagyomány a német eredetű *Meinhard*-ból származó *Menyhért*-tel helyettesítette (LADÓ–BÍRÓ *Menyhért* a.). Az efféle névkeveredés nem volt egyedülálló a középkorban, l. pl. *Gregorius* és *Georgius*; *Detricus*, *Theodericus* és *Theodorus*; vö. FEJÉRPATAKY 1918, SLÍZ 2008). Mivel pedig köztudott, hogy az Árpád-kori névanyagban jelentős réteget alkotnak a német eredetű nevek, sokkal valószínűbb, hogy a *Menyhért* e hatásnak köszönhette a másik két névnél nagyobb gyakoriságát.

Bár mindkét gyűjtés nagy hangsúlyt fektetett a nevek szövegkörnyezetére, nem találtam olyan esetet, amikor egy családon belül legalább két név előfordult volna a háromból. Ez arra enged következtetni, hogy a nevek választását nem (vagy elsősorban nem) a kultusz, hanem valamilyen egyéb ok, a *Menyhért* esetében legvalószínűbben a divat indokolhatta.

A fentebb említett genealógiákban 16 esetben találtam meg a testvérek között mindhárom nevet. A névpárok a következőképpen alakultak: *Gáspár* és *Boldizsár* 26, *Gáspár* és *Menyhért* 14, *Menyhért* és *Boldizsár* pedig 7. A három név közül tehát a leggyakoribb a *Gáspár* (56), a legritkább pedig a *Menyhért* (37). Apa-fiú viszonylatban is hasonló eredményt kapunk: négy családban fordul elő egyszerre mindhárom név, ötben a *Gáspár* és *Menyhért*, négyben a *Gáspár* és *Boldizsár*, és mindössze egyben a *Menyhért* és *Boldizsár* pár. Ez a szempont is azt mutatja tehát, hogy a legkevésbé jellemző variáció a *Menyhért* és *Boldizsár*.

Amellett, hogy ezek a számok ellentmondanak a középkori állapotról fentebb kapott képünknek, feltűnő, hogy az adatok közül a legkorábbi is 14. századi. (NAGY IVÁN gyakran nem ad meg évszámot, ezért a besorolást csak nagyjából lehet elvégezni, egy nemzedékre 30 évet számolva.) Csak a testvéreket tekintve a legtöbb adat a 15–16. századból származik (15. sz.: 19; 16. sz.: 22). A 17–18. századból jóval kevesebb, 7-7 névpárról vagy -hármáról van tudomásunk, a 19. századra pedig már csak 5 esik, bár ekkorra már sokkal több és pontosabb forrás állt a genealógusok rendelkezésére. Úgy tűnik tehát, hogy a három bölcs neve a 14. század végétől fokozatosan népszerűbbé vált a kora középkori helyzetéhez képest. A divat a 16. században érte el tetőpontját, a 19. századra pedig véget is ért. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a NAGY IVÁNTól gyűjtött 16–19. századi névpárok és -hármak viselői közül soknak a családjában önmagában állva már előfordult valamelyik a három név közül. Nem zárható tehát ki, hogy a névválasztást elsődlegesen egy családtagra való emlékezés motiválta, és csak másodsorban a kultusz, illetve hogy e korábbi név adta az ötletet a választáshoz. Ezzel szemben az ENGEL-féle 14–15. századi családfákon nem találtam ilyesfajta előzményeket: az általa közölt nevek egyáltalán nem illeszkedtek az adott család névadási hagyományaihoz. Ez még valószínűbbé teszi, hogy ezekben az esetekben a névadás motivációja a háromkirályok tisztelete volt.

A nevek szerinti bontás (1. táblázat) azt mutatja, hogy a legegyszerűsebb a *Menyhért* megterheltsége volt, e névre hatott a divat a legkevésbé, a legjelentősebb változás pedig a *Boldizsár*-ral történt.

Század	Névviselők száma		
	Gáspár	Menyhért	Boldizsár
14.	2	1	1
15.	12	6	6
16.	17	6	17
17.	5	2	3
18.	4	3	3
19.	–	3	3

1. táblázat: A névviselők számának időbeli alakulása egyes nevekre lebontva

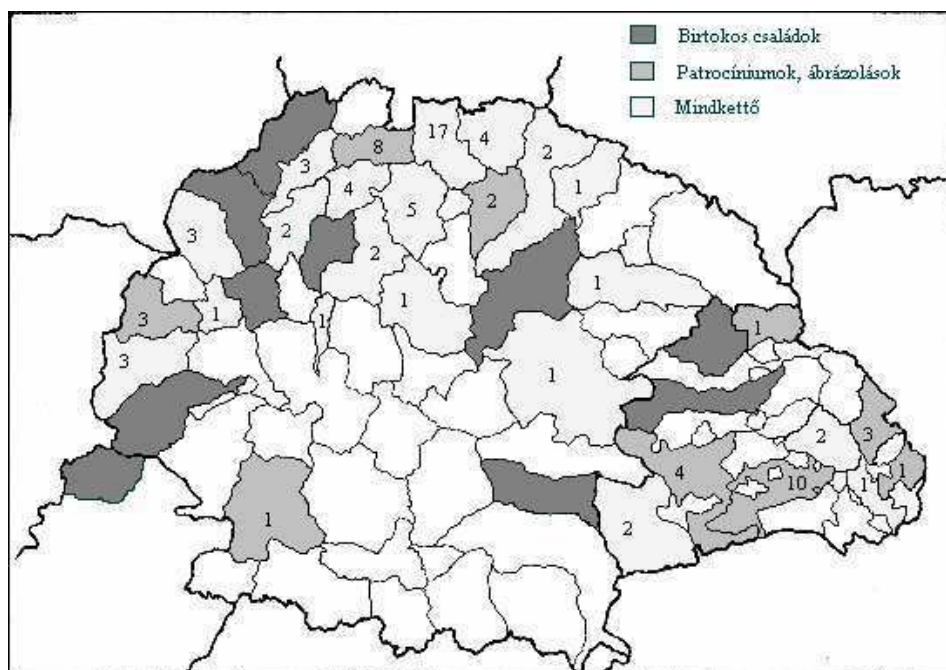
A *Gáspár* és a *Boldizsár* népszerűsége között – legalábbis az itt összegyűjtött, megfelelő mennyiségű forrás hiányában nem reprezentatív minta alapján – némi időbeli eltérést is megfigyelhetünk. Az előbbi esetében a nagy ugrás a 15. században következett be. A 16. századra már mérséklődött a növekedés üteme, a 17. századtól pedig ismét visszaesett a név népszerűsége. A *Boldizsár* száz évvel lemaradva követte a *Gáspár*-t: a 14. századi egy és 15. századi hat előfordulás után csak a 16. században ugrott fel 17-re a száma. Bár a következő időszakban gyorsabban visszaesett a *Gáspár*-nál, azzal ellentétben még a 19. században is találunk rá három adatot.

Elemzésünk tanulságait a fentebbi művészettörténeti tényekkel összevetve feltűnő egybeesést tapasztalunk: az oltárok, képek, szobrok stb. közül sok a 14. századból való, a többségük azonban a 15. századból származik, s a 16. századra már valamelyest csökkent a számuk. Érdeemes azt is megjegyezni, hogy ebben a korszakban főrangúak szívesen álltak modellt a napkeleti bölcseket ábrázoló alkotásokhoz (pl. Cosimo, Piero és Giovanni Medici Botticelli „Háromkirályok imádása” című 1475-ös képéhez; Szimbt.

háromkirályok a.). A bibliai történethez kapcsolódó liturgikus elemekre ugyan már a 11. század végéről van adatunk: Hartvik püspök idejében egy „Tractus Stellae” nevű csillagjátékot adtak elő a győri székesegyházban (BÁLINT 1976²: 145), a legenda első ismert magyar nyelvű feljegyzése azonban éppen a 16. század elejéről származik (Debreceni kódex) (BÁLINT 1976²: 139). A népszokások egy része feltehetőleg szintén kialakult már ekkorra hazánkban, Héderváry Lőrinc 1540-es levelében ugyanis megemlíti egy ún. csillagéneket (BÁLINT 1938: 159; l. még MNL. *csillagjárás* a.). Mindez azt sugallja, hogy a háromkirályok kultusza a 15. századra teljesedett ki Magyarországon, megerősödése pedig természetes következményként maga után vonta – mint láttuk, némi késéssel – a három ritka név népszerűbbé válását.

Arra a kérdésre, hogy miért ilyen későn érte el a magyarországi kultusz a tetőpontját, több magyarázat is lehetséges. BÁLINT SÁNDOR szerint a kevés patrocíniumnak elsősorban a téli ünnepek torlódása lehet az oka (BÁLINT 1976²: 136), az Árpád- és az Anjoukor legjelentősebb kultuszait figyelembe véve azonban más eshetőség is felmerül. Istvánnak, Imrének és Lászlónak, a „magyar szent háromkirályoknak” az együttes tiszteltét tanulmányozva többen is megemlítették, hogy a késő Árpád-korban kezdődő, majd az Anjouk által politikai okokból tudatosan megerősített kultuszra hatással lehetett a kölni ereklyék imádata is (l. pl. WEHLI 1986: 58, BARNA 2006: 100). A középkor folyamán szokásban volt ugyanis, hogy az aacheni zárándoklat során a bűneiktől megtisztulni vágyók a kölni dómot is útba ejtették (BÁLINT 1976²: 141). Így tett idősebb Erzsébet királyné, Károly Róbert özvegye is 1357-ben, Nagy Lajos pedig tíz évvel később ellátta az anyja által alapított aacheni magyar kápolnát István, Imre és László ereklyéivel (KLANICZAY 1986a: 70–1). Erre a szoros kapcsolatra utal a hármasszámon kívül az ábrázolások hasonló volta is: István idős uralkodóként, László középkorú lovagként, Imre pedig ifjú herecgként jelenik meg a festményeken, ugyanúgy az ember három korát megtestesítve, ahogyan igen gyakran a bibliai háromkirályok is (WEHLI 1986: 58–9). Mindezek alapján elképzelhető, hogy a magyar háromkirályoknak a 14. század végéig különösen erőteljes, központilag támogatott kultusza némileg háttérbe szorította bibliai előképeinek, illetve egyfajta párhuzamainak tiszteletét. Az Anjouk uralmának végével ez a nyomás csökkent, ráadásul a korábbi itáliai és francia hatást Zsigmond és Habsburg Albert, majd a 16. századtól, a Habsburgok alatt a német befolyás váltotta fel. Ez nyilvánvalóan erősíthette a kölni kultusz kisugárzását.

4. Földrajzi és társadalmi szempont. – A szentek kultuszának a névadásra gyakorolt hatását alaptételként elfogadva semmiképp sem hagyhatjuk ki a vizsgálatból a területi szempontot. Az 1. térkép a 4. pontban felsorolt háromkirály-patrocíniumok és -ábrázolások helyét veti össze azoknak a családoknak a birtokaival, amelyekben a három név párban vagy hármásban előfordult (részletesen l. az adattárban; a vaktérképért Reszegi Katalinnak tartozom köszönettel). Az érintett családok túlnyomó része több különböző megyében is rendelkezett földdel. Ezek esetében csak azokat a megyéket emelem ki, amelyek párhuzamba állíthatóak a patrocíniumok és ábrázolások elhelyezkedésével: a vizsgált szempontból ugyanis csak az a lényeges, hogy megvolt-e egyáltalán a lehetőség arra, hogy egy kegyhely közelsége hatást gyakoroljon a család névadására. A számok azt jelzik, hány településen volt az adott megyében háromkirály-patrocínium vagy -ábrázolás.

1. térkép: A háromkirály-patrocíniumoknak és -ábrázolásoknak, valamint a névviselek birtokainak földrajzi elhelyezkedése

Mint láthatjuk, a térkép jelentős mértékű egyezést mutat a két csoport között. Sőt, egyes településekről biztosan tudható, hogy a felsorolásban szereplő családok birtokában voltak: így Haraszt és Keresztfalu a Máriássyaké (FÉNYES 1851), Farkasfalva a Berzeviczyké, de a Görgeyek is bírták zálogban a 15. században (CSÁNKI 1: 269–70), Almakerék pedig a Becse-Gergely nemzetség itt nem említett másik, a településről elnevezett ágáé volt (KARÁCSONYI 1900/2004²: 246). A 18. századi adatokat e térképen nem közöltem, mivel egy részük már meglévő kultuszokra épült (pl. Győr, Aranyosmarót), többségük pedig a török utáni betelepítésekkel függ össze, és (mint az adattár idő szerinti felosztásából látható) nem volt hatással a nemesség névadására.

Alig van olyan megye, amelyben nem találunk megfelelést a patrocíniumi helyek és a családi birtokok között. Közelebbről megvizsgálva azonban ezekről is kitűnik, hogy többnyire egy-egy patrocínium vagy ábrázolás megyéjével szomszédosak: az észak-komáromi, trencsényi, nyitrai és honti birtokosokra egyaránt hathatott a pozsonyi, barsi, turóci kultusz, a zalaiaakra a vasi kegyhelyek, a varasdiakra a baranyai, a szabolcsiakra a zempléni, ungi, szatmári és bihari patrocíniumok; a belső-szolnokira szintén a szatmári vagy a besztercei, a kolozsira a bihari, az aradira pedig a hunyadi hatás sugározhatott ki.

Feltűnő, hogy a legtöbb patrocínium és ábrázolás, illetve a személynevek többsége is Észak- és Nyugat-Magyarországon (különösen a Szepességben és Liptóban), valamint

Erdély szászok lakta vidékén, illetve az ezzel határos székely székeken és megyékben fordul elő. Ha csak a patrocíniumok és az ábrázolások elhelyezkedését vizsgálánk, felmerülhetne a gyanú, hogy egységes előfordulásuk nem feltétlenül a kultusz elterjedésének irányára, területére utal, hanem csupán annak köszönhető, hogy e peremvidékeken kevesebb pusztításnak voltak kitéve az épületek, műalkotások, mint a középső, a török által uralt vidéken. A nevekkal való feltűnő egyezések azonban – bár a források pusztulása miatt ezekből is kevesebb maradt fenn a középső és a déli területeken – arra utalnak, hogy ez a párhuzam nem lehet véletlen.

A magyar királyokkal való, fentebb említett kapcsolatot alátámasztandó érdemes megemlíteni, hogy István, Imre és László együttes tisztelete a székelyek körében igen jelentős volt (BARNA 2006: 101); ez erősíthette a háromkirályok kultuszának itteni kibontakozását.

A német területekhez közeli nyugati példák és az erdélyi szász települések egyértelműen a kölni kultusz hatását tükrözik. A felvidéki esetek szintén erre vezethetők vissza: Észak-Magyarország német többségű településein, különösen a bányavárosokban és falvaikban nagy tiszteletnek örvendtek a háromkirályok, a barsi Vihnye egyik tárnája is az ő nevüket viseli, Körmöcbánya német bányászfalvaiban pedig háromkirályjátékokat adtak elő a tiszteletükre (BÁLINT 1976²: 136, MKL. *háromkirályok* a.); de a soproni és eperjesi német takácsok céhének is ők voltak a patrónusai (BÁLINT 1976²: 138–9, MKL. *háromkirályok* a.).

Az ország közbülső részeiről az előzőekkel szemben mindössze két adatunk akad. Kontrollanyagként remekül használhatóak Bács, Bodrog és Csongrád megye (SZABÓ 1954), valamint Szeged 1522-es (BÁLINT 1963) tizedlajstromai, hiszen éppen abból az időszakból származnak, amikor, mint láthattuk, a három név divatja elérte tetőpontját. Mivel ezek az alsóbb néprétegeket írták össze, arra is alkalmasak, hogy összevessük őket a fenti, nemesekre vonatkozó adatokkal. Az eredmény szintén alátámasztja az eddigi vizsgálatokat: egyik munkában sem találni példát a három név együttes megjelenésére. Mindkettőben a *Gáspár* a leggyakoribb, de előfordulása tíz alatt marad, a másik két névre pedig csak 3–4 elszórt adatunk van. Az ország középső és közép-déli területein tehát, legalábbis a parasztok, jobbágyok életében a 15. század végén, a 16. század elején a háromkirályok kultusza nem játszott jelentősebb szerepet.

Az említett két kivétel közül az egyik, a pécsi, mint korábban láthattuk, megelőzi a német hatást, a másik, a budai viszont egyértelműen a város német lakossága által átvett kölni kultusznak köszönhető, akárcsak az észak-magyarországi és erdélyi példák. A későbbi, 18. századi patrocíniumok (Bakonynána, Ráckeve, Tass, Környe, Rokító) szintén németek alapításai: a török miatt elnéptelenedett területekre betelepített lakosság hozta magával a háromkirályok tiszteletének hagyományát (MKL. *háromkirályok* a.). Az ekkoriban születő barokk oltárképek egy része a már korábban e vidéken élő kultusz hatására született (Aranyosmarót, Győr, Kolozsvár), más része szintén 18. századi német hatást tükröz: Szentendrénél jelentős német lakossága volt; Jászberényben is éltek németek, de valószínűleg ennél is nagyobb jelentősége van annak, hogy a 18. század első felében a Jászkunság a német lovagrend birtokában volt.

5. Az elemzés tanulságai. – A vizsgálathoz több, a névtannal érintkező tudomány-ágot is segítségül kellett hívnunk (kultusztörténet, művelődés- és művészettörténet, társadalom- és településtörténet, néprajz). Ezek segítségével megállapíthattuk, hogy a nemesség

körében a *Gáspár*, *Menyhért* és *Boldizsár* név párban vagy hármásban való előfordulásának hátterében a háromkirályoknak hazánkban a 15. századra kiteljesedő kultusza áll. Erre egyaránt bizonyítékot szolgáltatnak a kegyhelyek és a nevek földrajzi előfordulása közötti egyezések, illetve az a tény, hogy mindhárom név divatja a 15–16. században érte el tetőpontját. A források jellegéből következően adataink a nemesség köréből kerültek ki. Ám mint láthattuk, elsősorban olyan területeken bukkantak fel, ahol nagyobb számú német lakosság élt; valószínű tehát, hogy a polgárság körében a nemességnél jelentősebb arányban, nagyobb megterheltséggel fordultak elő. E feltevés igazolására érdemes volna áttekinteni a felvidéki bányavárosok, a szász települések és a nagyobb nyugat-magyarországi városok okleveles anyagát, ez az óriási idő- és energiabefektetést igénylő feladat azonban már meghaladja a tanulmány kereteit.

Adattár

I. Névhármások testvérek között

15. sz.: Baloghy család (Dobák rokonsága): Benedek fiai (NAGY 1: 149, 13: 57); Battyáni család: András fiai (ENGEL 2003); Divék nb. Akor-ág: János fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 428–32); Gútkeled nb. Rakamazi ág, Szakolyiak: Bálint fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 482–3); Marsóvszky család: Balázs fiai (NAGY 7: 341); Tomaj nb. Abádi család: Lőrinc fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 1022–3); Pok nb. Poki család: Antal fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 897).

16. sz.: Ákos nb. Pocsaji ág, Álmosdi Csire család: György fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 133–4); Kendi család: IV. János fiai (NAGY 6: 543); Pogány család, Zsigmond ága: IV. Péter fiai (NAGY 9: 354, 373).

17. sz.: Macskási család: Boldizsár fiai (?) (NAGY 7: 218–9); Molnár család: Mátyás fiai (NAGY 7: 544).

18. sz.: Görgey család: Vilmos fiai (NAGY 4: 437, 442); Olgyai család: Gáspár fiai (NAGY 8: 218, 221).

19. sz.: Gyene (Tyukodi) család: Antal fiai (NAGY 13: 262); Kállai (nagykállói): VI. Ferenc fiai (NAGY 6: 30).

II. Név párok testvérek között

1. Gáspár és Menyhért

14. sz.: Zsombor nb. Ördög (sólyomkői) család: Mihály fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 563).

15. sz.: Nádasdi nb. Nádasdi család: András fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 841–3); Báncsa nb. Mátyás fiai (ENGEL 2003); Bogátradvány nb. Rákóczi család: István fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 280–2); Kartal nb. Cikó család: Básta N. fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 762–6, NAGY 3: 197); Oroszlánkeői (Szlopnai) család: Menyhért (v. Gáspár ?) fiai (NAGY 8: 279); Szemere nb. Csúzi család: Péter fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 967–70).

16. sz.: Varkocs (Varkócz ~ Varkoch) család: Kristóf fiai (NAGY 12: 64–5); Raksányi család: János fiai (NAGY 9: 621, 626); Sréter család, I. György ága: apa neve ismeretlen (NAGY 10: 351).

17. sz.: Bossányi család: II. Imre fiai (NAGY 2: 207, 209); Bedekovich (komori) család: András fiai (NAGY 1: 269).

18. sz.: Gútkeled nb. Farkas-ág, Gúti család: János fiai (NAGY 13: 259, KARÁCSONYI 1900/2004²: 523–6); Ugron család: Tamás fiai (NAGY 11: 366).

2. Menyhért és Boldizsár

16. sz.: Necpáli Justh család: András fiai (ENGEL 2003, NAGY 5: 371); Zólyomi rokonság, Balassa(gyarmati) család: Ferenc fiai (ENGEL 2003); Vladár család: Lőrinc fiai (NAGY 12: 249, 255).

18. sz.: Fűr család: Gáspár fia Gáspár fiai (NAGY 13: 243–4)

19. sz.: Máriássy család: Boldizsár fiai (NAGY 7: 305, 310); Rakovszky család: Gáspár fiai (NAGY 9: 611–9); Ruttkay család: István fiai (NAGY 9: 832).

3. Gáspár és Boldizsár

14. sz.: Macskási család: Balázs fiai (?) (NAGY 7: 218–9).

15. sz.: Baksa rokonsága, Kellemesi család: Basó Péter fiai (ENGEL 2003); Gútkeled nb. Farkas-ág, Gúti Ország család: Mihály fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 523–6); Hahót nb. Buzád-ág: László fiai (ENGEL 2003, KARÁCSONYI 1900/2004²: 579–81); Ivánci család: Ajakas György fiai (ENGEL 2003); Spáczay (korompai) család: Mihály fiai (NAGY 10: 325); Aba nb. Rhédey család: Péter fiai (NAGY 9: 743).

16. sz.: Becsegergely nb. Erdélyi (somkeréki) család: Tamás fiai (ENGEL 2003); Drágfi (bélteki) család: János fiai (ENGEL 2003); Mikola rokonsága, Gyerőfi (vásárhelyi) család: Salatiel fiai (ENGEL 2003); Niczky család: László fia Ferenc fiai (I. Gáspár és Boldizsár) (NAGY 8: 149); Somi család: Józsa fiai (ENGEL 2003); Henter család: Dénes fiai (NAGY 5: 91); Baloghy család (Dobák rokonsága): János fiai (NAGY 1: 149, 13: 57); Jeszenszky (nagyjeszeni): III. István fiai (NAGY 5: 336–7); Patócsy család: I. Miklós fiai (NAGY 9: 156); Pethő család: II. János fiai (NAGY 9: 259); Sárkány család: Mihály fiai; Zala (NAGY 10: 56); Draveczy család: Menyhért fiai (NAGY 3: 395); Ják nb. Sitkei család: II. Kristóf fiai (NAGY 10: 236–7); Kornis (göncruszkai) család: I. György fiai (NAGY 6: 358–9).

17. sz.: Pogány család, Zsigmond ága: IV. Imre fiai (NAGY 9: 354, 373); Niczky család: István fia Ferenc fiai (II. Gáspár és Boldizsár) (NAGY 8: 149); Zauner család: az apa nem ismert (NAGY 12: 327).

18. sz.: Berzeviczy család, Szaniszló ága: György fiai (NAGY 2: 55); Inkey család: I. János fiai (NAGY 13: 291).

III. Apa-fiú viszony

15. sz.: Oroszlánkeői (Szlopnai) család: Menyhért (v. Gáspár?) fiai, Gáspár és Menyhért (NAGY 8: 279); Spáczay (korompai) család: Mihály fia Gáspár (I. fent) fia Menyhért (NAGY 10: 325).

16. sz.: Draveczy család: Menyhért fiai Gáspár és Boldizsár (NAGY 3: 395); Mokcsay család: Menyhért fia Gáspár (NAGY 7: 538–9); Visnyovszky család: Menyhért fia Gáspár (NAGY 12: 215).

17. sz.: Bedekovich (komori) család: Boldizsár fia Boldizsár fia Gáspár (NAGY 1: 268–9); Kornis (göncruszkai) család: II. Gáspár fia Boldizsár (NAGY 6: 358–9); Ráthonyi család: Boldizsár fia Gáspár (NAGY 9: 644–5, 652).

18. sz.: Berzeviczy család, Szaniszló ága: Gáspár (I. fent) fia Menyhért (NAGY 2: 55); Dávid (turócszentpéteri és isztebnyei) család: Gáspár fia Boldizsár (NAGY 3: 252, 256); Olgyai család: Gáspár fiai Gáspár, Menyhért és Boldizsár (NAGY 8: 218, 221); Fűr család: Gáspár fia Gáspár fiai Menyhért és Boldizsár (NAGY 13: 243–4).

19. sz.: Máriássy család: Boldizsár fiai Boldizsár és Menyhért (NAGY 7: 305, 310); Rakovszky család: Gáspár fiai Menyhért és Boldizsár (NAGY 9: 611–9).

IV. Patrocíniumok, ábrázolások

1. Észak-Magyarország: Turóc: Mosóc, Turócszentmárton, Znióvárálja; **Liptó:** Dovalló, Dubrava, Kispalugya, Liptószentmária, Liptószentmiklós, Németlipcse, Okolicsnó, Szmrecsány; **Szepes:** Haraszt, Farkasfalva, Felka, Keresztfalu, Késmárk, Kislomnic, Lándok, Lőcse, Malompatak, Nagylomnic, Nagyőr, Nagyszalók, Podolin, Szepeshely, Szepesszombat, Szepesvárálja, Zsigra; **Sáros:** Bártfa, Héthárs, Kisszeben, Sztankahermány; **Zólyom:** Garampéteri, Korpona, Nagyócsa, Osztroluka; **Gömör és Kis-Hont:** Hizsnyó, Karaszkó, Martonháza, Rimabrezó, Szentsimon; **Abaúj:** Kassa, Vizsoly; **Zemplén:** Bodrogszög, Priszlop; **Ung:** Gerény; **Pozsony:** Nagyszombat, Pozsony, Pozsony-szentgyörgy; **Bars:** Aranyosmarót, Körmöcbánya; **Nógrád:** Etfelva, Nagylibercse; **Heves:** Eger. – **2. Dunántúl és Drávántúl: Sopron:** Sopron, Sopronbánfalva, Udvard; **Győr:** Győr; **Vas:** Kőszeg, Nagytótlak, Velemér; **Pilis:** Buda; **Baranya:** Pécs. – **3. Kelet-Magyarország és Erdély: Szatmár:** Nyírcsászári; **Bihar:** Nagyvárad; **Beszterce:** Beszterce; **Hunyad:** Óraljaboldogfalva, Zeykfalva; **Fehér:** Abrudbánya, Almakerék, Boroskrakó, Gyulafehérvár; **Szászföld (Királyföld, később Nagy-Küküllő):** Alsóbagom, Baráthely, Berethalom, Brulya, Nagyekemező, Medgyes, Segesvár, Somogyom, Sorostély, Szászbogács; **Udvarhelyszék:** Rugonfalva, Székelyzsombor; **Csikszék:** Csíkcsatószeg, Csíkmenaság, Csíksomlyó; **Sepsiszék:** Sepsiköröspatak; **Kézdiszék:** Gelence.

V. Birtokosok

1. Észak-Magyarország: Trencsén: Marsóvszky, Oroszlánkeői, Visnyovszky, Zauner; **Turóc:** Dávid, Jeszenszky, Justh, Raksányi, Rakovszky, Ruttkay, Vladár; **Szepes:** Berzeviczy, Draveczy, Görgy, Máriássy, Varkocs; **Sáros:** Berzeviczy, Kellemesi, Varkocs; **Zólyom:** Balassa, Baloghy, Rakovszky, Sréter; **Gömör és Kis-Hont:** Máriássy; **Zemplén:** Rákóczi; **Ung:** Mokcsay; **Pozsony:** Olgyai, Spáczay; **Nyitra:** Divék nb. Akor-ág, Bossányi; **Bars:** Bánca nb.; **Hont:** Baloghy; **Észak-Komárom:** Csúzi; **Nógrád:** Baloghy, Molnár, Rakovszky; **Heves:** Abádi, Fűr, Rhédey. – **2. Dunántúl és Drávántúl: Győr:** Poki; **Vas:** Battyáni, Hahót nb. Buzád-ág, Ivánci, Nádasdi, Niczky, Pethő, Sitkei; **Pilis:** Cíkó; **Zala:** Battyáni, Hahót nb. Buzád-ág, Inkey, Pogány, Sárkány; **Varasd:** Bedekovich. – **3. Kelet-Magyarország és Erdély: Szabolcs:** Kállai, Szakolyi, Gúti; **Szatmár:** Drágfi, Gúti, Gyene, Kendi, Ráthonyi, Szakolyi; **Bihar:** Álmosdi Csire, Ördög, Patócsy; **Belső-Szolnok:** Becsegergely nb. Erdélyi, Patócsy; **Kolozs:** Gyerőfi, Somi; **Arad:** Patócsy; **Hunyad:** Macskási; **Udvarhelyszék:** Kornis, Ugron; **Sepsiszék:** Henter.

Hivatkozott irodalom

- AnjOkm. 1–4. = NAGY IMRE szerk. 1878–84. *Anjoukori okmánytár*. Budapest.
- BÁLINT SÁNDOR 1938. *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Budapest.
- BÁLINT SÁNDOR 1963. *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetékei*. MNyTK. 105. Budapest.
- BÁLINT SÁNDOR 1976.² *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest.
- BARNA BÁLINT 2006. A középkori Szent Imre-kép. *Studia Caroliensia* 2006/3–4: 91–110.
- BERRÁR JOLÁN 1950. A magyar női nevek társadalmi megoszlása a XI–XIV. században. *Magyar Nyelv* 46: 66–9.
- BL. = HAAG, HERBERT 1989. *Bibliai lexikon*. Budapest.
- DÜMMERTH DEZSŐ 1982. *Az Anjou-ház nyomában*. Budapest.
- ENGEL PÁL 2003. Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD könyvtár 4. Családtörténet, heraldika, honismeret*.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1989. Az Árpád-kori névvonatkoztatás vitás kérdései. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest. 223–8.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1918. Hiteleshely mint névmagyarázó. *Magyar Nyelv* 14: 169–73.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*. 1–2. Pest.
- GULYÁS ÉVA 1997. Szent György középkori kultusza és legendája a néphagyományban. In: SZABÓ LÁSZLÓ – TÁLAS LÁSZLÓ – MADARAS LÁSZLÓ szerk., *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 10. Szolnok. 187–205.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A kereszténység fölvetelének hatása a magyar névhasználatra. In: JANKOVICS JÓZSEF – MONOK ISTVÁN – NYERGES JUDIT szerk., *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*. Budapest–Szeged. 2: 1062–7.
- HOKI. = BR. RADVÁNSZKY BÉLA – ZÁVODSZKY LEVENTE szerk. 1909. *A Hédervár-család oklevéltára* 1. Budapest.
- HORPÁCSI ILLÉS 1989. Kultusz és divat szerepe a névadásban (Különös tekintettel az Anna és a Mária névre). In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest. 234–7.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1900/2004.² *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest. Reprint.
- KárOkI. = GÉRESI KÁLMÁN szerk. 1882. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* 1. Budapest.
- KLANICZAY GÁBOR 1986a. Az Anjouk és a szent királyok. Fejezet a középkori szenttisztelet történetéből. In: TÜSKÉS GÁBOR szerk., „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Budapest. 65–87.
- KLANICZAY GÁBOR 1986b. Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok. In: FÜGEDI ERIK szerk., *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest. 15–32.
- KLANICZAY GÁBOR 2000. *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest.
- KML. = SEIBERT, JUTTA szerk. 1986. *A keresztény művészet lexikona*. Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 1971. A történeti személynév kutatás néhány kérdése. In: HAJDÚ MIHÁLY – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései. Tanulmánygyűjtemény*. Nyelvtudományi Dolgozatok 6. Budapest. 27–34.
- KOROMPAY KLÁRA 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének*. NyelvÉrt. 96. Budapest.
- KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC 2000. *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged.

- LÉSTYÁN FERENC 2000.² *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai* 1–2. Kolozsvár.
- MEZŐ ANDRÁS 2003. *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Budapest.
- MIKESY SÁNDOR 1969. Tisztelettörténet és névtudomány. *Magyar Nyelv* 65: 444–8.
- MKL. = DR. DIÓS ISTVÁN főszerk. 1998. *Magyar katolikus lexikon* 4. Budapest.
- MNL. = ORTUTAY GYULA főszerk. 1979. *Magyar néprajzi lexikon* 2. Budapest.
- NAGY IVÁN 1857–1868. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1–13. Pest.
- PAIS DEZSŐ 1921–1922. Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–63, 18: 26–34.
- PAIS DEZSŐ 1960. Szempontok Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája*. Budapest, 93–105.
- RAJSLI ILONA 2007. A keresztnévadási szokások változása Bácskában. *Névtani Értesítő* 29: 235–41.
- SLÍZ MARIANN 2000. *Az Árpád-ház névadása Géza fejedelemtől III. Andrásig*. MND. 168. Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2006. Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései. *Névtani Értesítő* 28: 171–80.
- SLÍZ MARIANN 2008. Az egy személyre vonatkozó adatok mennyiségének szerepe a névtörténeti kutatásokban. *Névtani Értesítő* 30: 121–34.
- SOÓS MÓNKA 1998. *Az ikrek névadása Kápolnásnyéken és Velencén*. MND. 154. Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN 1954. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. MNyTK. 86. Budapest.
- Szimbt. = PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT 1997. *Szimbólumtár. Jelképek, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest.
- WEHLI TÜNDE 1986. Az 1083-ban kanonizált szentek kultusza középkori művészetünkben. In: FÜGEDI ÉRIK szerk., *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest. 54–60.

SLÍZ MARIANN

**MARIANN SLÍZ, The effects of the cult of the Three Magi on naming practices
in medieval and early modern times**

The author examines the occurrences of the names *Gáspár* (Caspar), *Menyhért* (Melchior) and *Boldizsár* (Balthasar) in the naming practices of the nobility in medieval and early modern times. Comparing the period of the first appearances and first portrayals of the Three Magi as patron saints with the era of the occurrences of the names in pairs or in trios within noble families, the author concludes that the cult of these saints in Hungary was at its height in the 15th century and naming practices followed the trend in cult with some slight delay. Striking conformity is observed when locations of the appearances and portrayals as patron saints are compared to the locations of the manors of the name bearers. These three names are considered to be rare; thus, their appearances mainly in regions of Northern Hungary and Transylvania inhabited by German miners as well as in western counties affected by the flourishing cult of the saints in the nearby Holy Roman Empire clearly reflect the influence of the popularity of the saints on naming practices.

PEST PATAKA¹

A Hont vármegyének Nógráddal határos keleti szélén, az Ipolytól északra fekvő Paloja helység környékén birtokos család ágai 1337-ben, a váci káptalan előtt osztályt tettek birtokaikról, falvaikról, vagyis addigi közös birtokukat felosztották a család egyes ágai között, és ezt a megállapodást a káptalan írásba foglalta. A latin nyelvű oklevél (CD. 8/4. 267–8) a három részre osztott Paloja, valamint a szomszédos Lom és Nénye birtokoknak, illetve birtokrészeknek a felosztás során kijelölt új határvonalait, azok egyes szakaszait is leírja.

Az egyik határszakasz leírása így indul: „Primo incipiendo a parte occidentali inferiori parte Pestpataka, circa fluuium Kirtus, est vna meta terrea, deinde directe transit versus orientem ad magnum montem, et ibi in latere montis super lapidem est incisum signum crucis pro meta, et inde transit directe montes versus orientem, usque possessionem Kirtus, filiorum Madach” (CD. 8/4. 267).

Magyarra fordítva: „Megkezdvén (a határjárást) az első, föld(ből hányt) határjel a *Pest pataka* alsó szakaszának nyugati partján, a Kürtös folyó közelében van, azután (a határ) egyenesen átkel (a patakon) kelet felé a nagy hegyhez, és ott a hegy oldalában a sziklába vésett kereszt jegye a határjel, és innen (a határ) egyenesen áthalad a hegyeken kelet felé, egészen a Madách fiak Kürtös nevű birtokáig.”

Az 1337. évi *Pest pataka* helynévre több magyar nyelvész is felfigyelt, de helyét földrajzilag pontosan megállapítani egyikük sem tudta, illetve meg sem kísérelte. Csak a víznév előtagjaként szereplő *pest* szó jelentését igyekeztek megfejteni. JAKUBOVICH EMIL (1914: 280) *caminus*, *Ofen*, tehát ’kemence’-ként értelmezte. MELICH JÁNOS (1938: 132–3) a Nógrád és Hont megye határterületén a Kürtös folyóba torkolló *Pest pataka* vízfolyás nevét a Küküllő megyei Mészpest patakával (*Meezpestpataka*) meg az Abaúj-Torna megyei Kemence patakával (*Kemenche pathaka*) vetette össze, tehát a *Pest* helynevet ő is egyértelműen ’kemence’ értelműnek tartotta. KNEZSA ISTVÁN (1963: 30) is említi az 1337. évi oklevélben szereplő *Pest pataka* víznevet, de értelmezésének kérdésében ő nem foglalt állást.

Ez a *Pest pataka* földrajzi név az én figyelmemet is fölkelte, mert a *pest* szónak etnikumot jelző értéke van (KNEZSA 1963). Az ósszláv eredetű *pešča* szónak az ósszlávban és az óbolgárban is kettős jelentése volt: jelentett ’kemence’-t és ’barlang’-ot is; a honfoglalás kori magyarság is ilyen kettős jelentéssel vette át a *pest* szót a Kárpát-medencében meghódolt bolgár jellegű szláv nyelvjárást beszélő népelemektől. De ez a szó a középkori magyar nyelvben az országnak csak azokon a vidékein honosodott meg, ahol a honfoglalást követően a magyarság az ilyen népelemekkel hosszabb időn át együtt élt. Hogy a szó kettős jelentése ne okozzon félreértést, a *pest* szót a magyarság rendszert jelzői előtaggal toldotta meg. Ha mészégető kemencét akart megjelölni vele, akkor

¹ Juhász Dezsőnek és Zoltán Andrásnak gondolatébresztő, értékes észrevételeikért ezúton mondok őszinte köszönetet.

mészpest-et írt vagy mondott, a barlangot, sziklaüreget pedig *kőpest*-nek, az üreges sziklát meg *pestkő*-nek nevezte. Ezek a középkori magyar földrajzi köznevek több helyütt is földrajzi nevekké, helynevekké kövülve maradtak ránk.

Az idézett 1337. évi oklevélben szereplő *Pest pataka* helynév további vizsgálata hármas feladat elé állított. Először meg kellett állapítanom a ma már e néven nem ismert patak pontosabb földrajzi helyét. Majd annak ismeretében meg kellett vizsgálnom a hely földtani-közzettani viszonyait, hogy el lehessen dönten, vajon a kérdéses középkori magyar víznévadás indítéka *mészpest* avagy *kőpest* lehetett-e. Végül a *Pest pataka* helyének pontosabb megállapítása után vizsgálnom kellett, hogy e kis vízfolyás tágabb környezetében valóban kimutatható-e óbolgár jellegű nyelvjárást beszélő délszláv népelemek honfoglalás kori, illetve azt követő jelenléte. E feladatok megoldása egyrészt levéltári és szakirodalmi kutatást igényelt, másrészt nélkülözhetetlenül megkövetelte a helyszíni, terepi kutatómunkát is.

Először az oklevél szövegét ismételten, gondosan elemeztem, azután tanulmányoztam Pálojta és szomszédsága középkori birtokviszonyait meg történeti földrajzát (BAKÁCS 1971: 67–9; GYÖRFFY 3: 231–2, 4: 264–5) és különös alaposággal természeti földrajzi meg vízrajzi képét is. Mindezek egybevetésével arra a következtetésre jutottam, hogy az 1337. évi oklevél idézett soraiban a mai Felsőpálojta (szlk. Stredné Plachtince) és Lom (később Dacsólám, szlk. Dačov Lom) falvak közti középkori határ egy szakaszának leírása szerepel.

De hogy ezt megállapíthassuk, és a *Pest pataka* helyének kérdéséhez is közelebb jussunk, fel kellett oldanunk egy látszólagos ellentmondást, amely nyilván többeket is félrevezetett. Az 1337. évi, idézett oklevélben szereplő és a birtokos családok által egymás közt felosztott hatalmas birtoktest, benne Középső- és Felsőpálojta, Nénye és Lom településekkel, teljes egészében a történelmi Hont megye területén fekszik. A mai térképeken szereplő Kürtös egy szakaszán a történelmi Hont és Nógrád megyék határán, majd teljesen Nógrád megye területén folyik északról dél felé. Az oklevélben szereplő Kürtös folyó viszont Hont megye területén, Lám, Felső-, Középső- és Alsópálojtán keresztül fut ugyancsak déli irányba, ahol végül a Nógrád megyei Kürtössel egyesülve torkollanak az Ipolyba.

Eszerint az Ipolyba ömlő Kürtös folyócska felsőbb szakaszán két ágból egyesül, a keleti ág Nógrád, a nyugati ág Hont megye területén fut hosszú szakaszon, és a középkorban mindkét ágot Kürtösnek nevezték. Ez nem szokatlan, nem egyedülálló eset. A középkorban ugyanis az ilyen, felsőbb szakaszukon két vagy több ágból egyesülő folyók ágait rendszerint azonos névvel jelölték, csak utóbb tettek valamilyen jelzői előtaggal különbséget köztük (pl. a Körös vagy a Tisza esetében is).

A *Pest pataka* kelet felől torkollik abba a Kürtösbe, amelyik Lám felől Felsőpálojta felé Hont megye területén folyik. Az oklevél idézett soraiból kitűnik, hogy keresett patakunknak a Hont megyei Kürtös folyóba való betorkollásától hosszan halad még kelet felé honti területen a határvonal, és átkel egy nagy hegyen is, míg elér a Madách család *Kürtös* nevű birtokának nyugati széléhez, amely egyben Hont és Nógrád megyék határa is. A Madáchok Nógrád megyei Kürtös birtoka egyébként a területén átfolyó és ma is *Kürtös* nevű folyóról kapta nevét.

A Kürtös folyónak már HUNFALVY JÁNOS (1865. 3: 292) földrajzprofesszor is a keleti, Nógrád megye nyugati határán lefutó ágát nevezi csak *Kürtös*-nek, nyugati, Hont

megyei ágát pedig *Palojtai-patak*-nak. A mai szlovák térképeken is a keleti folyóág neve *Krtiš*, a nyugati ágé pedig *Plachtinský potok*.

Az 1337. évi oklevélben szereplő azon Kürtös folyó, amelybe a Pest pataka torkollik, az oklevél elemzéséből következően csak a mai Palojtai-patak lehet. Ebbe a patakba pedig, az 1 : 10 000-es léptékű szlovák kiadású térképről megállapíthatóan, kelet felől csupán két szűk, sziklás völgyön érkezik vízerecske Felsőpalojta és Dacsólám között. Az egyik Felsőpalojtától északra 4 km-nyire, a másik 6 km-nyire torkollik kelet felől a Palojtai-patakba. E két völgy valamelyikének torkolati szakaszában keresztezte a két település közti középkori határvonal a Pest patakát, amelynek helyét ezek szerint már 2 km-nyi pontossággal meg tudtam határozni.

A Felsőpalojta és Dacsólám között húzódó hegyek kőzetviszonyairól terepbejárásom előtt földtani térképekből tájékozódtam. Ezek szerint a hegyvonulat vulkáni kőzetekből épül fel, mészkő-előfordulás a környéken nincs. Ha ez helytálló, akkor teljességgel kizárható, hogy a névadás indítéka egy *mészpest*, mészégető kemence lett volna, tégláégető kemencére pedig a sziklás hegyek közt, ahol az építkezésekhez kő van elég, még kevésbé volt szükség. Valószínű névadási indíték lehetett viszont egy *kőpest*, mert kisebb sziklaüreg vulkáni kőzetekből álló hegyek közt is gyakran előfordul.

Ezért úgy ítélt meg, hogy itt is érvényes lehet az a több évtizedes kutatásaim nyomán kialakított megállapításom, hogy a hegyek közti sziklás helyek *pest* elő- vagy utótagú földrajzi neveinél a névadás indítéka nagy valószínűséggel valamely barlang vagy a vulkáni kőzetekben is előforduló kisebb sziklaodú lehet (DÉNES 1973, 1975, 1983, 1997, 2005). A *pest pataka* helynév jelentése pedig ez esetben 'barlang pataka, odvaskő pataka' lenne. Hogy ez a föltevésem helyes-e, ezt csak a patak helyének beazonosítása és a helyszín alapos földrajzi megkutatása döntheti el, ezért ennek a helyszínnak rég tervezett, de sokáig halogatott bejárását beillesztettem 2002. évi felvidéki kutatóútam napirendjébe.

Helyszíni bejárásomra a szlovákul anyanyelvi szinten beszélő Benedek László rimaszombati barlangkutató barátom kísért el. Terepi munkánk során Középpalojtán találtunk hasznos adatközlőre, az idős Jan Mäsiar személyében, aki a környék minden zegézugát ismeri, és falujának krónikása is volt. Nagyobb barlangról nem tudott a környéken, de amikor azt kérdeztük tőle, hogy ismer-e valahol a völgyoldalokban kisebb sziklaüregget, nyomban felsorolt többet is. Közülük egyiknek helyét a Felsőpalojtától északra mintegy 6 km-nyire, a Palojtai-patak keleti partján épült kis vadászház mellett lefutó sziklás völgyben jelölte meg, ahol egy kis vízfolyás is van. Ez a kis völgy, a benne folyó patakocskával megfelelt az oklevélben foglalt leírásnak. A tőle délre húzódó és a térkép alapján még számításba jöhetőnek ítélt, másik patakos völgyben adatközlőnk szerint nincs ismert sziklaüreg. Megkérdeztük tőle azt is, hogy működött-e a falu környékén, esetleg a hegyek közt valahol mészkemence. Emlékezett rá, hogy előfordult, hogy valaki az ideszállított mészkőből a falu közelében, az erdőszélen épített égetőkemencét, de arról sosem hallott, meg elképzelhetetlennek is tartja, hogy valaki fölvigye a hegyek közé a mészkövet kiegészíteni, hogy aztán lehozza újra a faluba az építkezéséhez.

Terepbejárásunk során megtaláltuk a vadászház melletti szűk völgyet, amelyből valóban vízér fut le a Palojtai-patakba. A bejárásomon kísérő Benedek Lászlóval szikláról-sziklára kapaszkodva haladtunk északkelet felé a meredeken emelkedő szűk, egyre inkább szurdokjellegű, hatalmas sziklatömbökkel borított medrű vízmosásvölgyben, a vízerecske mellett. Mintegy fél km megtétele után a szurdokvölgy kettéágazott, itt a

kelet felé kanyarodó ágból érkezett az egyre kisebb hozamú vízfolyás, azt kellett követnünk. Nem sokkal az elágazás után elérkeztünk az erecske forrásához, és ugyanakkor a szurdok északi oldalában szemünkbe tűnt egy lapos sziklaüreg nyílása, amely a hegy vulkáni kőzeteinek rétegei között alakult ki. Főtéjét egy lávaömlés által össze cementált kődarabokból álló, rendkívül kemény, páncélszerű kőzetréteg képezte, amely alatt lévő lazább, tufás réteget valószínűleg a vízmosásban időnként lefutó vizek erodálták ki évezredekkel ezelőtt, amikor a patak még nem vágta be medrét a mai mélységig a völgy talpába, és a vízmosásban lefutó áradmányvizek a sziklaüreg szintjében fejtették ki oldalazó eróziójukat. A lapos sziklaüreg mintegy 5 m szélességű nyílása, a benne évszázadok alatt fölhalmozódott hordalék, avar és talaj torlasza miatt, a középrészén 50–60, a szélein mindössze 25–30 cm magasságú. Ez ma akadályozza a teljes behatolást, de derékgig becsúsztatva, onnan egy közel 4 m hosszú faággal mélyre benyúlva és azzal körbetapogatgatva megállapítható volt, hogy belül terjedelmes az üreg, amelybe a patak névadása idején, minden bizonnyal még az Árpád-korban, valószínűleg kényelmesebben be lehetett jutni. A barlang szájáról, dokumentálás céljára, Benedek László fényképeket is készített.

Terepbejárásunk igazolta, hogy a Palojtai-patak – amelyet a középkorban *Kürtösnek* neveztek – egyik baloldali, kelet felől érkező mellékvizének eredete közelében valóban van az erdőt járó emberek, vadászok által ma is ismert és számon tartott, elég jelentős sziklaüreg. Ezzel megnyugtatóan igazolódni látszik egyrészt, hogy ez a közvetlenül a sziklaüreg alatt fakadó erecske lehet a középkori *Pest pataka*, másrészt hogy a patak névadója, névadásának indítéka több évtizedes kutatási tapasztalataim nyomán szerzett és az előbbieken idézett tapasztalataimnak megfelelően valóban egy, az eredete táján nyíló barlang, középkori szóhasználatunkkal *pest* lehetett. A középkori *Pest pataka* helynév akkori jelentése tehát mai magyar nyelven 'barlang pataka' volt (DÉNES 2005).

Ami a sziklaüreg tövében fakadó vízfolyásnak az idézett oklevélben szereplő *Pest pataká*-val való azonosítását illeti – bár az szinte bizonyossággal, hogy a szomszédos patakos völgyben nem lehetett az Árpád-korban a patak partján, a vulkáni kőzetben egy másik hasonló sziklaüreg is, amelynek szája az évszázadok során feltöltődött, és mára már az emléke is elenyészett. Ez a helyszín rögzítésében is legfeljebb csak két km-nyi eltolódást jelentene, de ami névtani kutatásunk szempontjából a lényeg: a névadás indítékán semmit sem változtatna. Mert azt viszont teljességgel kizárhatjuk, hogy az oklevél alapján a helyszínen egyértelműen meghatározható szűk környéken, a vulkáni kőzetekből fölépült hegyvonulatban valaha is mészkemencét épített volna valaki. Nincs ember, aki valamelyik közeli faluba az építkezéséhez a távoli mészkővidékek valamelyikéről szekéren ideszállított mészkövet még kilométereken át fölhurcolja a hegység vulkáni sziklái közé, aztán kiégetés után lehozza ismét, vissza a faluba, holott itt a környék falvaiban a települések széléig lehúzódnak az erdők, nem kell a kemence fűtéséhez szükséges fáért messzire menni.

Az adott helyen a *Pest pataka* vízfolyás bizonyára még Árpád-kori névadói kétségtelenül magyarok voltak, a honfoglaló magyarság pedig a 'barlang' jelentésű *pest* főnevet a Kárpát-medencében meghódolt, bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélő népelemektől – mint hangsúlyoztam – csak azokon a vidékeken vehette át, ahol akkor ilyenek is éltek. (Ez a megállapítás azonban semmiképpen sem értelmezhető úgy, hogy a magyar honfoglalás idején az egész Felvidéket délszláv lakosság népesítette volna be, és hogy a mai szlovákok elődei délszlávok lettek volna.)

Természetesen nemcsak a *Pest pataka* víznév utal arra, hogy az Ipoly vidékén, Nógrádban és Hontban a honfoglalást követően, az Árpád-korban a magyarok mellett és között bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélő népelemek is éltek, hanem több más helynév is. Csak példaképpen említem az Ipoly-parti Balassagyarmattól délre az Árpád-kori Nándor falut (ma Magyarnándor), amelynek neve első lakóira, dunai bolgárokról utal. GYÖRFFY (4: 276) is leszögezi, hogy „Nándor [...] dunai bolgárokról elnevezett falu”. Ugyanő a középkorban Losonctól keletre, az Ipoly felsőbb szakaszának bal partja közelében álló két Daróc falu nevét is egyértelműen bolgár-szláv helynevekként azonosítja (GYÖRFFY 4: 211). Hont megyében pedig nemcsak a *Pest pataka* víznév előtagja utal a honfoglalás után e vidéken élt bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélő népelemekre, hanem az Ipoly kanyarulatától északnyugatra fekvő Fegyvernek falu határában 1522-ben említett *Ombol vize* (*aqua Ombol*) víznév is (BAKÁCS 1971: 116). A Gömör–Tornai-karsztvidéken általam már az Árpád-korból kimutatott ’víz, víznyelő’ jelentésű *omboly* > *zomboly* > *zsomboly* földrajzi köznevünknek és a belőle származó helyneveknek az etimológiáját, a szó szláv eredetét és a honfoglalás idején azon a vidéken meghódolt, bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélő népelemektől való átvételét még az 1970-es években megállapítottam (DÉNES 1979, 1983). Szófejtésemet KISS LAJOS nemcsak elismeréssel fogadta, hanem annak szélesebb szlavisztikai hátterét felvázolva meg is erősítette (KISS 1987).

A nyelvudomány mai álláspontját ebben a kérdésben legutóbb ZOLTÁN ANDRÁS (2005: 23) foglalta össze röviden. Eszerint „a bolgáros jellegű déli szláv dialektus a helynevek tanúsága szerint nemcsak a délkeleti perifériákon, hanem az ország központi vidékein (a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint ettől északra, a Vág völgyétől az Ipoly völgyéig) volt elterjedve.” Hadd fűzzem hozzá ehhez, hogy saját kutatásaim alapján teljes bizonyossággal kimutatható Gömörben, Tornában és Észak-Borsodban is (DÉNES 1979, 1983, 1997, 1999). „Az e nyelvjárást beszélő szlávok – írja tovább ZOLTÁN ANDRÁS – a honfoglalást követően részben a magyarságba, részben pedig északabbra vonulva (szorulva?) a szlovákságba olvadtak be. Ez egyrészt magyarázatot ad a középszlovák nyelvjárások egyes déli szlávos jegyeire, másrészt azokra a magyar tájszavakra, amelyek a szlovákkal szomszédos magyar nyelvterületen vannak elterjedve, de szláv előképük magából a szlovákból nem, hanem csak a déli szláv nyelvekből mutatható ki” (2005: 23).

Az Ipolytól északra és délre elterülő vidék éppen ezek közé tartozik. A *Pest pataka* helynévfejtése újabb adatot szolgáltat ahhoz a már többek által felismert és középkori helynevekkel bőségesen igazolt tényhez, hogy a honfoglalás idején a későbbi Nógrád és Hont megyék területén, az Ipoly folyó vidékén bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélő népelemek is éltek (GYÖRFFY 1987, 1998; ZOLTÁN 1996, 2005; DÉNES 2004).

Ceterum censeo — amint már többször kifejtettem: földrajzi neveink, köztük különösen történeti földrajzi neveink etimológiájának vizsgálatánál, álláspontunk kialakítása és helyességének ellenőrzése során, a névtani és történettudományi vizsgálati módszerek alkalmazása mellett a természet- meg földtudományi ismeretanyag és a földrajzi módszerek felhasználása is célszerű, gyakran nélkülözhetetlen a helyes eredmény eléréséhez (DÉNES 1991).

Hivatkozott irodalom

- BAKÁCS ISTVÁN 1971. *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest.
- DÉNES GYÖRGY 1973. Középkori magyar barlangnevek. *Karszt és Barlang* 5–6.
- DÉNES GYÖRGY 1975. A Peskő hegynév és a tarnaleszi Peskő barlangjai. *Karszt és Barlang* 25–8.
- DÉNES GYÖRGY 1979. Mi a zsomboly és honnan ered ez a szó? *A KPVD SZ Vörös Meteor Természetbarát Egyesület Évkönyve 1979*. 177–84.
- DÉNES GYÖRGY 1983. *A Bódvaszilasi-medence 700 éves története*. Borsodi Kismonográfiák 16. A Herman Ottó Múzeum kiadványa. Miskolc.
- DÉNES GYÖRGY 1983. Wörter bulgarisch-slavisches Ursprungs für 'Höhle' in der ungarischen Sprache. In: LJUBOMIR DINEV szerk., *European Regional Conference on Speleology. Sofia Bulgaria, 22–28. IX. 1980. Proceedings*. 1: 204–5. Sofia.
- DÉNES GYÖRGY 1991. Földtudományi módszerek szerepe a földrajzi nevek névtudományi kutatásában. *Névtani Értesítő* 13: 58–60.
- DÉNES GYÖRGY 1997. A *Munuhpest* sziklája és a *pest* köznévi jelentése hegyek, sziklák nevében. In: GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1: 284–8.
- DÉNES GYÖRGY 1999. A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a tatárjárásig. In: BODNÁR MÓNICA – RÉMIÁS TIBOR szerk., *Tanulmányok a Bódva-völgy múltjából*. Múzeumi Könyvtár 5. A Gömöri Múzeum kiadványa. Putnok. 131–48.
- DÉNES GYÖRGY 2004. Barlangok felkutatása a Korponai-hegyvidéken középkori oklevelek helynevei alapján. In: LUDOVÍT GAÁL szerk., *Proceedings of the 8th International Symposium on Pseudocarst*. Teplý Vrch, Slovakia. 121–7.
- DÉNES GYÖRGY 2005. Karsztföldrajzi szókincsünk középkori elemei és megjelenésük helyneveinkben. *Névtani Értesítő* 27: 162–9.
- CD. = FEJÉR, GEORGIUS 1829–44. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Buda.
- HUNFALVY JÁNOS 1865. *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása* 3. Pest.
- JAKUBOVICH EMIL 1914. Szemelvények az Oklevélszótár készülőben levő pótlékából. *Magyar Nyelv* 10: 276–82.
- KISS LAJOS 1987. Zomboly, omboly, zsomboly és zsombolya. In: UŐ, *Földrajzinév- és szófejtő vizsgálatok*. *Magyar Nyelv* 83: 343–5.
- KNIEZSA ISTVÁN 1963. Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica* 9: 27–44.
- MELICH JÁNOS 1938. Melyik nép nevezte el Pestet *Pest*-nek? *Magyar Nyelv* 34: 129–40.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1996. A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai. *Életünk* 634–48.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2005. *Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*. Budapest.

DÉNES GYÖRGY

GYÖRGY DÉNES, *Pest pataka*

The place-name *Pest pataka* 'stream of *pešt*', whose first component aroused linguists' interest long ago, had already occurred in a 1337 charter discussing the division of a possession to the north of the river Ipoly. The word *pešt*, originating in the Proto-Slavic language, had double

meanings in Old Bulgarian: 'kiln' or 'cave'. The Hungarians borrowed both meanings from subjugated ethnic groups speaking a Bulgarian-type Slavic dialect in the Carpathian Basin, where they lived together. The place of the stream mentioned in the charter has not been identified yet. Many scholars believe that the first component of the name carries the meaning 'kiln, lime-kiln'. Having examined the text of the charter as well as the geographical-geological features of the environment the author of the present paper claims that the stream got its name from a cave or a rock-cavity found near the source of the rivulet. During his fieldwork he even managed to find the stream as well as the actual rock-cavity next to its spring. The name of the brook in the Middle Ages thus meant 'stream of cavity'. The identification of the place of the stream also reinforces the opinion that, in the Ipoly district, ethnic groups speaking a Bulgarian type Southern Slavic dialect lived together with Hungarian conquerors after the late-9th century.

VÖRÖSEGYHÁZI-KERESZT – VÖRÖS-KÖRÖSZFA A HELYNÉVI MOTIVÁCIÓ EGY SAJÁTOS TOVÁBBÉLÉSE¹

1. Jellegzetes, *-egyház(a)* utótagú helyneveink eredete kapcsán a kérdéskört legutoljára tárgyaló KRISTÓ GYULA így fogalmazott: „Minden *-egyház(a)* utótagú helynévvel jelölt település kezdetei vonatkozásában történeti adatokon alapuló konkrét, egyedi vizsgálódások szükségesek” (KRISTÓ 1983: 455). Jelen közleményben a Tolna megyei Gyulaj község határában, a falutól nyugatra található *Vörösegyház* dűlőnév eredetét szeretném megvizsgálni. A név önmagában ugyan nem bír különösebb jelentőséggel, ám ennek kapcsán felhívnam a figyelmet a névadás indítékának egy sajátos, jelen kori, átértelmezett továbbélésére.

2. A *Vörösegyház* földrajzi név – és ezzel együtt természetesen a mai *Veresegyház* település (Pest megye) neve is – olyan templomépületre utal, amelynek falai a vakolatlanul hagyott téglák miatt vörös színűek voltak (FNESz.). Kőben szegény vidékeken – mint Tolna megyében is – középkori templomaink felmenő falai kevés kivétellel vörös színű téglából épültek, s gyakran nem vakolták be őket, tehát valóban gyakoriak voltak a vörös színű templomok, pusztulásuk után pedig a hasonló jellegzetességet viselő templomromok.

Bár *Vörösegyház* nevű települések léteztek a középkori Magyarországon (CSÁNKI kilenc ilyen helynevet ismertet, jellemzően az ország déli megyéiből), környékünkön ilyen faluról nem maradt fenn adat, s a megye középkori egyháztopográfiájának részletes feldolgozása után biztonsággal állíthatjuk, hogy az általunk tárgyalt *Vörösegyház* dűlőnév a középkori Gyulaj helyét jelzi (K. NÉMETH 2006: 84–5, ENGEL 2001). Bár az *-egyház(a)* utótagú településnevek – előtagként gyakran felvéve az elpusztult egyházas falu nevét – jobbra az Árpád-korban keletkeztek, ilyen típusú helynevek egészen az újkorig létrejöhettek. Esetünkben éppen egy kései kialakulású helynévvel van dolgunk: a Gyulaj melletti *Vörösegyház* helynév jelenlegi ismereteim szerint 1622-ben tűnik fel először – pusztaként – az Esterházy család tolnai birtokainak összeírásában (HEGEDÜS 1979: 20). Településtörténeti szempontból érdekes, hogy a 17. század második felében *Vörösegyház* adózó helyként is megjelenik (HEGEDÜS 1979: 33, 37–8, 40–1), tehát a név kezdetben nem egy elpusztult falu helyét jelölte. Leginkább talán a lakosság kicserélődésével magyarázható, hogy a hódoltság második felének lakói nem középkori névén illették településüket, hanem templomromja alapján különböztették meg a környező lakott helyektől. A helynévvel a 18. század elejétől kezdve már gyakran találkozunk az ismét megszáporodó forrásokban (pl. 1702–1731 közötti adatok: T. POLÓNYI 1966: 238, 98. jegyzet), ekkortól már kizárólag dűlőnévként. A *Vörösegyház* nevű templomrom metonimikus

¹ Gyulaji őseim emlékének. Köszönetemet fejezem ki Hoffmann Istvánnak, aki a dolgozat nyelvészeti mondandójának megfogalmazásában nyújtott nélkülözhetetlen segítséget, és Vass Erikának, aki a népi vallásossággal kapcsolatos vonatkozások felderítésében volt segítségemre.

névalkotással a körülötte fekvő dűlő névadójává vált: az épületről azt a helyet is elnevezték, ahol az objektum állt (HOFFMANN 2007: 120–1).

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a középkori templomromokat környékünkön többnyire az egyház romos voltára utaló jelzős előtaggal jelölték meg (*Dűlt-, Ó-, Öreg-, Puszta-, Régi-, Rossz-templom*), amelyek közül a *puszta* jelző a *(szent)egyház* utótaghoz is kapcsolódhatott, és jellemzően e *Pusztaszentegyház* összetétel terjedt el leginkább; a gyulai *Vörösegyház* nevű dűlőt máig *Szentegyházi-dűlő*-nek is nevezik (TMFN. 251, 48/156). A templomok vélt építőire utaló jelzőt már ritkábban találunk (*Pogány-, Rác-, Török-templom*), az épületek színére utaló jelző pedig (*Vörös-, Fehéregyház*) megyénkben kivételesnek mondható; az elsőt csak tárgyalt templomunk képviseli, a másodikra pedig nincs is példánk.

3. Tekintsük át, mit tudunk a Vörösegyháznak nevet adó középkori gyulai templomról. Mint a környék sok más egyházát, ezt is a pápai tizedjegyzék említi először az 1330-as években (MonVat. 145, 262, 277, 298, 306; vö. TIMÁR 1999: 301). Száz év múlva, 1433-ban ismét szerepel annak kapcsán, hogy a falu birtokosa, Solyagi Sebestyén királyi ajtónállómester Luxemburgi Zsigmond császárrá koronázásakor a király kíséretében Rómában tartózkodván kérvényt nyújtott be a pápához. Ebben azt kérte, hogy birtokai, Gyulaj, Solyag és Taba egyházait Solyagon egyesíthesse, mert a mondott plébániák háborúskodások miatt elpusztultak (KOLLER 1784: 345–6; regesztája: LUKCSICS 1938: 74). Ugyanezen év nyarán Solyagi Sebestyén – más birtokainak templomai mellett – három alkalommal is búcsút kért a pápától a Mindenszentek tiszteletére szentelt gyulai plébániatemplom részére is (LUKCSICS 1938: 76, 89, 113–4). Még mindig 1433-at írtak, amikor július 13-án Rómában a pápától felszentelését kérte Széki János fia Miklós, a gyulai plébániatemplom klerikusa (LUKCSICS 1938: 75, 78).

A középkori Gyulaj templomáról legközelebb a török kiűzése után hallunk. Az 1722-ban készült egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a régi falu helyén templomromok álltak, körülötte ekkor még temetkeztek (Schematizmus 1981: 229). FÉNYES ELEK másfél évszázaddal ezelőtti adata szerint a romot a 18. század közepén hordták (részben) szét: „Vörösegyházán még 1752-ig állott is egy [templom] épségben, s ebből épült a jovánczai templom” (FÉNYES 1851. 1: 159). Az épületet valószínűleg nem pusztították el teljesen a 18. század közepén, mert a harminc évvel később készült első katonai felmérés Vörösegyházon még romokat jelöl (*Vörös egyház rudera*) (Felmérés 2004: Collone X. Sectio 26.) Nem tudjuk, pontosan mikor tűntek el a falak, mikor lett szántófölddé a templom helye, a dűlőnév mindenesetre fennmaradt, és a hozzá kapcsolódó hagyomány sem merült feledésbe. A néhány évtizeddel ezelőtti helybeli adatközlők szerint a Vörösegyházi-dűlőben állt a hajdani Gyulaj, az egykori falu templomának helyére pedig a dűlő közelében található *Vörös-körösfű* nevű fészület utal (TMFN. 251–2, 48/156; 177). A kereszti létezésének legkorábbi, általam ismert bizonyítéka Gyulaj 1860-ban készült kataszteri térképe, amelyre utólag – nem tudni, pontosan mikor – ceruzával rajzolták be a keresztet arra a helyre, ahol kései utóda ma is áll (Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, K40/10). A keresztet az utóbbi évtizedek különböző léptékű topográfiai térképei is feltüntetik, mindegyiken *Vörösegyházi-kereszt* néven (EOV 34-343; Gauss Krüger L-34-49-B-c; stb.), ám a helybeliek inkább csak *Vörös-kereszt*-ként emlegetik (HELYES JÁNOSnak, a gyulai római katolikus egyházközség gondnokának szóbeli közlése, amelyet ezúton is köszönök neki). A *Vörösegyházi-kereszt* > *Vörös-kereszt(fa)*

a redukciós helynévszerkezeti változások jellegzetes példája; ezek leggyakoribb csoportjában a kétszemes helynevek összetett előtagjának második néveleme kiesik (HOFFMANN 2007: 145–6).

4. Az említett szájhagyomány valódiságáról meggyőződtem a területen végzett régészeti terepbejárás (2008. ápr. 11.) során, amikor a gyulai szőlőhegytől nyugatra fekvő, két patak közt emelkedő, észak-dél irányú domb tetején, közvetlenül a dombot átszelő dűlőút északi felén álló kereszt tövében kb. 2 méter átmérőjű, fél méter magas téglá- és kőtörmelékkel álló halmot találtam, amelyet a tőle északkeletre kb. 10 méterre fekvő középkori templomhelyről hordtak ide. Utóbbit egyébként kb. 30 x 20 méteres területen, nyugat-keleti irányban, igen sűrű, vegyes kő- és téglatörmelék jelzi.

Az elpusztult középkori templomok helyének megjelölése általános jelenség, helyükön gyakran áll kereszt, kápolna vagy más emlékhely. Tolna megyében maradvány például a Kisdoroghoz tartozó Ódánypusztán a Dőry család által 1846-ban építtetett kápolna a középkori templom alapjain létesült (IMRE 1996: 239), a Mucsi határában fekvő elpusztult Papd falu temploma helyén 1883-ban emeltek kápolnát (DOMÁNSZKY 2000: 94), a Decs határában fekvő egykori Ete mezőváros templomának közelében pedig 2000-ben állítottak emlékművet a tolnai Sárköz elpusztult középkori településeinek emlékére. A középkori Gyulaj templomának helyén (pontosabban a közvetlen közelében) álló emlékekre sem lenne különleges, ha nem tudnánk, hogy a szemléltetést nemrég állított keresztet egyszerű, vörösre festett pléhkorpusz díszíti.

A vörös színű útmenti keresztet nem számítanak ritkaságnak, a valamilyen színre utaló előtaggal ellátott nevű keresztet legtöbbször *Vörös-* és *Piros-kereszt* nevet visel, a gyakorisági sorrend második helyén a *Fehér-kereszt*-ek állnak (RÓNAI 1989: 164). A Dunántúlon és Nyugat-Európában is elterjedt *Vörös-kereszt* típusú helynevek kialakulásának többféle oka is lehetett, leggyakrabban azonban bizonyára a védő, konzerváló célzattal használt hagyományos vörös festés volt a névadás oka (SZILÁGYI é. n., SZILÁGYI 1995). Tolna megyében tucatnyi *Vörös-kereszt* helynév található, közülük a helyi adatközlők szerint Tolnanémediben rozsdás színe, Dunaföldváron vörös kőanyaga, Bölcskén vörös festése, Dúzson, Hőgyészen, Závodon és Mözsön színe volt a névadó, Kisdorogon pedig az, hogy a keresztet vörhenyjárvány idején állították (TMFN. 80, 7/163; 159, 29/179; 167, 30/1; 259, 51/39; 290, 58/107; 307, 64/1; 312, 65/104; 451, 96/82). *Vörös-keresztfa* helynév Gyulajon kívül még két helyen van a megyében: a nagykönyit a hagyomány szerint egy *Vörös* nevű betyárról nevezték el, a kisvejkéi pedig – a legtöbb magyarázathoz hasonlóan – régen vörösre volt festve (TMFN. 122, 19/225; 316, 67/19).

5. A gyulai *Vörös-keresztfa* nevét nem magyarázták meg az adatközlők, egy lehetséges indítékot azonban itt teszek közre, amely egyben azt is mutatja, hogy helyneveink elemzésekor nem elég az általános sémákra támaszkodni, hanem – ha mód van rá – egyedileg kell tanulmányozni kialakulásuk indítékait.

E kereszt történetéről bizonyára kinyomozhatnánk még részleteket, a népi vallásosság megjelenési formáinak konzervativizmusát ismerve annyi azonban így is bizonyosnak látszik, hogy a közelmúltban állított kereszt helyén korábban is olyan kereszt állt, amelyet a jelenlegihez hasonlóan vörös színű korpusz díszített, esetleg – szó szerint értve a *Vörös-keresztfa* nevet – maga a kereszt volt vörös. Hogy a vörös szín az út menti kereszt időnkénti megújításai, illetve esetleges teljes kicserélése során a keresztre vagy a

korpuszra (esetleg mindkettőre) vonatkozott, mondanivalónk szempontjából lényegében nem perdöntő. Amit hangsúlyozni szeretnénk: egy 21. század elején álló külterületi kereszt színe egy nagyjából 200 éve nyomtalanul eltűnt középkori templomépület felmenő falainak színét jeleníti meg, vélhetőleg jelenlegi formája állítóinak tudtán kívül, pusztán a helynévben élő évszázados hagyomány szívós volta miatt. Az már csak pusztán „véletlen”, hogy a gyulaji kereszt neve így jól beleillik a feszületnevek egyik – más névadási indítékú – típusába. Feltehető, hogy amíg álltak a templom felmenő falai, addig a kereszt jelenleg is élő kétféle névalakjából (*Vörösegyházi-kereszt*, *Vörös-keresztfa*) csak az első élt. Bizonyára a templom maradék falainak eltűnése után állítottak az épület fizikai megjelenésére még emlékező emberek a templom helyén keresztet, és fáját vagy a rá helyezett korpuszt vörösre festették. Ha pedig esetleg korábban is állt itt egyszerű feszület, akkor a templom végleges széthordása lehetett az az esemény, ami a festést – a vörösre festést – kiválthatta. Napjainkban a hagyomány tisztelete – reméljük még sokáig – tovább örökíti ezt a ritka emléket.

Hivatkozott irodalom

- DOMÁNSZKY ZOLTÁN 2000. Búcsújáró helyek. In: *Bonyhád és környéke*. Bonyhád. 91–5.
- ENGEL PÁL 2001. *Magyarország a középkor végén*. CD-ROM. Térinfo Bt. – MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Felmérés 2004. = *Az első katonai felmérés*. DVD-ROM. Arcanum, Budapest.
- FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. 1–2. Pest.
- HEGEDŰS LÁSZLÓ 1979. Tolna megye nyugati felének települései (1580–1704). In: K. BALOG JÁNOS szerk., *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 9. Szekszárd. 5–103.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest.
- IMRE MÁRIA 1996. Népi vallásosság emlékei a Völgységben. In: SZITA LÁSZLÓ szerk., *A Völgység ezeregy száz éve a kultúra és az életmód változásának tükrében. II. Völgységi konferencia*. Bonyhád. 238–46.
- KOLLER, JOSEPHUS 1784. *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum* 3. Posonii.
- KRISTÓ GYULA 1996. Az -egyház(a) utótagú helynevekről. In: Uő: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest. 450–5.
- LUKCSICS PÁL 1938. *XV. századi pápák oklevelei* 2. Monumenta Hungariae Italica 2. Budapest.
- MonVat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* I/1. 1885. Budapest.
- K. NÉMETH ANDRÁS 2006. *A középkori Tolna megye templomai*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Budapest.
- RÓNAI BÉLA 1989. Keresztek a nevek világában (Keresztek, és ami mögöttük van). In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest. 162–6.
- Schematizmus 1877. = *Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis pro anno a Christo nato 1877*. Pécs.
- Schematizmus 1981. = CSIGI IMRE – KNEIP ISTVÁN szerk. *A pécsi egyházmegye schematizmusa*. Pécs, 1981.
- SZILÁGYI ISTVÁN é. n. Vörös tetők, vörös tornyok, vörös keresztek. In: KOVÁCS ÁKOS szerk., *Haláljelek*. H. n. 71–4.

- SZILÁGYI ISTVÁN 1995. Vörös kereszték Vas megyében. In: CSERI MIKLÓS szerk., *A Nyugat-Dunántúl népi építészete*. Szentendre–Szombathely. 415–22.
- TIMÁR GYÖRGY 1999. Tolna vármegye templomos helyei. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 7: 277–314.
- TMFN. = VÉGH JÓZSEF – ÖRDÖG FERENC – PAPP LÁSZLÓ szerk. *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, 1981.
- TÓTH ANDRÁSNÉ POLÓNYI NÓRA 1966. Egy tolnai táj a XVIII. században. (Kísérlet kéziratok térképeink forrásértékének vizsgálatához.) In: *Értekezések 1964–65*. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 61. Series Geographica 28. Budapest. 223–85.

K. NÉMETH ANDRÁS

ANDRÁS K. NÉMETH, *Vörösegyházi-kereszt* ‘cross of the red church’–
Vörös-köröszfa ‘red cross’: A special case of surviving place-name motivation

The geographical name *Vörösegyház* ‘red church’, the name of a field belonging to the village of *Gyulaj* (Tolna county) indicates the actual place of the settlement in medieval times. The name refers to a church building, whose brick walls, having been left bare, were red. Today there stands a wooden cross in the field with a tin corpus painted red. The cross known as *Vörös-keresztfa* ‘red cross’ appears already on a map prepared after 1860. Red crosses by the wayside were usually named for the red paint used to protect their constructions; in this case, however, it was because of the red walls of the church (which, as archaeological observations prove, stood only a couple of meters from today’s cross) that the corpus (and previously perhaps the whole cross) had been painted red.

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK TAGÁLLAMAINAK HIVATALOS ÉS INFORMÁLIS ELNEVEZÉSEIRŐL, A TAGÁLLAMNEVEK MAGYAR FORDÍTÁSÁRÓL

1. A dolgozat témája, forrásai. – Jelen dolgozat az USA tagállamainak hivatalos és informális elnevezései kapcsán az Egyesült Államok területét érintő névadás általános jellemzőire, főként az európai névadási szokásoktól eltérő sajátosságaira kívánja felhívni a figyelmet. Szót ejtünk továbbá a tagállamok magyar megnevezéseinek alakulásmódjairól is.

Az államnevek és a földrajzi nevek között fennálló lehetséges kapcsolatokat a szakirodalom többféle összefüggésben tárgyalta. KÁLMÁN BÉLA még együttesen mutatja be a politikai önállósággal rendelkező közigazgatási egységek (pl. országok) és a valamely közigazgatási egység területén lévő, ám önrendelkezési joggal nem bíró földrajzi egységek (pl. tájegységek) magyarban használt neveinek típusait (KÁLMÁN 1989: 116–21). J. SOLTÉSZ KATALIN az államneveket az intézménynevek, az országneveket pedig a közigazgatási nevek, azaz végső soron a helynevek között sorolja fel, de hangsúlyozza, hogy az államnevek és az országnevek gyakorlatilag szinonimaként viselkednek a nyelvhasználatban (J. SOLTÉSZ 1979: 85–6, 98). HAJDÚ MIHÁLY a szimbolikus névátvitel tárgyalásakor írja le a jelenséget, amikor metonimikus jelentésátvitellel egy földrajzi név (pl. a főváros neve) áll egy politikai intézmény (pl. az állam) neve helyett (pl. a *Vatikán* jelölése 'a pápai állam'; HAJDÚ 2003: 98–9).

Az Egyesült Államok legtöbb tagállamának elnevezése szintén nem független az állam területén található földrajzi realitásoktól. Talán éppen ez az egyik oka annak, hogy az USA hivatalos államneveit az angol-amerikai névtani szakirodalom a helynevek között tárgyalja (MATTHEWS 1975: 163–213; STEWART 1975: 341–5), a kartográfia pedig a domborzati térképeken is feltünteteti (FARAGÓ et al. 2006: 114–5). Az államnév tehát a használatukon fennálló szövegösszefüggésnek megfelelően jelöli a politikai egységet és/vagy annak területét. Az Egyesült Államok egyes tagállamait hivatalos nevükön túl számos nem hivatalos elnevezéssel is illetik. Ezek a nem hivatalos elnevezések, az ún. „informális államnevek”¹ (általánosan elfogadott angol megjelölésük a *state nickname* terminussal történik) komoly érdeklődésre tarthatanak igényt az Egyesült Államok lakosságának körében: különféle népszerű kiadványok, internetes honlapok igyekeznek összegyűjteni és közreadni az egyes államok összes ismert, az idők során hosszabb-rövidebb ideig használatban lévő informális elnevezéseit (ilyen természetű gyűjtemények adják dolgozatunk forrásait is: DAVIS 1993: 329–40, az internetes forrásokat l. a hivatkozott irodalomban; az USA hivatalos államneveinek eredetéhez, létrejöttük körülményeihez l. STEWART 1970; MATTHEWS 1975: 163–213; DAVIS 1993: 329–40 és a FNEsz.⁴ megfelelő szócikkei). Az informális államnév (pl. *Cseszko* 'Csehszlovákia', *Jugó* 'Jugoszlávia'), a tréfás névadással keletkezett tájnév (pl. *Girgácia* 'a Kerka folyó

¹ Köszönöm Gerstner Károlynak a megfelelő magyar terminus kialakításában nyújtott segítségét.

melléke', a *Kerka* folyónév torzításával; *Kukkónia* 'Csallóköz', a csallóköziek *kukkó* 'ügyetlen, együgyű' gúnynevéből; *Murokország* 'az erdélyi Alsó-Nyárádmente hagyományosan zöldségtermesztő falvai'; *Szentföld* 'a Felső-Nyárádmente, illetve Felső-Háromszék főként katolikusok lakta területe Erdélyben'; vö. JUHÁSZ 1988: 39, 66, 75, 77, 99–100; FNESz.⁴ 166) nem teljesen ismeretlen a magyar nyelvben sem, de az USA-beli államok informális neveihez hasonló kiteljesedett rendszerrel a magyarban nem találkozhatunk. Itt jegyezzük meg, hogy az Egyesült Államokban az informális helynévadás általánosan elterjedt gyakorlat, az e névadási móddal keletkezett földrajzi nevek jelentőségére a kutatók már korán felfigyeltek (ALEXANDER 1951, KANE–ALEXANDER 1970, DUCKERT 1973).

2. Névadási helyzet, névadási szokások az Újvilágban. – Az észak-amerikai kontinensrészre felfedezőként, gyarmatosítóként vagy betelepülőként érkező európaiak olyan földrészről érkeztek az Újvilágba, ahol évszázadok óta megállapodott, általánosan ismert névállomány öröklődött generációról generációra, legalábbis ami a jelentős földrajzi objektumok neveit illeti. Az európai ember számára saját kontinensén a névadás szükségessége legfeljebb lokális szinten jelentkezhetett a korszakban. Más volt a helyzet az új földrészen: a felfedezők az újonnan felfedezett kontinens feltérképezésével összefüggésben, a gyarmatosítók országuk területigényeinek jelzése okán, a betelepülők, majd leszármazottaik, közöttük a nyugatra vándorló telepesek mindennapi életük kialakítása kapcsán szembesültek azzal a feladattal, hogy nagy területeket kellett rövid idő alatt megfelelő részletességgel elnevezni: ehhez nevek tömegére, így élő, kreatív névadási gyakorlatra volt szükség. Az észak-amerikai szárazföldön jelentkező első angol helynevek megalkotása után (közöttük a legkorábbi az 1584-es *Virginia* elnevezés lehetett), de főként az egyre nyugatabbra fekvő területek 19. századi birtokbavétele során az amerikai telepesek komoly névadási tapasztalatra tettek szert (STEWART 1975: 347).²

Az angol anyanyelvű telepesek számára a névadás fontos, tudatos tevékenység volt: kezdetben az uralkodó, a királyi család iránti hűség kifejezésének (pl. *Virginia*: I. Erzsébet, a „szűz királynő” tiszteletére; *Jamestown*: I. Jakab tiszteletére; *New York*: a Nieuw Amsterdam elfoglalására parancsot adó yorki herceg, a későbbi II. Jakab tiszteletére; MATTHEWS 1975: 180; FNESz.⁴ 2: 239, 768), az óhaza iránt érzett honvágy megjelenítésének (pl. *New England*: John Smith kapitány az anyaország után nevezte el; *New Hampshire*: első birtokosa, John Mason angliai Hampshire megyei otthona után nevezte el; *New Jersey*: egyik birtokosa, Sir George Carteret szülőföldje, Jersey szigete után nevezte el; MATTHEWS 1975: 184; FNESz.⁴ 2: 238, 239), a puritán eszmények megfogalmazásának (pl. *Concord* 'egyetértés', *Unity* 'egységesség', *Providence* '[isten] gondviselés'; MATTHEWS 1975: 187; FNESz.⁴ 2: 377) eszköze. Később inkább a birtoklás tényének rögzítésére (pl. *Baltimore*: a Marylandet alapító Cecil Calvert Lord Baltimore címe után; *Pennsylvania*: a tartományt II. Károly engedélyével William Penn alapította 1681-ben; FNESz.⁴ 1: 157, 2: 332), a függetlenségi háború után pedig a megerősödött nemzeti öntudat kinyilatkoztatására (pl. *Washington*: George Washington, az USA első elnöke

² A továbbiakban a tagállamok neveit nyelvi adatként az eredeti, angol nyelvű formájukban tüntetjük fel, akkor is, ha a kérdéses megnevezésnek részfordítással vagy grafológiai behelyettesítéssel keletkezett magyar nyelvi változata is van (a magyar névformák alakulásmódjairól részletebben I. a 7. pontban foglaltakat).

emlékére; *Franklin*: Benjamin Franklin, demokrata politikus, természettudós emlékére; MATTHEWS 1975: 199; FNESz.⁴ 2: 783) szolgáló aktus. A névadás sok esetben ünnepélyes keretek között történt, a demokrácia jegyében a helyi közösség akaratát szem előtt tartva, minimális központi szabályozás mellett (MATTHEWS 1975: 177–213).

A ma használatos észak-amerikai helynévkészlet európai névkincstől eltérő jellegét megalapozza, hogy az Újvilágban a felfedezések korszakával kezdődően a műveltség viszonylagosan magas szintjén lévő ember ad neveket. A névadó ember tud olvasni és írni, ezért gyakran fordul nevekért olvasmányélményeihez: a Bibliában (pl. *Salem, Jerusalem, Bethlehem*; MATTHEWS 1975: 187; FNESz.⁴ 2: 441), a klasszikus irodalomban (pl. *Troy* 'Trója', *Ithaca* 'Ithaka'; MATTHEWS 1975: 204), saját kora népszerű műveiben (pl. *Waverley, Ivanhoe*: Walter Scott regényeiből; *Belmont, Elsinore*: Shakespeare drámáiból; MATTHEWS 1975: 204) fellelhető helyneveket kelti életre azáltal, hogy valós földrajzi objektumokra viszi át az irodalmi elnevezéseket; de él névadásában az írásbeliség nyújtotta játékos-humoros lehetőségekkel is (pl. a *Tesnus* név a *sunset* 'napnyugta' szó visszafelé történő, jobbról balra haladó lejegyzésével jött létre; a *Bickham* és *Jerome* nevek összevonásából keletkezett a *Birome* név; STEWART 1975: 342). A korszak embe-re bír bizonyos történelmi, földrajzi ismeretekkel, ezért szívesen adja valamely, a történelemben kiemelkedő szerepet játszó település (pl. *Athens, Memphis*; STEWART 1975: 342), távoli földrészben található jelentős város (pl. *Toledo, Berlin, Lima*; STEWART 1975: 342) nevét lakhelyének akkor is, ha a névadás alapjául szolgáló helyhez nincs, nem is lehet személyes kötődése. Már a legkorábbi európai névadók is, nemzetiségüktől függetlenül, valamilyen kapcsolatban álltak a keresztény vallással: a spanyolok és a franciák katolicizmushoz kötődésük jeleként a szentekről való elnevezéseket kedvelték (pl. *St Louis, St Paul; San Agostino, San Diego*; MATTHEWS 1975: 209–10), a puritán angolok inkább bibliai neveket, valamint elvont morális fogalmakat (l. fent) tettek meg helynevekké. Visszaköszönhetnek a helynevekben a tudomány korabeli ismeretei (pl. *Long Island* nevét 1614-ben Adriaen Block felfedező adta, miután körülhajózta és feltérképezte a szigetet; STEWART 1975: 93). Szerepet játszhat a névadásban az idegen, főként a klasszikus nyelvek, kultúrák ismerete (pl. *Pennsylvania*: II. Károly erdeiről a *Sylvania* nevet javasolta a William Penn-nek adományozott tartomány számára; *Philadelphia* 'testvéri szeretet': a települést alapító kvéker vallású William Penn minden bizonnyal ismerte a Bibliában szereplő kis-ázsiai görög város nevének jelentését; *Minneapolis*: a részint sziú elemekből [*minne* 'víz' és *haha* 'vizesés'] alkotott nevet viselő *Minnehaha Falls* vizesés első névelemének és a görög *polis* 'város' szónak a kombinációja; *Phoenix*: egy felégetett indián falu helyén létesült település neve; MATTHEWS 1975: 190, 188, 204, 211; FNESz.⁴ 2: 332, 345, 146–7). A költöző telepesek előző lakhelyük kapcsán ismertek kiépült helynévrendszereket, tapasztalatokkal bírtak ezek sajátosságairól, s az elnevezendő objektumok tekintetében hasonló típusú helynévkincs kialakítására törekedtek. Mindezen felül, a korszak névadói anyanyelvük modern változatát beszélték, így az általuk alkotott nevek ma is értelmezhetőek az egész nyelvközösség számára. A korszak emberének műveltsége tehát új, Európa öröklődő, klasszikus névkincséből hiányzó névadási motivációk megjelenését váltotta ki, tematikai változatosságot hozott az észak-amerikai helynévadásba; s a nevek értelmezhetősége révén formailag is az európaiaktól lényeges ponton eltérő névállományt eredményezett (MATTHEWS 1975: 177–213; STEWART 1975: 341–5).

Az Észak-Amerika, ezen belül is főként az Egyesült Államok területére eső földrajzi nevek legfeltűnőbb jellegzetességét sajátos ellentmondás formájában fogalmazhatjuk meg: a helynévkincs egyszerre változatos és monoton (vö. STEWART 1975: 341–5). A tematikai változatosságra fent már utaltunk. A helynevek változatossága ezen túl főként a nyelvi eredet tekintetében mutatkozik meg. Nemcsak a helynévi szubsztrátumot alkotó, az indián őslakosságtól származó nevek erednek különféle nyelvekből (pl. aleut, algonkin, atapaszki, csokta, delavár, irokéz, krí, papago, szíu), hanem az Észak-Amerika meghódítására kísérletet tevő valamennyi nemzet hagyott maga után földrajzi neveket, mégpedig saját névadói gyakorlatának megfelelően igen különböző típusúakat. A spanyolok természeti objektumokra vonatkozó, azok jellemző jegyeit megfogalmazó dallamos megnevezései (pl. *Colorado* 'színes, vörös', *Rio Grande* 'nagy folyó', *Sierra Nevada* 'hóval borított sziklás hegylánc'; MATTHEWS 1975: 210; FNESz.⁴ 1: 293, 2: 419, 471), magasztos, főként vallásos tartalomra utaló formális, rövidítés nélkül gyakran használhatatlanul hosszú, grandiózus hatású településnevei (pl. *La Villa Real de la Santa Fe de San Francisco* 'Szent Ferenc szent hitének királyi városa', *El Pueblo de la Reina de los Angeles de la Porciúncula* 'a porziuncolai angyalok királynőjének városa'; MATTHEWS 1975: 210; FNESz.⁴ 2: 47) éppúgy részévé váltak az USA névkincsének, mint a franciák elegáns hangzású, a földrajzi objektum szembevető sajátosságát megadó hely- (pl. *Terre Haute* 'magas föld', *Lake Superior* 'felső tó'; MATTHEWS 1975: 193), illetve a királyi család egyes tagjainak emléket állító terület- és településnevei (pl. *Louisiana*: XIV. Lajos tiszteletére; *Nouvelle Orléans*: a Louisiana megalapítását támogató Fülöp orléans-i herceg, a gyermek XV. Lajos gyámja tiszteletére; MATTHEWS 1975: 192–3; FNESz.⁴ 2: 48, 239) vagy a hollandok egyszerű, lényegében leíró jellegű nevei (pl. *Roode Eyland* 'vörös sziget'; MATTHEWS 1975: 192; FNESz.⁴ 2: 414). A vezető szerephez jutó angol anyanyelvű lakosság számára az idegen nevek éppen idegen eredetüknél fogva minden bizonnyal egzotikus hangzásúak voltak, pontos értelmezhetőség híján „névszerűnek” tűnhettek, így ezeket az elnevezéseket nem cserélték le új, angol helynévi elemekre, hanem jövevényként átvették őket (MATTHEWS 1975: 177–213).

A helynévallomány monotóniája, azonos helynevek többszöri előfordulása a névköltöztetés, illetve az emlékéllítő helynévadás jelenségével áll összefüggésben. A telepések területfoglaló vándorlásuk során számos, a keleti parton élő helységnevet (melyek közül nem egy eredendően Európából került át Észak-Amerikába) vittek magukkal a nyugati területekre, s használták fel újra meg újra frissen alapított települések elnevezésére. Minél korábban jelentkezett egy helynév Észak-Amerikában, annál nagyobb eséllyel sokszorozódott meg az idők folyamán a pionírok névadó tevékenysége során. A függetlenségi háborút, az USA történetének korai évtizedeit követően pedig szinte minden, az unióhoz csatlakozó állam nevezett el települést a tiszteletadás szándékával az egyesült nemzet hőseiről, a korai elnökökről. Az egyes államokon belül történő azonos településnevek adását a 19. század elején a postaszolgáltatás hatékonyságának biztosítására tiltották meg (MATTHEWS 1975: 185–6, 198–200; STEWART 1975: 344–5).

Utoljára hagytuk az őslakosok által adott helynevek jelentőségének tárgyalását. Az európai ember megérkezésekor Észak-Amerika jelentős, nagy földrajzi terepalakulatainak kétségtelenül volt (objektumonként akár több) megnevezése a különféle indián nyelvekben. Az európaiak, az európai gyökerű észak-amerikai lakosság viszonya ezekhez a már létező indián nevekhez időről időre változott: a gyarmatosítók, az európai uralkodók vagy az őslakosokkal csekély kapcsolatot ápoló letelepült puritánok igyekeztek megszabadulni a

számukra érthetetlen, így barbárnak titulált elnevezésektől, s szívesen cserélték fel őket „civilizált”, főként angol helynevekkel (pl. Károly herceg, a későbbi I. Károly angol király John Smith kapitány ösztönzésére számos indián nevet változtatott meg: *Accomack* nevét például *Plymouth*-ra cserélte, még mielőtt az angol puritánok egy csoportja, az ún. Zarándok Atyák 1620-ban útnak indultak – éppen a dél-angliai Plymouth kikötővárosából – azzal a céllal, hogy az anyaországban üldözött vallási hagyományaik szabad gyakorlására új kolóniát alapítsanak az Újvilágban; MATTHEWS 1975: 184). A franciák misszionáriusi tevékenységük kapcsán eljutottak több indián népcsoporthoz, megismerték nyelvüket, összegyűjtötték helyet jelölő (vagy ilyennek vélt) kifejezéseiket, amelyeket a lejegyzés során a kiejtés, illetve a grammatika tekintetében több-kevesebb tudatossággal gyakran módosítottak is, s ilyen némileg megváltoztatott, „franciásított” formában adtak tovább (pl. *Iowa*: a Mississippi jobb oldali mellékfolyóját a franciák egy *ouaouiatonon* nevű indián törzsről nevezték el, a ’törzs, nép’ jelentésűnek tartott *-tonon* elemet elhagyva, némi hangalaki módosítással; *Kansas*: a Missouri jobb oldali mellékfolyójának a franciák az itt élő, s magukat *kansá*-nak nevező indián törzs után adtak nevet, francia többesjellel látva el a törzsi megjelölést; MATTHEWS 1975: 193–5; FNESz.⁴ 1: 630, 679). A függetlenségi háború után az angol anyanyelvű lakosság körében is megnőtt az indián nevek becése: a romantika korszakának a helyi történelem értékeit felfedező embere úgy vélte, ezek a „benszüllött” nevek sokkal alkalmasabbak az amerikai föld részének megjelölésére, jobban kifejezik azok lényegét, mint a fehér ember által adott helynevek. Ez a meggyőződés magyarázhatja, hogy a függetlenség elnyerése után a tagállam státuszért folyamodó területek lakói előszeretettel választottak államuknak elnevezést valamely, a területen található, indián eredetű nevet viselő jelentős földrajzi objektumról (pl. folyóról: *Alabama*, *Ohio*, *Tennessee*; MATTHEWS 1975: 205; FNESz.⁴ 1: 64, 2: 270, 636); sőt, ha ilyet nem találtak, megfelelőnek tűnő indián eredetű megjelölést alkottattak (pl. az *Oklahoma* ’vörös nép’ kifejezést egy csokta törzsfő alkotta meg 1866-ban válaszként arra a kérdésre, hogy milyen nevet adna a törzse számára juttatott földnek; MATTHEWS 1975: 206; FNESz.⁴ 2: 271).

3. Az Egyesült Államok hivatalos államneveinek motivációs tényezői. – A függetlenségi nyilatkozattal (1776) Nagy-Britanniától elszakadó 13 amerikai brit gyarmat alkotta Unióhoz (főként a következő évszázadban) az európai bevándorlók által benépesített új területeken létrehozott újabb államok csatlakoztak. A hatalmas kiterjedésű ország államai semmiképpen sem tekinthetők hagyományos értelemben vett nemzetállamoknak, így a névadók kénytelenek voltak a népnévítől eltérő motiváció alapján megalkotni az egyes államok elnevezéseit.

Forrásaink szerint a hivatalos államnevek nagyobbik csoportja egyetlen motivációs tényező működésének eredményeként született, a nevek mintegy hatodának létrejöttében azonban egyszerre több motivációs tényező is közreműködött. Az államnév megalkotásában szerepet játszó motivációs tényezők minősége szerint a hivatalos elnevezések több kategóriába oszthatók.

3.1. Jelentős földrajzi objektumra utaló hivatalos államnevek. – Az egyetlen motiváció alapján megalkotott államnevek közül a legtöbb név (21 példa, 42%) az állam területének valamely nagyobb földrajzi objektumára, így (leg)jelentősebb folyójára (*Alabama*, *Arizona*, *Arkansas*, *Colorado*, *Connecticut*, *Delaware*, *Illinois*, *Iowa*, *Kansas*,

Minnesota, Mississippi, Missouri, Ohio, Oregon, Nebraska, Tennessee, Wisconsin), tavára (*Michigan*), hegyére (*Nevada, Vermont*), fő szigetére (*Hawaii*) utal.

3.2. Történelmi személyre utaló hivatalos államnevek. – Lényegesen kevesebb a valamely történelmi személyhez kapcsolható államnév (6 példa, 12%). A kategóriába tartozó legtöbb államnév a gyarmatosítások korában élt európai uralkodók ([*North és South*] *Carolina*: 1564-ben francia telepesek egy dél-carolinai erődöt neveztek el IX. Károly francia király tiszteletére, a név mai formájának és jelentésének kialakításában I. Károly és fia, II. Károly angol uralkodók működtek közre, így ma úgy tartják, hogy magát az államot I. Károly saját tiszteletére nevezte el francia minta alapján, FNESz.⁴ 1: 361, *Dél-Carolina* a.; *Georgia*: 1732-ben nevezték el II. György angol király tiszteletére, FNESz.⁴ 1: 509; *Louisiana*: 1681-ben egy francia felfedező nevezte el XIV. Lajos francia király tiszteletére, FNESz.⁴ 2: 48) vagy az uralkodócsaládhoz tartozó személyek (*Maryland*: I. Károly angol király feleségének, Henrietta Mária királynőnek a tiszteletére, FNESz.⁴ 2: 105) nevéből származtatható. Egy államnév az amerikai történelem jelentős személyiségének állít emléket (*Washington*: George Washingtonnak, az USA első elnökének a tiszteletére, FNESz.⁴ 2: 783).

3.3. Az indián őslakosságra utaló hivatalos államnevek. – Az indián őslakosokkal kapcsolatos államnevek (6 példa, 12%) a betelepülők megérkezése előtt a területen élő indián népcsoportot nevezik meg ([*North és South*] *Dakota, Oklahoma, Texas, Utah*). Indián népnév mellett esetenként indián üdvözlési forma is szóba jöhet a név forrásaként (*Idaho*, l. lent).

3.4. Földrajzi jellegre utaló hivatalos államnevek. – A terület általános földrajzi jellegére mutató államnevek (4 példa, 8%) a szárazföldi helyzetet (*Alaska* < aleut 'félsziget, kontinens', FNESz.⁴ 1: 65; *Maine* < angol régi *maine* 'szárazföld, kontinens', FNESz.⁴ 2: 80), a jellemző földfelszín (*Montana* < latin *montana* 'hegyvidék', spanyol *montaña* 'hegy[ség]', FNESz.⁴ 2: 156), a jellemző növényzetet (*Kentucky* < irokéz *kenta-ke* 'rétság', FNESz.⁴ 1: 714) hangsúlyozzák.

3.5. Távoli helyre utaló hivatalos államnevek. – A távoli hely nevével létrehozott államnevek (4 példa, 8%) európai kötődésű ([*New*] *Hampshire*: a dél-angliai Hampshire grófságról, FNESz.⁴ 2: 238; [*New*] *Jersey*: az angol Csatorna-szigetek egyikének nevéből, FNESz.⁴ 2: 239), illetve az észak-amerikai kontinensrész keleti partvidékén keletkezett helynevek költöztetésével (*Wyoming*: Pennsylvaniából került át az ország északnyugati részére, FNESz.⁴ 2: 786) jöttek létre. Rendhagyó esetben a két alkategória ötvöződésére is sor kerülhetett (*Rhode Island*: az elnevezés mintája részben a földközi-tengeri Rodosz sziget angol *Rhodes* névváltozata, részben pedig az USA-beli állam közelében fekvő egyik sziget régi holland *Roode Eyland* 'vörös sziget' megnevezése volt, FNESz.⁴ 2: 414).

3.6. Jelentős településre utaló hivatalos államnév. – Kivételesen (1 példa, 2%) utal az államnév a terület legjelentősebb településére (*New York*).

3.7. Komplex motiváció alapján létrejött hivatalos államnevek. – A komplex motiváció alapján megalkotott államnevek esetében (8 példa, 16%) két, esetleg három fent már említett vagy azoktól éppen eltérő (pl. történelmi eseményre, irodalmi ismeretekre utaló) motivációs tényező együttes hatásával számolhatunk: *California* (eljövendő történelem + irodalmi hatás: a vidék számára gazdagságot, boldog jövőt sugalló név a spanyol Garci Rodríguez de Montalvo egyik korabeli regényéből származik, amelyben *California* amolyan földi paradicsomot jelöl, FNESz.⁴ 1: 672), *Florida* (< sp. *florida* 'virágzó [föld]'; történelmi esemény + növényzet: Juan Ponce de León spanyol konkviztádor

1513 virágvasárnapján pillantotta meg a virágokkal borított partvidéket, FNESz.⁴ 1: 474), *Indiana* (öslakosság + irodalmi hatás: az angol *Indian* 'indian' népnév és a *La Monarquía Indiana* [Az indián monarchia] című spanyol könyv hatására, FNESz.⁴ 1: 628), *Massachusetts* (öslakosság + település: forrása egy indián népcsoport, illetve egy indián település neve, FNESz.⁴ 2: 106), *New Mexico* (< sp. *Nueva Méjico* 'Új-Mexikó'; elővendő történelem + távoli hely: a spanyol hódítók a név adásával azt a kívánságukat nyilvánították ki, hogy az új terület is gazdag legyen, mint Cortez Mexikója, FNESz.⁴ 2: 700–1), *Pennsylvania* (történelmi személy + növényzet: az erdőségekben gazdag tartományt William Penn alapította, FNESz.⁴ 2: 332), *Virginia* és *[West] Virginia* (< *Virginia* lat. 'szűzföld, szűzi ország'; öslakosság + történelmi személy + földrajzi jelleg: az Angliába érkező korabeli jelentés a terület kapcsán *Wingina* király *Wingandacoa* nevű országáról számol be, utóbbi név hatására született meg Sir Walter Raleigh javaslatára a hajadon I. Erzsébetre és az újonnan szerzett megművelendő földterületre egyaránt utaló név, FNESz.⁴ 2: 768).

Összességében tehát elmondható, hogy a hivatalos államnevek főként a terület történelmével, illetve földrajzi sajátosságaival kapcsolatosak.

4. Az Egyesült Államok hivatalos államneveinek nyelvi eredete. – A fentiekhez hasonló változatosságot tapasztalunk az államnevek alapszavának nyelvi eredete tekintetében is. (Itt jegyezzük meg, hogy a nyelvi eredet szerinti kategorizáció során a FNESz.⁴ megállapításait tekintjük irányadónak, az adatokat a megfelelő szócikkekből idézzük.)

4.1. Különbféle indián nyelvekből származó alapszóra visszavezethető hivatalos államnevek. – A tagállamok neveinek több mint fele (26 példa, 52%) végső soron indián eredetű szóra megy vissza. Az esetek nagyobbik részében pontosan meghatározható az is, hogy mely indián nyelv az alapszó forrása. Aleut eredetű *Alaszk*a (< aleut 'főlsziget, kontinens') neve. Az algonkinból származtathatók az *Illinois* (< algonkin *ilini* 'ember' törzsnév), a *Michigan* (< algonkin **Michi-guma* 'nagy víz' vagy **Mitchi-Sagaigan* 'nagyon nagy tó'), a *Mississippi* (< algonkin *miss* 'nagy' és *sipi* 'folyó'), a *Missouri* (< algonkin *messouri* törzsnév; vö. LANCE 1999) és talán a *Wisconsin* (< algonkin 'a nagy földnyelvnél') nevek. Atapaszk eredetű a *Nebraska* (< atapaszk *Ni-bthaska*, vö. *ni* 'folyó' és *bthaska* 'szétterjedő, lapos') név. A csokta nyelvből származik *Oklahoma* (< csokta *okla* 'nép' és *homa* 'vörös') neve. Delavár kifejezésre vezethető vissza a *Wyoming* (< delavár **Meche-weami-ing* 'a nagy lapályoknál') név. Irokéz etimonnal számolhatunk a *Kentucky* (< irokéz *kenta-ke* 'rétság') és az *Ohio* (< irokéz 'szép folyó') nevek esetében. Talán kri eredetű az *Oregon* (< kri '[kéregből készült] edény, tál') név. A papago nyelvből származik az *Arizona* (< papago 'kis forrás') név. Sziú szavakra vezethető vissza a *Minnesota* (< sziú 'zavaros víz, iszapos folyó') és a (*North* és *South*) *Dakota* (< sziú 'szövetségese') név. Több indián nyelv is szóba jöhet az *Idaho* (< kiowa-apacs *idahi* 'a komancs indiánok' népnév vagy soson *ee-dah-how* 'jó reggelt!' üdvözlési formula) név forrásaként. Néhány indián eredetű államnév esetében az elnevezés alapjául szolgáló kifejezés pontos nyelvi eredete nem adható meg: *Alabama* (< indián 'bozótirtók' jelentésű népcsoportnév), *Arkansas* (< indián *akansea* törzsnév), *Connecticut* (< indián 'a hosszú [árapályos] folyótorkolatnál'), *Iowa* (< indián *ouaouiatonon* törzsnév), *Kansas* (< indián *kansa* törzsnév), *Massachusetts* (< indián *mass-adchu-seuck* 'a nagy domb népe' törzsnév, illetve *mass-adchu-ut* 'a nagy domboknál' településnév), *Tennessee* (< ismeretlen jelentésű indián településnév), *Texas* (< 'barátok' jelentésű indián üdvözlési formulára

visszavezethető *Texas* népnév), *Utah* (< egy 'magas' jelentésű szóval összefüggő indián törzsnév).

4.2. Angol eredetű alapszóra visszavezethető hivatalos államnevek. – Az államnevek mintegy negyede (14 példa, 28%) angol eredetű alapszóból magyarázható: (*North* és *South*) *Carolina* (I. Károly angol király neve alapján), *Delaware* (Thomas West *De la Warr* [< fr. 'harcos, katona'] angol főnemes családnévéből), *Georgia* (II. György angol király nevéből), *Indiana* (< angol *Indian* 'indián' népnév), *Maine* (< angol régi *maine* 'szárazföld, kontinens'), *Maryland* (I. Károly angol király feleségének, Henrietta Mária királynőnek angol becenevéből), (*New*) *Hampshire* (a dél-angliai *Hampshire* névének átköltöztetésével), (*New*) *Jersey* (a Csatorna-szigetekhez tartozó angol *Jersey* névének átköltöztetésével), (*New*) *Mexico* (az angol *Mexico* országnév átköltöztetésével; vö. FNESz.⁴ *Új-Mexikó* a.), (*New*) *York* (az angliai *York* városnévvel összefüggésben álló angol *Duke of York* 'yorki herceg' méltóságnévéből), *Pennsylvania* (az alapító angol William Penn családnévének felhasználásával), *Rhode Island* (Rodosz sziget angol *Rhodes* neve alapján), *Washington* (George Washington családnévének forrása az angliai *Washington* városnév). A fenti nevek egy része a végső etimont tekintve ugyan nem angol eredetű (pl. *Jersey* > lat. *Caesarea*), ám az elnevezések újvilági használatát megelőzően ezekben az esetekben is mindig adatolható a kérdéses nevek meggyökeresedése, jellemző használata az angol nyelvben, így az USA-beli államnevek kialakulása közvetlenül az angol nyelvből magyarázható.

4.3. Spanyol eredetű alapszóra visszavezethető hivatalos államnevek. – Az államnevek tizede (5 példa, 10%) a spanyol nyelvből származtatható: *California* (a sp. *califa* 'kalifa', *califato* 'kalifátus' szavakból Garci Rodríguez de Montalvo által megalkotott *California* irodalmi helynévből), *Colorado* (< sp. *colorado* 'színes, vörös'), *Florida* (< sp. *florido*, -a 'virágzó, virágos'), *Montana* (< sp. *montaña* 'hegy[ség] és/vagy lat. *montana* 'hegyvidék'), *Nevada* (a sp. *Sierra Nevada* 'hóval borított sziklás hegylánc' második eleméből, vö. sp. *nevado*, -a 'havas, hófehér, hóval borított').

4.4. Francia eredetű alapszóra visszavezethető hivatalos államnevek. – Két államnév (4%) tekinthető francia eredetűnek: *Louisiana* (XIV. Lajos francia király nevéből) és *Vermont* (< fr. *vert* 'zöld' és fr. *mont* 'hegy').

4.5. Latin eredetű alapszóra visszavezethető hivatalos államnevek. – Az 1861-ig egységes *Virginia* és (*West*) *Virginia* államok nevében (4%) latin tö jelentkezik (< latin *virgo* 'hajadon, szűz'). Latin utótaggal találkozunk *Pennsylvania* állam nevében (a családnévi előtaghoz a latin *-sylvania* [< lat. *silva* 'erdő'] szó kapcsolódik).

4.6. Polinéz eredetű alapszóra visszavezethető hivatalos államnév. – Egy állam neve (2%) valamely polinéz nyelvből magyarázható: *Hawaii* (< polinéz *Hawa-iki* 'kis Jáva', vö. *Hawa* 'Jáva' és *iki* 'kis').

Az államnevek ma ismert, végső formájának kialakításában az alapszó nyelvi eredetétől függetlenül fontos szerepet kaptak a különféle európai nyelvek. Indián etimonú alapszavak esetén főként francia grammatikai (a többes szám francia *-s* jelének hozzáadása a töhöz: *Arkansas*, *Illinois*, *Kansas*; FNESz.⁴ 1: 115, 624–5, 679, a töveket l. fent) vagy hangalaki (*Iowa*, *Michigan*, *Missouri*, *Nebraska*; vö. FNESz.⁴ 1: 630, 2: 139, 149, 225; MCCAFFERTY 2003) hatással, illetve angol grammatikai (a többes szám angol *-s* jelének hozzáadása a töhöz: *Massachusetts*; FNESz.⁴ 2: 106) vagy hangalaki (*Connecticut*, *Utah*; vö. FNESz.⁴ 1: 293–4, 2: 709) befolyással számolhatunk aszerint, hogy mely anyanyelvű felfedezőktől származik az elnevezés első lejegyzése. Időnként mind francia,

mind angol hangalaki hatás érvényesült a név végső formájának kialakításában (*Wisconsin*; vö. FNESz.⁴ 2: 785). Angol grammatikai és hangalaki hatás érhetett francia szavakból alkotott nevet is (l. a jelző és a jelzett szó szórendjét, valamint a fr. *vert* 'zöld' szó néma *t*-jének elvetését a 'zöld hegy[ség]' jelentésűnek értelmezett *Vermont* névben; MATTHEWS 1975: 202). Az angolok kedvelték a latinos képzésmóddal létrehozott államneveket, akkor is, ha angol eredetű tö (Carolina, Georgia, Indiana; FNESz.⁴ 1: 361, 509, 628) és akkor is, ha más nyelvből származó tö (fr. *Loiusiane* > ang. *Lousiana*, spanyol-latinos *Montana*; FNESz.⁴ 2: 48, 156) képezte a név alapszavát. Kivételesen jelentkezik államnévben latin utótag (*Pennsylvania*; FNESz.⁴ 2: 332). Néhány, angolok által adott név kialakításában a holland (holl. *Nieuw Amsterdam* → ang. *New York*, holl. *Roode Eyland* → ang. *Rhode Island*; FNESz.⁴ 2: 239, 414), a francia (fr. *la Caroline* erőd → ang. *Carolana*, *Carolina* tartomány; FNESz.⁴ 1: 361, *Dél-Carolina* a.), a spanyol (sp. *Nueva Méjico* → ang. *New Mexico*; FNESz.⁴ 2: 700 *Új-Mexikó* a.), illetve valamely indián (indián *Wingandacoa* ország → ang. *Virginia* tartomány; FNESz.⁴ 2: 768) nyelv mintaadó szerepével is számolhatunk. Jellemző jelenség a névköltöztetéssel létrejött államnevek angol *new* 'új' megkülönböztető jelzővel történő egyénítése (*New Hampshire*, *New Jersey*, *New Mexico*, *New York*); a korábban egységes területek, államok kettéhasadásával keletkezett tagállamok nevében tipikus a relatív földrajzi helyzet jelölésére szolgáló angol *north* 'észak', *south* 'dél' és *west* 'nyugat' differenciáló jelzők jelentkezése (*North* és *South Dakota*, *North* és *South Carolina*, *West Virginia*). Összességében elmondható, hogy a tagállamok nevei nemcsak alapszavuk nyelvi eredetének tekintetében mutatnak változatosságot: közülük több a terület névadásában szerepet játszó különféle népek nyelvi és névadói tevékenységének kölcsönhatása következtében alakult ki.

Az államnevek, a később államnevekké váló földrajzi nevek keletkezésének, első feljegyzésének ideje – éppen a több népcsoport huzamosabb együttéléséből származó sajátos névadási helyzet miatt – lényegében nem befolyásolta sem a nevek motivációját, sem azok nyelvi eredetét.

5. Az Egyesült Államok tagállamainak informális elnevezései. – Az Egyesült Államok tagállamait hivatalos elnevezésükön túl nem hivatalos megjelölések, informális államnevek is azonosítják. Az államok informális elnevezéseit összegyűjtő, magyarázó listák nem egyszer némileg következtelenül járnak el az ide vonható névelemek körének kijelölését, az informális megjelölések megnevezését illetően: a néhány szóból álló, tulajdonnévi címkeként viselkedő kifejezéseket kivétel nélkül az „informális államnév” (vö. ang. *state nickname*) terminussal illetik, míg bizonyos hosszú, sokszor önálló mondatból alakult, kevésbé népszerű elem kapcsán „mottó”-ról (vö. ang. *state motto*; pl. *The Hospitality State*, Indiana; *Live Free or Die!*, New Hampshire; *First In Flight*, Észak-Karolina; az informális államnevek magyar jelentését l. a 6. alatt), illetve „szlogen”-ról (vö. ang. *state slogan*; *Land of Lincoln*, Illinois; *Battle-Born State*, Nevada; *Peace Garden State*, Észak-Dakota; *State Where You Can Always Expect to Enjoy the Unexpected*, Arizona; *Great Faces*, *Great Places*, Dél-Dakota) is beszélnek, ám a két utóbbi kategória elemeit rendszerint nem különítik el a tényleges informális államnevektől (ezért jelen dolgozatban is az utóbbiakkal azonos funkciójú megnevezéseknek tekintjük őket). Az informális államnevekhez stílusminősítések is kapcsolódhatnak: forrásaink megkülönböztetnek hivatalos (pl. *Golden State*, Kalifornia; *Aloha State*, Hawaii; *Magnolia State*, Mississippi), félhivatalos (pl. *The First State*, Delaware; *Corn State*, Iowa), nem hivatalos (pl.

Goober State, Georgia; *Creole State*, Louisiana; *Cheese State*, Wisconsin), gyakran használt (pl. *The Heart of Dixie*, Alabama; *The Coyote State*, Dél-Dakota; *Mormon State*, Utah), ritkán használt (pl. *Mud-Waddler State*, Mississippi; *Boomer's Paradise*, Oklahoma), elavult (pl. *Buffalo Plains State*, Colorado; *Iodine Products State*, Dél-Karolina; *New Sweden*, Delaware; *Old North State*, Észak-Karolina) stb. informális államneveket. A hivatalos és félhivatalos minősítésű informális államnevek azonosító megjelölésként a gépjárművek rendszám táblájára is felkerülhetnek (pl. *The Natural State*, Arkansas; *The Constitution State*, Connecticut; *The Sunshine State*, Florida).

Forrásaink a különböző informális államneveket nem mindig pontosan ugyanabban a formában adják meg. A névformák különbsége szorítkozhat a helyesírásra: pl. *Camelia State* és *Camellia State* (Alabama), *Roughrider State* és *Rough Rider State* (Észak-Dakota); az egyes és többes szám jelölése kapcsán érintheti a névalakok morfológiai felépítését: pl. *Tree Planters State* és *Tree Planter's State* (Nebraska), *Land of the Dakota* és *Land of the Dakotas* (Észak-Dakota), *Great Lakes State* és *Great Lake State* (Michigan); illetve kiterjedhet a nevet alkotó szavak számára, minőségére: pl. *Old Colony*, *Colony State* és *Old Colony State* (Massachusetts), *Bay State* és *Old Bay State* (Massachusetts), *Corn State* és *Tall Corn State* (Iowa), *Rocky Mountain State* és *Rocky Mountain Empire* (Colorado). A névformák nyelvi felépítésének itt felsorolt különbségei a névadás szemléleti alapját tekintve irrelevánsak, ezért a nevek szemantikai kategorizációja során az ilyen eltéréseket mutató névalakok névváltozatokként kezelhetők.

6. Az Egyesült Államok informális államneveinek motivációs tényezői. – Az informális államnevek keletkezése kapcsán a névadás motivációs tényezői forrásaink alapján azonosíthatók, így meghatározható az a néhány fogalomkör (az alábbiakban vastagon kiemelve), amely az informális államnevek szemantikai háttérét képezi. Természetesen egy-egy fogalomkör, sőt teljesen azonos motiváció kifejezése is több, eltérő nyelvi formában valósulhat meg. A fogalomkörök ugyanakkor bizonyos pontokon összefüggnek: a földrajzi elhelyezkedés befolyásolhatja az éghajlati jellemzőket; az USA-beli államot az európai országok egyikéhez hasonló metaforikus elnevezések a terület földrajzi jellemzőin alapulnak; az állam lakosainak gúnynevéből keletkezett informális államnevek végső soron kapcsolatban állhatnak valamely, a lakosság gúnynevét megalapozó történelmi eseménnyel stb.

Az egyes államok különböző motiváción alapuló informális elnevezéseinek száma 1 és 12 között alakul. Egyféle: Vermont (1 állam); kétféle: Nyugat-Virginia, Washington (2 állam); háromféle: Columbia Kerület, Idaho, Utah (3 állam); négyféle: Iowa, New Hampshire, New York, Oklahoma (4 állam); ötféle: Indiana, Kentucky, Michigan, Montana, Nevada, Ohio, Rhode Island, Virginia, Wisconsin, Wyoming (10 állam); hatféle: Észak-Dakota, Hawaii, Illinois, Nebraska, Oregon (5 állam); hétféle: Alabama, Észak-Karolina, Georgia, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Mississippi, New Jersey, Pennsylvania, Texas (11 állam); nyolcféle: Connecticut, Kalifornia, Minnesota (3 állam); kilencféle: Alaszka, Delaware, Dél-Dakota, Dél-Karolina, Missouri, Tennessee, Új-Mexikó (7 állam); tízféle: Arizona, Florida (2 állam); tizenegyféle: Arkansas, Kansas (2 állam); tizenkétféle: Colorado (1 állam). Forrásaink szerint tehát az USA-beli tagállamokat (a Washington városát magába foglaló szövetségi területet, Columbia Kerületet is ideértve) összességében 328 eltérő motivációs tényezővel magyarázható informális

államnév jelöli, amelyek a kifejtett jelentéstartalom alapján öt nagyobb, ezeken belül pedig számos kisebb kategóriába rendezhetők.³

6.1. Az állam területének földrajzi jellemvonásaira utaló informális államnevek. – Az informális államnevek mintegy harmada (106 példa, 32,32%) az állam területének földrajzi jellemzőiről árulkodik.

6.1.1. Az állam természeti jellemzőire utaló informális államnevek. – A kategóriába vonható legtöbb név valamely, az állam területén fellelhető, azzal összefüggésbe hozható **természeti különlegességre** hívja fel a figyelmet (11 példa): *The Land of the Midnight Sun* ('az éjfél nap földje', Alaszka), *Sunset State* ('napnyugta állam', Arizona), *Hot-water State/The Hot Springs State* ('meleg víz állam'/'a meleg források állam', Arkansas), *Mother of Rivers* ('a folyók anyja', Colorado), *Land of the Sky* ('az égbolt földje', Észak-Karolina), *Wonderland of 11,000 Lakes/Water Wonderland/Winter Water Wonderland* ('11 000 tó csodaországa'/'vízi csodaország'/'téli vízi csodaország', Michigan), *10,000 Lakes/Land of 10,000 Lakes/Land of Lakes/Land of Sky-Blue Waters* ('10 000 tó'/'10 000 tó földje'/'tavak földje'/'égből vizek földje', Minnesota), *Cave State* ('barlang állam', Missouri), *Big Sky Country/Big Sky State* ('széles égbolt ország'/'széles égbolt állam', Montana), *Black Water State* ('fekete víz állam', Nebraska), *Mother of Rivers* ('folyók anyja', New Hampshire). Közel azonos a **jellemző térszínformára** vonatkozó nevek száma (10 példa): *Italy of America* ('Amerika Olaszországa', Arizona), *Mile-high State/Highest State* ('mérőföld magas állam'/'legmagasabb állam', Colorado), *The Mountain State/Switzerland of America* ('a hegy állam'/'Amerika Svájc', Colorado), *The Other White State* ('a másik fehér állam', Dél-Dakota), *Rock-Ribbed State* ('sziklaszirtes állam', Kentucky), *Pennsylvania of the West* ('a nyugat Pennsylvániája', Missouri), *Stub-Toe State* ('lábujjfájdító állam', Montana), *Switzerland of America/White Mountain State* ('Amerika Svájc'/'fehér hegy állam', New Hampshire), *Switzerland of America* ('Amerika Svájc', New Jersey), *Mountain State/Switzerland of America* ('hegy állam'/'Amerika Svájc', Nyugat-Virginia). Más elnevezések a **talaj jellemzőivel** hozhatók összefüggésbe (5 példa): *Sand Hill State* ('homokdűne állam', Arizona), *Swamp State* ('mocsár állam', Dél-Karolina), *The Everglades State* ('a süppedős állam', Florida; vö. *the Everglades*: Florida déli részének mocsárvidéke), *Bayou State* ('mocsaras folyóág állam', Louisiana), *Bayou State* ('mocsaras folyóág állam', Mississippi). A nevek kis hányada **ismert földrajzi objektumra** mutat (4 példa): *Grand Canyon State* ('Grand-kanyon állam', Arizona), *Rocky Mountain State/Rocky Mountain Empire* ('Rocky Mountain állam'/'Rocky Mountain birodalom', Colorado), *Iron Mountain State* ('Vas-hegy állam', Missouri), *Salt Lake State* ('Sós-tó állam', Utah). Néhány név általánosságban utal az állam **természetes szépségére** (3 példa): *The Wonder State* ('a csoda állam', Arkansas), *The Natural State* ('a természeti állam', Arkansas), *Colorful Colorado* ('színes Colorado', Colorado).

6.1.2. Az állam földrajzi elhelyezkedésére utaló informális államnevek. – Az állam informális neve égtáj, orientáció megjelölésével megmutathatja a **viszonylagos földrajzi elhelyezkedést** (9 példa): *Up Over* ('odafent', Alaszka), *Seaboard State* ('tengerpart állam', Dél-Karolina), *Crossroads of the Pacific* ('a Csendes-óceán útkeresztződése',

³ Az informális államnevekhez a következőkben a névszerkezet érzékeltetésére – a szokásos fordítói gyakorlatnak megfelelően – az angol kifejezések tükörfordításával megalkotott, jelentésjelbe foglalt magyar értelmezéseket kapcsolunk.

Hawaii), *Crossroads of America* ('Amerika útkereszteződése', Indiana), *Border State* ('határ [menti] állam', Maine), *Down East* ('lent keleten', Maine), *Gateway State* ('kapu állam', Missouri), *Gateway to the West* ('a nyugat kapuja', New York), *Ocean State* ('óceán állam', Rhode Island); illetve megadhatja a valamely ismert földrajzi egységhez viszonyított, megközelítőleg **pontos földrajzi elhelyezkedést** (6 példa): *The Heart of Dixie* ('Dixie [az USA-nak Pennsylvania déli határától délre eső területe] szíve', Alabama), *The Peninsula State* ('a félsziget állam', Florida), *The Gulf State* ('az öböl állam', Florida), *Child of the Mississippi* ('a Mississippi gyermeke', Louisiana), *Chesapeake State* ('Chesapeake állam', Maryland), *Great Lakes State/Great Lake State/Lake State/Lady of the Lake* ('Nagy Tavak állam'/'nagy tó állam'/'tó állam'/'a tó asszonya', Michigan).

6.1.3. Az állam jellemző növényzetére utaló informális államnevek. – Az ide vonható államnevek nagyobbik fele megnevezi az államra **jellemző** (ezért sokszor állami jelképként is használt) **növényt** (12 példa): *Camelia State/Camellia State* ('kamélia állam', Alabama), *Pine Forests Grow Side by Side* ('fenyőerdők nőnek egymás mellett', Arkansas), *Columbine State* ('harangláb állam', Colorado), *Palmetto State* ('kis legyezőpálma állam', Dél-Karolina), *The Pine State* ('a fenyő állam', Georgia), *Bluegrass State* ('réti perje állam', Kentucky), *Pine Tree State* ('fenyőfa állam', Maine), *Magnolia State* ('magnólia állam', Mississippi), *Sagebrush State/Sage State* ('zsályacserje állam'/'zsálya állam', Nevada), *Buckeye State* ('amerikai vadgesztenyefa állam', Ohio), *Cactus State/Land of Cactus* ('kaktusz állam'/'a kaktusz földje', Új-Mexikó), *Evergreen State/Green Tree State* ('örökzöld állam'/'zöld fa állam', Washington); kisebbik hányada általánosságban utal a **növényvilág** állambeli **fontosságára** (7 példa): *Place Where Plant Sites* ('a hely, ahol növény van', Arkansas), *Garden of the West/The Garden State* ('a nyugat kertje'/'a kert állam', Illinois), *The Prairie State* ('a préri állam', Illinois), *Land of the Rolling Prairie* ('a ringó préri földje', Iowa), *The Garden of the West/The Garden State* ('a nyugat kertje'/'a kert állam', Kansas), *Garden State* ('kert állam', New Jersey), *Park State* ('park állam', Wyoming).

6.1.4. Az állam jellemző állatvilágára utaló informális államnevek. – E nevek legnagyobb része az állam **jellemzően fellelhető vadállatát** mutatja meg (12 példa): *Bear State* ('medve állam', Arkansas), *The Razorback State* ('a razorback állam', Arkansas; *razorback*: Észak-Amerikába telepített vaddisznófajta), *The Buffalo Plains State* ('a bölénnyel teli síkság állam', Colorado), *Flickertail State* ('amerikai földi mókus állam', Észak-Dakota), *The Alligator State* ('az alligátor állam', Florida), *Pelican State* ('pelikán állam', Louisiana), *Oyster State* ('osztriga állam', Maryland), *The Codfish State* ('a tőkehal állam', Massachusetts), *Mudcat State* ('mocsári harcsa állam', Mississippi), *Mud-Waddler State* ('mocsárban kacsázó állat állam', Mississippi), *Groundhog State* ('amerikai mormota állam', Mississippi), *Clam State* ('kagyló állam', New Jersey). Néhány elnevezés utal az államban **védettnek nyilvánított állatfajta**ra (2 példa): *Manatee State* ('lamantin állam', Florida), *The Buzzard State* ('az egerészölyv állam', Georgia); az egykor természeti **csapást okozó állatfajokra** (2 példa): *The Grasshopper State* ('a sáska állam', Kansas), *Mosquito State* ('szúnyog állam', New Jersey); illetve az államban **jelképként használt állatra** (2 példa): *Terrapin State* ('dobozpáncélú teknős állam', Maryland), *Border-Eagle State/Eagle State* ('keretezett sas állam'/'sas állam', Mississippi; az állam pecsétjén lévő, bekeretezett sasról).

6.1.5. Az állam éghajlati jellemzőire utaló informális államnevek. – A nevek egyik fele az állam **jellemző időjárás viszonyait** mutatja meg (7 példa): *Sunshine State* ('napsütés állam', Dél-Dakota), *The Sunshine State* ('a napsütés állam', Florida), *Winter Salad Bowl State* ('téli salátátál állam', Florida), *Tropical State* ('trópusi állam', Florida), *Sunshine State* ('napsütés állam', Oregon), *Webfoot State* ('hártyaláb állam', Oregon; az államban gyakoriak a nagy esőzések), *Sunshine State* ('napsütés állam', Új-Mexikó); másik fele az állam területét gyakorta sújtó **éghajlati, időjárás szélsőségekre, természeti katasztrófákra** utal (7 példa): *Stars Fell on Alabama* ('Alabamára hullt csillagok', Alabama; az 1833. november 12–13-án Alabamában megfigyelt Leonid meteorzáporról), *Blizzard State* ('hóvihar állam', Dél-Dakota), *Cyclone State* ('ciklon állam', Iowa), *Land of the Fires* ('a tüzek földje', Kalifornia), *The Cyclone State* ('a ciklon állam', Kansas), *The Dust Bowl State* ('az elsvatagosodott terület állam', Kansas), *Blizzard State* ('hóvihar állam', Texas).

6.1.6. Az állam nagyságára, alakjára utaló informális államnevek. – Több állam informális neve is utal **az állam nagyságára** (5 példa): *Great Land* ('nagy föld', Alaszka), *Uncle Sam's Pocket Handkerchief* ('Uncle Sam [az Amerikai Egyesült Államok] zsebkendője', Delaware), *Little Rhody* ('kis Rhody', Rhode Island), *Smallest State* ('a legkisebb állam', Rhode Island), *Jumbo State* ('óriás állam', Texas); illetve **az állam alakjára** (2 példa): *Mitten State* ('egyujjas kesztyű állam', Michigan), *The Panhandle State* ('a serpenyőnyél állam', Nyugat-Virginia).

6.2. Az állam politikai, gazdasági jellemzőire utaló informális államnevek. – Az informális elnevezések közel negyede (81 példa, 24,7%) a jelölt állam politikai, gazdasági életével kapcsolatos jellemzőt mutat meg.

6.2.1. Az állam jellemző terményére, termékére utaló informális államnevek. – Az állam informális neve vonatkozhat a jellemző mezőgazdasági terményre. Ez lehet valamely **termesztett növény** (17 példa; ezen a ponton a kategória összefüggésbe hozható a jellemző növényzetre utaló informális államnevek típusával; vö. 6.1.3.): *Cotton State/Cotton Plantation State/Cottonland/Cotton Belt/Cotton Country/Cottonia* ('gyapot állam'/'gyapotültetvény állam'/'Gyapotság'/'gyapottermő zóna'/'gyapotszág'/'Gyapontónia', Alabama), *The Peach State* ('a barack állam', Delaware), *Rice State* ('rizs állam', Dél-Karolina), *The Orange State/The Citrus State* ('a narancs állam'/'a citrus állam', Florida), *The Goober State* ('az amerikaimgyörö állam', Georgia), *The Peach State* ('a barack állam', Georgia), *Pineapple State* ('ananász állam', Hawaii), *Famous Potatoes/Land of the Famous Potato/Spud State/Potatoland* ('híres burgonyák'/'a híres burgonya földje'/'krumpli állam'/'burgonyaföld', Idaho), *The Corn State* ('a kukorica állam', Illinois), *Corn State/Tall Corn State* ('kukorica állam'/'magas kukorica állam', Iowa), *The Grape State* ('a szőlő állam', Kalifornia), *Land of Fruits and Nuts* ('a gyümölcsök és mogyorófajták földje', Kalifornia), *Sunflower State* ('napraforgó állam', Kansas), *The Wheat State* ('a búza állam', Kansas), *Hemp State* ('kender állam', Kentucky), *Tobacco State* ('dohány állam', Kentucky), *Wheat State* ('búza állam', Minnesota); az államban jellemzően előállított növényi vagy állati eredetű **élelmiszer** (8 példa): *Land of Milk and Honey* ('a tej és méz földje', Kalifornia), *Sugar State* ('cukor állam', Louisiana), *Bread and Butter State* ('kenyér és vaj állam', Minnesota), *Bread Basket of the Nation* ('a nemzet kenyereskosara', Minnesota), *Cream Pitcher of the Nation* ('a nemzet tejszínesköcsöge', Minnesota), *America's Dairyland/Dairy State* ('Amerika tejgazdasága'/'tejgazdaság állam', Wisconsin), *Cheese State* ('sajt állam', Wisconsin), *America's Bread Basket*

(‘Amerika kenyereskosara’, Wisconsin); illetve lehet kifejezetten húsipari feldolgozásra szánt **állatok tartásával kapcsolatos produktum** is (5 példa): *Beef State* (‘marhahús állam’, Nebraska), *Hog and Hominy State* (‘kukoricás sertéshús állam’, Tennessee), *Hog State* (‘sertés állam’, Tennessee), *Hominy State* (‘kukoricamálé állam’, Tennessee), *Beef State* (‘marhahús állam’, Texas). Utalhat a név jellemző **ipari termékre** is (7 példa): *The Bowie State/The Toothpick State* (‘a Bowie [nagy vadászkés tokkal] állam’/‘a szuronykés [nagy vadászkés tokkal] állam’, Arkansas), *Chocolate City* (‘csokoládé város’, Columbia Kerület), *Tar and Turpentine State* (‘kátrány és terpentín állam’, Észak-Karolina), *Turpentine State* (‘terpentín állam’, Észak-Karolina), *Lumber State* (‘fűrészáru állam’, Maine), *Auto State* (‘autó állam’, Michigan), *Steel State* (‘acél állam’, Pennsylvania).

6.2.2. Az állam politikai, gazdasági szerepére utaló informális államnevek. – Az elnevezések nagyobbik része az államnak az **Egyesült Államok politikai, gazdasági életében betöltött szerepét** mutatja meg (15 példa): *Guinea Pig State* (‘tengerimalac állam’, Arkansas); a Mezőgazdasági Minisztérium kísérleti programjai az államban folynak; vö. 6.1.4. is), *The Nation's Capital/America's First City/The Federal City* (‘a nemzet fővárosa’/‘Amerika első városa’/‘a szövetségi város’, Columbia Kerület), *Arsenal of the Nation* (‘a nemzet fegyvergyára’, Connecticut), *Land of Tax-Free Shopping* (‘az adómentes vásárlás földje’, Delaware), *Corporate Capital* (‘iparvállalati főváros’, Delaware), *Keystone of the South Atlantic* (‘a dél-atlanti térség alappillére’, Dél-Karolina), *Great Central State* (‘nagy központi állam’, Észak-Dakota), *The Empire State of the South/Empire of the South* (‘a dél birodalmi állama’/‘a dél birodalma’, Georgia), *Playground of the Middle West* (‘a középnnyugat szórakozóhelye’, Indiana), *Taxachusetts* (‘Taxachusetts’, Massachusetts; vö. ang. *tax* ‘adó’, az állam területén minden ingó és ingatlan személyi tulajdon megadóztatható), *Playground of the Nation* (‘a nemzet szórakozóhelye’, Minnesota), *Empire State* (‘birodalom állam’, New York), *Keystone State* (‘alappillér állam’, Pennsylvania), *Super-American State* (‘szuper amerikai állam’, Texas), *Vermin State* (‘parazita állam’, Új-Mexikó); kisebbik része az állam **világ gazdasági jelentőségére** utal (3 példa): *The Pioneer Space Capital of the World* (‘a világ úttörő űrfővárosa’, Alabama), *The Center of the Commercial Universe* (‘a kereskedelmi világmindenség központja’, Indiana), *Entertainment State/Movie State* (‘szórakoztatás állam’/‘mozi állam’, Kalifornia).

6.2.3. Az állam nyersanyagkészletére utaló informális államnevek. – Az ide tartozó elnevezések egy része megnevezi azt a **nyersanyagot, amelyben az állam különösen gazdag** (12 példa): *Copper State* (‘réz állam’, Arizona), *The Silver State* (‘az ezüst állam’, Colorado), *The Lead State* (‘az ólom állam’, Colorado), *Copper State* (‘réz állam’, Colorado), *The Freestone State* (‘a terméskő állam’, Connecticut), *The Brownstone State* (‘a barna homokkő állam’, Connecticut), *The Salt of the Earth* (‘a Föld sója’, Kansas), *Lead State* (‘az ólom állam’, Missouri), *Silver State/Silverland* (‘ezüst állam’/‘ezüsföld’, Nevada), *Granite State* (‘gránit állam’, New Hampshire), *Coal State* (‘szén állam’, Pennsylvania), *The Copper State* (‘a réz állam’, Wisconsin); másik része általánosságban utal arra, hogy az állam területe **nyersanyagokban gazdag** (4 példa): *Treasure State* (‘kincs állam’, Colorado), *Bonanza State* (‘gazdag érclelőhely állam’, Montana), *Treasure State* (‘kincs állam’, Montana), *Mining State* (‘bányakitermelő állam’, Nevada).

6.2.4. Az állam valamely közigazgatási egységére utaló informális államnevek. – Néhány informális elnevezés az állam valamely fontos városának informális megjelölésével (2 példa): *Monumental State* ('emlékmű állam', Maryland; vö. *Monumental City* 'emlékmű város': Baltimore informális neve), *Quaker State/Quakers State* ('kvéker állam'/ 'kvékerek állama', Pennsylvania; vö. *Quaker City* 'kvéker város': Philadelphia informális neve); jelentős **közigazgatási területének** nevével (2 példa): *Puke State* (a *puke* 'hányás' forma Zebulon M. *Pike* családnévének eltorzulásával keletkezhetett, Missouri; vö. *Pike County* 'Pike megye': Missouri egy közigazgatási egysége), *Antelope State* ('antilop állam', Nebraska; vö. *Antelope County* 'antilop megye': Nebraska egy közigazgatási egysége); illetve ismert **régiójának** megjelölésével (2 példa): *Egypt* ('Egyiptom', Illinois; vö. *Little Egypt* 'kis Egyiptom': az állam déli csücskében található régió), *Ozark State* ('Ozark állam', Missouri; vö. *the Ozarks*: Missouri, Arkansas és Oklahoma államok találkozásánál levő terület) azonosít.

6.2.5. Az államban található mesterséges létesítményre utaló informális államnevek. – Néhány informális elnevezés az állam területén létrehozott, emberkéz alkotta létesítményekre irányítja a figyelmet (4 példa): *Artesian State* ('artézi állam'; Dél-Dakota; az államban található sok artézi kútról), *Mount Rushmore State* ('Mount Rushmore állam', Dél-Dakota; vö. *Mount Rushmore*: nemzeti emlékhely, Washington, Jefferson, Rooseveltt és Lincoln 18 méter magas, gránitsziklába vájt fejszobra), *Peace Garden State* ('Peace Garden állam', Észak-Dakota; vö. *International Peace Gardens*: 1932-ben alapított 9,46 km²-es park Észak-Dakota és Kanada határán), *Camden and Aboy State* ('Camden és Aboy állam', New Jersey; vö. *Camden and Aboy Railroad*: New Jersey első, az USA egyik első vasútvonala).

6.3. Az állam történelmével kapcsolatos informális államnevek. – Az informális államnevek közel hatoda (51 példa, 15,55%) valamely, az állam múltjában jelentős szerepet játszó történelmi eseményhez, személyhez köthető.

6.3.1. Az államhoz kötődő történelmi eseményekre utaló informális államnevek. – Az elnevezések egy részét az állam Egyesült Államokba történő belépésének ideje, körülményei magyarázzák (7 példa): *The 49th State* ('a 49. állam', Alaszka; 1959. január 3-án 49. államként csatlakozott az unióhoz), *The Baby State* ('a bébi állam', Arizona; 1959-ig a legfiatalabb tagállam), *The Valentine State* ('a Valentin állam', Arizona; 1912. február 14-én lépett az unióba), *The Centennial State* ('a centenáriumi állam', Colorado; az unió létrejöttének 100. évfordulója idején lett az Egyesült Államok tagja), *The First State* ('az első állam', Delaware; az unió első tagállama), *The Youngest State* ('a legfiatalabb állam', Hawaii; az unió 50. tagállama), *Battle-Born State* ('csatában született állam', Nevada; az állam a polgárháború idején csatlakozott az unióhoz). Az informális névben megjelölt történelmi esemény lejátszódhatott az állam **korai történelme** során (27 példa): *The Constitution State* ('az alkotmány állam', Connecticut; az első amerikai alkotmány 1639-ben a connecticutbeli Hartfordban készült), *Provisions State/The Blue Law State* ('gondoskodás állam'/ 'a vasárnapi tevékenységeket szabályozó törvény állam', Connecticut; a második név a Connecticut részét képező Colony of New Haven gyarmat lakosai számára 1655-ben, puritán szellemben megfogalmazott törvényrendeletre utal), *Blue Hen State* ('kék tyúk [kék tollú harcikakasféle] állam', Delaware; a függetlenségi háború idején a delawari katonák által szervezett kakasviadatok emlékét őrzi; vö. még 6.1.4.), *New Sweden* ('új Svédország', Delaware; a svéd lakosságú Nye Sverige település után), *Old North State* ('régí északi állam', Észak-Karolina), *First in Freedom*

(‘első a szabadságban’, Észak-Karolina; a függetlenségi háború idején az állam elsőként utasította követeit, hogy a brit koronától való elszakadásra szavazzanak a kontinentális kongresszuson), *The Gold State/Golden West* (‘az arany állam’/‘arany nyugat’, Kalifornia; az 1848–1849-es kaliforniai aranylázzról), *El Dorado/El Dorado State* (‘El Dorado’/‘El Dorado állam’, Kalifornia; l. fent), *The Squatter State* (‘a jogtalan földfoglaló állam’, Kansas; a jogtalan földfoglalók ellen hozott egykori törvényekre utal), *The Battleground of Freedom* (‘a szabadság csatateré’, Kansas; a rabszolgotartó és az abolitionista lakosság 1854–1858 közötti harcára utal), *Bleeding/Bloody Kansas* (‘vérző/véres Kansas’, Kansas; l. fent), *Old Line State* (‘régisorgyalogság állam’, Maryland; a szárazföldi hadtest, Maryland sorgyalogsága az egyik legjobb egység volt a függetlenségi háborúban), *Bay State/Old Bay State* (‘öböl állam’/‘régisörgyalogság állam’, Massachusetts; az 1628-ban alapított Massachusetts Bay Colony gyarmat neve után), *Old Colony/Colony State/Old Colony State* (‘régisörgyalogság állam’/‘régisörgyalogság állam’, Massachusetts; az 1620–1691 között fennálló Plymouth Colony gyarmatra utal), *Live Free or Die!* (‘Élj szabadon vagy halj meg!’, New Hampshire; az amerikai szabadságvágy megfogalmazása a függetlenségi háborúban jelentős szerepet játszó New Hampshire-i John Stark tábornok 1809-es köszöntőjéből vett idézettel), *The Crossroads of the Revolution* (‘a forradalom útkereszteződése’, New Jersey; a függetlenségi háború során több döntő fontosságú csatát vívtak itt), *Knickerbocker State* (‘knickerbocker állam’, New York; *knickerbocker*: eredetileg ‘buggyos térdnadrág’, majd ebből a jellegzetes viselet alapján ‘New York holland őslakosainak leszármazottja’), *Sooner State* (‘gyorsabb letelepülő állam’, Oklahoma; vö. *sooner*: ‘másoknak tisztességtelenül elébe vágó letelepülő’, a hivatalos földfoglalás megindulását jelző ágyúdörrenés előtt betelepülő emberekről), *Boomer State/Boomer's Paradise* (‘új telepes állam’/‘az új telepes paradicsoma’, Oklahoma; a földfoglalás megindulását jelző ágyúdörrenés után a virágzásnak induló vidékre költöző új telepeseikről), *Liberty Bell State* (‘szabadságharang állam’, Pennsylvania; a függetlenségi háború egyik ismert szimbólumáról), *Independence State* (‘függetlenség állam’, Pennsylvania; a Függetlenségi Nyilatkozatot 1776. július 8-án olvasták fel Philadelphában), *Volunteer State* (‘önkéntes állam’, Tennessee; 1812-ben a New Orleans-i csatában az államból érkezett önkéntesek bátorságára, illetve egy 1847-es toborzásra utal, amikor a mexikói háborúba 30 000 tennessee-i állampolgár jelentkezett önkéntesnek), *Lion's Den* (‘oroszlánbarlang’, Tennessee; a 19. század elejének útonállóit „a nyugat oroszlánjai”-nak nevezték), *Lone Star State* (‘magányos csillag állam’, Texas; az 1836-os Texasi Köztársaság lobogójának csillagáról), *Beehive State/Deseret State* (‘méhkas állam’/‘méh állam’, Utah; a kúpos méhkaptár méhrajjal körülvéve a korai mormon letelepülők, majd 1959 óta az állam hivatalos jelképe), *Ancient Dominion/Old Dominion/Old Dominion State* (‘ősi domínium’/‘régisdomínium’/‘régisdomínium állam’, Virginia; Virginia volt az első állandó angol gyarmat az új kontinensen), *Mother of States/Mother State* (‘az államok anyja’/‘anya állam’, Virginia; l. fent). Megtörténhetett a névadó esemény **a polgárháború idején** is (1861–65, 2 példa): *Yellowhammer State* (‘citromsármány állam’, Alabama; az alabamai csapatok polgárháború idején viselt egyenruhájának sárga színe alapján), *Jersey Blue State* (‘jersey-i kék állam’, New Jersey; az állam polgárháborús csapatai kék egyenruhát viseltek); végbemehetett **az utóbbi százötven esztendőben** (9 példa): *Seward's Ice Box/Seward's Folly* (‘Seward jégsekrénye’/‘Seward bolondériája’, Alaszka; Alaskát William Henry Seward vásárolta meg 1867-ben az oroszoktól), *Sourdough State* (‘aranykereső állam’, Alaszka; a 19. század végi alaszakai aranylázzról),

Iodine State/Iodine Products State ('jód állam'/'jódos termékek állam', Dél-Karolina; az állam a múltban a jódban gazdag termékeket propagálta), *Roughrider State/Rough Rider State* ('huszárönkéntes állam', Észak-Dakota; *Rough Rider*: 'huszárönkéntes az 1898-as amerikai–spanyol háborúban'), *First In Flight* ('első a repülésben', Észak-Karolina; a Wright testvérek első repülési kísérlete után), *Maryland Free State/Free State* ('Maryland szabad állam'/'szabad állam', Maryland; az állam a 20. század elején nem tette törvényben kötelezővé az alkoholtilalmat), *Divorce State* ('válás állam', Nevada; a Renóban és Las Vegasban 1931-ben bevezetett szabadelvű válási törvények következtében), *Birthplace of Aviation* ('a repülés szülőföldje', Ohio; a Wright testvérek életük nagyobb részében Ohióban éltek és dolgoztak), *Equality State/Suffrage State* ('egyenlőség állam'/'választójog állam', Wyoming; 1869-ben, az Egyesült Államokban elsőként itt terjesztették ki a választójogot a nőkre is). Néhány név alapját különböző történelmi periódusokhoz kötődő **esemény**sor képezi (3 példa): *Mother of Presidents/Mother of Modern Presidents/Modern Mother of Presidents* ('elnökök anyja'/'modern elnökök anyja'/'elnökök modern anyja', Ohio; több későbbi elnök kezdte itt életét), *Mother of Southwestern Statesmen* ('délnyugati államférfiak anyja', Tennessee; az USA három elnöke származott innen), *Mother of Presidents/Mother of Statesmen* ('elnökök anyja'/'államférfiak anyja', Virginia; az USA első 12 elnöke közül 7 virginiai volt).

6.3.2. Az államhoz kötődő történelmi személyiségekre utaló informális államnevek. – Kevés informális elnevezés állít emléket az államban született, illetve hosszabb ideig ott tartózkodó történelmi személyiségeknek (3 példa): *Land of Lincoln* ('Lincoln földje', Illinois; Lincoln az államban kezdte politikai karrierjét), *Bullion State* ('Bullion állam', Missouri; az államot képviselő, a fém pénz használatát támogató Thomas Hart Benton szenátor *Old Bullion* 'régi arany pénz' becenevéből), *Land of Roger Williams* ('Roger Williams földje', Rhode Island; Roger Williams teológus, 1603–83, Rhode Island társalapítója).

6.4. Az állam lakosságára utaló informális államnevek. – Az informális elnevezések mintegy tizede (36 példa, 10,97%) az állam lakosságával kapcsolatos jellemzőket közöl.

6.4.1. Az állam lakosainak (gúny)nevére utaló informális államnevek. – Az állam területére érkező gyarmatosítóknak, első betelepülőknek, az állam későbbi lakosságának (egykori) (gúny)neve több informális államnév létrehozásában kapott szerepet (19 példa): *Lizard State* ('lizard állam', Alabama; *lizards* ['gyíkok']: az első alabamaiak gúnyneve), *The Coyote State* ('a coyote állam', Dél-Dakota; *coyote* ['prérifarkas']: 'dél-dakotai lakos'), *Tarheel State* ('tarheel állam', Észak-Karolina; *tarheel* ['kátránysarok']: 'észak-karolinai lakos'), *Yankee-land of the South* ('a dél jenki földje', Georgia), *The Sucker State* ('a sucker állam', Illinois; *sucker* ['gályatartó bojtorjánhal/tengeri nyúlhal']: 'illinois-i lakos'), *The Hoosier State* ('a hoosier állam', Indiana; *hoosier* [< *Who's shy?* 'Hogy vagy?' korai köszönésmód]: 'indianai lakos'), *The Hawkeye State* ('a hawkeye állam', Iowa; *hawkeye* ['saszem']: 'iowai lakos'), *The Jayhawker State/Jayhawk State* ('a jayhawker állam'/'jayhawk állam', Kansas; *jayhawk[er]* ['fosztogató katona az 1865-ös polgárháborúban']: 'kansasi lakos'), *Creole State* ('kreol állam', Louisiana), *Pilgrim State/Puritan State* ('zarándok állam'/'puritán állam', Massachusetts; az első gyarmati letelepülők után), *Wolverine State* ('wolverine állam', Michigan; *wolverine* ['rozsomák']: 'michigani lakos'), *Bugeating State* ('bogárevő állam', Nebraska; *bug-eater* ['bogárevő']: 'nebraskai lakos'), *Yankee State* ('jenki állam', Ohio), *Hard-case State* ('nehéz

eset állam', Oregon; a korai, nem egyszer börtönviselt bevándorlók gúnyneve), *Butternut State* ('a butternut állam', Tennessee; *butternut* ['amerikai vajdió']: 'tennessee-i lakos'), *Spanish State* ('spanyol állam', Új-Mexikó), *Mormon State/Land of the Mormons/Land of the Saints* ('mormon állam'/'a mormonok földje'/'a szentek földje', Utah; mormon lakosairól), *Cavalier State* ('cavalier állam', Virginia; *Cavaliers* ['gavallérok']: Virginia királpárti letelepülői), *Badger State* ('badger állam', Wisconsin; *badger* ['borz']: 'wisconsini lakos').

6.4.2. Az állam indián őslakosságára utaló informális államnevek. – Az informális államnevekben jelentkezhethet az állam területén (egykor) élő indián őslakosság megnevezése (6 példa): *Apache State* ('apacs állam', Arizona), *Aztec State* ('azték állam', Arizona), *Sioux State* ('sziú állam', Észak-Dakota), *Land of the Dakota/Land of the Dakotas* ('a dakota földje'/'a dakoták földje', Észak-Dakota), *Land of the Red Man* ('a vörös ember földje', Oklahoma), *Chinook State* ('csinuk állam', Washington).

6.4.3. Az állam lakosainak jellemző tulajdonságára utaló informális államnevek. – Bizonyos elnevezések az állam (egykori) lakosainak tulajdonított jellemvonások, a lakosok által gyakorolt szokások alapján magyarázhatók (4 példa): *Land of Wooden Nutmegs/The Wooden Nutmeg State/The Nutmeg State* ('a fa szerecsendiók földje'/'a fa szerecsendió állam'/'a szerecsendió állam', Connecticut; fából készített golyók szerecsendióként való értékesítése gyakori trükk volt az államban), *The Land of Steady Habits* ('a merev szokások földje', Connecticut), *Baked Bean State/Bean-eating State* ('sült bab állam'/'babevő állam', Massachusetts; a puritánok vasárnaponként rendszerint sült babot ettek), *Show Me State* ('mutasd meg állam', Missouri; szkeptikus lakosairól).

6.4.4. Az állam lakosainak gyakran használt kifejezésére utaló informális államnevek. – Az államban használatos gyakori kifejezésekre mennek vissza a következő informális elnevezések (4 példa): *The Aloha State* ('az aloha állam', Hawaii; *aloha*: üdvözlést, szeretetteljes érzelmeket kifejező szó a hawaii nyelvben), *Old Dirigo State* ('régirigo állam', Maine; az állam *Dirigo* ['irányítók'] mottójából), *Excelsior State* ('excelsior állam', New York; az állam *Excelsior* ['kitünő'] mottójából), *Union State* ('unió állam', Oregon; az állam mottója: *The Union* ['az unió']).

6.4.5. Az állam lakosainak jellemző foglalkozására utaló informális államnevek. – Néhány informális elnevezés az állam (egykori) lakosainak jellemző foglalkozását mutatja meg (3 példa): *Tree Planters State/Tree Planter's State* ('faültetők állama'/'faültető állama', Nebraska), *Cowboy State* ('cowboy állam', Texas), *Cowboy State* ('cowboy állam', Wyoming).

6.5. Az állam egyéb jellemzőire utaló informális államnevek. – Az informális elnevezések közel ötöde (54 példa, 16,46%) valamilyen, az állammal kapcsolatos sajátos jellemzőt fejez ki.

6.5.1. Az állam valamely vonzó tulajdonságára utaló informális államnevek. – Az idevonható elnevezések többnyire olyan hangzatos, figyelemfelkeltő, ám referenciálsan tulajdonképpen üres kifejezések, amelyek fő célja újabb lakosok, turisták csalogatása az államba (30 példa): *North to the Future* ('északra a jövőbe', Alaszka), *State Where You Can Always Expect to Enjoy the Unexpected* ('az állam, ahol mindig várhatod, hogy váratlan dolog történik veled', Arizona), *The Land of Opportunity* ('a lehetőség földje', Arkansas), *What a State!* ('micsoda állam!', Arkansas), *State Where the Good Life Pays More in Corporate Dividends* ('az állam, ahol a jó élet többet hoz részvénytársasági jutalékban', Connecticut), *Land of Plenty* ('a bőség földje', Dél-Dakota), *Great Faces*,

Great Places ('nagy arcok, nagyszerű helyek', Dél-Dakota), *Land of Infinite Variety* ('a végtelen változatosság földje', Dél-Dakota), *Nothing Could be Finer* ('semmi sem lehet jobb', Dél-Karolina), *Smiling Faces, Beautiful Places* ('mosolygó arcok, szép helyek', Dél-Karolina), *Paradise of the Pacific* ('a Csendes-óceán paradicsoma', Hawaii), *The Hospitality State* ('a vendégszeretet állam', Indiana), *Sportsman's Paradise* ('sportolópáradicsom', Louisiana), *Fisherman's Paradise* ('horgászparadicsom', Louisiana), *Vacationland* ('üdülőföld', Maine), *The Spirit of America* ('Amerika szelleme', Massachusetts), *Hospitality State* ('vendégszeretet állam', Mississippi), *The Last Best Place* ('az utolsó legjobb hely', Montana), *The Heart of it All* ('a minden szíve', Ohio), *Oklahoma is OK!* ('Oklahoma nagyszerű!', Oklahoma; az állam hivatalos nevének rövidítése is OK), *Pacific Wonderland* ('csendes-óceáni csodaország', Oregon), *Nation's Most Interesting State* ('a nemzet legérdekesebb állama', Tennessee), *Land of the Delight Makers* ('az örömszerzők földje', Új-Mexikó), *Land of Opportunity* ('a lehetőség földje', Új-Mexikó), *Land of Heart's Desires* ('a szív vágyainak földje', Új-Mexikó), *Land of Enchantment* ('a bűvölet földje', Új-Mexikó), *The Colorful State* ('a színes állam', Új-Mexikó), *Visit Virginia!* ('látogasd meg Virginiát!', Virginia), *Like No Place on Earth* ('mint semmilyen más hely a földön', Wyoming), *Big Wyoming* ('hatalmas Wyoming', Wyoming).

6.5.2. Az állam hivatalos elnevezésével kapcsolatos informális államnevek. – Az állam hivatalos nevéből, annak (feltételezett) jelentéséből kiinduló informális nevek száma kevés (6 példa): *The District* ('a kerület', Columbia Kerület), *The Flower State* ('a virág állam', Florida; l. 3.7. alatt), *The Gem State/Gem of the Mountains* ('a drágakő állam'/'a hegyek drágaköve', Idaho; az állam hivatalos, indián eredetű nevének téves fordításából), *Dark and Bloody Ground* ('sötét és véres föld', Kentucky; az állam hivatalos, indián eredetű nevének téves magyarzatából), *Plantation State* ('ültetvény állam', Rhode Island; az állam teljes hivatalos neve: *Rhode Island and Providence Plantations*), *The Big Bend State* ('a nagy kanyar állam', Tennessee; az állam hivatalos nevében jelentkező indián eredetű *Tennessee* folyónévnek egyesek a 'nagy kanyarulatú folyó' jelentést tulajdonítják).

6.5.3. Az állam egyetemének sportszapatára utaló informális államnevek. – Néhány informális elnevezés az állami egyetem (egykori) atlétika- vagy futballcsapatának nevét mutatja (3 példa): *Gopher State* ('Gopher állam', Minnesota; *the Golden Gophers* ['az arany amerikai hörcsögök']: az állami egyetem amerikai futballcsapata a 19. század végén), *Cornhusker State* ('Cornhusker állam', Nebraska; *the Cornhuskers* ['a kukoricahántolók']: a nebraskai egyetem atlétikai és futballcsapata), *Beaver State* ('Beaver állam', Oregon; *the Beavers* ['a hódok']: az állam egyetemének atlétikacsapata).

6.5.4. Komplex magyarázatot igénylő informális államnevek. – Az informális államnevek egy csoportja több, egy irányba ható motivációs tényező alapján magyarázható (10 példa): *The Last Frontier* ('az utolsó határvidék', Alaszka; helyzete, illetve az állam nyújtotta lehetőségek miatt), *North Star State* ('északi csillag állam', Alaszka; északon, a Sarkcsillag [vö. ang. *North Star*] „alatt” helyezkedik el), *The Diamond State* ('a gyémánt állam', Delaware; kicsi, de értékes állam), *Small Wonder* ('kicsi csoda', Delaware; az állam mérete, gazdasági jelentősége és természeti szépségei miatt), *The Cracker State* ('a cracker állam', Georgia; *cracker*: 'déli fehér mezőgazdasági proletár vagy törpebirtokos', bizonyos vélemények szerint a szó a múltban Georgiában nagy számban dolgozó fuvarosok ostorcsattogatásra utaló gúnyneve is lehetett), *Rainbow State* ('szírvány

állam', Hawaii; természeti szépségei, időjárása miatt), *The Golden State* ('az arany állam', Kalifornia; a név az aranylázzal összefüggésben a gazdagság, illetve az éghajlat révén az állandó napsütés képzetét kelti, többen összefüggésbe hozzák az állam szimbólumának választott *Golden Poppy* ['arany pipacs'] nevű virággal is), *Canada's Florida* ('Kanada Floridája', Maine; kedvező időjárása és turisztikai jellemzői miatt), *North Star State* ('északi csillag állam', Minnesota; az állam Egyesült Államokon belül elfoglalt földrajzi helyzete, valamint *L'Etoile du Nord* 'észak csillaga' mottója nyomán), *Green Mountain State* ('Zöld-hegység állam', Vermont; *Green Mountain Boy* ['Zöld-hegység fiú']: 'vermonti lakos', *Green Mountains* ['Zöld-hegység']: az állam területén található hegység, l. még az állam hivatalos neve a 3.1. és a 4.4. alatt).

6.5.5. Bizonytalan, ismeretlen motivációjú informális államnevek. – Néhány informális elnevezés létrejöttének körülményei, így a nevek valóságvonatkozásai ismeretlenek, bizonytalanok (5 példa): *Sand-lapper State* ('homoknyaldosó állam', Dél-Karolina), *Little Ida* ('kis Ida', Idaho), *Cockade State* ('kokárda állam', Maryland), *Pistolvania* ('Pistolvania', Pennsylvania; a *pistol* 'pisztoly' szó származéka lehet), *Banner State* ('transzparens ország', Texas).

Látható, hogy az egyes államok informális neveinek szemantikai típusait nagyfokú változatosság jellemzi. Megeshet, hogy az állam mindegyik ismert informális nevét más-más motivációs tényező alakította ki (l. Alabama, Nebraska informális neveit). Leggyakoribb azonban az az eset, amikor az állam több informális elnevezése azonos fogalomkörből kerül ki, de ezek mellett vannak egyéb fogalomkörökhöz köthető nem hivatalos államnevek is: Delaware három informális elnevezése is az állam történelmével kapcsolatos (*The First State*, *Blue Hen State*, *New Sweden*, az informális államnevek magyar jelentéseit l. a 6. alatt), kettő az államnak az USA gazdasági életében betöltött szerepére utal (*Land of Tax-Free Shopping*, *Corporate Capital*), kettő komplex magyarázatot igényel (*The Diamond State*, *Small Wonder*); ezeken felül használatosak az államnak nagyságra (*Uncle Sam's Pocket Handkerchief*) és termesztett növényre (*The Peach State*) vonatkozó informális nevei is.

Megfigyelhető, hogy a későbbiek során hivatalosnak minősített informális államnevek leggyakrabban a jellemző növényre, illetve a (korai) történelmi eseményre vonatkozó elnevezések közül kerülnek ki (pl. *Evergreen State/Green Tree State*, Washington; *The Constitution State*, Connecticut; *The First State*, Delaware); míg a gépjárművek rendszámabláján szereplő informális államnevek jellemzően mezőgazdasági terményre, történelmi eseményre, de főként az állam valamely vonzó tulajdonságára utalnak (pl. *The Peach State*, Georgia; *Volunteer State*, Tennessee; *The Hospitality State*, Indiana). A hosszán fennmaradó informális elnevezések leggyakrabban az állam történelmével vagy gazdasági életével kapcsolatosak (pl. *Blue Hen State*, Delaware; *Bay State/Old Bay State*, Massachusetts; *Granite State*, New Hampshire). Ugyanakkor az informális államnevek kialakulásának ideje és a nevekben jelentkező motiváció, illetve az informális elnevezések száma, típusa és az állam földrajzi elhelyezkedése között nem mutatható ki jellemző összefüggés.

7. Az Egyesült Államok tagállamainak magyar megnevezései. – A tagállamok magyar megnevezése nyelvi regisztertől függetlenül kizárólag a hivatalos angol nevek alapján történik, az informális államnevek magyar megfelelői lényegében hiányoznak (legfeljebb egy-egy utazásra specializálódott internetes honlap él némely informális

elnevezés alkalmi magyar fordításával, pl. „New Jersey, becenevén a Kert Állam”; forrás: www.usatravel.hu). A tulajdonnevek idegen nyelvre ültetésekor használatos fordítási műveletek közül a tagállamok magyar neveinek kialakításakor az átvitel, a fordítás és a grafológiai behelyettesítés játszott szerepet (a fogalmakhoz vö. VERMES 2005a, 2005b). A magyarban ma használatos tagállamnevek döntő többsége (48 név; 96%) az angoltól került nyelvünkbe. E nevek nagy része átvittel (41 név, 85,42%; pl. *Georgia, Iowa, Maryland, New Hampshire, Rhode Island, Utah*), kisebb része részfordítással (3 név, 6,25%; *Dél-Dakota, Nyugat-Virginia*), grafológiai behelyettesítéssel kombinált részfordítással (3 név, 6,25%; pl. *Észak-Karolina, Új-Mexikó*), illetve pusztán grafológiai behelyettesítéssel (1 név, 2,08; *Kalifornia*) vált magyar megnevezéssé. Néhány államnév (2 név, 4%) esetében több átadó nyelv is szóba kerülhet: a *Texas* államnév spanyolból vagy angoltól átvittel, az *Alaszka* államnév angoltól, németből vagy oroszról grafológiai behelyettesítéssel származtatható (vö. a FNESz.⁴ megfelelő szócikkei). A mai magyar nyelvű megnevezések közül néhány korábban más nyelvi formában volt használatos nyelvünkben. A korai név és a mai megnevezés különbsége az államnév eltérő korszakokban történő magyarra ültetésekor foganatosított különböző fordítási műveletek alkalmazásának eredménye. Míg a korábbi magyar államnév átvittel, a modern megnevezés grafológiai behelyettesítéssel született meg a következő esetekben: 1816: *Alaska* ~ ma: *Alaszka*; 1757: *California* ~ ma: *Kalifornia*. Más példánál, éppen fordítva, a korai elnevezés mutat a grafológiai behelyettesítéssel rokon vonásokat (a névformák lejegyzése láthatóan a magyar kiejtést próbálja valamiképpen tükrözni, illetve a több elemből álló helynevek azonos helyesírásának szabályát kívánja érvényre juttatni a lényegében átvittel létrehozott névalakok esetében), a modern névformák pedig átvittel jöttek létre: 1850: *Jowa* ~ ma: *Iowa*; 1816: *Kentuky* ~ ma: *Kentucky*; 1757: *Pensylvania* ~ ma: *Pennsylvania*; 1817: *Tenese* ~ ma: *Tennessee*; 1884: *Yutah* ~ ma: *Utah*; 1816: *Ovaihi* ~ 1884: *Havaii* ~ ma: *Hawaii*; 1816: *New-Hampshire* ~ ma: *New Hampshire*; 1816: *New-Jersey* ~ ma: *New Jersey*; 1816: *Rhode-Island* ~ ma: *Rhode Island*. A korai névformák teljes vagy részleges fordítással, a modern névalakok átvittel alakultak a következő államnevek esetében: 1757: *Maria földje* ~ ma: *Maryland*; 1757: *Új Jersey* ~ ma: *New Jersey*. A korai és a modern forma kialakításában is a részfordítás a főszerep, ám a két korszak eltérő névmodelljeinek analogikus hatására más szófajuként azonosítódik a lefordított névösszetevő az 1816: *Északi-Carolina* ~ ma: *Észak-Karolina* és az 1816: *Déli Karolina* ~ ma: *Dél-Karolina* példák esetén (a két államnévnek egy időben grafológiai behelyettesítés nélküli, részfordítással keletkezett magyar formái voltak használatban: vö. FNESz.⁴ 1: 361, 432, *Észak- és Dél-Carolina* szócikkek). A (későbbi) tagállamnevek közül magyarul legkorábban a 17. században a *Florida* (1620) és *Massachusetts* (1694) nevek jelentkeztek (2 név, 4%); 18. századi forrásból 5 név (10%; pl. *California, Louisiana, Pennsylvania, Virginia* névalakok) adatolt; a többi, 43 elnevezés (86%) pedig a 19. században került be nyelvünkbe (vö. FNESz.⁴ megfelelő szócikkei). Mint látjuk, a korábbi századokban az angol nevek magyar megfelelői leginkább átvittel jöttek létre, az egyéb fordítási műveletek a 19. század és a modern kor magyar államnévformáinak kialakításakor jelentkeznek.

8. Összegzés. – Az Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális megnevezéseiben láthatólag több, az újkori névadásra jellemzőnek tekinthető jegy nyilvánul meg. Az államok elnevezése alkalmat adhatott a névadóknak az uralkodók, a királyi

család tagjai iránt érzett tisztelet kimutatására (pl. *Louisiana; Maryland*); európai nevek Újvilágba történő átplántálására (pl. *New Jersey; Rhode Island; Italy of America*, Arizona; *Egypt*, Illinois); az ország, az adott állam történetében jelentős szerepet játszó személyiségek emlékének fenntartására (pl. *Washington; Land of Lincoln*, Illinois); irodalmi helynevek életre keltésére, írásbeliséggel kapcsolatos nevek alkotására (pl. *California; El Dorado/El Dorado State*, Kalifornia); tudományos ismeretek megfogalmazására (pl. *The Peninsula State*, Florida; *Up Over*, Alaszka); a terület etnikai, nyelvi sokféleségének tükröztetésére (pl. *Oklahoma; The Aloha State*, Hawaii; *The Gem State/Gem of the Mountains*, Idaho). A hivatalos elnevezések névadási hátterével összevetve az informális államnevek motivációs tényezői jóval nagyobb változatosságot mutatnak. Csak az informális államnevek között találkozunk bizonyos földrajzi jellemzőkre (pl. elhelyezkedés: *The Gulf State*, Florida; méret: *Jumbo State*, Texas; alak: *Mitten State*, Michigan; időjárás: *Webfoot State*, Oregon; állatvilág: *Pelican State*, Louisiana), az állam gazdasági vagy politikai sajátosságaira (pl. *Land of Tax-Free Shopping*, Delaware; *America's Bread Basket*, Wisconsin) és az állam történelmének fontos eseményeire (pl. *The Valentine State*, Arizona; *Equality State/Suffrage State*, Wyoming) utaló elnevezésekkel. A tagállamok különféle fordítási műveletek alkalmazásával létrejött magyar megjelöléseinek alapjául a hivatalos angol elnevezések szolgáltak.

Internetes források

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_U.S._state_nicknames (2007. 11. 19.)
<http://geography.about.com/od/specificplacesofinterest/a/statenicknames.htm> (2007. 11. 19.)
http://mizian.com.ne.kr/englishwiz/library/names/american_state_nicknames.htm (2007. 11. 19.)
http://www.everything2.com/index.pl?node_id=592834 (2007. 11. 19.)
<http://www.infoplease.com/ipa/A0854966.html> (2007. 11. 19.)
<http://www.miketodd.net/encyc/statenicks.htm> (2007. 11. 19.)
http://www.netstate.com/states/tables/st_nicks.htm (2007. 11. 19.)
<http://www.teachervision.fen.com/us-history/state-government/698.html?detoured=1> (2007. 11. 19.)
<http://www.50states.com/bio/nickname1.htm> (2007. 11. 19.)

Hivatkozott irodalom

ALEXANDER, GERARD L. 1951. *Nicknames of American Cities, Towns and Villages. Past and Present*. New York.
 DAVIS, KENNETH C. 1993. *Don't know much about geography*. New York.
 DUCKERT, AUDREY R. 1973. Place Nicknames. *Names* 21: 153–60.
 FARAGÓ IMRE et al. szerk. 2006. *Családi világtalasz*. H. n.
 HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
 JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. NyttudÉrt. 126. Budapest.
 KÁLMÁN BÉLA 1989⁴. *A nevek világa*. Debrecen.
 KANE, JOSEPH NATHAN – ALEXANDER, GERARD L. 1970². *Nicknames and Sobriquets of US Cities and States*. Metuchen, New Jersey.
 LANCE, DONALD M. 1999. The Origin and Meaning of 'Missouri'. *Names* 47: 281–90.

- MATTHEWS, CONSTANCE MARY 1975. *Place-Names of the English-Speaking World*. Worchester–London.
- MCCAFFERTY, MICHAEL 2003. On the Birthday and Etymology of the Placename Missouri. *Names* 51: 111–25.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- STEWART, GEORGE RIPPY 1970. *American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America*. New York.
- STEWART, GEORGE RIPPY 1975. *Names on the Globe*. New York.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. Debrecen.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. In: A doktori iskolákban megvédett névtani témájú doktori disszertációk. *Névtani Értesítő* 27: 311–4.

BÖLCSKEI ANDREA

ANDREA BÖLCSKEI, **State names and state nicknames in the United States**
The Hungarian translations of US state names

This paper presents some general features of name giving processes adopted by Europeans arriving in the recently discovered New World in colonial times and soon after, laying special emphasis on naming practices (e.g. giving names in honour of royalty or other prominent personalities of the era; repeating names of other places; giving Christian-related, literary names; reflecting geographical, historical or scientific knowledge of the age in place-names; producing linguistically non-homogeneous geographical names) that were essentially different from those used in Europe for centuries to produce the basic place-name stock of the old continent. The author categorises official US state names according to their semantics (differentiating names indicating a geographical entity, a historical person, the Indian inhabitants, a geographic feature, a distant place, an important settlement and complex motivating factors relating to the states) and their language origins (distinguishing names of Indian, English, Spanish, French, Latin and Polynesian origin). US state nicknames are also described with respect to their function (e.g. actual nicknames, mottos, slogans), style (e.g. official, semi-official, non-official, common, frequent, rare, disused names) and motivation (e.g. names referring to the geographical features, the economic or political features, the history, the inhabitants and other features of the states). Translation operations adapted in creating the Hungarian equivalents of US state names are also observed in the paper.

MAGYAR ÉS NÉMET NÉPI CSILLAGNEVEK ÉS CSILLAGKÉPNEVEK JELENTÉSEI

1. Bevezetés. – Csillagképneveink a régi ember gondolkodásáról, hiedelmeiről, világhoz való viszonyáról sokat elárulhatnak számunkra, hiszen „a népi felfogás szerint a világegyetem középpontjában az ember áll. A látható világot magához méri: talpa alatt van az al- vagy alsó világ; fölötte az ég vagy égbolt, a menny, amely az égitestek, a légköri jelenségek helye; a kettő között a földi világ, az ember és más élőlények világa” (MN. 729). Tanulmányomban a kognitív szemantika módszerével a hivatalosan elfogadott, elsősorban arab és görög, valamint magyar és német népi csillagnevek alapján kívánom bemutatni, hogyan tükröződik az emberi világ és gondolkodásmód az égbolton.

BÖDÖK ZSIGMOND panaszskodik arról, hogy „a népi csillagismeretekkel foglalkozó tanulmányokban a csillagászati szempontok rendre elsikkadnak, s a szerzők többnyire felsorolásokra, művelődéstörténeti magyarázatokra, esetleg a rokon népek hasonló mondakörével való összevetésekre szorítkoznak. A néphagyomány és a csillagászati valóság közötti összefüggések felmutatására alig történtek kísérletek, jöllehet elnevezéseink, hiedelmeink java része annak idején tapasztalati úton, valóságos megfigyelések alapján fogalmazódtak meg” (BÖDÖK 2006: 11). Dolgozatom szempontjából két dolog következik a fentiekből. Ez a tanulmány sem vállalkozhat arra, hogy részletes csillagászati bemutatással kösse össze a nevek jelentésének elemzését (bár egy-egy kísérletet megpróbálok tenni erre), másrésztől viszont – az onomasztikai és jelentéstani gyakorlattól eltérően (vö. TOLCSVAI NAGY 1996: 320) – a neveket nem emelhetem ki teljesen a kontextusukból, mert akkor elveszne a név motivációjának legalábbis egy része (természetesen a későbbiekben elképzelhető egy „kontextusmentes” vizsgálat is). BÖDÖK is felhívja a figyelmet arra, hogy „az elnevezések jelentéstartalma csak kevés esetben nem hozható logikai kapcsolatba a csillag vagy a csillagkép tulajdonságaival, mint a fényesség, szín, horizontális magasság, pislákolás, láthatósági időszak, alak, elrendeződés, csoportosulás, szám” (BÖDÖK 2006: 23). Egyet kell azonban értenem KIEFER FERENCCEL (1989), aki FREGE híres elméletét idézve azt hangsúlyozza, hogy a jel jelentését meg kell különböztetnünk annak vonatkozásától.

A tulajdonnevek jelentésének vizsgálatánál szem előtt kell tartanunk a pragmatikai szempontot (vö. TOLCSVAI NAGY 1996: 321), vagyis azt, hogy a nevet adják. A csillagok és a csillagképek esetében legtöbbször már nem tudjuk, ki adta az elnevezést, az a hagyományban maradt ránk. Sokszor még az is kérdéses, hogy névként felismerjük-e egyáltalán ezeket a kifejezéseket: például a *Szegény ember szerencséje* vagy a *Kaszáspallér* szavakat hallva először valószínűleg nem csillagokra gondolunk; viszont a *Betelgeuze* vagy a *Kochab* kifejezés elsőre is inkább névnek tűnik a számunkra. Ebbe természetesen belejátszik az is, hogy idegen szavakat hajlamosabbak vagyunk inkább névnek tekinteni, hiszen nem „jelentenek semmit” (vö. HAJDÚ 2003: 54).

A népi csillagnevek tehát folyamatosan kopnak ki a használatból, és sok névhez már a 20. század elején sem lehetett csillagot rendelni (l. pl. TOROCZKAI-WIGAND 1988.² sok azonosítatlan nevét). A nevek a legtöbbször nagyon képszerűek és – mint említettem –

ezer szállal kapcsolódnak a földi világhoz. Ez nem is csoda, hiszen az ember a saját tapasztalatain keresztül ismeri meg a világot, és az idegen fogalmakat is megpróbálja számára ismerősökkel azonosítani. LANGACKER (1999: 171) a konceptuális archetípusok között az alábbi példákat említi: az emberi test, az emberi arc, egy diszkrét fizikai tárgy, egy térben mozgó tárgy, egy cselekvő, egy hagyományos tranzitív cselekvés (agens-patiens interakció), egy szemtől szembeni verbális érintkezés, eszköz használata más entitás befolyásolására. Nem véletlen, hogy ezek az archetípusok jelennek meg a csillagnevek jelentésében is, bár sok esetben nem különíthetők el tisztán az egyes kognitív tartományok (vö. TOLCSVAI NAGY 2005: 29); ez a nevek kategorizációját is megnehezíti.

Ide kívánczik egy helyesírási megjegyzés: a csillagászati szaknyelvnek még nincs hivatalos szabályzata, így az egyes művek helyesírása igen eltérő lehet. Dolgozatomban igyekeztem egységesen eljárni: a hivatalos csillag(kép)nevek minden tagját nagy kezdőbetűvel írom, a népi elnevezésekben azonban csak az első és az esetleges további tulajdonnévi tagot (vö. KOZMA 2007). A külön- és egybeírás kérdéseiben BÖDÖK (2006)-ot tekintettem iránymutatónak.

2. Hivatalos csillagkép- és csillagnevek. – A ma is hivatalosan használt csillag- és csillagképnevek jelentéseit itt csak emlékeztetőül foglalom össze; részletesebb elemzést a VI. névtani konferencia kiadványában adtam (I. KOZMA 2008).

A csillagképek nevei között találunk egyrészt **személyneveket**, amelyek elsősorban a görög–római mitológia alakjainak állítanak emléket: *Androméda* (Andromeda), *Herkules* (Hercules), *Ikrek* (Gemini), *Orion* (Orion), másrészt a mitológiai **állatok** közül szintén sok fent van az égbolton, például: *Bika* (Taurus), *Cet* (Cetus), *Farkas* (Lupus), *Pegasus* (Pegasus). Az újkori csillagképek között az európai ember által jól ismert állatok (pl. *Daru* [Grus], *Gyík* [Lacerta], *Hiúz* [Lynx], *Légy* [Musca]) mellett a földrajzi felfedezések nyomán ismertté vált egzotikus élőlények is felbukkannak, köztük a *Kaméleon* (Chamaeleon), a *Repülőhal* (Volans) vagy a *Tukán* (Tucana).

Eszközkökről, tárgyakra is viszonylag sok csillagkép kapta a nevét. A már az ókorban is ismert csillagképek között mindennapi használati tárgyakat találunk: *Lant* (Lyra), *Nyíl* (Sagitta), *Serleg/Kehely* (Crater), *Oltár* (Ara). Az újkorban létrehozott csillagképekben többször a tudományos kutatás, megismerés eszközei köszönnek vissza: *Körző* (Circinus), *Mikroszkóp* (Microscopium), *Oktáns* (Octans). Három csillagkép, a *Hajógerinc* (Carina), a *Hajófar* (Puppis) és a *Vitorla* (Vela) különleges helyzetű, mivel ezek az ókorban az *Argonauták Hajója* (Argo Navis) néven egy csillagképet alkottak, később azonban szétdarabolták őket a fenti három részre.

Néhány csillagkép az **egyéb** kategóriába sorolható. Az *Eridánusz (folyó)* (Eridanus) és a *Tábla-hegy* (Mensa) földrajzi helyről kapta a nevét, a *Háromszög* (Triangulum) és a *Déli Háromszög* (Triangulum Australe) pedig geometriai formáról. Ugyanígy a formai hasonlóság alapján nevezték el a *Dél Keresztje* (Crux) csillagképet. (Az *Északi Kereszt* a Hattyú csillagkép másik neve, mert az is hasonló alakú.)

3. Hivatalos csillagnevek. – A csillagképek ismerete nélkülözhetetlen egyes csillagnevek jelentésének értelmezéséhez, például a β Leo csillag arab neve *Denebola*, amelynek jelentése 'az oroszlán farka'. Ha ránézünk az Oroszlán csillagképre, láthatjuk, hogy valóban ez a csillag képezi a farkát.

A nevek jelentésére vonatkozó adatokat HERRMANN (2000)-ból és (2002)-ből, valamint a Gothard Amatőrcsillagászati Egyesület honlapjáról gyűjtöttem. Az ezekben a forrásokban fellelhető mintegy 160 név jelentését a csillagképekéhez hasonló csoportokba soroltam, de a testrészek és a tulajdonságok is külön kategóriát alkotnak. A hivatalos csillagnevek jelentésmezői tehát a következők lehetnek:

Személyek: 1. Mitológiai alakok: például a görög *Antares* (α Sco; 'Mars vetélytársa'), *Canopus* (α Car; 'Menelaosz kormányosa') vagy az arab *Elgomaisa* (α CMi; 'a sírással betapasztott szemű Szíriusz'); 2. különböző tisztségek, foglalkozások, például: *Regulus* (α Leo; 'kis király'), *Bellatrix* (γ Ori; 'harcos'), *Almuredin* (ε Vir; 'vincellér'), *Arcturus* ~ *Arkturusz* (α Boo; 'medvevadász'), *Arrai* ~ *Errai* (γ Cep; 'juhász').

Testrészek: Köztük a fej, a kar, a mell és a szív, a has, a láb, illetve azok részei vannak jelen, de találunk néhány csak állati (farok, szarv, szárny, olló, sörény) testrészt. Néhány példa: *Ras Algethi* (α Her; 'a térdelő ember feje'), *Enif* (ε Peg; 'a ló orra'), *Algenib* (α Per; 'jobb alkar'), *Maasym* (λ Her; 'kéztő'), *Calbalakrab* (α Sco; 'a Skorpió szíve'), *Sirrah* (α And; 'köldök, Androméda köldöke'), *Rigil Kentaurus* (α Cen; 'a Kentaur lába'), *Ruchbar* (δ Cas; 'a trón asszonyának térde, a nő térde a trónuson'), *Deneb Algedi* (γ és δ Cap; 'a Bak farka'), *Elnath* (β Tau), *Gienah* (γ Crv; 'a holló szárnya'), *Zuben Elgenubi* (α Lib; 'a Skorpió déli ollója'), *Subra* (o Leo; 'sörény').

Állatok: például sas: *Atair* ~ *Altair* (α Aql; 'a repülő Sas'), *Vega* (α Lyr; 'a letaszított, lezuhanó Sas'), sárkány: *Al Tais* (δ Dra), kecske: *Alhajot* (α Aur; 'kecske'), béka: *Diphda* (β Cet), skorpió: *Akrab* (β Sco).

Valamilyen tulajdonság: Vonatkozhat a csillag helyzetére: *Ras Elased australi* (ε Leo; 'az Oroszlán fejétől délre lévő'), *Aldebaran* (α Tau; 'a Plejádokat kísérő'), *Sabik* (η Oph; 'az elől menő'), *Mirzam* (β CMa; 'előfutár'); de utalhat a csillag más jellegzetességére is: *Alnair* (α Gru; 'a fényes [nevezetesen a Déli Hal farkához képest]'), *Alphard* (α Hya; 'a magára maradt csillag'), *Mira* ~ *Mira* (o Cet; 'a csodálatos'), *Alhabor* (α CMa; 'a Tejutat átszelő').

Tárgyak: Elsősorban a mindennapi használati tárgyakat találhatjuk meg köztük, a ruházatot, az étkezéssel kapcsolatos eszközöket, hangszereket, közlekedési eszközöket, fegyvereket, egyebeket: *Mintaka* (δ Ori; 'öv'), *Spica* (α Vir; 'búzakalász'), *Alkres* (α Crv; 'korsó'), *Tarazuet* (γ Aql; 'mérleg'), *Sheilak* (β Lyr; 'a bizánci hárfa'), *Zaurak* (γ Eri; 'csónak'), *Kaus* (δ, ε és λ Sgr; 'íj'), *Cursa* (β Eri; 'előlső lábzsámoly'), *Alnilam* (ε Ori; 'gyöngyfűzér').

Több csillagnév mögött a 'szerencsecsillag' jelentés áll: *Dabih* (α Cap; 'a mészárosok szerencsecsillaga'), *Homam* (ζ Peg; 'a hősök szerencsecsillaga'), *Sadachbia* (γ Aqr; 'a sátorok szerencsecsillaga'), *Sadalsuud* (β Aqr; 'az egész világnak, mindenkinek a szerencsecsillaga').

Elvontabb dolgokat jelenítenek meg az alábbi csillagnevek: *Alfirk* (β Cep; 'tetőpont, zenit', de van 'nyáj' jelentése is), *Alhena* (γ Gem; 'a teve nyakába beégetett jel'), *Kaus Australis* (α Sgr; 'a déli ív'). Az olasz Piazzini által elnevezett *Multiphein* (γ CMa) csillag neve egy egész eseménysort rejt magában, ugyanis 'két hamis esküre csábított' a jelentése.

4. Népi elnevezések. A csillagoknak nemcsak hivatalos elnevezéseik lehetnek, hanem a nép nyelvében élők is. A magyar népi neveket többek között TOROCZKAI-WIGAND EDE (1988²) és ZSIGMOND GYÖZŐ (2005) gyűjtötte egybe, és kezdte meg vizsgálatukat, ám még sok rétegük feltáratlan. Ráadásul BARTHA (2007) szerint TOROCZKAI-WIGAND

rengeteg hibát is elkövetett, a neveket sokszor tévesen azonosította vagy olvasta ki; ezeket aztán a későbbi kutatók kritika nélkül átvették (például BÖDÖK ZSIGMOND [2006] is). A jövőben tehát az adatokat mindenképpen felül kell majd bírálni, lehetőleg csillagászok, csillagásztörténészek segítségével, jelenleg azonban én is csak ezekre tudtam támaszkodni.

A magyar forrásokból mintegy 660 darab népi elnevezést gyűjtöttem össze, míg a német babonaszótárakban (BÄCHTOLD-STÄUBLI 1927–1942, GERLACH 2000) körülbelül 160 német nevet találtam. Megjegyzendő azonban, hogy a népi elnevezések egy része nem egyetlen csillagra, hanem egész csillagképre vagy annak részére vonatkozik, sőt egy-két bolygó- vagy üstökösnevet is találunk köztük, valamint a német elnevezések közül 12 a csillaghullásra utal. Morfológiai és jelentéstani szempontból azonban nagyon hasonló jellegűek, ezért nem különítem el egymástól ezeket a csoportokat. A megkülönböztetés azért sem lenne egyszerű, mert az elnevezéseknek mintegy a harmadáról nem lehet tudni, melyik csillagra vagy csillagképre vonatkozott.

ZSIGMOND GYÖZÖ (2005) a népi csillagnevekben előforduló elemek alapján az alábbi módon kategorizálja a neveket: Egyrészt a nevekben megjelenő alapelemeket személynévi (*Göncöl, Sántakati*) és köznévi (pl. *Béres, Kereszt, Éjjeli kegyelet, Kantár*) eredetű csoportra osztja, az utóbbiban több alcsoportot elkülönítve. Másrészt a megkülönböztető elemek (lokalizátorok) alapján is kategorizál, és itt szintén találunk személynévi (*Úr Jézus csillaga, Göncölszekér*) és köznévi (pl. *Egészkenyér, Rókacsillag, Nagygazdák csillaga, Cigányok útja*) eredetű elemeket. Harmadrészt a tematikus csoportok közül az alábbiakat tartja relevánsnak: 1. Iránymutató csillagok (*Északi csillag, Úti csillag, Vezércsillag*). 2. Időmutató csillagok: a) évszakcsillagok (–); b) napszak, óra (*Hajnalcillag, Vacsorakori csillag*). 3. Az emberi élet és társadalom: a) történelmi fogalmak (*Csaba útja, Király kardja, Lovagocska*); b) hiedelem, vallás (*Angyal útja, Mária csillaga*); c) foglalkozás, tisztség (*Kaszárcsillag, Béres*); d) eszköz, tárgy, élelem (*Létra, Félkenyér, Polyvás út*); e) etnikumok (*Zsidócsillag, Oláhtánc*); f) jólét, közösségi viszony (*Szegények csillaga*); g) állatok (*Fiastyúk, Rókacsillag*). 4. A csillag tulajdonsága (*Ezüstcsillag, Holdkísérő csillag, Üstököscsillag*).

BÖDÖK ZSIGMOND (2006) a következő témakörökre osztja a csillagneveket a jelentésük alapján: A csillagok egy része az irány- és az időmutatásban játszik fontos szerepet, közéjük tartoznak a kalauz- vagy iránymutató, az óra- és az évszakcsillagok. A második csoportba azokat sorolhatjuk, amelyekben a földi világ vetületét ismerhetjük fel: köztük vannak foglalkozások és tisztségek, a földrajzi környezet elemei, történelmi emlékek és személyek, eszközök és tárgyak, valamint állatok az égbolton. Végül a harmadik nagy csoportot a népköltészet elemei alkotják; ilyenek a tulajdonságleíró, valamint a vágyat, örömet, bánatot kifejező csillagnevek, a szerencsecsillagok, végül az emberi tulajdonságokat megszemélyesítő csillagok (BÖDÖK 2006: 23).

Dolgozatomban sokban támaszkodtam BÖDÖK rendszerére, de kissé máshová helyeztem a hangsúlyokat: néhány csoportot szétbontottam, másokat összevontam. A neveket – ZSIGMOND GYÖZÖVEL ellentétben – nem bontom elemeikre, az egész nevet veszem alapul a vizsgálathoz. Kivételt azok az elnevezések jelentenek, amelyekben megtalálható a *csillag* (vagy az elavult *húgy*) (utó)tag. Ezekben – a feltételezhetően 'szerencsecsillag' jelentésű nevek kivételével – csak a többi tagot tekintem: a *Báránycsillag* nevét *Bárán*-ként, a *Lámpáshordó csillag*-ét *Lámpáshordó*-ként stb. elemzem.

4.1. Ahogyan BÖDÖK (2006: 25) is megállapítja, az **iránymutató csillagok** nagy részét és a rájuk utaló neveket ma már sajnos nem tudjuk azonosítani, és ennek csak az egyik oka az, hogy a hagyományból kikoptak ezek az elnevezések. A nehézség másik oka, hogy tájegységenként, sőt falvanként más-más irányt jelölhetett ugyanaz a csillag az eltérő szükségletek miatt. A legismertebb iránymutató csillag a Sarkcsillag (α UMi), amely jelenleg igen pontosan mutatja az északi irányt, ezért népi nevén *Éjszaki* vagy *Északi csillag*-nak, németül pedig *Nordstern*-nek is hívják. *Polárcsillag* elnevezése minden bizonnyal új keletű. Nagy valószínűséggel iránymutató csillag volt a *Jelcsillag*, a *Kalauzcsillag*, az *Utas ember öröme*, az *Utas ember szerencséje*, az *Utasok csillaga* (Ursa Maior), a *Vándorlegények csillaga*, a *Vándorok csillaga* és a *Vezető csillag*, de a Vénusz bolygó *Betyárvezető csillag* elnevezése is, állapítja meg BÖDÖK (2006: 25; 29). Ebbe a csoportba sorolható még például a *Délszakcsillag*, az *Úti csillag* (Ursa Maior) és a *Vezércsillag* is. Ezzel az utolsó névvel analóg a német *Leitstern* ('vezérlő csillag') elnevezés, amelyet a Sarkcsillagra alkalmaznak.

4.2. Őseink nemcsak irányokat, hanem időpontokat is le tudtak olvasni a csillagok állásából. Több ránk maradt név utal arra, hogy az adott csillagokat vagy éppen a Vénusz bolygót **óracsillagként** használták, az alapján, hogy a csillag mikor kelt fel a látóhatáron vagy mikor érte el delelési magasságát. Este látható csillagokra utalnak az alábbi elnevezések: *Alkonycsillag*, *Álomhozó csillag*, *Vacsoracsillag* (mind a Vénusz). Éjjeli óracsillagok: *Éjféle csillag*, *Két éjőr* (γ és β UMi), *Pihenő csillag*. Hajnali csillagok: *Hajnal hirmondója*, *Pástorserkentő*, *Pirkadathozó* (mind a Vénusz). Mivel a Vénusz közel jár a Naphoz, ezért hol nem sokkal napnyugta után, hol kevéssel napfelkelte előtt látható, így méltán hívták és sokszor hívják még ma is *Esthajnali csillag*-nak vagy *Esthajnalcsillag*-nak. Az *Óramutató* névvel illetett égitestet ma már nem tudjuk azonosítani.

4.3. Az úgynevezett nem cirkumpoláris csillagképekhez tartozó csillagok csak az év egy bizonyos szakában láthatóak, különben nem bukkannak a láthatár fölé. Az az időpont, amikor megjelennek, segítségül lehet a mezői ember számára, hogy megállapíthassa, itt van-e már az ideje egy adott mezőgazdasági munkának. Az ilyen csillagokat **évszakcsillagoknak** nevezhetjük; ezek „megnevezéseikben, jelentéstartalmukban is hordozták azokat a tulajdonságokat, amelyek az adott időszakra általában jellemzők voltak” (BÖDÖK 2006: 31). Ide tartoznak az alábbiak: *Árpaérlelő csillag*, *Dérhagyó csillag*, *Ekehajtó csillag*, *Határjáró csillag* (α CMi), *Kikelet hirmondója* (a Hyadok nyílthalmaza), *Napválasztó csillag* (α Gem), *Őszi csillag* (α Aur), *Szélvészcsillag*, *Szüretelő csillag*, *Tél háta* (Tejút), *Zúzmaracsillag* (α CMa).

A következőkben a BÖDÖK (2006) által a földi világ égboltra vetülésének nevezett csoporttal foglalkozom részletesen.

4.4. Személyek. – A legnagyobb alcsoportba azok a nevek sorolhatók, amelyek a vidéki élettel, a mezőgazdasággal hozhatók kapcsolatba: *Bérösgyerők* (Alkor), *Csősz* (α Lyr), *Ebédhordó csillag* (α CMa), *Égi pásztor* (α Aql), *Gyűjtők* (σ , θ , ι Ori), *Halászcscillag* (β , δ And és α , ϵ Peg), *Kaszás után járó* (α CMa), *Kecskés csillag* (α Aur), *Kiskondás* (Alkor), *Marokszedők* (σ , θ , ι Ori), *Ostoros* (Alkor), *Ökrész* (α Boo), *Szilkehordó csillag* (α CMa), *Tévelygő juhász* (α Aql), *Vontatók* (β Ori és α Lep). A német nevek közül a (*der kleine*) *Fuhrmann* ('[a kis] fuvaros'; Alkor, illetve UMa is), a *drei Holzhacker* ('három

favágó; Orion öve), a *Hirt* ('pásztor'; Hold), a *drei Mäher* ('három kaszás'; σ , θ , ι Ori) sorolható ide.

Szintén a mindennapi élettel, különösen az ünnepekkel, a mulatozással állnak kapcsolatban az alábbiak: *Nászvezető csillag* (α Cyg), *Pálinkahordó leány* (γ Peg), *Részeg(es) asszony* (γ Peg), *Részegember* (Cepheus szeme), *Sántalány* (α CMa), *Szépasszony* (α Sco), *Vőfély* (ζ Cyg), *Vőlegénycsillag*.

Néhány név a háborúzásra utal: *Hadakozó csillag* (Mars), *Hadhajtó* (β Cyg), *Hadúr* (α Cyg), *Háromhadnagy csillag* (γ Crv, γ és δ Cyg), *Kapitány csillag* (α DCyg); *Lovagocska* (Alkor) és német megfelelője, a *Reuterlein* ~ *Reiterchen*. Itt említhetjük meg a magyarok történetében oly fontos szerepet játszó *Hét Vezér*-t (Pleiades) is.

A társadalmi státuszra vonatkoznak az alábbi elnevezések: *Kolduscsillag*, *Koldusleány* ~ *Kúdlusleány*, *Sánta koldus* ~ *Sántakúdlus* (σ Sgr).

A valláshoz kapcsolódó személyek közül csak kevesen jelennek meg pusztán a személynévükkel: *Gáspárcsillag*; *Három Királyok* (δ , ϵ és ζ Ori), illetve németül *Heilige Drei Könige*; *Sátáncsillag* (üstökös); *Táltoscsillag*; valamint német nyelvterületen a *drei Marien* ('három Mária' δ , ϵ és ζ Ori) és a *Goliath* ('Góliát'; Orion). A bibliai személyekkel kapcsolatos kifejezések azonban találhatók még többek között a tárgyak, a szerencsecsillagok vagy a helyek csoportjában is.

Pusztán nemzetiségre mindössze három név utal, a *Cigány* (α Aql), a *Kis magyar* (Alkor) és a *Zsidócsillag*, de más kategóriákban is előfordulnak népmegnevezések, például a személyek között a *Magyar kaszások* (Orion), a helyeknél a *Cigányút* (Tejút) vagy a fogalmak körében az *Oláhtánc* (Pleiades).

Konkrét személynéveket találunk az alábbi nevekben: *Bencer* (Ursa Maior), *Ganci* ~ *Gence* ~ *Gince* ~ *Gönc* ~ *Gönce* ~ *Gönde* (Ursa Maior), *Jancsika-csillag*, *Katiccsillag* (Vénusz), *Sántakata* (α CMa). Az Alkort, amelynek a magyarban is van *Hüvelypici* neve, a németben is többnyire így nevezik (nyelvjárásonként eltérő szóval): *Däumling*, *Duemk*, *Dümich*, *Dümke*, *Dümmeke*, *Stofferdümk*. A fent említett 'lovagocska' jelentésű név mellett 'kis szolga, inas' névvel is illetik ezt az apró csillagot: *Knechtfinck*, *Knechtgen*. Német nyelvterületen, pogány kultikus maradványként még a 19. század végén is élt a Napnak 'Nap asszony'-ként (*Frau Sonne*) vagy 'vénlány'-ként (*Jungfer*) való megszólítása. Ezzel szemben az *alte Mutter* ('öreg anya') és nyelvjárási változatai (pl. *de ollsch*, *de oll madam*, *mudder gläunig*), valamint a *Mariken* név kora nehezen határozható meg (vö. BÄCHTOLD-STÄUBLI 8: 55–63).

Félig ember, félig állat a *Sellő* (Antinous), a lidércről pedig nem könnyű eldönteni, hogy milyen lény is, mindenesetre az üstökösöket nevezték *Lüdercsillag*-nak.

4.5. Testrészek, illetve ahhoz kapcsolódó fogalmak. – A szem igen sokszor fordul elő (pl. *Aranyszemű csillag*, *Árvaleányszeme* [α CMa], *Istenszeme*, *Mátyásszeme*, *Mennyecskezemű csillag*). Ennek az lehet a kézenfekvő magyarázata, hogy mind a csillag, mind a szem képes ragyogni (l. a csillagszemű juhász meséjét). A szemhez tartozik a pillantás (*Árvaleány pillantása* [α CMa]), valamint a könny is, amely a csillaghullás képszerű magyar és német neveiben jelenik meg a metaforizáció révén: *Ég könnye* (meteor), illetve *Laurentiustränen* ~ *Tränen des Laurentius* ('Lőrinc könnyei') és *Tränen des Mondes um die verlorene Sonnenbraut* ('a Hold könnyei az elvesztett Napmenyasszonyért'), de megtalálható a magyarban is. Más testrészek például: *Aranyhajú csillag* (Coma Berenices), *Egykezű csillag*, *Farkascsillag* ~ *Farkos csillag* (üstökös), *Kaszásfarka* (Orion)

és környéke), *Nehézlábú csillag* (α CMi), *Óriás tenyere* (Orion és környéke), *Petefészek* (Pleiades), *Pinacsillag*, *Szakállas csillag* (üstökös), *Szarvasköröm*, *Tündérfő* (α CMa), *Ujjas csillag*. Sajnos csak sejthetem (mivel nem minden névről tudom, melyikhez melyik csillag vagy csillagcsoport tartozik), hogy valamilyen alaki hasonlóság lehetett a névadás alapja, például az Orion csillagkép és környéke hasonlít a tenyér alakjához is.

4.6. – Állatok. Az égi állatok közül a tyúkot emelhetjük ki. A Pleiadok halmaza (Fiastyúk) a téli Bika csillagképben található nyílthalmaz, néhány fényesebb és több tucat halványabb csillaggal. A csillagcsoportba nem nehéz belelátni egy, a csibéit maga köré gyűjtő tyúkanyót. Erre utalnak például az alábbi nevek: *Csibéstyúk*, *Csürkecsillag*, *Fiaska*, *Fiatik*, *Fiokostyúk*, *Hét csibe s a kotló*, *Kloska a csürkéivel*, *Kotló a piszlenekvel*, *Kotlós a csürkével*, *Kotlócsillag*, *Kottafigas*, *Tyúkos csillag*. Ugyanezt a képzetet fejezik ki a német nevek is: *Bruethüenli*, *Bruthenne mit den Hühnlein*, *d’Henneer*, *Gluck (henne)*.

Példák a nép képzeletében az égbolton élő egyéb állatokra: *Báránycsillag*, *Bögöly* (Scorpius), *Csitkó* (Equuleus), *Darvakvezére* (γ Gru¹), *Ebecske* (α CMi; az *Ebcsillag*, németül *Hundsstern* a Szíriusz, vagyis az α Cma neve), *Fiacsillag* (Fiastyúk), *Gödölyék* (ζ és η Aur), *Hattyúcsillag*, *Hétfejű sárkány* (Ursa Maior), *Juhnyáj* (a δ Aql körüli csillagok), *Kétkancsillag*, *Kistáltos* (Equuleus; a *Nagyáltos* a Pegasus csillagkép neve), *Kullancscsillag* (Grus), *Négyborjúcsillag*, *Nyüveskutya* (α Cep), *Rókacsillag*, *Szamárkák* (γ és δ Cnc), *Szarvascsillag* (Cassiopeia, Auriga, Perseus), *Szent Péter agara* (α UMi). Az *Ökörsemcsillag* elnevezés utalhat egyfelől állatra (‘madár’), másfelől állat testrészére (‘az ökör szeme’); de a források alapján nem sikerült meghatároznom a pontos értelmezést.

Érdekeség, hogy a német nyelvben a Nagy és a Kis Medve neve a 15. század végéig nőneműként (*birin Bärin*) volt használatban, valószínűleg a latin név hatására, majd a 16. századtól vált általánossá a ma is használatos hímnemű forma, a *Bär* (vö. BÄCHTOLD-STÄUBLI 10: 679–84). A német képzelet egy nagy és egy kis sárkányt (*Großer/Kleiner Drache*) is belelátott a csillagok rengetegébe, és a csillaghullást magát is tartották e lénynek. A Lant csillagkép legfényesebb csillaga, a Vega pedig azért kapta a *Hahnstern* (‘kakascsillag’) elnevezést, mert akkor kell nyírfajdtyúkvadászatra indulni, amikor ez a csillag olyan magasan áll az égen, hogy a szemlélőnek hátra kell hajtania a fejét, így leesik a kalapja (vö. BÄCHTOLD-STÄUBLI 8: 458–67).

A Napot a szászok még a 19. században is említették tréfásan ‘Nap-ökr’ (*Sonnenochse*) néven, amelyet a babonaszótár a *Nap asszony* megszólításhoz hasonlóan ősi kultikus eredetűnek tart. Idősebb diák kérhette például a fiatalabbtól a tanulószoba függönyének behúzását ezekkel a szavakkal: „*Sperre mal den Sonnenochsen raus!*” (‘Rekeszd ki a Nap-ökröt!’) (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 8: 55–63).

Ugyan nem állatok, de azokhoz nagyon szorosan kapcsolódnak, ezért itt és nem a fogalmak között sorolom fel az alábbi elnevezéseket: *Darázsfészek*, *Fészekcsillag* (Pleiades?), *Kaptár* (a Hyadok nyílthalmaza), *Kaptárhódja* ~ *Kaptárhúgya* (Pleiades), *Méhkás* (a Hyadok nyílthalmaza), *Vakondok túsása*.

¹ TOROZSKAI-WIGAND (1988²) bizonyosan tévesen azonosítja a Daru egyik csillagával ezt a nevet, hiszen ez a csillagkép hazánkból nem látható. A népi elnevezés viszont bizonyosan létezett, csak a megfelelő csillagot nem sikerült még megtalálni (vö. BARTHA 2007).

4.7. Növényre utaló elnevezés csak nagyon kevés van, és a német nevek közül egy sem sorolható ebbe a csoportba: *Bokorcsillag*, *Cserfacskillag*, *Rúzsacskillag* (valahol a Taurusban). Ha viszont a csillagokat éppen szárba szökő vagy virágjuk teljében lévő növények égi képeiként tekintjük, akkor újabb nevekkal bővíthetjük ezt a kategóriát. A legjellegzetesebb csillagcsoportokból szérút, legelőt vagy kertet álmódott a fantázia, amelyeket olykor valamelyik szenthez kapcsolt: *Erdő*, *Göncöl szérűje* (Ursa Maior és környéke), *Harmatlegelő* (Tejút), *Kaszástelke* (Orion és környéke), *Kerekudvar* (Tejút), *Rúzsáskert* (Corona Borealis), *Szarvaslegelő*, *Szent Domonkos kertje* (Corona Borealis), *Szérű ~ Szürü* (β Cyg), *Úristen vetése* (δ , ϵ és ζ Ori). Németül a Tejutat barázdának is tartják: *Gottesfurche* ('Isten barázdája').

4.8. Az egyéb természeti jelenségek közül csak néhány jelenik meg csillagnévként: *Éjszakai szivárvány*, *Esőcsillag*, *Levegőcsillag*, *Örvénycskillag*, *Puszták lobbanása*.

4.9. A tárgyak közül kiemelkedik a **szekérrel** kapcsolatos megnevezések száma. Ennek oka, hogy az egész évben látható, fényes csillagokból álló, így bárki számára könnyen megtalálható Göncölszekér (az Ursa Maior hét legfényesebb csillaga) az égbolt talán legjellegzetesebb csillagcsoportosulása. Testvére ugyan kevésbé fényes, de társától nem messze szintén könnyen azonosítható. A két konstellációnak például az alábbi elnevezéseket adta a képzelet:

Ursa Maior: *Benceszekér*, *Béresszekér*, *Csiki szekér*, *Döncérszekere*, *Döncölcsillag*, *Fehér Göncöl*, *Ganci szekere*, *Göncöszekér*, *Göncölkoszorúja*, *Göncöl* (*Göncön ~ Kőncöl*) *szekere*, *Göncölvágása*, *Illésszekere* (németül *Eliaswagen*), *Isten szekere*, *Jancsika szekere*, *Jób szekere*, *Lászlószekere*, *Nagygöncöl*, *Nagyszekér*, *Szekércskillag*, *Szent Györgynek a kocsija*, *Szent László szekere*, *Szent Péter szekere* (németül *Peterswagen*, *Wagen des St. Petrus*), *Szinásszekér*, *Vence szekere*. Németül (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 10: 679–84): *Davidswagen* ('Dávid szekere'), *Girenwagen*, *Heerwagen ~ Herwagen* ('hadi szekér'), *Karlswagen* (valószínűleg Thor istenre vonatkozik), *Nordwagen* ('északi szekér'), *Wagen Christi* ('Krisztus szekere'), *Wagen der Maria* ('Mária szekere'), *Wagen des Dietrich von Bern* ('Berni Detre szekere'), *Wotanswagen* ('Wotan szekere').

Ursa Minor: *Göncölmása*, *Göncöltérítője* (α UMi), *Jancsika-szekér*, *Kicsi Göncöl-szekér*, *Kicsi szekér*, *Kisgöncöl*, *Kis szekér*, *Küzsdegszekér*, *Nagyasszontárszekere*. Német nevet a babonaszótár nem említ.

A szekérhez hasonlóan a talicska, talyiga is alkalmas szállításra, ez az eszköz is fölkerült az égre: *Talyiga* (Sagittarius), *Talyigakerék* (Nap). A modern közlekedési eszközök közül a kerékpár jelenik meg az égen: *Pável biciklétája* (Ursa Minor).

A németek – mesterséges keresztény elnevezéssel – nevezik a Göncölszekeret *Noé bárkájának* (*Arche Noah*) is (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 10: 679–84).

A szekér és a talyiga mellett az egyéb **mezőgazdasági eszközök** és azok részei is szép számmal megtalálhatók az égbolton: *Ásócsillag* (a Hyadok nyílthalmaza), *Ekemása* (a németeknél az Androméda csillagkép népi neve az *Egge* 'eke'), *Hétlikú patkó* (Corona Borealis), *Járomszegcsillag*, *Kantárcskillag*, *Kapacsillag*, *Kaszacsillag* (Orion), *Kaszás-emelője* (Orion és környéke), *Kaszás kötele* (Orion és környéke), *Kerécsillag*, *Láncszemcsillag*, *Sarló* (az Oroszlán feje és a Regulus), *Szántóvascsillag*, *Szent Bernát kaszája*. Német nevek: *drei Rechen* ('három gereblye'; δ , ϵ , ζ Ori), *krumme Harke* ('görbe gereblye'; δ , ϵ , ζ Ori?).

A télen látható Orion csillagkép fényes δ , ϵ és ζ csillaga egy vonalban helyezkedik el az égen. Az egyenesség a **bot**, **pálca**, **pózna** fontos tulajdonsága, így nem meglepő, hogy a nép számára ez a három csillag legtöbbször valami ilyenként jelent meg: *Aranypálca*, *Birópálca*, *Inzellérpózna*, *Jákob pálcája* = *Jakobsstab*, *Juhászbot*, *Kampófa*, *Koldúsbót*, *Minkuj pálca*, *Pásztorbot*, *Péterpálca*, *Püspökpálca* = *Bischofsstab*, *Szent Bona pálcája*, *Szent Ilona pálcája*, *Szent Péter pálcája* = *Petersstab*, *Úr pálcája*; német nyelvterületen ezeken felül *Mosesstab* ('Mózes pálcája'), *St. Martinsstab* ('Szent Márton pálcája') és egyszerűen (*drei*) *Stäbe* ('pálcák; három pálca') is. Logikailag ide tartozik a *Nyárs* megnevezés is, érdekes módon azonban ez nem csillagok sorát, hanem mindössze egyetlen csillagot, a Spicát (α Vir) jelöli, valószínűleg a csillag a nyárs hegyét jelezheti. A *Király kardja* név is itt említhető meg.

A **mindennapi használati tárgyak** közé tartoznak a bútorok és az egyéb berendezési eszközök: *Jászol* (Praesepe-nyílthalmaz), *Krisztus Urunk asztala* (Corona Borealis), *Szolgafa*; az egyéb használati tárgyak: *Boldogasszony matullája* (α UMi), *Bujdosók lámpása* (α Tau), a németben a Hold tréfás neve a *Lumpenlaterne* ('csirkefogók lámpása'), *Hálócsillag* (Delphin és Equuleus), *Kanta* (Aquarius), *Kard* (üstökös), *Létra*, *Óriás táskája* (Orion és környéke), *Szegényember tarisznyája*, *Szépasszony vászna* (Tejút), *Vesszőseprő* (üstökös), a németben *Strohseil* ('szalmakötél'), illetve az Orion övének 'rokka' elnevezése, amely a svédben maradt meg legtovább (*Friggerok*, *Friggs Spin*, *Morirok*); a valláshoz, hiedelemhez, ünnephez kapcsolódó tárgyak: *Ilona keresztye* (Orion öve), *Isten palástja* (Tejút?), (*Magyar*) *Kereszt* (Cygnus), *Oltár* (Aquila), *Óvasó* (Corona Borealis), *Szent Iván szövétneke*, és itt említhető meg a *Szentegyház világa*, valamint a német *himmlischer* vagy *Gottesgürtel* ('égi öv vagy Isten öve') név is. Fízető-eszközök az aranytallérok (*goldene Taler*), amelyekhez hasonlóak a csillaghullás fénypontjai.

A legfontosabb ételünk, a kenyér is megtalálható az égen: *Egészkenyér* (δ , ϵ és ζ Ori), *Félkenyér* (δ , ϵ , ζ Ori alatt három csillag), *Isten kalácsa* (Hold). A magyar történelem legendás tárgya, *Lehel kürtje* (Delphinus) is fent van az égen.

4.10. Elvontabb kategória a **helyeké**, amelyekből szintén jó néhánynak ismerjük az égi mását. A leggyakoribb az **út** motívuma. Ennek magyarázata az égbolt közepén végigfutó fényes csillagsáv, amelyet „hivatalosan” is Tejútként ismerünk (más nyelvekben is, vö. a *Milky Way*, *Milchstraße*, *Lactée*, *Via Lactea*, *γαλαξίας* stb. elnevezéseket). Ha ezt a fényes csillagsávot tehát útnak tekintjük, akkor a milliányi csillag a köveket vagy a kavicsokat szimbolizálja. Az útra vonatkozó megnevezések lehetnek vallási, bibliai személyekkel kapcsolatosak, például: *Angyal útja*, *Jézusútja* (németül *Jesuweg*), *Öregisten országútja*, *Szent Péter útja* = *Petrusweg*, a németben a fentiekén túl *Gottesweg* ('Isten útja'), *Jakobsstraße* ('Jákob útja'), *Johannesstraße* ('János útja'), *Jokkumstraße* ('Jokkum útja'), *Josephstraße* ('József útja'), *Marienstraße* ~ *Marienweg* ('Mária útja'). Az olaszoknál és a franciáknál a Tejút ismeretes *Via St. Jacobi* ('Szent Jakab útja') néven is. Továbbra is a valláshoz, zarándoklatokhoz, hiedelmekhez kapcsolódik a *Búcsújárók útja*, *Ég (ország)útja* = *Himmelsstraße*, *Éjjeli kegyelet útja*, *Halottak úttya*, *Lelkekútja* (az irokéz indiánoknál is él a kapcsolódó hiedelem), *Tündérút*; *Pilgerweg* ('zarándok útja'; ilyen jelentésű neve a törökben is van a Tejútnak, l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 6: 367–74), *Romstraße* ~ *Romweg* ~ *Weg nach Rom* ('római út'; svájci, szlovák és cseh területen is). Nemcsak zarándoklatok célállomása lehet a névben jelölt hely,

hanem utalhat a Tejút látszólagos irányára is: *Aachener Straße, Frankfurter Straße, Kölnischer Straße, Nürnberger Pat* ('ösvény'), *Straße nach London, Weg nach Ägyptenland*. Egy angol elnevezés az út kezdőpontját is megadja: *Doverből Cardiganba vezető út*.

Egyéb útmegnevezések: *Cigány uttya, Csaba (király) útja, Ezüst út, Fáradt emberek útja, Hadak útja, Harmatos út, Madarak útja, Nagy (fehér) út, Országút, Polyvás út, Pozdorgyás út, Rabok útja, Részegember útja, Retecsit út, Seregek útja, Szalmahullató út, Szegények útja, Színásszekér út, Tejes út, Udvari út, Zárvak úttyik; Frau Huldensstraße* ('Hulde asszony útja'), *Melkstrate* ('tejút'), *Mülenweg* ('malomút'), *Wetterstraße* ('az időjárás útja'), *Woagenweg* ('szekérút'). Az angoloknál él a *Károly útja*, a törököknél a *Madarak útja* elnevezés is.

Kisebb méretű utat jelölhet a *Fejérköz*, amely szintén a Tejút egyik népi neve. Kicsi ösvényt látunk magunk előtt a Kis Medve csillagkép egy részét jelölő *Szarvas nyomdoka*, illetve a Tejútra vonatkozó német *Kuhpfad* ('tehénösvény'), *Melkpadd ~ Melkpath* ('tejösvény') és *Wildbahn* ('vadösvény'), *Woagenpatt* ('szekérösvény') elnevezések hallatán. A *Tündérek fordulója* (a Tejút elágazása) és a *Tündérek járása* (Tejút) is az út fogalmához kapcsolódik.

Az út sokszor a környezeténél alacsonyabban fut, vagyis **árkot** képez, erre utalóan is több népi nevet ismerünk; ezek mindegyike a Tejút megjelölése: *Csörszárka, Fejérárok, Hunárok*. Ha az árok sekély, barázdáról (*Istenbarázdája*), ha hatalmas méretű, akkor már hasadékról vagy szakadékról beszélhetünk: *Hajnali hasadék* (Tejút), *Hajnalszakadék* (Tejút). A veremben is megtalálható a mélység dimenziója, ám itt a hosszúságé és a szélességé kevésbé jellemző: *Óriásverme* (Orion és környéke). A mélység és magasság dimenziójának másik oldalát mutatja a *Hármashalomcsillag* és a *Négyszakadékoscsillag* elnevezés.

A fényes csillagok azonban nemcsak képzeletbeli kavicsok, hanem vízcseppek is lehetnek, így a csillagsáv valamilyen **vízáradatot** idéz elénk. Az emberek számára pedig az a legfontosabb, hogy hol kelhetnek át legkönnyebben ezen a víztömegben. Így kerülhetek fel az égre a gázlók: *Kaszás gázlója* (Orion és környéke), *Óriásgázlója* (Orion és környéke), *Sárkánygázlója*. A víz képzetéhez az alábbi helyek, fogalmak is kapcsolódnak: a vízhez kapcsolódik a *Boszorkánykút* (Cassiopeia), a *Kaszászsombékja* (Orion és környéke), az *Óriás kútja* (Orion és környéke), a *Szentkút* (Cassiopeia) és a *Szépasszony kútja*. Az égi kút pedig nem létezhet *Kútgémcsillag* (Cassiopeia) nélkül. A japánok *Égi folyó-t*, *Sokágú folyó-t* látnak a Tejútban (l. BÄCHTOLD-STÄUBLI 6: 374, lábjegyzet).

Az eddigiekben kevésbé körülhatárolt, nagy kiterjedésű helyekről, terekről beszélünk. A másik csoportot a fallal körülvett helyek, az épületek jelentik. Ezek, illetve ezek részei is odaképzeltetők az égboltra: *Fészercsillag, Kamaracsillag, Korcsma* (Cassiopeia), *Kunyhó* (Cepheus), *Malomlik* (α, γ, η és ζ UMi által határolt terület), *Négyszakadékoscsillag* (β, γ, η és ζ UMi), *Tündéraszony palotája* (Ursa Minor). A mennyország, népi nevén *Mönnyég* (Tejút) is mint épület, de legalábbis mint körülhatárolt tér jelenik meg, kapuval, ajtóval együtt: *Mennyország határa, Mennyország ablaka* (δ, ε és ζ Ori), *Mennyország kapuja* (δ, ε és ζ Ori).

4.11. Fogalmak, tulajdonságok. – Ez a legkevésbé kézzelfogható kategória, a legváltozatosabb elnevezéseket soroltam ide. Néhány nagyobb kategóriát megpróbáltam felállítani, de a finomabb elemzést egy későbbi munkámban szeretném majd elvégezni.

Az egyik alcsoportot az **érzelmek és az egyéb elvont fogalmak** alkotják: *Áldomás-csillag*, *Atkozott csillag*, *Hajadonok óhaja* (Cygnus), *Kisdedek öröme*, *Lélekcsillag*, *Mátra szerelme*.

Valamilyen **cselekvésre, történéssre** vonatkoznak az alábbi elnevezések: *Bujdosó csillag* (üstökös), *Erdőjáró csillag*, *Erszénytartó csillag*, *Étekfogó csillag* (α CMa), *Futosó csillag* (üstökös), *Gombolyító csillag*, *Göncölhajtó csillag* (Alkor), *Gyepűhúzó csillag*, *Haldokló csillag*, *Kincslátó csillag*, *Lámpáshordó csillag*, *Lappantó csillag*, *Ökörlopó csillag* (Vénusz), *Őrőcsillag* (α UMi), *Rablócsillag*, *Tatárdúlás* (Coma Berenices), *Tündérek tánca* (Aquila és Scutum), *Vészhozó csillag* (üstökös), *Zászlótartó csillag* (α Cyg).

Vannak olyan nevek, amelyek az egymáshoz közeli csillagok **számára** utalnak: *Bírák gyűlése* (valahol az Orionban), *Csokroscsillag* (Pleiades), *Fiascsillag* (Pleiades), *Fürtöscsillag*, *Hétescsillag* = *Siebgestirn* (Pleiades; de a németben az UMa csillagképet is nevezik így), *Hetes* (Pleiades), *Két árva csillag* (α és β Gem), *Magányos csillag*, *Özvegy csillag*, *Páros csillag* (Gemini), *Szopora csillag*.

Valamilyen egyéb **tulajdonságot** jelölő nevekkel is találkozhatunk. Ebbe a csoportba elsősorban a csillagok fényességére vagy egy-egy csoportjuk jellegzetes alakjára vonatkozó neveket sorolom fel (a testrészekkel kapcsolatos tulajdonságokra vonatkozó neveket lásd ott, a helyzettel kapcsolatosakat pedig az iránymutató csillagoknál): *A-betűs csillag* (Cepheus), *Ágascsillag*, *Álmatlan csillag*, *Bajnokcsillag*, *Bánatos csillag*, *Ezüstcsillag*, *Fehér csillag*, *Fényes húgy* (α Aur), *Fogolycsillag*, *Főlnagycsillag* (α Cyg), *Fúrőscsillag* (Delphinus), *Gyalogcsillag*, *Hálóscsillag* (Delphinus), *Halovány csillag*, *Hályogos csillag* (Androméda-köd), *Háromlevelű csillag*, *Hunyátacsillag*, *Horgascsillag*, *Igazcsillag*, *Kádas csillag*, *Karoscscillag*, *Keresztcsillag* (Cygnus), *Kesecsillag*, *Kiskereszt* (Delphinus), *Kócsagos csillag*, *Kolompos csillag* (Grus), *Mértékcscillag*, *Óvasós csillag* (Corona Borealis), *Rabcsillag*, *Rendcsillag* (δ , ϵ és ζ Ori), *Rudascscillag*, *Sarlós csillag* (Corona Borealis), *Sátoroscscillag*, *Söprűs csillag* (üstökös), *Szőke csillag*, *Tejfeles csillag*, *Vendégcsillag*. A hittel, vallással függ össze a *Katolikus csillag* (Hattyú) és a *Sábeccscillag* (Vénusz) megnevezés. A csillag nehezen látható voltára utal a német *Augenprüfer* ('szempróbáló'; Alkor) név. A csillaghullást a németek nevezik 'csillagcsók'-nak (*Sternbutzet*), 'csillagtánc'-nak (*Stern Tanz*) vagy 'csillagkoppantás'-nak (*Sternschneuzen*) is.

A **szerencsecsillagoknak** őseink hite szerint fontos szerepük volt, ám ezekből ma már csak néhányat ismerünk biztosan. Éppen ezért ennek a csoportnak a felállításakor erősen támaszkodtam morfológiai kritériumokra: a birtokos jelzős szerkezetekből képzett nevek jó részéről feltételeztem, hogy valaha szerencsecsillagként tartották őket számon. A következő nevek tartozhatnak ide: *Árvadorka szerencséje* (Corvus), *Bujdosók csillaga*, *Fehérszemélyek csillaga*, *Háromkirály csillagai* (δ , ϵ és ζ Ori), *Határjárók csillaga*, *Jámborok csillaga*, *Jézusnak a csillaga* (Vénusz), *Kalmárok csillaga*, *Koldusok csillaga*, *Magyarok csillaga* (Jupiter), *Nagygazdák csillaga*, *Özvegyek csillaga*, *Rabok csillaga*, *Székelyek (járó) csillaga* (Szaturnusz), *Szent Terézke csillaga*, *Szeretők csillaga* (Vénusz), *Szűzleányok csillaga*, *Tündéresszony csillaga* (Ursa Minor), *Vadak csillaga* (Vénusz). Külön alcsoportba sorolhatók a bibliai alakokhoz köthető csillagok, például *Ábrahám csillaga*, *Apostolok csillaga* (Corona Borealis), *Mária csillaga* (Vénusz), *Nagyboldogasszony csillaga* (Ursa Minor), *Úr Jézus csillagja* (Vénusz).

Nem kifejezetten szerencsecsillag, de egy konkrét, a számunkra legfontosabb csillag, a Nap jelenik meg a Hold *Ekecsi Nap* nevében. Ez gyaníthatóan játékos vagy csúfolódó

elnevezés lehet, ugyanúgy, mint az alábbi német nevek, amelyek szintén a Holdra utalnak: *Bubensonne* ('kisfiúk Napja'), *Eulenspiegels Sonne* ('Eulenspiegel [a német Hány János] Napja'), *Mecklenburger Sonne* ('mecklenburgi Nap'), *Sonne der Dummen* ('az együgyűek Napja'), *Svenske Sol* ('svéd Nap').

5. Kitekintés. – Az itt leírt jelentéstani elemzés egy nagyobb lélegzetű munka kezdeti fázisát kívánta bemutatni. A most lerakott alapokon sokfelé lehet továbbindulni. Érdemes lenne a rendszerezést tovább finomítani (különösen ami az utolsó nagy csoportot, a fogalmakat jelölő neveket illeti), és esetleg több nyelv népi neveit is bevonni a vizsgálatba. A német nevek gyűjtését sem zártam még le, más forrásokból valószínűleg további neveket lehet összegyűjteni.

Most egy egységként kezeltem a neveket, de újabb adatokhoz lehetne jutni, ha az azokat alkotó elemeket külön-külön is vizsgálnánk (vö. HOFFMANN 2007²), így alaktani-lag is részletesebb elemzést lehetne végezni. Ehhez azonban talán célszerűbb volna kisebb anyagot vizsgálni, például egy-egy adott csillag vagy csillagkép különböző elnevezéseit, az azokban megjelenő hasonlóságokat és eltérő mozzanatok. Különösen a Tejút, az Orion és a Nagy Medve (illetve a Göncölszekér) számtalan népi nevét kellene alaposabban górcső alá venni.

A csillag- és csillagképnevek tekinthetők a helynevek speciális alcsoportjának, ezért érdekes lehet HOFFMANN (2007²) vizsgálati eredményeit ezekre az elnevezésekre is alkalmazni. Ehhez azonban először átfogó keletkezéstörténeti elemzésre lenne szükség; kérdéses azonban, hogy mennyire fejthetők vissza ezek a nevek.

Források

- BÄCHTOLD-STÄUBLI, HANNS Hrsg. 1927–1942. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. 1–10. Berlin–Leipzig.
- BÖDÖK ZSIGMOND 2006. *Magyarok égi képeskönyve*. Dunaszerdahely.
- GERLACH, WALTER 2000. *Das neue Lexikon des Aberglaubens*. München–Zürich.
- A Gothard Amatőrcsillagászati Egyesület honlapja (http://www.gae.hu/mitologia/csill_mit.htm; utoljára megtekintve: 2009. 01. 15.)
- HERRMANN, JOACHIM 2000. *Csillagok. A csillagos égbolt Európából nézve*. Budapest.
- HERRMANN, JOACHIM 2002. *Atlasz. Csillagászat*. 4., átdolgozott kiadás. Budapest.
- KULIN GYÖRGY 1975. *A távcső világa*. Budapest.
- TOROCZKAI-WIGAND EDE 1988². *Őreg csillagok*. Budapest.
- ZSIGMOND GYÖZÖ 2005. *Csillagok, csillagképek magyar népi nevei. Csillagokhoz fűződő néphagyomány*. MND. 198. Budapest.

Hivatkozott irodalom

- BARTHA LAJOS 2005. *A csillagos ég képeskönyve*. Az MCSE Csillagásztörténeti Szakcsoportjának és a Meteor Csillagásztörténeti Rovatának honlapja. (http://csillagaszattortenet.csillagaszat.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=224&Itemid=291; utoljára megtekintve: 2009. 01. 15.)
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.

- HOFFMANN ISTVÁN 2007². *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest.
- KIEFER FERENC 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet*. 286–90. MNyTK. 183. Budapest.
- KOZMA JUDIT 2007. *Csillagászati elnevezések helyesírása*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest. Kézirat.
- KOZMA JUDIT 2008. Csillagok elnevezéseinek névtani és helyesírási kérdéseiről. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 570–7.
- LANGACKER, RONALD W. 1999. Reference point constructions. In: Uő, *Grammar and Conceptualization*. Berlin–New York. 171–202.
- MN. = DÖMÖTÖR TEKLA főszerk. 1990. *Magyar néprajz*. 7. *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–25.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv* 101: 27–43.

KOZMA JUDIT

JUDIT KOZMA, **The semantics of Hungarian and German popular names
for stars and star constellations**

By observing popular star names we can get an insight into ancient people's beliefs, into their way of thinking and into their everyday life. The author wants to present how human realities and attitudes are reflected in the sky by comparing official Arabic and Greek star names with Hungarian and German popular names for stars, using the methods of cognitive semantics. Langacker's conceptual archetypes (human body and face, physical object, agent, action, instrument, etc.) can also be identified in the case of star names, though here on most occasions these cognitive domains can not easily be separated. Star names most frequently display the following concepts: persons, body parts, animals and less frequently plants, objects, places, notions as well as features.

EGY ÚJABB TÁRGYNÉVTÍPUS: A 4-ES METRÓ FÚRÓPAJZSAINAK NÉVADÁSÁRÓL

1. Fúrópajzs és névadás. – 2007 tavaszán furcsa hírre kaphattuk föl a fejünket. A már annyit emlegetett 4-es metró építéséhez használandó alagútfúró gépezeteknek nevet adnak. Nem is akármilyen módon, hanem a nagyközönségnek meghirdetett pályázat útján. A 2007 áprilisában munkába álló pajzsok fúrják ki a Kelenföldi pályaudvar és a Keleti pályaudvar közötti 7,2 kilométer hosszú alagutat. Ezek a világszínvonalú technológiával készült, vonatnyi nagyságú gépek, az ún. pajzsok fognak a 4-es metró megépítésben dolgozni.

A fúrás megkezdését egy régi hagyományhoz kapcsolódó ünnepély előzte meg. A világ több országában ősi szokás, hogy bányászati, vasúti alagutak, járatok, csatornák, illetve egyéb nagyobb, veszéllyel járó építkezés előtt az építők, a bányászok az alagút bejáratánál felszentelik, majd elhelyezik védőszentjük, Szent Borbála szobrát, és elnevezik az alagutakat. Ez a rituálé a 4-es metró munkálatainak megkezdésekor is megtörtént. A két Szent Borbála-szobor az alagutak bejáratánál egy-egy kis szekrényben kapott helyet. Az alagútnak a régi bányászszokás szerint nevet is adtak, méghozzá felkért keresztanyák után. Az egyik alagutakat az építők Jánosi Zsuzsa törvívóbajnokról *Zsuzsa*, a másikat Románné Éva tanítónő után *Éva* névre keresztelték. Mindkét keresztanya XI. kerületi lakos. A főváros vezetői közül Hagyó Miklós főpolgármester-helyettes úgy gondolta, hogy az alagútépítés szokásaihoz kapcsolódva az építési munkát segítő két fúrópajzs is kapjon nevet, amelyet a főváros lakossága névadási pályázat útján válaszson. A pályázat útján történő mesterséges névadás hazánkban is egyre divatosabb. Gondoljunk csak a Libegő több évtizeddel ezelőtti névadására vagy az M0-s híd utóbbi időben történt elnevezésére.

A fúrópajzsok hivatalos neve: *TBM S355* és *TBM S354* (a *TBM* angol betűszó: 'tunnel-boring machine'). Névadásuk kapcsán a névtan kutatójában azonnal több kérdés is fölmerül. Vajon mennyire elterjedt szokás ezeknek a monumentális szerkezeteknek nevet adni a világban? Melyik névtípusba sorolhatjuk a fúrópajzsok neveit? És talán a legérdekesebb, hogy milyen javaslatok érkeztek a meghirdetett pályázatra.

2. A fúrópajzsok névadási szokásairól. – A fúrópajzsok, bármilyen hihetetlen is, de szinte minden esetben kapnak nevet, mielőtt elkezdenek dolgozni. A névadás szükségességét azzal magyarázzák, hogy ezeket a pajzsokat lebocsátják a föld gyomrába, és egy részük onnan többet nem tér vissza. A kialakult hagyomány szerint ezeknek a szerkezeteknek általában női nevet adnak, mivel a fúrópajzsok olyan óvatosan haladnak a földben és a sziklában, mint egy lágy és puha női érintés.

Nézzünk néhány példát a világban előforduló eddigi fúrópajzsnévadásokról. A nőkkel kapcsolatos a Dél-Afrikában Johannesburgból induló, 2006-ban elkezdett 80 km hosszú Gautrain gyorsvasút építéséhez használt fúrópajzs neve. A pajzs a 'szikla' jelentésű *Imbokodo* nevet kapta. A név a dél-afrikai nők 1956. augusztus 9-én kezdődő, a nők egyenlőségének kivívásáért vívott harcára utal. Ennek a mozgalomnak a jelszavában

(*Wathint' abafazi, wathint' imbokodo* 'Ha megütsz egy nőt, megütsz egy sziklát') szerepel a névként választott szó. Hasonlóan a női erőt szimbolizálja a Hongkong Kowloon tájegységén épített déli vasútvonalnál működő 80 méter hosszú fűrőpajzs *Xiaolongnu* neve. A szerkezet egy népszerű kínai harcművészeti könyv (The Return of the Condor Heroes) híres hősnőjéről, Xiaolongnúról kapta a nevét. A névadók úgy vélték, hogy a fűrőpajzs olyan hatásosan fog működni, ahogy a kungfu mestere.

Szóösszerántással keletkezett egy kanadai szennyvízhálózat-építési projektben dolgozó gép, az *Envira* neve, melyet egy grafikusművész alkotott meg. A hagyományokhoz ragaszkodva ő is abból indult ki, hogy a fűrőszerkezet nőnemű, ezért az *Elvira* és az angol *environment* 'környezet' szavakból hozta létre az *Envira* nevet, feltételezve, hogy a pajzs nem fogja a környezetet háborgatni. Az ugyanebben az építkezésben használt másik pajzsot egy kisiskolás ötlete alapján *Motorclara* névre keresztelték. A spanyolországi Madridban a 2003-ban kezdődött metróvonal-építésben használt két pajzs neve: *Dulcinea* és *Tizona* ('kard'). A római istennő neve után lett *Auróra* az a 120 méter hosszú szerkezet, amely a hollandiai gyorsvasút építésében vesz részt.

Nem ritka, hogy a fűrőpajzsoknak gyerekek adnak nevet. Így történt ez Ausztráliában 2007-ben, az Arany parton kezdődő sótalanítási projekt esetében is. A tenger alatt 1,5 km-es alagutat fűrő szerkezeteknek két általános iskolás a *Terra Nautilus* és a *Pipi* nevet választotta. Hasonlóan egy hétéves kisfiú volt a névadója az Egyesült Államokban, Seattle városában készülő keskeny nyomtávú vasút építéséhez használt TBM pajzsok. A szerkezet az *Emerald Mole* ('smaragd vakond') nevet kapta. Ebben a névadási pályázatban is – mint a világ több részén – a 12 év alatti gyerekek vehettek részt. Angliában egy szennyvízhálózat építésén dolgozó gépnek három általános iskolás a Bibliából ismert *Delilah* nevet adta.

A fenti néhány példa alapján megállapíthatjuk, hogy a fűrőpajzsok névadására általában jellemző, hogy valamilyen női vagy a nőkkel összefüggésbe hozható nevet választanak. A névadás sok esetben pályázat útján történik, melyet főleg gyerekek körében írnak ki.

3. A fűrőpajzsnév a tulajdonnevek rendszerében. – A fűrőpajzsok nevei az egyik ritkán és kevésbé kutatott névtípus, a tárgynevek körébe sorolhatóak. J. SOLTÉSZ KATALIN megállapítása alapján tárgynevnek tekinthetjük azokat a tulajdonneveket, amelyeket különféle tárgyakkal adnak azzal a céllal, hogy az azonos fajon belül lévő egyedeket megkülönböztessék. A tárgynévadás erősen antropomorf jellegű, hiszen nem minden tárgy kap nevet, csupán azok, amelyek valamilyen módon az embert szolgálják, az ember társainak tekinthetők. A szerző megjegyzi, hogy az egyetlen rendszeres tárgynévadás a hajók körében szokásos. A hajók esetében a névadás ünnepélyes keretek között, meghatározott ceremóniával történik, és a név minden esetben fölkerül a hajó testére, valamint bekerül a hajó hivatalos irataiba (J. SOLTÉSZ 1979: 75). Természetesen a tárgynévadásnak számos egyéb formája is lehet, igen sokféle tárgy kaphat – ha nem is hivatalos körülmények között – nevet. A tárgynevek közé sorolhatjuk a mozdonyok, hangszerek, harangok, különféle úrhajók, holdkompok, űrszondák, holdjárók elnevezéseit (OH. 2005: 175–6). A tárgynévadás köréből olvashatunk tanulmányokat a mozdonyok (MIZSER 1981, PERGER 2004), a babák neveiről (K. SZOBOSZLAY 2005), az autók beceneveiről (FÁBIÁN 1993), a hajók névadásáról (HAJDÚ 1984, 1986; BALÁZS 1993).

Az általunk vizsgált fűrópajzsnévadás is leginkább a hajók névadásához hasonlítható. A név kiválasztása itt is nagy gonddal, többször pályázat útján történik. A kiválasztott nevet gyakran föl is írják a fűrópajzs testére. A névadás általában ünnepélyes keretek között, a hajók névadásához hasonlóan pezsgős keresztelővel történik. A „megkeresztelt” pajzsot a későbbi híradásokban is a kapott néven említik. Pl: „A második alagútépítő pajzs is betört a Móricz Zsigmond körtér alatt épülő 4-es metró állomásra. A Bochkor névre keresztelt 120 méter hosszú szerkezet három hét alatt építette meg a Bocskai úti állomástól idáig tartó 308 méteres alagútszakaszt” (2008. június 17. http://www.metro4.hu/hirek_reszletes.php?id=430).

4. A fűrópajzs névadási pályázata. – A bevezetőben említett pajzsnévadási pályázatra egy héten keresztül lehetett az ötleteket beküldeni a www.budapest.hu oldalra. A névadásban igen aktívak voltak a lakosok, több javaslat is érkezett, de közülük sok olyan is volt, amely a jó ízlést sértette. Ezek kivételével közel száz névből választotta ki egy bizottság a legötletesebbnek tartott húsz nevet. (Az alaplístát a Főpolgármesteri Hivatal Sajtóirodájának munkatársától, Böszörményi Pétertől kaptam meg, akinek köszönöm szíves segítségét.) Ezek felkerültek a honlapra, és szavazni lehetett rájuk. A két legtöbb szavazatot gyűjtő nevet kapták meg a fűrópajzsok.

5. A beérkezett nevek elemzése. – Az obszcén nevek kiiktatása után 96 névpár maradt versenyben. A névadás a fűrópajzsok esetében azért is különös, mert két pajzsra kellett nevet adni, és ez olyan, mintha ikreknek választanánk nevet. Az ikrek névadásáról tudjuk, hogy sok esetben valamilyen összefüggés található a keresztnevek között. Lehet ez tartalmi (*József–Mária, Ádám–Éva*) vagy éppen csak hangzásbeli (*Sándor–Nándor*) kapcsolat. Ez a kettősség jól megfigyelhető a fűrópajzsok névválasztásában is. A 96 névpárból csupán kettő esetében (*Ádám–György, Bányász Rezső – Kisvakond*) nem találtam a nevek között összefüggést.

A fűrópajzsoknak ajánlott nevek is – a tárgynevekhez hasonlóan – három fő típusba sorolhatók. Így legnagyobb számban átvitt tulajdonneveket (61,3%), majd szónveket (21,5%), végül jelneveket (8,6%) találunk. Az elnevezések között nyolc olyan pár van (8,6%), amelyekben a pár két tagja különböző típusba tartozik. Ilyen például a *Kos–Botond* és az *Európa – XXI. század* páros, amelyekben egy átvitt tulajdonnév és egy szó név került párba.

A nevek típusai mellett tanulságos megvizsgálnunk a nevek jelentéskörét. Itt igazán tetten érhetjük a névadás kognitív aktusát, megfigyelhetjük, hogy a nyelvhasználók, a névadók hogyan szemlélik a körülöttük levő világot, a 4-es metró építéséhez kapcsolódó asszociációik, viszonyulásaik hogyan fogalmazódnak meg a fűrópajzsok neveiben. Ugyan a névadók legnagyobb százalékban prototipikus tulajdonneveket választottak, de ezek a nevek tárgynévként új jelentést nyernek. A névadás során a nevek profilírozódtak, azaz a megnevezendő dolog sokféle tulajdonságából és/vagy a hozzá fűződő ismeretháttérből (landmarkból) a névadó számára valami lényeges üzenetet emeltek ki. A tulajdonság és az ismeretháttér szintetizálására jó példa a *Demszkynátor I. – Demszkynátor II.* névpár, amelyben a metróépítést támogató főpolgármester neve együtt jelenik meg a filmekből jól ismert robotszerű gép nevével. Így a névadó a fűrópajzsok robotszerűsége mellett a metróépítés politikai hátterére is utalt. A fűrópajzsok elnevezései a TOLCSVAI NAGY GÁBOR által definiált posztmodern nevekkkel is hasonlóságot mutatnak, hiszen

bennük „a figyelem a jelentésre, pontosabban az értelmezhetőségre irányul, hogy fogódzót találjon a névtulajdonításhoz. [...] a hallgató, az olvasó egyéni képességeitől és szocializációjától, a nyelvről és a világról való egyéni tudása határozza meg, hogy miképp és milyen mértékben képes jelentéseméleteket konnotálni egy-egy posztmodern névhez” (TOLCSVAI 1997: 604).

Az alábbiakban a pályázatra beérkezett 96 névpárt típusuk és jelentéskörük alapján mutatom be. Külön kitérek a névpárok tagjai közötti jelentésbeli összefüggésekre is, amelyek a hasonlóság és az ellentét két fő jelentéskörébe sorolhatók.

A) Átvitt tulajdonnevek. – A legtöbb névpár a személynevek körében született. Itt elkülöníthetjük a valós, illetve a fiktív, kitalált alakokat mint névihletőket.

A valós személyek közül a **színészek, médiaszereplők** fordultak elő legnagyobb számban. A *Boros–Bochkor* ismert hazai riporterpáros mint névadó *Lali* és *Bocsi* névváltozatban is megjelent. Több, ma már nem élő komikus színész neve is bekerült a javaslatok közé: *Latabár Kálmán – L. Árpád*; *Kabos–Latabár*; illetve a hangzásában is összecsengő komikus és bűvész páros: *Alfonzó–Rodolfó*. A nemzetközi szórakoztatóipart két páros képviselte, a filmsorozatbeli erejükről híres *Bus* (sic!) *Spencer* [Bud] – *Terence Hill*, valamint a *Stephen Colbert – Chuck Norris* kettős. Ez utóbbi névpár választója valószínűleg e két alak összekötésével utalni akart arra a tényre, hogy az amerikai humorista, Stephen Colbert több műsorában visszatért arra, hogy hazánkban az internetes szavazásra bocsátott épülő északi M0-s híd leendő nevéként a magyar szavazók az első helyre az amerikai színész és harcművész, *Chuck Norris* nevét tették. Szintén a médiaszereplők közé sorolhatjuk a *Ganxsta Zolee – Sub Bass Monster* párost. Itt két énekes neve került egymás mellé. A névválasztás feltehetően a hasonlóan meglepő dalszövegek miatt született. Egy korábbi kor népszerű könnyűzenei együtteseinek neve (*Illés–Omega*) is szerepelt a javaslatok között.

Voltak, akik a **politikai** élet képviselőiről neveznék el a pajzsokat. Két névadó is javasolta a két nagy párt vezetőinek keresztnévét, a *Ferenc–Viktor* névpárost. Volt azonban olyan, aki a pártvezérek családi nevét adná: *Orbán–Gyurcsány*. Budapest politikusa-ira utal a főpolgármesternek és helyettesének a nevéből alkotott változat: *Demszky–Hagyó*, illetve a keresztneveikből létrehozott *Gábor–Miklós* forma. Valószínű, hogy a politika is befolyásolta a *Viktória–Viktor* névadóját. Megjelent e fogalomkörben a két fő párt nevéből alkotott javaslat is: *MSZP–Fidesz*. A politika mellett a közismert filmsorozat gépeinek hatalmas erejére is kívánt utalni az a játékos névadó, aki a főpolgármester nevének elferdítéséből alkotta meg a *Demszkynátor I. – Demszkynátor II.* névpárt.

Néhányan **példaképeink**, híres alakok neveivel ruháznák föl a gépeket. Így az ismert magyar személyek közül szerepeltek a **magyar zene** (*Bartók–Kodály*), a **magyar úrhajózás** (*Farkas Bertalan – Magyari Béla*) jeles képviselői.

Igen tanulságosak a **magyar történelem nagyjainak** nevéből megalkotott párosok: *Árpád–Koppány*; *Árpád–Deák*; *Kossuth–Széchenyi*; *Baross Gábor – Bornemissza Gergely*; *Baross–Gábor*. A *Baross–Gábor* névpáros több asszociációt is elindíthat bennünk. Gondolhatjuk azt, hogy a névalkotó a kiemelkedő közlekedéspolitikus személyneveit osztotta meg a fűrópajzsok között, de az is lehet, hogy a *Gábor* névvel a főváros polgármesterére is utalt. Hasonló indítatású lehetett a *Gábor–Gábor* névpár megalkotása is, ahol a keresztnév utalhat Baross és Demszky Gáborra. A történelmi alakokhoz sorolhatjuk a *Toldi–Kinizsi* névpárt is, ahol a két alak legendás ereje a fűrópajzsok nagy teljesítményére is utalhat.

A **sport** témaköréből csupán a futballból kölcsönöztek a névadók. Az ismert személyekhez is sorolhatjuk a *Fritz–Walter* névpárost, mely a legendás német futballista kereszt- és családnevéből született. A magyar futballt két közismert csapat (*Fradi–Újpest*) képviselte.

Az átvitt tulajdonnevek csoportjában szép számmal találhatunk **fiktív személyekre** utaló neveket. A névpárok mindegyikére jellemző a nevek közötti szorosabb vagy lazább összefüggés. Néhány névben a **klasszikus irodalmi párosok** reprezentálódtak: *Rómeó–Júlia*; *Csongor–Tünde*. Volt javaslat a régi kabaré párosára (*Hacsek–Sajó*), az azonos filmekben szereplő alakokra (*Stan–Pan*; *Jocky–Bobby*), valamint az azonos tulajdonságairól ismert irodalmi (*Casanova – Don Juan*), illetve filmes (*Piedone – Ötvös Csöpi*) alakokra.

A médiastárokhoz hasonlóan népszerűek voltak a **mesealakok** mint ötletadók. Találhatunk névadóként klasszikus (*Jancsi–Juliska*) és újabb, főleg a médiából ismert mese-párosokat: *Kukori–Kotkoda*; *Csörmester – Teknőc Ernő*; *Mazsola–Tádé*; *Lolka–Bolka*; *Frédi–Béni*; *Speibl–Hurbinyek* (cseh bábfigurák). De előfordult több olyan javaslat is, amelyben a mesealakokból alkotott páros nem azonos mesében szerepel: *Róka Rudi – Hüvelyk Matyi*; *Brumi – Dörmi*; *Kisvakond – Nyúl Béla*; *Kisvakond – Grabovszky* (a „Macskafogó” című magyar rajzfilm szuperegér hőse). Nem véletlen, hogy a *Kisvakond* elnevezés kétszer is megjelent, metaforikusan utalva a pajzs tevékenységére is. A *Süsi–Sárkány* javaslatban – a többször előforduló módon – egy szereplő nevéből csinált két nevet a pályázó. A mesealakok neveiből alkotott névpárokból a névadók leginkább a **játékosságot** kívánták megjeleníteni.

Feltehetően hasonló szándék vezérelte a *Dezső–Rezső* keresztnévi párt javaslatát is, mint ahogy a *Gilda–Linda* női névpár ötletadóját is, aki azonban a hangzás mellett a nevek etimológiai jelentésére is figyelt. Ő maga jelölte a két név mellett a 'pajzshordozó' és a 'pajzs' jelentéseket. (Itt kell megjegyeznünk, hogy ez volt az egyetlen olyan névjavaslat, amely a fűrőpajzsok nemzetközi névadási szokásainak megfelelően női neveket ajánlott mind a két szerkezetnek).

A fiktív személyekre utaló névpárok között találunk a Bibliából (*Dávid–Góliát*), a magyar mondavilágból (*Hunor–Magyar*) és a mitológiából (*Hadész–Plútó*) kölcsönözött neveket. A *Hadész–Plútó* névpáros jelentésével a fűrőpajzsok föld alatti működési **helyére** is utal. A névjavaslatok között szereplő helynévi formák is mind valamilyen szempontból a metróépítést igyekeztek lokalizálni. A legtágabb helyjelölést az *Európa – Budapest 2007* névpár adta. A névpár második tagja a metróépítés idejének kezdetét is megjelölve egy évszámmal is kiegészült. A további névpárok különféle helynévi elnevezései a 4-es metró vonalának tágabban és szűkebben értelmezett végpontjait javasolnák névnek: *Buda–Pest*; *Dél-Buda – Rákospalota*; *Zugló–Újbuda*; *Etele–Baross*.

B) Szónevek. – A szónevek csoportjában már jóval kevesebb névpárt találunk, de ezekre a párokra is az ellentét, illetve a hasonlóságon alapuló fogalomkörök jellemzőek. A hasonlóságra épülő névpárok fő jelentéskörei az **erő** (*Acélvakond–Földfaló*; *Kőturkáló–Kavicsmatató*; *Vasgyűrő–Kőmorzsoló*; *Előre–Vasakarat*; *Fűrtuna–Négyestestőr*), a fűrőpajzsok **mozgására**, működésére való utalás (*Izeg–Mozog*; *Fergeteg–Forgatag*; *Térül–Fordul*; *Forgó–Morgó*; *Jövő–Menő*). Idesorolhatjuk a *Bumeráng–Frizbi* névpárt is, amelyek a két, hasonló mozgást végző tárgy nevét jelölik. A fűrés cselekvésének megjelenítése is többször megjelent, a *Tűró Rudi*-hoz kapcsolódó névváltozatokban (*Tűró Rudi 1. – Tűró Rudi 2.*; *Fűrő Rudi 1. – Fűrő Rudi 2.*; *Tűró Rudi – Fűrő Rudi*). A hasonló

jelentés köti össze a különféle kontextusokban is gyakran együtt megjelenő *Hit–Remény*; *Ásó–Kapa* szavakat.

Az ellentétes jelentésű szónévpárok többsége **két végpontot** jelöl meg (*Alfa–Omega*; *Bemenet–Kimenet*; *Előd–Utód*). A *Kőoroszlán–Porcica* névpár igen ötletes, metaforikus névalkotás, amelyben egyrészt az erő, a stabilitás, a statikusság és a gyengeség, a tűnékenység ellentétét is érezzük, ugyanakkor a játékos hasonlóságot is. Hiszen az *oroszlán* szinonimája lehet a *cica*, a fűrőpajzsoknak pedig kő- és porrétegeken kell áthaladniuk.

C) Jelnevek. – A jelnevekhez tartozó névpárok **hangutánzó** alakok (*Kit–Ket*; *Dirr–Durr*; *Mirr–Murr*; *Csiki–Csuki*; *Cső–Csá*; *Zene–Bona*; *Zimme–Zumm*, *Blekk–Dekker*). Az utóbbi kifejezés hallatán biztos sokunknak eszébe jut a német márkájú Black & Decker kézi fűrőgép is, így a névadó a fűrőpajzs munkájára is utalt a névalakokban.

D) Átmeneti kategóriák. – A vizsgált névpárok közül 8 esetben a párok tagjai nem sorolhatók egyformán ugyanazon típusba. Így például a *Yin–Yang*, melyet tekinthetnek hangzása miatt jelnévnnek, de mint ősi kínai szimbólum igen sokféle asszociációt elindíthat a befogadóban. A pár tagjai közötti összecsengést, a hasonló hangzást egészíti ki az átvitt tulajdonnév és a belőle szóferdítéssel alkotott, a fűrőpajzs **működéséhez** köthető fogalom (*Marcsa–Tárca*; *Tublca–Blanka*; *Lucifer–Lacifúr*). A *Kos–Botond* pár az **erő**, az *Európa – XXI. század* a **hely és idő** jelentéseket hívja elő. Igen sokféle asszociációt indíthat el bennünk a metróépítéssel, a pajzsok munkájával kapcsolatosan az *Akhilleusz–Teknősbéka* névpár, főleg akkor, ha ismerjük az ókori Zénónnak az észleléssel összefüggő paradoxonját (az érzékek által alkotott kép félrevezető, a mozgás csak illúzió, valójában nem létezik), illetve Akhilleusz és a teknősbéka hozzá kapcsolódó történetét.

6. Összegzés. – A fent bemutatott névpárok jelentésköreiből is kitűnik, hogy a névadók változatos, ötletes neveket javasoltak. Sok névben igyekeztek utalni a metróépítés helyére, idejére, a fűrőpajzsok erejére, működésére úgy, hogy többször kifejezték a metróépítéssel kapcsolatos kételyeiket is. A legkedveltebb névjavaslatok a médiaszatárook, mesefigurák átvitt tulajdonnévi formáiból születtek. Ezek népszerűségét bizonyítja a végső szavazás is. A versenyben maradt 20 névpárra 1,9 millió szavazat érkezett. Közülük rendkívül sokan, közel 740 ezren voksoltak a két műsorvezetőre utaló *Boros–Bochkor* elnevezésre. Ez közel 240 ezerrel volt magasabb a második helyezett, a *Fűrő Rudi 1. – Fűrő Rudi 2.* támogatásánál.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy jó ötlet volt egy már létező nemzetközi szokást hazánkban is kipróbálni, alkalmazni. Még jobb lett volna, ha előtte a pályázat kiötlői, kiírói tájékoztak volna a fűrőpajzsok névadási szokásairól. Hasznos lett volna a témában nyelvészeket is megkérdezni, illetve a zsűri munkájába a névtan területéről is bevonni szakembereket.

Források

http://www.hslzuid.nl/hsl/uk/bouw/ment/Bored_Tunnel_Groene_Hart/aurora/index.jsp

http://seattlepi.nwsource.com/transportation/240236_t1112.html

<http://www.gpg.gov.za/docs/sp/2007/sp1213.html>

http://www.engineeringnews.co.za/article.php?a_id=123966

<http://www.gautrain.co.za/index.php?pid=1519&ct=1&fid=6&click=7>

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 1993. A hajónévadás egyéni típusáról: a kenunevek. *Névtani Értesítő* 15: 20–3.
- FÁBIÁN PÁL 1993. Autóbecenevek. *Névtani Értesítő* 15: 93–4.
- HAJDÚ MIHÁLY 1986. *Magyar hajónevek*. MND 57. Budapest.
- [H. M.] 1984. A balatoni vitorlásnevekről. *Névtani Értesítő* 9: 151–2.
- MIZSER LAJOS 1982. Mozdonynevek. *Névtani Értesítő* 6: 48–50, 7: 166–7.
- OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2005. *Helyesírás*. Budapest.
- PERGER IMRE 2004. Vonatnevek, mozdonynevek. In: BALÁZS GÉZA szerk., *A magyar nyelvi kultúra múltja és jelene* 1. 361–5.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- K. SZOBOSZLAY ÁGNES 2005. Ötszáz baba nevééről. *Névtani Értesítő* 27: 239–48.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. A névjelleg változása. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest. 2: 600–6.

RAÁTZ JUDIT

JUDIT RAÁTZ, A recent type of object name: naming shields of the Budapest Underground's 4th line

This paper presents a recent type of object name: it discusses the international and Hungarian practices of giving names to shields used in construction work. An overview is provided of shield names occurring in different parts of the world. The author describes the conditions of the tender announced for naming the two shields that are now being used in the construction of the 4th line of the Budapest Underground and thoroughly examines the 96 proposed name pairs. Names of shields – like object names in general – for the most part are transferred proper names, and only few of them are so-called “word names” (i.e. names having appellative meanings) and “sign names” (i.e. names having no appellative meanings). Names proposed for drilling constructions are especially interesting, because they always form name pairs as two shields have to be named at a time. The author thus, apart from analysing name types and their semantic ranges, highlights the relations between the members of the proposed name pairs.

SZABADKÖMŰVESI PÁHOLYNEVEINK VÁLTOZÁSAI

1. A szabadkőművesség ókori és középkori elemek felhasználásával a 18. században, a feltörekvő polgársággal vált szervezetté. A polgárság szerette volna elérni azt a helyet a társadalomban, amelyet a gazdasági életben már sikerült elérnie. Előzőleg, a hűbériségben ugyanis a társadalmi ranglétrán elfoglalt helye meghatározta az egyén életét. A polgárság az örökletes előjogok ellen harcolt, vagyis az emberi egyenlőség gondolatát tüzték zászlajukra. A polgári foglalkozásokhoz, tehát a kereskedéshez és iparhoz szabadságra volt szükség, és kialakult a testvériség is közöttük. Ezek az eszmék váltak a szabadkőművesség vezérelveivé. Már a 17. században megalakultak a páholyszerte egész Európában. A Londonban akkor már működő négy páholy alakult szervezetté 1717. június 24-én, a Szent Pál székesegyház udvarán. Ekkor alakították meg Anglia Nagypáholyát. 1723-ban James Anderson anglikán lelkész állította össze a régi hagyományokra támaszkodva a szabályzatukat, az úgy nevezett „andersoni alkotmányt”. Ezt a szabadkőművesek a mai napig elfogadják. Eszerint minden ember egyenlő, függetlenül bármilyen szemponttól, vagyis a bőr színétől, a vagyoni helyzetétől, származástól, vallástól. Szabadkőműves bármelyik független, szabad, jó hírű férfiú lehet. Vagyis a nőket és a rabszolgákat kizárják maguk közül. A szabadkőművesnek kötelessége a Felsőbb Lényben hinnie, és a hazáját szolgálnia.

A szabadkőműves páholynak a szervezetté alakulásuktól, vagyis 1717-től fogva nevet adtak. Az akkor már élő négy páholy egyesült ekkor, június 24-én, a nyári napforduló alkalmából, Szent Iván napján Anglia Nagypáholyává. A négy páholy mindegyikének volt már neve. Névátvitellel arról a kocsmáról nevezték el a páholyt, amelyikben a tagok rendszerint összejöttek: a *Lúdhoz és rostélyhoz*, a *Korona*, az *Alma* és a *Nagy Borospohár és Szőlőfürt páholy* gyűlt össze a Szent Pál székesegyház udvarán azért, hogy megalakítsa Anglia Nagypáholyát (BERÉNYI 2001b).

A továbbiakban kizárólag magyar páholynevekkel foglalkozom. Vizsgálataimban az 1992-ben a Magyar Névtani Dolgozatok 114. kiadványként megjelent „Szabadkőművesi páholyneveink 1991-ig” és az ennek folytatásaként kiadott „Páholyneveink 2000-ig” című dolgozatomra támaszkodom. Az elsőben 303, az utóbbiban pedig 313 páholynév szerepel.

A páholyneveket a páholy alapítói szokták adni. Ez a páholynévadás együtt jár magával a páholy megalapításával. Sok esetben azonban az elnevezést valamilyen ok miatt megváltoztatják. A névváltoztatásokat több csoportba foglaltam.

2. Korszakonkénti eltérések. – Határozott eltérés mutatkozott a 18. századi páholynevek és a későbbiek között. A 18. századi páholynevek a kor nyelvhasználatának megfelelően német, latin vagy francia nyelvűek voltak. (ABAFI 1993; a dégi Festetich-kastélyban őrzött iratok elégséget követően forrásként használatos. Az eredeti iratok alapján készült mű lefordítja a páholyneveket magyarra. A dolgozatban a magyarra fordított

változatokat említem.) A 18. századi páholynevek másik általános jellemzője a kor irodalmában megtalálható ajánlások megfelelőjeként alkalmazott ajánlás. Csakhogy ezeket az ajánlásokat nem a mecénáshoz vagy más előkelő személyhez intézték, hanem különféle szabadkőműves erényhez, fogalomhoz, tárgyhoz. Ezzel az ajánlással a páholy célját kívánták kitűzni. Példa a 18. századi, ajánlással ellátott páholynévre az eperjesi *Az alvó oroszlánhoz*, a monyorókeréki *Az arany szarvashoz* páholy neve, az álmosdi *A becsületességhez* páholynév, a pozsonyi vagy a budai *Az egyesüléshez páholy* elnevezés. Az eltérés közöttük, hogy Pozsonyban a német, Budán a latin változatot választották, a tagok nyelvhasználatát követve. A budai *Az első ártatlansághoz*, a miskolci *Az erényes világpolgárhoz*, a selmecbányai *Az erényes emberbaráthoz*, az eperjesi *Az erényes utazóhoz*, a balassagyarmati *Az erényes zarándokhoz*, a bukovinai *Az erényes világpolgárokhoz*, a kassai *Az égő csipkebokorhoz*, a budapesti *A nagyszívűséghez*, a pozsonyi és a budai *Hallgatagsághoz*, a temesvári *A három fehér liliomhoz*, a nagyszebeni *A három horgonyhoz*, a brassói *A három oszlophoz*, a varasdi *A hét csillaghoz és egyetértéshez*, *A három sárkányhoz*, a pesti *A hét csillaghoz*, a budai *Egyesüléshez*, a kézdivásárhelyi *Az igazi egyetértéshez*, a varasdi *A jó tanácshoz*, a nagyszebeni *A megszentelt buzgalomhoz*, a besztercebányai *A koronázott reményhez*, a sambori *A reményhez*, az eperjesi *A rettenthetetlen erényhez*, a varasdi *A szabadsághoz*, a pozsonyi *Hallgatagsághoz*, a resicai és a pozsonyi *Az igazsághoz*, az ugyancsak pozsonyi *Biztonsághoz*, a zágrábi *Bölcsességhez*, a károlyvárosi *Az igazsághoz* elnevezésű páholy, a trieszti *Az egyetemes harmóniához és egyetértéshez*, a pesti *Szent Borbálához páholy*.

Gyakori a két tagból álló 18. századi páholynév. Az első tag általában valamilyen személy, nem ritkán uralkodó neve. Ehhez fűzik az ajánlást, amely szabadkőművesi erény. Ilyen a pozsonyi *Columbus, a világtengerhez*, a budai *Ferenc, az örökdő oroszlánhoz*, a nagyszebeni *Harmónia, a három tengeri levélhez*, a pozsonyi *Lessing, a három gyűrűhöz*, a nagyszebeni *Szent András, a három tengeri levélhez*, a pesti *Szent Sándor, a három ezüst horgonyhoz* című páholy.

A 19–20. században ezek a páholyok már nem léteztek az uralkodó betiltó rendelkezése miatt. A 19. század utolsó harmadától alakult páholyok neve pedig már más szokást tükröz, de előfordult, hogy az erőszakosan megszüntetett 18. századi páholy nevéhez ragaszkodva őrizték a régi hagyományt. Ilyen újjáélesztett páholynév volt a brassói 19. századi *A három oszlophoz páholy* neve. A 19. században már nem szokásos ajánlást tartalmaz a pesti *A munkához páholy* név is. Érdekes, hogy a 19. században alakult győri *Jaurinum, a három folyóhoz páholy* neve is a 18. századi kéttagú ajánlások formát éleszti újjá, akárcsak a 19. századi *Kossuth Lajos, a dicső fény hajnalához páholy* Pesten, a *Kölcsey Ferenc, a Világosságért páholy* Pápán. A *Deák Ferenc, a Testvériséghez* nevű budapesti páholy is újjáélesztette a 18. századi névadási formát, sőt ezt átvitték a 20. századba is, ugyanezen a néven újjáalakítva a páholyt, méghozzá 1945-ben, majd az 1950-ben történt betiltást követően 1989-ben is. Hasonlóan 18. századi névadási forma őrződött meg a 19. században alakult szegedi *Árpád, a Testvériséghez páholy* nevében, amely ugyancsak újjáéledt két alkalommal is a 20. században. A budapesti *Könyves Kálmán, az előítéletek legyőzéséhez páholy* neve is 18. századi hagyományt őriz, majd a 20. században is újjáéledt ez a régi páholynév, hasonlóképpen a budapesti *Corvin Mátyás, az igazságoshoz páholy*, amely újjáalakult a 20. században ugyanezen a néven. Érdekes a nagyszebeni 19. századi páholynév, amely a 18. századira emlékeztet ugyan, de nem teljesen

azonos vele: *Harmónia, a három tengeri levélhez páholy*. A páholynevből rendszerint eldönthető, hogy melyik században volt használatos.

3. Egyszerűsödés, rövidülés. – Feltehető, hogy az előbeszédben már a 18. században sem tették hozzá a páholynévhez a benne található ajánlást. Kazinczy levelezésében mindenestre már így található a páholynév: *Világpolgárok*. A 19. századtól napjainkig rendszerint az ajánlás kihagyásával így említik a régebben kéttagú, ajánlással kiegészített páholynevet az ajánlás kihagyásával: *Columbus, Harmónia, Lessing, Szent András, Szent Sándor páholy*.

A 19. századi ajánlással kéttagúvá vált páholyneveket is rendszerint rövidítve, az ajánlás kihagyásával említették írásban, s feltehetőleg szóban is. Ilyen volt az *Árpád*, a *Corvin Mátvás*, a *Deák Ferenc*, *Könyves Kálmán*, *Kölcsey Ferenc* stb. páholy említése a közszoí utótag nélkül.

A már egytagúvá rövidült páholynév a szóhasználatban még tovább rövidül akkor, amikor személynév, vagyis vezeték- és keresztnév a páholynév. Így említik röviden: *Corvin*, *Deák*, *Kölcsey*, *Kőrösi Csoma*, sőt *Kőrösi*, *Kossuth*, *Kazinczy*, *Jászi* stb. páholy. Érdekes, hogy azon páholyok neve is lerövidült, amelyekben nem vezeték- és keresztnév volt, például a *Könyves Kálmán*, az *előítéletek legyőzéséhez páholy* neve előbb az ajánlást vesztette el: *Könyves Kálmán páholy*, majd mintha vezetéknev lett volna Kálmán király ragadványneve, úgy rövidült *Könyves páholy*-ra a páholynév.

A 18. századi uralkodó szokást váltotta fel a 19–20. század leggyakoribb páholynevéadási gyakorlata. Ez a személyről vagy fogalomról, esetleg tárgyról történő páholyelnevezés, ajánlás nélkül. Ilyen a budapesti *Anonymus* és az *Archimedes*, a verseci és brassói *Auróra*, a törökszentmiklósi *Ákác*, a selmecbányai *Bányamécs*, a kaposvári *Berzsenyi páholy*, a nyíregyházi *Bessenyei kör*, a marosvásárhelyi *Bethlen Gábor kör*, majd nagyváradi *Bihar* és *Szent László páholy*, a budapesti *Budapest, Comenius, Március, Martinovics, Minerva* és *Világ páholy*, a csurgói *Csokonai kör*, a székelyudvarhelyi *Darwin kör*, a budapesti *Demokrácia, Diogenes, Erzsébet, Eötvös, Fáklya, Galilei, Haladás, Pátria, Petőfi, Progressio, Prometheus, Pythagoras, Reform, Szilágyi Dezső*, a lugosi *Dél páholy*, a szombathelyi *Ébredés páholy*, a fehértemplomi *Élet kör*, a besztercebányai *Felvidék páholy*, a pozsonyi *Goethe*, a rimaszombati *Gömör*, a nagyváradi *Gozsdu Manó*, a munkácsi *Hegyvidék*, a pozsonyi *Hírá*, a bajai *Honszeretet kör*, majd *páholy*, a temesvári *Hunyadi*, a dévai *Hunyad*, a pécsi *Irányi Dániel*, a zombori *Jövendő*, a *Kárpát kör*, majd *páholy* Ungvárott, a *Kisfaludy Károly* és a *Kisfaludy Sándor páholy* Győrött, a *Kossuth páholy*-ok, a *Kőrösi Csoma Sándor páholy* Debrecenben, a *Kosmos páholy* Oraviczán, a pécsi *Missió kör*, a nagykanizsai *Munka*, a palánkai *Őrtűz*, a kolozsvári *Unio*, az orsovai *Vaskapu kör*, a *Világ kör*, majd *páholy* Nagybecskerekén, a beregszászi és újpesti *Világosság*, a hódmezővásárhelyi *Virradat* és a zilahi *Wesselényi kör* és így tovább.

Ezt a változást nevezhetjük névdivatnak a páholynevek körében.

4. Magyarosodás. – A polgárosodással együtt járt a városiakok nyelvének magyarosodása. Mint tudjuk, a 18. században a városi polgárság, a szabadkőműves páholyok tagjai német nyelvet használtak. Ennek megfelelően, ahogyan példákat is említettem rá,

német, esetleg francia vagy latin nyelven adták meg a páholyok nevét is. A polgárság elmagyarosodása később érezhető lett a páholynevekben is. Álljon itt erre néhány példa: Pesten a 19. században, 1868-ban alakult meg az *Einigkeit im Vaterlande páholy*. Ez egyike volt a század első páholyainak. Tagjai közé pesti polgárok tartoztak. Mint a korszak páholyaiban általában, hazafias célok is szerepeltek kitűzött feladataik között. A magyar nyelv védelmét feladatuknak tartották. Annál is inkább, mert a páholy tagjai közül legtöbben részt vettek az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban. Időnként már fel-felbukkant a magyarra fordított páholynev: *Egyesség a hazában páholy*. Egy időben párhuzamosan németül és magyarul is használták, végül csak a magyar változat szerepel egészen a páholy megszűnéséig, vagyis 1877-ig. Brassónak, az egyik legfejlettebb magyar polgárvárosnak a lakói főként német ajkú szászok voltak a 18. században. Hazánk első páholya itt alakult 1749-ben: *Zu den drei Saulen Loge*. A század vége felé, 1794-ben az egész Habsburg Birodalomban betiltották a szabadkőművesség működését. Ekkor szűnt meg ennek a páholynek is a tevékenysége. A 19. században a páholyt újjáélesztették. 1871-ben *A három oszlophoz páholy* néven kezdte meg ismét a működését, a 18. századi páholyra emlékezve. Ebben az időszakban a szász lakosság általában már ismerte a magyar nyelvet, ezért választottak magyar páholynevet. Működésük átnyúlt a 20. századba. Csak 1917-ben oszlott fel. Sok más páholynev is átment ilyenféle magyarosodáson.

A soproni páholy is korai páholyaink egyike volt. 1869-ben a német anyanyelvű tagság a *Zur Verbrüderung Loge* nevet választotta a páholy számára, a 18. századi szokásnak megfelelő ajánlással ellátva. A tagság később egyre inkább elmagyarosodott, és ezért időnként már fel-felmerült a magyar *Testvérülés páholy* elnevezés is. Ez egyre gyakoribbá vált, majd párhuzamosan mindkét nyelven megjelölték a páholy nevét. Aztán a német elnevezés előfordulása kezdett ritkulni, utóbb el is maradt. 1901-ben már hangsúlyozni akarták magyarságukat, ezért megváltoztatták a páholy *Testvérülés páholy* nevét is *Széchenyi páholy*-ra. A „legnagyobb magyar” nevét biztosítéknak tartották magyarságuk hangsúlyozására. Egyidejűleg a nagypáholyhoz kérést intéztek, hogy vegyék fel páholyukat a magyar nyelvű páholyok listájára, és az értesítéseket is magyarul küldjék nekik. Ez a magyarosodási folyamat általános volt.

5. Idegenszerűre változtatás. – Ellentétes irányú névváltoztatási sorozat is megfigyelhető, főként a 20. században. A trianoni békekötéssel elcsatolt országrészek páholyaiban névváltoztatásokat hajtottak végre. Álljon itt a sok közül néhány példa. Temesvárott az 1899-ben alakult páholyt *Losonczy páholy*-nak nevezték el a város hős védőjének, Losonczy Istvánnak emlékére. A páholy kulturális kérdésekkel foglalkozott, és legfőbb gondja az volt, hogy az ott élő nemzetiségeket békés egymás mellett élésre serkentse. Losonczy István neve azonban Trianon után az ott élő szerbek számára nem csengett olyan kedvesen, mint a magyar lakosoknak, ezért a nemzetiségi vita kitörését úgy tudták vagy akarták elkerülni, hogy a páholy nevét a semleges hangzásúnak ítélt *Bánát páholy*-ra változtatták. Ugyancsak a nemzetiségi békét kívánták szolgálni a páholy névadói, amikor később a *Pax páholy* elnevezést adták a páholynek. Hasonló okokból változtatták a szabadkai, 1910-ben csupa magyar taggal alakult *Alkotás páholy* nevét *Sztravnenije*-re, vagyis az ’alkotás’ szó szerb változatára Szabadkán. Ez történt az 1907-ben Zomborban alakult *Jövendő páholy* nevével is. A szerbek bejövetelekor a magyar páholynevet szerbre fordították, és így *Budutynoszt páholy*-ra változtatták.

A sajátos módon Kelet-Magyarországon, Brassóban működő páholy nevét a Dunántúl római kori nevére, *Pannónia páholy*-ra változtatták a románok bevonulása alkalmából, majd ezt az egyértelműen Magyarországra utaló nevet megváltoztatták a semlegesnek ítélt *Auróra páholy* névre. Hasonló a névváltoztatás módja Szabadkán a latin elnevezésű *Stella Polaris páholy* nevének *Sztravanye páholy*-ra változtatásakor, csak itt latin elnevezésből indultak ki.

6. Kegyeleti változtatás. – Az 1872-ben alakult *Die alten Getreuen páholy* Pesten fokozatosan elmagyarosodott, és a páholynév *Régi Hívek páholy*-ra változott. Főként jótékonykodással foglalkoztak. Ehhez a páholyhoz fűződött a magyar szabadkőművesség legnépszerűbb tevékenysége, az „Ingyen kenyér”, majd kiegészült az „Ingyen tej” mozgalommal, amelyet a budai *Minerva páholy* kezdeményezett. A *Régi Hívek páholy* egyike volt a legnagyobb magyar szabadkőműves páholyoknak. A Nagypáholyház építójének, a páholy főmesterének, a későbbi nagymesternek, Neuschlosz Marcellnek a nevét is kiegészítésképpen hozzátették a páholy nevéhez. Így alakult tehát a páholynév: *Neuschlosz, a Régi Hívek páholy*. Amikor 1945-ben újjáéledt a magyar szabadkőművesség, ezt a páholyt is újraalakították. Neve *Régi hívek páholy* lett; Neuschlosz Marcell neve nem került vissza a páholynévbe.

Névdívatjelenség az is, hogy a magyar páholynevek között a leggyakoribb mind ez ideig a *Kossuth Lajos* páholynév. Ezek között kettő van, amelyik még Kossuth Lajos életében nyerte el ezt a nevet, 1848-ban. Pesten adták ezt a nevet a páholynek először, nyilvánvalóan a történelmi körülmények miatt. A következő budapesti, Kossuth Lajosról elnevezett páholy 1950-ben alakult, és a szabadkőművesség 1950. június 13-án történt betiltása miatt nagyon rövid életű lett. Ugyancsak a történelmi helyzet okozta ezt a páholynévválasztást, mert remélték, hogy a Kossuth Lajosról elnevezett páholyt nem fogják betiltani. Tévedtek. Az első külföldi *Kossuth páholy* 1891-ben, tehát szintén még Kossuth életében alakult New Yorkban. 1899-ben Szabadkán alakítottak *Kossuth Lajos kör*-t. 1905-ben Mezőtúron kapta a páholy Kossuth nevét. Buenos Airesben, Argentínában a magyarok páholyuknak Kossuth nevét adták.

Hivatkozott irodalom

ABAFI LAJOS 1993. *A szabadkőművesség története Magyarországon.*

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 1992. *Szabadkőművesi páholyneveink 1991-ig.* MND. 114. Budapest.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 2001a. *Páholyneveink 2000-ig.* Budapest.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES 2001b. *A szabadkőművesség kézikönyve.* Budapest.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

ZSUZSANNA ÁGNES BERÉNYI, *Changes in the names of Masonic Lodges*

The names of Masonic Lodges were usually decided by the founders well before establishing the lodges themselves. The possible motivations (including historical factors) for their name choice have already been presented in two booklets (*Szabadkőművesi páholyneveink 1991-ig*

[Names of Hungarian Masonic Lodges up to 1991], Budapest, 1992, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkatató Munkaközössége, Magyar Névtani Dolgozatok, 114; *Szabadkőművesi páholyneveink az ezredfordulóig* [Names of Hungarian Masonic Lodges up to the Millennium], Budapest, 2000, Új Érték Szövetkezet) by the same author. – Names of Masonic Lodges in some cases were also changed. This phenomenon could be explained by several different factors, all of which are illustrated by examples in the paper. Lodge names could be changed to maintain the memory of someone or to acquire a short name. In most cases, however, the name changes were induced by the historical circumstances. These changes sometimes led to proper Hungarian-sounding names, in other cases the name change resulted in an explicitly foreign name, depending on the actual conditions in history.

HAT KÁRPÁTALJAI MAGYAR FALU KECSKENEVEI

1. A magyar névkutatás egyik legkevésbé vizsgált területe az állatneveké. Így van ez a határokon túli magyar területeken, így Kárpátalján is. Ennek ellenére fontos e nevek vizsgálata, hiszen sok olyan információval szolgálhat, melyeket a névtan bármely területén használhatnak a kutatók.

Az állatnevek, akár a többi tulajdonnév, azonosítanak és megkülönböztetnek. Keletkezésükben az antropomorf szemlélet is közrejátszik, vagyis a névadó az állatot többé-kevésbé embernek tekinti azzal, hogy azonosítja, nevet ad neki (J. SOLTÉSZ 1979: 70).

Jelentéstani típusaik szerint az állatnevek között a legritkább a jelnév, vagyis az, amely közszóként és tulajdonnévként már nem használatos, az eredete pedig elhomályosult. Az ide tartozó nevek egy része becenévszerű, játékos hangzású: *Blöki*, *Cili* stb. A jelnéveknél sokkal gyakoribbak a szónevek, melyek leíró jellegükkel utalnak az állatok egy jellemző tulajdonságára. Ez a jellemzés lehet közvetlen (*Kormos*, *Fakó*), illetve metaforikus (*Holló*, *Vitéz*). Az állatnévadásban fontos rész jut az átvitt tulajdonneveknek, s ezen belül is a kereszt- és beceneveknek (*Bobi*, *Linda*, *Riska*). (J. SOLTÉSZ 1979: 74).

Az állatnevek legfontosabb névrendszertani jellemzője, hogy nem általánosak: nem minden egyednek van neve. Általában csak azok a háziállatok kapnak nevet, amelyek az emberhez közelebb állnak. Megfigyelhető az is, hogy ha csak egy-két egyed van az ember közvetlen közelében, akkor biztosan nevet kap az állat. Amikor több állat is található egy gazdaságban, akkor vagy egyáltalán nincsenek elnevezve, vagy csak egy-két kiválasztott egyed kap nevet. Kutya, lovak, szarvasmarhák szinte mindig kapnak nevet, míg macskák ritkábban, malacok, nyulak, baromfik szinte soha. Nevet viselnek általában a kedvtelésből tartott állatok, a vadon élő, de ismert vagy tudományos megfigyelés alatt álló állatok is (HAJDÚ 1994: 50). Ezek alapján elmondható, hogy az állatnévadásnak legfontosabb feltétele az ember és az állat közötti személyes viszony. Ha ez a kapcsolat hiányzik, akkor a névadás szóba sem jöhet.

Alábbi munkámban hat kárpátaljai magyar falu (Harangláb, Heteny, Kaszony, Papi, Som és Zápszony) 138 kecskenévét vizsgálom meg indíték, szótagszám, gyakoriság és jelentés szempontjából. A falvak egymással szomszédosak, s a lakosság döntő többsége magyar. A gyűjtést 2008 őszén végeztem kérdőív segítségével. A gyűjtés után a neveket ábécérendbe szedtem, majd osztályoztam a kijelölt szempontok alapján. A kecskeneveket úgy közlöm, ahogyan a gazdák az adatgyűjtéskor megadták. A közölt nevek után zárójelben számmal azt jelölöm, hogy egy adott névből mennyi van. A gyűjtés során egy-két gazda kivételével szinte mindenki készségesen állt segítségemre; ezúton is szeretnék köszönetet mondani nekik.

2. A nevek gyakoriság szempontjából. – *Bori* (10); *Lili* (7); *Zsuzsi* (6); *Manci*, *Virág* (5); *Gyöngyi*, *Juci*, *Kecsu*, *Linda* (4); *Mici* (3); *Böbe*, *Böksi*, *Gizi*, *Lidi*, *Lüsi*, *Madonna*, *Piri*, *Rita*, *Rozi*, *Rózi*, *Samu*, *Sári*, *Tarka*, *Zsófi* (2); *Ágota*, *Ánka*, *Bari*, *Betti*, *Biri*, *Bogi*, *Böske*, *Cifra*, *Cihás*, *Cili*, *Csilla*, *Dzsenna*, *Dzsina*, *Elek*, *Eszmeralda*, *Fecske*, *Flóra*, *Frida*, *Gina*, *Gyasi*, *Hercegnő*, *Hóféherke*, *Kacska*, *Kedves*, *Kisgidu*, *Kobaki*,

Kriszta, Lilla, Lili, Liza, Luca, Magdi, Malina, Mánya, Manyi, Marcell, Marci, Mari, Márta, Mili, Mónika, Monita, Mörfi, Napsugár, Násztya, Pamela, Párna, Pillengő, Piroska, Robi, Soma, Stefi, Szandi, Tamara, Tündi, Zorka Zsanett, Zsozsó (1).

A kecskenevek gyakoriságát vizsgálva kiderült, hogy a 138 állat 82 néven osztozik. Az állatállomány nagyságához képest magas a nevek száma, ami nagy változatosságról tanúskodik. 58 elnevezés csak egyetlen egyednél található, vagyis a nevek 42%-a csak egyszer fordul elő. A leggyakoribb név a *Bori* (7,3%).

3. A nevek csoportosítása a névadás szemlélete alapján

I. Konkrét személy után

1. Valamilyen műalkotás (film, regény): *Dzsenna, Dzsina, Eszmeralda, Hercegnő, Liza, Lüszi, Mili, Pamela*
2. Ismert személy: *Lili, Madonna* (2)
3. Előző gazdájáról: *Gizi, Juci* (2), *Mónika, Robi, Stefi*
4. A névadó ismerőseinek neve: *Biri, Bogi, Bori, Bözsi, Cihás, Kriszta, Samu*

II. Valamilyen esemény alapján

1. Naptárhoz köthető: *Ágota* (Ágota napján született), *Luca, Marcell, Márta* (márciusban született, oroszul *mapma*), *Tamara, Zsanett*
2. Megtörtént esemény: *Malina* (megette a málnát), *Párna* (széttépte a párnát), *Virág* (2) (megette a virágot)

III. Hagyomány szerint

1. Személynévi: *Anika, Betti, Bori, Böbe, Böske, Bözsi, Csilla, Gina, Gizi* (2), *Gyöngyi* (3), *Juci, Lidi, Lili* (4), *Linda, Lüszi, Mancsi* (2), *Mari, Mici* (2), *Rita* (2), *Samu, Sári, Zsófi* (2), *Zsuzsi* (2)
2. Közszoói: *Kisgidi*

IV. Tulajdonság alapján

1. Külső tulajdonságra utaló: *Bari, Hófehérke, Kacska, Napsugár, Pillengő, Tarka, Virág*
2. Belső tulajdonságra utaló: *Fecske, Kedves, Marci* (édes, mint a marcipán)
3. Fajt jelölő: *Kecsu* (4)

V. Származási hely szerint

1. Településre, településrészre utaló: *Soma* (Somból került)

VI. Ismert állatra utaló

1. Valamilyen műalkotás (film, mese, regény): *Elek* (Mekk Elekről), *Mörfi* (disznó egy mesében)

VII. Ismeretlen

1. Értelmetlen hangsor: *Gyaszi, Kobaki, Mánya*
2. Értelmes közszo: *Cifra, Virág* (2), *Zorka* (magyarul csillag), *Zsozsó*
3. Személynévi: *Bori* (8), *Böbe, Cili, Flóra, Frida, Gyöngyi, Juci, Lidi, Lili* (3), *Lilla, Linda* (3), *Magdi, Mancsi* (3), *Manyi, Monita, Mici, Násztya, Piroska, Piri* (2), *Rozi* (2), *Rózsi* (2), *Sári, Szandi, Tündi, Zsuzsi* (4)

A 138 vizsgált kecskenév között 52-nél ismeretlen (38,4%), míg 86-nál tisztázott az indíték (61,6%). Ezekből kiderül, hogy a legtöbbször személynévvel nevezik el az állatokat; hol hagyományra, hol konkrét személyre, hol pedig naptári névnapra utalva. Az ismeretlen nevek között is sok a személynévi alapú, az 52-ből 44 (84,6%).

4. A nevek jelentéstana. – A jelentéstani vizsgálatból kiderül, hogy az átvitt tulajdonnevek vannak többségben, ezek száma 110 (79,7%), míg szónév 21 (15,2%), jelnév pedig 7 (5,1%). – **Szónév:** *Bari, Cifra, Fecske, Hercegnő, Hófehérke, Kacska, Kedves, Kisgidu, Malina, Napsugár, Párna, Pillengő, Tarka* (2), *Virág* (5), *Zorka, Zsozsó*. – **Átvitt tulajdonnév:** *Ágota, Ánika, Betti, Bigi, Bogi, Bori* (10), *Böbe* (2), *Böske, Bözsi* (2), *Cihás, Cili, Csilla, Dzsenna, Dzsina, Elek, Eszmeralda, Flóra, Frida, Gina, Gizi* (2), *Gyöngyi* (4), *Juci* (4), *Kriszta, Lidi* (2), *Lili* (7), *Lilla, Lilu, Linda* (4), *Liza, Luca, Lüszi* (2), *Madonna* (2), *Magdi, Marcell, Mari, Manc* (5), *Manyi, Marci, Márta, Mici* (3), *Mili, Mónika, Monita, Mörfi, Násztya, Pamela, Piri* (2), *Piroska, Rita* (2), *Robi, Rozi* (2), *Rózsi* (2), *Samu* (2), *Sári* (2), *Soma, Stefi, Szandi, Tamara, Tündi, Zsanett, Zsófi* (2), *Zsuzsi* (6). – **Jelnév:** *Gyaszi, Kecs* (4), *Kobaki, Mánya*.

5. A nevek szótagszáma. – A nevek szótagszámát tekintve a két szótagúak vannak elsőprő fölényben, számuk 121 (87,6%). Egy szótagú nincs, három szótagú 15 (10,9%), míg négy szótagú 2 (1,5%) fordul elő. – **Két szótagú:** *Bari, Betti, Biri, Bogi, Bori* (10), *Böbe* (2), *Bözsi* (2), *Cifra, Cihás, Cili, Csilla, Dzsina, Flóra, Frida, Gina, Gizi* (2), *Gyaszi, Gyöngyi* (4), *Juci* (4), *Lidi* (2), *Lili* (7), *Lilla, Lilu, Linda* (4), *Liza, Lüszi* (2), *Kacska, Kecs* (4), *Kedves, Magdi, Manc* (5), *Manyi, Marci, Marcell, Márta, Mici* (3), *Mili, Mörfi, Násztya, Párna, Piri* (2), *Robi, Rozi* (2), *Rózsi* (2), *Sári* (2), *Soma, Stefi, Szandi, Tarka* (2), *Tündi, Virág* (5), *Zorka, Zsanett, Zsófi* (2), *Zsozsó, Zsuzsi* (6). – **Három szótagú:** *Ágota, Ánika, Hercegnő, Kisgidu, Kobaki, Madonna* (2), *Malina, Mónika, Monita, Napsugár, Pamela, Pillengő, Piroska, Tamara*. – **Négy szótagú:** *Eszmeralda, Hófehérke*.

Hivatkozott irodalom

- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest.
J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

ROJÁK VINCE

VINCE ROJÁK, Goat names in six Hungarian settlements of the Sub-Carpathian region, Ukraine

The author discusses 138 goat names of six Sub-Carpathian Hungarian settlements, examining frequency, motivation, semantics and the number of syllables. Despite the continuously decreasing livestock, one can still speak about name frequency and name diversity. *Bori*, the most frequent name occurs 10 times (7.3%) in the corpus, whilst 42% of the names appear only once. Motivational categorization is worked out by the author himself. Motivational factors of name giving can be identified in cases of 86 goat names (61.6%). Semantic analysis clarifies that most goat names (110 names, 79.7%) are transferred proper names; but one can find 21 (15.2%) so-called “word names” (i.e. names having appellative meanings) and 7 (5.1%) “sign names” (i.e. names having no appellative meanings) as well. Most goat names are of two syllables (121 names, 87.6%).

MŰHELY

ELMÉLET ÉS MÓDSZER A TÖRTÉNETI HELYNÉVKUTATÁSBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TELEPÜLÉSNEVEK VÁLTOZÁSAIRA¹

1. Az a felismerés, miszerint bizonyos helynevek, elsősorban a településnevek a szemantikai tartalmukat, a morfológiai struktúrájukat, továbbá az etimológiájukat tekintve egyezéseket mutatnak, azaz névtípusokba tömörülnek, készítette a történeti helynevek kutatóit az elmúlt század elején-közepén arra, hogy megkíséreljék a településneveket egyfajta tipológiai rendszerbe állítani. Azt azonban, hogy ezt a törekvést alapvetően a történettudomány igényeinek való megfelelési kényszer határozta meg, jól tetten érhetjük akár MELICH JÁNOS (1925–1929), akár KNEZSA ISTVÁN (1938, 1943–1944) munkásságában. Mindketten arra törekedtek ugyanis, hogy a nyelvtudomány, azon belül is legfőképpen a helynevek segítségével – egyfajta tudományos módszertant is kidolgozva – megrajzolják a Kárpát-medence honfoglalás kori, illetőleg 11. századi etnikai képét. Ilyen célkitűzések fényében aztán teljesen érthető az is, hogy KNEZSA ISTVÁN a tudományos diszciplínák rendszerében a helynévkutatás helyét a településtörténet segédtudományai között jelölte ki (1943–1944: 111, l. még KRISTÓ 1976: 3). 1958-as szókincs-történeti összefoglalásában BÁRCZI GÉZA a régi magyar helynevek kutatásának addigi eredményeit elsősorban KNEZSA munkái nyomán rögzíti, és egyúttal a **történeti helynév-tipológia** kapcsán annak nagyon is egyoldalú történettudományi irányultsága miatt nemtetszésének is hangot ad. A legkevésbé sem tartja ugyanis üdvözlendőnek azt a tendenciát, hogy „a nyelvészek földrajzinév-kutatása [...] meglehetősen történeti célúvá vált, s a kérdések tulajdonképpen nyelvi, névtudományi része erősen háttérbe szorult” (1958a: 145). BÁRCZI GÉZA szemléletében jelenik meg tehát elsőként a történeti helynév-tipológiával összefüggésben az a jogos és valójában mindmáig érvényesnek tartható igény, hogy „a nyelvész-névkutató a nyelvi analízis eszközével járuljon hozzá a nevek vizsgálatában más tudományok által felmutatott eredményekhez” (HOFFMANN 2003: 170; a történeti helynév-tipológiáról e munkában egyébként további részletes elemzést is olvashatunk: 169–79).

A történeti helynév-tipológia kapcsán a legtöbb vita kétségkívül a névtípusok kronológiai értékének és határainak meghúzása körül bontakozott ki. Ennek merev keretein – a saját tevékenységét egyfajta „revízióként” ítélve meg – elsősorban KRISTÓ GYULA igyekezett lazítani (1976): bőséges példatárral mutatott rá a korábban kijelölt időhatárok

¹ Részlet a 2009. április 27-én elhangzott tudományos (habilitációs) előadásból. Az értekezés megjelent: Tóth Valéria: Településnevek változástipológiája. Debrecen, 2008. 283 lap. Ismertetését l. jelen számunkban.

tarthatatlanságára, és többnyire mindkét irányban kitágította azokat. A névtípusok kronológiai összefüggései KRISTÓnak köszönhetően részben átértékelődtek tehát, a tipológia alapgondolata azonban mindeközben mit sem változott: a helynevek megfelelő módszerekkel történő vallatásra fogását továbbra sem elsősorban a helynévkutatás vagy a nyelvtörténetírás szempontjából érezték a tudósok fontos feladatnak, hanem a névtipológia eredményeire nagyívű következtetéseket alapozó társtudományok, főképpen a történettudomány (azon belül is a népesség- és településtörténet), valamint a történeti földrajz szempontjából.

Pedig a történeti helynév-tipológia nyelvtudományi igényű megújításának feladatát legalább annyira égetőnek érezhetjük: a nyelvészet és a névtudomány oldaláról szemlélve ez ugyanis – BENKŐ LORÁND kedvelt metaforájával élve – ha lehet, még több sebből vérzik. Ha esetleg el is fogadnánk azt a gondolatot, hogy a nyelvi jelenségeknek (például egy-egy helynévtípusnak) lehetnek kronológiai kötöttségei, ezeket olyan markáns határokkal, ahogyan tette azt a történeti helynév-tipológia még KRISTÓ revízióját követően is, elméletileg sem igen lehet – több okból kifolyólag sem – kijelölni. Nem adható meg egyrészt a névtípus kezdőpontja, hiszen a nevek (és így a névtípusok) feltűnése a középkori forrásokban teljesen esetleges, s ennek folytán a kutató igen erősen ki van szolgáltatva az oklevelek adatainak. Maga KRISTÓ is hangsúlyozza például, hogy egy-egy helynév nem a keletkezése pillanatában bukkan fel, hanem akkor, amikor valamilyen jogeset kapcsán belefoglalják az oklevélbe, ám ekkor ez akár már évszázadok óta létezhetett. Az oklevelek dátumai tehát nem a név keletkezését, hanem a fennállását minősítik kronológiailag (1976: 5, l. még BENKŐ 1998: 119). Nem adhatjuk meg másrészt (már pusztán elméleti-logikai alapon állva sem) a névtípusok lezárulásának időpontját: annak hátterében ugyanis, hogy bizonyos településnév-típusok idővel kevésbé jellemzőek, mint korábban voltak, az is feltétlenül ott áll, hogy maguknak az újonnan keletkező településneveknek az aránya is csökken egy idő után. Ráadásul a meglévő nevek változása ugyancsak alaposan átszínezheti a megrajzolt kronológiai képet, márpedig egy-egy névtípus kronológiai jellemzőinek a megadásakor a változásaikra is szükségszerűen tekintettel kell lennünk.

A kronológiai határok megvonásának elvi lehetőségeinél is súlyosabb problémának látszik az, hogy annak a gondolatnak, miszerint a névtípusoknak egyáltalán lehetnek kronológiai jellemzőik, valójában nincs semmiféle elméleti megalapozottsága. A történeti helynév-tipológia olyasmit próbál tehát „ráerőltetni” a helynevekre, amit általában a szókincs mint nyelvi részrendszer elemeinek létrehozásában nem lehet igazolni: azt tudniillik, hogy egy-egy nyelvi jelenség lefolyásának vagy egyáltalán létének jól kitapintható időbeli kötöttségei lennének. Még leginkább talán egy másik nyelvi részrendszerrel összefüggésben, a hangtörténeti változások kapcsán szokás ilyesféle időhatárokkal számolni. Ezek a kronológiai kötelékek ugyanakkor mai tudásunk birtokában, és főképpen a nyelvjárási adatoknak köszönhetően erősen foszladoznak: maga a nyelv cáfolja meg őket azáltal, hogy a különböző hangváltozásokat ma is rendre tetten tudjuk érni benne. A két nyílt szótagos tendenciát például korábban mint az ómagyar kor hangváltozási folyamatát minősítette a nyelvtörténetírás, a későbbi szakmunkák ugyanakkor többnyire már nem mulasztják el megemlíteni azt sem, hogy ez a változás valójában nem zárult le az ómagyar korral, hiszen nagy számban idézhetünk adatokat későbbbről: *gyerekőc* > *gyerkőc*, *azután* > *asztán* (BÁRCZI 1967: 168), sőt akár a mai népnyelvből is: *cserepes* > *cserpes*, *hajadon* > *hajdon*, *kukorica* > *kukrica* (vö. BÁRCZI 1958b: 79).

A névtipológia alapvető hibájának tehát azt tekinthetjük, hogy az egyes neveket és névtípusokat nem mint nyelvi jelenségeket mérlegelte, hanem sokkal inkább úgy tekintett rájuk, mint különleges szóosztályra, amely más, a közszókincstől sok vonatkozásban eltérő jellemzőkkel bír. Ez a megközelítés persze nem csupán a helynév-tipológia kapcsán jelentkezik: vannak ilyen utalások más oldalról (többek között a nevek hangalakjával vagy éppen jelentésével összefüggésben) is. Nemritkán olvashatjuk például a névtörténeti szakirodalomban azt az általános tételt, miszerint a helynevek a szókincs leginkább konzervatív, leginkább archaikus rétegének tekinthetők (ennek új, differenciáltabb megközelítését l. TÓTH 2004). Jó ideig hagyományozódott továbbá a névelmélettel (vagy azzal is) foglalkozó szakmunkákban a tulajdonnevek (közte a helynevek) jelentésszínéltségének gondolata (ennek, illetőleg az újabb megközelítésnek az összefoglalását l. HOFFMANN 2003: 41–4).

Még leginkább talán a hangváltozási folyamatok kapcsán kezelik a helyneveket a szakemberek a közszavakkal egy síkon, mondván, hogy a helynevek ugyanazoknak a hangtani törvényszerűségeknek és változási folyamatoknak vannak kitéve, mint a közszavak (vö. pl. BÁRCZI 1958b: 13), legfeljebb a változások valamelyest lassabban mennek végbe bennük (BENKŐ 1967: 375). Némileg árnyaltabban fogalmaz a kérdésben legutóbb KENYHERCZ RÓBERT, amikor úgy ítéli meg, hogy noha a helyneveket és a közszavakat érintő hangváltozások lényegében ugyanazok, vagyis „a hangváltozás nincs tekintettel a szó helynévi vagy közszói jellegére, de adott esetben a változás lefolyása, s olykor a végeredménye rendkívül összetett okok miatt különbözhet egymástól” (2008: 180). Efféle, a tulajdonnevekkel és köztük a helynevekkel összefüggésben felemlített jegyek nagy bőséggel lennének még elősorolhatók, de további részletezésük helyett itt csupán arra kívánok utalni, hogy valójában mindegyik „mítosz” háttérében az húzódik meg, hogy a nevekre másként tekintettek a szakemberek, mint a közszavakra, s ezeket az eltérő (vagy annak látott) jegyeiket valójában nem kísérelték meg igazolni, csupán építettek rájuk. A helyes módszertani eljárás (és az ezen felépülő elméleti keret) ugyanakkor véleményem szerint csakis az lehet, amely a helyneveket és benne a névtípusokat mint nyelvi jeleket, illetve jelenségeket írja le. Ezt szem előtt tartva alkotható meg aztán egy olyan névtipológia is, amely a névtípusokat a maguk helyén és kellő differenciáltsággal értékeli. A névtipológia előrevitele tehát elsőként is a „fontos alapelveknek az elméleti tisztázását” követeli meg (vö. HOFFMANN 2007: 18).

A továbbiakban ezért – főképpen a településnevek változási folyamataival összefüggésben és a jelenségeket ezekkel illusztrálva – olyan szempontokat igyekszem előhozni, amelyekre a történeti helynévkutatásnak célszerű hangsúlyt fektetnie.

2. A helynevek változási jellemzőinek leírásakor azt találjuk, hogy a különböző névtípusok nem egyforma gyakorisággal vesznek részt a változási folyamatokban: az egyes településnevek (és településnév-típusok) változását ugyanis nagymértékben meghatározza **változási érzékenyséjük**. E fogalom nem speciálisan a helynevekre vonatkozatható terminus csupán, hanem a nyelv minden részrendszerét jellemzi: azt értjük rajta, hogy az adott nyelvi jel (vagy akár egész részrendszer) mennyire stabil, ellenálló a változásokkal szemben, vagy éppen ellenkezőleg: mennyire könnyen esik áldozatul módosulásoknak.

A nyelvi jelek között a változási hajlandóságukat tekintve igen jelentős különbségek vannak, s e különbségek főként annak a függvényeként jelentkeznek, hogy az egyes

elemek mely nyelvi részrendszer tagjai: a fonéma- és a morfémarendszer köztudottan csekély változásra való hajlama a lexémarendszer nagy érzékenységevel szemben főképpen maguknak e részrendszereknek az erős vagy laza strukturáltságából adódik (vö. ehhez pl. BENKŐ 1988: 85–95). Befolyásolják persze a változásokkal szembeni nyitottságot külsődleges körülmények is: az egyes nyelvi részrendszereknek különböző mértékű az összefonódása a nem nyelvi (például társadalmi, kulturális stb.) tényezőkkel. Amíg a fonéma- és morfémarendszer a nyelven kívüli tényezők hatásának alig-alig van (vagy egyáltalán nincs) kitéve, addig a lexémarendszer változásait ezek igen élénken befolyásolják.

A helynevek – akár önálló részrendszer tagjainak tekintjük őket, akár a lexémarendszeren belüli alcsoport elemeinek – változási hajlandóságuk tekintetében lényegi hasonlóságot mutatnak a lexémarendszer jellegzetességeivel. A helynevek ugyanis a névrendszer nagy elemszámából és laza strukturáltságából adódóan igen gyakran vesznek részt a legkülönbözőbb változási folyamatokban (noha az egyes helynévfajták között ebben a tekintetben vannak különbségek), s e változásokat nemcsak a rendszer belső törvényszerűségei szabják meg, hanem azok igen gyakran külső körülményeknek (történelmi eseményeknek, a birtokjogban beállt változásoknak stb.) engedelmeskedve történnek meg.

A névtörténeti szakirodalomban általánosan elterjedt az a nézet, amely szerint a településnevekre mint névfajtára a változékonyság – a nagyobb folyók neveihez hasonlóan – kevésbé jellemző. Meglátásom szerint a településnevek efféle szilárdsága korántsem olyan egyértelműen jelenthető ki, mint azt a szakirodalom teszi. Ahhoz, hogy a településnevek változási hajlandóságáról legalább nagy vonalakban képet alkothassunk, két olyan terület (Abaúj és Baranya megye) településnév-történetét követtem végig, amelyek a magyar nyelvterület különböző vidékein fekszenek (ez a területi összevetésekhez is támpontot adhat egyúttal), ám amelyek településszerkezete igen hasonlóan rajzolható meg, mivel mindkettőre a sűrű, aprófalvas településhálózat a jellemző. Abaúj és Baranya vármegye településtörténete között egy külsődleges körülmény (a török uralom hatása) folytán azonban lényeges különbségek is mutatkoznak. A vizsgálati eredmények alapján úgy tűnik, hogy a településnevek csekély változási hajlandóságáról szóló megállapítások nemigen felelnek meg a valóságnak: Abaúj megye 216 elsődleges településnévének több mint a fele átesett valamilyen változáson a története során, Baranya megyében ez az arányszám kisebb: 423 településnévből 44%-nyi változott meg a fennállása alatt.

A változási érzékenység tekintetében nemcsak az egyes területek településnevei között figyelhetünk meg bizonyos fokú eltéréseket, hanem fellelhetők ilyenek az egyes névtípusok között is. Amennyiben a változási érzékenység fogalmát szűkebb értelemben használjuk, és csak azokat a változásokat mérjük általa, amelyek tisztán nyelvi indíttatású módosulások (azaz nem számolunk e helyütt például a névcsere: *Igalja* > *Szentandrás* vagy a jelzővel való kiegészülés: *Kürt* > *Csallóközkürt*, *Nemeskürt* eseteivel, amelyek bekövetkeztét alapvetően településtörténeti tényezők befolyásolják), akkor például a patrocíniumi eredetű településnevek változási érzékenységének mértékét 17%-ban jelölhetjük meg, és efféle változástípusokkal illusztrálhatjuk: *Boldogasszonyfalva* > *Boldogfalva*, *Szentimresárosd* > *Szentimresárosdja*, *Szentadorjánmártír* > *Adorjánmártír* > *Mártély*, *Szentjog* > *Szentjobb*, *Szentmihályfalva* > *Szentmihályfa* stb. A törzsnévből alakult településnevek típusában ez az arányszám még az 1%-ot sem éri el: e névtípus változásai között tehát csupán elvétve akadhatunk *Keszű* > *Keszüd*-féle névszerkezeti módosulások nyomára. (A településnevek változási érzékenységének problematikáját lásd részletesebben TÓTH 2007a.)

Az egyes névtípusok változási érzékenységeiben megmutatkozó nagyfokú különbségeket látva joggal vetődhet fel az a kérdés, vajon miként ítéelhetjük meg ebben a vonatkozásban a helynevek és más szócsoporthoz való viszonyát: azaz találkozzunk-e más szócsoporthoz hasonlóan is olyan eltérésekkel, amelyek egyes kategóriák nagy változási érzékenységét jelzik, míg másoknál ez a jellemző alacsony szinten áll.

A lexémarendszerben – annak laza szerkezete miatt – általában könnyen, kis kötöttséggel mozognak a szavak, vagyis „a rendszerbe való bekerülésnek és az onnan való kikerülésnek nincsenek szoros rendszerkapcsolatokba ütköző, azokban gyökerező erős akadályai” (BENKŐ 1988: 88). Az egyes szócsoporthoz való változási érzékenysége azonban jól láthatóan nem egyforma, s ezt az elemek rendszerbeli helyzete, a szociális elterjedtsége és más tényezők egyaránt befolyásolhatják. Míg például az alapszókinccs elemei (mint a testrésznevek, a rokonságjelölők stb.) jóval stabilabbak, a peremszókinccsbe tartozó kategóriák (mint pl. a hangutánzó szavak) érzékenyebben reagálnak a változásokra, könnyebben vesznek ki a rendszerből, illetve az alakjuk, jelentésük is könnyebben változik (vö. BENKŐ 1988: 89). E különbség okai között persze azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos szómezőkben (pl. a színnevek, testrésznevek, rokonsági viszonyokra utaló lexémák körében) a szavak fogalmi kapcsolatai és szembenállásai rendszerszerűbbek, mint más fogalomkörökben (vö. KÁROLY 1970: 62). Egy-egy szócsoporthoz (pl. a földrajzi köznevek kategóriáján) belül a nagy szociális elterjedtség bizonyos elemeknek védelmet nyújt, másokat viszont a szűkebb területi kötöttségük eleve mozgékonyabbá tesz. A minden magyar beszélő által ismert köznyelvi *patak* például jobban ellenáll a változásoknak, mint a nyelvterületnek csak egy igen kis részén, a Szatmár megyei nyelvhasználatban élő *erge* lexéma (BENKŐ 1988: 93).

Ahhoz persze, hogy ebben a kérdésben bátran véleményt nyilváníthassunk, természetesen alapos vizsgálatok szükségeltetnek. A fenti néhány szempont felvillantásával pusztán azt a gyanút igyekeztem sugalmazni, hogy az egyes szócsoporthoz való változásra való érzékenységük tekintetében akár jelentős különbségek is lehetnek. Így a helynevek típusai között e vonatkozásban megfigyelhető eltérések sem úgy értékelendők, mint unikális jegyek, hanem nagyon is összhangba hozhatók a nyelvi jelek általános viselkedésével. A kérdés legfeljebb az lehet, amit HOFFMANN ISTVÁN a „Földrajzi neveink nyelvi fejlődése” című KISS LAJOS-munka ismertetése kapcsán felvetett, hogy tudniillik „a tulajdonnevek nyelvi jellege – s ennek vetületeként a fejlődése – miben különbözik a szókinccs más elemeitől, illetőleg milyen egyezéseket mutat ezekkel” (1997: 88).

3. Az persze megint más kérdés, hogy a változási érzékenység kapcsán szembeötlő különbségekre olykor nem könnyű magyarázatot adni, és kategorikus kijelentések helyett sokszor legfeljebb csak sejtéseket fogalmazhatunk meg. A patrocíniumi településnevek nagy mértékű változási hajlandóságára például megítélésem szerint a névtípus keletkezési körülményei szolgálhatnak ésszerű magyarázattal. Ennek kifejtése pedig egy újabb, a helynevekkel összefüggő fontos tényezőt: a **névadó**, illetve a **névhasználó** kérdését, vagy másként fogalmazva: a névadás aktusának bizonyos névszociológiai körülményeit hozza előtérbe.

A névadás szociológiai hátteréről többnyire ma is az az általános felfogás, hogy a nevek létrehozása a régi korokban alapvetően népi nyelvi jellegű, kollektív tevékenységként képzelhető el (vö. pl. LŐRINCZE 1947: 23; BÁRCZI 1958a: 146; MEZŐ 1982: 34, 42).

A települések névadóinak például a szakirodalom leginkább az elnevezett település környezetének lakóit tekinti (vö. pl. KNIEZSA 1942: 124, BÁRCZI 1958a: 146, SZABÓ 1966: 132, KRISTÓ 1976: 9). Legutóbb HOFFMANN ISTVÁN hívta fel a figyelmet arra, hogy a tudatos névadói tevékenység – főképpen a települések neveinek létrehozásában – az Árpád-korban jóval nagyobb fokú lehetett, mint azt a szakirodalom általában feltételezi (2005: 121–3). Nem egy olyan oklevélrészletet ismerünk például, amelyekben a birtokosoknak a névadásban, a névváltoztatásban játszott szerepe szövegszerűen is nyomon követhető. A Csanád vármegyében fekvő Palotát például 1247-ben *Kelemenespalatájának*, „modern” névvel *Pongrácpalatájának* nevezték (+1247/+1284/1572: villa *Palatha*, que uno nomine *Kelemenus palotaya*, alio nomine moderno *Pangrach palataya* vocatur, Gy. 1: 866, vö. még KRISTÓ 1976: 11). A névváltoztatás oka az volt, hogy 1247-ben a falu egy részét már a névadó Kelemen fia, Pongrác birtokolta. Hasonló, a birtokosoktól induló névadási aktusokat máshonnan is idézhetünk (l. pl. KRISTÓ 1976: 13–4, MEZŐ 1982: 31–3). A természeti nevek körében ugyanakkor a névadói tudatosság gyengébb jelenlétével számolhatunk (vö. HOFFMANN 2005: 121–3).

A névadás és a névhasználat szociológiai aspektusára a továbbiakban csupán a patrocíniumi településnevekkel összefüggésben térek ki. A patrocíniumi nevek típusa – amint ezt számos tényező megerősíti – minden valószínűség szerint nem természetes nyelvi fejlődéssel, hanem mintegy felülről, egyházi kezdeményezésre és támogatással (sajátos kultúrnévtípusként) születhetett meg (részletesen l. TÓTH 2007b). Minthogy az efféle, *Szentistván*, *Szenttamás* típusú nevek tipológiai szempontból egyáltalán nem voltak idegenek a magyar névrendszertől (hiszen a típus funkcionálisan és formai jegyeit tekintve is szoros rokonságot mutat a korai magyar településnév-rendszer egyik igen fontos csoportjával: a puszta személynévi helynevekkel), így az elterjedésének rendszertani akadálya nem volt. Ennek folytán aztán idővel ez a névadási mód kilépett az egyház „fennhatósága” alól, és a már meglévő nevek modelljét felhasználva spontán módon is eredményezett új névalakulatokat. Ettől kezdődően tekinthetjük a patrocíniumi nevek típusát olyanak, amely meghonosodott magyar földön is. A magyar névrendszer végső soron tehát befogadta ezt a névalkotási eljárást, ám az egyetlen más névtípusra sem jellemző nagy változási érzékenysége azt jelzi, hogy a nyelvtudat az ilyen nevek mesterséges jellegén azáltal igyekezett változtatni, hogy más, természetes névadás folytán keletkezett szerkezeti típusokhoz igazította őket.

Meglátásom szerint a patrocíniumi településnevek – a keletkezési körülményeik folytán – névszociológiai szempontból is speciális esetét képviselik a régi magyar helynévadásnak. Az egyház ugyanis e névtípus kapcsán nem csupán a névadó funkcióját töltötte be, hanem eleinte (lényegében kizárólag) maga a névhasználó is ő volt, és a patrocíniumi településnév-formák majd csak valamivel később terjedtek át más társadalmi csoportokhoz, kiszélesítve ezáltal a névhasználói közeget. Ezt a sajátos helyzetet tükrözhetik azok a településnévi adatsorok, amelyek arról tanúskodnak, hogy valamely falu korábbi, más motivációjú nevét patrocíniumi névforma váltotta fel. Ilyen esetekben igen gyakran azt találjuk, hogy a két névforma egy ideig váltakozva kerül elő az oklevelekben (pl. 1395: *Chuneghaz*, 14. sz.: *Zenththamas* alio nomine *Chwna*, 1406: *Cumaeghaz*, 1490 k.: *Zenththamas*, 1576: *Zenth Thamas*, MEZŐ 1996: 196), majd végül többnyire a templomcíméből lett változat, ritkábban az elsődleges név egyeduralkodóvá válik (pl. 1185/1240/1352: *Sarfew*, 1399: *Sárfő*, másként *Szentpál* [átírt adat], 1400: *Zentpal*, ma *Nyitrasárfő*, MEZŐ 1996: 180). Az efféle váltakozások azt a feltevést is erősíthetik, hogy

minden bizonnyal az olyan névcserék sem történtek meg egyik napról a másikra, amelyeknél a váltakozás egyébként adatokkal nem támasztható alá. Még tovább menve: nem tartom kizártnak annak a lehetőségét sem, hogy a falu lakossága a mindennapi kommunikációs helyzetben egy jó ideig a korábbi, természetes úton keletkezett névváltozatot részesítette előnyben a „hivatalos” patrocíniumi variánssal szemben. Az oklevelezési eljárás azonban ilyenkor is természetesen rendre a „hivatalos” (vagy legfeljebb *alio nomine*-féle szerkezetbe foglalva mindkét) formát rögzítette. Efféle kettősséggel a hivatalos helységnév-változtatások alkalmával is találkozunk: az újonnan, mesterségesen alkotott névforma (pl. településegyesítések által életre keltett összevont név) a mindennapi kommunikációs helyzetekben kevésbé tudja kiszorítani a korábbi névváltozato(ka)t, a hivatali fórumokon viszont egyértelműen ez élvez prioritást.

4. A településnév-változásoknak (mint a nyelvi változásoknak általában) természetesen bizonyos mértékig lehetnek **területi** és **időbeli** meghatározottságaik. A történeti helynév-tipológia kapcsán a területi és a kronológiai tényező összekapcsolásának fontosságát már közel fél évszázada BENKŐ LORÁND is hangsúlyozta (1960). Az időbeli viszonyok megítélésével ugyanis nemegyszer éppen a térbeliség miatt kell több szempontból is óvatosan bánni. Annak a hátterében például, hogy bizonyos névtípusok (például a pusztaszemélynévi és a személynévvel összetett településnév-típusok) között kronológiai választóvonalat bajosan húzhatunk, nyilvánvalóan az a természetes tényező áll, hogy „a nyelvi változások nem egy időben mennek végbe az egész nyelvterületen” (KERTÉSZ 1939: 70–1), sőt egyes névtípusoknak akár vidékenként eltérő szóródásával is érdemes számolnunk (vö. KRISTÓ 1976: 86).

Egy-egy névtípus területi és időbeli viszonyait igen összetett nyelvi (és persze nem nyelvi) tényezők befolyásolhatják. A területi kötöttség mögött például gyakran nyelvjárástörténeti jelenségek és azzal szorosan összefüggő hangtani folyamatok játszanak szerepet, amint ezt például a *falva* > *fa* településnév-változás kapcsán gondolhatjuk. A kronológiai jellegzetességek hátterében pedig nem ritkán az előzőekben már említett névszociológiai tényezők állnak. A *falva* > *fa* változás példájánál maradva ez azt jelenti, hogy a *Pálfa* típusú variánsok kései, 17–18. századi feltűnése azzal lehet kapcsolatban, hogy e névformák egy ideig pusztán alkalmi használatú, hangtani mellékvariánsai voltak a *Pálfalva*-féle hosszabb alakoknak, s mint ilyeneket, az oklevelek nem rögzítették őket. Tömegesen majd csak azt követően jelentek meg a hivatalos iratokban, hogy a névhasználatból az elsődleges *Pálfalva* formák kiszorultak, s a *Pálfa*-félék egyedül használatos variánssá váltak (részletesen l. TÓTH 2008).

5. A történeti helynévkutatásnak minden korban fontos sajátossága volt az, hogy bizonyos segéd tudományi feladatokat látott el, elsősorban a történettudomány és a történeti földrajz vonatkozásában. Megítélésem szerint ezt a továbbra is lényeges szerepet a névkutatás abban az esetben tudja a legmegbízhatóbban betölteni, ha a nevekhez mint nyelvi jelekhez közelít, s következtetéseit erre alapozva, tisztán nyelvi síkon maradva igyekszik levonni. Az így kikristályosodó eredményekre aztán teljes biztonsággal támaszkodhatnak a társtudományok is. A fentiekben ehhez a megközelítéshez igyekeztem néhány szemponttal magam is hozzájárulni.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958a. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958b. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1967. Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. 95–180.
- BENKŐ LORÁND 1960. Nyelvjárástörténet a névtudományban. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok*. Budapest. 132–5.
- BENKŐ LORÁND 1967. A magyar tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest. 374–88.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1997. Kiss Lajos, Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. *Magyar Nyelv* 93: 87–97.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás. 1958–2003*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2005. Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–24.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció – etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 11–20.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.
- KENYHERCZ RÓBERT 2008. Helynévkutatás és hangtörténet avagy a helynevek forrásértéke. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság*. Budapest. 175–82.
- KERTÉSZ MANÓ 1939. A magyar helynévadás történetéből. *Magyar Nyelvőr* 68: 67–77.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest. 2: 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. *Erdély víznevei*. Kolozsvár.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF – GÁLDI LÁSZLÓ szerk., *Magyarok és románok*. Budapest. 1: 111–313.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Szeged.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnevéadás*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Budapest.
- TÓTH VALÉRIA 2004. Archaizmusok és neologizmusok a magyar helynevekben. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. Debrecen. 183–207.
- TÓTH VALÉRIA 2007a. A településnevek változási érzékenységről. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 57–65.
- TÓTH VALÉRIA 2007b. A templomcimből alakult településnevek keletkezési körülményeiről. *Magyar Nyelv* 103: 408–19.
- TÓTH VALÉRIA 2008. A *-falva* > *-fa* változás településneveinkben. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. Debrecen. 105–19.

TÓTH VALÉRIA

**VALÉRIA TÓTH, Theory and method in historical settlement name research
with especial regard to the changes of settlement names**

Historical place name studies have at all times contributed considerably to name historical research and added valuable details to possible responses given to certain questions concerning (mostly local and social) history. Name research will be able to fulfil this important role effectively in the future if it treats place names as linguistic signs and draws its conclusions on linguistic grounds. Thus, the renewal of the historical place name typology by taking linguistic claims into consideration equally serves the interests of historical name research and those of related branches of knowledge. In this respect, updated historical place name typology has to lay special emphasis on judging chronological and spatial relations of place name types by using more elaborate methods than those adopted in the past; furthermore, primary importance should also be given to the objective survey of name sociological factors (focusing mainly on the role of name givers and name users). These three dimensions of name giving and name use (i.e. the triad of space, time and humans) should not be mistakenly disregarded in contemporary historical name research.

SZÉLJEGYZETEK A MAGYAR CSALÁDNÉVATLASZ ELŐMUNKÁLATAI KÖZBEN¹

1. 2009 nyarán megkezdődtek a szinkrón magyar családnévátlasz előmunkálatai. A készülő munka – nyugodtan állíthatjuk – nagyon régóta váratott magára. Ám objektív és szubjektív okai egyaránt említhetők annak, miért csak most került sor ennek a nem kis vállalkozásnak a kivitelezésére (vö. VÖRÖS 2007, 2008a). Objektív okként említhető, hogy nem állt rendelkezésünkre olyan adatbázis, amely kellő alapot teremtett volna az atlasz elkészítéséhez. Továbbá utalnunk kell az ehhez létfontosságú számítástechnikai háttér hiányára, hiszen a kivitelezéshez szükséges hardverek és szoftverek az utóbbi időszakban érték el azt a fejlettségi szintet, hogy velük az ilyen nagyságrendű adatbázisok is különösebb gond nélkül feldolgozhatók legyenek. A szubjektív okokkal nem kívánok különösebben foglalkozni. Elég, ha ezzel kapcsolatban csak arra utalunk, hogy a családnévátlasz elkészítéséhez a nyelvésztszadalomnak szakmailag felkészültebb idősebb rétege csupán az utóbbi időkben ismerkedik a modern technika kínálta nyelvészeti felhasználási módokkal.

Az itt adott keretek nem teszik lehetővé az előzmények és az előkészületek hosszas taglalását. Csupán arra hagyatkozhatunk, hogy a korpusz mennyiségi és egyéb mutatóit ismertessük. Ugyanakkor itt látom szükségesnek indokolni, miért kerültek bele a válogatásba olyan családnevek térképei (is), amelyeknek nagyon kevés a névviseelőjük. Ennek egyszerű a magyarázata: ezzel is szerettem volna jelezni, hogy a készülő szinkrón magyar családnévátlaszt adott esetben nem csupán szakemberek, hanem a családi gyökereiket kereső, nevük eredete után kutakodó laikusok is bízvást használhatják.

1.2. Az adatbázis a 2009. január 1-jei állapotokat tükrözi. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a 10 165 833 fős lakónépesség családneveit találjuk benne. Nem tartalmaz *-né* képzős asszonyneveket, hiszen minden adat a születési nevet takarja. Kivételt csak két réteg képez ez utóbbi kitétel alól: az egyiket az olyan nevek alkotják, amelyeket a névgazdák hatóságilag engedélyezett névváltoztatással vettek fel. A másikat azok, amelyek névviseelői nem Magyarországon és/vagy magyar állampolgárként lettek anyakönyvezve, ezért az okmányaikban feltüntetett nevük alakja részben eltér a nálunk honos gyakorlattól. Ebben a csoportban említhetők a szláv patronimikumképzővel ellátott családnevek (pl. *Akszentova*, *Horvátová* stb.). Ez utóbbiaknak lexikai szempontból nem szerves tartozéka az *-ova*, *-ová* birtokos képző. Ez a tény természetesen általában nem okoz különösebb gondot; velük kapcsolatban csupán akkor merül fel gond, ha egy névtípusnak az alakváltozatait akarjuk meghatározni. A korpuszban szép számmal találunk különféle betűjeles, összetett és kettős, elvétve hármas családneveket. Az összetett és

¹ Ezúton szeretném megköszönni lektoromnak, Hajdú Mihálynak a kéziratához fűzött értékes észrevételeit.

többes családnévek ortográfiai szempontból a dolog természetéből adódóan három alcsoportot alkotnak: egy részük két, ritkábban annál több különírt tagból áll; másik részük kötőjeles; harmadik csoportjuk egybeírt összetétel. A feldolgozás, egyértelműsítés és kódolás során ez utóbbiak besorolása jelenti a legtöbb gondot, ugyanis sok esetben nehéz eldönteni, hogy az összetétel a családnév vagy a közszo létrejöttékor keletkezett-e. Ez a tény ugyanis nagyban befolyásolja a minősítést. Egy példával illusztrálva: a *Kiskovács* esetében úgy is keletkezhett a név, hogy először a *kis Kovács* jelzős szerkezet jött létre, amelynek két tagját a későbbiekben tulajdonnevesülve egybeírták. Ám példánk úgy is keletkezhett, hogy a *Kis* és a *Kovács* tulajdonnév lett összekapcsolva, és az egybeírás során az utótagot egy idő múlva *kis* kezdőbetűsen írták. A kódoláskor elvileg mindkét eset más minősítést kívánna. Ám a gyakorlatban megfelelő támpontok híján az ehhez hasonlókat nehéz, sőt esetenként szinte lehetetlen szétválasztani. A korpusz jellemzőjeként említhetjük, hogy az idegen nevek a magyarországi gyakorlatnak megfelelően magyaros helyesírással lettek felvéve a nyilvántartó adatbázisába. A rövid ismertetésben utolsóként említem, hogy földrajzilag lényegileg minden adat pontosan lokalizálható: településhez, esetenként településrészhez; Budapesten és a megyei jogú városok közül Debrecenben, Győrött, Miskolcon, Pécsen és Szegeden kerületekhez és/vagy utcákhoz is köthető.

1.3. Jogosan vetődik fel a kérdés az olvasóban, mennyiben fog kapcsolódni a szinkron magyar családnévátlasz más, már meglévő nyelvatlaszokhoz. Továbbá arra is választ kell adnunk, hogy vajon a családnévátlasznak lesznek-e olyan sajátosságai, amelyek megkülönböztetik az összes többi ilyen jellegű geolingvisztikai munkától. Az elsőre azt válaszolhatjuk, hogy az atlasz a tervek szerint alapvetően követni fogja azokat az elveket és hagyományokat, amelyeket az elődök kicsiszoltak és/vagy lefektettek. Az utóbbira azt mondhatjuk, hogy a családnévátlasz minden korábbi munkától különbözni fog, hiszen térképei, amint fentebb erre utaltunk, a teljes magyarországi családnévállomány figyelembevételével készülnek el. Eszerint tehát az adatok értékelésekor nem kell számolni a reprezentativitásból fakadó pontatlanságokkal. További különbségként említhető, hogy a korpusz valóban egy adott statisztikai állapotot rögzít, hiszen a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala a 2009. január 1-jei eszmei időpont szerinti nyilvántartását tette hozzáférhetővé. Ez esetben tehát nem beszélhetünk szinkron dinamizmusról, mint ahogy azt tesszük például egyes nyelvjárási atlaszok korpuszájak jellemzésekor. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az adatbázis minden olyan élő személy családnévét tartalmazza, akit a magyarországi statisztikák a jelzett időpontban lakcímmel vagy anélkül nyilvántartottak.

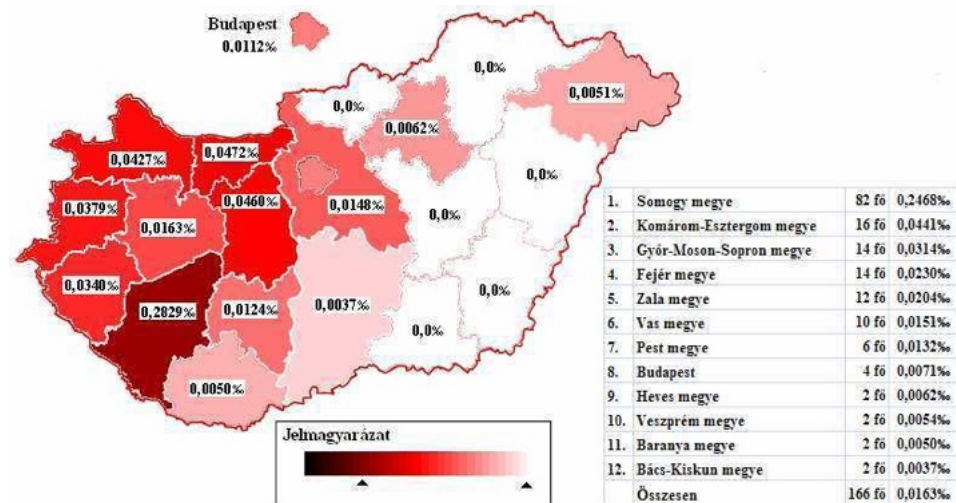
1.4. A készülő családnévátlasz elsősorban a névtanos szakemberek érdeklődésére tarthat számot, de más nyelvészeti szakterületek is bőségesen meríthetnek belőle. Forgatása mindenekelőtt nyelvtörténeti, azon belül hang-, morfológia- és helyesírás-történeti kérdések megválaszolásához nyújthat segítséget. Semmiképpen sem hagyhatók figyelmen kívül onomatodialektológiai, szóföldrajzi hozadéakai. Ezenkívül várhatóan történeteszek, honismerettel, néprajzzal, népiségtörténettel, migrációs kérdésekkel és kisebbségkutatással foglalkozó szakemberek érdeklődésére is számot tarthat.

A korpusz feldolgozásakor a kezdeti látványos eredmények után hosszas munkálatokra kell számítani. Legegyszerűbb feladat egyes nevek megyei, regionális bontású

térképeinek összeállítása. A tervek szerint legkorábban ezek publikálására kerülhet sor. Ezt követően országos és megyei bontásban készülhetnek térképek, amelyek egy-egy név kisebb régiók és települések szerinti lokalizálását is lehetővé teszik. A korpusz nagyságából fakadóan a legnagyobb feladatot a morfológiai jelenségeket bemutató térképek összeállítása jelenti, ugyanis ahhoz, hogy ezek elkészüljenek, az egész adatbázist egyértelműsíteni és kódolni kell.

2. A továbbiakban néhány térképlap segítségével, illetve az azokhoz fűzött rövid észrevételekkel szeretném felvillantani a készülő atlaszban rejlő lehetőségeket.

2.1. Elsőként egy szláv eredetű közsőzra visszavezethető családnévvel foglalkozunk. A *Loncsár* családnévre a közelmúltban VÖRÖS OTTÓ kollégám hívta fel a figyelmemet. Információi szerint a névvel viszonylag gyakran találkozott a Muravidéken. A beszélgetést követően azonnal visszakerestem VARGA JÓZSEF forrásaiból a kérdéses névtípust (VARGA 2003), majd lekérdeztem az adatbázisból. Az adatokat térképre víve arra kerestem a választ, nyelvföldrajzuk alapján lehet-e arra következtetni, hogy ez utóbbiaknak magyar viszonylatban melyik déli szomszédunk nyelve lehetett az átdója: a szlovén, a szerb vagy a horvát. Tudni kell, hogy a *lončár* közsőzéként mindhárom imént említett szláv nyelvben foglalkozást jelent, s a mi *fazekas*-unknak feleltethető meg. Eszerint családnévként a magyar *Fazekas*, *Gerencsér* ~ *Gölöncsér* névcsaládjába is beletartozik. (Szlovákiában a Nagyszombati kerületben, Pöstyén térségében *Loncsár* – ma: Kočín-Lančár – nevű település is létezik.)

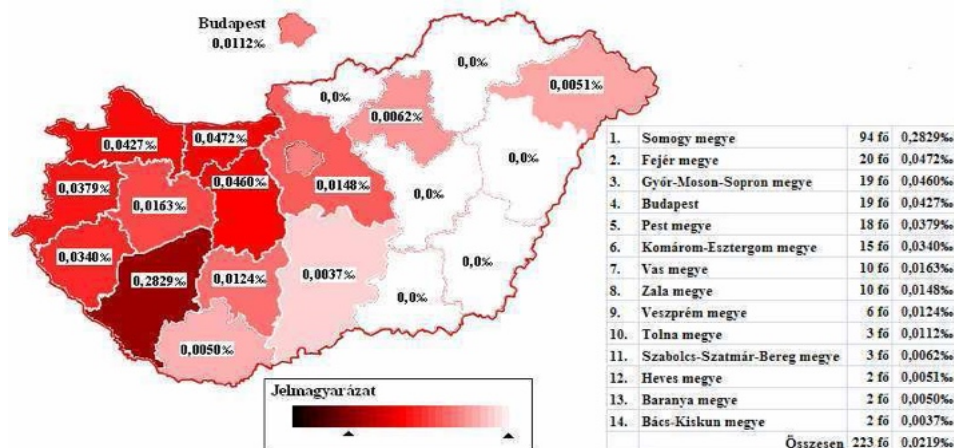
1. ábra: A *Loncsár* és *Loncsar* családnévek nyelvföldrajza

A *lončár* (< szlv. *lonec* 'fazék' + *-ár* 'foglalkozásnév-képző') közsőzt mind a szlovén, mind a szerb és a horvát szótárakban megtaláljuk. E nyelvekben szintén foglalkozás megnevezésére szolgál: szinonimája a **grnčarb*-nak, amely semmiképp sem tévesztendő

össze a 'határőr' jelentésű *graničár* közszóval. A szinonimitásnak ez a jellegzetesen délszláv alakpárja minden bizonnyal az összláv, de legkésőbb az ószláv **r > l* hangváltozás következtében jöhetett létre, amely megteremtette a későbbi szóhasadás feltételét.

A *Loncsar* ~ *Loncsár*-ral és *Lancsár*-ral a tövükben található közszo alapján az ugyancsak családnévként funkcionáló *Lancsa* is rokonságba hozható (ez utóbbiból 34-et talált a kereső a szinkrón magyar névállományban). Viszonyuk keletkezéstörténetük alapján olyanféle lehet, mint a magyar *Fazekas*-é és *Fazék*-é. Gyanítható, hogy a használati tárgy megnevezésére szolgáló szl. *loncsa* is magyar ajkon vált előbb foglalkozás-, majd családnévvé, ahogy a *pajzs*-ból a *Pajzs*, a *fazék*-ból a *Fazék*, a *szij*-ből a *Szij* stb.: vagy a foglalkozást szimbolizáló tárgy pusztá nevének családnévesülésével, vagy a *pajzsgyártó* > *pajzs* > *Pajzs* típus mintájára magyarázva. A kutatással kapcsolatos előzmények közül itt kell szólnunk arról, hogy egy másik tanulmányomban (VÖRÖS 2009a) több térkép segítségével mutatom be a *Fazekas* és a *Gerencsér* (*Gölöncsér*) családnévek nyelvöldrajzát. Az utóbbinak külön is térképre vetítettem az illabiális és labiális alakváltozatait. Különösebb meglepetést nem okozott, hogy a *Fazekas* inkább a Dunától keletre, a *Gerencsér* ~ *Gölöncsér* inkább attól nyugatra dominál a szinkrón magyar névállományban. A labiális *Gölöncsér* és annak alakváltozatai a Dél-Dunántúl szláv eredetű népességének földrajzi térségeit fedik le. A labialitás természetesen nem a töben szereplő közszo etimológiájával hozható összefüggésbe.

Az 1. ábra alapján viszonylag egyértelműnek tűnik, hogy a *Loncsár* családnév vagy legalábbis annak közszoí alapja délről érkezett nyelvünkbe. A térkép szerint leginkább a horvátból és a szlovénból, de hogy egy-egy településre melyikből, azt csak a népességszámok és etnikai viszonyok ismeretében lehetne egyértelműen meghatározni.

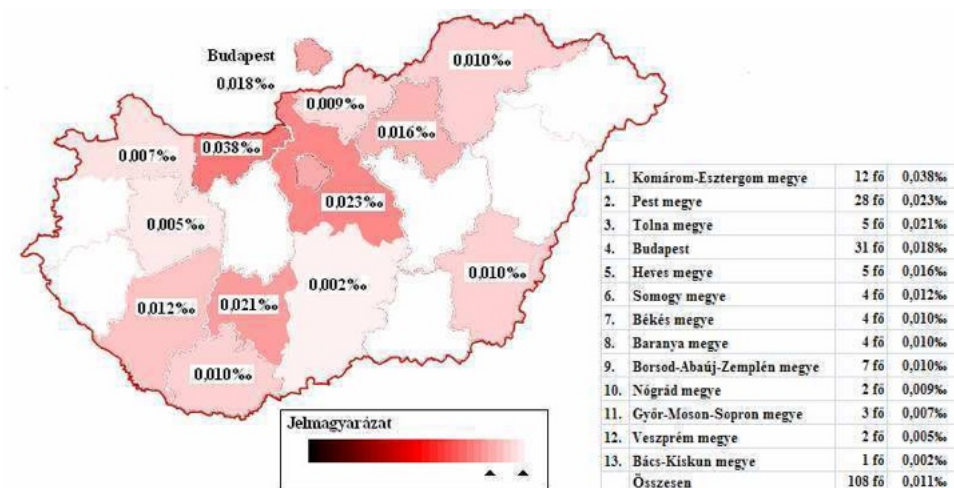

2. ábra: A *Loncsár*, *Loncsar* és *Lancsár* családnévek nyelvöldrajza

Alapvetően a 2. ábra térképe sem írja fölül az iménti megállapításokat, de feltétlenül árnyalja azokat, hiszen a *Loncsár* (~ *Loncsar*) és a *Lancsár* adatainak egyesítése után is döntően dunántúli névnek tűnnek a szóban forgó családnévek. Ugyanakkor mikrokutatások

segítségével kell majd a későbbiekben választ keresni arra, hogy Heves, Bács-Kiskun és főképpen Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékbe belső vagy külső migráció útján kerültek-e ezek a nevek. Az sem mellékes, hogy mikor történt mindez. A nyelvöldrajz ezekre a kérdésekre nem tud érdemi válasszal szolgálni, de arra mindenképpen alkalmas, hogy segítségével kérdéseket fogalmazunk meg.

2.2. Szlovákiai kutatásaim során pár éve a Mátyusföldön található Alsó- és Felsőszeli-ben gyűjtettem történeti és szinkrón családnévanyagot. Akkor figyeltem fel a *Füzék* családnévre, amellyel később részletekben több tanulmányban is foglalkoztam. A CsnSz.-ban kutakodva meglepetéssel tapasztaltam, hogy a történeti anyagban nem sikerült adatolni, bár LIPSZKYre utalva az is egy praediumra vezette vissza, amelyet LIPSZKY szerint (1808: 190) egykori lakói elhagytak. 2009 kora tavaszán újfent visszatértem a témára (VÖRÖS 2009b), ugyanis az Újvári ejálet anyagában felfigyeltem egy ismerős csengésű helynévre, *Fizik tő-re* (vö. az E 16. számú térképen: BLASKOVICS 1993: 410; illetőleg Báli ben Dzsáfer tímárja javadalmainak összeírásában: BLASKOVICS 1993: 372), amelyet nem volt különösebben nagy feladat azonosítani a mai *Almásfüzitő* toponimánk utótagjával.

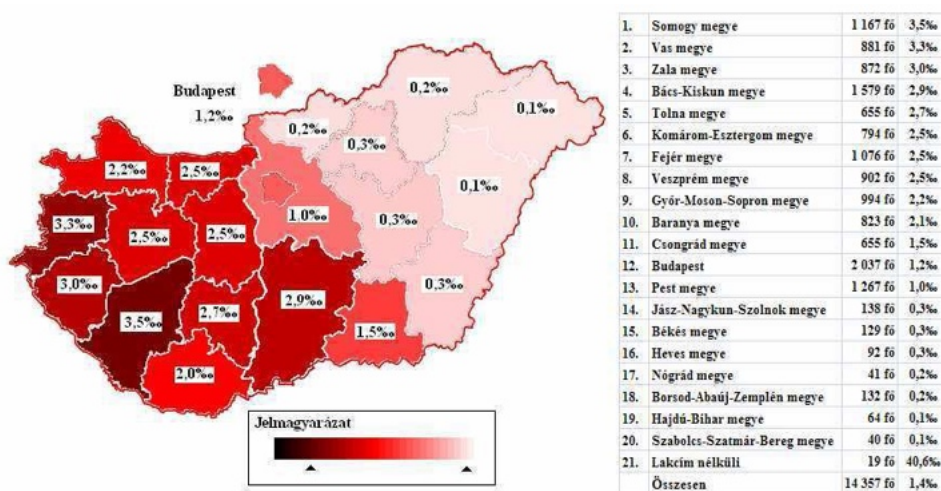
3. ábra: A *Füzék*, *Füzik*, *Füzik* családnév területi eloszlása

A helynév alapján szlovákiai és magyarországi online telefonkönyvek, valamint a ĎURČO-féle adatbázis segítségével (ĎURČO 1998) azonnal kutatni kezdtem a név alakváltozatait és azok nyelvöldrajzát. A források alapján akkor annyit sikerült megállapítani, hogy az illabiális alakok főként a szlovákiai magyar nyelvterület palóc régiójában, illetőleg az attól északra fekvő, szlovákok lakta területeken lelhetők fel. Ezzel szemben labiálisakat Nyugat-Szlovákia magyarok lakta régióiban, illetve Magyarországon találtam. Ez utóbbiakat döntően a Dunakanyartól nyugatra fekvő régió viszonylag szűk magyarországi északi sávjához kötöttem. Szórványos adataim voltak Baranyából; ezekről sejtettem, hogy a második világháború utáni lakosságcsere révén kerülhettek oda – talán

épp Felsőszeliből, hiszen a falu kitelepített népességének egy része éppen Baranyában lelt új otthonra. Magam is várakozással tekintettem a magyarországi adatbázis alapján kirajzolódó helyzetképre, amely sok tekintetben árnyaltabban képes bemutatni a *Füzék*-nek és alakváltozatainak az országhatáron belüli nyelvföldrajzát. A 3. ábra nem okozott különösebb meglepetést: a fellelhető 108 névegyed mindegyike labiálisnak bizonyult.

Három alakváltozatot sikerült kimutatni: *Füzék* (78 névviselő), *Füzik* (26 névviselő) és *Fűzik* (4 névviselő). Az ábrán Pest megye okozott csak némi zavart, de az alaposabb elemzés után hamar egyértelműsödött, hogy az ide tartozó adatok jelentős része valóban a Dunakanyar vonalától keletre és nyugatra sűrűsödik, tehát semmiképpen sem szóródnak szét a megye egész területén. Ezt azonban az adatbázis teljes feldolgozottságának, illetőleg a településhálózatot térképezni tudó szoftver hiányában még nem tudom bemutatni. A Tolna megyei és a délnyugat-dunántúli adatokról ugyancsak sejthető, hogy azok oksági összefüggésbe hozhatók a mátyusföldi lakosságcserével (vö. VÖRÖS 2008b). Ennek pontos kiderítése azonban már nem csupán a névtanosok feladata.

2.3. A *Füzék* családnévnek és alakváltozatainak vizsgálata arra is ráirányítja a figyelmünket, hogy a készülő családnévátlasz megfelelő előkészítés után onomatodialektológiai vizsgálatokra is kiválóan alkalmas. Ennek illusztrálására a *Vörös* és a *Veres* családnévnek, illetőleg azok alakváltozatainak a térképre vitelét hozom fel példaként. Onomatodialektológiai jelenséggel a szlovákiai magyar nyelvterületen korábban már magam is foglalkoztam (VÖRÖS 2002, 2003, 2004: 218–25), s felvidéki példáim egyike éppen a *Vörös* ~ *Veres* nyelvföldrajzának bemutatására irányult.

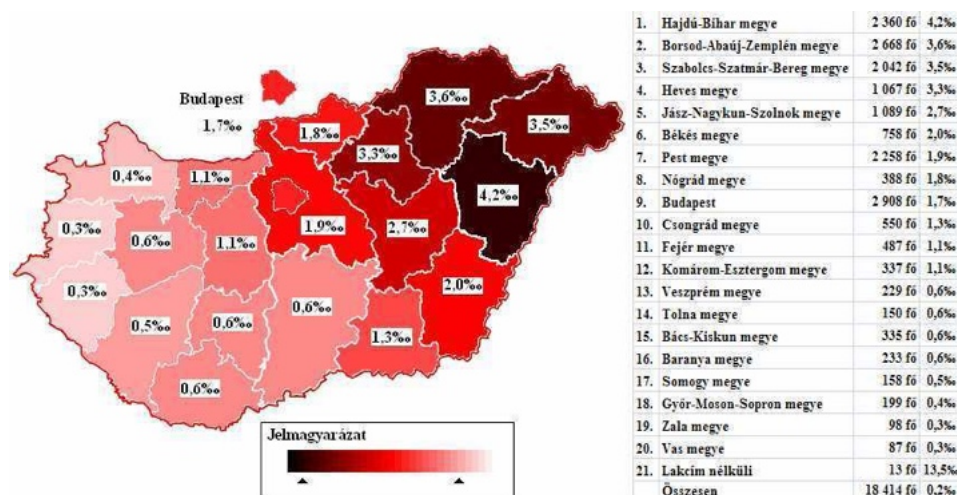

4. ábra: A *Vörös* családnév területi eloszlása

Mind a labiális, mind pedig az illabiális neveknek több alakváltozatuk létezik, amelyek ejtésükben nem, csak íráskéjükben különböznek. A labiális és illabiális alakokból a magyar családnévállományban a 2009. január 1-jei állapot szerint összesen 32 838 névviselőt tartunk nyilván.

Az illabiális alakváltozatokból van több: az idetartozó nevek 56,14%-a. Alakváltozataik a következőképpen oszlanak meg: *Veres* (15 898), *Veress* (2 532), *Veresh* (4). A *Veresova* (1) és *Veresová* (1) alakokat a *Veres* alá soroltam be, hiszen e patronimikumképző, amellyel a nők családfőhöz tartozását szokás kifejezni a szláv nyelvekben, lexikai szempontból nem szerves tartozéka a családnévnek. *Vörös* (14 302), *Vöröss* (68), *Veöreös* (18), *Weöres* (9), *Veörös* (6), *Veörös* (1). A 7 *Vörösová*-t a fenti indokok alapján itt is a *Vörös* alá soroltam be.

Természetesen az imént felsorolt alakváltozatoknak is megvan a maguk nyelvföldrajza, ám ezzel most nem kívánok foglalkozni. Helyette rátérünk a labiális és illabiális alakok területi tagolódásának tárgyalására. A 4–5. ábra összességében a várakozásoknak megfelelő eloszlást mutat: a Dunántúlon túlsúlyban vannak a labiális, a Dunától keletre eső területeken pedig az illabiális alakok. Az *ö*-zés jellegéből fakadóan nem mindenütt jelent választóvonalat a Duna folyása, ugyanis Bács-Kiskun megye területén némely dunántúli megyénél is nagyobb koncentrátságban vannak jelen a labiális alakok.

5. ábra: A *Veres* családnév területi eloszlása

Labialitás-illabialitás tekintetében Csongrád megye kellően kiegyenlítettnek tűnik. Ugyanígy Budapest is, de ez nyilván azzal magyarázható, hogy a fővárosban a ritka neveket leszámítva minden jelenségben tükröződik az ország központjának „olvasztótégely” jellege, hiszen a belső migráció leginkább ezt a város érintette az ország minden tájáról. Így van ez ma is, csakúgy, mint hajdan. Ha a többi térképet megvizsgáljuk, azokon is megfigyelhetjük, hogy Budapestet általában középtértekekkel tudjuk jellemezni. A palóc területeken első pillantásra meglepetést okoz, hogy az illabiális alakok okán nem itt színeződik el legerősebben a térkép. Viszont ha a két térképet együtt szemléljük, megállapíthatjuk, hogy nem az illabiális alakok viszonylagos hiányával van dolgunk. Inkább arról van szó, hogy a megye összalakosságán belül magából a névtípusból van

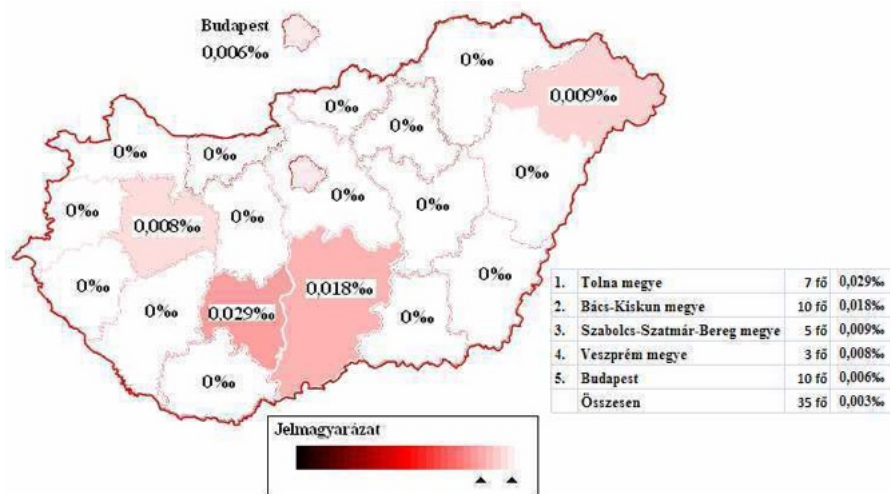
relatíve kevesebb más régiókhöz képest. Erre enged következtetni az a tény, hogy a labiális alakok ezrelékben megadott értékei majdnem itt adják ki a legkisebb értéket.

Tanulságosnak tűnik összevetni az *ő-ző* alakok szinkrón nyelvföldrajzát a családnevek 16. századi *ő-zéséről* HAJDÚ MIHÁLY által mondottakkal (HAJDÚ 1987: 446). Azonnal szembeötlenek a hasonlatosságok, amelyek HAJDÚ térképén az *ő-ző* és a 4. ábrán található *Vörös* nyelvföldrajzában megmutatkoznak.

2.4. A következő két térkép onomatodialektológiai, szóföldrajzi és nyelvtörténeti érdekessége okán került a tanulmányba.

Elöljáróban feltétlenül említést érdemel, hogy egy másik tanulmányomban (VÖRÖS 2009a) hasonló vizsgálatot végeztem a *Juhász* és *Ihász* családnevek felhasználásával. Akkor arra a megállapításra jutottam, hogy a *Juhász*, bár az egész országban szép számban adathozható, alapvetően a Dunától keletre lévő országrészben meghatározó. Ezzel szemben az *Ihász* szinte kizárólag a dunántúli megyékben bukkan fel. Nem mondtam ki, ám sugalltam, hogy nemcsak a szóban forgó két névvel, de azok közszavaival kapcsolatban is nyelvföldrajzi következtetéseket vonhatunk le a családnevek kialakulásának időszakára, még ha kellő óvatossággal tesszük is azt.

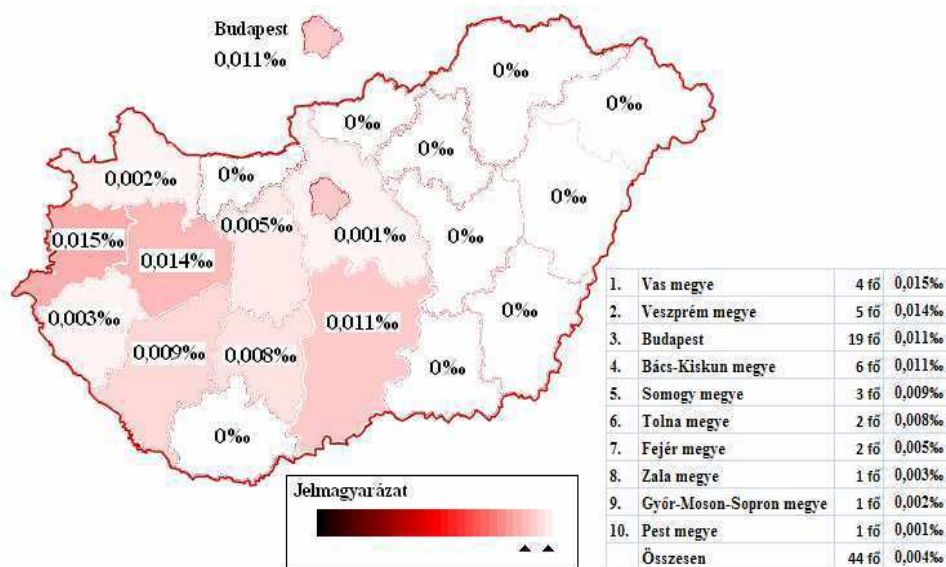
Az alábbiakban tárgyalt két névnek, a *Juharos*-nak és az *Iharos*-nak az előbb említettekhez képest léptéknyivel kevesebb adatát tudtam lekeresni. Ez az adatmennyiség korántsem ad kellő alapot messzemenő következtetések levonására, ám kiválóan alkalmas arra, hogy térképek segítségével összevessük a korábbi és mostani eredményeket. A továbbiakban tehát – dacára a szűkös kereteknek – erre teszünk kísérletet.

6. ábra: A *Juharos* családnev nyelvföldrajza

A 6. ábrán a *Juharos* 35 adatának nyelvföldrajza önmagában csak annyit mutat, hogy négy megyében fordul elő, s leginkább Tolna és Bács-Kiskun megyékben találkozhatunk vele. Az *Iharos* 44 adatának földrajzi tagoltsága azonban megerősíti azt a korábbi

megfigyelésemet, hogy a szókezdő helyzetű *jo, ju (> ji) > i* ómagyar kori hangváltozás főként a Dunántúlon mehetett végbe, legalábbis ami a szóban forgó családnevek közszói alapját illeti. Ugyanis a Duna folyásától keletre csupán Bács-Kiskun megyében bukkannak fel szókezdő helyzetű *i*-s adatok, annál keletebbre azonban sehol sem (l. 7. ábra).

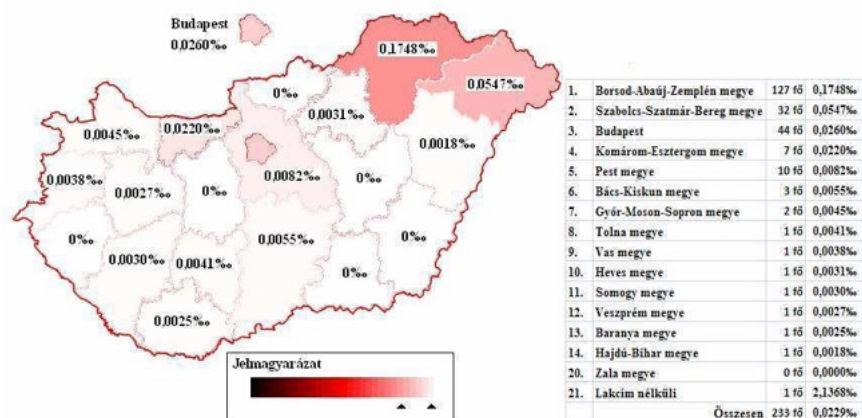

7. ábra: Az *Iharos* családnév nyelvöldrajza

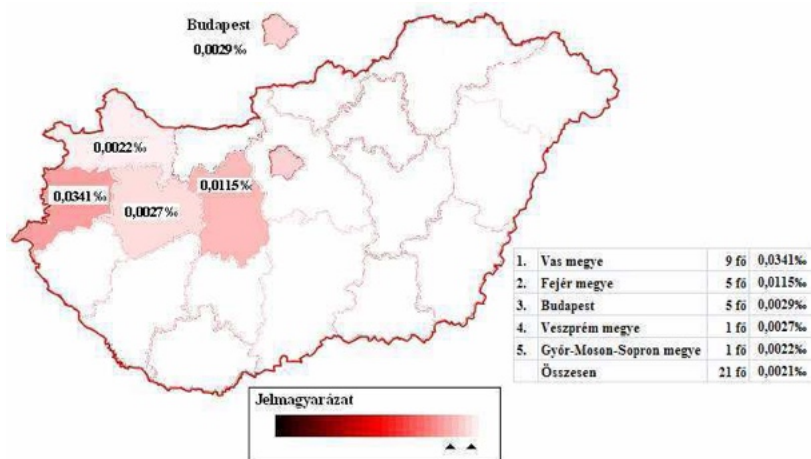
2.5. A következő név, a *Matóca* rendkívül ritkának számít a mai Magyarország területén; a CsnSz. sem adatolja. Képzésmódja alapján szláv eredetűnek tűnik, s minden bizonnyal a *Matej* (~ m. *Máté*), esetleg a *Matúš* (~ m. *Mátyás*) becézett alakja, s a *Mato* becenévi alakhoz kapcsolódhatott hozzá további derivátorként a szl. *-ca* képző (a szlovák *-ca* képzővel kapcsolatban vö. KNEZSA 2003: 307), bár az sem zárható ki teljességgel, hogy a magyarban keletkezett, hiszen a magyarban is ismeretes ez a derivátor (vö. KNEZSA 2003: 286–7). Ebből a megfontolásból gondolom úgy, hogy maga a szóban forgó név többes eredeztetésűnek tekinthető. Névviseelőinek kis számából következőleg földrajzilag eleve szórványos adatolásával kell számolnunk.

A 8. ábra alapján egyértelműen megállapítható, hogy a *Matóca*-nak mind a névviseelők számát, mind pedig az egyes megyék össznépességéhez viszonyított arányait tekintve Vas megyében van a legtöbb névviseelője. Ez nagyban valószínűsíti, hogy egyúttal a név keletkezési góciát is ide köthetjük. A többi régióban vélhetőleg nem is oly régi keletű belső migráció következtében adatolható a név.

Vas megye az országnak az egyik olyan régiója, ahol régtől együtt él és főként nyelviileg is érintkezik a magyar a szlovénnal és a horváttal. Éppen ezért még jobban megerősödik a gyanunk, hogy elvileg a névnek többes eredeztetésével kell számolnunk.

8. ábra: A *Matóca* és *Matócza* családnevek nyelvföldrajza

2.6. A *Kajati* és *Kajáti* nevek történeti vonatkozásukkal is az ország keleti régiójába kalauzolni bennünket. A CsnSz. is csak gyér számban közöl róluk adatokat. Ha teljesen következtetések akarnánk lenni, elkülönítve kezelnénk őket, ugyanis a tövük más-más helynévre vezethető vissza: a *Kajati* egy abaúji (feltehetőleg a mai Füzérkajata), a *Kajáti* pedig egy sárosi településre (ma: Kojatice, l. SEBŐK 1997). A szinkrón adatok azonban nem jogosítanak fel bennünket erre, hiszen e nevek alakváltozatai az idők során összekeveredhettek. Ez indokolja, hogy a CsnSz.-hoz hasonlóan alakváltozatokként kezeljük őket.

9. ábra: A *Kajati* és *Kajáti* családnév nyelvföldrajza

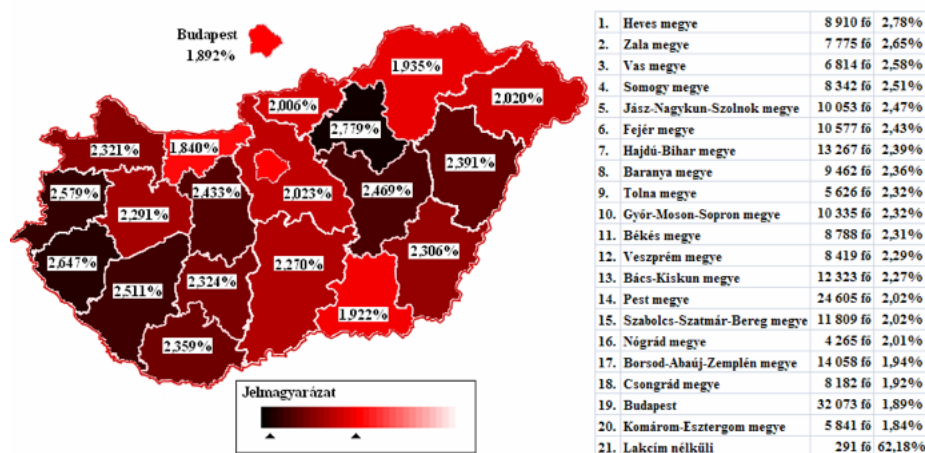
2.7. Fentebb csupa ritka vagy kisebb megterheltségű névvel foglalkoztunk, ezért a családnévátlaszban rejlő lehetőségek megcsillantására utolsóként indokoltnak látszik egy nagy gyakoriságú nevet választanunk. Mivel fentebb hivatkozott írásomban (VÖRÖS 2009a) a leggyakoribbnak bizonyult *Nagy*-gyal már foglalkoztam, az alábbiakban a szinkron magyar családnévállomány második leggyakoribb neve, a *Kovács* kerül terítékre.

Az adatbázis kiválóan alkalmas arra, hogy a vizsgálandó nevek összes létező alakváltozatát felkutassuk. A mennyiségi vizsgálatokhoz ez kikerülhetetlen feladat, hiszen csak így juthatunk releváns következtetésekre. Az 1. táblázatban gyakoriságuk sorrendjében mutatom be *Kovács* családnévünk alakváltozatait.

	Alakváltozat	Névviselők száma
1.	<i>Kovács</i>	219 068 fő
2.	<i>Kováts</i>	1 918 fő
3.	<i>Kovacs</i>	625 fő
4.	<i>Kovách</i>	203 fő
5.	<i>Kovach</i>	55 fő
6.	<i>Kovats</i> és <i>Kóvács</i>	3-3 fő

1. táblázat: A *Kovács* családnév alakváltozatai

Megállapíthatjuk, hogy a 221 875 adat döntő többségét (98,73%) a *cs-s* írásképi alakváltozat teszi ki. Mivel igen gyakori névvel van dolgunk, a térképen szereplő adatokat nem ezrelékben, hanem százalékban adom meg. A *Kovács* országos viszonylatban 2,183%-os részesedést mutat.

10. ábra: A *Kovács* családnévnek és alakváltozatainak a nyelvöldrajza

A 10. ábra alapján megállapíthatjuk, hogy a *Kovács* az ország minden megyéjében megtalálható, s nagy koncentrálttsága okán az előzetes várakozások szerint az egyes

régiók között nem várható jelentős aránybeli eltérés. Ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy egyes megyékben az átlagosnál jóval sötétebb árnyalatot kapunk. Okai szerteágazóak lehetnek. Ezek közül meglehetősen önkényesen emelem ki, hogy ott, ahol az ómagyar korban jelentősebb szláv népességgel számolunk, a *Kovács*-ok is tekintélyesebb arányt képviselnek. Ezen túl bizonyára azokban a térségekben is az átlagosnál nagyobb százalékokat találunk, ahol hajdan intenzívebb vasműves tevékenység folyt. A név országos elterjedtségét nyilvánvalóan azzal is összefüggésbe hozhatjuk, hogy a falvakban mindenütt kellett lenniük lópatkoló iparosoknak, akiket ugyancsak *kovács*-nak nevezhettek. A *Kovács* lekérdezésekor próbaképpen a *verő* szót is beütöttem a keresőbe. Eredményként számtalan olyan családnévvel találkoztam, amely összetétel utótagjaként tartalmazta a keresett szót (*Diöverő*, *Hadverő*, *Kincsverő*, *Kötélverő*, *Rézverő*). Rajtuk kívül 251 puszta *Verő*-t is találtam. Ez utóbbiak azért érdekesek számunkra, mert az ómagyar korban a kovácsmesterség megjelölésére létezett egy másik szavunk, a *(vas)verő*, amely a későbbiekben közszóként ugyanúgy alapját képezhette egyes családneveinknek, mint a szláv eredetű *kovács*. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a *Verő*-ből csak ilyen kevés családnév adatolható a szinkrón magyar névállományban. Egyébiránt ezek egy része korántsem biztos, hogy a *(vas)verő*-re megy vissza, hanem a fentebbi példák (*Kötélverő*, *Rézverő*) vagy az azokhoz hasonlatos szerkezetek valamelyikének rövidüléseként jöhetett létre. Az okok szerteágazóak; számbavételükre terjedelmi korlátok miatt ebben a munkában nem vállalkozhatunk.

3. Zárásul illenék röviden arról is szólni, hogy milyen ütemezésben és bontásban tervezem az atlasz publikálását. Ez azért sem kerülhető meg, mert lektorom 10 pontba szedve fogalmazta meg ez irányú kérdéseit. Bár a korpusz feldolgozottságának jelenlegi állása alapján felelőtlenség lenne részletesebb tervekről szólni, annyit azért az eddig elkészített mintegy 30 térkép alapján is óvatosan megfogalmazhatunk, hogy a publikálást illetően leginkább lexikai, morfológiai és jelentéstani bontásban gondolkodom. A térképek természetesen hangtani és onomatodialektológiai vizsgálatokhoz is felhasználhatók lesznek. A távlati célok között szerepel, hogy olasz mintára a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé és bizonyos megszorításokkal lekérdezhetővé tegyük az adatbázist. Teljességre egyetlen kötetben sem törekedhetünk, hiszen az alakváltozatokkal együtt majdnem kétszázezer különféle családnevet tartalmaznak a statisztikák. Éppen ezért minden esetben nagy körültekintést igényel, mit és főképpen hogyan válogatunk be az anyagba. Ennek előkészítése most folyik. S még mielőtt ismételten az a vád érne, hogy ebből az írásból kimaradt a tervek részletesebb bemutatása, mentségemül említem: rendkívül rövid idő telt el azóta, hogy az adatbázisban kutathatok. Szinte csak zárójelesen jelzem, hogy a fentebb bemutatott térképek elkészítésére csupán egy hónap, 2009 augusztusa állt rendelkezésemre.

Végezetül arról, hogy miért is váltogattam az előző bekezdésben az egyes és többes számot. Azért, mert a feladat nagysága csak a kezdet kezdetén teszi lehetővé, hogy egyedül dolgozzam. Már most tervezem, hogy a későbbiek során csapatmunkában történik meg a korpusz további egyértelműsítése, kódolása és összetettebb lekérdezhetőséget lehetővé tevő feldolgozása. Ehhez mielőbb jól felkészült névtanos érdeklődésű nyelvész és nem nyelvész szakembereket kell keresnem. Utolsóként említem, hogy a vállalkozáshoz elengedhetetlen megfelelő anyagi háttér biztosítása, amely nagyban befolyásolhatja a készülő szinkrón magyar családnév-atlasz sorsának alakulását.

Hivatkozott irodalom

- KNIEZSA ISTVÁN 2003. A magyar és szlovák családnevek rendszere. In: Uő: *Helynév- és családnév-vizsgálatok*. Budapest. 255–349.
- SEBŐK LÁSZLÓ 1997. *Határokon túli magyar helységnevszótár*. Budapest.
- VARGA JÓZSEF 2003. *Muravidéki személynevek*. Lendva.
- VÖRÖS FERENC 2002. *Magyar–szlovák családnevek nyelvföldrajzi vallomása*. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN – GUTTMANN MIKLÓS szerk., *IV. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2001. augusztus 23–25*. Szombathely. 305–15.
- VÖRÖS FERENC 2003. Felvidéki családnevek onomatodialektológiai vallomása. *Névtani Értesítő* 25: 143–7.
- VÖRÖS FERENC 2004. *Családnév kutatások Szlovákiában*. Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2007. Egy hungarocentrikus Kárpát-medencei szinkrón névföldrajz szükségességéről. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2007. augusztus 22–24*. Szombathely. 299–307.
- VÖRÖS FERENC 2008a. Kárpát-medencei családnév kataszter és -topográfia. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 52: 61–72.
- VÖRÖS FERENC 2008b. Nyelvhatárközelben – jogfosztottan. Széljegyzetek Alsószéki 1945–1959 közötti névélettanához. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24*. Budapest. 507–18.
- VÖRÖS FERENC 2009a. Mutatvány a mai magyar családnévatalasz előmunkálataiból. Megjelenés előtt.
- VÖRÖS FERENC 2009b. Helynév a családnévben. A *Füzék* alakváltozatairól nyelvföldrajzi és történeti megközelítésben. Megjelenés előtt.

VÖRÖS FERENC

FERENC VÖRÖS, Comments on the Atlas of Hungarian Family Names in preparation

Preparatory work on an atlas of synchronic Hungarian family names were started in June, 2009. The database contains the family names of all inhabitants of Hungary. According to a survey carried out on 1st January 2009, this contains 10 165 833 items of raw data. The data can geographically be localised, which makes the investigation of the linguistic geography of family names possible. This paper displays and comments on some maps which present mostly lexical, historical orthographical and onomatodialectological facts of interest. The author also calls attention to the fact that the maps in preparation will surely have wide practical applicability for experts. The maps will indicate the frequency of surnames in comparison to the total number of the local population according to counties. Furthermore, the absolute number of the name bearers and that of the variations of each name form will also be given on the maps.

KÁRPÁTALJAI HELYSÉGNÉV-MAGYARÁZATOK A VOLÓCI JÁRÁSBÓL

KISS LAJOS nagyszabású műve, a FNESz. számos kárpátaljai település nevének származtatását tartalmazza, s a szerző a 90-es évek elején több tanulmányában külön is foglalkozott a kárpátaljai településnevekkel. Ezekben azonban a teljes helységnévanyagnak csak körülbelül a felét tárgyalja. Ezért érzem fontosnak egy kárpátaljai helységnév-etimológiai szótár elkészítését, amely minden mai és egykori kárpátaljai helység nevének etimológiáját tartalmazza majd. Ennek első részlete a „Helynévtörténeti tanulmányok” 4. kötetében jelent meg (SEBESTYÉN 2009), s a Nagybereznai járás helységneveinek eredetét mutatja be. Az alábbiakban e munka újabb részét közlöm, ezúttal a Volóci járás helységneveit vizsgálom. Ez a járás az egykori Bereg megye északi, hegyvidéki részén terül el. Kárpátalja legkisebb járása, területe mindössze 500 négyzetkilométer, a településeinek száma 26. Hivatalos neve *Воловецький район*, központja a városi típusú településként jelölt *Volóc*. A korábbi Bereg megyei Alsóvereckei járás helyén 1946-ban jött létre, Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolása után. 1962–1965 között a Szolyvai járás része volt. Északon Lemberg megyével, nyugaton a Nagybereznai és Perecsenyi járasokkal, délen a Szolyvai járással, keleten pedig az Ökörmezői járással határos.

A terület a Vereckei-hágó, s az azon keresztül futó kereskedelmi útvonal miatt fontos szerepet töltött be a történelmi Magyarország életében. Ennek ellenére betelepülése csak a 17. században öltött nagyobb méreteket, akkor is elsősorban a folyóvölgyekben. A legkorábbi települések ezen a vidéken Alsó- és Felsőverecke, valamint Ökörmező, melyek minden kétséget kizáróan magyar alapításúak. Ez a magyar lakosság azonban a középkorban elszlávosodott, amit a járási székhely nevének változása (*Ökörmező* > *Volóc*) is tanúsít. A településnevek alapján lakossága a középkorban már szláv lehetett. Trianonig a nagyobb településeken, így a fontosabb vasúti és erdészeti központokban volt jelentősebb magyar lakosság, ma azonban már teljesen ukránok lakta vidék.

A szócikkek felépítése hasonlít a FNESz.-ben található szócikkekre, az egyes települések esetében azonban több történeti adatot hozok. Ezeket a helységneveket ugyanis a 19–20. század során a különböző név- és államváltozások jelentős mértékben érintették. A névmagyarázatoknál ezekről is szót ejtek.

Abránka ’település Alsóvereckétől D-re’ 1610: *Nagy Abranka* (ComBer. 9), 1645: *Nagy Abramka* (MAKKAI 345), 1728: *Abrahanka* (LEHOCZKY 3: 6), 1773: *Nagy Abranka* (LexLoc. 54), 1877: *Ábránka* (Nagy-), *Ábránka* (Kis-) (Hnt.), 1924: *Abranka*, 1930: *Abranka* (ComBer. 9), 1983: *Абранка* (ZO.). A falut a 17. században *Nagy-Abránká*-nak nevezték. Nevét az azonos nevű patakról kapta. A víznévben valószínűleg a m. R. *Ábrám* ’Ábrahám’ (1138/1329: *Abran*, SZABÓ 1936: 132) személynév kicsinyítő képzős alakja található. Ukrán eredetét kizárhatjuk, ugyanis ez a keresztnév az ukránban *Avram* formában él (vö. 1398: *Аврам*, *Авраамъ*, SIStaroukr. 1: 64–5), míg a ruszinban *Абрунь* ’Abris, Ábrahám’ (ЧОПЕЙ 1) alakban használatos. A kárpátaljai ukránok körében előforduló *Абрагам* ’Ábrahám’ családnév (1704: *Abraham István* [!], ЧУЧКА 36) magyar eredetű.

A történelmi név *Nagy-* előtagja a szomszédos *Kisábránka* előtagjával volt korrelációban. A két falu 1899-ben *Ábránka* néven egyesült (MEZŐ 17). A hivatalos ukrán *Абранка* helységnév a magyar névalak átvétele.

Alsóhatárszeg I. Nagyrosztoka

Alsóverecke 'település Volóctól ÉNy-ra' 1263: *Werezka* (GYÖRFFY 1: 550), 1454: *Vereczke* (CSÁNKI 1: 420), 1465: *Nagwerechke* (uo.), 1541: *Also Werezke* (ConsPort.), 1610: *Alsó Werezke* (ComBer. 116), 1773: *Alsó Vereczke*, *Nissny Werezky* (LexLoc. 55), 1808: *Vereczke (Alsó-)*, *Dolni-Werecky* (LIPSZKY 731), 1851: *Vereczke (Alsó-)* (FÉNYES 4: 292), 1877: *Verecke (Alsó-)*, *Nyizsnyi-Verecki* (Hnt.), 1913: *Alsóverecke* (Hnt.), 1925: *Nižny Verecky*, *Nižnie Verecki*, 1930: *Verecky Nižni* (ComBer. 116–7), 1983: *Нижні Ворота*, *Нижні Ворота* (ZO.). A *Verecke* helységnév a magyar népi *verécke* 'kis udvar, kertajtó' szóból származik. Eredetileg határvédő helyre, gyepükapura vonatkozhatott (FNESz. *Vereckei-hágó* a.). A név *Alsó-* előtagja a közeli *Felsőverecke* előtagjával van korrelációban. A megkülönböztető jelzők nem a hagyományos észak-déli fekvést jelölik, hiszen a két falu kelet-nyugati irányban fekszik, hanem valószínűleg a hágóhoz való távolságra utalnak. Az *Alsó-* ~ *Felső-* jelzők a 15. században használt *Nagy-* ~ *Kis-* jelzőket váltották fel. A régi ukrán *Нижні Вороти* helyett 1946-tól használatos *Нижні Ворота* jelentése 'Alsó kapuk', ez a régi magyar név értelmi megfelelője, vö. ukrán *нижній* 'alsó' (CYM. 5: 409), *ворота* 'kapu' (uo. 1: 741). A településről kapta a nevét a *Vereckei-hágó*, melyet 1946-ban az új név alapján szintén átkereszteltek (*Воротський перевал*). A 90-es évektől azonban a hágó újra a régi nevét viseli (*Верецький перевал*), míg a két *Verecke* neve nem változott. 1918-ig az Alsóvereckei járás székhelye volt, melynek területén létrejött a Volóci járás.

Bagolyháza I. Bilaszovica

Beregbárdos I. Bukóc

Beregsziklás I. Serbóc

Bilaszovica 'település Volóctól ÉNy-ra' 1689: *Bileczovech* (ComBer. 16), 1727: *Bilatzovicze* (uo.), *Bilazhovicza* (uo. 122), 1773: *Bilas(z)owicza* (LexLoc. 54), 1808: *Bilászowicza*, *Bilásowicá* (LIPSZKY 59), 1851: *Bilazovicza* (FÉNYES 1: 133), 1913: *Bagolyháza* (Hnt.), 1925: *Bilasovice*, 1930: *Bělasovice* (ComBer. 16), 1941: *Bilaszovica* (Hnt.), 1983: *Біласовиця*, *Беласовиця* (ZO.). A *Bilaszovica* helységnév szláv névadással jött létre. Személynévi eredetű, a kenézi jogokat gyakorló *Bilasz* család nevét őrzi. 1754-ben a Schönborn család tisztjei a soltésztságot a Popovics családtól elvették, és Bilasz örökösire ruházták (LEHOCZKY 3: 65). Ez valószínűleg a kenézi jog visszaadását jelentette, mert a *Bilaszovica* névalak már korábban is adatolható. A *Bilasz* (1699: *Vasilj Bilasz*, BÉLAY 1943: 129) családnév egy régi szláv *Бѣласъ* személynévből származik, mely alapjául a *білий* 'fehér' (CYM. 1: 181) melléknév szolgált. Nem zárható ki a *білас* 'szőke' tájszó hatása sem (ЧУЧКА 65). A *Bagolyháza* név az országos helységnévrendezés során, 1903-ban jött létre népetimológiával: a helységnévben tévesen a *біла сова* 'fehér bagoly' szókapcsolatot vélték felfedezni (MEZŐ 53). Kárpátalja visszacsatolása után (1939) a magyar hatóságok visszaállították a történelmi szláv nevet, mely napjainkban is hivatalos.

Bukóc 'település Volóctól ÉNy-ra' 1645: *Bukocz* (MAKKAI 344), 1700: *Bukócz* (ComBer. 32), 1773: *Bukocz* (LexLoc. 54), 1808: *Bukócz*, *Bukowec*, *Bukowá* (LIPSZKY 84), 1851: *Bukócz* (FÉNYES 1: 185), 1877: *Bukóc*, *Bukovec* (Hnt.), 1913: *Beregbárdos* (Hnt.), 1925: *Bukovec* (ComBer. 32–3), 1944: *Oroszbukóc* (Hnt.), 1983: *Буковець*, *Буковець* (ZO.). A falu neve szláv névadással jött létre. Az alapjául szolgáló szó a szláv

**bukovъ* 'bükk' < **bukъ* 'bükk' (ŠMILAUER 44) < ukrán–ruszin *бук* 'ua.' (CYM. 1: 251) fanév származéka, jelentése 'bükkös, bükkerdőben létrejött település' (FNESz. *Bukovec*, *Idabukóc* a.). Felvetődhet víznévi eredete is: a település közelében folyó *Bukovinka* nevű patakon már a 17. században vízimalom működött (LEHOCZKY 3: 180–1). A víznév (*Bukovinka*) és a településnév (*Bukovec*) közötti különbség azonban kizárja a víznévi eredetet. A magyarban hivatalos *Beregbárdos* nevet a helységnévrendezés során kapta, ez nincs kapcsolatban az eredeti névvel (Hnt. 1907). 1939-ben visszakapta történelmi szláv nevét, a *Bukóc* helységnevektől való megkülönböztetés céljából azonban az *Orosz*-előtagot kapcsolták hozzá (Hnt. 1944). A szláv névhasználatban az elsődleges *Bukovec* forma maradt meg, amely 1946-tól hivatalossá vált.

Csendes I. Tisova

Felsőgereben I. Felsőhrabonica

Felsőhrabonica 'település Volóctól Ny-ra' 1543: *Rabonitza* (ConsPort.), 1600: *Rabonica*, *Kis Rabonica* (DEZSŐ 253), 1645: *Felső-Rabonica* (MAKKAI 371), 1648: *Rabonica* (ComBer. 165), *Hrabunica* (uo. 552), 1773: [*Felső*] *Hrabonica* (LexLoc. 54), 1808: *Hrabonica* (*Felső*-), *Wyssnj Grabovnica* (LIPSZKY 232), 1851: *Hrabonica* (*Felső*) (FÉNYES 2: 122), 1877: *Hrabonica* (*Felső*-), *Kis-Hrabonica* (Hnt.), 1913: *Felsőgereben* (Hnt.), 1925: *Hrabonice Vyšná, Vyšní Hrabonice*, 1930: *Hrabovnice Vyšní* (ComBer. 165–6), 1941: *Felsőhrabonica* (Hnt.), 1983: *Верхня Грабівниця, Верхняя Грабовница* (ZO.). A település neve szláv víznévi eredetű: a falu a 17. század elején a *Rabonica* patak mellett jött létre (LEHOCZKY 3: 299–300). A víznév a szláv *grabъ* (ŠMILAUER 71) ~ ukrán–ruszin *граб* (CYM. 2: 150) 'gyertyánfa' fanévből keletkezett *-ica* víznévképző segítségével, jelentése: 'gyertyános patak'. A korai magyarosodott *Rabonica* alakot a 18. századtól már teljesen kiszorítja a visszaruszosodott alak. A helységnév *Felső*- előtagja a délebbre fekvő Alsóhrabonica (Szentmiklóshoz csatolták 1959-ben) előtagjával volt korrelációban. A hivatalos ukrán *Верхня Грабівниця* a magyar név megfelelője. A későbbi *Felsőgereben* névalak 1904-ben, az országos helységnévrendezés során keletkezett (MEZŐ 109), a történelmi névvel nincs kapcsolatban: tudákos etimologizálás alapján keletkezett, vö. *гребень* 'fésű, gereben' (ЧОПЕЇ 60).

Felsőverecke 'település Volóctól ÉNy-ra' 1387: *Werechke* (ZsigmOkl. 1: 75), 1454: *Vereczke utraque* (CSÁNKI 1: 420), 1465: *Kyswerechke* (uo.), 1544: *Felseo Wereczke* (ConsPort.), 1648: *Felső Vereczke* (ComBer. 164), 1773: *Felső Vereczke, Wissny Wereczky* (LexLoc. 55), 1808: *Verecke* (*Felső*-), *Hornj-Werecky* (LIPSZKY 731), 1851: *Vereczke* (*Felső*) (FÉNYES 4: 292), 1877: *Verecke* (*Felső*-), *Visnyi-Verecki* (Hnt.), 1913: *Felsőverecke* (Hnt.), 1925: *Vyžni Verečky, Vižnije Verecki*, 1930: *Verecky Vyšni* (ComBer. 164), 1983: *Верхні Ворота, Верхние Ворота* (ZO.). A *Verecke* helységnévre I. Alsóverecke szócikkét. A név *Felső*- előtagja *Alsóverecke* előtagjával van korrelációban (FNESz. *Verecke-hágó* a.). Az 1946-tól használatos ukrán *Верхні Ворота* (t. sz.) a magyar név tükörfordítása.

Hidegrét I. Páskóc

Hukliva 'település Volóctól K-re' 1588: *Nagy-Hukliva* (LEHOCZKY 3: 301), 1600: *Hukliva* (DEZSŐ 254), 1630: *Hukliva* (ConsPort.), 1645: *Hukliva* (MAKKAI 346), 1773: *Hukliva, Huklivy* (LexLoc. 54), 1808: *Huklivá* (LIPSZKY 256), 1851: *Hukliva* (FÉNYES 2: 125), 1877: *Hukliva, Huklivoje* (Hnt.), 1913: *Zúgó* (Hnt.), 1930: *Huklivý* (ComBer. 64), 1983: *Гукливий, Гукливый* (ZO.). A település neve víznévből jött létre névátvitellel. A falu a *Hukliva* nevű pataknál települt (1588: *Nagy-Hukliva patak*, LEHOCZKY 3: 301).

LEHOCZKY szerint Rákóczi Zsigmond 1588-ban adott kenézi jogosítványt Peckovics Péternek és Jánosnak, hogy *Nagy-Huklivát* benépesítsék. A név magyarázatát is megadja: „*hukliva* oroszul annyit jelent, mint zúgó” (LEHOCZKY uo.). KISS LAJOS szerint a pataknev az ukrán nyelvjárási *зук* 'kis vízesés, sellő, zúgó' köznévből származik (FNESz.); ennek némileg ellentmond a pataknev melléknévi formája. Az ukrán nyelv etimológiai szótára a szónak 'hang, kiáltás, zúgás; vízesés' jelentését adja (EtSIUkr. 1: 615). A magyar *Zúgó* változat 1889-ben keletkezett, miután a Hukliva, Talamás és Veretecső egyesülésével létrejövő falut ezen a néven törzskönyvezték (MEZŐ 426). A mai hivatalos ukrán *Гукливиї* hímnemű forma, a csehszlovák időszakban keletkezett, s egy *зукливиї поток* 'zúgó, hangos patak' szerkezetből származik, míg a régi név egy *зуклива вода* 'zúgó, hangos víz' alapján jött létre.

Izbonya I. Zhuna

Jalova 'település Volóctól ÉNy-ra' 1543: *Jalowa* (ConsPort.), 1648: *Jalova* (DEZSŐ 255), 1773: *Jalova, Jaloway* (LexLoc. 54), 1808: *Jalová* (LIPSZKY 269), 1851: *Jalova* (FÉNYES 2: 146), 1913: *Jávor* (Hnt.), 1925: *Jalove, Jalovo, Jalová* (ComBer. 74–5), 1983: *Ялове, Ялове* (ZO.). A település neve víznévből keletkezett. LEHOCZKY a falu határában egy *Jalova* nevű patakot említ a 19. század végén (LEHOCZKY 3: 303). A víz-név szláv eredetű, alapjául egy ósszláv **jalovъ* ~ ukrán *яловиї* 'meddő, terméketlen, sovány (föld)' (UDVARI 6: 174; CYM. 11: 643) melléknév szolgált. A nőnemű forma a *Jalova voda* ~ *rika* 'Jalova nevű víz ~ folyó' víznévből vált településnévvé. Az 1645-ből adatolt *Jávor* névalak valószínűleg elírás lehet (vö.: ComBer. 74), ugyanis a településnévvel már 1543-ban *Jalowa* alakban találkozhatunk. Víznévi eredetét támasztja alá a név nőnemű formája is. A magyarban használatos *Jávor* forma 1904-ben jött létre az országos helységnévrendezés során, a két szó hasonló hangzása alapján (MEZŐ 161). Az újabb, hivatalos *Ялове* a csehszlovák korszakban használt semleges nemű alak átvétele.

Jávor I. Jalova

Kanora 'település Volóctól É-ra' 1611: *Kanura* (LEHOCZKY 3: 332), 1630: *Kanura* (ConsPort.), 1773: *Kanora* (LexLoc. 54), 1808: *Kánora* (LIPSZKY 287), 1851: *Kánora* (FÉNYES 2: 173), 1913: *Kanora* (Hnt.), 1958: *Канора* (ZO.). A *Kanora* helységnév szláv köznévi eredetű, előzményéhez l. ukrán népi *канура* 'kunyhó, ól, putri' (FNESz.). LEHOCZKY szerint nevét „a hasonló nevű víztől kapta” (LEHOCZKY 3: 332). Valószínűbb azonban, hogy a víz- és helységnév közül a helységnév az elsődleges. A *Kanora* névnél még egy érdekességet figyelembe kell vennünk: elképzelhető, hogy a település neve névköltöztetéssel keletkezett. PESTY FRIGYES kéziratosa helynévgyűjtésében Alsóvíznice falunál említik az adatközlők, hogy a falut az akkori lengyelországi, ma galíciai Kanura helységből származó jobbágyokkal telepítették be (MIZSER 1995: 433). A két település közötti viszonylagos nagy földrajzi távolság és a telepítés eltérő időpontja azonban kétséggé teszi ezt a magyarázatot. Kanorát 1958-ban közigazgatásilag Volóchoz csatolták.

Katlanfalu I. Kotilnica

Kicsorna 'település Volóctól ÉNy-ra' 1630: *Kiczorna* (ConsPort.), 1645: *Kitsorna* (MAKKAI 344), 1773: *Kicsorna* (LexLoc. 54), 1808: *Kicsorna, Kičurna, Kicsürne* (LIPSZKY 306), 1851: *Kicsorna* (FÉNYES 2: 218), 1913: *Nagycserjés* (Hnt.), 1925: *Kičurno*, 1930: *Kučerný* (ComBer. 79–80), 1983: *Кічерний, Кичерный* (ZO.). A történelmi *Kicsorna* név szláv eredetű. A név alapja az ukrán *кичера* 'Tar csúcsú erdős hegy' (CYM. 4: 156) köznév melléknévképzős alakja. Ez a köznév Kárpátalja hegyvidéki falvaiban gyakran fordul elő hegynévként. KISS LAJOS a köznév végső forrásának a bolgár nyelvet tekinti,

vö.: bolgár *кучера* 'kúp alakú domb; meredek lejtő, amelyet a mezőig és rétekig lehúzó sűrű fiatalos borít' (FNESz., *Kicsera* a.). A *Kicserna* nőnemű melléknévi forma, ami egy ruszin *Кичорна весь* ~ *Kicsorna vesz* 'Kicsorna falu' szerkezetből származik. A mai hivatalos *Кічерний* hímnemű alak. A község nevét az országos helységnévrendezés során 1904-ben *Nagycserjés*-re magyarosították (MEZŐ 179).

Kisábránka I. Ábránka

Kisszolyva I. Szkotárszka

Kisverecke I. Felsőverecke

Kotilnica 'település Volóctól ÉNy-ra' 1645: *Kosztelnica* (DEZSŐ 258), *Kotilnicza* (MAKKAI 345), 1773: *Kotilnicza*, *Kotilniczny* (LexLoc. 54), 1808: *Kotilnicza*, *Kotilničny* (LIPSZKY 340), 1851: *Kotilnicza* (FÉNYES 2: 253), 1877: *Kotilnica*, *Kosilynica* (Hnt.), 1913: *Katlanfalu* (Hnt.), 1925: *Kotylnica*, 1930: *Kotelnice* (ComBer. 89), 1983: *Комельница*, *Комельница* (ZO.). Szláv eredetű. A szláv **kotьlъ* (ŠMILAUER 98) ~ ukrán *котел* 'katlan; kazán; kondér, üst, tartály' (UDVARI 2: 507; ЧОПЕЇ 158; CYM. 4: 309) főnévből származik. A név a falu fekvésére utal, ugyanis egy medencében, egy katlanszerű völgyben jött létre. 1904-ben, az országos helységnévrendezés során a szláv nevet *Katlanfalu*-ra magyarosították tükörfordítással (MEZŐ 202).

Latorcafé I. Laturka

Laturka 'település Volóctól É-ÉNy-ra' 1570: *Laturka* (ConsPort.), 1600: *Laturka* (DEZSŐ 260), 1610: *Latirka* (ComBer. 95), 1648: *Latorka*, *Laturka* (uo.), 1773: *Laturka* (LexLoc. 54), 1808: *Latúrka* (LIPSZKY 371), 1851: *Laturka* (FÉNYES 3: 13), 1913: *Latorcafé* (Hnt.), 1983: *Латірка*, *Латорка* (ZO.). A település nevét az egykoron itt eredő Latorca forrásáról kapta. A víznév etimológiája bizonytalan, valószínűleg preszláv ősiségű, mely a magyarba szláv közvetítéssel került (FNESz., *Latorca* a.). A település nevét 1903-ban *Latorcafé*-re magyarosították (MEZŐ 217). Az új hivatalos *Латірка* helységnév 1946-ban keletkezett: a történelmi névnek az ukrán irodalmi nyelvhez igazított formája.

Lázi I. Timsor

Nagyábránka I. Ábránka

Nagycserjés I. Kicsorna

Nagy-Hukliva I. Hukliva

Nagyrosztoka 'település Volóctól ÉNy-ra' 1600: *Nagy-Rosztoka* (BÉLAY 1943: 267), 1645: *Nagy Rosztoka* (MAKKAI 344), 1773: *Nagy Rosztoka*, *Nissna Rostoka* (LexLoc. 55), 1808: *Rosztoka* (Nagy-), *Rostoka* (Welká-) (LIPSZKY 564), 1851: *Rosztóka* (Nagy-) (FÉNYES 3: 300), 1913: *Alsóhatárszeg* (Hnt.), 1930: *Rosztoka Nižni* (ComBer. 138–9), 1941: *Nagyrosztoka* (Hnt.), 1960: *Нужня Ростокa*, 1983: *Розтока*, *Ростокa* (ZO.). A település neve szláv eredetű, a szláv *ростокa* ~ *розтокa* 'két ágra oszló vagy két ág egyesüléséből keletkező vízfolyás' (CYM. 8: 825, 827) szóból származik. A falu a Zsdenyovka patak mellett jött létre. A *Nagy*- előtag a szomszédos *Kisrosztoká*-tól (LEHOCZKY 3: 680) különböztette meg. Magyarosított *Alsóhatárszeg* neve 1904-ben keletkezett (MEZŐ 264), a *Rosztoka* névvel nem hozható kapcsolatba. Az *Alsó*- előtag az 1960-ban vele egyesülő *Kisrosztoka* (*Felsőhatárszeg*) falu nevének előtagjával volt korrelációban. Az ukrán *Розтока* a történelmi névből ered a jelző elhagyásával.

Nagyverecke I. Alsóverecke

Ökörmező I. Volóc

Palazalja I. Pudpolóc

Páskóc 'település Volóctól ÉNy-ra' 1649: *Paskóc* (LEHOCZKY 3: 646), 1693: *Paskowec* (HODINKA 374), 1773: *Paskocz*, *Passkocz* (LexLoc. 55), 1808: *Paskócz*, *Passkowce*, *Paskücz* (LIPSZKY 496), 1851: *Paszkócz* (FÉNYES 3: 200), 1913: *Hidegrét* (Hnt.), 1925: *Paškovec*, *Paškoc*, 1930: *Paškovce* (ComBer. 126), 1983: *Паукивиці, Пауковці* (ZO.). A *Páskóc* helységnév szláv víznévi eredetű. LEHOCZKY szerint Vizniczki András ispán 1649-ben a Paskovec patak mellett falut alapított, amelyet magáról *Andrásfalvának* nevezett el, de a falu később a patak nevét vette fel (LEHOCZKY 3: 646). A víznév valószínűleg személynévből keletkezett, a *Páska* (1211: *Pasca*, ÁrpSzt. 614; 1278: *Paska*, ÁrpSzt. 615) személynév *-ovъci* birtoklást kifejező képzős alakja. Jelentése 'Páska emberei'. A *Páska* a ruszin *Pavlo* becézett formája (1370: *Пауко* szn., SIStaroukr. 2: 131). A falu nevét 1904-ben *Hidegrét*-re magyarosították (MEZŐ 294). Az 1946-tól hivatalos ukrán *Паукивиці* ukránosított változat.

Pereháza I. Perekreszna

Perekreszna 'település Volóctól ÉNy-ra' 1600: *Perekreszt* (DEZSŐ 265), 1630: *Perekrefzt* (ConsPort.), 1645: *Prekrasznye* (MAKKAI 343), 1773: *Perekreszna* (LexLoc. 55), 1808: *Perekreszna*, *Prössing*, *Perekresny* (LIPSZKY 502), 1851: *Perekreszna* (FÉNYES 3: 219), 1913: *Pereháza* (Hnt.), 1925: *Perekresná*, 1930: *Perekrestná* (ComBer. 127–8), 1983: *Перехресний, Перекрестный* (ZO.). A *Perekreszna* helységnév szláv eredetű. Alapja az ukrán *nepexpecnyij* 'keresztelkedő, keresztelő, kereszt-' (UDVARI 4: 84; CYM. 6: 315) melléknév. A falu LEHOCZKY szerint a *Perekrasznye* nevű vízről kapta a nevét (LEHOCZKY 3: 649). A patak neve valószínűleg onnan származik, hogy folyása merőleges volt a Zsdenyovka-patakéra. A szláv nevet 1904-ben *Pereháza*-ra magyarosították (MEZŐ 297); ez a név nincs kapcsolatban a szláv névvel. 1946-tól a korábbi nőnemű forma helyett a hímnemű *Перехресний* alak vált hivatalossá.

Pudpolóc 'település Volóctól Ny-ra' 1430: *Palazalya* (CSÁNKI 1: 418), 1541: *Polozallja* (ConsPort.), 1543: *Polofallja* (uo.), 1566: *Palofallja als. Putpolos* (uo.), 1570: *Putpolos* (uo.), 1645: *Potpoloz* (MAKKAI 373), 1773: *Pudpolocz* (LexLoc. 55), 1808: *Pudpolóc*, *Pudpolowec* (LIPSZKY 540), 1851: *Pudpulóc* (FÉNYES 3: 267), 1877: *Pudpolóc*, *Pudpolozja* (Hnt.), 1913: *Vezérszállás* (Hnt.), 1925: *Podpolovec*, *Pudpolec*, 1930: *Podplazi* (ComBer. 132), 1983: *Підполоззя, Подполозье* (ZO.). Az elsődleges magyar *Palazalya* helynév egy magyar **Palaz* < ukr. *Полоз* ('szántalp') hegynévnek és a birtokos személyjellel ellátott *al* 'alsó rész' főnévnek az összetétele (FNESz.). A magyar névadással párhuzamosan keletkezett a ruszinban a *Pudpolovec*, ez a magyarban *Pudpolóc*-ként terjedt el, s a lakosság elszlávosodásával a 16. században lassan kiszorította a magyar nevet. 1570-től már csak a ruszin változat adatolható. 1889-ben a Pudpolóc és Romanóc egyesítésével létrejött települést hivatalosan *Vezérszállás* névre keresztelték, annak emlékére, hogy 1703-ban II. Rákóczi Ferenc egy éjszakát töltött a faluban (MEZŐ 414). A mai ukrán *Підполоззя* 1946-ban jött létre hivatalos úton, a régi szláv név ukránosításával.

Rabonica I. Felsőhrabonica

Rákócziszállás I. Zavadka

Rekesz I. Zagylszka

Serbóc 'település Volóctól ÉNy-ra' 1612: *Serbovicz* (LEHOCZKY 3: 695), 1645: *Serbocz* (MAKKAI 373), 1773: *Serbocz* (LexLoc. 55), 1808: *Serbócz*, *Serbocz*, *Sserbowec*, *Serbücz* (LIPSZKY 591), 1851: *Serbócz* (FÉNYES 4: 25), 1877: *Serbóc*, *Serbuvc* (Hnt.), 1913: *Beregszklás* (Hnt.), 1925: *Šerbovec*, *Šerbovce* (ComBer. 142),

1941: *Serbóc* (Hnt.), 1983: *Щербовець, Щербовец* (ZO.). A település neve szláv eredetű (vö.: ukr. *Щербунци, Щербівці* stb. hn.), személynévből keletkezett, az alapító kenéztől nevezték el. A *Serba* ~ *Шерба* (1407: *Шерба* szn., SIStaroukr. 2: 556) > *Scserba* ~ *Щерба* (1607: *Scerba* szn., ЧУЧКА 639) családnevek ma is gyakoriak Kárpátalján. Etimológiájához l. ukr. *щерба, щербина* 'csorba; kicsorbult rész', *щербануї* 'csorba fogú, foghíjas' (CYM. 11: 584). A *Serba* alak a *Scserba* név fonetikai variánsa. A személynévhez az *-ovci* képző járul, jelentése 'Scserbáék, Scserba faluja, emberei'. A *Scserbovec* ~ *Serbovec* alakból a magyarban szabályosan fejlődött a *Serbóc* forma. Az újabb magyar *Beregszklás* név az országos helységnévrendezés során jött létre, a történelmi névvel nincs kapcsolatban.

Szarvasháza I. Zsdenyova

Szkatárszka 'település Volóctól ÉK-re'. 1607: *Szkatárszka* (DEZSŐ 270), 1630: *Skatarsky* (ConsPort.), 1645: *Skatarski* (MAKKAI 345), 1773: *Szkatárszka, Skatarska* (LexLoc. 55), 1808: *Szkatárszka, Skotárska* (LIPSZKY 650), 1851: *Szkatárszka* (FÉNYES 4: 141–2), 1913: *Kisszolyva* (Hnt.), 1925: *Skotarsko*, 1930: *Skotarský* (ComBer. 145), 1983: *Скотарське, Скотарское* (ZO.). A *Szkatárszka* helynév szláv eredetű, alapja a ruszin ~ ukrán *скотар* 'állattenyésztő, tehenész, marhagondozó, jószággondozó' köznév (UDVARI 5: 195; CYM. 9: 307). A falu első lakói pásztorok, állattenyésztők voltak. LEHOCZKY szerint a településnév víznévből származik, ugyanis a Szkatárszka patak mellett létesült a település (LEHOCZKY 3: 735–6). Ebben az esetben a nomád pásztorok állataikat ehhez a patakhoz vezették itatni. Víznévi eredetét bizonyíthatja a név nőnemű formája (*Szkatárszka voda* 'Szkotárszka nevű víz'). Ezzel szemben a mai hivatalos ukrán *Скотарське* semleges forma, egy *Скотарське село* 'Állattenyésztő falu' alapján keletkezhetett. Szkatárszka 1889-ben egyesült a szomszédos *Szvalyavka* nevű településsel; az új falu magyar neve *Kisszolyva* lett (MEZŐ 190), amit *Szvalyavka* nevéből hoztak létre.

Timsor 'település Volóctól É-ra' 1600: *Timsor* (DEZSŐ 271), 1630: *Tymfor* (ConsPort.), 1645: *Tymsor* (MAKKAI 373), 1773: *Timsor, Lazy* (LexLoc. 55), 1808: *Timsor, Lazy* (LIPSZKY 682), 1877: *Timsor (Lázi-)* (Hnt.), 1913: *Timsor* (Hnt.), 1983: *Лазу* (ZO.). A *Timsor* helységnév valószínűleg román eredetű. A keletkezés ideje alapján feltehető, hogy kenézi alapítású falu. A név alapja a román *Timotei* (l. még m. *Timóteus*, ill. ukrán *Тимофєй*; 1491: *Тимофєу* szn., SIStaroukr. 2: 431) keresztnév kicsinyítő képzős *Timșor* (CONSTANTINESCU 161) változata. Szláv eredetét kizárhatjuk, ugyanis a *Timsor* mellett létrejött egy párhuzamosan használt szláv *Lázi* névforma, mely a *láz* 'tisztás, szénatermő hely, rét, irtvány', 'erdei kaszáló' (ЧОПЕЇ 167) főnév többes számú alakjából keletkezett. A *Lázi* 1946 után hivatalos névvé vált.

Tisova 'település Volóctól ÉNy-ra' 1630: *Tifzoua* (ConsPort.), 1648: *Tisova* (DEZSŐ 271), 1693: *Tisow* (HODINKA 374), 1773: *Tisova* (LexLoc. 55), 1808: *Tissova* (LIPSZKY 683), 1851: *Tissova* (FÉNYES 4: 204), 1877: *Timsova (Felső-)* (Hnt.), 1913: *Csendes* (Hnt.), 1925: *Tišova* (ComBer. 155), 1941: *Tiszova* (Hnt.), 1983: *Tuuiv, Tuuev* (ZO.). A falu neve szláv személynévi eredetű. A *Tiso* személynév birtoklást kifejező *-ova* képzős alakjából keletkezett. A *Tiso* ~ *Tuuio* személynév, illetve családnév a *Tihony*, esetleg a *Tihomir, Tihorad, Tihoslav* személynéveknek (1491: *Tuuio*, SIStaroukr. 2: 432) a becézett alakja (ЧУЧКА 552). Nem zárható ki a személynévek alapjául is szolgáló ukrán *muxo* ~ *muxuї* 'csend, csendes' (CYM. 10: 132) melléknévből való eredeztetése sem. A település nevét 1903-ban ez utóbbi etimológia alapján *Csendes*-re magyarosították (MEZŐ 387).

Verbiás 'település Volóctól É-ra' 1570: *Verbias* (ConsPort.), 1600: *Verbiás* (DEZSŐ 247), 1630: *Verbias* (ConsPort.), 1773: *Verbias* (LexLoc. 55), 1808: *Verbias* (LIPSZKY 730), 1877: *Verbiás* (Hnt.), 1913: *Verebes* (Hnt.), 1925: *Verbiás*, 1930: *Verbjaž* (ComBer. 163–4), 1983: *Верб'яж, Вербяж* (ZO.). A *Verbiás* helységnév szláv, közelebbről talán lengyel eredetű. A szláv *vrba* ~ ukrán *верба* 'fűzfa' (CYM. 1: 325) fanév-ből keletkezett ruszin *-ažb* képzővel (ŠMILAUER 28), jelentése 'füzes (hely)'. Elképzelhető a LEHOCZKY által említett víznévi származtatása is. A magyar *Verebes* alak 1889-ben jött létre, miután Verbiás egyesült Hlubokapatak és Petrusovica településekkel. Az új név hasonló hangzás alapján keletkezett (MEZŐ 412).

Verebes I. Verbiás

Verecke I. Alsóverecke

Verecke I. Felsőverecke

Vezérszállás I. Pudpolóc

Volóc 'Járási központ' 1430: *Ewkermezew* (CSÁNKI 1: 418), 1465: *Wkermezew* (uo.), 1543: *Ewkvr mezeo* (ConsPort.), 1645: *Wolowecz* (MAKKAI 347), 1773: *Volocz* (LexLoc. 55), 1808: *Volócz, Wolowec, Volüci* (LIPSZKY 743), 1877: *Volóc, Volovec* (Hnt.), 1913: *Volóc* (Hnt.), 1983: *Боловець, Боловец* (ZO.). A helység elsődleges *Ökörmező* neve magyar névadással keletkezett. A település a Volóci hágó közelében jött létre, amely kapuként szolgált a történelmi Magyarország és Galícia között, nem messze a Vereckei hágótól. Itt hajtották keresztül régen a vágómarhákat, s a Volócnak helyet adó völgyben pihentették az állatokat, innen származik a magyar név. A korai magyar lakosság elszlávosodását jelzi, hogy a 17. századtól már csak a ruszin *Volovec* volt használatban, ez a magyar név értelmi megfelelője (vö. *воловий* 'ökör, marha' < *vin* 'ökör', CYM. 1: 672–3), amely a magyarba átkerülve *Volóc*-cá fejlődött (FNESz.). A név változásában szerepet játszott az is, hogy a szomszédos Máramaros megyében, Volóctól mintegy 30 kilométerre egy másik *Ökörmező* nevű település található, mely a 20. századig megőrizte magyar nevét. 1946-tól az ukrán *Боловець* vált hivatalossá.

Zagyilszka 'település Volóctól ÉNy-ra' 1614: *Zagyilszka* (LEHOCZKY 3: 800), 1645: *Zadilski* (MAKKAI 373), 1773: *Zagyilszka, Zagyilska* (LexLoc. 55), 1808: *Zagyilszka, Zadilská* (LIPSZKY 751), 1851: *Zagyilszka* (FÉNYES 4: 318), 1913: *Rekesz* (Hnt.), 1930: *Zadilsky* (ComBer. 170–1), 1983: *Задільське, Задельськое* (ZO.). A *Zagyilszka* helységnév szláv eredetű. Az ukrán *задільське* a nyelvjárási *дил* 'völgy; választóhegy; hegy, hegyhát' (UDVARI 2: 44; CYM. 2: 303), jelentése 'hegyen túli (falu)'. LEHOCZKY szerint 1614-ben Várdai Katalin kenézlevelet adott Kosom Hajko fiának, Simonnak, hogy a *Zagyilszka* nevű pataknál falut alakítson (LEHOCZKY 3: 800). A település neve tehát víznévből is keletkezhetett névátvitellel. A *Zagyilszka* nevet 1904-ben *Rekesz*-re magyarosították (MEZŐ 421). A hivatalos ukrán *Задільське* a történelmi név semleges nemű alakja.

Zavadka 'település Volóctól ÉNy-ra'. 1630: *Zauodka* (ConsPort.), 1641: *Zavatka* (HODINKA 82), 1773: *Zavatka, Zawotka* (LexLoc. 55), 1808: *Zavadka* (LIPSZKY 755), 1851: *Zavadka* (FÉNYES 4: 322), 1913: *Rákóczi-szállás* (Hnt.), 1925: *Zavadka* (ComBer. 172–3), 1983: *Завадка* (ZO.). A falu a Zavadka patak mellett jött létre, s róla kapta a nevét. A patak neve szláv eredetű, jelentése 'vízen, folyón túl(i)'. A szláv nyelvekben, így az ukránban is van a szónak 'akadály, gát' jelentése, tehát a patakon létrejött mester-séges vagy természetes gát is lehetett a névadó (vö. 1430: *zavada*, SiStaroukr. 1: 371; CYM. 3: 34). A *Zavadka* nevet 1889-ben *Rákóczi-szállás*-ra változtatták, miután a két

szomszédos település, Pereszirova és Zavadka egyesült. Rákóczi Ferenc 1703-ban Zavadkáról bocsátotta ki híres felhívását a nemzethez (MEZŐ 317).

Zbuna 'település Volóctól Ny-ra' 1648: *Zbuna* (ComBer. 174), 1693: *Zbina* (HODINKA 373), 1700: *Zbunya*, *Zbonya* (ComBer. 174), 1773: *Zbuna* (LexLoc. 55), 1808: *Zbuna*, *Zbin* (LIPSZKY 750), 1851: *Zbunya* (FÉNYES 4: 324), 1877: *Zbun*, *Zbuna* (Hnt.), 1913: *Izbonya* (Hnt.), 1925: *Zbuň*, 1930: *Zbyny* (ComBer. 174), 1983: *Збуну* (ZO.). A történelmi *Zbuna* ~ *Zbunya* helységnév víznévből keletkezett. A *Zbunya* patak a Huszni hegy tövéénél, Galícia határán ered, s a Latorcába ömlik. A víznév bizonytalan eredetű, személynévi származtatása is elképzelhető (vö. 1607: *Zbona Janos*, ЧУЧКА 231). A személynév szláv eredetű, l. ukrán *Збуна*, cseh *Zbyňa*, kárp. ukrán *Збона* családnév (uo.). A falu nevét az országos helységnévrendezés során 1904-ben *Izbonyá*-ra változtatták a név elején található mássalhangzó-torlódás kiküszöbölésével (MEZŐ 424).

Zsdenyova 'település Volóctól Ny-ra' 1541: *Syndho* (ConsPort.), 1543: *Zdiniho* (uo.), 1546: *Sdenjho* (uo.), 1566: *Ifdinaho* (uo.), 1598: *Zsdenyova* (DEZSŐ 275), 1610: *Izdaniho* (ComBer. 174), 1773: *Zsdenova*, *Zsdenyova* (LexLoc. 55), 1808: *Zsdenyova*, *Ždeňová* (LIPSZKY 763), 1877: *Zsdenyova* (Hnt.), 1913: *Szarvasháza* (Hnt.), 1925: *Ždeňova*, *Zdeňova*, *Zđenová*, 1930: *Ždeňovo* (ComBer. 174), 1983: *Жденеве*, *Жденево* (ZO.), 1992: *Жденієво*. A falu a *Zsdenyova* patak mellett fekszik, arról kaphatta a nevét. A víznév szláv névadással keletkezett, jelentése bizonytalan. A névben talán egy szláv *Zsden* ~ *Zsdeny* személynév található, amely valószínűleg kapcsolatba hozható a *Zsadány* ~ *Zsédeny* helynevek alapjául szolgáló személynévvel (vö. cseh *Ždán*, lengyel *Zdan* ~ *Żdan*, orosz *Ждан* szn., FNESz. *Zsadány*, *Zsédeny* a.). Ehhez egy birtoklást kifejező -ovo képző járul. Bereg megye hegyvidéki részén több pataknev személynévi eredetű, ami a nomád legeltetéssel, egy-egy pásztor állandó szálláshelyével magyarázható. A középkori magyar *Izsdanyihó* forma a mássalhangzó-torlódás feloldásával jött létre. A hivatalos magyar *Szarvasháza* névalak 1904-ben keletkezett (MEZŐ 427), az eredeti névvel nincs kapcsolatban. Az ukrán *Жденієво* a *Zsdenyova* név ukránosított változata.

Hivatkozott irodalom

- BÉLAY VILMOS 1943. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 7. Budapest.
- ComBer. = HELLER, GEORG 1983. *Comitatus Bereghiensis*. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 15. München.
- ConsPort. = *Conscriptiones Portarum. Bereg vármegye 1530–1630*. E. 158. 531-es doboz. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza.
- CONSTANTINESCU = CONSTANTINESCU, N. A. 1963. *Dicționar onomastic romînesc*. București.
- ЧОПЕЙ = ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЬ 1883. *Русько мадярський словарь*. Будапешт.
- ЧУЧКА = ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Львів.
- DEZSŐ = DEZSŐ LÁSZLÓ 1967. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Budapest.
- EtSIUkr. = МЕЛЬНИЧУК, О. С. szerk. 1982–2008. *Етимологічний словник української мови*. 1–6. Київ.
- FÉNYES = FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára*. 1–4. Pest.
- Hnt. 1877. = *A magyar korona országainak helységnévtára*. Budapest, 1877.
- Hnt. 1907. = *A magyar korona országainak helységnévtára 1907*. Budapest.

- Hnt. 1913. = *A magyar szent korona országainak helységnévtára 1913*. Budapest.
- Hnt. 1941. = *Magyarország helységnévtára 1941*. Budapest.
- Hnt. 1944. = *Magyarország helységnévtára 1944*. Budapest.
- HODINKA = HODINKA ANTAL 1911. *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára*. Ungvár.
- LEHOCZKY = LEHOCZKY TIVADAR 1881. *Beregvármegye monographiája*. 1–3. Ungvár.
- LexLoc. = *Lexikon universorum Regni Hungariae locorum populosorum*. (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása). Budapestini, 1920.
- LIPSKY = LIPSKY, JOANNES 1808. *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confinium militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium*. Budae.
- MAKKAI = MAKKAI LÁSZLÓ 1954. *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Budapest.
- MEZŐ = MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza.
- MIZSER LAJOS 1995. Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában. In: DR. NAGY FERENC szerk., *Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv* 11. Nyíregyháza. 395–490.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2009. Kárpátaljai helységnév-magyarázatok a Nagybereznai járásból. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. Debrecen. 105–18.
- SIStaroukr = ГРИНЧИШИН, Д. Г. фőszerk. 1977–1978. *Словник староукраїнської мови XIV–XV. см.* 1–2. Київ.
- ŠMILAUER = ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der Slawischen toponomastik*. Praha.
- SZABÓ DÉNES 1936. A dömösi prépostság adománylevele. *Magyar Nyelv* 32: 130–5.
- UDVARI = UDVARI ISTVÁN szerk. 2000–2003. *Ukrán–magyar szótári adatbázis*. 1–6. Glossarium Ukrainicum 2–7. Nyíregyháza.
- ZO. = ГРИГА, В. В. – БУРКАЛО, В. Й. 1983. *Закарпатська область. Адміністративно-територіальний поділ*. Ужгород.
- ZsigmOkl. = MÁLYUSZ ELEMÉR szerk. 1951–1958. *Zsigmondkori oklevéltár. 1387–1410*. Budapest.
- СУМ. = БЛОДІД, І. К. фőszerk. 1970–1980. *Словник української мови*. 1–11. Київ.

SEBESTYÉN ZSOLT

ZSOLT SEBESTYÉN, Explaining the settlement names of the Sub-Carpathian Volóc district, Ukraine

This paper presents etymologies of Sub-Carpathian settlement names. The Volóc district is an administrative unit formed in the northern part of the former Bereg county, which today comprises 24 settlements. This region had played an important role for centuries in everyday life in historical Hungary because of the trade route and military road that ran through its territory. In spite of this, it was settled relatively late, in the 16th–17th centuries, because of its geographical conditions. Settlements were organised by experts called *kenézs*, who populated the villages with Ruthenian and Romanian settlers. Most of the settlement names in the region are of Slavic origin, and because of the fact that villages could only be established in river valleys, many settlements received hydronym-related names. Significant Hungarian populations could not be observed in the region either in the Middle Ages or later, so local name-giving practices, apart from some rare exceptions, were not influenced by the Hungarians.

NÉVTANI KUTATÁSOK A POZNAÍ ADAM MICKIEWICZ EGYETEMEN¹

1. A nagy múltú poznaí Adam Mickiewicz Egyetem Lengyel Filológiai Intézetében 2005-ben alakult névtani kutatócsoport. A névtani kutatások kezdete viszont a 19. századig vezethető vissza. Ennek történetét, eredményeit KAROL ZIERHOFFER dolgozta fel és mutatta be az *Onomastica* című folyóiratban (ZIERHOFFER 1984). Ugyancsak az ő összefoglalása alapján váltak ismertté az újabb névvizsgálati eredmények, amelyekről a 2009-ben rendezett „Város a névtan és a történelem tükrében” elnevezésű nemzetközi konferencián számolt be.

A jelenlegi névtanos csoport irányítója IRENA SARNOWSKA-GIEFING. Az ő kutatási területét a történeti személynévvizsgálat, valamint az irodalmi névadás jelenti. Munkatársai között nagy tapasztalattal bíró kutatók, valamint fiatal kollégák és leendő névtanosok, doktoranduszok egyaránt vannak. Az elmúlt évtizedekben publikált munkák alapján tevékenységük három fő területen rajzolódott ki: a történeti helynév- és személynévkutatás, valamint az irodalmi névadás terén. Rövid összefoglalónk ezekre a területekre koncentrálni mutatja be a poznaí névtanosok legfőbb eredményeit; tevékenységükről honlapjuk alapján (www.onomastyka.amu.edu.pl) azonban teljesebb képet is alkothatunk.

2. **A helynévkutatás.** – A helynevekkel foglalkozó munkák között találhatók monográfiák és lengyel, illetve idegen helynevekről szóló tanulmányok (KORNASZEWSKI 1983; ZIERHOFFER 1987; RUTKIEWICZ 2002), melyekben új típusú rendszerezés jelenik meg. Az utóbbi évtizedben a poznaí kutatók a lengyel névkincsben előforduló, Európa más tájairól származó földrajzi nevekre vonatkozó kutatásokat végeztek. Részletesen feldolgozták a korai időszakról kezdve egészen a mai időkig a Nyugat-Európából beáramlott földrajzi neveket, valamint Európa egész területéről a 18. század végéig a lengyel helynévanyagba bekerült földrajzi neveket. Napjainkban folytatják ennek a névanyagának a 19. és 20. századi történeti feldolgozását. A poznaí névkutatók új érdeklődési területe a városi névadás, névhasználat. A városi elnevezésekkel ZAGÓRSKI foglalkozik számos cikkben, tanulmányban (pl. 2002, 2005). Az ezen a területen folytatott kutatások megkoronázása a 2008-ban elkészült Poznań helyneveit tárgyaló átfogó monográfia, amely a „Poznań földrajzi nevei” címet viseli.

A poznaí névtanosok az említetteken túl részt vettek a lengyel helynévlexikon előkészítő munkálataiban és kidolgozásában, melynek címe „Lengyel helynevek. Történelem – Származás – Változások” (RYMUT 1996–2007). A Wielkapolska (lengyelországi vajdaság, fővárosa Poznań) helyneveire vonatkozó címszavakat a poznaí kutatócsoport készítette el. Ez a helynévlexikon a lengyel és a szláv névtan alapvető jelentőségű műve.

¹ A szerző lengyel nyelvű beszámolóját fordította Koutny Ilona, átdolgozta Varga Józsefné Horváth Mária.

3. Személynévkutatások. – A wielkapolskai személyneveket érintő, a 80-as években tervezetten megindult kutatások T. SKULINA nevéhez kapcsolódnak. Ő főként a keresztnevek vizsgálatával foglalkozott (SKULINA 1987). Életművét, kutatási eredményeit részletesen áttekinti egy PIHAN-KIJASOWA és SARNOWSKA-GIEFING szerkesztésében 2008-ban készült kötet.

Az 1990-es években új lendülettel megindult személynévtani kutatás három irányban bontakozott ki. Egyrészt a megfelelő terminológia kialakítását, a személynévkutatás elméleti háttérének megalapozását tűzték ki célul, másrészt a lengyel női névadás, névhasználat vizsgálata, illetve a lengyel családnevek megszilárdulásának folyamata foglalkoztatta a névtanósokat. A közelmúltban publikált művekben a névtani elemzés mellett a szociolingvisztikai és a kultúrtörténeti megközelítés jellemző. A középkori és 16–18. századi női keresztnevek gyakoriságát és a névdivatot vizsgálták Wielkapolska névanyaga alapján. Az eredmények szerint az ősi szláv nevek visszaszorulása lengyel földön a 13. században kezdődött, párhuzamosan a keresztény nevek választásával.

A történeti családnevek szociolingvisztikai megközelítésű feldolgozásakor a nyelvi norma, illetve a nevek jogi helyzete és ezek következménye jelenti a kutatás tárgyát. Napjainkban Poznań történeti személyneveit dolgozzák fel. IRENA SARNOWSKA-GIEFING tudományos vezetésével három, az oktatási minisztérium által támogatott kutatási projekt valósult, illetve valósul meg. Mindegyik kutatás a történeti személynévvizsgálat körébe sorolható: az 1500-as évek kezdetétől az 1700-as évek végéig tartó időszak névadási, névhasználati folyamatát tárják fel. Fő célkitűzés a 16–18. századi városi lakosság családneveinek vizsgálata. Ez a középlengyel időszak, amely a családnevek véglegesülésének a kora. E kutatás eredményeként 2008-ban és 2009-ben névtani, szociolingvisztikai összefoglaló készült „Poznań város lakosságának személynevei a 16–18. században a Szent Magdolna templom anyakönyveinek fényében”, valamint „Poznań város lakosságának személynevei a 16–18. században a Szent Adalbert templom anyakönyvi bejegyzései alapján” címen. Ez utóbbi feldolgozása várhatóan 2010-ben fejeződik be.

A középlengyel időszak végét az 1793-as év jelenti. Ezt nyelven kívüli tényezők határozták meg: 1793 Lengyelország felosztásának dátuma, ekkor csatolták Poznań Dél-Poroszország területéhez. A porosz jog bevezetésének következményeként radikális változások zajlottak le a város közigazgatási szervezetében és – ami különösen lényeges a névtani feldolgozásokban – jelentős népességmozgások indultak meg, illetve a lengyel nyelv helyzete is ártékelődött. Ezért indokolt ennek az időszaknak a kutatásában a névtan mellett a szociolingvisztika és a művelődéstörténet kutatási szempontjait is alkalmazni.

A felvállalt feladatok nyomán a következő célokat jelölték ki: 1. A városi lakosság személynévhasználatának alakulása és a városfejlődés közötti kapcsolat kimutatása (a lezajló migrációs folyamatok figyelembevételével). 2. Az ősi, majd később a családnévi szerepben fellépő személynevek alapvető szerkezetének nyelvészeti, névtani leírása. 3. A személynevek bokorszerű fejlődésének kimutatása. 4. Az ősi nevek különböző típusainak családnévvé válása, a folyamat jellemzői és a fejlődés fokozatai. 5. A poznańi családnevek kialakulásának és véglegesülésének folyamata a 16–18. században Lengyelország egész területén zajló tendenciák a tükrében.

A jelenleg folyó munkák lezárásaként készül el a város 1501–1792 közötti lakóinak személynévszótára, „Poznań város családnevei a 16–18. században más wielkapolskai városok személyneveinek a háttérében” címen. A monografikus feldolgozás csak a munkaigényes szótári munka végleges lezárása után lehetséges. Ez magában foglalja az

összegegyített anyag mennyiségi és minőségi elemzését, továbbá a névtan szociolingvisztikai és művelődéstörténeti interpretációját.

Ebben az évben elkezdődött egy új kutatás: Poznań város lakossága történeti keresztnéveinek feldolgozása, illetve az európai kultúra keresztnévanyagának és a lengyel történeti névkincsnek az összevetése. A város finanszírozta projektet IRENA SARNOWSKA-GIEFING dolgozta ki. Az adatok jelenlegi felmérése alapján az várható, hogy bebizonyosodik a szláv nevek visszaszorulása. Az eddig összegegyített anyagok alapján az állapítható meg, hogy Poznań névanyagában a kereszténység megjelenésétől kezdve nem az ősi szláv, hanem az európai keresztény nevek dominálnak. E névkincs terjedését a szentek kultusza erősítette. Ugyancsak fontos cél a német befolyás nagyságának, erejének objektív értékelése. Az anyag lehetővé teszi a névválasztásban jelentkező tendenciák, folyamatok, szokások kimutatását, többek között azt, hogy a város lakossága milyen mértékben németesedett el.

Az utóbbi időben elkezdődött egy előkészítő kutatás a kölni lengyel eredetű családnevek témájában is. A kutatást szeretnék szélesebb körben megvalósítani a „Die Familien-namen Slavischer Herkunft in Schleswig-Holstein” című projekt keretében.

4. Az irodalmi névadás. – A poznańi névtanos csoport harmadik jelentős kutatási témájában eddig három monográfia jelent meg. SARNOWSKA-GIEFING (1984, 2003) a realista és naturalista stílusban alkotott lengyel elbeszélések és regények névadását, valamint a műfajok és a névadás összefüggéseit, GRAF (2006) pedig a szocialista realizmus időszakának irodalmi névanyagát dolgozta fel részletesen. Emellett számos cikk foglalkozik a tárgykörrel lengyel és külföldi tudományos folyóiratokban, keresi az irodalmi névadás vizsgálatának szerepét, feladatait, kapcsolatát a nyelvtudománnyal, irodalommal (SARNOWSKA-GIEFING 2005). Elkészült a lengyel irodalmi névkutatás bibliográfiájának az első kötete (SARNOWSKA-GIEFING–KORZENIOWSKA-GOSIENIECKA 2001), és a második kötet már nyomdakész. A műfajelmélet területén végzett kutatások a műfaj, a névválasztás és a hozzá kapcsolódó nyelvi eszközök viszonyára világít rá.

Az irodalmi névadás számára érdekes kutatási perspektívát kínál a szövegnyelvészet. Az elemzési lehetőséget olyan (leíró és értelmező) szövegkategoróriák jelentik, mint a kohézió, koherencia, intencionalitás és intertextualitás, hiszen a tulajdonneveket az intertextualitás minimális jeleként lehet felfogni. Olyan területekkel foglalkoznak, mint a nevekben rejlő sztereotípiák, a célzások és az álcázás, illetve olyan, eddig nem kutatott jelenségekkel, mint az elhallgatás vagy a névtelenség. Ilyen irányú előzetes kutatások szakdolgozatok és doktori disszertációk keretében folynak. Egy jelenleg készülő doktori dolgozat Sienkiewicz „Quo vadis” című művének koreai fordításában arra keresi a választ, hogy az eredeti műben szereplő személynév „elvesztek” vagy „megmenekültek-e” a fordításban. A stilisztikai-szövegelméleti megközelítés alapján az irodalmi onomasztikában az elszigetelt stilisztikai jelenségekről teljesebb képet kívánnak alkotni.

5. Egyéb kutatási, tevékenységi területek. – Az eddig bemutatott kutatási csomópontokon kívül megemlítendő még a poznańi névkutatók márka- és intézménynevekre vonatkozó munkái. Olyan tanulmányaik is születtek, amelyek összekapcsolják az elméleti névkutatás aspektusát a gyakorlati alkalmazás nézőpontjával. Ezek között ott található a lengyel mint idegen nyelv tanítása, már csak azon okból is, hogy bizonyos tulajdonnevek szemantikai struktúrájában a népi-kulturális komponensek is bemutatathatók.

Hivatkozott irodalom

- GRAF, M. 2006. *Onomastyka na usługach socrealizmu. Antroponimia w literaturze lat 1949–1955*. Poznań.
- KORNASZEWSKI, M. 1983. *Nazwy zestawione w dolnołużyckiej mikrotoponimii powiatu chaciebuskiego*. Poznań.
- PIHAN-KIJASOWA, A. – SARNOWSKA-GIEFING, I. szerk. 2008. *Pamięci Profesora T. Skuliny w 15. rocznicę śmierci*. Poznań.
- RUTKIEWICZ, M. 2002. *Toponimia środkowo-zachodniej części województwa wielkopolskiego (gminy: Kuślin, Lwówek, Nowy Tomysł, Opalenica)*. Poznań.
- RYMUT, K. szerk. 1996–2007. *Nazwy miejscowe Polski. Historia–Pochodzenie–Zmiany*. 1–7. Kraków.
- SARNOWSKA-GIEFING, I. 1984. *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu*. Poznań.
- SARNOWSKA-GIEFING, I. 2003. *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 r.* Poznań.
- SARNOWSKA-GIEFING, I. 2005. Literary onomastics in Poland. The history of Polish research and its perspectives. *Onoma* 40: 357–72.
- SARNOWSKA-GIEFING, I. – KORZENIOWSKA-GOSIENIECKA, M. 2001. *Bibliografia polskiej onomastyki literackiej do roku 2000*. Poznań.
- SKULINA, T. 1987. Najczęstsze chrzestne imiona kobiet w XIV i XV wieku. *Studia Polonistyczne* 14–15: 251–8.
- ZAGÓRSKI, Z. 2002. W sprawie klasyfikowania urbanonimów. In: KSIAŻEK, W. – BRYŁOWA, H. DUDA szerk., *Język polski. Współczesność Historia*. 2: 91–9. Lublin.
- ZAGÓRSKI, Z. 2005. O potrzebie szerokiego badania miejskich nazw geograficznych. In: KSIAŻEK, W. – BRYŁOWA szerk., *Język polski. Współczesność Historia*. 5: 121–9. Lublin.
- ZIERHOFFER, K. 1984. Historia poznańskiej onomastyki. *Onomastica* 13: 307–19.
- ZIERHOFFER, K. 1987. *Nazwy miast Wielkopolski*. Poznań.

IRENA SARNOWSKA-GIEFING

IRENA SARNOWSKA-GIEFING, **Onomastic research at Adam Mickiewicz University, Poznań**

In 2005 a research group for onomastics was established in the Institute of Polish Philology at Adam Mickiewicz University, Poznań. Successful research projects have been carried out in three fields, i.e. historical place and personal names as well as names in literature have been widely examined. Adopting sociolinguistic and cultural historical approaches in research into place and personal names, the major concerns discussed in associated projects involve historical relations, the town as a research site and European connections. Significant results have been achieved in investigating literary names by compiling relevant bibliographies and analysing the connections between text linguistics, genre theory and onomastics.

NÉVTANI TÉMÁJÚ SZAKDOLGOZATOK A MISKOLCI EGYETEM MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉN (1996–2009)

Lezárult egy korszak a felsőoktatásban, befejeződött a hagyományos, osztatlan képzési formában tanuló magyar szakos hallgatók oktatása. Az új BA + MA rendszerű képzésben az alapszak elvégzésekor adják be szakdolgozataikat a hallgatók, amelynek következtében lerövidült a dolgozat készítésére szánt idő, s vele együtt változott a szakdolgozattal szemben támasztható követelmények rendszere is. Így elérkezettnek láttam az időt, hogy összegyűjtssem és bemutassam a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékére 1996–2009 között benyújtott névtani tárgyú szakdolgozatokat, amelyek egyfelől képet adnak a tanszéken folyó névtani kutatások irányvonaláról, másfelől e kéziratban maradt munkák, „kincsek” a szakma számára ismertté válhatnak.

A személynévi és helynévi vizsgálatokat összegző dolgozatok témavezetői főként B. Gergely Piroska, Hegedűs Attila, Kecskés Judit és Kornyané Szoboszlai Ágnes voltak, azonban szép számmal születtek a névtan és a stilsztika, a névtan és a leíró nyelvészet kapcsolatára épített munkák is, amelyeket Kemény Gábor és Kovács Mária irányított. Az elmúlt tizenégy év termése azt mutatja, hogy a hallgatók előszeretettel választották szakdolgozati témául lakóhelyük valamely személynév-fajtájának elemzését, helynévi anyagának összegyűjtését és rendszerezését. Az utóbbi évek témaválasztásában új elemként került be az írói névadás és a ritkább névfajták, így például a játéknevek vizsgálata. A leíró nyelvészettel és a stilsztikával érintkező munkák elsősorban a cím kérdéskörével foglalkoztak egy-egy korpuszon belül.

A bolognai rendszerű képzés minden témavezetőre új feladatot ró ki. Újra kell gondolnunk, hogyan sűrítethetjük, sűrítettjük bele mindazt a munkát két félévnyi szemináriumba, konzultációba, amelyet eddig hallgatóink négy szemeszter alatt végezhettek el. A szakdolgozatokhoz szükséges elméleti háttér megismertetését, a szakirodalom kiválogatását, az egyéni gyűjtőmunkát és a gyűjtött anyag rendszerezését csak feszített munkatempóban lehet megvalósítani két félév során. Nem kedvez a névtani témák választásának az a tény sem, hogy míg az osztatlan képzésben a nyelvtörténeti, nyelvmélekelemző és a szókincshez kapcsolódó órák anyagába beépített névtani ismeretek vonzották a hallgatókat a névtani speciális kollégiumokra, ahol kiváló szakdolgozat-kezdemények születtek, most a kétszintű képzésben főként a diszciplináris mesterszakra tevődtek át a nyelvtörténeti-névtani tárgyak. A magyar tanári mesterszak alig 40%-nyi szakos ismeretanyagába pedig csak speciális kollégiumként férhet a névtan. Az alapszakos tanulmányi blokkokban ugyan van helye e tárgynak, de meglátásom szerint túl későn találkoznak a témával a hallgatók. Az első év az alapozó tárgyak ismeretével telik el, így a második év a legfontosabb a szakdolgozati témaválasztás szempontjából, s ha akkor nem találkoznak valamilyen módon a hallgatók a névtannal, már kevés esély van arra, hogy a harmadik évben témát váltsanak. Újra kell gondolnunk a névtani órák felépítését is, mert míg korábban az osztatlan képzésben a finnugrisztika mellett kötelező volt legalább egy

féléven keresztül valamely rokon nyelv tanulása, ezért a rokon népek névadását bemutató szemináriumra mindig nagy volt a jelentkezők száma, most előismeretek híján még a rokonnyelvi példák kiolvasása is gondot jelent, nemhogy a megértése. Átgondolásra érdemes az is, hogy milyen névelméleti problémákra hívjuk fel hallgatóink figyelmét, mert másodévben még jószerevel csak a középiskolai grammatikai rendszerezésre és jelentéstani ismeretekre építhetünk, hiszen a diákok magasabb fokú tanulmányai egyidejűek, vagy harmadévre tolnak át e tárgyakból. Mégis bízom abban, hogy a névtan iránt érdeklődők száma továbbra sem fog csökkenni, ha megtapasztalják diákjaink a terepmunka ízét, beszippantják a levéltárak porát!

A szakdolgozatokat betűrendben adom közre:

- ÁGFALVINÉ PETŐ MARIANNA 1999. „A nevem nem harap”. *Tulajdonnevek és írói szándék Móricz Zsigmond három művében*. 70 lap
- AGÓCS ENIKŐ 2007. *Márai Sándor néhány polgári regényének névtani vizsgálata*. 75 lap
- BARCSÁK ZSUZSA 2008. *Boldva keresztnéveinek vizsgálata 1801 és 1895 között*. 95 lap
- BENDZSÁK KRISZTINA 2007. *Sajószentpéter bel- és külterületi helyneveinek névtani vizsgálata (XVIII–XX. század)*. 81 lap, 15 melléklet
- BERENTE LÁSZLÓNÉ 1997. *Asszonynévhasználat Jászapátin*. 53 lap
- BOROS ZSUZSANNA 2002. *Miskolci egyetemisták diáknevei. Az ún. alias nevek*. 75 lap, 12 melléklet. (MND. 192, 83 lap)
- CSÁNI CSILLA 1998. *Túrkeve helynevei*. 152 lap, 3 térkép
- CSIZMADIA VIKTÓRIA 2001. *Sajtónyelvi címadás 1981-ben és 2001-ben*. 55 lap, 8 melléklet
- CSORDÁS TÜNDE 2008. *Szűgy családnevei*. 58 lap, 77 melléklet
- DRÁGA EDIT SZILVIA 2009. *Múcsongy községi ragadványnevei*. 54 lap
- FARKAS ANGÉLA 2006. *Sajólad mai helynevei (1980–2005)*. 62 lap, 5 térkép
- FEKETE ÁGNES 1996. *Keresztnévek vizsgálata Miskolcon és Tiboldarócon iskoláskorú fiatalok körében*. 77 lap. (In: MNYTK. 209: 168–73.)
- DR. FÓNAGY-SÜTÖNÉ HOCZA BEÁTA 2008. *A tulajdonnevek köznevesülése*. 58 lap
- FORRAINÉ GASPARIK ERZSÉBET 1999. *Biharnagybajom történeti és mai keresztnévei*. 72 lap
- GÁL DÓRA 2009. *A magyar piarista rend névadási szokásai (1908–1998)*. 49 lap
- GANYI EDINA 2008. *Cigány ragadványnevek Lakon*. 52 lap
- GUBA EMESE 2000. *Bátor személynevei*. 79 lap, 32 melléklet
- GYALAI ZSUZSANNA 2004. *Sajószentpéter keresztnéveinek történeti vizsgálata 1765 és 1900 között*. 55 lap
- HAJDÚ VIKTÓRIA 1996. *Sajtónyelvi címadás 1980-ban és 1995-ben*. 78 lap
- HAMVAS TAMÁSNÉ 2001. *Domaháza személynevei*. 74 lap
- HATALOVICS ÉVA 2006. *Mezőkaszony a ragadványnevek tükrében*. 176 lap
- HEGEDŰS LÉNA 2004. *A budapesti bevásárló- és szórakoztatóközpontokban található intézmények neveinek vizsgálata*. 155 lap
- HODOP ORSOLYA 2008. *Izsófalva helyneveinek névtani elemzése*. 50 lap, 6 melléklet
- HOLICSKA SZILVIA 1996. *Dorog földrajzi neveinek változása*. 125 lap
- HUIBERT TAMÁS 2003. *Címadás a sajtó nyelvén*. 125 lap
- IGNÁCZ IZOLDA 1996. *Az asszonynevek alakulása Szikszón és Felsőzsolcán*. 44 lap
- KÁDÁS CSILLA 2009. *A sajtószentpéteri óvodák keresztnéveinek vizsgálata 1996-tól 2005-ig*. 65 lap

- KÁKÓCZKI SZILVIA 2008. *A női nevek változatossága napjainkban*. 44 lap, 5 melléklet
- KECSKÉS JUDIT 1996. *Törtel község családnevei*. 86 lap, 89 melléklet. (In: MNyTK. 209: 128–32.)
- KEREKES ANDRÁS 2002. *Szlengnevek az országúton*. 50 lap
- KOMÓDI ANDREA 2000. *A Bihar megyei Zsadány község személyneveinek történeti névtani vizsgálata*. 52 lap, 16 melléklet
- KORMOS ZSUZSANNA 2008. *A névdivat változása és a névadás sajátosságai Miskolcon*. 50 lap
- KOVÁCS ADRIENN 2008. *Felsőkelecsény személyneveinek vizsgálata 1787–1879-ig*. 55 lap, 3 melléklet
- KOVÁCS LÍVIA 2009. *Ragadványnevek Vavyan Fable regényeiben*. 102 lap
- KRIZSÁN SZILVIA 2007. *Kazincbarcikai utcanévváltozások*. 63 lap
- LACZKÓ MÓNIKA 2004. *A varsányi ragadványnevek rendszere*. 46 lap, 22 melléklet
- LISTVÁNNÉ HUSZTI JUDIT 2004. *Nyírmeggyes mai személynevei*. 85 lap
- LONSTÁK NÓRA 2004. *A selmeci diákhagyományok nyelvhasználata*. 58 lap
- MAJOR ANDRÁSNÉ 2005. *Ember és táj kapcsolata a Bükk földrajzi neveiben*. 59 lap
- MAGYARI JUDIT 1996. *Emőd helynevei*. 123 lap
- MICZÁK ILDIKÓ 1997. *Lelesz ragadványnevei*. 70 lap
- MUDRITYNÉ BAJI KLÁRA 2000. *A háromnemzetiségű Battonya város keresztnévei és névadási szokásai az 1985–1996 között születettek körében*. 59 lap, 27 melléklet
- NAGY EDINA 2006. *Hét észak-magyarországi barlang helynevei*. 128 lap
- NAGYNÉ BIRTA JUDIT 2007. *Keresztnévállomány és a névadás hatóerői Tiszabercelen*. 61 lap, 30 melléklet
- NAGY SAROLTA 2006. *Öt magyarországi büntetés-végrehajtási intézet ragadványnevei*. 126 lap.
- NAGY ZSUZSANNA 1998. *Személynevek vizsgálata Pácín községben*. 96 lap, 2 térkép
- PACZA TAMÁSNÉ 1997. *„Babatár” játékok Putnokon*. 52 lap
- PÁNTINÉ GICZEI ERIKA 1997. *Püspökladány ragadványnevei*. 84 lap
- RÉDEI DÓRA 1997. *Írói névadás és névhasználat Kosztolányi Dezső Aranysárkány című regényében*. 60 lap
- REKENY KLÁRA 1996. *Békés megye helységneveinek rendszere*. 87 lap, 9 térkép
- RONTÓ ZSUZSANNA 2004. *Szentistvánbaksa történeti és mai keresztnévei (1740–2003)*. 92 lap
- ROZGONYI ILDIKÓ 2006. *Tiszalúc keresztnévi szokásainak szinkrón vizsgálata*. 62 lap
- RUSVAI MAGDOLNA 2003. *Jászkisér történeti keresztnévei 1732–1890-ben*. 106 lap
- SÁNDOR BENCE 2002. *A ragadványnevek használata a társas kapcsolatok tükrében*. 75 lap
- SCHÉDER VERONIKA 2003. *A 2001. évi mén és kanca sportlőnevek összehasonlító vizsgálata*. 89 lap
- SEREG MARIANN 2008. *A miskolci Széchenyi utca tüzletneveinek vizsgálata*. 54 lap
- SZABÓNÉ GRUDA ZSUZSANNA 1997. *A felekezetek hatása a keresztnéviadásra a XVII. sz. végén és a XIX. században*. 50 lap
- SZÁDVÁRI JUDIT 2007. *Szabó Magda irodalmi néviadás*. 48 lap
- SZEMÁN RENÁTA 2000. *Miskolci utcanévváltozások*. 61 lap
- TAMÁSNÉ SOLTÉSZ MAGDOLNA 2006. *Népi növénynevek a szilágysági Berettyófelvidéken*. 64 lap

- TINTA MARIANN 2006. *Szirmabesenyő 18–19. századi keresztnéveinek felekezeti szerinti vizsgálata*. 66 lap, 15 melléklet
- TÓTH EDINA 2008. *Az irodalmi névadás Arany János műballadáit és a Kallós Zoltán által gyűjtött népballadák tükrében*. 53 lap
- TÓTH RÉKA 2009. *A magyar helynévtani rendszerezések problémái*. 75 lap
- VARGA ÁGOTA 2007. *Vámosújfalui család- és keresztnévei*. 48 lap
- VINCZÉNÉ HURJÁK MÓNICA 2005. *Ragadványnevek Rimócon*. 80 lap
- VOLOSINOVSKAI MÁRIA 1996. *Bács-Kiskun megye helységneveinek rendszere*. 66 lap
- ZAHUCZKY ANGÉLA MÓNICA 1997. *Asszonyok névviselése (szinkron vizsgálatok Miskolcon és Bodrogkeresztúron az 1970-es és 1990-es években)*. 87 lap. (In: MNyTK. 209: 113–22.)

KECSKÉS JUDIT

JUDIT KECSKÉS, Onomastic theses at the Department of Hungarian Linguistics of Miskolc University (1996–2009)

We have come to the end of an era in higher education; the traditional five-year programme for students majoring in Hungarian was terminated this spring. In the new BA + MA system, students are expected to submit their theses at the end of the third year; as a result, the time for preparing the thesis is shortened; thus, requirements set against it must also be changed. The author collected the basic data of onomastic theses handed in at the Department of Hungarian Linguistics of Miskolc University between 1996 and 2009 to give a picture of trends in onomastic research carried out at the department and to introduce the results of these manuscripts to the general public and professionals.

A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2008-BAN

BAUKO JÁNOS: RAGADVÁNYNÉV-VIZSGÁLATOK KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN (NÉGY SZLOVÁKIAI MAGYAR TELEPÜLÉS RAGADVÁNYNÉVRENDSZERE)

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány

Budapest, 2007. 240 lap

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Raátz Judit, Vörös Ottó

Védés: 2008. április 8.

Megjelenés:

Bauko János: Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben.

Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Nyitra–Budapest. 2009. 226 lap

1. A kutatás célja. – A magyar névtudományban a személynevek különböző típusainak kutatása gazdag múltra tekint vissza. A ragadványnevekkel foglalkozó szakirodalom bőséges, de Szlovákia magyarlakta területein kevésbé vizsgálták a kutatók ezt a névtípust; néhány rövidebb tanulmány látott csak napvilágot. Ezért fontosnak tartottam újabb települések ragadványnévrendszerének bemutatását, névadási és névhasználati hagyományainak, változásainak megörökítését.

Kutatásom célja elsődlegesen a szlovákiai magyarok ragadványnév-használatának tüzetesebb vizsgálata. Négy szlovákiai magyar településen (Búcs, Dunamocs, Hetény, Izsa) gyűjtöttem a névanyagot. A ragadványnevek állományára, nyelvi milyenségére hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, ezért munkámban a névanyagban fellelhető kontaktusjelenségeket is vizsgálom. Elsősorban a felnőttek névhasználatával foglalkozom, de a diákok névadási szokásait is érintem. Mind a diakrón, mind a szinkrón névanyagot elemzem. Vizsgálom az írott forrásokban található írásbeli ragadványneveket, az élőnyelvben használatos ragadványnevek névadási indítékait, valamint a névanyagban fellelhető szociolingvisztikai, dialektológiai, etimológiai, névélettani, szófajtani, morfológiai, stilisztikai sajátosságokat is. Összevetem a felnőttek és a diákok névanyagát, s rámutatok a két korosztály ragadványnevei közötti különbségekre, az eltérő névadási és névhasználati sajátosságokra. Összehasonlítom az egyes falvak névadási, névhasználati szokásait; a névanyagban megtalálható egyezéseket és eltéréseket statisztikailag is szemléltetem. A mellékletben szerepel a kutatópontok földrajzi elhelyezkedését mutató

térkép, az egyes falvak (mai) család- és keresztnéveinek gyakorisági listája és a ragadványnevek mutatója.

2. Általános tudnivalók. – Az értekezés e részében elméleti kérdésekkel foglalkozom: a ragadványnév kialakulásával, fogalmával, a személynevek történetében és rendszerében elfoglalt helyével. A magyar ragadványnév-kutatások vázlatos történetét alapvetően időrendi sorrendben tekintem át. A felnőttek ragadványnévanyagát elemző tanulmányokon túl a diákragadványnevekkel foglalkozó írásokkal is foglalkozom. A Szlovákiában történő magyar, illetve magyar vonatkozású ragadványnév-kutatásokat önálló fejezetben foglalom össze.

A szlovákiai magyarok körében a *ragadványnév* terminus kevésbé használatos és ismeretes. A kutatásaim során többször megtörtént, hogy az adatközlők nem ismerték, először hallották a szót. *Ragadványnév* helyett a diákok körében gyakoribb a *becenév* műszó használata, a felnőtteknél pedig településektől függően a *csúfnév*, *gúmnév*, *melléknév*, *becenév*, *tapadéknév*, *megkülönböztető név* kifejezés. A ragadványneveket a kutatópontjaimon *csúfnevek*-nek hívják.

3. A kutatópontok. – A kutatópontok kiválasztásakor figyelembe vettem, hogy a vizsgált településeken a magyar nemzetiségű lakosok alkossák a helyi összlakosság nagyobb részét, hasonló lélekszámmal rendelkezzenek, egy tájegységbe tartozzanak, egymáshoz közel álljanak és legyen iskolájuk.

A kiválasztott kutatópontok a Komáromi járásban találhatók. A magyar nemzetiségű lakosok száma mind a négy szomszédos szlovákiai magyar településen meghaladja a helyi összlakosság 70%-át (Búcs 93,6%, Dunamocs 92%, Hetény 87,1%, Izsa 72,8%).

A tájegységnek nem volt a múltban külön megnevezése. A komáromiak *Vágon túl*-nak nevezik ezt a területet, mivel az említett falvak a Vág folyón túl, keletre fekszenek a várostól. A tájegység megjelölésére újabban a *Vág és Garam köze* megnevezés is használatos.

4. A gyűjtés módszere és forrásai. – Munkámban mind az írásbeli, mind a szóbeli ragadványneveket igyekeztem összegyűjteni. A történeti ragadványnevek feltárásához diakrón vizsgálat szükséges, ezért a hivatalos iratokban kutattam az írásbeli megkülönböztető neveket. Minden olyan fellelhető vonatkozó írott forrást (anyakönyvek, telekkönyvek, jegyzőkönyvek, falumonográfiák, kéziratok, szépirodalom stb.) igyekeztem áttekinteni, melyben személynevek szerepeltek.

Az élőnyelvben használatos ragadványneveket generációtól függően eltérő módszerrel gyűjtöttem. A felnőttek körében aktív kérdező módszert alkalmaztam, közvetlen válaszoltak kérdéseimre az adatközlők. Falvanként minden korosztályból arányosan választottam adatközlőket (10 fiatal – 10 középkorú – 10 idős), tehát a kutatást 120 személy segítette. A felnőttek ragadványnevein kívül a diákok ragadványneveit is összegyűjtöttem. A kutatást a kutatópontjaimon található kilenc évfolyamos, magyar tannyelvű általános iskolákban végeztem el. A diákragadványnevek gyűjtése kérdőíves módszerrel történt. Iskolánként 100 diák töltötte ki a kérdőívet, tehát a vizsgálatban 400 adatközlő vett részt.

5. Eredmények. – A ragadványnevek az írott forrásokban is előfordulnak. Azért volt szükség a rögzítésükre, hogy a név egyértelműen betölthesse identifikáló funkcióját. Az általam vizsgált 18–20. századi dokumentumokban megkülönböztető névként szerepel

a ragadványnév teljes alakja, kezdőbetűje, az anya vagy a feleség lánykori családneve, az apa kereszt- vagy beceneve, a lakóhely, a foglalkozás és az életkor megjelölése.

Összességében 2167 élőnyelvi ragadványnevet gyűjtöttem össze (a felnőttek körében 1299-et és a diákoknál 868-at). Mivel egyes ragadványnevek ismétlődnek, a névféleségek száma 1826.

A felnőttek körében a névadási indíték szerinti ragadványnévtípusok között a külső tulajdonságra utaló ragadványnevek (25,17%) alkotják a legnépesebb csoportot. Ezen belül a legtöbb név keletkezését az egyén testalkata, termete motiválja. A második helyen az ismeretlen és bizonytalan indítékú ragadványnevek állnak (21,17%). Ezt követik a belső tulajdonságra vonatkozó ragadványnevek (14,09%). A negyedik helyet a foglalkozásra, mesterségre, tisztségre utaló nevek foglalják el (9,85%), nagyobb részük közvetlenül nevezi meg a foglalkozást. Nem sokkal maradnak el mögöttük a névviselő család-, kereszt-, illetve becenevére utaló ragadványnevek (9,31%). A hatodik pozíciót az eseményre utaló nevek foglalják el (6%). Ezek után gyakorisági sorrendben a családtagok, ismerősök nevére vonatkozó ragadványnevek (5,31%) következnek. Kutatópontjaimon ritkábban szolgál a névadás alapjául a szavajárás (3,08%), egyéb életkörülmény (3%), az egykori vagy jelenlegi lakóhely (2,31%) és az életkor (0,69%).

Az attitűdvizsgálat azt mutatja, hogy a névviselők többsége elfogadja ragadványnevet (87,14%). A ragadványnevek nagyobb része említőnévként funkcionál (66,97%), de szólítónévként való használatuk (33,03%) sem ritka. Az élőnyelvben a személynévtípusok közül elsősorban a ragadványnévvel azonosítják a személyeket, illetve családokat. A ragadványnevek fontos szerepet töltenek be a közösségekben, a falvak személynévállományának szerves részét képezik.

A dialektológiai szempontú vizsgálat alapján elmondható, hogy a ragadványnevekben elsősorban a nyelvjárással egyező hangtani jelenségek jelennek meg. Az alaki tájszavak a kutatópontjaimon gyakrabban töltenek be ragadványnévi funkciót, mint a jelentésbeliek vagy a valódi tájszavak. Ragadványneveket a nyelvjárásban használatos frazeologizmusok is tartalmaznak.

A ragadványnevek túlnyomó része nem öröklődik, ezért a névanyag az idő függvényében dinamikusan változik. Az 1299 ragadványnév közül 299 öröklődik; ez a névanyag 23%-át érinti. A részleges családi ragadványnevek (228) számban megelőzik az egész családra kiterjedő családi ragadványneveket (71). Az öröklődő ragadványnevekből 264 férfiágon és 35 női ágon öröklődik. Legjellemzőbb az apa ragadványnevének öröklődése. A férfiak gyakrabban kapnak ragadványnevet, mint a nők: a ragadványnevek 86%-a férfiakhoz, 14%-a pedig nőkhez kapcsolódik.

Az élőnyelvben 12-féle névszerkezet fordul elő. A ragadványnevek legnagyobb részét az önmagukban használt nevek alkotják (62,43%). Ezek önállóan identifikálják a személyt. A kételemű névkapcsolatban használt ragadványnevek (33,56%) típusán belül a leggyakoribb szerkezet típus az R+B, amikor a ragadványnév megelőzi a becenevet, s lényegében a családnevet helyettesíti. A három tagból álló névkombinációban ragadványnevek ritkábban fordulnak elő (4%).

A ragadványnevek nagy része főnévből (55,04%), ezen belül elsősorban köznévből (35,26%) keletkezett. A legtipikusabb névalkotási mód a tőszó, elemi köznév tulajdonnevesülése és ragadványnévként való használata (30,87%).

A ragadványnévanyagban a hangulatkeltés nyelvi kifejezőeszközeként elsősorban a névmetaforák szolgálnak, melyek a külső vagy belső tulajdonságra utaló ragadványnevek

csoportjában találhatók legnagyobb arányban. Expresszív szerepet töltenek be továbbá a metonimikus, onomatopoeitikus stb. ragadványnevek.

A szlovákiai magyarok ragadványnév-használatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, a nyelvi kölcsönhatás eredményeként a névanyagban a kontaktusjelenségek is megjelennek. A kutatópontjaimon a magyar nemzetiségű lakosok alkotják a falvak népességének többségét, ami a gyűjtött névanyagban is kimutatható: a magyar eredetű nevek mellett csak elenyésző mértékben találhatók szlovák (és egyéb etimonú) ragadványnevek. Az egyes nyelvekből származó nevek aránya a közösség nyelvi hovatartozására is utal. A szlovákiai magyarok ragadványnév-használata anyanyelvdominánsnak (magyardominánsnak) tekinthető.

A ragadványnevet viselők nagy része az idősebb korosztályhoz tartozik. A fiatalabban már nem ismerik teljességgel e névanyagot, és egyre kevesebben lesznek közülük ragadványnevek tulajdonosai. Az egykor homogén falu manapság egyre heterogénebbé válik. Az exogámia, lakosságcseré, urbanizáció nem kedvez a ragadványnevek létrejöttének. A társadalmi hatások közül főképpen a Csehszlovák Köztársaság megalakulása utáni időszak és a kitelepítések korszaka (1946–1947) befolyásolta a falvak személynév-rendszerének megváltozását. A kitelepített családokhoz szorosan fűződő ragadványnevek kiszorultak a mindennapi használatból. Ezek a nevek már csak az idősebb generáció emlékezetében élnek. A gazdag ragadványnév-állomány a homogén közösség összetartó erejét, névadási szokásait érzékeltette. A lakosságcseré következtében újonnan betelepült családok ritkán kaptak ragadványnevet a falu közösségétől.

Az életkor szerinti főbb eltérések a felnőttek és a diákok ragadványnév-használatával kapcsolatban mutatkoznak. A felnőttek ragadványnévadása elsődlegesen értelmi jellegű alapul: a sok azonos nevű személy pontosabb azonosítása érdekében jöttek létre a „csúfnevek”. A diákoknál főképpen az érzelmi jelleg okozza a ragadványnevek keletkezését. A névadás indítékai hasonlóak, de megoszlási arányuk eltérő. A felnőtteknél az összegyűjtött névanyag legnagyobb hányadát a külső tulajdonságra utalók és az ismeretlen eredetűek teszik ki. A diákoknál ezzel ellentétben a névadás indítéka többnyire ismert. A névadás legfrekvenciáltabb motivációja a névviselő család-, keresz-, illetve becenevével kapcsolatos, ezek játékos átalakításával keletkezett a diákragadványnevek nagy része (a személynévi eredetűek közül leggyakoribbak a családnevek becézett formái). Mind a felnőtteknél, mind a diákoknál hasonló megoszlási arányban szolgál a névadás alapjául a külső és belső tulajdonság, valamilyen esemény és a családtagok, ismerősök neve. A diákoknál nem jelenik meg névadási motívumként a foglalkozás, s csak elenyésző mértékben a szavajárás, egyéb életkörülmény, lakóhely, életkor. A felnőttek körében gyakrabban szerepelnek a tulajdon- és köznevek elferdített alakváltozatai, míg a diákoknál a lexikális köznevek. A különböző, változatos szerkezetű névkombinációk a felnőttek ragadványnév-használatára jellemzőek; a diákragadványnevek önmagukban, egyéb névelem (család-, keresz-, becenev) nélkül identifikálódnak. A felnőttek ragadványnevei általában hosszabb életűek, invariánsak (csak ritkán változnak), az egyén gyakorta egész életén át viseli a faluközösség által ráragasztott nevet, sőt ez a név öröklődhet is. A ragadványnevek használati köre tágabb, szélesebb körben ismertek és használatosak, elsősorban említőnévként funkcionálnak. A diákragadványnevek rövidebb ideig élnek, változékonyak, szűkebb közösségben (iskola, osztály) ismertek és használatosak, ritkán öröklődnek, szólítónévként funkcionálnak. Általában egy ragadványnév identifikálja a felnőttet, ritkán több; az iskolában átlagosan 2–3 ragadványnevet

is adnak a diákok osztálytársaiknak. A felnőttekre az egynevűség, a diákokra a többnevűség jellemző. A diákok ragadványnév-használata a felnőttekhez hasonlóan magyar-domináns, a névanyag zöme magyar eredetű.

**N. FODOR JÁNOS: ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG
SZEMÉLYNEVEINEK KOMPLEX NYELVI ELEMZÉSE (1401–1526)**

1. Értekezés, 226 lap; 2. Északkelet-Magyarország személynévszótára (1401–1526), 219 lap; 3. Adattár. Északkelet-Magyarország személynéveinek okleveles forrásai (1401–1526), 295 lap + mellékletek Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány Budapest, 2008.

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Hoffmann István, Ördög Ferenc

Védés: 2008. november 21.

Megjelenés: N. Fodor János: Személynevek rendszere a kései ómagyar korban Budapest, 2009; N. Fodor János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személynéveinek szótára (1401–1526). Budapest, 2009. Megjelenés előtt.

1. A szakirodalom egybehangzó véleménye szerint a személynévtörténet legkevésbé feltárt korszakának a 15. század tekinthető, pedig ez az időszak a kételemű névrendszer megmerevedése, állandósulása, ezzel együtt a családnevek kialakulása szempontjából mindenképpen több figyelmet érdemel. Az, hogy ennek ellenére „még föltárások is alig történtek”, „a teljes magyar nyelvterület XV. századi névanyagának földolgozására pedig mindeddig még kísérlet sem történt” (HAJDÚ 2003: 333), nagyrészt azzal magyarázható, hogy rendkívül nehéz megfelelő mennyiségű és minőségű adatot összegyűjteni egzakt következtetések levonásához. Nem rendelkezünk ugyanis nagyobb területet érintő, a személynéveket is tartalmazó összeírással, adójegyzékkel ebből a korból, így az adatokat egyenként kell összeszedetnünk az oklevelekből.

2. Általános célkitűzések. – Dolgozatomban kettős célt tűztem magam elé: 1. egyrészt egy adott területre vonatkozó, minél nagyobb számú adatmennyiséget tartalmazó kései ómagyar személynévi adatbázis összeállítását; 2. másrészt az adatok minél átfogóbb, több szempontú elemzését, mindvégig szem előtt tartva BENKŐ LORÁND útbaigazító kijelentését: „a nyelvtudományt, különösképpen a személynévkutatást nem lehet pusztán nyelvi tényekre támaszkodva, a környezetből kiszakítva vizsgálni [...] a személynévek és a névadás mögött meg kell keresni az alapot, amire az egész épül: a gazdagsági, a társadalmi fejlődést s ezzel kapcsolatban az életformák és a gondolkodás alakulását” (BENKŐ 1949: 124).

3. Az adatbázis jellemzői. – Az anyaggyűjtéshez kizárólag 1401–1526 közötti eredeti vagy másolatban fennmaradt okleveleket használtam fel a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményéből, így nem vettem alapul az okmánytárakat, oklevéltárakat és más forrásközlő munkákat. A munka elvégezhetősége érdekében az adatgyűjtésemet a történeti Magyarország északkeleti megyéire korlátoztam. A legalaposabb és legrészletesebb gyűjtést Szabolcs megye esetében végeztem, de szép számmal található az adatbázisban Ugocsa, Szatmár és más szomszédos megyére vonatkozó anyag is. Az anyaggyűjtés során a nevek lokalizálását, területhez (településhez, vármegyéhez) való kötését is fontosnak tartottam, mivel így a feldolgozás során lehetőség szerint „névjárási” és nyelvjárási történeti megállapításokat is nagyobb bizonyossággal tehetünk.

A dolgozat 2. kötetében, amely az „Északkelet-Magyarország személynévszótára (1401–1526)” címet viseli, szócikkbe rendezve találjuk a névadatokat. A korábbi gyakorlattól eltérően (l. FEHÉRTÓI 1969, CsnSz.) nemcsak a magyar alakú nevek, hanem a latin formák (*dictus*-os, *filius*-os és *de* prepozíciós nevek, latin fordítások stb.) is megjelennek, hasonlóan az egyelemű nevekhez. A szócikkben a történeti adatok mellett etimológiai magyarázatot is találunk. Új megoldás a települések feltüntetése és (részben) a személyek beazonosítása is.

A szócikk szerkezete a következő: a címszót követik a történeti adatok, lokalizációval és pontos hivatkozással, elkülönítve az egy személyhez tartozó adatokat, és megjelölve a néviselő társadalmi helyzetét is (jobbágy, nemes, zsellér stb.), majd ezt követi a név magyarázata (vö. N. FODOR 2009: 244–54). Az adattár 10 104 névadatot tartalmaz; ebből magyar vagy idegen eredetű megkülönböztető elem 7246, egyelemű név 263, *filius*-os 169, apanév genitívuszos alakja 168, *de* prepozíciós 1020, latin fordítás 661 és bizonytalan olvasatú, kérdéses név 110. A szótár összesen 1966 (utaló címszókkal együtt 1991) szócikket, azaz ennyiféle különböző családnevet tartalmaz. Ebből 224 név ismeretlen motivációjú, 126 esetében pedig idegen eredet valószínűsíthető, így összesen 1616 különböző magyar név képezi a vizsgálat alapját. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szótárban a kései ómagyar korból 1616 magyar közszói vagy tulajdonnévi szórvány található, több esetben a szakirodalomban (pl. TESz.) ismert első előforduláshoz képest korábbi említést adva meg.

4. Névrendszertani vizsgálatok. – A névrendszertani vizsgálatok legfőbb eredménye egy új motivációs rendszerezési modell megalkotása, amely a ragadványnevek és az Árpád-kori közszói eredetű nevek elemzésére is felhasználható.

A családnevek rendszerével foglalkozó korábbi elemzési kísérletek tudománytörténeti áttekintése után a családnévelőzmények, a megkülönböztető nevek kialakulásának,

felépítésének és változásának a rendszerszerű jellemzőit tártam fel. Mindehhez a helynevek tipizálására HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintes modell szolgált kiindulópontul. A három alkalmazott vizsgálati típus a következő: funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és keletkezéstörténeti (vö. HOFFMANN 1993: 30–1).

4.1. Funkcionális-szemantikai elemzés. – Ez az elemzési modell leginkább a hagyományos tipológiák motivációs alapú rendszerezésével rokonítható. A névadás alapja leggyakrabban az elnevezett személy valamely sajátosságához, jellemző attribútumához kapcsolódik, a névrész ilyen esetben sajátosságjelölő funkciót lát el (vö. HOFFMANN 1999: 209; N. FODOR 2008: 295). A névadást legfőképpen a nyelven kívüli tényezők (a valóság elemei) határozzák meg. Ez alapján legcélszerűbb a sajátosságjelölő kategóriákat kognitív megközelítéssel az elnevezettnél a valóság egy-egy szegmensével, alapösszetevőjével való kapcsolata, ehhez való viszonya alapján elkülöníteni. Ezek a kapcsolódási alapok, relációk a következők lehetnek: 1. maga az elnevezett egyén; 2. ember, embercsoport; 3. társadalom; 4. hely; illetve 5. konkrét és elvont dolgok, események. Az így kialakított 5 fő csoportot a szakirodalmi hagyomány motivációs alapú rendszerezéséből ismert további alkategóriákra tagolhatjuk. (A modell részletes magyarázatára l. N. FODOR 2008: 293–304).

Az összegyűjtött névanyag rendszerezésére e modell kereteit alkalmaztam.

4.2. Lexikális-morfológiai elemzés. – A lexikális-morfológiai elemzés alapkategóriája a névelem, amely alatt a névrészekbe foglalt lexémákat (szavak) és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémákat értjük. A vizsgálat során a névadás indítékát figyelmen kívül hagyva, a családnév felépítésében részt vevő lexémák és toldalékmorfémák osztályozását végezzük el. Megállapítható, hogy a családnevek felépítésében eszerint elsősorban tulajdonnevek, köznevek és melléknevek vesznek részt, egyéb szófajokkal csak szórványosan találkozhatunk. A disszertációban megkísértem bemutatni a névalkotásban részt vevő tömorfémák szófaji és egyéb grammatikai jellemzőit, valamint a toldalékmorfémák nyelvi-rendszertani sajátosságait (bővebben l. N. FODOR 2007: 113–29).

4.3. Keletkezéstörténeti elemzés. – Mivel a családnevek a helynevekhez hasonlóan a nyelvi rendszer szerves részét alkotják, alakulásukban, változásukban ugyanazok a törvényszerűségek hatnak, amelyek a közszavakra is jellemzőek. A történeti szemléletű tipológia alapjául tehát a közszavak esetében kidolgozott szóalkotási formákat kell vennünk. A szóalkotás történhet egyrészt a meglévő nyelvi elemek jelentésének ártértekélődésével, azaz 1. jelentéstani szóalkotással, másrészt szóképzéssel, azaz 2. morfológiai szóalkotással, valamint 3. szintaktikai szerkesztési szabályok segítségével.

A legfontosabb eredmény e téren a családnévek szerkezeti változással történő alakulásmódjának kiemelése, illetőleg az egy- és kétrészes nevek elkülönítési szabályainak bemutatása volt.

5. Északkelet-Magyarország kései ómagyar kori hangtani arculata. – A disszertáció második kiemelt témája a kései ómagyar kori személynevek nyelvjárás-történeti elemzése. Több hangtani jelenség változása is nyomon követhető a családnévek segítségével, ilyen például a labiális-illabialis viszony, a zárt *i*-zés, a nyitódó diftongusok realizációja és a palatális *ly* kialakulása. Megállapítottam, hogy a vizsgált területen szórványos *ö*-zés mellett főként az illabialitás volt jellemző, amely sajátosság napjainkig megmaradt. Névadatok segítségével kimutattam a zárt *i*-zés 15. századi jelenlétét, és sikerült megerősíteni azt a korábbi szakirodalmi véleményt, hogy az északkeleti *e*₂ nyitódó kettőshangzó

(*ie*) előzménye az *i*-zés volt. Emellett újabb adatok kerültek elő a diftongus korai előfordulására a vizsgált területen. A nyelvjárás-történeti eredmények alapján megkíséreltem az északkeleti nyelvjárási régió egyes korszakait elkülöníteni.

6. Északkelet-Magyarország keresztnévei a kései ómagyar korban. – Az általam vizsgált időszak a keresztnévhasználat szempontjából rendkívül hiányos adatolású. Kévszám az olyan feldolgozás, amely egy adott terület keresztnévadási szokásait tárja fel. A női nevek terén pedig kimondhatjuk, hogy semmilyen ismerettel nem rendelkezünk a kései ómagyar kor 125 évéről. Anyagunk ezen az állapoton próbál javítani 8177 férfi és 83 női név elemzésével. Az eredmények 5 negyed évszázados korszakra bontva jelennek meg, így a tendenciák megfigyelésére is lehetőségünk nyílik.

7. Korai családneveink történeti tanulságai. – 1. A családnevek egyik gyakori típusának, a helynévi eredetűeknek a segítségével bizonyos korszakokban viszonylag pontosan meg lehet állapítani, hogy az adott területre jellemző jobbágyimmigráció milyen irányból érkezett és mely területeket érintett. Disszertáciomban a területünket érintő jobbágyvándorlás irányát próbáltam meghatározni a családnevek alapján. Az eredmény tükrében nyugat–kelet és délnyugat–északkelet irányú migrációra találtam bizonytalan utalásokat. 2. A nevek etimológiai vizsgálatával több-kevesebb biztonsággal megállapítható, hogy az adott név milyen etnikumú lakosság névadását tükrözi. Disszertáciomban a rendelkezésemre álló anyag segítségével Északkelet-Magyarország középkori etnikai viszonyainak feltérképezéséhez és a korabeli nyelvhatár egy részének megrajzolásához kívántam némi adalékkal szolgálni. A nagymihályi uradalom falvainak személynevei alapján megállapítottam, hogy jóval nagyobb volt a szláv nevek aránya a magyarhoz képest; ez a terület tehát már a 15. század közepén is a nyelvhatáron kívül helyezkedett el. 3. A családnevek egyik nagy csoportja, a foglalkozásnevek, joggal keltette fel a történetkutatók figyelmét, mivel a családnevek kialakulásának idejére, a 14–15. századra nézve képet adnak a város, mezőváros, falu gazdasági tevékenységéről és e tevékenység differenciálódásáról. A 15. századra nézve a kézműipar kibontakozásának feltárásához bizonyos korlátokkal felhasználhatjuk a családneveket, mert a névviselők ez időben feltehetőleg még valóban e mesterséget folytatták, az öröklődéssel is csupán egy-két generáció távolába kerülünk a valóságtól. 4. A történeti demográfia módszereinek felhasználásával az összeírásokban szereplő családfők számából következtetni lehet az adott település lakosságára. Az összeírások általában csupán a teljes jobbágyokat írták össze, a település más jogállású lakóiról nem mindig értesülünk, ezért az így kapott adatok óvatosságra intenek. Anyagunkban azonban találunk olyan forrásokat is, amelyek a zsellérek nevét is megőrizték, így számításunk pontosabbá válik.

8. Disszertációm az eddigi eredményekre építve, de új megközelítésben vizsgálja a magyar családneveket, figyelembe véve az újabb nyelvészeti irányzatok (pl. a kognitív nyelvészet) eredményeit is. Munkámban a természetes módon keletkező családnevek kialakulásának különböző aspektusait ismertettem a legújabb kutatási eredmények tükrében. Emellett kidolgoztam egy olyan rendszerezési modellt, amely a családnevek, illetve a hasonló módon keletkező korábbi és mai ragadványnevek, valamint az Árpád-kori magyar közszói eredetű nevek nyelvi leírására, e személynévcsoportok keletkezési típusainak bemutatására egyaránt alkalmas lehet.

E munka egyfajta kísérlet kívánt lenni a kései ómagyar személynévi szórványok megszólaltatására, arra, hogy a nevek milyen vizsgálati lehetőségeket rejtenek magukban, mit árulnak el a kor nyelvi és tágabb (társadalmi, művelődéstörténeti stb.) vonatkozásairól.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–24, 244–56.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2007. A természetes családnevek lexikális-morfológiai vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 113–29.
- N. FODOR JÁNOS 2008. A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségéről. *Magyar Nyelv* 104: 286–306.
- N. FODOR JÁNOS 2009. Északkelet-magyarországi személynévek a kései ómagyar korból. *Magyar Nyelv* 105: 244–54.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ
UNGARNDISCHE PERSONENNAMEN IM
PLATTENSEEOBERLAND. EINE ANTHROPONOMASTISCHE
LANGZEITSTUDIE IN DEUTSCHBARNAG UND WERSTUHL
[Német személynévek a Balaton-felvidéken. Történeti személynévkutatás
a barnagi és vöröstói németek körében]
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztika
Budapest, 2007. 252 lap
Témavezető: Manherz Károly
Opponensek: Albrecht Greule, Wild Katalin
Védés: 2008. április 23.

1. A tulajdonnevek nemcsak a közösségen belüli élet nélkülözhetetlen részei, hanem bizonyos értékítéleteket hordozó és egyben az identitást, illetve annak változásait jelző jelenségek is. Mindez főképp érvényes azokra a közösségekre, amelyek (etnikai, nyelvi, vallási stb.) kisebbségben élnek. A kisebbségi helyzet pedig minden esetben a nyelvi érintkezések lehetőségét foglalja magában: a nyelvi rendszerek kölcsönös egymásra hatása a tulajdonneveket is érinti. Jelen doktori értekezés azt tűzte ki célul, hogy bemutassa egy kisebbségi nyelvközösség névadási és névhasználati stratégiáit, valamint annak történeti változásait.

A kiválasztott Balaton-felvidéki terület a török idők után kialakult német nyelvszigetek közé tartozik. A két kijelölt kutatópont története sok szállal kötődik egymáshoz, de fennáll közöttük egy jelentős különbség: Vöröstónak (Werstuh) az 1720-as években történt betelepítés óta egynyelvű német közössége volt, míg a szomszédos Barnagon (korábban Németbarnag/Deutschbarnag) a német telepesek kezdettől fogva egy más nyelvű-nemzetiségű (magyar) és más felekezetű (református) közösség közvetlen szomszédságában éltek.

A kutatás elsőrangú célja annak feltárása, hogy egyrészt mennyiben befolyásolta a nyelvsziget helyzetet a két közösség személynévrendszerének alakulását, másrészt hogy milyen hatással volt arra a többségi környezet. A dolgozat a névtudományt hangsúlyozottan interdiszciplináris területnek tekinti, vagyis a névtani elemzés, értelmezés közben más tudományterületek, pl. a földrajz, a néprajz, a történettudomány, a szociológia, illetve a statisztika eredményeire is támaszkodik.

A kutatás alapjául egy heterogén korpusz szolgál, amely írott és szóbeli forrásokból, illetve közlésekből alakult ki. Mivel – különösen a névadás tekintetében – az egyház keresztelési anyakönyveinek bejegyzései szolgáltatják a legtöbb adatot, ezek teljes körű lejegyzésére és fõlhasználására törekedtem, ezek mellett azonban szerepelnek a korpuszban más írott forrásokból nyert adatok (Historia Domus, állami anyakönyvek, sírfeliratok, házak oromfalainak és más, festett vagy hímzett tárgyakra nevet tartalmazó feliratai) is. Összesen közel 8 000 névviselő adatait tartalmazza a korpusz. Az 1726–1996 közötti idõszakból származó adatok elemzése mind a diakrón, mind a szinkrón vizsgálatokat lehetővé tette.

A dolgozat fõlhasználja azokat az információkat is, amelyek a két kutatópontra készült interjúkból származnak: a keresztelésre (mint a névadás hivatalos aktusára), a névadási attitűdökre, a névalakok kiejtésére és az inkább a szóbeli nyelvhasználatra jellemző névtípusokra (becé- és ragadványnevek) vonatkozóan ezek a legfontosabb források.

2. A disszertáció első része a terminológiai kérdések tisztázása mellett a két német kutatópont kialakulását, történetét, nyelvi helyzetét foglalja össze, ezt követi a különböző források és a korpusz mennyiségi és minõségi ismertetése, valamint a keresztelési szokások leírása.

A leghosszabb fejezet a keresztnévanyagot és annak elemzését mutatja be. A nyelvi és kulturális kapcsolatok hatása a legvilágosabban és a legsokrétûbben a keresztnévek választásában érhetõ tetten, hiszen a névválasztók egyéni döntéseinek itt jut a legnagyobb szerep. A többségi nyelvi-kulturális környezethez való gyors alkalmazkodást bizonyítja pl. a betelepüléskor még gyakori kettõs keresztnévek késõbbi kerülése.

A keresztelési anyakönyvek alapján a névadás indítékainak nagy része kikövetkeztethetõ. A német telepesek legfontosabb névadási motivációja majd két évszázadon keresztül a keresztszülõk nevének átörökítése volt, erõsen csökkent azonban az idõk folyamán a szentek, vértanúk emléknapjának meghatározó szerepe a keresztnévválasztásban. Ezzel szemben folyamatosan emelkedett a szülõk utáni névöröklés aránya: a 20. századra a legfontosabb motivációvá vált. Az uralkodó-, illetve a földbirtokos család tagjainak keresztnévei alig hatottak õsztõnzõleg a németbarnagi és vöröstói németek névadására, mindössze néhány 18-19. századi névadás esetében feltételezhetõ a magasabb társadalmi rétegek névválasztásához való alkalmazkodás. A 20. századi politikai

mozgalmak semmilyen nyomot nem hagytak a kutatópontok konzervatív keresztnév-anyagán.

Nemcsak a magyarországi, hanem az Európa-szerte kialakult 20. századi tendenciának megfelelően a Balaton-felvidéki németek körében is folyamatosan nőtt a „szabadon” (tehát közösségi kötöttségektől mentesen) választott nevek aránya, bár ez az emelkedés csak a 20. század közepe táján vezetett a névválasztási szokások drasztikus átrendeződéséhez. Ez a változás a legbiztosabb jele annak a reakciónak, amelyet (a magyarországi német nyelvszigeteket különösen érzékenyen érintő) átható társadalmi, gazdasági és politikai változások váltottak ki. A hagyományoktól elforduló „szabad” névadásban a német közösségek a többségi (magyar) nyelvközösség aktuális névdivatja alapján tájékoztak.

Az a névadási szokásokat évszázadokon át meghatározó automatizmus, amely a keresztstülők és később a szülők nevének igen gyakori átörökítésében érhető tetten, egy olyan zárt keresztnévanyag kialakulásához vezetett, amelynek egyes nevei rendkívül nagy terheltséget értek el. A két német faluközösségben használt névanyag a 20. század közepéig a férfinevek esetében jóval gazdagabb volt, mint a női. A használatban lévő férfi- és női nevek nagy része bibliai (főként újtestamentumi) és martirológiumi név volt. A betelepedést követő első korszakokban még számos germán etimonú név is használatos volt, ezek köre azonban folyamatosan szűkült; a legtovább azok maradtak közülük használatban, amelyek a közösség tagjai körében családnévként is ismertek voltak.

A német telepesek névtani akkulturációjáról árulkodik a régi magyar személynevek fölvétele, illetve a magyar szentek neveinek használata. Ezek közül néhány (*Stefan ~ István, Ladislaus ~ László és Emmerich ~ Imre*) már a 18. században megjelent a németek névanyagában. Megjegyzendő, hogy ezen nevek használatában a barnagi közösség általában megelőzte a vöröstit. (Természetesen a magyar etimonú nevek esetében is döntő szerepet játszott az egyház támogatása.)

A számos ikergyermek névadásában a névadók láthatóan arra törekedtek, hogy az ikerpárok tagjainak hasonló terheltségű neveket válasszanak.

Szocioonomasztikai vizsgálatokra az alapvetően paraszti közösségben csak a tanítók vékony „rétege” különíthető el. A kevés számú tanító azonban névadási szokásaiban inkább igazodott a faluközösséghez, mintsem innovációt hozott volna annak hagyományörző névanyagába. A csekély számú új keresztnév, amely a tanítók révén vált ismertté, csak kivételes esetben talált követőkre a földművesek között.

A házasságon kívül született gyermekek számára a névadók általában nagyon gyakori neveket választottak, amelyek segíthettek abban, hogy társadalmilag kiszolgáltatott helyzetben lévő viselőik „feltűnés nélkül” integrálódhassanak a közösségbe.

Az írott korpusz kiegészítéseképpen összegyűjtöttem azokat a beceneveket, amelyek a keresztnévek mellett (vagy inkább helyett) a 20. században (és nyilvánvalóan előtte is) mindkét közösségben használatosak voltak. Ezek a névformák is számos kontaktushatást mutatnak: a német becézők mellett magyar beceneveket is használtak, amelyek különbsége kevésbé volt feltűnő, hiszen legtöbbjük a mindkét nyelvben használatos *-i* képzővel vagy rövidítéssel hozták létre (pl. *k^hati*).

A névadási stratégiák és a keresztnévanyag hosszú távú változásait nyomon követve szembetűnik, hogy bizonyos névtani változások leírására alkalmas lehet a magyarországi német dialektológiában is használt elsődleges és másodlagos jegyek elmélete. Ennek értelmében az elsődleges névtani sajátosságokként megjelenő legfeltűnőbb eltérések (pl.

germán etimonú utónevek) gyorsan eltűntek, miközben a másodlagos jegyeket, vagyis a kevésbé szembeötlő sajátosságokat (pl. a magyar nyelvterületen ritkábban használatos egyházi neveket) tovább megőrizte a közösség.

3. A családnévanyag is szoros nyelvi érintkezésről tesz tanúbizonyságot, bár a családnévanyag változásait vizsgálva nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a nevek általában kevésbé függenek a névhasználók egyéni döntéseitől. Mivel az egyházi anyakönyvezés nyelve váltakozva a latin és a magyar volt, és az írásbeliség szinterein a 19. század végétől egyre inkább a magyar nyelv volt az uralkodó, a német családnévanyag lassan a magyar (helyes)írásrendszerhez igazodott. Hogy a családnevek változásaiiban ne az egyes anyakönyvező papok nyelvi és íráskompetenciáját tekintsem mérvadónak, a családnevek asszimilációját az 1895 óta vezetett állami anyakönyvek „hivatalossá” vált, megszilárdult névalakjainak alapján vizsgáltam. A „svábok” családnévanyagának ma is föllelhető változatosságából fény derül arra is, hogy egyes nevek esetében különböző integrációs folyamatok zajlottak le, amelyek ugyanannak az eredeti német névnek több írott változatát eredményezték.

Az állami anyakönyvekben szereplő családneveket vizsgálva kiderült, hogy a kutatópontok német etimonú családnéveinek több mint a fele eredeti alakjában (is) megmaradt, illetve használatos. Számos családnév írott formája elszenvedett azonban valamiféle változást magyarországi létének majd három évszázada alatt. Minden családnévalak a magyarországi németekre jellemző hármas nyelvi helyzet alapján magyarázható: egyrészt a német standard írott formák a magyar írásrendszer hatása alá kerültek, másrészt a nyelvszigetlét következményeként (mintegy a német írásbeliség hatása alól kikerülve) a nevek nyelvjárási alakjai és ejtészváltozatai gyakran megjelentek, majd rögzültek írásban is (*Berger > Perger, Amrein > Omrein*).

A nevek integrációja közben pl. bizonyos német grafémák, illetve grafémakombinációk eltűntek, kicserélődtek (*Mechler > Mekler, Reichardt > Reichart/Reichert, Weiß > Weisz*), vagy kiegészültek a magyarra jellemző írásjegyekkel (*Hamann > Hámán, Lohn > Lóhn*). Az írott alakok változása mögött általában az a jól fölismerhető szándék húzódik meg, hogy a családnevek írott formáinak kiejtése a megváltozott nyelvi környezetben az eredetihez közelítsen.

A családnévanyagnak a magyar környezethez történő igazítása nemcsak a spontán változásokban érhető tetten, hanem a tudatos névváltoztatásokban is. Ezekben az esetekben nem csupán néhány fonémát/grafémát érintett a változás, hanem a név egészét: a német lexémát magyarra cserélték a névviselők. Az új családnevek megalkotásánál a névviselők speciális szempontokat érvényesítettek (pl. az új névalak hangzása, kezdőhangja vagy jelentése), amelyek következtében a keletkezett családnevek „másodlagos”, „magyarosított” jellege gyakran érzékelhető. A névmagyarosítók ritkán eredeti nevük jelentését (*Hauck > Magasi, Weinhardt > Boor*), gyakrabban annak kezdőhangját, illetve -betűjét, vagy egy-egy hang-, illetve betűkapcsolatát (*Amrein > Aradi, Bacher > Barát, Weisz > Várszegi*) igyekeztek megőrizni az új névben. Néhány esetben az új név teljesen elszakadt az eredetitől, vagyis a régi és az új családnév között semmilyen nyelvi kapcsolat nem fedezhető föl (*Haas > Kövesdi, Lohn > Bakonyi*). Jellemző módon több névváltoztatás történt az etnikailag vegyes Barnagon, mint a csak németek által lakott Vöröstón. A 20. századi népszámlálások nemzetiségi adatait is figyelembe véve a kutatópontokon lezajlott névmagyarosítások az asszimiláció kísérőjelenségeként értelmezhetők.

A barnag-vöröstói német családnévanyag névföldrajzi vizsgálata, összevetése az összefüggő német nyelvterület névföldrajzi adataival (DFA: Deutscher Familiennamenatlas) igazolta a német telepések származásával kapcsolatos feltevéseket: a kutatópontok leggyakoribb családnévei (egy kivételével) ma is jellemzően a dél- és középnémet területeken fordulnak elő.

A gyakori családnévek (nemcsak szóbeli) megkülönböztetését szolgáló ragadványnevek körében ugyanaz a nyelvi kettősség található meg, mint a becenevek esetében: a német, majd később mind gyakoribb magyar etimológiájú ragadványneveket azonos minták alapján hozták létre a közösségek.

A névformák sorrendje különbözőképpen realizálódott a szóbeli és az írásbeli nyelvhasználatban: szóban gyakran fordult elő az archaikusnak számító nyelvjárási névsorrend (a keresztnév előtt álló családnévvel), míg a régebbi írott forrásokban a standard (írott nyelvi) német/latin szórend érvényesült (a családnévet megelőző keresztnévvel). A nyelvváltás következtében mára a „magyaros” sorrend vált általánossá.

4. A barnagi és vöröstói németek névadását és névhasználatát tehát évszázadokon keresztül két tényező határozta meg: egyrészt a (folyamatosan csökkenő) szigetszerű öntörvényűség, másrészt a többségi (magyar) nyelvhez és kultúrához fűződő kapcsolatok állandóan növekvő jelenléte. Mindazonáltal a házassági, rokoni és gazdasági kapcsolatok a két faluközösséget olyan szorosan kötötték össze, hogy azok az interkulturális hatásokra együttesen reagáltak, bár a több érintkezési felülettel rendelkező barnagi közösség vezető szerepe világosan kirajzolódik.

Az elvégzett kutatás az elkövetkezőkben – az eddig megjelent személynévtani munkákkal együtt – a magyarországi német nevek névföldrajzi feltárásának alapjául szolgálhat. Az itt bemutatott módon leírható lenne a „sváb” nyelvszigetek keresztnévanyaga, másrészt a DFA által használt kutatási módszerek segítségével a magyarországi német családnévek atlasza is elkészíthető lenne, különös tekintettel azokra a német családnévekre, amelyek csak itt, Magyarországon, tehát az összefüggő német nyelvterületen kívül maradtak fenn.

PhD thesis on Onomastics defended in 2008

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: BAUKO, JÁNOS: Surveying nicknames in bilingual environment (Systems of nicknames in four Hungarian settlements of Slovakia); N. FODOR, JÁNOS: Complex linguistic analysis of personal names of Northeast Hungary (1401–1526) (ELTE, Budapest, Hungarian Linguistics); SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: German personal names in the Balaton Uplands. Research of historical personal names among the Germans of the settlements of Barnag and Vöröstó (ELTE, Budapest, German Linguistics).

KÖNYVSZEMLE

NÉV ÉS VALÓSÁG A VI. MAGYAR NÉVTUDOMÁNYI KONFERENCIA ELŐADÁSAI BALATONSZÁRSZÓ, 2007. JÚNIUS 22–24.

Szerkesztette: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ

A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének
Kiadványai 1. Budapest, 2008. 679 lap

Az onomasztika töretlen népszerűségét mi sem mutatja jobban, mint az egymást követő konferenciákon részt vevő előadók számának növekedése. Már az V. konferencia előadásainak megjelentetett anyaga is oly terjedelmes volt, hogy csak két kötetbe fért bele. A VI. konferencia anyagának kötete is impozáns, igen szép kiállítású, ízléses kötet. A kötet tanulmányai mind lektorálva voltak, ez a tény és a szerkesztők gondossága a biztosítéka annak, hogy érdemes is kézbe venni.

A kötet 4 plenáris előadást és 82 szekcióelőadást tartalmaz a köszöntőkön és a zárszón kívül. A recenzens nehéz helyzetben van, hiszen csupán az előadáscímek felsorolása három oldal a tartalomjegyzékben: ha mindet érdemben akarná ismertetni, a Névtani Értesítő szerkesztője a recenziót talán be se tenné a folyóirat ez évi számába. Recenzens helyett inkább kedveskedni kívánok lenni e helyzetben: a plenáris előadások megkívánják, hogy érdemben szóljak róluk, a továbbiakban pedig bevallottan szubjektív módon válogatok, bár igyekszem azért minden csoportból (Helynevek, Személynevek, Írói nevek és egyéb névtani kérdések) kiemelni, választani, hogy jelezzem a kötet sokoldalúságát.

A plenáris előadások sorát HAJDÚ MIHÁLY „A tulajdonnév és közszó határán” című előadása nyitotta meg. Az előadás központi kérdése, hogyan viselkedik a beszélő, amikor a köznév és a tulajdonnév határán mozgó megnevezéseket hall. HAJDÚ a pszichológiából kölcsönzött reflexív (spontán, akarattól független értékelés) és a kognitív (gondolkodással belátott értékelés) kategorizálás eszközeivel veszi górcső alá a bizonytalan státusú megjelöléseket. Először az ún. névhelyettesítőket ítéli meg (ezek a névmások, a megszólítások és a tabuneveket helyettesítő említések), megállapítva, hogy ezek reflexíve nem tulajdonnevek, de kognitíve igen: az alkalmazás jellege (a tulajdonnevesítő szándék) adott helyzetekben egyértelmű identifikációt eredményez, még akkor is, ha a helyesírás szerint ezek nem tartoznak a tulajdonnevek közé. A következő pontban HAJDÚ az *-ék* toldalékos családneveket, illetőleg közszókat tárgyalja (*Szabadosék, a grófék*). Ő ezeket a toldalékos alakokat mindkét esetben mint családmegjelölést számítja, és megállapítja a felfogásbeli és a helyesírásbeli következtetlenséget: reflexíve tulajdonnevek ezek a megjelölések, kognitíve azonban nem. Újabban ugyan az *-ék* toldalékot mint a heterogén csoportok sajátos többesjelét szokás tekinteni, ahol mindig van egy személy, aki a csoport reprezentánsa (így pl. *a grófék* esetében a *gróf* a reprezentáns) (vö. BALOGH

JUDIT 2000. A névszóragozás. In: KESZLER BORBÁLA szerk., Magyar grammatika. Bp., 2000: 185–6), de ezen szemléletbeli különbség ellenére HAJDÚ megállapítása jogos marad: a helyesírási következetlenség fennáll. HAJDÚ harmadik csoportja az általa eseménynyeveknek nevezett csoport (pl. *Honfoglalás*). Ezek és a dátumok (mivel egyetlen egy időpontra utalnak) reflexíve is, kognitíve is tulajdonnevek, még akkor is, ha a helyesírás erről nem vesz tudomást. Az előadó végül ajánlja a helyesírás kodifikátorainak, hogy a szemléleti ingadozás miatt nagyobb szabadságot adjanak a tulajdonnevek helyesírásában.

HOFFMANN ISTVÁN „A név mint történeti forrás” című előadása azokat a „kritikus pontokat” veszi sorra, amelyek a nevek történeti forrásként való felhasználását árnyalják. Az első ilyen az előadó szerint, hogy a magyar névkutatás számos kérdésben ma is meghaladott nézeteket kínál csak a történészek számára, pedig a történészek anyagfeltáró művei lehetővé tennék a régi nézetek felülbírálatát. Az olyan helyesbítő, újraértékelő példák, amelyek KISS LAJOS és főként BENKŐ LORÁND műveiben figyelhetők meg, adhatnak új lökést történészek és nyelvészek közös munkálkodásának. HOFFMANN fontosnak tartja a névetimológia megújítását, főként a tipológiai megközelítések és rendszerezések segítségével. Fontosnak tartja továbbá a nevek rekonstrukcióját: ezen azt érti, hogy a név névszociológiai értékét kell feltárni, mert csak e feltárás alapján tehetünk érvényes megállapításokat a név valós használatára mind a krónikák, mind az oklevelek tekintetében egyaránt. E vizsgálatban sajátos kérdés lehet a nevek esetleges lefordításának és a névadó etnikumnak a tisztázása.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR „A tulajdonnév jelentése” című előadása kognitív nyelvészeti megközelítésben próbálja megadni a tulajdonnév jelentésszerkezetét. Ebben a keretben a tapasztalati eredetű fogalmak adják a jelentés alapját, ez alapján történik meg a kategorizáció. A tulajdonnév a főnév speciális előfordulása, „grammatikai, szintaktikai értelemben főnév”, amelynek jelentése magában hordozza az entitás megnevezését is, de ezen túlmenően a tulajdonnév nyelvi egység (egész a beszélő számára). A tulajdonnév egyszerre „típus és megvalósulás” (ez megfelel – úgy gondolom – a J. SOLTÉSZ által konnotatív és denotatív jelentésnek nevezettnek). A kognitív megközelítés szerint a tulajdonnév jelentésszerkezete jelentésmátrix, azaz „kognitív tartományokban számon tartott absztrahált tulajdonságok hálózata”. A név kimondása vagy meghallása megnyit egy fogalmi tartományt, amelyben akár több összetevő is aktiválódhat.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA „A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés” című előadása első részében a Trianon következtében kisebbségi helyzetbe került magyar nyelvűek névhasználatáról szól. E névhasználatot az jellemzi, hogy a többségi nyelvet képviselő államhatalom mind a személynevek, mind a helynevek és intézménynevek körében idegen mintákat írt elő. A határon túli lakosság alkalmi névstratégiái különbözőek lehetnek: többirányú alkalmazkodás a kettős keresztnevek esetében, lefordíthatatlan keresztnevek választása, az intézménynevek esetében az idegen forma magyarra fordítása, földrajzi nevek esetében is az alkalmazkodás az idegen formához. Ennek következtében idegen tulajdonnévformák kezdtek állandósulni, és feledésbe merülnek a hagyományos magyar nevek, illetőleg a variabilitás következtében egyre inkább az idegen forma válik megszokottá. Milyen stratégiákkal élhet a magyarság ebben a helyzetben? A szerző szerint a nyelvi menedzselés a követendő eljárás: mindig az adott problémára való egyértelmű reakció a kívánatos, nem pedig valami felülről jövő megoldás. Kihasználandók a lehetőségek, melyeket az 1990-es évek második felétől alkalmazhatunk: a női nevek magyar

anyakönyvezése, a magyar alapítású intézmények magyar elnevezése, az utcanévadás befolyásolása helyi szinten, felvilágosítás a névválasztás törvényes lehetőségeiről. Nagyon rokonszenves a szerző álláspontja: „[a helynevek esetében] korpusztervezési feladatunk van: az egyazon fogalom, denotátum megnevezésére használt különböző nyelvi formákat értékelnünk kell, meg kell határoznunk, melyiket milyen beszédhelyzetben ajánljuk használni, s főként a »hivatalos« vagy fő változatot kell kiválasztanunk” (49). Csupán egy halk kérdésem van: ki fogja ezt megszívlelni és követni?

A helynevekkel foglalkozó előadások közül először a számomra oly kedves tanyanevekről szóló BEDE ÁDÁM-előadást emelem ki (Újra a tanyanevekről). BEDE Derek-egyház helyneveinek összegyűjtése során szembesült a tanyanevek által felvetett problémával: kezdve azon, hogy gyűjtsük-e egyáltalán ezeket a neveket, hogy mennyiben helynevek ezek, mennyiben tartoznak a történeti névtudomány körébe is, a lokalizáló megjelenésük mellett milyen egyéb személynévi és kultúrtörténeti jelentőségük van e neveknek. Az elmúlt évtizedek nem kedveztek a tanyanevek megmaradásának, de még egy mai gyűjtés is elő tudta hozni az egykori tanyanévanyag közel 50%-át. E gyűjtés alapján a dolgozat megadja a derekegyházi tanyanevek főbb szerkezeti típusait, és érvel amellett, hogy a tanyanevek akkor értékelődnek fel igazán, amikor történetivé válnak, rögzítésük tehát fontos feladat.

GERSTNER KÁROLY tanulmányában (Helynevek magyar–német nyelvi és kulturális környezetben) a magyarországi németiség történetének rövid áttekintése után a helynevek és a dűlőnevek kapcsán elemzi a német telepesek névadási szokásait: a településnevek esetében a teljes átvétel, a módosított átvétel, az esetlegesen megmaradt magyar név teljes vagy részleges németre fordítása, illetőleg az önálló, német névadás megjelenését és okait. Megállapítja, hogy a helységnevek esetében a hagyományozódás jelentősebb, mint a dűlőnevek esetében. A szerző a történeti adatok egymás mellé állításával és finom elemzésével alakítja ki a névadási csoportokat: megkülönbözteti az elsődleges (hagyományozódott magyar) nevek mellé létrejött német változatokat, a hiányzó magyar nevek helyett megjelenő kizárólagos német neveket, a német kiindulású nevek alapján létrejött (gyakran csak a hivatalos névhasználatban létező, ún. térképi) magyar neveket. A népi nevek : kataszteri nevek viszonylatában jellemző sajátásként állapítja meg, hogy ha a térkép német nyelven készült, akkor a német és a magyar nevek között általában egyezés figyelhető meg, viszont ha magyarul, akkor sokkal inkább a különbség jellemző.

A beköltöző németiség tehát találhatott magyar névnyomokat, amelyekhez hozzáilleszthette a maga elnevezéseit, önállóan is alakíthatta a neveket (más nyelvi hatás nélkül), és a később hozzájuk költöző magyarság is adhatott (főként a hivatalos névadásban) neveket. A névadási/névalkalmazási helyzet ezen volta egy mai adatfelvételen csak oknyomozás útján tárul fel (ha egyáltalán feltárul). Mindez lényegesen alátámasztja PÓCZOS RITA tanulmányát (A párhuzamos helynévadás), aki a KNIEZSA ISTVÁN által leírt, majd széleskörűen alkalmazott párhuzamos névadás elméletét vette nagytól alá. Különböző etnikumok által azonos szemlélet alapján egyidejűleg megjelenő névpárok természetesen létrejöhetnek, de e folyamatot bizonyítani alig lehet. PÓCZOS RITA sorra veszi KNIEZSA érveit, és bemutatja, hogy mennyire tarthatatlanok: a valóság a legtöbb esetben megengedi a fordítás lehetőségét. KNIEZSA ezt az elméletet (is) beépíti a különböző névadási módok produktív idejének meghatározása mellett az eltérő etnikumok egymás mellett élésének bizonyítására, továbbá más népek (pl. szlovákok) helységnevei kronológiájának megállapítására; ha tehát kétségbe vonjuk az alapállítást (illetve ha

hangsúlyozzuk a bizonyíthatatlanságát), számos további következtetést le kell vonnunk különböző etnikumok egymás mellett élésének bizonyítására. De az esetleges fordítás ténye – hangsúlyozza a szerző – legalább olyan erős érv az egymás mellett élésre, mint a független (párhuzamos) névadás.

A fordítás lehetősége, továbbá az oklevélírók esetleges fordítási lehetőségei az oklevelek szövegezésében is jelentkezhetnek. Erre nemcsak KNIEZSA utalt (elutasítván), hanem HOFFMANN ISTVÁN is az előadásában, és PÓCZOS RITA is. A fordítás és szövegezés kérdésének elmélyült vizsgálata, továbbá a latin alapszöveg utalásainak számításba vétele jelentkezik SZENTGYÖRGYI RUDOLF lebilincselően izgalmas helynévnyomozásában (A Tihanyi alapítólevél latin szövege és helyneveink lokalizálása). Az *ecli*-től a *lopdi* tőig terjedő területet SZENTGYÖRGYI – azzal az érveléssel, hogy a veszprémi püspökség birtoka nem lehetett a pécsi püspökség területén – az eddigi feltételezésektől eltérően Somogy megyében keresi. A szerző a latin szövegben megadott „nagy út” kijelölése után a mai helynévgyűjtemény mikrotoponimái segítségével (a *Bogát* helynevek, a *Lapodi-tó*, a *nagy út* és a *caput petre* [melyet a szerző *Kő-völgy*-ként azonosít]) meggyőzően bizonyítja a birtoktest somogyi fekvését.

A keresztnévvel foglalkozó írárok közül különleges, mert három területet kapcsol egybe KOROMPAY KLÁRA írása (Középkori kultúra és irodalmi eredetű névadás: a Trisztán-regény nevei a középkori Magyarországon): a történeti személynévvizsgálatot, az irodalomtörténetet és a művelődéstörténetet. A szerző a Trisztán-történet eredetét, a középkori francia és német szövegváltozatok világát (a két fő szövegváltozatot: „udvari változat” és „közváltozat”) mutatja be, majd idézi az Árpád-kori magyar személynévanyagban előforduló, a történet két alakjának (Trisztán és Izolda) neveit tartalmazó adatokat. Összevethetők-e a magyar változatok (*Trisztán* és *Izsals*) a korabeli francia és német szövegváltozatok neveivel, megfigyelhető-e valamelyik szövegváltozat nevének egyértelmű, döntő befolyása? – teszi fel a kérdést a szerző, de kérdésére a válasz nemleges. Az 1234-ből adatolható *Eristuanus*, *Lanceret* és *Yvein* nevek egyetlen családban történő előfordulása azonban a középkori lovagregények irodalmi hatását mutatja, s ebben leginkább a német közvetítés játszhatott szerepet.

Magyar kulturális és politikai hatás egyaránt érvényesülhetett a középkori Moldvában, amelynek egykori városai és falvai a magyar védvonal fontos pontjai voltak a Szeret mentén. STEFUCA VIKTÓRIA kutatási programja (A 14–15. századi moldvai oklevelekben előforduló magyar személy- és méltóságnevek) az ukrán nyelv szótára és moldvai oklevelek segítségével gyűjti össze anyagát, és elemzi ki a magyar neveket és közszókat. Így szándéka szerint a középkori magyar történelem új forrásait tárja fel, dolgozza számítógépre és fordítja le magyarra. Majd elkészíti a névmutatókat azokkal az információkkal, amelyek az anyagot használhatóvá teszik. Kívánjuk, hogy ez a fontos forrás mielőbb elkészüljön.

Lefordítható-e más nyelvre egy tulajdonnév? Ez a kérdés gyakorlati formában vetődik fel akkor, amikor az egyház latin nyelvhasználatát, illetőleg tudományos intézmények ünnepélyes aktusai megkínálják, hogy egy aktív beszélőközösséggel nem, de nyelvi kultúrával rendelkező nyelv (latin) célnyelv legyen, amire neveket kell „fordítani” vagy adaptálni. „Fordítás vagy adaptáció?” a címe RIHMER ZOLTÁN előadásának, melyben e bonyolult kérdés gyakorlati megoldásait mutatja be: a családnév esetén a változatlan beillesztés, míg a keresztnév esetén a megfeleltetés vagy a fordítás lehet a járható út. A szerző tízéves fordítói gyakorlatának eredményét mutatja be, melyben a különböző

eredetű és transzparenciájú alakok latin szövegbe való beillesztésének elveit és eljárás-módjait kialakította. RIHMER ZOLTÁN gyakorlatát nem fordításnak nevezi, hanem kulturális megfeleltetésnek, mely több, mint az egyszerű fordítás, s melyben nagy szerepet kap a latin névrendszerhez való adaptáció.

POSGAY ILDIKÓ a mai magyar keresztnévadásban megjelenő névválasztási tendenciákat mutatja be. Ezek mélyén mind a szakirodalom, mind a mai internetes fórumokon olvasható vélemények szerint is valamely szubjektív mozzanat keresendő, amely alapján az elnevező egyén szépnek vagy csúnyának tart egy nevet. A szerző szerint a mai névadási szokásokban a hagyomány, az idegen nevek átvétele, a felújított régi magyar nevek divatja, az ún. idolnevek gyakorisága és a vallás játszik szerepet. Legyen-e szabályozott a névadás és anyakönyvezés, vagy engedjük szabadjárá az ötleteket – ez a kérdés áll előtérben (a szabadsághoz természetesen hozzátartozik a helyesírási szabadság is; leginkább a kötelező fonetikus leírást ellenzik sokan). E két kérdésben a recenzens (ha megkérdeznék) a feltétlen szabad választás (ha úgy tetszik, szabad névalkotás) és a helyesírási preskripció eltörlése mellett szavazna.

Az írói névadás köréből a (bevallottan szubjektív) válogatás BÜKY LÁSZLÓ írását (Személynevek felbontása és felépítése a költői nyelvben) emeli ki. A szerző a költői nyelvben előforduló nevek metaforizációját, ennek különféle változatait elemzi. Az első csoportba azok az esetek tartoznak, amikor a költő metaforát hoz létre a tulajdonnévvel. Ez a leggyakoribb eljárás, melyben a költők gyakran játszanak a tulajdonnévben meglevő komikum előhívásával is. Arany János „Vörös Rébék” című versében a tulajdonnév egyszerre jelenti a személyt és a varjút, akivé a személy lett. De a vers szövegében a kettő együtt szerepel, ezért BÜKY LÁSZLÓ az ilyen eseteket elválasztja az előbbitől, s arról ír, hogy ez utóbbiban a tulajdonnév maga válik metaforává. A harmadik eljárás, a név metaforává bontására Füst Milán költészetéből (Copperfield Dávidhoz!) hoz példákat: a felbontott és közszóként értelmezett név (*Copperfield* ’rézföldek’) a „gyarapodás” „barackszín, sárga fém”, majd az aranyakat gurító királynak a költő személyes életével összefüggő jelentősége tovább viszi a metaforát a lehetséges világ és a valóság közötti lebegés határáig. A név mint nyelvi (tulajdonságokat összegző) sűrítőművel jelenik meg Weöres Sándor „Varázs-virágok” című versében: az egyes virágok nevének (*Máriagyolcs, Kacsakakóró, Nenézsrám, Rejtementem, Bánomvirág, Gyászika, Égífűrt*) kibontása csupán a költő lehetséges világában adható egyféle kibontás, amelyek értelmezésében a mai olvasó képzetársításai is érvényesülhetnek.

Az intézménynevek köréből VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA tanulmánya (Győr-Moson-Sopron megye általános iskoláinak névvizsgálata) emelendő ki. A szerző a megye összes általános iskolájából azokat vizsgálta meg, amelyek egyedítő névvel rendelkeznek (kimaradtak tehát az *önkormányzati, körzeti* megjelölések). Ezek száma 101, a megye iskoláinak 54%-a. VARGA JÓZSEFNÉ külön vizsgálja a névadás indítékát városokban és falun, és jellemző különbségeket talál: míg a városokban inkább jellemző az országosan ismert személyek szerepeltetése a megnevezésekben, addig a falvakban lényegesen erőteljesebb az adott helység (kulturális)történetéhez fűződő személyek, helyi nevezetességek megjelenése. Amint írja, „a kiválasztott névadónak üzenete van, a közösségek keresik a múlt értékeit, a gyökereket, a kapaszkodókat és ezt a névválasztással is kifejezik”. A névválasztás „a nemes hagyományok őrzését, a példa megmutatását, az érték tiszteltetését, a lakóhelyhez, a szülőföldhöz kötődés erősítését, egy kistélepülés megtartóerejének növelését” jelenti (624). Jelentéstanilag az elnevezések leginkább tulajdonnévi alapúak

(az elnevezések közel 83%-a ilyen), a többi közszói, illetve helynévre utaló *-i* képzős melléknév. Azt is megtudjuk, hogy a mindennapi életben az iskolákat általában egyszerűbb néven (pl. *Barna Iskola*) nevezik meg. 1990 után e megyében is átalakultak az iskolaelnevezések. Ideológiamentessé váltak, és sokkal inkább a helyi hagyományok irányították a választást, mint a korábbi időkben.

Írásomban a „Név és valóság” kötet alig egy nyolcadáról szóltam. Szubjektív válogatást mutattam be, igyekeztem kedvet csinálni hozzá. Kívánom, hogy minden olvasó, aki csak kézbe veszi, megtalálja a neki legkedvesebb és leghasznosabb olvasmányt.

HEGEDŰS ATTILA

ÖRDÖG FERENC: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK **Czupi Kiadó, Nagykanizsa, 2008. 402 lap**

Igen jó szokás alakult ki az utóbbi időben az évfordulós megemlékező kötetekkel kapcsolatban. Nem a szakmában hasonló érdeklődésű kollégák, barátok, tisztelők írnak ünneplő cikkeket, tanulmányokat, hanem az ünnepelt munkásságából válogatnak, régebben írott, általában nehezen hozzáférhető írásait teszik közzé egy gyűjteményes kötetben. Így történt ez Ördög Ferenc esetében is, akinek 75. születésnapját szép, terjedelmes és tartalmas válogatással köszöntötte szülőföldje, lakóhelye, de elsősorban volt tanítványa, a könyv kiadója.

Ördög Ferencet nem kell bemutatni a mai névtanos nemzedéknek, de a magyar nyelvtudomány széleskörű kutatógárdájának sem. A fiatalabbak és az utánunk következők azonban minden bizonnyal szívesen olvasnak életéről, pályájáról, az emberről is. Ezért hadd álljon itt egy rövid curriculum vitae, vagy inkább tudományos pályakép!

Ördög Ferenc 1933. április 5-én született a Tolna megyei Gyulajon. Még tízéves sem volt, amikor árván maradt, s nagyszülei nevelték, taníttatták. Középiskolai tanulmányait Kaposvárt, majd Dombóváron végezte. Itt magyartanára, Gömör József mellett a kiváló stilisztá és irodalomtörténész, volt Eötvös-kollégista Péczely László volt rá nagy hatással. Péczely nemcsak fölismerte tehetségét, hanem családi körülményeit is ismerte, s többet törődött vele, mint más tanítványával. Könyveket ajánlott és adott neki olvasásra, foglalkozott általános előmenetelével, műveltségével, céljaival, elképzeléseivel is. Az ő közvetítésével ismerkedett meg személyesen Kodály Zoltánnal is, akinek hatására még közelebb került a magyar népdalokhoz, népköltészethez, népnyelvhez. 1952-ben érettségizett, s mivel a magyartanárság vonzotta, a Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója lett. Itt Mészöly Gedeon a korai nyelvemlékek hangulatos elemzésével sok ma is élő magyar nyelvészben keltette föl az érdeklődést a nyelvtörténet iránt. Hozzá hasonlóan meg tudta nyerni a hallgatóságot a dialektológia kutatásának Nyíri Antal, s Ördög Ferenc otthonról is hozott, középiskolában is erősített nép- és tájnyelvi szeretete egyre világosabban mutatta a célt: a népnyelv tanulmányozását. Ezt a szándékot másik oldalról támogatta a Budapestről éppen Szegedre került Rácz Endre névtan iránti szeretete, vagy ahogyan ő sokszor mondta: „szerelme”. Ő vezette rá Ördög Ferencet

a névtan sokoldalúságára, s szemináriumi, majd szakdolgozat íratásával elkötelezetté tette a névtani kutatások iránt.

Ekkor írta meg Ördög Ferenc első dolgozatait szülőfaluja személynév-anyagából. Értéküket, színvonalukat jellemzi, hogy egy részük már akkor vezető nyelvtudományi folyóiratokban jelent meg, s némelyik helyet kapott a bemutatandó könyvben is. Ez a gyűjteményes kötet azonban nem időrendi elrendezésű, hanem tematikus, így az ismertetésben is először a helynévi témájú cikkekkel kell kezdenünk.

Talán már kevesen tudják, hogy az országos helynévgyűjtő mozgalom Zala megyében, az Ördög Ferenc múlhatatlan érdemű tevékenységének, kutató és szervező munkájának eredményeként megjelenő „Zala megye földrajzi nevei” című kötettel indult el, s jutott el európai hírű föltáró és közzevivő eredményekre. Ennek a kötetnek a bevezetőjével indul a könyv „Földrajzi nevek” című fejezete, majd folytatódik a később Ördög Ferentől irányított további kutatások időnkénti helyzetjelentéseivel, az adatokból levont eredmények közzétételével. Különösen értékes közülük újszerű mondanivalójával a „Helynévgyűjteményeink mint az onomato-dialektológia forrásai” című tanulmány, amely nemcsak a névtudománynak és a nyelvjáráskutatásnak az összefüggéseire hívja fel a figyelmet, nemcsak a nevek dialektológiai fölhasználásának lehetőségeit tárja föl, hanem új irányzatot teremt a névtani kutatásokban. A nevekben rejlő forrásértékű adatokra rámutatva bebizonyítja a helynévkutatás sokoldalú hasznát, a még ezután megjelenetetendő helynévtárak szükségességét.

Különösen hasznosak ezen a téren német nyelvű cikkei, amelyek révén a magyar helynévkutatás bekerült az európai tudomány vérkeringésébe: fölfigyeltek rá nemcsak a német, hanem a svéd, a norvég, a finn és a kisebb rokonnyelvek kutatói is. Hihetetlen energiáról, elkötelezettségről és áldozatvállalásról tanúskodnak ezek a tanulmányok. Ezt megerősíthetik a kortársak is, akik együtt lelkesedtek, dolgoztak Magyarország teljes 20. századi helynévállományának megjelentetéséért. Nagy kár, hogy nem fejeződhetett be, s már soha nem fejezhető be ez a munka! (A következő gyűjtések ugyanis már egészen más névanyagot fognak föltárni – ha egyáltalán lesz még valaha becsülete Magyarországon az adatgyűjtő munkának.)

Megjelent még ebben a fejezetben egy egészen más jellegű munka is „Zala megye helységneveinek rendszere” címmel. Ez az önálló füzetként ismert tanulmány iskolát teremtett a magyar helynévkutatásban (nagy kár, hogy ezt a később fél magyarországnyi területre kiterjedő földolgozást is elnyelte a közöny, részvétlenség, pénztelenség örvénye). Pedig ennek a tanulmánynak a mintájára készült el Pest, Borsod, Veszprém, Komárom, Fejér stb. megye településneveinek rendszere. A teljes helységnevényanyag földolgozása után el lehetett volna készíteni azt a szintézist, amely bemutatta volna az egyes névtípusok (törzsnévi, személynévi, patrocíniumi, víznévi stb.) megterhelési arányát, elterjedési területét és még sok minden mást, amit történészek, régészek, néprajzosok épp oly eredményesen használhattak volna, mint a nyelvészek és az onomatológusok.

A könyv második nagy fejezete a „Személynevek” címet viseli. A már említett becenévi témát több tanulmányban is folytatja (A gyulai keresztnevek becéző alakjai; Gazdát cserélt becézőnevek; stb.), de oly összetett, sokoldalú ezen a téren a szerző vizsgálata (és a könyv tematikája), hogy valamennyi cikk egyenkénti bemutatása nélkül igen nehéz minden tárgyaltnévtípusnak az ismertetése.

A személynevek regionális atlaszának kérdésével foglalkozik egy német nyelvű tanulmány. A göcseji és hetési nevek kutatásainak eredményeit térképes szemléltetéssel

ismerteti a munka. A terminológiai kérdéseken keresztül a keresztnévdívatig szinte minden részterületet érintenek a tanulmányok. Tudománytörténeti összefoglalásokat tartalmaz több kiváló cikk is. Módszertani mondanivalójuk következtében emelkedik ki közülük „A személynévvizsgálat új útjai”, amely a személynévelemek rendszerezésének lehetőségét mutatja be szemléletes példák kíséretében.

Több munka foglalkozik általános névtani kérdésekkel, s ide sorolom a terminológiai témákat is (A személynévvizsgálat új útjai; Személynév-kutatásunk helyzete és feladatai; Néhány megjegyzés a névtudomány műszavaihoz; stb.). Valamennyi tanulmány fontos szempontokat ad a kezdő kutatóknak, de új irányokat mutat a névtudomány gyakorlott művelői számára is. A családnevek és a ragadványnevek problematikája is intenzíven foglalkoztatta a szerzőt a cikkek szerint (Helynevekből keletkezett családnevek *-i* képzővel és anélkül; A *Tütösi*, *Tüttös*, *Tütő* családnevekről; Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítői; Ragadványnevek gyászjelentéseken). Az utóbbi különösen érdekes, mert olyan ma élő szokásról tudósít, amelynek megléte is kétséges a nagyvárosi modern gondolkodás számára. „Az asszonynevek megnevezése a népnyelvben” című munka csak részben tartozik a családnévvizsgálat kérdéskörébe: azzal foglalkozik, hogy melyik családnevet használják általában a férjes nők említőneveként. Adatai természetesen dunántúliak, s ez arra utal, hogy különbséget kell tennünk a nyelvjárási, névhasználati sajátságok között a nyelvterület különböző területein. Ennek az elvnek részletesebb kifejtését találjuk meg a kötet „Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról” című tanulmányában.

A következő fejezet címe „Névtudomány és művelődéstörténet”. Ebben tematikailag nehezen összekapcsolható tanulmányok találhatók. Az egyik a patrocíniumi nevekről szól, a másik az anyakönyvezés történetének első korszakát taglalja, a harmadik a harangok neveit mutatja be. Mindezek nagymértékben segítik az egyháztörténeti érdeklődésű kutatásokat. A fejezet többi tanulmánya (A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai; Eltűnt patikaneveink nyomában) az ipartörténet hasznos dokumentumaira épül. Jóllehet ezek is kapcsolódnak részben a népi vallási kutatásokhoz, mondanivalói jelentősebbek az ipartörténet, még inkább az intézménynevek történetének változásai iránt érdeklődők számára.

A továbbiakban a fejezetek szerkezete eltér a korábbi, tematikus elvtől, ezért az ismertetés innentől egyenként mutatja be a cikkeket.

„A ragadványnévadás nyelvi eszközeiről” című munka az *-ék* képzőről és a *-k* többesjelről szól elsősorban, de a névelemek sorrendjére is ad hasznos és számszerű adatokat. Több fejezetben találkozunk olyan munkákkal, amelyek a 18. század nagy Zala megyei összeírásának adataira épülnek (pl.: A készülő XVIII. századi zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról).

Ördög Ferenc pedagógiai munkássága közismert Nagykanizsán. Ennek eredményeként középiskolai tanulók tucatjai kezdtek foglalkozni a névtannal, s értékes gyűjteményeket jelentettek meg a névtudomány és a nyelvjáráskutatás különböző területeiről. Itt azonban elsősorban a felsőoktatásban végzett munka módszereiről, eredményeiről, a hallgatók szakdolgozatainak segítéséről, irányításáról olvashatunk. Ezt foglalja össze a német nyelvű „Der Eigenname im Unterricht”.

Ésszerű volt külön fejezetbe foglalni a nyelvjáráskutatással foglalkozó két tanulmányt, jóllehet itt lett volna a tulajdonnevek dialektológiai sajátságaival foglalkozó munkáknak is. Természetesen a Dunántúl nyelvjárásaival foglalkoznak a cikkek.

A tanulmányok utolsó ciklusa tudománytörténeti témájú munkákat foglal egybe. Arra utal, hogy Ördög Ferenc a nagy elődöket tisztelte, nemcsak tanult tőlük, de emléküket megőrizte, igyekezett másokkal is megismertetni munkásságukat. Kik voltak azok, akik a példaképek közül megörökítést nyertek egy-egy visszaemlékezésben? Valamennyien Zala megyeiek. Elsőként a nagy példakép: Pais Dezső. Azután a régi tudós: Pländer Ferenc, és végül a barát, munkatárs: Markó Imre Lehel. Ördög Ferenc mindhármukról a tisztelet hangján és az elismerés szavaival ír. Érezzük, megértjük, hogy a múlt ismerete és tisztelete nélkül nincs értékes jelenkori kutatás, és nincs eredményes tudomány a jövőben sem.

A kötetet Ördög Ferenc nyelvtudományi publikációinak bibliográfiája és a kötet tárgy-, szó- és névmutatója zárja le.

Összegezve a könyv értékeit egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az nem csupán a ma már nehezen hozzáférhető tanulmányoknak az összegyűjtésével és egy kötetben való megjelentetésével, hanem egy személy tudományos életútjának bemutatásával is fontos célt szolgált. Tudom, hogy az önálló kötetek sokkal jelentősebbek a kisebb cikkekénél, tanulmányoknál, de azokat az érdeklődők, a magyar névtannal foglalkozók ismerik; és ismerni fogják a következő nemzedékek is, mert megkerülhetetlenek egy-egy téma föltárásakor, alapos kutatásakor. Melléjük kell azonban állítani a szétszórtnak megjelent, de éppoly jelentős munkákat is, hiszen csak így lehet áttekinthető képet kapni a tudósról és kutatott tudományterületéről. Szerencsés, hasznos, fontos tehát a könyv megjelentetése; ott kell lennie minden magyar tulajdonnév-kutató könyvtárában.

HAJDÚ MIHÁLY

TÓTH VALÉRIA: TELEPÜLÉSNEVEK VÁLTOZÁSTIPOLÓGIÁJA

A Magyar Névtan Kiadványai 14.

Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék,

Debrecen, 2008. 285 lap

1. TÓTH VALÉRIA legújabb könyvében, amely a szerző habilitációs értekezése alapján készült, elméleti igénnyel, a tipológiai rendszerezés szándékával közelíti meg a településnevek életének sajátos, változási fázisát. A településnevek változástipológiájának kidolgozásával TÓTH VALÉRIA egyrészt a KNIEZSA ISTVÁN által megalapozott klasszikus történeti helynév-tipológia kronológiai megállapításainak pontosításához kíván segítséget nyújtani annak új aspektussal való kiegészítése nyomán; másrészt a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott, s főként a toponimák szerkezetének tárgyalására, illetve azok keletkezéstörténetének vizsgálatára fókuszáló helynévelemzési modell (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) továbbgondolását szándékozik megvalósítani. Az utóbbi munkához különösen erős szálakkal kapcsolódik a kötetben vázolt változástipológiai rendszerezés: TÓTH VALÉRIA a HOFFMANN ISTVÁN által létrehozott, strukturális szemléletű elméleti keret logikáját és fogalomkészletét használja fel a településnevek változásainak rendszerező bemutatása során. Határozott szemléletbeli rokonságot vélhetünk felfedezni BENKŐ LORÁND nyelvtörténeti tendenciákat általánosságban bemutató teoretikus munkájával is

(A történeti nyelvtudomány alapjai. Budapest, 1988): az általános nyelvtörténeti változások és a településnevek változásai kapcsán felvethető azonos szempontok (a változási lehetőségeknek és megvalósulásoknak az összefüggései; a változásérzékenység fogalma; a változások szabályos, tendenciaszerű és szabálytalan, egyedi megnyilvánulásainak köre; a változásokat indukáló belső, nyelvrendszerbeli és külső, a nyelven kívüli valósággal összefüggő indítékok összefonódásának problematikája; a szinkrón variációk szerepe a diakrón változásokban; a változások nyelvföldrajzi kötöttségeinek kérdése; stb.) a tulajdonnevek általános nyelvtörténeti vizsgálódásokban való felhasználásának szükségességét igazolják.

2. A kötet lényegében két nagyobb tartalmi egységből épül fel: a bevezetés és az első négy fejezet a településnévi változástípusok definiálását, a névváltozások rendszerének elméleti alapról történő bemutatását nyújtja, míg az ötödik fejezet hét esettanulmányon keresztül vizsgálja a településnevek módosulásainak a valóságban az elméleti rendszerezés által sugallt egyenes változási irányvonalaknál nem egyszer jóval bonyolultabb, szövevényes természetű megvalósulásait.

A „Bevezetés”-ben (7–14) TÓTH VALÉRIA a településnevek módosulásait egy-egy névtípus, nyelvi jelenség vonatkozásában vizsgáló, egyes névrendszerek elemzése kapcsán érintő, illetve bizonyos változástípusok jellemzésén keresztül bemutató legfontosabb szakirodalmi előzményeket ismerteti. A szakaszból egyértelműen kiderül, hogy a szerzőre MEZŐ ANDRÁSnak a helynévi típusváltások rendszerbe foglalásának időszerszerűségéről és HOFFMANN ISTVÁNNak a névalkotási és névváltozási szabályok elkülönítésének szükségességéről vallott nézetei hatottak leginkább termékenyítőleg. A kérdéssel kapcsolatos általános szakirodalmi művek szerzői, mint TÓTH VALÉRIA utal rá, eltérő véleményen vannak magának a *névváltozás* fogalmának az értelmezésekor éppúgy, mint a névváltozások okainak meghatározásakor.

„A településnevek változásának tipológiája” című első fejezet (15–25) az elméleti alapok megfogalmazását tartalmazza. TÓTH VALÉRIA itt nyújtott definíciója szerint a településnevek változásait a névalakok lexikális-morfológiai (és ennek következtében estlegesen funkcionális-szemantikai) szerkezetének, illetve a helységnevek denotatív jelentésének külön-külön vagy együttesen jelentkező módosulásaiban érhetjük tetten. Fontos kitétel, hogy csak a már meglévő településnevek név voltával összefüggő szerkezeti változásai képezik a vizsgálat tárgyát, így az új helységnevek alkotásának (mint keletkezéstörténeti folyamatnak), valamint a hangváltozásoknak (mint általános nyelvtörténeti folyamatnak) a jellemzése az elemzés körén kívül kell, hogy rekedjen.

A szerző a természetes névadás korszakának, az ómagyar kortól a 18. század második feléig terjedő időszaknak a településnévi változásait nyomon követve, ezen elvek alapján alkotta meg tipológiáját, amelyet előbb vázlatos formában, majd az egyes változástípusokat definiálva mutat be a fejezetben. Megjegyezhetjük, hogy a szerzőnek a témába vágó előtanulmányaiban kifejtett rendszerezései (l. *The Changes of the Hungarian Settlement Names*. In: *Onomastica Uralica* 3. Debrecen–Helsinki, 2005: 135–53; illetve: *Változásmodellek a településnevek körében*. *Névtani Értesítő* 27: 125–36) leginkább a névkeletkezés változási folyamatként való számontartásában, a jelentésváltozások és az alaki változások egyes altípusainak azonosításában, a komplex változási folyamatok státuszának megítélésében, kisebb részben pedig a terminushasználat terén mutatnak eltéréseket egymáshoz és az itt bemutatott tipológiához képest. Ez jól tükrözi, miként

kristályosodott ki a változástípusok osztályozásának a könyvben kifejtett rendszere. A változási lehetőségek és realizációk többirányúságának, a településnevek nagyon is erős változásérzékenységének érzékeltetésére a szerző a *Boldogasszony* védőszentnévből keletkezett helységnevek változásait tekinti át a szakasz végén.

A „Komplex változások” címet viselő második fejezet (27–45) három olyan változási folyamatot ismertet részletesen, amelyek esetében a név denotatív jelentése, valamint szemantikai és alaki szerkezete együttesen, egyszerre változik. A néveltűnés kapcsán a szerző a helységnév nyelv- és településtörténeti hasznosíthatóságát biztosító névrekonstrukció jelentőségére, eredményeire hívja fel a figyelmet; a név differenciálódás jelenségét illetően a falvak osztódását kísérő differenciáló jelzős névformák kialakulásának jellemzőit veszi számba, a folyamat megjelölésére a *névosztódás* terminust javasolva; a természetes névadás időszakában viszonylag ritka névintegrálódás tekintetében pedig főként az egymás mellé kerülő településnevek sorrendiségét megszabó faktorok azonosítását, valamint az így létrejött névformák névszociológiai helyzetének értékelését tartja feladatának.

„Jelentésváltozások” címen a harmadik fejezet (47–53) a denotatív jelentésükben változást mutató településnevek módosulásainak típusait mutatja be. A jelentésváltozások megváltoztatják az érintett településneveknek a helynevek hierarchiájában elfoglalt helyzetét: a jelentésbővülés magasabb szintű, a jelentésátértékelődés és a jelentésszűkülés pedig jellemzően alacsonyabb státuszú jelentés kialakulását eredményezi.

A negyedik, „Alaki változások” című fejezet (55–179) azokat a településnévi változásokat gyűjti össze, amelyek esetében a denotatív jelentés állandósága mellett a név alaki szerkezete módosul. Az alaki szerkezet változása érintheti a településnév egészét vagy annak egy részét. A névtest teljes átalakulását eredményező névcseréhez településnévi szinonimák használatán keresztül vezet az út, ennek kapcsán TÓTH VALÉRIA az azonos denotatív jelentéssel bíró, ám alaki szempontból (ennek következtében a hordozott szemantikai tartalommal is) eltérő, azonos közlési rendszeren belül használt névformák egyidejű létezésének állapotában határozza meg a valódi helységnévi szinonimitás jelenségét.

A névtest rendszerszerű, szabályokba foglalható, s általában a helynévrendszer sajátosságai által befolyásolt részleges átalakulása érintheti a szintaktikai, illetve a morfológiai szerkezetet. A név szintaktikai szerkezetének változása, azaz a szemantikai és a lexikális-morfológiai szerkezet együttes módosulása megtörténhet jelzői szerepű előtaggal, illetve földrajzi köznévi utótaggal történő kiegészülés, valamint e névrészeket érintő ellipszis, továbbá névrészek és névelemek egymás közti cserélődése során. A jelzői szerepű előtaggal való kiegészülés a homonim településnevek megkülönböztető jelzőkkel való egyénítésének jelenségét takarja. A gyakran ’település’ jelentésű, s egyfajta településnév-alkotó formáns funkcióval rendelkező földrajzi köznévi utótaggal való kiegészülés nyelvi jellemzőit, mint a szerző kimutatja, erősen befolyásolják a már meglévő településnevek nyelvi sajátosságai. A kétrészes településnevek előtagjának vagy utótagjának elmaradását eredményező, nem túl gyakori ellipszis kapcsán TÓTH VALÉRIA többször is figyelmeztet annak lehetőségére, hogy a településnevek rendszertani viselkedésének jellegzetességei alapján, valamint az oklevélbeli adatoltság véletlenszerűsége okán több, ellipszisre gyanús jelenség esetében a tényleges névhasználat során inkább az történhetett, hogy a rövid névforma párhuzamosan élt az egyidejűleg vagy később keletkezett kétrészes névalak mellett, végül pedig kiszorította azt. A névelemek és névrészek egymás közti cserélődését illetően a szerző az *-i* képző és a *telek ~ telke* földrajzi köznév jelentős aktivitására hívja fel a figyelmet.

A név morfológiai szerkezetének változása, azaz a szemantikai szerkezet állandósága mellett a lexikális-morfológiai szerkezet módosulása megtörténhet névelemet érintő csökkenés (redukció), illetve növekedés (bővülés), továbbá névelemek és névrészek saját csoportjukon belüli cserélődése során. A redukció és a bővülés érinthet névelemnyi értékű lexémákat (főként a patrocíniumi helységnevek körében gyakori változástípusok), illetve toldalékmorfémákat egyaránt. Míg a névelemnyi lexéma eltűnése gyakran jár információ- vagy motivációvesztéssel, addig a toldalékmorféma redukciója a név funkcionális-szemantikai szerkezetét jellemzően változatlanul hagyja. A toldalékmorfémákkal való bővülés kapcsán TÓTH VALÉRIA részletesen megvizsgálja a folyamatban aktív képzők, illetve a birtokos személyjel és a *-k* többesjel kapcsolódási szabályszerűségeinek kötöttségeit (milyen szemantikai típusú, milyen szerkezetű, milyen végződésű, milyen eredetű, mely lexémákat tartalmazó, mely területen és mely időszakban előforduló településnevek esetén gyakori e névelemek másodlagos névformákban való jelentkezése). Ezután szemléletes példák segítségével kimutatja, hogy miként lazultak meg e kötöttségek az idők során. A névelemcsere, akár lexémákat, akár képzőket érintett, jellemzően az adott névelem produktívabb, a területre jellemzőbb szinonimájának névbe kerülését eredményezte. A névrészcserre jelzői előtagokat, helynévi és földrajzi köznévi utótagokat egyaránt módosíthatott: az új névforma grammatikai szerkezete legtöbbször a névalakba belépő névrészek kapcsolódási jellegzetességeinek megfelelően alakult át.

A szabályokba nem foglalható, egyedi leírást kívánó, komplex okokkal magyarázható részleges alaki változások köre a név lexikális-morfológiai és funkcionális-szemantikai transzparenciáját érintő módosulásokat foglalja magában. A két szerkezeti szint áttetszőségének megszűnése (deszematizáció), létrehozása (reszematizáció) és átalakítása (transzszematizáció) előre megjósolhatatlan alaki változásokat eredményez a névtestben. TÓTH VALÉRIA megállapítása szerint e folyamatok háttérében a szabályos hangtörténeti változások, valamint a szokásos szótörténeti módosulások (pl. szavak elavulása, jövevénynevek átvétele) állnak, amelyek az elsődleges névformát elszakítják lexikális előzményétől, teret adva ezzel a kontextuális hatások, illetve hangalaki asszociációk által befolyásolt szabálytalan alaki módosulások bekövetkezésének, melyek eredményeként a lexikális és a szemantikai szerkezet tekintetében is szokatlan névformák jönnek létre.

Az ötödik, „Esettanulmányok a településnevek változásai köréből” címet viselő fejezet (181–243) hét, összefoglaló jellegű részegysége egy-egy név-, illetve jelenségtípusra fókuszálva, a településnév-változások jellemzőit is segítségül hívva von le általános érvényű névtörténeti következtetéseket. A szerző kimutatja, miként nyerhettek egyes, elsődlegesen nem ’település’ értelmű lexémák (pl. *egyháza*, *fő*, *földe*, *hida*, *telek* ~ *telke*) metonimikus helységnévi összetételeik használatán keresztül ’sajátos jellemzővel bíró lakott hely’ jelentésben településnév-formáns funkciót a régi magyar nyelvben. Bemutatja, miként határozta meg helységneveink jellemző fonotaktikai szerkezete a közszói, személynévi alapjuktól elszakadó településnevek formáját bizonyos, szabálytalannak tűnő változási jelenségek (pl. a névkezdő *a* elmaradása, a zésülés) alkalmazása során. Megtudjuk, hogy milyen érvek szólnak amellett, hogy a *falva* > *fa* változás megindulását nyelvjárástörténeti tényezők befolyásolták. Kiderül, miként járulhatott hozzá a templomcíméből alakult településnevek erős változási hajlandóságának kialakulásához a névtípus sajátos, gyaníthatóan egyházi befolyáshoz köthető eredete. Bizonyítást nyer az is, hogy a településneveket, köztük a lexikálisan áttetsző helységneveket is nagy változási érzékenység jellemzi, különösen a szerkezeti módosulások tekintetében, a változások irányát

pedig alapvetően az általános nyelvfejlődési tendenciák hatásának kitett névmodellekhez való igazodás szabja meg.

A kötetet bőséges irodalomjegyzék (245–55), tárgy- és helynévmutató (257–63, ill. 265–76), valamint angol nyelvű összefoglaló (277–83) zárja.

3. TÓTH VALÉRIA változástipológiai elemzése alaposan végiggondolt elveken nyugvó, igen következetes logikát alkalmazó, a településnevek változásaiban erős rendszerszerűséget kimutató feldolgozás, amely a HOFFMANN ISTVÁN-féle helynévleírási modell szemléletét követve új elemzési szempont érvényesítésével sikeresen gazdagítja is azt. A felvázolt tipológiai rendszerezés alapelveinek kidolgozása, valamint az egyes változástípusokat illusztráló településnévi példák történetének részletező bemutatása mögött érzékelhetően végig ott húzódik a szerző helynévtörténeti adattárak és szótárak készítése közben a helynevek nyelvi viselkedését illetően szerzett alapos ismeretanyaga. TÓTH VALÉRIA hangsúlyozottan strukturális szemléletet követve dolgozza ki a településnevek változástipológiáját, hiszen a határozott, éles válaszvonalakkal elkülönített csoportokból felépülő rendszerezések alapját ez az elméleti keret tudja leginkább megteremteni. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a szerző talán legfontosabb végkövetkeztetése, miszerint a településnevek változási irányait a már meglévő helységnevek modellhatása befolyásolja leginkább, ha megfogalmazásában különbözik is, de tartalmában a lényeg tekintve mégiscsak összeegyeztethető a kognitív nyelvészetnek a konvencionalizálódott nyelvi minták hatásáról vallott nézetével. TÓTH VALÉRIA saját szempontjából végső soron ugyanúgy a nyelvrendszerbeli és a nyelven kívüli valóság által biztosított tényezők befolyásának bonyolult összjátékát figyeli meg a nyelvi folyamatok működésének hátterében, mint a kognitív irányzat képviselői, igaz, ők inkább az utóbbi tényezőegyesítés hatásának elsődlegességét hangsúlyozzák. TÓTH VALÉRIA munkája kétségtávolan termékenyítően hat majd a helynevek viselkedésének strukturális szemléletű, illetve más megközelítésmódot alkalmazó leírásában egyaránt.

BÖLCSKEI ANDREA

KOVÁTS DÁNIEL: SÁTORALJAÚJHELY HELYNEVEI ÉS TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIÁJA

A Sátoraljaújhegyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei 6.

Sátoraljaújhegy, 2008. 520 lap

1. Az 1940-es években SZABÓ T. ATTILA által indított helynévgyűjtő-mozgalom az 1960-as években újból erőre kapott; ennek eredményeként láttak napvilágot a nagyszabású megyei gyűjtéseket tartalmazó kötetek. E nagyívű vállalkozás sorába illeszthető KOVÁTS DÁNIEL munkássága is, aki NAGY GÉZÁVAL és SZÜCS ISTVÁNNAL az 1960-as években maga is bekapcsolódott a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Sátoraljaújhegyi járás neveinek gyűjtésébe (vö. BALASSA IVÁN – KOVÁTS DÁNIEL: Sárospatak határának helynevei. Sárospatak, 1997: 5). KOVÁTSnak a gyűjtés tapasztalataival kapcsolatosan jelentek

is meg akkoriban írásai (Gyűjtőmunka a sátoraljaújhelyi járásban. *NyudÉrt.* 70: 384–5; A belterületi nevek kérdéséhez. *MNyTK.* 160: 169–71 stb.), s az előnyelvi gyűjtéssel párhuzamosan a 18–19. századi források egy részének feldolgozását is magára vállalva adta közre a zempléni kéziratok térképek teljes anyagát (SERES PÉTERNÉ – KOVÁTS DÁNIEL: *Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kéziratok térképein.* Miskolc, 1977–9). A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei gyűjtés eredményeként elsőként NAGY GÉZA kötetét vehettük kézbe (A magyarországi Bodroghöz földrajzi nevei. *Bodroghözi Füzetek* 6–8. Pácin, 1994), majd néhány év után a „Sárospatak határának helynevei” (BALASSA-KOVÁTS, Sárospatak, 1997) és „Az abaúji Hegyköz helynevei” (KOVÁTS, Sátoraljaújhely, 2000) című névtárakat, s az ez utóbbiakkal szoros kapcsolatban álló jelen kötetet is, amely Sátoraljaújhely és a hozzá csatolt három község, Károlyfalva, Rudabányácska és Széphalom helynévkincsét mintegy 5600 szócikkben tartalmazza. E sorozat a szerzők szándéka szerint Sárospatak és Sátoraljaújhely történeti és modern kori, élő névállományát öleli fel azonos módszerrel feldolgozva és azonos elrendezésben (5). Az egyes kötetek alapvetően egyező elvek szerint épülnek fel: az alkalmazott helynév-meghatározás, a szócikkek struktúrája, az adatok közrebocsátásának módja (szöveghű közlés, szövegkörnyezet beemelése), illetve a települések határának tágabb (azaz nem közigazgatási értelemben, hanem a határhasználat szerint való) értelmezése teremti meg a vizsgált területek egységes forrásközlését. Az azonos elvek mellett megegyezik a célkitűzés is: a tudományosság igényein túlmenően a művelt nagyközönség érdeklődésének is igyekeznek eleget tenni a közzétéveők. Az egyes kötetek ugyanakkor bizonyos vonatkozásokban el is térnek egymástól: Sárospatak kapcsán a szerzők a külterületi neveket veszik sorba (a belterület neveit BALASSA IVÁN külön munkában adta közre: Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc–Sárospatak, 1994), a Hegyköz településeit bemutató könyv a bel- és külterület neveit egyaránt magában foglalja, jelen kötet pedig a bel- és külterület helynevei mellett történeti topográfia is egyben (5).

2. A Sátoraljaújhely helyneveit tartalmazó munka bevezető fejezete bemutatja a gyűjtési előzményeket, a feldolgozott forrásokat (s azok jegyzékét), illetve a település rövid, vázlatos történetét, névállományának (belterületi neveinek) jellemzőit, a történeti topográfia mibenlétét, az alkalmazott helynévterminust, a névanyag közzétételének módját, s végül az alaptérképeket.

Sátoraljaújhely belterületének, illetve központjainak, főbb részeinek, utcáinak áttekintése (10–5) kapcsán az olvasóban megerősödhet a gyanú, hogy egy-egy település (vagy kisebb földrajzi egység, táj) névanyagának kialakulását, a névrendszer elmozdulásait a nyelven kívüli tényezők (a településtörténet változásai, földrajzi fekvése stb.) erőteljesen befolyásolhatják, ahogyan arra a szerző maga is utalást tesz: „Mint minden településnek, Sátoraljaújhely névállományának kialakulásában is meghatározó szerepet játszik földrajzi fekvése, valamint lakóinak történelmi útja” (8).

Az ezzel szoros összefüggésben álló egység a belterület névállományának jellemzőit a történetiség tükrében mutatja be (16–22): a szerző az utcanévek névadásával, változásával, illetve a jellemző névtípusokkal ismerteti meg az olvasót. A főként a helynevekben megjelenő szemantikai tartalomra fókuszálva elsőként a hajdani főbb településrészek, majd az ezekből fokozatosan kiépülő újkori utcaszerkezet alakulását követhetjük figyelemmel.

A névtársorozat darabjai egyneműek abban az értelemben (is), hogy a HOFFMANN ISTVÁN által a mikrotoponimákra kidolgozott tipológia helynév-meghatározásán (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993: 33–41) alapulnak. Nem tér el ettől a sátoraljaújhelyi helyneveket közreadó kötet sem; úgy tűnik, ez a névfelfogás látszott a leginkább igazodni a szerző korábbi helynévgyűjtői tapasztalataihoz (23). A helynevek effajta értelmezése ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy a névgyűjtő a lehető legtágabban értelmezze a helynév fogalmát, beemelve így a névtárba a forrásokban előforduló, „névszerűnek” tekinthető összes adatot, illetve minden olyan lokális megnevezést (pl. intézménynevet), amely tájékoztató pontként szolgál (25). Ez a definíció alapvetően a névhasználók oldaláról közelíti meg a kérdést: mit tartanak maguk a beszélők (illetve a közösség egyes tagjai) névnek. E felfogás KOVÁTS DÁNIEL egy korábbi írásában is fölbukkant: akkor a belterületi szóbeli helynevekkel kapcsolatosan vélekedett úgy, hogy azok körét „nem szabad [...] mesterségesen leszűkítenünk” (A belterületi nevek kérdéséhez. MNyTK. 160: 170).

2.1. A kötet egybeállításának alapját jelentő forrásokat két nagyobb csoportra bonthatjuk (a jegyzéket l. 33–48): egyrészt a történeti okiratokra, melyeknek többségét a helyi s az országos levéltári, múzeumi gyűjtemények anyagai és az ezidáig kevésbé hasznosított források (a helyi sajtó termékei, képeslapgyűjtemények, földrajzi szakirodalom, illetve szépírók munkái) képezik. A felhasznált források másik csoportját az élő névanyagot tartalmazó gyűjtések jelentik: ezek korábbi kéziratos és kiadott szakdolgozatokat hasznosítanak (6–7).

2.2. Az ilyesfajta terjedelmes és részletező helynévanyaghoz nélkülözhetetlenek az 1: 10 000-es és az 1: 25 000-es méretarányú térképek, amelyek több szempontból is megkönnyítik az olvasó tájékozódását: egyrészt az alkalmazott ábrázolás újszerűsége folytán (ti. a megszokott számozás helyett a helynevek kiírva szerepelnek rajtuk), másrészt azzal, hogy az egyes szócikkek végén utalás található a megfelelő térképszelvényre. A kötet nagy számban közöl illusztrációkat s egyéb térképeket is: a szócikkek között helyet kaptak régi térképrészletek, képeslapok, fotók, légifelvételek képei is. Szerepeltetésük több okból is szerencsés, hiszen az olvasó tájékozódhat a különböző korokban fel-tűnő denotátumok jellegéről, és akár nyomon is követheti a denotátumvonalakozás változását. Más oldalról e közlésmód igen szemléletessé is teszi a kötetet, amint azt például a Sátoraljaújhely belterületét s a települést környező hegyeket ábrázoló 1848-ban készült rajzok is mutatják (8–10).

3. A helynevek szótárában Sátoraljaújhely, illetve három csatolt település (Károlyfalva, Rudabányácska, Széphalom) névanyaga követik egymást, s ezek előtt állnak a táj és a megye megnevezéseinek szócikkei. Az egyes települések egységeiben a település neve, a belterület, majd a külterület helyneveinek szócikkei ábécérendben sorakoznak. A szótár nem pusztán magukat a névadatokat, hanem azok szövegkörnyezetét is közli. Az effajta közlésmód több szempontból is szerencsés megoldás lehet: egyrészt azért, mert az adatokat a forrás kontextusában tárja elénk, ami legtöbbször nélkülözhetetlen a névadat pontos értelmezéséhez, másrészt pedig azért, mert ezáltal feloldja a közzétételt annak terhe alól, hogy az olykor nehezen elhatárolható névtestet kiemelje az iratokból (ahhoz, hogy a helynevek esetében ez sokszor mennyire nem könnyű feladat, l. RESZEGI KATALIN: A régi hegynevek névterjedelmének kérdéséről. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH

VALÉRIA szerk., Helynévtörténeti tanulmányok 3. Debrecen, 2008: 135–44). A névtár a korábbi helynévgyűjtések közléseit – azáltal, hogy nem pusztán névadatokat ad közre, hanem egyúttal történeti topográfiát is tartalmaz, azaz a forrásoknak a denotátumra vonatkozó részleteit is közli – jócskán túl is haladja. KOVÁTS DÁNIEL abban a tekintetben is jó megoldást választott, hogy szótárába a szomszédos települések helynevei közül is beemelte azokat, amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatók Sátoraljaújhellyel, illetve lakóinak helynévhasználatával. Ez az eljárás egyrészt abból a megfontolásból fakad, hogy egy-egy település határa az évszázadok során folyamatosan változhatott, s így nem szorosan a jelenlegi közigazgatási határ jelentette a kiindulópontot a név- és adatgyűjtés során; másrészt olyan határos területek neveit is tartalmazza ennek révén a névtár, amelyeket több település lakói is használtak az idők során.

A szócikkek felépítése az alábbi rendet követi: az élőnyelvi forma (ha van ilyen), illetve ennek ragos alakjai után következnek az időrendben álló történeti adatok, amelyeknél világosan elkülönítve szerepelnek – minthogy ezek jellegüknél fogva könnyen lokalizálhatók – a térképi nevek (27). A történeti adatok időrendjébe ágyazva, de külön megjelölve szerepel a PESTY FRIGYES-féle helynévgyűjtésben feltüntetett névalak. A PESTY-féle gyűjteménynek a magyarországi Bodrogköz, a Hegyköz, valamint Tokaj-Hegyalja északi területére vonatkozó közlését egyébként ugyancsak KOVÁTS DÁNIEL adta közre (Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Sátoraljaújhely, 1998).

Az egyes szócikkek végén találjuk meg a névhez fűzött megjegyzéseket s olykor az etimológiát (28), illetve azt, hogy az adott helynév mely térképszelvényen szerepel. Az azonos helyet jelölő, de eltérő névváltozatok külön szócikkbe kerültek, erre a szerző – ugyancsak a szócikkek végén – utalással hívja föl a figyelmet. A kötet végén állnak a mutatók: a települések listája, a közszói elemek értelmezése és mutatója, s végül a térképek jegyzéke. Sajnálatos, hogy a névtárhoz nem készült el a helynevek összmutatója, amelyet akár tovább lehetett volna differenciálni név- és szóalakmutatóra, illetve címszó- és névelemmutatóra, nagymértékben megkönnyítve ezáltal a későbbi névtani vizsgáldásokat.

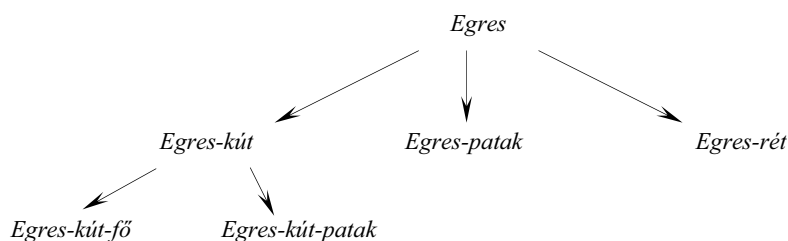
4. A sátoraljaújhelyi, illetve az ezt megelőzően közreadott sárospataki helyneveket és a hegyközi települések névanyagát tartalmazó köteteket a nyelvtörténeti-névtani kutatások hasznosíthatják leginkább. E névkincs felhasználhatóságára a korábbiakban már többen is tettek kísérletet. A belterületi nevek változásával például BALASSA IVÁN foglalkozott (Az utcanevek változásai Sárospatak példája alapján. MNyTK. 209: 402–6; Sárospatak város helyneveinek néhány jellegzetessége. In: BALASSA IVÁN szerk. Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc–Sárospatak. 1994: 252–7; Történeti tanulságok. Uo. 258–61). KOVÁTS DÁNIEL a Sárospatak helynévkincsében fellelhető főbb hangtani, alaktani és lexikális változásokat tekintette át (Változatok és változások Sárospatak helynévkincsében. MNyTK. 209: 301–5), egy másik írásában pedig Sátoraljaújhely nevének alakulását vizsgálta (Sátoraljaújhely nevének változatairól. Névtani Értesítő 25: 34–6).

A változástípusok a Sátoraljaújhely helyneveit tartalmazó szótár névanyaga alapján még tovább árnyalhatók: a történetiségben előfordulnak például olyan irányú elmozdulások, melyek során a helynevek más helynévfajtába kerülhetnek át. Újhely határában a régiségben adatolt *Fűz-kút* 'forrás' jelentésű név például utóbb 'szántó'-ként adathozható, vagy az ugyancsak az újhelyi határban felbukkanó *Kácsárd* helynév előbb 'szőlőbirtok', majd a 20. században 'tanya, határrész' jelentésekben kerül elénk. A névhasználók tehát

olykor nem vesznek tudomást a denotátum változásáról, s ettől függetlenül továbbra is az adott néven említik a területet.

A több száz évet átfogó névtár lehetőséget biztosít különféle névtípusok változásának vizsgálatára is, azaz annak a felderítésére, hogy a különböző korokban milyen szemantikai és morfológiai struktúrák jellemzik a helyneveket, s ezeket milyen jelentésbeli és alaki módosulások érintették. Az effajta elemzés nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy a névállomány igen heterogén természetű, minthogy különféle forráscsoportok adatait egyesíti. Míg ugyanis a történeti névanyag alapjául a különféle, főként 18–19. századi térképek, telekkönyvek, tagosítási iratok, jegyzőkönyvek stb. szolgálnak, addig a modern kori névkorpusz egybeállításához az adatközlőktől lejegyzett névadatok jelentik elsősorban az alapot. E különböző korú, eltérő forrástípusok s az ezekből származó adatok azonban más-más használati értékkel rendelkeznek. Maga KOVÁTS DÁNIEL is utalt arra egy korábbi írásában, hogy a különféle forrásokban gyakorta más-más névváltozatok szerepelnek, s a helynevek gyakran eltérő lexikális-morfológiai szerkezettel, hangalakokkal bukkannak fel bennük, s „a változatok írásbeli megjelenése a lejegyző személyétől, helyzetétől, funkciójától és – ezzel összefüggésben – a dokumentum jellegéből magyarázható” (MNYTK. 209: 302). Az egykori Árpád-kori falu, *Ágócs* nevéből kialakuló *Ágócs-pusztá* helynév adatsora például első pillantásra arra utal, hogy a kiinduló *Ágócs* névforma másodlagosan földrajzi köznévvvel egészült ki a használat során. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a *pusztá* utótagú alakulat (amelyet a mai közösség sem használ) csupán az írásbeliségben, térképeken, hivatalos(nak tekintett) dokumentumokban, egyfajta egyértelműsége törekvése jegyében született meg és hagyományozódott tovább ezen a névhasználati síkon.

A változástípusok bemutatásával párhuzamosan az újhelyi anyag kitűnő terepet nyújt a névbokrosodás vizsgálatához is. E jelenség figyelhető meg például a korai adatolású *Egres* helynév kapcsán is: az alpnévből szintagmatikus szerkesztéssel alakultak az *Egres-kút*, *Egres-patak*, *Egres-rét* másodlagos nevek. Az *Egres-kút* alpnévként föltűnik az *Egres-kút-fő* és az *Egres-kút-patak* alakulatokban is (1. ábra).

1. ábra: Az *Egres* helynév névbokra

Ha a névbokor tagjainak névtári adatsorát, forrásait tekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy az *Egres-patak* feltehetően nem valós névforma, minthogy a forrásközlés effajta alakban nem is igen említi („1693: *Újhely* hidnak való *Egres* nevű folyóvíz és annak *fűz kút* felé való folyása”; 345). A gyanú ugyanígy az *Egres-kút-patak* adattal kapcsolatban

is fölmerülhetne, ám ebben az esetben a modern kori névgyűjtés igazolja a névforma tényleges használatát.

A változástípusok felderítése mellett kitűnő forrásul szolgálhat a névtár a helynevek állandóságával kapcsolatos kérdések körüljárására is. A szótárt fellapozva számos esetben tapasztalhatjuk, hogy egyes helynevek a korai időktől kezdődően adatolhatók (pl. *Bibérc* kiemelkedés nevéként, *Long* erdőnévként), míg mások csupán az újabb időben keletkezettek (*Szúnyog-sziget* 'sziget', *Hordós-kút* 'forrás' stb.). A helynevek állandóságát vagy éppenséggel változékonyságát leginkább a helynévfajta szerinti elemzés mutathatja meg leginkább. A néveltűnés, illetve a névkeletkezés ügye viszont talán akkor válhat igazán szembetűnővé, ha a vizsgálatot az egyes forrástípusok – azaz például a határjárások, jegyzőkönyvek vagy az újkori tagosítási iratok – szerint végezzük el. A néveltűnés esetei között tarthatjuk számon például az 1800-ban adatolt *Szénégető-oldal* helynevet vagy a csupán a 19. században felbukkanó *Karika* tónevet, továbbá a *Károly-falusi-rét* adatot.

5. Az itt bemutatott adattárnak és az ehhez hasonló igen alapos névgyűjteményeknek a jelentősége megítélésem szerint abban rejlik, hogy egy-egy település vagy kisebb földrajzi egység névrendszerének vizsgálatához igen jó alapanyagot kapunk belőlük; ennek elemzése általános érvényű megállapításokhoz is elvezethet bennünket. A gondosan egybeállított névtárak felhasználásáról másrészt a nyelvészeti-névtani kutatások mellett a helytörténet, a történeti földrajz, az etnográfia és a művelődéstörténet sem mondhat le: ennek fontosságát látva KOVÁTS DÁNIEL az említett tudományterületek szempontjait is szem előtt tartva állította össze munkáját.

PÁSZTOR ÉVA

SEBESTYÉN ZSOLT
KÁRPÁATALJA TELEPÜLÉSEINEK TÖRTÉNETI HELYNEVEI
 Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2008. 236 lap

SEBESTYÉN ZSOLT könyve közel 500 mai és egykori kárpátaljai település helyneveit tartalmazza. A szerző számos korábbi írásában találkozhattunk már hasonló gondos munkával, többek között a SZABÓ T. ATTILA helynévtörténeti gyűjtésének egyik közzevetőjeként megjelentetett, Kis- és Nagyküüllő, Szilágy és Torda megye régi földrajzinévanyagát tartalmazó kötetekben. Ezúttal azonban a gyűjtő és a közzevető szerepét is ő tölti be.

A bevezetésben rövid tájékoztatást olvashatunk e történeti helynévtár összeállításának megvalósulási feltételeiről, a gyűjtés munkálatairól.

A helynevek két korszakból származnak: első rétegük az 1850–60-as évekből, másik pedig a 20. század első éveiből. Mivel a mai ukrán településnevek is szerepelnek benne, a másfél évszázad névanyaga egyszerre ad szinkrón és diakrón metszetet Kárpátalja

megszűnt és jelenleg is meglévő településneveiről. Mivel PESTY FRIGYES országos helynévgyűjtésében ez a terület eléggé adatszegény, a dolgozat ezt is igyekszik kiegészíteni.

A kötetben szereplő névanyag a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében fellelhető kataszteri térképekről, birtokrészleti jegyzőkönyvekből, határjárásokból származik. Ezeknek nagyjából a fele magyar, a többi pedig ruszin, német, szlovák és román.

A könyv szerkezete áttekinthető, világos, adattár jellegének megfelelő. A bevezetőt a helynevekben előforduló cirill betűk hangértékének a jegyzéke követi. A cirill és a latin betűk közlése segítséget nyújt abban, hogy ne csak a magyar, hanem az ukrán szakemberek is hasznosíthassák a kiadványt.

A törzsanyag vármegyénkénti elrendezése, az adatok időrendbe sorolása nagyban megkönnyíti a gyűjteményben való eligazodást. Ez az elrendezés az adatmennyiség terjedelme szerint, csökkenő sorrendben jelenik meg: Bereg: 237 település, Máramaros: 102 település, Ung: 92 település, Ugocsa: 46 település, Szabolcs: 3 település, Szatmár: 1 település.

A közlésrend a következő rendszert követi: 1. a település törzskönyvezett neve; 2. az irat keletkezésének évszáma; 3. forrás: a fond száma után a leltári szám (опись), majd az iratcsomó száma következik; külön jelölve van, ha az irat kataszteri térkép (K), croquis (C), illetve határleírás (H); a jelzés nélküli források birtokrészleti jegyzőkönyvek. A szerző az adattárban az eredeti iratokban használt írásmódot alkalmazza, figyelembe véve a latin és a cirill betűs helyesírást. Ennek megfelelően találkozunk magyar, ruszin, román, szlovák és német nevekkkel egyaránt. A szócikk megadja a régi nevet vagy neveket (pl. névváltoztatás esetében) és a mai ukrán elnevezést. Ha a térképeken és a jegyzőkönyvekben ugyanaz a név több alakban is előfordul, a különböző írásvariációk is szerepelnek ~ jellel választva el egymástól (pl. *Stara rika* ~ *Stará rjeka*).

Az adatközlésben a szerzői megjegyzések álló zárójelben utalnak a hely fajtájára, az objektum típusára (pl. *csúcs, mező, templom*). Ezek külön feltüntetésére akkor van szükség, ha egyes települések határában egymás mellett több, azonos alakú helynév él különböző denotátum megnevezéseként. Külön értéke az adattárnak, hogy külterületi és belterületi mikrotoponimák egyaránt szerepelnek benne. E két helynévtípus közül természetesen a külterületi helynevek vannak nagyobb számban (pl. *oldal, tető, víz, liget, mező, berek, rekesz, zug, szeg, szer* földrajzi köznevekkel alakultak), de a belterülettel kapcsolatos elnevezések is változatosak (*út, utca, tér, sarok, gyár, híd, temető, kert, sírkert, királyi kincstár, gödör, torony, raktár, patak* stb.)

Formai szempontból talán szerencsésebb lett volna, ha a közlésben két település között nagyobb távolság marad, és nem ugyanannyi, mint a településnév és az azt követő adatfelsorolás között. Az adattár végén pedig egy vármegyét és településneveket tartalmazó, tájékoztató jellegű térkép megfelelő útmutatóul szolgált volna azoknak, akik nem ismerik olyan mértékben Kárpátalja tárgyalt részeit, mint maga a közzétévő.

Összességében megállapítható, hogy a könyv tömör összefoglalása annak a komoly gyűjtőmunkának, amelyet Sebestyén Zsolt lelkiismeretesen elvégzett. A kárpátaljai adattárak sora a szerzőnek köszönhetően értékes művel gazdagodott, mely jól illeszkedik az eddig megjelent szakszerű adattárak sorába.

BALOGH LÁSZLÓ: DEBRECEN VÁROS UTCANÉVKATASZTERE
A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 30. Debrecen, 2007. 519 lap

„Újabb jelentős művel gazdagodott a cívisvárossal kapcsolatos tudományos kutatás.” Az ismertetés írója örömmel kezdené ezzel a mondattal BALOGH LÁSZLÓ könyvének bemutatását, de sajnos a szóban forgó műnek több olyan problémája van, amely nem szolgáltat alapot a dicsérő megállapításra.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei sorozat 30. számaként a Nemzeti Kulturális Alap és Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzata támogatásával megjelent mű akár hiánypótló (kézi)könyv is lehetne, hiszen szerzője arra vállalkozott, hogy „páratlan nagyságú és mélységű kéziratában” a város történetének valamennyi ismert, illetve forrásanyagokban föllelt közterületi nevét bemutassa a kezdetektől 2005 novemberéig. Debrecen helytörténeti bibliográfiája eddig csupán egyetlen hasonlóan átfogó jellegű kiadványt ismert ebben a témakörben, a NÁBRÁDI MIHÁLY által szerkesztett „Debrecen utcanevei” (Debrecen, 1984) című többszerzős könyvet. Ez utóbbi kötetrel kapcsolatos szakmai véleményem megfogalmazását nem tekintem feladatomnak; figyelmemet az előttünk levő kiadványra igyekszem fordítani.

Csak helyeselni lehet, hogy BALOGH LÁSZLÓ kutatásainak középpontjában a levéltári (kézirat) térképek, iratok stb. álltak. A szerző – miként ezt megtudjuk a könyv lektorszerkesztője által írt bevezetésből – a kötetben tárgyalt mindegy 2400 névről egyedi vizsgálattal állapította meg az elnevezés keletkezésének idejét, a névadás körülményeit, a név formáját és jelentését. A nyelvi, történeti elemzésen túl bemutatja az adott közterület földrajzi helyét, kialakulását, továbbá eligazít az esetleges névutódlás vonatkozásában is. Az azonos szerkezetű szócikkek közlik az adott utca mai helyét is a jelenlegi hivatalos városrésznév megadásával. A mellékletben található várostérkép a történeti városmag korabeli utcarendszerében mutatja be az adott közterület egykori helyét. A kiadványnak része Debrecen belterületi városrészeinek névadattára is, amelyhez színes és fekete-fehér térképek, fényképek is csatlakoznak (5–6).

A kötetben két tanulmány olvasható. Az első (Debrecen városrészeinek elnevezése) a könyv szerkesztőjének és lektorának, PAPP JÓZSEFnek a tollából való. Szerzője a város-maggal, a szőlőskertekkel, a bellegelővel, a majorsági földekkel, a felekezeti temetőkkel, valamint a tanyákkal, erdős pusztákkal kapcsolatos ismereteket nyújt az olvasóknak (7–12).

A másik tanulmányt BALOGH LÁSZLÓ jegyezte „Debrecen utcaneveinek változása a kezdetektől napjainkig” címmel (13–8). Örömmel láttam volna, ha ez a tanulmány a BALOGH LÁSZLÓ – KÁLNÁSI ÁRPÁD „szerzőpáros” neve alatt jelent volna meg. Az értekezésben ugyanis BALOGH az általam a „Rendszerváltás – utcanév-változtatás” (Magyar Nyelvjárások 32: 55–61) című cikkben és a „Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük” (Debrecen, 1996) című kötetben felvázolt korszakolást nemcsak szemléletmódjának fő vonalaiban követi, hanem több helyen szó szerint adja elő az ott olvasható gondolatokat (43, 47, 48, 50, 55). (Szerencsére példái már debreceni példák.) De még meglepőbb, hogy e „hivatkozott” munkáim a szerző kötetének egyébként elég bőséges irodalomjegyzékéből is hiányoznak. (Közbevetőleg: hiányolom LÉVAI BÉLA nevét is, akit Józsa utcaneveivel kapcsolatban szintén illett volna megemlíteni.) A tudományban

nem szégyen, ha ismerjük mások kutatási eredményeit, de tudományetikai alapkövetelmény a felhasznált szakirodalomra utalni, mások szó szerint citált gondolatait pedig idézőjelben, pontos forrásmegjelöléssel szokás közölni.

A betűrendes adattárban – miként már utaltam rá – a szócikkek következetes egyformasággal vannak felépítve: a név első és utolsó említése, korábbi és későbbi név, forrás, az objektum elhelyezkedése. Ezek valóban olyan szempontok, amelyek alkalmasak Debrecen utcaneveinek rendszerszerű bemutatására, az erre épülő tudományos vizsgálódásra.

Az „Adattár” információs anyagához ugyanakkor több kritikai megjegyzésem is van. A tulajdonnévi jellegű utcaneveknél például fölösleges a név etimológiai jelentésével foglalkozni (*Ábel*, *Abigél* stb.). Az emlékeztető neveknél a gyakran túl részletező életrajz helyett arra kellett volna koncentrálni, ami a név viselőjét Debrecenhez fűzte, ez azonban sokszor homályban marad (*Bárcki Géza*, *Barta János*, *Bay Zoltán* stb.). De a nehézkes, körülményes vagy éppen tartalmilag kifogásolható nyelvi megformálás sem válik előnyére a kötetnek. Csak szemezgetve a példák között: ma már több mint sértő „a debreceni munkásmozgalom kiemelkedő harcosának” nevezni a *Bartha István utca* névadóját, vagy Bokányi Dezsőt „a magyar munkásmozgalom kiemelkedő alakjának” aposztrofálni. A Bem József utcáról megtudjuk, hogy „az 1848–49-es szabadságharc egyik hősről és kiemelkedő *hadférfijáról* (!) nevezték el” (vagyis hadvezéréről, tábornokáról). A *Bencsik Sándor utca*-ról azt olvashatjuk, hogy a névadó rockzenész Budapesten született, és *Wien*-ben halt meg (saját kiemeléseim). A *Bihari utca*-nál ezt találjuk: „Az utcát (!) ma Bihari János cigány hegedűművésznek, zeneköltőnek [...] állít emléket.” Itt bizony baj van a vonzathasználattal, egyeztetéssel, de a *cigány hegedűművész* helyett is jobb lenne: *a híres cigányprimás*. A Baskir utcáról megtudjuk, hogy a tatár nyelv egyik „tájszólamát” beszélő népről nevezték el. A valóságban a baskír nyelv nem a tatár nyelv tájszólama (helyesen: tájszólása), hanem a török nyelvek egyik ágához, a kipcsakhoz tartozik. A tatár nyelv a török nyelvek külön ága. A Béke utcáról (mai Szent Anna utca) ezt olvashatjuk: „a háborúból elege lett emberek régóta áhított vágyáról nevezték el”. Bonyolultabban már nem is lehetett volna megfogalmazni a békevágyat. És sajnos még hosszasan lehetne sorolni az ezekhez hasonló negatív példákat.

A hiányosságok ellenére a kötet számos hasznos ismeretet nyújt olvasóinak, ezért további munkálkodásra biztatom a szerzőt és mindazokat, akik szívükön viselik a cívisváros helytörténeti, néprajzi, nyelvi stb. értékeinek közkinccsé tételét. Természetesen egy alkalmas szakmai, nyelvi lektor bevonásával.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 3.

Szerkesztette: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA

A Magyar Névarchívum Kiadványai 13.

Debrecen, 2008. 224 lap

A sorozat harmadik darabja a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által már hagyományosan megrendezett, Síkfőkúton lebonyolított második helynévtörténeti szeminárium húsz előadásából tartalmaz tizennégyet. A dolgozatok különféle témaköröket

fejtenek ki. Vannak, amelyek az ómagyar kor bizonyos helyneveivel foglalkoznak, mások elemzése a középmagyar korra is kiterjednek, vagy éppen újkori-jelenkori névanyagot vizsgálnak korábbi korokra való kitekintéssel. Tematikusan is sokszínű a kötet: jellemzőnek mondható a névrendszertani szemlélet kitüntetett szerepe akár egy kisebb névállomány, akár egy nyelvi jelenség vagy bizonyos szempontból a teljes magyar helynévállományt érintő kérdések szemszögéből. Az előadások többek között etimológiai, morfológiai, névföldrajzi, szóalaktani, szerkezeti, szemantikai problémákat taglalnak.

A sorozat előző kötetéhez hasonlóan két tanulmány kapcsolódik a Tihanyi alapítólevélhez, melyek ezúttal egyben a kötet nyitódarabjai is. HOFFMANN ISTVÁN (9–27) az oklevél helynévi adataiból levonható névrendszertani tanulságokat foglalja össze. Megállapításai szerint az eddigi kutatások irányával szemben fontos tanulság, hogy a helynevek döntő többsége magyar nyelvhasználók körében keletkezett, az általa idegen eredetűnek tekintett nevek (*Keszölc* és *Balaton*) is magyar hangalakban jelennek meg a forrásban. Névszerkezeti jól elkülönül a településnevek és a többi helynév, a mikronevek csoportja. Az előbbieket a *Feheruvaru* név kivételével egyrészesek, puszták személynévi eredetűek, az utóbbiak struktúrája zömében kétrészes. Ebben a csoportban az egyik névrész (az alaprész) minden esetben földrajzi köznévv. A két alapvető jelenségnek a legelső források révén igazolt meglétével hangsúlyozza HOFFMANN (nem csak ebben a tanulmányában) a magyar helynévadás bizonyos jelenségeinek évezredek fennálló folytonosságát. A különféle névfajták kifejezésének módjában megjelenő hasonlóságokat több nyelvi eszköz is jelzi. Kiemeli ezek közül a személynévek felhasználását, melyeknek az ember és táj (földrajzi hely) közötti összefüggések jelzésében lehet szerepe (a LÖRINCZE LAJOSTól bevezetett műveltségi névi kategóriára gondolhatunk itt egyebek között). A névfajták és objektumok közötti átjárást biztosítja a metonímia, de nem volt ritka ebben a korban sem a meglévő névanyag testének felhasználása új (másodlagos) nevek létrehozására egyéb nyelvi eszközökkel (pl. szintagmatikus szerkesztéssel).

Az alapítólevélről ihletett másik dolgozatot SZENTGYÖRGYI RUDOLF tollából olvashatjuk (29–52); témája a Fadd (*fortudi*) birtok határának leírásában szereplő vitatott eredetű és lokalizálási helynévi *kangrez* szórvány értelmezése. A szerző az eddigi elemzések újragondolásával újabb etimológiát és lokalizációt kínál. A kérdéses szót minőségjelzős szóösszetételnek véli, melyben a melléknévnek tartott *kang* (*kany*) előtagnak 'lehajló, ferde, lejtős, meredek' vagy 'elhajló, kanyarodó' jelentést tulajdonít. A szóba jöhető terület terepviszonyaival inkább az első jelentéscsoportot tudja összeegyeztetni. A *rez* utótag többféle és több helyütt adatolt különféle jelentései közül a 'vágás, csapás, irtás', illetve 'irtás révén kialakított út' jelentéseket tartja elfogadhatónak. A név által megjelölt helyet az eddigi elgondolásokhoz hasonlóan (HOFFMANN újabb vélekedését részint elvetve) útnak tartja, a TMFN. adatait is felhasználva a Fadd határában lévő, *Faddi lejtő* nevet viselő meredek úttal azonosítja. Az érvelés eredménye ugyan nem minden ízében megcáfolhatatlan, ahogy maga a szerző is jelzi, de a rendelkezésre álló adatok körüljárásának módja, a forrás latin szövegével szemben a mikrofilológiai vizsgálat és a szöveg egésze felől kiinduló szemlélet együttes jelenléte eljárásának körültekintő voltát igazolja.

A kötet következő írása két háromszéki (sepsiszéki) falu, Kilyén és Szotyor etimológiáját elemzi (53–69). Az említett falvak neve a magyar nyelvterületen egyedüli előfordulása. FARKAS TAMÁS vizsgálata lényegében a FNESz.-ben is szereplő puszták személynévi eredetét támasztja alá mindkét esetben, ugyanakkor a *Szotyor* név magyarázatát bizonytalannak látja abban a tekintetben, hogy a helynév biztos apanévi előzményét nem

lehet kimutatni (következésképp a FNESz. 1211-es *Zotur* adatát nem sorolja ezek közé). A *Szotyor* helységnév személynévi származtatásával állnak szemben az utóbbi századok azon névmagyarázatai, amelyek a helynevet közszói eredetűnek tartják, jelezve, hogy a névhasználók tudatában településnevünk transzszemantizáción esett át, eredeti jelentésszerkezete elhomályosult. A szerző dolgozata második felében a kérdéses helynevek szerkezeti változásait veszi számba (pl. a *-falva* utótag és a *Sepsi-* előtag megjelenése).

A nyelvészet mellett más tudományágak és képviselőik is hozzátesznek az ómagyar kor helynévkutatásához. BOTÁR ISTVÁN a régészet és történettudomány oldaláról indulva veti föl Erdély, jelen esetben a Csíki-medence kora Árpád-kori benépesülésének, hely(ség)névallományának kérdését (71–94). A kutatás eddigi állításaival szemben (amely szerint a terület legkorábbi névanyagára a 13–14. század sajátos névtípusai, különösen az összetett, települést jelző utótagúak és templomcímre utalók jellemzőek) hangsúlyozza, hogy az újabb régészeti kutatások által igazolt 10–12. századi, feltehetően nemcsak szláv, hanem amellet magyar, a székelyek betelepítése előtti települési rétegekhez nyilván a korai helynévcsoportokhoz sorolható nevek kapcsolódnak. BOTÁR az Árpád-kori névanyag vizsgálatába bevonja a 14. század után adatolt névanyagot is. Ezt is számításba véve kimutatja, hogy a terület településneveinek fele – kései adatolásuk ellenére – akár a 13. század előtt is keletkezhetett.

A HOFFMANN ISTVÁN által a magyar névtanba bevezetett névelemzési modellt egy adott terület névanyagának az elemzésében használja fel KOCÁN BÉLA (95–104): Ugocsa vármegye középmagyar kori helynévrendszerét vizsgálja, összevetve az ómagyar kori viszonyokkal. Elemzésének legfőbb tanulsága, hogy az ómagyar korban meglévő névrendszer keretei, elemeinek felhasználása határozta meg a későbbi nevek alkotását, ezért a 16–18. században a másodlagos nevek arányának és egyúttal számának emelkedése bővítette leginkább a névallományt. Ez a jelenség különösen a határrésznevek csoportjában érhető tetten. A helyfajta adatainak mennyiségi változásai feltehetőleg a források jellegével, azok változásával is összefüggésben lehetnek.

Kevés, ugyanakkor az eddigi név- és alaktani kutatások során kitüntetett szerepet játszó denotátumot (és a hozzájuk kapcsolódó lexémákat) érintő változást vizsgál TÓTH VALÉRIA a *-falva* > *-fa* helységnévi utótagok kapcsolatának feltárását célzó elemzésében (105–19). HORGER és KÁZMÉR véleményét is átgondolva lefolyását tekintve nem szerkezeti, hanem hangtani módosulást lát a névrész átalakulásában: a nyugati nyelvjárási területen a magánhangzó + *l* hangkapcsolatból a mássalhangzó pótlónyúlás nélkül is kimaradhat (*falva* > *fava*), a hiátustöltő *v* pedig kieshet; határozóragos változatban az egymás mellé kerülő magánhangzók helyébe egy hosszú magánhangzó léphet (*faán* > *fán*), mely alakból a *fa* nominativus következtethető ki. A jelenség nyelvföldrajzilag korlátozott, hatóköre az említett nyelvjárási jelenségek területi elterjedésének függvénye. TÓTH VALÉRIA a *-falva* és a *-fa* forma használata között szociolingvisztikai különbséget fedez fel. A 18. századi forrásokban az előbbieket hivatalos, latin, az utóbbiak vernakuláris, magyar minősítést kapnak. Írásban inkább csak a kiindulási és a végső alakulatok érhetők tetten; az átmeneti formák csak ritkán. A *-fa* típusú írott változatok tömegesebb megjelenése az eredeti *-falva* végű variánsok használatból való kikopásával magyarázható. A *falva* > *fa* módosulás a folyamat egészét tekintve mégis névszerkezeti változásnak tekinthető, amennyiben a változást követő variánsokban a *-fa* névvégződés utótagként áll.

Az *ér*, *sár* és *víz* földrajzi köznevekre kiterjedő névföldrajzi vizsgálatot végez GYÖRFFY ERZSÉBET (121–33). A három vízrajzi köznevet elsősorban jelentéstani szempontból

vizsgálja, névföldrajzuk mellett kronológiai sajátosságaira is igyekszik rámutatni ómagyar kori előfordulások alapján. Az *ér* víznevekről megállapítja, hogy méretük ugyan különféle lehet, de vízmennyiségüket a közelükben levő nagyobb vízfolyás szabályozza. A *sár* névről megtudjuk, hogy jelentése víznevekben nem színnévi, hanem a víz állagával (sárosságával) és mocsaras voltával áll kapcsolatban. A *víz* ~ *vize* utótag funkciója gyakran a tulajdonnév minősítése, jelzi a helynév által megnevezett denotátum fajtáját (tehát azt, hogy víznévről van szó).

A kötet következő tanulmánya (135–44) egy mikrofilológiai kérdést boncolgat: miként lehet az azonos denotátumra vonatkozó különböző hegynévi adatokat értelmezni. RESZEGI KATALIN dolgozatában leginkább az egyelemű és földrajzi köznévi elemmel kiegészült oronimákat vizsgálja. Névtestük elhatárolásában több szempont együttes érvényesítésére is felhívja a figyelmet. Hangsúlyozza a névalakoknak egy névrendszer elemeként történő vizsgálatát, felhívja a figyelmet a nevet közlő forrás elveire, a névanyag együttes analízisére és a különböző korok módszereire a tekintetben, hogyan közlik a helynevet. Így egymás mellé kerül az Árpád-kori oklevél, melyben a magyar *bérc* elem a név tartozékául nem szolgáló, eligazító szerepű elemként van jelen, és az újkori-legújabb kori térkép, amelyen gyakorlat a népi nevek kiegészítése értelmező földrajzi köznévi elemmel.

A névélettan területére lépve nyúl az ómagyar és középmagyar kori helynevekhez HEGEDŰS ATTILA, amikor az ún. eseménynevek csoportját vizsgálja (145–51). Meghatározása szerint ebbe a körbe tartoznak azok a helynevek, amelyeket valamely eseményhez kapcsolnak – függetlenül attól, hogy az esemény megtörtént-e ott vagy sem. Ennek megfelelően egy hely, amelynek etimológiája nem eseményre utal, eredetének elhomályosulásával eseménynévi besorolást kaphat. Más oldalról is kérdésessé válik az, hogy a névcsoportnak tudunk-e egzakt definíciót adni. Egyfajta megközelítésben akár egy *Legelő*-féle név is ebbe a típusba sorolható, mivel a név szokásszerűen ismétlődő eseményre vonatkozik. Grammatikai oldalról egyes képzők jelenléte a névben (igenévképzők, deverbális nomenképzők) a toponíma eseménynéviségét jelöli. Mindent összevetve azonban ez a kategória meglehetősen bizonytalan.

A kötet rákövetkező cikkében NYÍRKOS ISTVÁN a „Magyar grammatika” rendszere alapján veti össze a közzsói szóalkotás és a helynévalkotás eszközeit (153–63). A szerző a névtani szakirodalomban eddig már több helyütt, elsősorban vagy más formában megfogalmazott tényeket rendezi a közszavak jellemzésére használt struktúrába. A birtokos jelzős összetételek kapcsán kitér a mondattani szerkezetek osztályozásának problémájára: a funkcionális szempont kizárólagosságával szemben felhívja a figyelmet arra, hogy az alaki-morfológiai jegyekre nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a kategóriák kialakításakor. Összegzésként elmondható, hogy a helynevek grammatikai megalkotásában a közszavakhoz hasonló eszközöket használunk, a szóalkotástípusok közötti és a szóalkotásmódokon belüli arányok viszont eltérnek egymástól.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA csíki helynevek lexikális-morfológiai szerkezetének vizsgálata során hangsúlyozza, hogy a nevek arculatát két tényező alakítja: a helynévmodellek és a kérdéses terület nyelvjárási rendszere (165–77). E két összetevő befolyásoló szerepét követi nyomon. A helynevek szerkezeti változása archaizmusok és neologizmusok együttlétét eredményezi. A formai módosulás mellett jelentésváltozás, a névben megjelenő fogalom elavulása is eredményezheti valamely név használatból való kiviesését, s köztudott az is, hogy a nyelvjárási szókészlet a helynevek alakját is befolyásolja.

PÓCZOS RITA az Árpád-kori adatszegény névanyag etnikai értékét, népi vonatkozását (a névhasználók népiségét) egy mai névrendszer viszonyai alapján próbálja modellálni a Baranya megyei Sásdi járás helyneveinek segítségével (179–207). Gondolatmenetének kiinduló tétele, hogy ha alacsony a névhasználók nyelvtől eltérő etimológiájú nevek száma, a jelenség az ómagyar korra is érvényes lehet. Elemzésében a különböző nyelvű közösségek által használt azonos jelentésű névpárok viszonyait szemlélteti. Elődeivel ellentétben mindegyik érdekelt nyelvre egyformán figyelve, együttesen vizsgálja a névanyagot, négy fő kategóriába sorolva a megfeleléseket: 1. csak az egyik nyelven nevezik meg a denotátumot; 2. nincs lexikai megfelelés; 3. van lexikai megfelelés; 4. átvételek. A lexikai megfelelés a névpárok felére jellemző. Magas arányuk miatt KNEZSÁVAL vitatkozva az egymástól független párhuzamos névadás helyett az idegen névformák ismeretét feltételező fordítás mellett érvel.

A magyar nyelvterületen kívüli helyekre a magyarban használt földrajzi nevek (az exonimák) újabb alakulataival foglalkozik MIKESY GÁBOR (209–14). Tanulmányában jellemzi ezen névcsoport keletkezési típusait, majd olyan 20. századi adatokat vizsgál, melyek magyar változatának többsége valamilyen fordítási művelet (adaptáció, magyar helynévtípus kiterjesztése, modifikáció, téves névvonatkoztatás, magyar kiejtés szerinti írásmód stb.) eredményeként jött létre. Munkája erénye, hogy a névtudomány által kevésbé vizsgált területet mutat be, viszont forrásai megjelölésének hiányát érezzük.

A kötetet KISS GÁBOR régész és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS történész tanulmánya, a történeti Vas vármegye Árpád-kori történeti földrajzát feldolgozni célzó munkájának újabb „mellékterméke” zárja (215–24). Dolgozatuk az Őrség településtörténeti képét vázolja fel, települési tagolódásának változását mutatja be a századok folyamán, végigköveti a névrendszereknek a birtok- és településszerkezet differenciálódásával párhuzamosan történt módosulásait; végül a szerzők eredetük szerint jellemzik, csoportosítják a terület településneveit.

A sorozat újabb köteteinek megjelenése, úgy tűnik – szerencsére – nem ütközik akadályokba. Jó kijelenteni, hogy évről évre újabb kötetét vehetjük kézbe a magyar történeti helynévkutatás e színvonalas sorozatának. Megállapításunk helytállóságáról a tudományterület változatos arculata, kutatóinak felkészültsége, szervezőinek eltökéltsége gondoskodik.

HÁRI GYULA

HAJDÚ MIHÁLY: AZ 1913. ÉVI HELYSÉGNÉVTÁR NÉVVÉGMUTATÓ SZÓTÁRA

Magyar Névtani Dolgozatok 200. Budapest, 2007. 346 lap

1. Egy évtizedekkel ezelőtt született munkaterv részeként jelen kötettel együtt háromra szaporodott hivatalos történeti helységnévtáraink névvégmutató szótárainak sora. Elsőként a legkorábbi (bár Erdély, a Határőrvidék és Horvátország névanyagát nem tartalmazó, nyomtatásban csak 1920-ban közzétett) ilyen munka, az 1773. évi helységnévtár a tergo szótára jelent meg (MND. 74. Bp., 1987). Ezt követte az első kinyomtatott, már az Osztrák–Magyar Monarchia korai állapotait rögzítő, 1873. évi helységnévtár hasonló feldolgozása (MND. 81. Bp., 1989). A sorozat most közzétett kötete a történeti

Magyarországnak a hivatalos helységnévrendezés lezárultát követő állapotát, egyúttal az utolsó békeévben megjelent névtár helynévanyagát adja közre a tergo formában. Mint a kötet bevezetőjéből megtudjuk, e névvégmutató szótárak sora is HAJDÚ MIHÁLY és MEZŐ ANDRÁS közösen tervezett munkáinak egyike volt. Mindhárom szótár HAJDÚ MIHÁLY-nak köszönhetően készült el és jelent meg, együttesen több száz oldalnyi terjedelemben.

2. A most megjelent névvégmutató szótár elődeihez hasonló módon épül fel. A névanyagot a tergo rendszerben, két hasámban, az egyes neveket az adott vármegyére és járásra (adott esetekben: városra) utaló kódszámmal, valamint a hely típusát jelölő betűjelzéssel (V: város, K: község, L: lakotthely) adja közre. A számkódok feloldását, azaz a megyék és járásaik (illetve a rendezett tanácsú vagy törvényhatósági jogú városok) felsorolását a röviden eligazító bevezetés után találjuk meg a kötetben. A neveket természetesen a helységnévtárban szereplő íráskép szerint tartalmazza, ami egyrészt a maihoz képest archaikus írásmódot jelenthet (*cz, szöllő*), másrészt pedig változatok szükségszerű meglétét (*Fischer ~ Fiser, Ghiczy ~ Giczi, Hajagos ~ Halyagos*).

Jelen kötet újítása, hogy a teljes helynevek mellett részlegesen, de – vállaltan – nem következetes módon egyes névelemeket is felvesz anyagába. A „Bevezetés” szerint így „a mai helynévtárak mutatóihoz hasonlóan a *Csüdötélke, Pócstelke, Kübekháza, Tágfalva* stb. nevekből a *Csüdő-, Pócs-, Kübek-, Tág-* stb. névelemeket is külön-külön” tartalmazza, míg például a településnevek körében leggyakoribb korrelatív előtagok, a családnévi vagy keresztnévi előtagú ún. lakotthelyek (tanyák, majorok, puszták), avagy a kettőnél több lexikális elemből álló helységnevek esetében módszeresen eltekint ettől. A terjedelem ésszerű keretek között tartása indokolja, a jellegzetes utótagok szerinti visszakeresés lehetősége és a helynévkutatói irányultság teszi magyarázhatóvá ezek elhagyását.

A szótár ilyen módon a névvég- és névelemmutató szótárak, illetve mutatók sajátos együttesét képezi. Mivel azonban nem jelöli eltérően a teljes nevek és a névelemek adatait, az egyes szótárbeli nevek értékét csak megfelelő ellenőrzéssel, illetve alapos helynévtani tájékozottság alapján állapíthatjuk meg. Így például *Szinér* és *Szinérváralja* eltérő kódszámaik alapján egyértelműen különböző települések teljes nevét jelentik, *Belényes* és *Belényesszentmihály* vagy *Gödre* és *Gödreszentmárton* azonban csupán elhelyezkedésük és településtípusuk alapján akár egyazon helynév teljes és névelemet jelölő adatai is lehetnének. A bevezetésben említett példák persze más névszerkezeti típusokat jelölnek, ugyanakkor megemlíthető, hogy a négy konkrétan említett (és fentebb is idézett) helynév közül kettőnek az előtagja (*Pócs* és *Tág*) nem található meg önállóan is, betűrendi helyén a szótárban (szemben a *Csüdő* és *Kübek* névelemekkel). És érthető módon akadnak olyan nevek is, amelyeknél a névelemek szerinti felvétel szintén indokolt lehetett volna, de csak teljes formájukban találhatóak a kötetben (*Gerjetanyák vidéke, Zsebeháza* stb.).

Az egyazon járáson belüli, a külterületi lakotthelyek esetében nem kivételes névazonosságokra a szótár ! jellel figyelmeztet a névadat előtt (*Józsefmajor, Toneatelep, Sziget*), a szokatlan adatokra pedig a név után (*Riuszád, Krakáspusztá, Zsdjártelep*). Mint a „Bevezetés” utal rá, a hivatalos helységnévrendezés ekkorra lezajlott, de az adattár szerint a teljes névegyezés a különböző vármegyékben lévő települések esetében sem szűnt meg teljesen.

3. A hivatalos helységnévtár névanyagát feldolgozó a tergo szótár azoknak a kutatói igényeknek a szempontjából készült, amelyeknek a megyei helynévgyűjtések névrész-, illetve névelemmutatói, avagy elektronikus formában kereshető névadattárak használatával

igyekezhetünk megfelelni. Jellemző, hogy a névvégmutatók az újabban készült, illetve készülő történeti névszótáraknak természetszerű részét képezik már (ÁrpSzt., KMHsz.). Segítséget nyújthatnak bizonyos névszerkezeti típusok kutatásában, például az *-egyháza*, *-hida*, *-kő*, *-szer*, *-vár* utótagú vagy a *voda* névelemet tartalmazó helynevek, s ugyanígy a neveket, névrészeket, névelemeket alkotó képzős vagy jeles formák (*-d*, *-gy*; *-a*; *-s*; *-ic[z]a*), illetve más, jellegzetesnek számító névvégződésesek (*-ány*, *-ény*) vizsgálatában. Elsősorban persze a történeti és jelenkori valós helynévanyag vonatkozásában, de akár az erre reflektáló fiktív, írói névadás vagy éppen a helynévi alapú természetes családnévanyag, netán az ezekre is alapító mesterséges családnévalkotás kutatásában.

Tekintve, hogy immár három történeti helységnévtár hasonló feldolgozása áll rendelkezésünkre, ezek együttesét különböző változásvizsgálatok hasznos segédeszközeiként is használhatjuk. Igaz, ez is az adatok gondos egyeztetését igényelheti, mert – a lehetséges közigazgatási változásokon túlmenően – a szóban forgó három kötet névanyagát lokalizáló kódolás minden esetben az adott helységnévtárak beosztását követi, így már vármegyei szinten teljesen eltér egymástól.

Az eddig megjelent szótárak sora remélhetőleg tovább is folytatódik majd. Az 1973. évi helységnévtár anyagáról összegyűjtött, de megszerkesztésre váró állományként ír a mostani kötet bevezetője. Természetesen szóba jöhetne elsősorban valamely korai, de már a teljes történeti Magyarországot lefedő helységnévtár hasonló feldolgozása (leginkább LIPSZKY 1808. évi munkájáé), illetve a legújabb hivatalos helységnévtáré is. A középkori történeti földrajzi gyűjtemények ilyen jellegű felhasználására pedig – a fentebb említett módon – részben már van lehetőségünk: GYÖRFFY történeti helynévanyagának hasonló (és hasonlóan betűhív) közzététele a „Korai magyar helynévszótár” (KMHsz.) munkálatainak részét képezi, CSÁNKI köteteinek teljes anyaga pedig a helynévkincset hagyományos betűrend szerint közzétevő CSÁNKI-mutató mellett CD-n is hozzáférhető, tehát digitálisan kereshető.

Az itt ismertetett kötet *Abá*-tól *Dúzs*-ig terjedő, közel negyvenezer nevet és névelemet e sajátos módon közzétevő anyagával a különböző nyelvészeti-névtani, általában is pedig a történeti vonatkozású kutatásoknak hasznos segédeszköze lehet.

FARKAS TAMÁS

A MAGYAR NÉVTANI DOLGOZATOK ÚJ KÖNTÖSBEN

JANITSEK JENŐ: A háromszéki Székköföld jelenkori és történeti hely- és családnevei. MND. 201. Budapest, 2008. 201 lap

FARKAS TAMÁS – ZÁNTÓ EDINA: A háromszéki Kilyén és Szotyor család- és helynevei. MND. 202. Budapest, 2008. 58 lap

BÖLCSKEI ANDREA – HAVAS PÉTER – SLÍZ MARIANN: A háromszéki Anyalos és Kökös család- és helynevei. MND. 203. Budapest, 2008. 131 lap

HAJDÚ MIHÁLY a Névtani Értesítő 28. kötetében (217–30) tette mérlegre a Magyar Személynévi Adattárak mellett az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportján készülő másik névtani sorozat, a Magyar Névtani Dolgozatok köteteit. Az 1976-ban indított „kék

sorozat” 2007-ig 200 kötetet ért meg, lényegében változatlan formában. A5-ös alakjában utolsó darabja „Az 1913. évi helységnévtár névvégmutató szótára” volt. A sorozat számdéka mindvégig megmaradt: olyan névtani adattáraknak, elemzéseknek adott helyet, amelyek későbbi névrendszertani munkák alapjául szolgálhatnak, amelyek a nyelvterület különböző pontjain (a határon túl is) gyűjtött névanyagot teszik közzé, megmentve azt a feledéstől. HAJDÚ MIHÁLY az ELTE Névkutató Munkaközösségének élén több mint három évtizeden keresztül más sorozatokkal együtt az MND. kiadását is töretlenül, egységes arculattal és céllal irányította. A budapesti névtanosiok immár harmadik generációjának jutott az a feladat, hogy a rendszerváltás után a gazdasági-technikai-szakmai környezet változásához igazítsa e munkák megjelenését. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2005-ben megalakult névtani tagozatának budapesti ülésén hallhattuk, hogy az ELTE Névkutató Munkaközössége tervezi az egyébként folyamatosan új arcát kereső Névtani Értesítő lektorált periodikává történő alakítását (szándékuk a 27. számtól meg is valósult) és többek között a Magyar Névtani Dolgozatok megújítását.

Az elhangzó tervek között részben a HAJDÚ MIHÁLY által említett fogyatékoságok (219–22) kiküszöbölése szerepelt. A nyomdai lehetőségek eredményezték a gépelési hibákat, a hibás nyomtatásokat, címlapokat, színnyomást; a belső egyenetlenségek a gyengébb szerzői munkákat elnéző szerkesztés következményei: „a későbbi fölhasználás lehetőségét kerestem az egyes munkákban. Amennyiben olyan adatokat tartalmazott, amiket még egyszer összegyűjteni aligha fognak, gyöngébb földolgozással is bevettem a sorozatba” (221).

A sorozat folytatásaként – részben új elveknek megfelelően, az első 200 kötet szellemét, célkitűzéseit megtartva, de a korábbi formai és tartalmi egyenetlenségek semlegesítésének szándékával – ment tovább (folyamatos számozással jelezve a kontinuitást) az MND. eddig megjelent három következő száma. A továbbiakban ezeket mutatjuk be kis kitekintéssel a sorozat addigi történetére.

Tartalmilag mindhárom munka háromszéki települések hely- és családnévanyagát jeleníti meg, (különbözőképpen) fel is dolgozva azokat – egy nagyjából földrajzilag is jól körülhatárolható területről, Sepsiszentgyörgy vidékéről. A 202. és 203. szám azonos időpontban (1998-ban) indult gyűjtőmunkát ad közre. (A 201. számban közzétett névanyag gyűjtésének körülményei a kötetből nem derülnek ki.) Mindháromban egyaránt közös, hogy tartalmi oldalról névtanilag pótolhatatlan értékűek; a közölt anyag feldolgozásának módja azonban eltérő. Mindhárom kötet vázát a helyszínen gyűjtött jelenkori hely- és családnévállomány jelenti, amelyet helyi, regionális, illetve országos magán- és közgyűjteményekben (pl. egyházközségi irattárak, a sepsiszentgyörgyi levéltár, az OSZK kéziratára) felkutatott adatokkal egészítettek ki.

A sorozat új számainak és feltehetőleg az ezután megjelenőknek az összetartozását formai eszközök segítségével is jelzik. A kötetek formátuma a régi A5-össel szemben B5-ös – elősegítve, hogy az olvasó a példányokat jobban kézben tarthassa, a szöveget áttekinthesse. Borítójuk színe nem követi a régi folyamét: világos drapp színűre változott, mellyel harmonizál a feliratok barnája; a címlapon megjelenő információkat visszafogott geometrikus díszítés fogja keretbe. Ugyanez a forma ismétlődik meg a belső címlapon is. A topográfiát tekintve találunk azonosságokat és eltéréseket is. A közölt dolgozatok szövegét ugyanazzal a betűtípussal szedték, ugyanakkor az egyes szövegszedési eljárások inkább a szerzők megoldásait követik – ebből adódnak az eltérések: a betűméretben, a betűk formájában (nagybetű, kiskapitális, félkövér). Ugyanakkor a technikai megvalósításban is

találunk különbségeket. Ebből a szempontból a 202. és 203. kötet egymáshoz közelebb áll, és jobban követi a nyelvészeti szakmunkáknál megszokott formai jegyeket (a szerzők nevének kiskapitálissal történő kiszedése, a szövegközi [nem címszóként elforduló] névadatok kurziválása).

Néhány jellemzőt az egyes kötetekről is megemlítve, azok sorrendjében haladva elmondhatjuk, hogy az MND. 201. száma szerzőségében is jobban kötődik a sorozat hagyományaihoz, eddigi kiadványaihoz, hiszen a mai romániai magyar helynévkutatás – hely- és személynévtáiról évtizedek óta ismert, jelen sorozatban is számos alkalommal publikáló – nesztorának, JANITSEK JENŐnek a háromszéki Székföld három településéről (Árapatak, Előpatak és Hidvég) készült gyűjtését tárja az olvasók elé. Tartalmilag, formailag a kötet anyaga nem különbözik a sorozat korábbi, eddig megszokott köntösbe öltöztetett, szintén JANITSEK JENŐ által készített köteteitől. Elsőként az adatgazdagság tesz ránk mély benyomást, a sokféle forrás együttes kezelése; a néprajzi, helytörténeti és szociológiai jellegű megjegyzések pedig a szerző helyismeretét is tükrözik. A népiségi viszonyok ismeretében különíti el a szerző a magyar, a román és a cigány családnevek csoportját. Ezeket a vizsgált három település vonatkozásában összesítő táblázatokban is összeveti egymással (16–33). A formai-tartalmi megoldások azonban sok esetben nem azonosak a nyelvészeti-névtudományi szakirodalomban meggyökeresedettekkel. Hadd emeljek ki ezek közül néhányat: a tulajdonnévi címszavakat adattárakban kevésbé szokás nagybetűvel szedni, megszokottabb a félkövér szedés, miként azzal a 202. és 203. kötet szerzői is éltek.

A három munkában a fonematikus jellegű lejegyzés érvényesítése, illetve a magyar egyezményes hangjelölés használata nem egységes; a szerzők döntése szerint jelenik meg. Mindhárom kötetben látható az ezek alkalmazására irányuló törekvés: a 201. kötet azonban jelölésmódjában nem követi a magyar egyezményes hangjelölést (pl. az alsó nyelvéllátású hosszú veláris labiális a tompa ékezet – mint mellékjel – segítségével adja vissza [148. lap, 38–46. adat: *Ā* a bevett *Ā* helyett]); a 201. kötetre jellemző, hogy a nyíltak mellett az *ē* fonémákat nem rendszeresen jelöli, a 202. pedig egyáltalán nem. A 202. kötetben a *ly* jegy alkalmazása megzavarhatja a palatálisok értelmezését (pl. *Selyemkert*; 33). A 203., Kökö és Angyalos hely- és családneveit bemutató kötet csak az alsó nyelvéllátású hosszú labiálisokat jelöli a nyelvjárási fonémák közül (a zárt *e*-t nem), ugyanakkor ügyel a *j* jegy fonematikus jelölő szerepére, és figyelemmel követi a mássalhangzótörvények okozta hangváltozásokat. Az *ē* megjelenítése egységesebbé tenné a kötetek hangjelölését, és jobban összhangban lenne a magyarországi helynévi adattárak elveivel.

A 201. kötetben ellentmondásos, hogy az említett településeken kívül a mellékletben közölt térképek között találunk Erősd bel- és külterületét, valamint Lüget és Nyáraspatak külterületét ábrázoló térképvázlatokat is. (Tény ugyanakkor, hogy az említett települések is a Székföldre tartoznak.) Kevésbé van összhangban a helynevek közlésének és térképvázlaton történő ábrázolásának (a 202. és 203. kötetben is követett) módjával a könyv eljárása. A helynévi címszavak ábécérendbe rendezése különösen akkor hasznos dolog, ha szótárszerűen kívánjuk őket feldolgozni, ám a jelentésük részét képező denotátum megismerése nehezebbé válik azáltal, ha az arra utaló számozás a betűrendet követi, és a denotátumokat bemutató térképvázlaton a számok megkeresése (különösen nagyobb helynévrendszerek esetében) időigényes feladattá válik. A kötet térképei között vannak jó minőségűek, de egyeseket rossz nyomdai minőségben vehetünk kézbe az alacsony felbontás és a kis betűméret miatt.

FARKAS TAMÁS és ZÁNTÓ EDINA Kilyén és Szotyor hely- és családneveiről készített munkája főként a fellelt forrásokból és az adatközlőktől összegyűjtött tulajdonnevek közreadására törekszik. Bevezető fejezete tartalmaz elemzést, a két település jelenének és történetének bemutatását. A jelenkori helynevek adattárának használatát a névváltozatokat is magába foglaló mutató segíti. A közreadott szövegek közül érdemes felhívunk a figyelmet arra az íratra, amely a kilyéni utcanevek megváltoztatására tesz javaslatot: kordokumentumként és névtani forrásként sem találkozunk gyakran ilyen jellegű közlésekkel.

BÖLCSKEI ANDREA, HAVAS PÉTER és SLÍZ MARIANN Kököcs és Angyalos tulajdonneveiről készült munkája terjedelmében a 201. kötethez áll közelebb; az adattári részekhez több elemzést is mellékelnek a szerzők. A családneveket feldolgozó fejezeteket kisebb névszótáraknak is tekinthetjük: megadják a személynév etimológiáját, a névadás motivációját, a családnevet viselők helyi statisztikáját (15–9, 61–8). A családnévi adatokat megvilágító összefoglalók utalnak a nemzetiségi összetétel és a nevek eredetének összefüggéseire, az 1602-től adatolható történeti és szinkrón névanyag kapcsolataira, bemutatják a névanyag eredet szerinti rétegződését, kitérnek a névrendszertani összefüggésekre, a névrendszer változásaira és a nevek megterheltségére. A helynevekkel kapcsolatban kiemelhető, hogy igyekeznek azonosítani a történeti helyneveket is (a Pesty-féle forrás kivételével). A helyneveket elemző fejezetek külön tárgyalják a bel- és a külterület névanyagát településenként. A belterület neveit névfajták szerint vizsgálják, részletesebben foglalkozva az építménynevek és utcanevek általában gazdag elemszámú csoportjával. Utóbbiaknak funkcionális-szemantikai tagolódását is számba veszik a HOFFMANN-féle helynévelemzési modellt használva. Amennyire a névanyag összetétele engedi, a nagyobb számú külterületi név között a nevek névfajtákba való rendezésén, motivációjuk megállapításán kívül lexikális felépítésüket, keletkezésük módját is figyelemmel kísérik. A népiek mellett a hivatalos és félhivatalos nevek névhasználati síkját külön tanulmányozzák.

A közös vonások ellenére is találhatunk tehát különbözőségeket a három megjelent munkában. Az MND 202. kötete elsősorban adatokat közöl, értelmezésükre kevésbé vállalkozik; a 201. kötet bőségesen kezeli az adatokat, anyaga megvilágítását is feladatának tartja, módszertanilag, formailag azonban több ponton láthatóan el van maradva a ma már szélesebb körben megkívánhatótól. A 203. kötet a 201. eredményeit hasznosítja, hibáit pedig nem követi el, s csak kisebb – a névanyag regionális színezetének jelzését érintő – hiányérzetünk marad elolvasása után.

HÁRI GYULA

**DERDÁK FERENC – KISS GÁBOR: TÉRKÉPI ADATOK
VAS MEGYE TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁHOZ
SZOMBATHELY ÉS KÖRNYÉKE 1762–1862.
Panniculus Régiségtani Egylet – Vas Megyei Levéltár,
Szombathely, 2008. 75 lap + 24 térképlap**

1. A 19. századi térképek stílusában készült, szépen rajzolt, A3-as méretű térképlapokból álló gyűjteményt vehet kézbe a helytörténet, a régi térképek és természetesen a helynévtan iránt érdeklődő olvasó. Az egymáshoz illeszkedő, 1:10 000 méretarányú 23

térképlap együttesen Szombathely és közvetlen környékének teljességre és hitelességre törekvő egykori képét nyújtja, ahogyan azt a fennmaradt korabeli térképek alapján rekonstruálhatták a készítőik. Az egyes lapok korábban a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (VHHK.) számainak mellékleteként jelentek meg 2001–2005 folyamán. Most pedig egy mappában összegyűjtve, áttekinthető térképvázlattal, valamint a bevezető tanulmányt, a térképlapok rendjének összefoglalóit és névelemmutatót tartalmazó kísérőfüzettel együtt látnak napvilágot.

A munka előzményeiről, forrásairól, elkészítésének folyamatáról és problémáiról gondos, szakszerű tanulmányban részletesen is számot adnak a szerzők. Előzményei közé tartoznak a római kori utak és a korai magyar határvédelmi rendszer kutatásának programja, a várostörténet tanulmányozása; általában azok a helytörténeti vonatkozású munkálatok, amelyek során rendszeresen kell a rendelkezésre álló régi térképek adataira támaszkodnia a kutatónak. Ezekből született meg az újszerű, rekonstrukciós történeti térképek készítésének gondolata, melynek immár kézbe vehető eredményei remélhetőleg másoknak is biztatást jelentenek majd hasonló munkák megalkotásához.

2. Alaptérképként a szerzők az 1960. évi 1:10 000 arányú topográfiai felmérés lapjait használták, átvezetve rájuk a régi térképek jellegzetes helyrajzi pontjait, információit. Kezdvé az 1857. évi kataszteri felmérés adataival, és folytatva számos további, különböző korú és célú kéziratot és nyomtatott térkép hasonló információival. A munka során lehetőség szerint a legkorábbi állapotot igyekeztek rekonstruálni, bár ennek során itt szükségszerűen nem teljesen egyező korú részletek összerajzolására is sor kerülhetett. A helyrajzi viszonyokat a lehetőség szerinti részletességgel törekedtek ábrázolni (tehát szükségszerű egyszerűsítésekkel), feltüntették viszont a térképek teljes névanyagát, mellettük pedig az egykori magyarító feliratokat és a nagyobb birtokosok nevét is. A neveket alapvetően mai helyesírással közlik, az egykori kiejtést tükröző törekvéssel; a névváltozatok közül pedig a legteljesebbnek tűnő térképi (pl. a *Hegybeli erdők* helyett a *Város hegybeli erdeje*) névformát, a rövidítéseket feloldva. Mindezek pontosan szerkesztett, a felhasználó és figyelembe vett térképek alapadatait megadó, jelkulccsal kiegészített és helytörténeti vonatkozású rajzokkal ízlésesen díszített térképlapokon kaptak helyet.

Ahogyan a szerzők is jelzik, az így elkészült térképlapok használata nem helyettesítheti a rendelkezésre álló régi térképek részletes tanulmányozását; nem is ez volt a céljuk. Mindenképpen segítséget nyújthatnak azonban a történeti irányultságú különböző tudományterületek számára, akár az Árpád-korig visszanyúló kutatásokban is, amint arra a szerzők egyéb publikációiból is következtethetünk.

A kiadvány névanyag szempontjából a megyei helynévgyűjtésekben nem mindig szereplő térképi névírás adatait tartalmazza, sajátos műfajából adódóan többféle forrásból merítve és vegyítve azokat egymással. A kísérőfüzetben helyet kapott részletes „Mutató” ezeket tartalmazza, külön gondolva a helynevek kutatóira: a teljes földrajzi névanyag mellett a névelemeket is felveszi anyagába, sőt a térképen névtelen tereptárgyakat (*híd, kút*) és a birtokosok nevét is. A különböző jellegű adatokat eltérő tipográfiával különbözteti meg, megadva mellettük a név előfordulási helyét és a megnevezett objektum típusát. Mindezek alapján a mutatóban vastag betűvel szedett *Ághidi rétrejáró fölé* térképi névadat a normál betűtípussal szereplő *Ág, hidi, rétre, járó, rétrejáró, fölé* szavaknál egyaránt megtalálható (a pusztai *híd, rét* szavaknál nem). A *Szombathelyi püspökség*

mint feltüntetett tulajdonos (ezért nemcsak félkövérrel, de aláhúzva is) a *szombat, helyi, szombathelyi* és *püspökség* szavaknál szerepel (aláhúzással) hasonlóképpen.

A mai helyesíráshoz igazítás itt érthető célkitűzése volt a szerzőknek, ám nem teljes mértékben valósult meg a névanyagban. Így a *Szent Márton* templomnévként ma is különírandó, településnévként azonban egybeírást igényelne, akárcsak a településnévből származtatható további térképi nevek esetében: *Szent Mártonból* útnév, *Szent Mártoni határ dűlő* szántó, *Szent Mártoni erdő* erdő rész stb. nevében, amelyek mellé bonyolultabb esetek is adódhatnak: *Szent Márton erdő aljai dűlő*. A példaként kiemelt név az esetek többségében különírva szerepel, de egy *Szentmárton* (a település mint tulajdonos neve) és egy *Szentmártoni* adat is bekerült a mutatóba. A *hidi* és *hidi* szintén egyaránt előfordul, ugyancsak az egységesítés részleges hiányát jelezve. A birtokló személyek neve természetesen őrzi a térképen is szereplő formát: *Eszterházy Pál hg.*

A kiadvány újszerű és többféleképpen hasznosítható forrása lehet a helytörténet iránt érdeklődőknek, de a különböző célú, köztük a névtani kutatásoknak is.

FARKAS TAMÁS

KÖRMENDI GÉZA: A TATAI GIMNÁZIUM NÉVTÁRA 1765–2007

Második, javított és bővített kiadás

Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 403 lap

Tata város kiváló helytörténésze, gimnáziumának igazgatója, KÖRMENDI GÉZA számtalan cikkben, tanulmányban és könyvben foglalkozott már városának és iskolájának történetével. Mint néprajzos és nyelvész sem ismeretlen a szakmában, s különösen fontosak a névtan területén végzett eddigi munkái, amelyek egyike a „Komárom megye földrajzi nevei” című terjedelmes kötet (Bp., 1985). E névgyűjtést TURI RÓBERTtel közösen szervezték, irányították, s a közzétételben is jelentős szerepet vállaltak. A következő évben KÖRMENDI GÉZA önállóan jelentette meg „Komárom megye helységneveinek rendszere” című kötetét, amely nagy lépéssel vitte előbbre általános helynévi ismereteinket a Kárpát-medence megszállásának, első településeinek kialakulása területén. (Nagy kár, hogy ez a több megyében elkészített rendszerezés végül elakadt, így nem lehet ma sem az egész nyelvterületre vonatkozó, de még a mai Magyarországra érvényes képet sem kapni a településnevek típusairól, illetve a települések hozzávetőleges keletkezési koráról.)

Most megjelent tekintélyes méretű könyvével KÖRMENDI GÉZA régi hagyományt követ, mégis új műfajt teremt Magyarországon. Az 1920–30-as években megjelentetett középkori vagy kora újkori összeírások, defterek, dézsmalajstromok, urbáriumok névlistái után az érdeklődés a század végén a nagy múltú iskolák tanulónévsorainak közlése felé fordult. 1979-ben a Kritériumnál két könyv is megjelent e témakörben. Az egyik JAKÓ ZSIGMOND és JUHÁSZ ISTVÁN közzétételében a „Nagyenyedi diákok 1662–1848”, amely igen sok jó adatot tartalmaz a történeti személynévkutatóknak (jóllehet sok munkát is ad a fölhasználása). A másik, TONK SÁNDOR könyve, az „Erdélyiek egyetemjárása a középkorban” inkább az előző típusba tartozik: régebbi neveket tartalmaz. E munkát kiváló forrásértéke következtében B. GERGELY PIROSKA több cikkben és tanulmányban

is földolgozta névtörténeti szempontból. Nagyrészt ez utóbbi könyvnek folytatása ugyan-csak TONK SÁNDOR (és SZABÓ MIKLÓS) munkája: „Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700”. Ez azonban már Szegeden jelent meg, a KESERŰ BÁLINT szerkesztette „Fontes Rerum Scholasticarum” sorozatának negyedik kötete. Sajnálatos, hogy ez a sorozat nem kapott megfelelő méltánylást a magyar történeti személynévkutatók körében, noha több értékes névtani forrást tartalmazó munka van közöttük. Most csak BURA LÁSZLÓ „Szatmári diákok 1610–1852” és TONK SÁNDOR „A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848” című köteteit említem meg, amelyeknek hihetetlenül bőséges, jól használható mutatókkal ellátott adattára számtalan szakdolgozat és akár nagyobb szintézis elkészítéséhez is tartalmaz értékes forrásanyagot.

Ezeknek az utóbbi könyveknek a nyomdokaiba lépett KÖRMENDI GÉZA most ismertető kötetével: „A Tatai Gimnázium névtára 1765–2007”. Már a címlapján érdekes névtani problémába ütközünk: mi az intézmény neve? Jogos-e a *Tatai Gimnázium* intézménynévként való, nagybetűs kezdése? Valóban ez a neve az iskolának? Semmiképpen sem! Az alcímben három „valódi” intézménynév is ott szerepel a főnti cím alatt: „A Kegyesrend Tatai Gimnáziuma (1765–1948)”; „Állami Gimnázium (1948–1951)”, valamint „Eötvös József Gimnázium (1951–2007)”. Mindezekhez még hozzá kell tennem, hogy 1844–1849 között *Tatai Királyi Gimnázium*, 1883–1910 között a *Magyarországi Kegyesrend Tatai Algimnáziuma*, 1931–1936 között *Tatai Kegyesrendi gróf Esterházy Miklós Reálgimnázium*, ma pedig a *Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Eötvös József Gimnáziuma* az intézmény neve, de volt közben több más neve is kisebb-nagyobb eltérésekkel. Nem szándékom ezeknek a névváltoztatásoknak onomatológiai tanulságairól írni, de az itt fölvetett példáknak, az intézménynevek alakulásának, változásainak tanulságaival kellene már végre mélyrehatóbban is foglalkozni valakinek!

Az iskola történetének rövid bemutatása után a bevezetés ismerteti a könyv fölépítését, nagyobb fejezeteit, a tanulók adatainak forrásokban való előfordulását, statisztikai adatait az egyes esztendőkről, végül a forrásokat és a rövidítéseket. A könyv túlnyomó terjedelme természetesen adattár, amelynek kisebb része a tanárokról, jelentősen nagyobb része pedig a tanulókról szól. Különösen ez az értéke a könyvnek névtudományi szempontból. A családi és keresztnéven túl ugyanis majdnem mindig megtalálható a születési idő (illetve a korábbi anyakönyvek szerint az életkor), a születési hely, lakóhely (néha még az is, hogy a városban kinél volt bérelt szállása, melyik utcában vagy városrészben), korábban az apa keresztnéve és foglalkozása, újabban az anyja teljes leánykori neve. Már ez a felsorolás is mutatja, hogy mennyi mindenre lehet használni a névsorokat: leginkább a környék keresztnéveinek és családnéveinek időszakonkénti vizsgálatára. Ahol a foglalkozások és a vallási hovatartozás megadásával is találkozunk, a névszociológia területére is kiterjeszthetjük vizsgálatainkat. Itt azonban álljunk meg egy szóra! Nagyon érdekes, hogy az 1891-ben született Szívós Andor, Horváth Ákos, az 1892-es Witauschek Gyula, Lengyel Aladár, az 1894-beli Hüttner Jenő úgyszintén római katolikus vallású, az ugyanakkor született Komlós (1907-ig Kohn) Géza, az 1890-es Strausz Andor, Nuszbaum Aladár, Engländer Ferenc pedig izraelita, de miért nem tudhatjuk meg az 1896-ban született Böhm Árpád, Engländer Árpád, Gerőfi Zoltán, Jaross Andor vallási hovatartozását? 1950-ig ugyanis szerepelt az anyakönyvekben a vallás megnevezése. Miért kellett ezek közléséről lemondani? Hiszen száz évnél jóval idősebbek lennének a megnevezettek! A névszociológia viszont éppen az egykorú, egyvidékű adatok eltéréseiből

(és hasonlóságaiból) tudna értékes és érdekes megállapításokat tenni. Mi volt erősebb: a hagyomány (vallási vonatkozású névválasztás) vagy az újítás (nemzeti tudat hangsúlyozása), netán az asszimilációra való törekvésnek volt nagyobb ereje a gyermekek nevének megválasztásában?

Természetesen a közölt adatok önmagukban is annyi lehetőséget tartalmaznak a különböző irányú kutatások számára, hogy csak legyen elegendő névtanos, aki él a lehetőségekkel, fölhasználja új eredmények föltárására, új ismeretek kikövetkeztetésére ezt a hatalmas anyagot. Leginkább pedig abban bizakodhatunk, hogy ennek a kötetnek a mintájára másutt is lesznek lelkes igazgatók, tanárok, tanulók, akik föl kutatják az adatokat, s lesznek iskolájukat szerető lokálpatrióta polgárok, akik lehetővé teszik az összegyűjtött adatok megjelentetését, mind a helybeli érdeklődők, mind a tudományos fölhasználók számára.

HAJDÚ MIHÁLY

NAMEN UND IHR KONFLIKTPOTENTIAL IM EUROPÄISCHEN KONTEXT

[Nevek és a bennük rejlő konfliktusok – európai összefüggésben]

Szerkesztette: NICOLE ELLER – STEFAN HACKL – MAREK L’UPTÁK

Edition Vulpes, Regensburg, 2008. 338 lap

A német nyelvű kötet (néhány további írással kiegészülve) a Regensburgi Egyetemen 2007 áprilisában tartott névtani szimpózium összegyűjtött tanulmányait tartalmazza. A tanácskozás és a kötet fő témája a tulajdonnevek használatában rejlő konfliktusok bemutatása, a névhasználattal kapcsolatos kérdéseket nyelvpolitikai-nyelvi jogi keretbe ágyazva. A kötet 21 tanulmányának 23 szerzője Európa 14 országát képviseli, ez biztosítja a különféle névpolitikai kérdések széleskörű európai panorámáját. A német nyelvű (ausztriai, dél-tiroli, elzászi, németországi és svájci) szerzők mellett cseh, szlovák, lengyel, horvát, bolgár, norvég, finn és magyar kutatók írásait foglalja magába a kötet.

RUDOLF ŠRÁMEK (Csehország, 11–6) tanulmányában a nevekkel kapcsolatos konfliktusok tipologizálására tesz kísérletet. Elméleti írásának középpontjában a tulajdonnevek nyelvi sajátosságainak, társadalmi (kommunikációs) kontextusba való beágyazottságának és ideológiai funkciójának hármasa áll. (Sajnálatos, hogy a konfliktus kiváltására alkalmas [?] exonimákra példának felhozott magyar nyelvű *Bécs* városnév a nyomtatásban hibásan, *Bécz* alakban jelenik meg.)

RÜDIGER HARNISCH (Németország, 17–28) írása az ezredforduló német nyelvű sajtójából gyűjtött példákon mutatja be a történelmileg „terhelt” (német nyelvű) közép-kelet-európai földrajzi nevek használatának problémáit (pl. *Posen ~ Poznań*). A „külső” (jelen esetben német) megnevezések használatának vagy kerülésének okait kutatva a szerző a politikai korrektség, a történelmi hitelesség, illetve az idegen nyelv(ek) ismeretének és presztízsének kérdésköréit járja körül.

BJÖRN HANSEN (Németország, 29–42) korpusznyelvészeti módszereket felhasználva elemzi a népnevek lehetséges konnotációit, illetve az ennek alapot szolgáltató nemzeti-

etnikai sztereotípiákat. A szerző orosz, horvát, lengyel, német, spanyol stb. példák segítségével igazolja, hogy a népnevek konnotációi a különböző nyelvekben nem feltétlenül jelentik etnikai sztereotípiák jelenlétét.

PETER WIESINGER (Ausztria, 43–76) a többnyelvű földrajzi nevek (névpárok) használatának elméleti és gyakorlati kérdéseit vizsgálja föl. A tanulmány elméleti részében a szerző helynevek (elsősorban városnevek) többnyelvűségének osztályozását végzi el, miközben hangsúlyozza a földrajzi nevek helyzetének időbeli és térbeli változékonyságát. A többnyelvű helynevek működését ezután néhány konkrét nyelvpolitikai példán keresztül mutatja be (finn–svéd, katalán/okszitán–francia, burgenlandi horvát/magyar–német).

HEINZ-DIETER POHL (Ausztria, 77–92) tanulmánya a WIESINGER által problémaként fölvetett karintiai, szlovénok által lakott településeken fölállított, illetve fölállítandó kétnyelvű helynévtáblák kérdéskörét járja körül. A szerző fölvezet a kérdés történeti és nyelvpolitikai vonatkozásait, kitér a (javarészt a nyelvjárási szóbeliségben létező) szlovén nevek írott változatainak problémájára.

CÄCILIA WEGSCHNEIDER (Olaszország, 93–104) egy hasonlóan konfliktusokkal terhelt névtani helyzetet mutat be: a dél-tiroli német és ladin kisebbség földrajzi neveinek használatát. Összefoglaló írásában a szerző röviden kitér a dél-tiroli kisebbségi földrajzi nevek 20. századi történetére, majd vizsgálja a témával kapcsolatban ma fennálló politikai és társadalmi álláspontokat.

NEDAD MEMIĆ (Ausztria, ill. Bosznia-Hercegovina, 105–20) a 20. század végi délszláv háború nyomán kialakult boszniai helynévváltoztatásokat mutatja be. A tanulmány röviden, ám meggyőzően foglalja össze a soknemzetiségű és -vallású régiónak és helyneveinek korai történetét, majd leírja a bosnyák nevek szerbekre történő lecserélésének stratégiáit, valamint a háború utáni Bosznia helynevekkel kapcsolatos korrekciós nyelvpolitikai döntéseit.

VELIMIR PIŠKOREC (Horvátország, 121–32) az egykori Jugoszlávia egy másik területének névváltoztatásairól számol be. A horvátországi Đurđevac utcanevét az 1990-es évekbeli függetlenné válást követően azért változtatták meg, hogy eltüntessék a jugoszláv-kommunista korszak névtani nyomait. A szerző írásában bemutatja az utcanév-változtatás módszereit, az utcanévvadász motivációit.

INGA SIEGFRIED és THOMAS FRANZ SCHNEIDER (Svájc, 133–52) közös tanulmányában a francia nyelvű Svájc egy német (anabaptista) nyelvszigetének (Mont-Tramelan) toponimáiról számol be, különös figyelmet fordítva arra a kérdésre, hogy milyen körülmények között válhat egy földrajzi név politikai üggyé.

WOLFGANG HAUBRICHS (Németország, 153–70) tanulmánya a német–francia névtani konfliktusok egy másik vetületét, az elzász-lotaringiaiakat mutatja be. A tanulmányból megtudhatjuk, hogyan kísérelték meg német tudósok a 20. század első felében nyelvészeti-névtani érvekkel „visszanyerni” a németek számára Elzászt, hogyan érveltek mindkét oldalon (tudományos és áltudományos módon) földrajzi nevekkkel az etnikai elv érvényesítése mellett.

MARTINA PITZ (Franciaország, 171–86) az előbbi kérdéskör egy rövid korszakának bemutatását tűzi ki célul: a lotaringiai földrajzi neveknek a nemzetiszocializmus (1940–44) alatti erőszakos németesítését tárgyalja. (Az 1940-től indult „visszanémetesítés” eredményeképp létrejött német földrajzi neveket 1941-től vezették be a hivatalos névhasználatban, míg francia megfelelőik néhány évig tilalom alatt álltak.)

MAITZ PÉTER (Magyarország, ill. Németország, 187–218) tanulmánya a személynévek világába kalauzolja az olvasót: a 19. század végi, 20. század eleji névmagyarosítási hullámot mutatja be névideológiai és diskurzuselemzési szempontokat követve. A történeti keretbe ágyazott leírás nem a névanyagot tárgyalja, hanem a névmagyarosítás ideológiai hátterét, érvrendszerét, elsősorban a névmagyarosítással kapcsolatban megjelent (nem tudományos) írások elemzésén keresztül.

MÁRIA PAPSONOVÁ (Szlovákia, 219–28) tanulmánya azt vázolja föl, miképpen hatottak a változó nyelvi viszonyok a mai Szlovákia területén található tulajdonnevekre, földrajzi és személynévekre egyaránt. A szerző néhány példán (pl. *Pozsony ~ Bratislava ~ Preßburg*) keresztül mutatja be a (mai) szlovákiai helynévanyag történeti változásait.

BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH (Lengyelország, 229–38) a többnyelvű lengyelországi területek helyneveivel kapcsolatos konfliktusokról számol be, különös tekintettel az 1945 után kialakított névtani status quóra. A szerző bemutatja azokat a hatályos lengyel nyelvi jogi szabályozásokat, amelyek a tulajdonnevek használatára is hatással vannak, külön kitérve a nemzeti-nyelvi kisebbségek névhasználatával kapcsolatos kérdésekre.

WALTER WENZEL (Németország, 239–50) a németországi szorbok földrajzi és személynéveivel kapcsolatos kérdésekről ír. Térképeken mutatja be a Cottbus környékén használatos szorb (szláv) helynevek elterjedését és típusait, majd részletesen beszámol a német földrajzinév-anyagnak a szláv nevek történetét befolyásoló hatásáról. A tanulmány második felében a szerző a szorb személynévek sorsát mutatja be röviden, külön teret szentelve a nőnévképzőnek.

ERNST EICHLER (Németország, 251–62), a németországi szorbok, egyszersmind a névtani kutatások egyik vezéralakja tanulmányában hangsúlyozza, hogy a nevekkel kapcsolatos konfliktusoknak sok esetben nyelven kívüli (általában politikai) okai vannak. A szerző az alsó- és felső-lausitzi német és szorb helynevek és lengyel megfelelőik példáján mutatja be a többnyelvű névpárok különböző típusait.

JANA MARIE TUŠKOVÁ (Csehország, 263–70) írásában a cseh helynevek helyesírásának kérdéskörét járja körül, különös tekintettel az utcanévek írásmódjának változásaira. A szerző Brünn utcaneveit különböző morfológiai típusokba sorolja, majd ismerteti a különböző típusok esetében fennálló helyesírási problémákat.

ANNA CHOLEVA és VASIL RAINOV (Bulgária, 271–80) tanulmányában egy sajátos nyelvészeti kérdéssel ismerteti meg az olvasókat, amely Bulgáriának az Európai Unióba való belépésével különösen nagy hangsúlyt kapott: az alapvetően cirill írásmódú bolgár helynevek latin betűs átírásának problémáival. A szerzőpáros ismerteti az átírás alapelveit és az egységes transliteralizáció számára sajátos problémákat rejtő földrajzinév-variánsokat.

BOTOLV HELLELAND (Norvégia, 281–92) tanulmányából kiderül, hogy a norvégiai helynevek írásmódja körül zajló konfliktusok aligha hasonlíthatók össze azokkal a közép-kelet-európai nevek körüli vitákkal, amelyeket kisebbségi, illetve politikai okok idéznek elő. A szerző röviden beszámol a 20. század első felében lezajlott nagy norvégiai földrajzinév-változtatási hullámról és a kisebbségek (elsősorban a lappok) névhasználatáról.

SIRKKA PAIKKALA (Finnország, 293–308) ismertetéséből bepillantást nyerünk a mai finn főváros történetébe, miközben megismerjük Helsinki régi és új városrészeinek és utcáinak neveit. A szerző fotókkal illusztrált írása lépten-nyomon bizonyítja a névhasználatban is következetes finn–svéd kétnyelvűséget.

JÖRG FRITZSCHE (Németország, 309–32) a kötet utolsó írásában a nevekkel kapcsolatos jogi konfliktusokról és vitákról ír. Ezek fakadhatnak például márka- és üzletnevek, eredetmeghatározások használatából. A szerző ismerteti a velük kapcsolatos nemzetközi és németországi szabályozásokat, a nevek védelmének lehetőségeit, miközben külön kitér az interneten regisztrált doménnevekkel kapcsolatos jogi vitákra.

A kötet tehát a nevekkel kapcsolatos konfliktusokkal összefüggésben a földrajzi nevekről árul el legtöbbet, a szerzők majd mindegyike a kisebbségi helyzetek, nyelvhatáron lévő helynevekből adódó konfliktusokról számol be. Mindössze egy-két írás érinti a személynévek és az egyéb névtípusok világát.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

PAVLO CSUSKA
ПРИЗВИЩА ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ.
ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК
[A kárpátaljai ukránok családnevei. Történeti–etimológiai szótár]
Видавництво „Світ”, Львів, 2005. 702 lap

A magyar névkutatók számára a kárpátaljai ukrán nyelvészek és névtanósok munkái kevésbé ismertek. Mivel ez a terület egykor a történelmi Magyarország szerves része volt, az itt végzett idegen nyelvű kutatómunka is segítségére lehet névtanósainknak.

2005-ben látott napvilágot PAVLO CSUSKÁNAK, az Ungvári Nemzeti Egyetem professzorának a kárpátaljai ukránok családneveit bemutató történeti–etimológiai szótára. A szerző az 1970-es évek óta több tanulmányában foglalkozott a kárpátaljai ukrán családnevekkel, a nagyszabású mű (702 oldal) hosszú évtizedek gyűjtő- és kutatómunkájának az eredménye.

A szótár bevezető részében elméleti előzményként megismerkedhetünk a családnév fogalmával, tulajdonságaival, a szófaji rendszerben elfoglalt helyével. Elkülöníti az *ukrán nevek* és az *ukránok nevei* fogalmakat, s utóbbit állítja vizsgálatai középpontjába: a kárpátaljai ukránok által vizsgált minden családnévet, függetlenül eredetüktől.

A 16–17. századig az ukrán névadásra a ragadványnévadás volt jellemző; ezek a nevek nem öröklődtek, így nem tekinthetők családnévnek. CSUSKA szerint a kárpátaljai ukránoknál a családnevek kialakulása és megszilárdulása a 18. század végén, II. József névrendelete nyomán következett be: más kisebbségekhez hasonlóan számukra is kötelezővé vált a családnév viselete. Ezzel megszakadt az a hagyomány, mely minden nemzedéknek létrehozta a saját neveit, s ettől kezdve egy korszaknak (a 18. század végének) a nevei váltak öröklődővé. A kárpátaljai ukránok körében kételemű névadás alakult ki a korábbi háromelemű nevek (keresztnev + apanév + szólitónév) helyett. Ennek az állításnak némiképp ellentmondanak az egyes családnevekhez hozott történelmi példái, amelyek azt igazolják, hogy – valószínűleg magyar hatásra – az itt élő szlávoknál már korábban elterjedt a családnevek használata és örökítése (1570: *Jac., Sim., Alex. Lazarowich*, 1680: *Petrik Jur., Nekita, Nekolay, Thoma, Szimeon*; 1680: *Petrovan Griga*,

Nikita, Szimjon, Vaszilij stb.). A névrendeletet keltét 1780. november 1-jére datálja (1787 helyett), holott akkor II. József még trónra sem lépett.

Talán vitatkozhatunk a szerző *kárpátaljai ukránok* meghatározásával, ami a hivatalos felfogást tükrözi, miszerint a kárpátaljai szlávok ukránok, szemben a régebbi, saját maguk által is használt *rutén, ruszin* önelnevezéssel. Természetesen nem minden név kárpátaljai eredetű, a névviselők ugyanis folyamatosan költözhetek be a Kárpátok keleti vidékéről, s nem feledkezhetünk meg a tudatos betelepítésekről sem. Kárpátjáról több esetben is úgy beszél, mintha az a 20. század előtt önálló terület lett volna. A *Bodnár, Varga, Kocsis, Szabó, Sneider, Suszter* családnevek kapcsán megemlíti, hogy: „ezeket kész formában családnévként is behozhatták régi „áttelepülők” (!) Szlovákiából, Magyarországról, Lengyelországból, Németországból, akik idővel elukránosodtak, de a nevükben megőrizték szülőföldjük emlékét”.

Az anyaggyűjtés nem a teljes kárpátaljai területet ölelte fel, a helységek közül csak 411-ből gyűjtött anyagot, természetesen kihagyva a 20. századig majdnem színmagyar síkvidéki falvakat. A gyűjtést 1946. január 1-jével, Kárpátalja és az Ukrán SzSzK hivatalos egyesülésével lezárja, ugyanis a „tősgyökeres” kárpátaljai ukrán neveket kívánja kutatni. Így a vizsgálat köréből kiszorulnak a II. világháború utáni nagyarányú betelepítésekkel, illetve betelepülésekkel érkező ukrán és orosz családnevek. Azoknak a neveit vette fel a szótárba, akik magukat ukránnak vallották, bár ennek részleteit és módját nem ismerteti. Ez különösen a kihalt családnevek esetében vet fel kérdéseket. Befolyásolhatta a névállományt a két évtizedes csehszlovák uralom, illetve a magyar lakosság 1944 őszén zajló deportálása, ami miatt – különösen a szórványban élő magyarok közül – sokan vallották magukat szlováknak vagy ukránnak. Ezért szerencsésebb lett volna 1918-nál vagy még inkább 1914-nél meghúzni az adatgyűjtés határát, hogy objektívebb képet kapjunk a kárpátaljai családnevekről (igaz, ekkor még a Kárpátaljának nevezett területi egység sem létezett). A gyűjtés lezárásának idején kb. 10 ezer ukrán családnevet használtak Kárpátalján.

Az elméleti részben a szerző bemutatja a leggyakoribb, legtermékenyebb családnév-képzőket. Ezek nagy része patronimikon-képző, az apa nevéből hoznak létre családnevet, pl. *-як, -юк, -ич, -ик, -чик, -ин, -инець, -ко, -ка* (*Фединець, Марусин, Андрієвич, Баб'як, Іванина, Панич, Бабинський, Петричко* stb.). Az alapul szolgáló személynevek szinte kivétel nélkül egyházi keresztnévek, ami a kárpátaljai szlávok mély vallásosságával magyarázható. Érdekes, hogy a leggyakoribb ukrán családnév-képző, az *-енко, -енько* használata a 20. századig egyáltalán nem figyelhető meg a kárpátaljai ukránok körében.

Az általa vizsgált családnevek közül a legnépesebb csoportot a személynévből származó családnevek alkotják (42%), ezt követi a valamilyen tulajdonság alapján alkotott nevek kategóriája (35%). A nevek 6%-a helynévi eredetű, s ugyancsak 6% bizonytalan vagy ismeretlen etimológiájú. A teljes családnévállomány 12%-a idegen (magyar, román, szlovák, német stb.) eredetre vezethető vissza.

Az etimológiai szótár a szokott módon betűrendben tartalmazza az egyes családneveket, a mai ukrán helyesírási szabályoknak megfelelően, azzal a különbséggel, hogy a nevekben feltüntetett kárpátaljai ukránban használt *r* (*g*) hangot és betűt, ami az irodalmi ukránban *z* (*h*). A köznyelvi formát szögletes zárójelben követi a nyelvjárási alak, ha van ilyen, pl. *Дурда [Дырда]*. Ugyanannak a névnek a különböző írásos változatai önálló címszóként szerepelnek (*Желізняк ~ Зелізняк ~ Залізняк*). A címszó félkövérrel szedett,

hivatalos alakban előforduló név. Ez az eljárás, különösen a kihalt, csak latin betűs forrásban fellelt nevek esetében névferdítéshez vezet: pl. 1693: *Brodski* ~ *Бродський*, 1715: *Bruniczki* ~ *Бронецький*, 1728: *Vorotha* ~ *Вороча*, 1500: *Kuskowyth* ~ *Кускович*, 1715: *Koziss* ~ *Козич*, 1699: *Csapi* ~ *Чониї* stb. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a cseh-szlovák korszakban Kárpátalján a hivatalos nyelv a cseh és a ruszin volt. Utóbbi cirill betűs írásmódja jelentősen elősegítette a nevek alakjának a megváltoztatását.

Az élő nevek esetében a címszót azoknak a településeknek a neve követi rövidített formában, ahol az agyaggyűjtés során az adott név előfordult. Ezt a név első kárpátaljai adata (idő, hely) követi abban az alakban és nyelven, ahogyan a forrásban szerepel. Ha a névnek nincs korábbi kárpátaljai előfordulása, akkor a szomszédos ukrán területekről (Galícia, Bukovina) hoz rá példákat.

A szótár kihalt neveket is tartalmaz, ezeket kereszttel jelöli. A 17. század közepéről adatolható családnévek 15%-a tűnt el, míg a 20. századból adatolható nevek nagy része nem fordul elő írásos forrásban.

A történelmi nevekben gyakran feltünteteti a névviselő foglalkozását, társadalmi helyzetét (pap, kenéz, paraszt stb.).

A történelmi adat és a név azonosítása gyakran félrevezeti a szerzőt: a nevet téves történelmi adattal igazolja, s ez alapján az etimológiája is hibás: pl. *Хоркеї* (1582: *Horkai Pal*, 1834: *Chorkei soltész*), *Чендеї* (1604: *Jo. Czendes* [!]), *Ченпеziї* (1684: *Czepregi Janos*, 1787: *Czeprykanicz i Czeprikanyn* [!]), *Ігнаї* (1602: *Ignacz Paulo*, 1699: *Ignecz* [!] *Laszlo*), *Кебелеї* (1570: *Keblesch*, 1648: *Keblek*, 1682: *Köblös* [!], 1787: *Keblesz, Kieblesz* [!]), *Хомеї* (1743: *Komey* [!]) stb.

Több esetben a szlávósított név alapján próbálja kideríteni a családnév etimológiáját, s nem a világos jelentésű magyar, latin történelmi forma alapján: pl. a *Долинаї* családnév történelmi példái a 17–18. századból: *Dolinai Gábor*, *Dolinai Miklós*. A családnévet az ukrán *Долина* személynév (történelmi adat nélkül) *-aї* képzős alakjának tartja, s külön kiemeli, hogy az a gyakori *Dolina* helynévből (l. ukrán *dolina* 'völgy') nem származhat. A helységnévből származó, kétségtelenül magyar eredetű családnévek gyakran tévútra vezetik a szerzőt, a legtöbb téves etimológiája ebben a névtípusban fordul elő. *А Добаї, Кокаї, Марзімаї, Добраї, Горондиї, Кородиї, Ланаї, Мадаї, Мандиї, Лунчеї, Реваї, Редеї, Токаї* stb. családnéveket kivétel nélkül ukrán vagy valamely más szláv személynév *-aї, -eї, -uї* képzős származékának tartja, néhány esetben második, harmadik magyarázatként megemlítve, hogy talán helynévi eredetűek (vö. *Doba, Kóka, Margita, Dobra, Gorond, Kóród, Lippa, Mada, Mánd, Lipcse, Réva, Réde, Tokaj* stb. helységnevek).

A történelmi magyar helységnevek egyébként is problémát okoznak a szerzőnek. Ez nem véletlen, hiszen például a FNEsz. hiányzik az irodalomjegyzékéből. Elgondolkodtató azonban, hogy nemcsak a távolabbi településekről nem tud, hanem kárpátaljai települések neveivel sincs tisztában: a *Дерценїї* családnév szerinte *Derceny* (!) (helyesen *Dercen*) falu nevéből származik. A *Чомониї* nevet *Csomonyn* falu nevéből eredezteti, mely település nevét szerinte a magyarok *Csoma*-ként használják. Ezzel szemben a falu történelmi neve *Csomonya*, a helységnévrendezés során a *Csongor* nevet kapta, és soha nem nevezték *Csomá*-nak. A *Смпімеї* névről azt írja, hogy valamilyen *Cmpime* formájú helységnévből keletkezett: *Sztrite* Szürte falu nevének régi alakja, mely település kb. 10 kilométerre van a szerző lakhelyétől, Ungvártól.

A szerző a bevezetőben vázolt tudományos elvei és eljárásai ellenére gyakran téved a népetimológia útjára. Talán legszórakoztatóbb etimológiája a *Кондор* családnév (1470: *Kondor*, 1684: *Kondor Janos*), melyet a magyar *kandúr* származékának tart. A *Йов* (*Jó*) családnévet a bibliai *Йов* (*Jób*) névből eredezteti, míg a *Жидов* (*Zsidó*) név a szláv *Жид* személynév *-ов* képzős alakja.

Egyes családnévknél több lehetséges etimológiát is megad. Ez főként a közszói eredetű nevek esetében fordul elő, ugyanis több olyan köznévből vált családnév, amely jövevényt szorít a kárpátaljai ukrán nyelvjárássokba (*bodnár*, *varga*, *susster* stb.). Az e típusba tartozó, elsősorban foglalkozásnévi és melléknévi eredetű neveket ukrán képződménynek tekinti, mint pl. *Пинаш*, *Обиштовш*, *Суйн*, *Чонкаш*, *Чонов*, *Шафраньовш* stb. Az adott jövevényt szavak átvételének idejét, első írásos előfordulását azonban nem közli, így lehetetlen eldönteni, hogy valóban az ukrán nyelvben váltak családnévvé, vagy már kész családnévként kerültek az ukrán névadásba elszlávosodó magyarok, románok, németek révén.

Feltűnő, hogy a magyarázatok közül mindig a szláv eredet az elsődleges, még a *Жирош*, *Йов*, *Куташ*, *Ваи*, *Голомб*, *Дерек* nevek esetében is. Jellemző példa a *Дерек*, mely szerint a *Дир* személynévből keletkezett a magyarban a magánhangzó nyíltabbá válásával (!). A *Бак* személynévet elsőként *Bacchus* isten nevéből származtatja, míg a magyar *bak* köznévet csak harmadik magyarázatként jöhet számításba a szerb *bak* 'bika' után. A szerző egyébként is feltűnően gyakran eredeztet szerb és horvát köznevekből és tulajdonnevekből a sokkal valószínűbb magyar származtatás helyett. Ezért ukrán ~ ruszin etimológiáinak nagy részével sem érthetünk egyet: a *Бако* családnév szerint horvát eredetű, s a *Branimir*, *Branislav* stb. származéka. A *Безеи* nevet, mely valószínűleg a magyar *Bőgős* szlávosított változata (az ukránban nincs *ö* hang), elsődlegesen a szerbből származtatja. Állítása szerint a *bőgős* magyar jövevényt szorít a szerbben, így érthetetlen, hogy a közvetlen átvétel helyett miért egy, az ukránnal nem érintkező nyelvből származtat. Nem zárja ki a török *bég* köznévet vagy a szláv *Бѣза* személynév szerepét sem.

A magyar eredetű nevek nagy részét hivatalos úton, hivatalnokok által létrehozott névnek tekinti, melyek a 19–20. század során jöttek létre az egész országra kiterjedő névmagyarosítási mozgalom eredményeként. A névmagyarosítás regionális mutatói azt jelzik, hogy a peremvidékeken, így a ruszinok ~ ukránok lakta területeken is alacsony volt a névmagyarosítások száma, különösen azért, mert az ukránok erősen alulreprezentáltak voltak a névmagyarosítás célcsoportjában, a hivatalnokok, polgárok között. Állítását mindössze egy (!), megkérdőjelezhető példával igazolja: a *Шеґеґиу* (*Seregély*) névről írja, hogy az adatközlő szerint az ukrán *Шнак* 'Seregély' családnévből keletkezett tükörfordítással, miután a nagyapját még ezen a néven hívták. A név említett kárpátaljai történelmi alakjai ezzel szemben: 1720: *Seregi*, 1743: *Seregély*. Mivel a családnévet 4 településről adatolja, kizárt, hogy mindegyik esetben névmagyarosítással állnánk szemben.

A szótár befejező részében (648–700) a nevek szóvégműtató szótára található. Ez lehetőséget ad a kárpátaljai ukrán családnévekben előforduló képzők vizsgálatára, illetve annak megfigyelésére, hogy a magyar eredetű családnévek milyen formában, milyen végződésekkel kerültek be az ukránba (pl. *-ó ~ -ов* [*Szabó ~ Сабо*], *-i ~ -и* [*Mágócsi ~ Маговчи*]).

Az irodalomjegyzék főként szláv, elsősorban ukrán tanulmányokat tartalmaz. Bár az idegen nyelvű művek listája is öt oldalnyira sikeredett, ezek közül a szlovák és a lengyel nyelvű szakirodalom a népesebb, a magyar névtani munkákból csak néhány tanulmányt

használt fel a szerző, ami az idegen eredetű nevek nagy számát tekintve elgondolkodtató. Hivatkozásai közül több téves, l. pl. HAJDÚ MIHÁLY 1983-ban megjelent „Magyar–angol, angol–magyar szótár” (!) című munkáját. Magyar szakirodalma a forrásként is használható helytörténeti irodalmi művekben merül ki (BÉLAY, LEHOCZKY, HODINKA stb.).

Az etimológiai szótárt mindezek ellenére ajánlom a magyar családnévutatók figyelmébe: elsősorban a keleti szláv eredetű családnevek etimológiájának megfigyeltetésében nyújthat segítséget. Néhány téves vagy szándékosan ferdített névmagyarázata miatt azonban etimológiáit ajánlatos némi fenntartással és kellő elővigyázatossággal kezelni.

SEBESTYÉN ZSOLT

DIE PERSONENNAMEN IM DEUTSCHEN
Studienbuch 2. überarbeitete Auflage
[A személynevek a német nyelvben. Egyetemi/főiskolai tankönyv.
2., átdolgozott kiadás]
Szerkesztő: WILFRIED SEIBICKE
Walter de Gruyter-Verlag, Berlin–New York, 2008. 235 lap

1. A szerző több évtizedes kutatómunkája eredményeit foglalja össze ebben a kötetben. A mű irodalomjegyzékében és lábjegyzeteiben az érdeklődő négyszáznál több tudományos cikk és szakkönyv bibliográfiai adatait találja. A kötet hat fő fejezetre oszlik.

2. Az első fejezet nyelvtani ismérvek alapján a nyelv szókincsének felosztásával foglalkozik. A szerző szerint a nevek a szókincs részei. A továbbiakban SEIBICKE a két fogalom (szó és név) közötti különbségről és az egymástól való elkülönítés nehézségeiről szól. Ezt követően a tulajdonnevek felosztásáról, a névtan és más tudományágak kapcsolatáról olvashatunk. A kötet kizárólag német anyanyelvűek által viselt személyneveket vizsgál.

3. A második fejezet a német nyelvterületen élő emberek megjelölésére, azonosítására használt több névelemű személynevek bemutatására vállalkozik. Például a négyelemű *Leon Maximilian Jonas Müller* személynév két funkcionálisan eltérő részből áll: a *Müller* családnévből, mely a családhoz tartozást jelöli, és a születés után rögtön átöröklődik, továbbá az egyéni névrészből (*Leon Maximilian Jonas*), mely az illető személyt a család többi tagjától megkülönbözteti. A keresztnévek közül csak egyet használnak a magán- és a közéletben, ezt hívják szólítónévnek. A házasságkötés után felvett teljes névhez csatlakozik a születéskor kapott családi név is: *Erika Müller geb. 'született' Schneider*. A legújabb névtörvény szerint a férj is felveheti a nő családi nevét.

A név viselője a teljes nevet rövidítheti is: *Leon Maximilian Jonas Müller* helyett *Leon M. J. Müller*, *Leon Müller* vagy *L. Müller*. A szólítónév teljes alakját hivatalos dokumentumokban, hatóságoknál, különböző ügyek intézése során használják, variánsait,

becéző, rövid alakjait pedig a magán- és a közéletben: pl. *Wolfgang Müller* helyett *Wolf Müller*-t.

A szóban forgó személy álnevet is felvehet. *Leon (Maximilian Jonas) Müller* például alapíthat dzsesszenekart *James King* név alatt. A másokkal való együttélés során egyéb szólító névalakok is létrejöhetnek: becenevek, csúf- vagy gúnynevek, melyeket a ragadványnév gyűjtőfogalomhoz sorolhatunk. Végül beszélhetünk olyan szólító formákról is, melyek az adott személynek a családi kötelékben elfoglalt helyéből, szerepéből adódnak, és a családi életben a nevekhez hasonló funkciókat töltenek be: *Mutti, Vati, Mami, Papi, Oma, Opa, Onkelchen* stb.

A történelemből ismert, hogy a kortársak vagy az utókor az uralkodóknak ragadványnevet adott, melyek később személynevük részévé váltak: *Karl der Große* 'Nagy Károly', *Friedrich Barbarossa oder Rotbart* 'Rótszakállú/ Barbarossa Frigyes'.

A különböző terminusok nem szilárdultak meg a szakirodalomban. A szerző szerint a *személynév* (Personenname) fogalmat 'teljes név' (Gesamtname) értelemben kellene használni, az elkülöníthető névelemek pedig az *Anthroponym* elnevezést kaphatnák.

A következő alfejezetben a hivatalos és nem hivatalos névadási eljárásokról, valamint névjogi kérdésekről értesülhetünk. Az álnevek felválthatják a teljes személynevet vagy a személynevek egyik elemét: *Hans Fallada* (Rudolf Dietzer), *Wolfgang Amadé Mozart* (Wolfgang Theophil Mozart). Használói között lehetnek politikusok, kémek, bűnözők, művészek, újságcikkek szerzői stb. Egyesületek, szekták, titkos társaságok tagjai adott közösségen belül egymás között is viselhetnek speciális álnevet. Az álnevek használatának motivációival, képzési módjaikkal külön fejezet foglalkozik. A szerző a reformációtól napjainkig kíséri figyelemmel az álnévhasználat történetét.

Ezt követően a névképzés módjaival ismerkedhetünk meg: névösszevonás családnévből és keresztnévből: *Huber-Sepp*; névképzés szuffixummal: *Wilhelm-ina, Jakob-a*; tulajdonnévből köznévképzés: *Calvinismus, Darwinist*; tulajdonnévből melléknévképzés: *theresia-nisch*; személynévből igeképzés: *pasteur-isier-en*; szóvegyülés: *Strindberg × Bergwerk = Strindbergwerk, Hitchcock × Koketterie = Hitchcocketterie*.

A személynevek nyelvtana a határozatlan névelők funkcióját vizsgálja a névhasználatban, foglalkozik az eseteket jelölő morfémákkal, a személynevek többes számának jelölésével és a névelővel használt ragadványnevekkel, melyek a mondatban a főnévi értelmező szerepét töltik be.

A névhasználat alfejezet példákkal szemlélteti, hogy az emberi kapcsolatokban, különböző helyzetekben milyen névelemeket, névkiegészítőket vagy névhelyettesítőket lehet alkalmazni.

Az utolsó két alfejezet a személynevek névlélektani kérdéseit, az irodalmi alkotásokban betöltött szerepüket, a valóságos és fiktív nevek viszonyát tárgyalja.

4. A könyv harmadik, leghosszabb fejezete a német keresztneveket mutatja be. Képzésük alapján beszélhetünk teljes névalakokról (az eredeti név nem rövidült meg és a névtőhöz nem járul toldalék): *Karl, August, Margaret(h)e*; összetétellel alakult nevekről, melyek teljes vagy rövidült névalakokból jöhetnek létre: *Hansjürgen < Hans-Jürgen, Karlheinz < Karl-Heinz, Annaliese < Anna-Lisa*; rövidüléssel létrejött nevekről *Kurt < Konrad, Fritz < Friedrich, Heinz < Heinrich*; becéző névalakokról: *Rudi, Susi, Gretel, Karlchen*; és a gyermeknyelvből játékos névalkotással létrejött névalakokról, melyekben

a rövidülésen kívül még hangátrendeződést is megfigyelhetünk: *Pepi* a *Seppi* (< *Joseph*) helyett, *Pim* a *Willem* (< *Wilhelm*) helyett, *Lole* a *Liselotte* helyett.

A szerző szerint nincs kimutatás arról, hogy egy-egy korszakban egy adott területen hány keresztnévet használtak. Ha a nevek számát meg akarjuk határozni, figyelembe kell vennünk az írásképet, valamint a fonetikai sajátosságokat is (a nevek írásképe ugyanis lehet eltérő, miközben kiejtésük azonos, pl. *Helmut*, *Hellmut*, *Hellmuth*, *Helmuth*).

Bizonyos névképző elemeket felcserélhetünk más elemekkel, mert nincs név-megkülönböztető funkciójuk. A jelenlegi névállományra vonatkoztatva minden mássalhangzó + *a*-ra végződő német női keresztnév végződhet mássalhangzó + *e*-re is. Ez a szabály fordítva is igaz. Például: *Inge* : *Inga*, *Ute* : *Uta*, *Margarete* : *Margareta*.

Végül a diakrón, illetve etimológiai elv szerint minden név, amely egy közös ősalakra vezethető vissza, egy névmodell változatának fogható fel: *Gertrude*, *Gertraude*, *Gerta*, *Gerti*, *Trude*, *Traudel*, *Traute*. Ezen alapelv szerint 2000-2500 névcsalád állítható össze. A teljes keresztnévállomány nyolcvan százaléka két-három szótagú. Egy szótagú rövid névalakok főleg a férfineveknél mutathatóak ki: *Kurt*, *Fritz*, *Hans*, *Fried*. Négy szótagú nevek a nemet jelölő toldalékok miatt a leggyakrabban a női nevek között fordulnak elő: *Jakob*: *Jakobea*, *Jakobine*; *Wilhelm*: *Wilhelmine*. Jelenleg a rövid névalakok kedveltek: *Tim*, *Tom*, *Paul*, *Luca*; de a névízlés állandóan változik.

A nevek nemét névképző elemek vagy végzések jelölik. Például a *-bald*, *-bert*, *-bold*, *-lieb*, *-mann*-ra végződők hímneműek, a *-borg*, *-gund*, *-lind*-re végződők pedig nőneműek. Az *-o*, *-(i)us* végzések hímneműek, az *-a*, *-e* végzések általában, az *-ina*, *-ine* és *-ette* végzések pedig szinte mindig nőneműek. A nemek szerinti elkülönülés a nevek egy részénél nem érvényesül. Például a rövid és becéző alakoknál: *Toni*, *Maxi*, *Christel*; utóbbi felnémet nyelvterületen férfit is jelölhet. Ide tartoznak a más nyelvekből kölcsönzött nevek is, melyek neme már külföldön sem volt egyértelmű: *Kim*, *Kai*, *Dominique*, *Sascha*. Zavaró tényező lehet a kölcsönzött nevek végződése, mert a német névrendszerben meghonosodott nemre utaló szabályoktól eltér. Például *Ilja*, *Mischa* (orosz); *Attila*, *Béla* (magyar); *Indra*, *Krishna* (indiai); *Yuriko*, *Mariko* (japán); stb.

Eredet szerint a szerző német és kölcsönzött neveket különböztet meg. A német nevek bizonyíthatóan vagy rekonstruálhatóan a késő ófelnémet vagy korai középfelnémet korban (kb. 750–1150 között) keletkezett ősi névalakokra vezethetők vissza. Ugyancsak német neveknek tekinthetők a 17–18. században teljes mondatokból összevonással létrejött nevek, pl. *Fürchtegott* 'istenfélő', *Thurecht* 'cselekedj helyesen'.

A szerző figyelmeztet arra, hogy a kölcsönzött nevek esetében nem az eredeti származási helyet kell figyelembe venni, hanem az átadó nyelvet. Jóllehet a *Patrick* a latin *Patricius*-ra, a *Pascal* pedig a héber-görög *paschalis*-ra vezethető vissza, az előbbi mégis az angolból, az utóbbi pedig a franciából kölcsönzött név. A továbbiakban a szerző példákkal illusztrálja az idegen név új nyelvi környezetbe való beilleszkedését és a német nyelvhez való idomulását.

A kötet a névválasztás motívumrendszeréről is történeti áttekintést nyújt. 1969–1970 között például a gyerekek 28%-a a szülők vagy nagyszülők keresztnévét kapta. Érdekes adatokat közöl a könyv a menekültek névválasztási szokásairól, a testvéreknek adott nevek motivációjáról, valamint a társadalmi különbségeknek a névadásra gyakorolt hatásáról is. A névadó által kiválasztott név használata nem kötelező. A primer motiváció szabadságát akadályozhatja a szülők világnézete vagy ragaszkodásuk bizonyos keresztnemekhez (*Mao*, *Che*, *Lenina*). Manapság a szabad és kötelező névválasztás mindenféle

formájával találkozhatunk. Két vagy több keresztnév esetében több névválasztási motívum érvényesül egyszerre.

A fejezet végén áttekintést kapunk az ófelnémet korban használatos személynevek rendszeréről, ismérveiről, majd a kereszténység felvételétől a germán-német szólítónevek változását, átalakulását követhetjük nyomon. A családnevek 12. századi megjelenésével az addigi szólítónevek teljesen új szerepet kezdtek betölteni. Mennyiségi változás is történt, s kialakult a szokás, hogy egy személy több keresztnévet is viselhet. Korszakonként, területenként változott, hogy az emberek egy vagy több keresztnévet használtak-e, de ez a társadalmi hierarchiában betöltött szereptől is függött. A hagyományokhoz, egy-egy tájhoz kötődő nevek mára eltűnőben vannak. Az utóbbi tíz, húsz évben a vallási hovatartozás sem befolyásolja lényegesen a névadást. A keresztnévek használatában a társadalmi rétegek között lényeges különbség korábban sem volt. A kora középkorban a nemesség, a papság és a városi előkelő polgárság körében a teljes névalak, az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz tartozóknál pedig főleg a rövid névalak terjedt el.

A névdivat a szabad névválasztáshoz kötődik. Nyitott kérdés, hogy milyen társadalmi vagy társadalompszichológiai erők játszanak szerepet az ízlés változásában. Azt sem tudjuk, hogy milyen társadalmi csoportok indítják el a divatot, és hogyan terjed. Az egyszer és ritkán adott keresztnévek száma állandóan nő. Az élen járó legnépszerűbb 5-6 név sorrendje évről évre változhat. Hosszabb időtartam alatt azonban bizonyos állandóság is megfigyelhető a népszerűségi listán az első tíz helyet elfoglaló nevek között: a *Julia* például 26 éve, a *Katharina* 20 éve, a *Stefanie/Stephanie* 22 éve, a férfinevek között pedig az *Alexander* 27 éve, a *Daniel* 25 éve, a *Christian* több mint 30 éve, a *Michael* pedig már 35 éve a tíz legkedveltebb név közé tartozik.

A társadalom rétegekre osztása és a rétegek közötti névadási különbségek kimutatása a szerző szerint a névdivat kutatása szempontjából problematikus. Talán célravezetőbb lenne, ha megvizsgálnánk, hogy a társadalomban milyen gazdasági vagy kulturális csoporthoz lehetne azokat a személyeket sorolni, akik ezt vagy azt a nevet kedvelik.

Vannak olyan keresztnévek, melyeket északon a művelt polgári réteg használ, délen pedig az alsóbb népréteg. Ez a megfigyelés fordítva is igaz. Az egész német nyelvterületen egyformán érvényesülő rétegjellegzetességeket kimutatásni nemigen lehet, legfeljebb tendenciákat figyelhetünk meg.

5. A negyedik fejezet a német anyanyelvűek által használt családneveket mutatja be. A polgári törvénykönyv személynevekkel foglalkozó fejezete kimondja, hogy mind a családneveket, mind azok helyesírását csak kivételes esetben lehet megváltoztatni. A zárt családnévállomány csak az állampolgárságot megszerző bevándorlók nevével, indokolt esetben a nevek megváltoztatásával módosulhat, vagy akkor, ha az adott családnév utolsó viselője is kihal. Hosszú ideig főleg a néveredet-vizsgálatok, illetve a név elterjedésének kérdései foglalkoztatták a kutatókat. Szinkrón nyelvszemléletű szociolingvisztikai kutatásokkal az 1960-as évekig alig foglalkoztak.

A családnevek számát pontosan nem tudjuk meghatározni. Ebben szerepet játszik a nevek különböző írásmódja (*Meier*, *Meyer*, *Maier*) vagy kiejtése, amit az írásképből egyértelműen nem lehet mindig megállapítani (pl. *Voigt* [fo:kt]). Bizonyos nevek gyakoriságára az 1970-es népszámlálás adataiból lehet következtetni. Az *S(ch)*, *Be*, *Ha*, *He*, *Ma*, *St*, és *W*-vel kezdődő nevek fordulnak elő leggyakrabban (a teljes névállomány 20%-ában), a *Q*, *X*, *Y*-nal kezdődő nevek a legritkábban (a teljes névállomány 1%-ában).

Az 1970-es statisztikai adatok alapján, ha a nevek helyesírás-változatait külön neveknek tekintjük, az *ae* és *ä*, *oe* és *ö*, *ue* és *ü* változatokat pedig egy névnek fogadjuk el, a leggyakoribb nevek a következők voltak: 1. *Mueller* ~ *Müller*, 2. *Schmidt*, 3. *Schneider*, 4. *Fischer*, 5. *Meyer*, 6. *Weber*.

A szó és a név alakjainak egybeesését sajátos helyesírással küszöbölhetjük ki: *Arend* : *Ahrend*, *Bäcker* : *Becker*. A legtöbb családnév egy nyelvi jelből áll. Ettől eltérnek a több elemből álló nemesi nevek: *Wandruszka von Wanstetten*, *von Weizäcker*. A polgárság családneveiben sokszor az előljárót vagy a névelőt külön írják: *Ten Berg(h)*, *vom Hofe*, *van Beethoven*, *de Gruyter*, *Zur Linden*. A családnevek tartalmazhatnak különböző kiegészítő elemeket: *Kleiner Baldeerhaar*, *Grote Deeters*.

Az összetett családnevek állhatnak két családnévből vagy családnév és helynév kombinációjából. A helynévi megkülönböztető elem jelölheti a szülőhelyet: *Müller-Worms*. Összetett családnév képezhető a születéskor kapott és a házasságkötéskor felvett családnévből, illetve a házaspárok családneveiből *Greiner-Schwab*, *Müller-Blech*. Idegen nyelvű családnév összevonható a név német fordításával: *Schuster-Ševc*.

A nem német családnevek egyes lakosságú területen, idegen nyelvből jöttek létre, vagy idegen bevándorlók révén kerültek a német családnévállományba.

A lakosság állandó változása, átrétegződése ellenére német nyelvtérületen mindig találunk egy-egy tájra, területre jellemző névrendszert. A családnevekben visszatükröződnek a nyelvjárások változatos hangtani sajátosságai. A *Timmermanns*, *Holt*, *Witt*, *Koopmann*, *Schaper*, *Scheper* (*Schäfer*) nevekben például a *t* és *p* hangeltolódás nem következett be, ami alnémet (részben középnémet) nyelvjárási sajátosságra utal. Az *u*, *o* mély magánhangzókban nem lesz magas *ü*, *ö* magánhangzó, ami a felnémet nyelvjárásra jellemző (vö. *Innsbruck*, *Bruck an der Mur*); pl. *Bruckner*, *Hofer*, *Moser*. A nevek elején a *b* hang helyett a *p* hang használata felnémet nyelvjárásra utal: *Pacher*, *Pichler*, *Prantl*, *Prugger*. A nevek különböző írásmódja Németország déli részén, főleg Bajorországban régi felnémet íráshagyomány miatt alakulhatott ki, és a nyelvjárások hangfejlődésével is összefüggésben állhat. Például *ei* helyett *ai* (és *ay*) is: *Maier*, *Mayer* és *Mai(e)r*, *May(e)r*.

A köznévi alapra visszamenő családneveknél szóföldrajzi eltérések is megfigyelhetők. Például a 'hentes, mészáros' foglalkozásnévből keletkezett családnév területenkénti változatai a következők: Észak-Németországban *Schlachter*, az egykori NDK területén főleg *Fleischer*, Nyugat- és Dél-Németországban *Metzger*, Ausztriában *Fleischhauer*. Az idegen nyelvek is hatással lehetnek a lexikai különbségek kialakulására, például dél(nyugat)-német területen a *Pfister(er)* név a latin *pistor* 'pék' átvételéből alakult ki.

A nevek képzésmódjában is területi eltérések mutathatók ki. Például a *-bauer*, *-mai(e)r*, *-may(e)r* összetételű nevek délkeleten (Bajorország, Ausztria) gyakoriak, a genitívusos névképzéssel (*Heinrichs*, *Junkers*, *Kleinen*) az Alsó-Rajna vidékén találkozunk, a *-sen*-re végződő nevek (*Friedrichsen*, *Petersen*) pedig Schleswig-Holsteinre jellemzők. A hangtani, lexikai, névképzési sajátosságok adott tájon különböző mértékben érvényesülnek, és együttesen adják a terület névrendszerének ismertető jegyeit.

A fejezet utolsó része a családnevek kialakulásának körülményeit és történelmi fejlődését mutatja be, részletesen foglalkozik a szólitónevekből és ragadványnevekből keletkezett családnevekkel, a foglalkozásra, lakóhelyre és származásra utaló nevekkel, a családnév kialakulása előtti átmeneti névalakokkal, a névcsere, névmódosítás kérdéseivel, az idegen családnevek német nyelvre való átültetésével, a névtörvényekkel, az anyakönyvezés bevezetésével (1874) és a zsidó lakosság névadásának történetével.

6. Az ötödik fejezet elején a szerző megállapítja, hogy a ragadványnevekhez többféle névtípus tartozik. Az uralkodók, híres emberek nevéhez kapcsolódó köznévi névkiegészítők a köznév és a tulajdonnév határán elhelyezkedő alakulatok, és mondattani szempontból értelmezők: *Katharina die Große*, *Otto I. (der Erste)*, *Karl der Kühne*. A nevek azonosítására ezek a névkiegészítők nem mindig alkalmasak. Például *Friedrich II.* lehet a Hohenstaufen dinasztiához tartozó uralkodó, de II. Frigyes porosz király is. A számmal jelölt névkiegészítőt egy másik névelemmel fel is lehetett cserélni: *Friedrich II. ~ Friedrich der Große* 'Nagy Frigyes'. Néha találkozhatunk csak egy adott személyre vonatkozó névkiegészítővel is: *Ludwig XIV. der Sonnenkönig* 'XIV. Lajos, a Napkirály'.

Szerelmesek, barátok, családtagok stb., azaz közösségekben együtt élők között a személynév helyett használatos névforma a ragadványnév. Funkciója nem a megkülönböztetés, hanem az egymás közötti távolság megszüntetése. A tanári ragadványneveket a diákok csak egymás között, bizalmasan használják; ezek feledtetik az alá- és fölérendeltséget.

Ha egy világi rendbe, szabadkőműves páholyba vagy céhbe felvettek valakit, a közösséghez tartozás jeleként új nevet kapott. A 17. században például a nyelvművelő társaságok tagjai ilyen neveket vettek fel: *der Wohlgeratene* 'a sikeres, akinek sikerült valamit elérni', *der Bekrönte* 'a megkoronázott'. Ezek csak jelölő funkciót töltöttek be.

Ha valaki tagja lett egy szerzetesrendnek és nevet cserélt, a rend tagjaként egy új világba, egy új életbe lépett be. A felvett nevek egyháztörténeti személyekhez, eseményekhez, helyekhez kötődnek, és a közösségen belül a szólítónév szerepét töltik be.

7. A hatodik, egyben utolsó fejezet az egyéb névtípusokban használatos személynevekkel és a köznevesülés kérdéseivel foglalkozik. A szerző az állatok, növények, hajók, ágyúk, vonatok, autók, szelek neveiben, állandósult szókapcsolatokban, sporttal kapcsolatos szak kifejezésekben, árunevekben és folyóiratok címeiben vizsgálja a személyneveket.

A személynevek köznévi funkcióban háromféle alakban jelenhetnek meg: változtatlanul (*Celsius*, *Browning*), bár a nemük néha megváltozik (*das Hertz*, *Ohm*, *Watt*); rövid alakban: *Farad* (< *Faraday*), *Volt* (< *Volta*); valamint toldalékkal: *Fuchsie*, *Fuchsin* 'fúkszia növény' (Leonhard Fuchsról nevezték el; 1501–1566).

WILFRIED SEIBICKE könyvét melegen ajánlom a kollégáknak és az érdeklődőknek.

VINCZE LÁSZLÓ

ANNA FERRARI
DIZIONARIO DEI LUOGHI LETTERARI IMMAGINARI
[Fiktív irodalmi helyek szótára]
UTET Libreria, Torino, 2007. 654 lap

A maga műfájában majdhogynem egyedülállónak számító „Elképzelt irodalmi helyek lexikoná”-ban olyan nevek vannak összegyűjtve, melyek által jelölt helyek a valóságban nem találhatók meg a térképen, az írók képzelőereje és megjelenítő művészete révén mégis „léteznek”, sőt valóságosnak tűnhetnek. Az óriási témát az antikvitás jeles kutatójaként (továbbá könyvszerkesztőként és íróként is) ismerő szerző bevallottan

szubjektíven a nyugati irodalom legfontosabb, az ókortól napjainkig tartó vonulatának vizsgálatára szűkítette le, és a válogatás során a következő három szempontot igyekezett következetesen szem előtt tartani: a hely/név legyen irodalmi (és ne más művészeti ágban született); legyen „valódi” helynévi tulajdonnév (azaz egyértelműen identifikáló szerepű lexéma vagy szintagma, ne pedig „csak” körülírás vagy általánosító megnevezés); és végül maguknak az irodalmi műveknek, azok íróinak legyen bizonyos fontosságuk, köz- és elismertségük.

A szerző e hatalmas folyamból választhatta ki tehát a mitológiai (mítosz- vagy néphagyománybeli) helyneveket, a világ határain túli dimenzióra utaló neveket, a jövő és az utópia helyneveit, az írók által kitalált helyneveket (ezek esetében a valóság elemei sokszor keverednek a fiktívekkel), az egzotikus világ helyneveit, valamint az allegorikus és a szimbolikus neveket.

A jelölt referens mibenlétét illetően az 1. mutató szolgál szinte teljesen kimerítő tipológiai eligazításként (l. erről alább); ehhez kapcsolható a kötet előszavában felvázolt másik rövid fiktívhelynév-tipológia, mely szerint vannak beszélő helynevek (pl. *Paese dei Balocchi* 'Játékerszág'), játékos módon megalkotott helynevek (pl. *Isole Langerhans* 'Langerhans szigetek' – helynévként), anagrammák (pl. *Erewhon* < *Nowhere*), személynévből alakítottak (pl. Calvino „Le città invisibili”, azaz „Láthatatlan városok” címmel 1981-ben magyarul is megjelent regényében az 58 női névi városnév), és vannak végül kétségtelenül „anonim helynevek” (mint pl. Buzzati „Tatárpusztá” című regényében az az „igazi” helynévvel nem jelölt város, ahonnan a főszereplő, Drogo kapitány indul útjára); utóbbiak azonban (mint már utaltunk rá) nem kerültek bele ebbe a gyűjteménybe.

A kötet előzményeül szolgáló forrásmunkák jegyzéke mintegy öt oldalt tesz ki. Az itt felsorolt kötetek túlnyomó többsége az utópiával és az utópisztikus irodalommal foglalkozik, de megtalálhatók a listában az antikvitással foglalkozó monográfiák és enciklopédiák is. Valódi „tartalmi” előzményként csupán a ALBERTO MANGUEL – GIANNI GUADALUPI párosnak (a bibliográfiában szintén feltüntetett és a szerző által is ötletforrásnak tekintett) „Manuale dei luoghi fantastici” (Milano, 1982) című munkáját említhetjük, azzal a lényeges megállapítással kiegészítve, hogy az e munkában közreadott ezres nagyságrendű fiktív helynevekhez képest FERRARI kb. hatszor annyi címszót gyűjtött össze és írt le. (Ez a tény azután önmagában is elegendő cáfolat a szerzőpáros FERRARI ellen irányuló plágiumvádjára; l. *Corriere della Sera* 2008. március 30: 33).

A lexikon címszólistáját a betűrendbe sorolt kitalált helynevek alkotják. Ezek olasz, illetve eredeti nyelvű megnevezések; külföldről olaszra áttett mű esetében a legelterjedtebb, legismertebb név szerepel (többször lefordított mű esetében lehet ugyanis több ilyen is). Az olaszra áttett neveknél ritkán van csak az eredeti is megadva (pl. *Abbazia degli Incubi*, angolul *Nightmare Abbey*); a szerző szándéka szerint akkor, ha nem szó szerinti fordításról van szó.

A nevek keresése a többtagúak esetében (pl. *Paese dell'Eterna Giovinezza* 'az Örök Fiatalság/Ifjúság Országa') nehézségekbe ütközhet: a műben alapvetően a linearitás elve dominál (pl. az *Old Frenchman's Place* helynév az *O* betű alatt szerepel), sok esetben azonban a szerző az „ismertebb elem” alatt hozza a kifejezéseket (pl. *Isola di Robinson* 'Robinson szigete' a *Robinson* és nem az *Isola* címszó alatt szerepel, bár az utóbbiban utal az előbbire). Ez azt eredményezi, hogy a fontosabb közzsói elemeknél is (pl. *isola*, *palazzo* stb.), de ugyanakkor a bővítményeknél is (pl. *Grugniti*, *Isola dei ~*; *Poesia*, *Isola della ~*; *Guermentes*, *Palazzo dei ~* stb.) szerepelhetnek szintagma szerkezetű helynevek,

utalásokkal összekapcsolva ugyan, de mindenképpen keresgélésre kényszerítve a használatát. Lássunk még egy további példát is: az *Isola* alaptagú szerkezetek közül 34 szerepel az *I* betű alatt, viszont az *isola* alól 126 utalás történik a különféle bővítményi elemekre.

A több szerzőnél is előforduló helyneveket – egy általános bevezető rész után – kis fekete négyzetek által elválasztott szócikkrészekben dolgozza fel a szerző (pl. a *Fate, Paese/Regno delle* 'Tündérország' 6 különböző szerző műveiben szerepel magyarázattal; a *Luna* 'Hold' esetében 12 szerzőre és művekre történik utalás; a *Paradiso* 'a Paradicsom' 46, *Paradiso Terrestre* 'a Földi Paradicsom' 32 elemzésben bomlik ki; stb.)

Ha egy műben több fiktív hely(név) szerepel, akkor a különböző címszavak alatt ugyanaz az elemzés ismétlődik, a megfelelő módon adaptálva (pl. Calvino már említett regényében az 58 női névvel megegyező helynév esetében).

A szócikkben mindig szerepelnek információk a szerzőről (a születés és az elhalálozás dátuma, olykor a nemzetiség is), továbbá egy rövid tartalmi leírás beilleszti a helynevet az adott mű kontextusába; ezután a szócikk felvázolja, hogy mit és hogyan akart az író a fiktív helynévvel kifejezni, illetve hogyan viszonyul az adott műben való megjelenítés a más művekben felbukkanó azonos motívumokhoz.

Szólnunk kell a kötetben feldolgozott magyar irodalmi vonatkozásokról is, előrebo csátva, hogy a kötetben nincs feltüntetve esetleges segítőársak, tanácsadók neve.

Az összesen nyolc magyar szerző műveiben előforduló helynevekre vonatkozó magyarázatok és utalások tulajdonképpen csak kevés esetben vannak rendben (zárójelben a műnek a kötetben szereplő olasz címe, a vessző után az olaszul megadott helynév): Déry Tibor: „G. A. úr X-ben” („Il signor G. A. nella Città di X”, *Città di X*); Karinthy Frigyes: „Capillária” („Capillaria”, *Capillaria*), továbbá „Utazás Faremidóba” („Viaggio a Faremido”; *Faremido, Lasomi*); Petőfi Sándor: „János vitéz” („Il prode János”, *Regno/Paese delle Fate* 'Tündérország', *Paese dei Giganti* 'Óriásország'; Vörösmarty Mihály: „Csongor és Tünde” („Csongor e Tünde”, a *Regno/Paese delle Fate* 'Tündérország'; „A Délsziget”, *Isola del Sud*; megjegyzendő, hogy Vörösmartynak van egy „Tündérvölgy” című elbeszélő költeménye is, de ez nem szerepel a lexikonban).

Kisebb-nagyobb hibák mutatkoznak viszont a többi feltüntetett magyar szerző és mű esetében. Problémát okoz először is az, hogy néhány megadott helynév nem felel meg a szerző által megadott alapvető kritériumoknak. Így előfordulnak egyfelől az eredetiben nem igazi tulajdonnevek, például Petőfi „János vitéz”-ének 21. fejezetében nincs (nagybetűs) *Boszorkányország* és az ennek megfeleltetett *Paese/Mondo delle Streghe* (vö. „Boszorkányoknak a sötétség országa / Rég ideje a, hogy birtoka, tanyája”), továbbá Vörösmarty „A Délsziget” című töredékben maradt művében sem szerepel a lexikonban szereplő *Valle Maledettá*-nak megfelelő *Elátkozott völgy*. Egy másik hiba az előzőnek épp az ellentettje: nem fiktív, hanem éppen hogy konkrét, létező helyről és annak nevééről van szó, mint Krúdy Gyulának a „A vörös postakocsi” című regényében szereplő *Orfeum* esetében (Krúdy e műve egyébként közismerten tele van az akkori főváros jellemzésére szolgáló konkrét helynevekkel). Megjegyzendő továbbá, hogy a mű ismertebb olasz címe „La carrozza cremisi” (hiszen ezzel jelent meg olaszul Gianpiero Cavaglià gondozásában 1983-ban a Marinetti kiadónál Casale Monferratóban), míg a lexikonban megadott „La diligenza rossa” cím gyakorlatilag ismeretlen Itáliában.

Egyéb típusú tévesztések, hiányosságok szerepelnek a következő magyar szerzőknél: Bessenyei György: „Tariménes utazása” („Viaggio di Tarimene”) című szatirikus

művéből csak a *Kirotosz* helynév van jelen (annak említésével, hogy itt egy fővárosról, tulajdonképpen Bécsről van szó), hiányzik azonban a lexikonból az összes többi, fontosabb helynév és ezek magyarázata: *Totoposz*, *Menédia*, *Jajgádia* stb.). Madách Imre „Az ember tragédiája” („La tragedia dell'uomo”) című művéből szerepel a lexikonban a *Paradiso Terrestre* 'Földi Paradicsom'; sajnálatos ugyanakkor, hogy van ugyan a lexikonban *Falansterio* címszó (186), de ott nem esik szó Madách művének eme további fontos részletéről. Jókai Mór neve – tévesen – keresztnéve szerint van besorolva a betűrendbe. Ő (a tartalmi leírás alapján) az „Egész az északi pólusig” című, kevésbé ismert munkájával, s abban a *Regno degli Orsi Polari* 'a Jegesmedvék Országá' fiktív hellyel szerepel a lexikonban: *ország* helyett talán a *barlang* is elegendő lett volna, hiszen Jókai nem is írja nagybetűvel a nevet fantáziadús leírásaiban (l. erről feljebb). Nem szerencsés ugyanakkor, hogy magának a műnek a címe olaszul a „Ventimila leghe sotto i ghiacci”, azaz „Húszezer mérföld a jég alatt” lett, és ez zavaróan összecseng a lexikonban egyébként szintén szereplő, nálunk „Nemo kapitány”-ként közismert Verne-regény címével („Ventimila leghe sotto i mari”).

A kötetet két igen hasznos mutató zárja. A szerzők szerinti mutatóban az írók neve után műjük címe, majd a bennük előforduló fiktív helynév szerepel (az írónevek négyes oszlopokban elrendezve: 611–37). Különbőféle irodalmi elemzések kiindulópontja lehet a másik, a képzelt helyek tematikusan csoportosított mutatója (639–54), mely egyúttal alap-tipológiaként is szolgálhat (a következő listában a zárójelben álló szám azt mutatja, hány hasábnyi név van feltüntetve az adott nagyobb kategóriákban): apátságok, fák, túlvilág, kastélyok (3), városok (10), folyók, erdők, szigetek (7), hegyek, hajók (2), megyék (6,5), országok (3), falvak (2,5) stb.

Összességében igen hasznos munkáról van szó; kíváncsian lenne e specifikusan olasz közönségnek szánt kezdeményezés nemzetközivé bővítése, alakítása is.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

ANTTI LEINO
ON TOPONYMIC CONSTRUCTIONS AS AN ALTERNATIVE
TO NAMING PATTERN IN DESCRIBING FINNISH LAKE NAMES
[A helynévszerkezet mint a névadási modellek alternatívája
a finn tónevek leírásában]
Finnish Literature Society, Helsinki, 2007. 132 lap

1. A modern névtudomány kezdetei az 1930-es évekre nyúlnak vissza Finnországban. A nevek gyűjtése és etimológiai vizsgálata után a következő évtizedekben a figyelem az egyes nevektől a névrendszerek felé fordult. Míg NISSILÄ szószemantikai kritériumok alapján tartotta a neveket kategorizálhatónak, addig a ZILLIACUS és KIVINIEMI nevével fémjelezhető korszak érdeklődésének középpontjában a nevek szerkezeti elemzése, a névadási modellek és az analógia állt. A 20. század második felében új irányvonal jelent meg a finn névtudományban, a szocioonomasztika. A kutatók ennek keretében a nevek

használatának változását vizsgálják, emellett különös hangsúly helyeződik a városi és a szlengnevek kutatására is. Napjainkban a neveknek mint rendszernek a bemutatása újra a szakmunkák fókuszába került, azonban új alapokra helyezve: a kognitív nyelvészet elméleti kereteit és módszereit alkalmazva ugyanis újfajta ismereteket kaphatunk a névmodellekről és az analógiáról is. ANTTI LEINO részben ebből az új szemszögből közelít a nevekhez.

2. A *Studia Fennica* 13. darabjaként kiadott kötet a szerző doktori disszertációját tartalmazza. A munka két nagyobb egységből áll. A dolgozat második részében LEINO öt, korábban már megjelent vagy megjelenés előtt álló tanulmányát olvashatjuk. A könyv első mintegy hetven oldala tulajdonképpen maga az értekezés, mely a már elkészült írássok részkérdéseit láttatja összefoglalóan.

Munkájában jól tetten érhető az erős informatikai háttér – a szerző ugyanis eredetileg azokról az informatikai metódusokról szándékozott disszertációt készíteni, melyek a nyelvi változatok tanulmányozásában segítségünkre lehetnek. Dolgozatának első két fejezetében ennek megfelelően a vizsgálati korpusz összeállításának és a térbeli adat-elemzés eredményeinek bemutatását az informatika és a statisztika módszereinek segítségével végzi el. Az összeállított névanyag 58 000 finn tónevet tartalmaz. Ennek több mint a fele egy-egy tavat nevez meg, a fennmaradó csoport elnevezései pedig több objektumhoz tartoznak. A dolgozatban többször is említett *Mustalampi* 'fekete tavacska' például 522 alkalommal fordul elő az adatbázisban.

LEINO vizsgálatai azt mutatják, hogy a finn tónevekre legjellemzőbb szerkezet típusnak a sajátosságot kifejező meghatározó tag és a hely fajtáját jelölő alaptag kapcsolatát kell tartanunk: az előtag lehet valamilyen melléknév, nominativusban vagy genitivusban álló főnév, ritkábban igei származék; az utótag pedig földrajzi köznév, legtöbb esetben a *järvi* 'tó' és a *vesi* 'víz' fordul elő ebben a szerepben. A hely fajtáját azonban nemcsak önálló lexemával, hanem toldalékkal is ki lehet fejezni a finnben. Ilyen funkcióban a *-nen* és a *-kkV* szuffixumok tűnnek fel. Annak megítélésében azonban, hogy ezek a toldalékok egyenragúnak tekinthetők-e a fajtajelölő köznevekkel, nincs konszenzus. Az új finn tónevek létrehozására azonban a kontrasztív és az indukciós névadás is igen jellemzőnek mondható LEINO vizsgálatai alapján. A számítógépes programok e hatalmas névanyag kezelésére alkalmasnak bizonyultak: segítségükkel könnyen kinyerhetővé váltak azok a névpárok, névcsoportok, amelyek együttes létezését nem magyarázhatjuk a véletlennel. A dolgozat központi kérdése ennek megfelelően úgy fogalmazható meg, hogy lehet-e az analógia szerepét olyan esetekben is igazolni, amikor más motivációk is nyilvánvalóak.

A bevezető részeket követően összefoglalást olvashatunk ZILLIACUSnak és KIVINIEMI-nek a névmodellekről és az analógiáról vallott nézeteiről, illetve a kontrasztív és a variált nevekről. KIVINIEMI az előbbi kategóriába azokat a névpárokat sorolja, amelyek ellentétes jelentésű névrészeket tartalmaznak (pl. *Mustalampi* 'fekete tavacska' – *Valkealampi* 'fehér tavacska'), az utóbbi csoportba pedig olyan nevek tartoznak, amelyekben a szemantikai kapcsolat sokféle lehet ugyan, de mindig nyilvánvaló az összefüggés (pl. *Kissalampi* 'macskatavacska' – *Koiralampi* 'kutyatavacska'), de itt említi KIVINIEMI a fonetikai variációkat is (pl. *Kohiseva* – *Köhisevä*). LEINO ezzel szemben a *kontrasztív nevek* terminust a szemantikai megfelelőkre használja, míg a *variált nevek* közé csupán a fonetikai variációkat sorolja.

Azokban a helynévvizsgálatokban, amelyek a névmodelleken és az analógián alapulnak, két fő probléma jelenik meg: nem világos egyrészt az analógia és más motivációk közötti különbségtétel, és homályos a motivációs és strukturális modellek különbsége is. E téren LEINO a radikális konstrukciós grammatika eszközeivel igyekszik megoldást találni a kontrasztív nevek problémájára. Ez az irányzat úgy véli, hogy nincs éles határ a nyelv nyelvtana és lexikona között, mint ahogy a szemantika és a szintaxis között sem húzódik határozottan megvonható határ. Ezen az alapon LEINO a konstrukciót tartja a nyelv elemi egységének, mely az egymáshoz valamilyen módon hasonló kifejezések taxonomikus általánosításával jön létre.

Valamely helynevet könnyű szerkezetként értelmeznünk, ez a felfogás azonban nem mutatna túl a hagyományos strukturális elemzésen. Dolgozatában ezért ANTII LEINO a konstrukciós megközelítést a modelleken alapuló névadás problematikájának fényében alkalmazza. A kérdés számára az, hogy milyen mechanizmus játszik szerepet akkor, amikor az *Ahvenlampi* 'sügértavacska' nevű tó mellett fekvő víz *Haukilampi* 'csukavacska' nevet kap. Ez a névmodell (halnév + *lampi*) elég gyakori ahhoz, hogy termékenynek tartsuk, de túl korlátozott ahhoz, hogy konstrukciónak tekintsük. LEINO több ilyen példát is talál a korpuszában, de egyik hatóköre sem olyan nagy, hogy konstrukciónak lehetne tekinteni. A probléma tehát az, hogy ezek a kontrasztív névpárok igen általánosak, de termékenységük nagyon szűk hatókörű.

A szerző úgy látja, hogy a modellen alapuló névadás során párhuzamosan két módon értelmezzük a nevet: egyrészt mint helyre való utalást (onomastic meaning), másrészt mint összetételt, melynek jelentése a részek jelentéséből levezethető (linguistic meaning). A fogalmi tér és a párhuzamos jelentések feltételezése azonban nem elégséges ahhoz, hogy ezáltal magyarázatot adjunk a modellre épülő névadásra. Ehhez szükséges a fogalmi integráció bevezetése: ez a különböző fogalmi térből származó elemek integrálását jelenti. A mechanizmust LEINO a *Valkealampi* név elemzésével szemlélteti. A név létrejöttét a *Mustalampi* elnevezés modellhatásával magyarázza. Az integráció során három tér jön létre: a szín(nev)ek, a földrajzi környezet és a már létező név terei, s ez utóbbi tágul ki a név létrejöttékor. Fontos megjegyezni azonban azt is, hogy ez csak abban az esetben jöhet létre, amennyiben a nyelvi jelentés aktív. A mechanizmus értelmezésekor felvetődik egy további kérdés is: milyen státusú maga a kiindulási név. LEINO ugyanis megjegyzi, hogy egyetlen kifejezés is szolgálhat prototípusként, de egy szerkezet magja (centroid) is állhat ilyen szerepben.

A finn tónevek körében igen gyakori kontrasztív névalkotási folyamat során az új név egy másik, már létező név hatására úgy jön létre, hogy a nevek meghatározó tagjai kontrasztban állnak egymással. Az integráció feltétele ezekben az esetekben az, hogy ugyanabban a fogalmi térben helyezkedjenek el a tavak, azaz más szóval egy sorozathoz tartozzanak. A tavak esetében ez a méretbeli hasonlóságot, valamint egyéb fizikai tulajdonságoknak vagy a tónak a használati hasonlóságát jelentheti.

Az induktív névpárok (pl. *Riihijarvi* 'pajtató' → *Riihilampi* 'pajtatavacska') is hasonló módon jönnek létre. KIVINIEMI-hez hasonló módon LEINO három esetet különböztet meg e kategória kapcsán: az újonnan létrejött név tartalmazhatja a régi (azaz az indukáló) nevet teljesen egészében, illetve annak csupán a meghatározó vagy az alaptagját. Részletesebben csupán az első csoportba tartozó nevekkal foglalkozik.

Ez a kategória két alcsoportra osztható. A régi név az újonnan létrejött névben egyrészt betölthet megkülönböztető szerepet (pl. *Kaleton* 'hal nélküli' → *Kalettomanlampi*

'hal nélküli tó'). E nevek létrejöttét a szerző a következőképpen értelmezi: számolhatunk azzal, hogy egy csoportba tartozó objektumokat (pl. egymáshoz közel eső tavakat) egy közös néven (pl. *Jokilampi* 'folyó tavacska') említenek, majd amikor szükségessé válik, hogy az egyes entitásokra külön-külön utaljunk, a név is szétválik: pl. *Ylimmäinen Jokilampi* 'felső folyó tavacska', *Keskimmäinen Jokilampi* 'középső folyó tavacska' és *Alimmainen Jokilampi* 'alsó folyó tavacska'. Más kontextusban azonban megjegyzi azt is a szerző, hogy a szerkezet alapjául szolgáló névnek (az alapnévnek) nem feltétlenül kell referenciával rendelkeznie.

Emellett a régi név megjelenhet alaptagként is, mely előtt módosító szerepű elem áll (*Väärälampi* 'görbe tavacska' → *Pieni Väärälampi* 'kis görbe tavacska'). Ebben az esetben egy kevésbé jelentős hely megnevezésére egy nagyobb jelentőséggel bíró objektum meghatározó előtaggal kiegészült elnevezését használják. E névadási folyamat azonban hatással lehet a kiindulásul szolgáló névre is, az eredeti név ugyanis szintén kaphat a másik név előtagjához illő névrészt (pl. *Iso Väärälampi* 'nagy görbe tavacska').

3. Doktori disszertációjában ANTTI LEINO arra vállalkozott, hogy a névmodellek és az analógia hatását az újonnan keletkezett nevekben bemutassa. Ehhez a számítógépes adatfeldolgozás, a statisztika és a radikális konstrukciós grammatika eszközeit alkalmazta. Ez a kombinált módszer eredményes lehet abban, hogy még jobban megismerhessük az analógián alapuló mechanizmusokat, azonban nem zárja ki a korábbi megközelítési módok létjogosultságát sem. A névadás maga ugyanis igen összetett jelenség, a kognitív szempont ennek a mozaiknak csupán egyetlen darabját jelenti.

A szerzőnek az a módszere ugyanakkor, hogy az egyes neveket csupán azoknak a neveknek a körében vizsgálja, amelyek közvetlenül hatottak/hathattak a létrejöttükre, nem minden esetben mutatkozik célszerű szűkítésnek. Megítélésem szerint ugyanis érdemes lenne a kérdést a teljes helynévrendszer szempontjából is megvizsgálni, hiszen nyilvánvaló, hogy a helynévrendszer egésze hatással van, vagy legalábbis hatással lehet az újonnan létrejövő nevekre. Az egyes nevek esetében továbbá a történetiség kérdését is érdemes lenne tekintetbe venni, ez az aspektus ugyanis még jobban megvilágíthatja a nevek alakulásmódját.

GYÖRFFY ERZSÉBET

GYÖRFFY, ERZSÉBET: SIMILARITIES AND DISSIMILARITIES BETWEEN SWEDISH AND HUNGARIAN HYDRONYMS

[Hasonlóságok és különbségek a magyar és svéd víznevek között]

Uppsala Universitet, Uppsala, 2008. 50 lap

GYÖRFFY ERZSÉBET két külön nyelvcsaládba tartozó nyelv vízneveit veti össze munkájában, kitérve a magyar és svéd víznevek hasonlóságainak és eltéréseinek bemutatására. A tanulmány fő célja a magyar és svéd víznevek keletkezésének vizsgálata és tipologizálása.

A tanulmány első részében a szerző – HOFFMANN ISTVÁN „Helynevek nyelvi elemzése” (Debrecen, 1993) című munkája alapján – a helynevek, ezen belül a víznevek szerkezeti elemzésekor használt fontosabb alapfogalmakat vázolja fel, hiszen a dolgozat fő részében taglalt összehasonlítás alapjául ez a rendszer szolgál, a HOFFMANN által kidolgozott történeti helynévtipológia rendszere azonban a svéd névtanban nem ismert.

A keletkezéstörténeti vizsgálat során először a szintagmatikus összetétellel keletkezett víznevekre tér ki a szerző. A mellérendelő szerkezetből alakult víznevekre sem a magyar, sem a svéd víznévtárban nem könnyű példát találni. A minőségjelzős szerkezeteken alapuló nevek csoportja mindkét nyelv vízneveire jellemző sajátosság, míg a mennyiségjelzős szerkezetek használatára kevés példa adódik a svédben és a magyarban egyaránt. A tanulmány rámutat arra, hogy sok esetben a mennyiségjelzős szerkezeteket minőségjelzős összetételekként is értelmezhetjük. A birtokos jelzős szerkezetű víznevek taglalását a dolgozat részletesen tárgyalja. Mindkét nyelvben mutatkozik példa arra, amikor a víznév csak alakilag tartalmaz birtokos szerkezetet, funkcionális-szemantikai szempontból azonban az adott nevet másként kell értelmezni. Mindemellett nagy számban vannak mindkét nyelvben olyan szerkezetek is, amelyekben a birtokos szerkezet valóban a birtoklás kifejezője.

A skandináv országokban a tó- és folyónevek között gyakran találunk névpárokat. Svédország sajátos földrajzi adottságaiból kifolyólag valószínűleg sok esetben a folyónév volt az eredeti név, ezt követte a tónév megjelenése. Ennek megítélésében a nyelvészeknek sok esetben nyelvészetén kívüli tényekre kell támaszkodniuk.

Egy másik sajátos típusa a svéd névtáraknak a *-längen* utótagú nevek csoportja. STAFFAN FRIDELL kutatási eredményeire hagyatkozva a szerző rámutat arra, hogy a *-längen* utótag a *langer* ’hosszú’ melléknév lexikalizált alakja, amely annak ellenére, hogy a svédben produktív képzővé vált, nem a svéd nyelvhez tartozó szó, pusztán mint tulajdonnévképzőt tartják számon.

A morfológiai szerkesztéssel alkotott magyar víznevek közt GYÖRFFY ERZSÉBET főleg az *-s*, *-d* ~ *-g* képzők szerepét hangsúlyozza. A svéd víznevek egyik legnépesebb csoportja a különféle képzőkkel létrehozott víznevek kategóriája. ELOF HELLQUIST a svéd tónevek vizsgálatakor a 20. század első évtizedében végzett kutatásai eredményeként 23 különböző képzőt különített el, igaz, az utóbbi száz évben írásait többen bírálták.

A morfológiai szerkesztéssel keletkezett víznevek esetében a szerző részletesen elemzi a magyar és svéd víznévanyag különbözőségeit és hasonlóságait. Elsőként a nevekben előforduló képzők számát említi. A magyar *-s* és *-d* denominális képzőkkel szemben a svédben produktív helynévképzők deverbális képzőként is megjelenhetnek. Hasonlóan a magyarhoz, a svéd víznevek létrehozásában szerepet játszó képzők is megtalálhatók más típusú nevekben, például településnevekben vagy helynevekben. Az egyes képzők vizsgálata a víznevek rétegződésében is segítségül szolgálhat, ha ismert, hogy az adott képző a nyelvtörténet mely periódusában volt produktív.

A jelentésbeli névalkotás vizsgálatakor GYÖRFFY ERZSÉBET a magyar és svéd terminológia különbözőségei miatt eltér HOFFMANN tipológiájától. Az első fő csoportot a közszókból alakult víznevek képezik. A megnevezés nyelvi eszköze alapján találhatunk jelentésasadással, névátvitellel, metonímiával keletkezett vízneveket. A második csoportba tartoznak a névből keletkezett víznevek. A skandináv névtan elkülöníti az alakilag elsődleges és másodlagos nevek csoportját annak alapján, hogy közszóból vagy tulajdonnévből keletkezett névről van-e szó. Az indukciós névadás a magyar névalkotásra

nem jellemező, a svéd víznevek között viszont az ily módon keletkezett víznevekre is találhatunk példát. A jelentésbővüléssel és jelentésszűküléssel keletkezett víznevekre kevés példa hozható fel a magyar nyelvből, ellenben a svéd víznevek között számos ilyen példára bukkanhatunk.

A szerkezeti változással alakult víznevek esetében mind a magyar, mind a svéd történeti névtan egyik problematikus pontja az ellipszis és a kiegészülés kérdése. Emellett mindkét nyelv víznevei között találunk példát redukcióra és bővülésre is. A lehetséges szerkezeti változások összetettségét a szerző mindkét nyelvből vett példákban részletesen, ábrákon keresztül mutatja be. A deetimologizáció és a népetimológia kérdésének bemutatása HOFFMANN fent említett munkáján alapszik.

A tanulmány utolsó fejezete a névátvétel kérdésével foglalkozik. A szerző ugyan csak HOFFMANN alapján megkülönböztet tiszta átvételeket és tükörneveket. Rámutat arra, hogy néhány magyar víznév indoeurópai előzményre megy vissza; ez párhuzamba állítható a svédben található régi víznevek csoportjával. GYÖRFFY ERZSÉBET tanulmányának záró részében említést tesz a svédben található finnugor eredetű víznevekről, megjelölve azokat a svéd és magyar munkákat, amelyekben a nyelvészek részletesen foglalkoznak ezzel a kérdéssel.

FÖLDI GÁBOR

A NÉVTANI ÉRTESÍTŐ SZERKESZTŐSÉGÉBE BEÉRKEZETT, KÉSŐBB ISMERTETENDŐ MAGYAR NÉVTANI KIADVÁNYOK

- BURA LÁSZLÓ: *Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei)* I–II. kötet. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2008. 417 + 411 lap.
- SZABÓ JÓZSEF: *A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2008. 201 lap.
- HOFFMANN, ISTVÁN – TÓTH, VALÉRIA eds.: *Onomastica Uralica* 7. Debrecen–Helsinki, 2008. 168 lap.
- BAUKO JÁNOS: *Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Nyitra–Budapest, 2009. 228 lap.
- FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT: *Keresztnevek enciklopédiája*. A leggyakoribb női és férfinevek. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 439 lap.
- FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk.: *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009. 412 lap.
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 15. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 2009. 193 lap.
- Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei II. A Győri járás*. Közzétette ÁBRAHÁM IMRE – UNTI MÁRIA. Szerkesztette UNTI MÁRIA – VARGA JÓZSEFNÉ. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar. Győr, 2009. 363 lap + CD melléklet.

FOLYÓIRATSZEMLE

ONOMASTICA URALICA 4.

Borrowing of Place Names in the Uralian Languages

[Helynevek kölcsönzése az uráli nyelvekben]

Szerkesztette: RITVA LIISA PITKÄNEN – JANNE SAARIKIVI

Debrecen–Helsinki, 2007. 223 lap

1. Az uráli nyelvek történetében előforduló számtalan nyelvi kontaktushelyzet helynevekre gyakorolt hatását egyetlen könyvben összefoglalni szinte lehetetlen volna. A téma fontosságát jelzi, hogy az *Onomastica Uralica* sorozat szerkesztőihez jóval több kölcsönnevekkel foglalkozó tanulmány érkezett, mint azt várták. Az íráskor általában a hagyományos is kutatott témakörökkel foglalkoznak; szakértő híján bizonyos nyelvek – helynevekben is megnyilvánuló – kapcsolattörténelme ma is kutatatlan marad. Az uráli nyelvek névtudományi periodikájának negyedik kötetében tehát nyolc, a nyelvi kölcsönhatásokat a helynevekben vizsgáló dolgozat jelent meg (a finnugor nyelvek helyneveire koncentrálnak), amit a szerkesztők tervei szerint a hatodik kötetben további kilenc egészít ki, amelyek a permi és ugor nyelvek helyneveinek kölcsönzéseit taglalják.

A kötet szerzői eltérő kontextusban, más-más nyelvek kapcsolatait vizsgálták, de természetesen hasonló elméleti, módszertani, terminológiai problémákkal találták szemben magukat. A szerkesztők véleménye, mely szerint az östörténeti kutatások ma sem aknázzák ki kellően az efféle helynévvizsgálatok eredményeit, arra utal, hogy a jövőben további, elmélyültebb kutatásokra van még szükség ezen a területen. Ehhez mindennek előtt a terminusok finomítására, pontosabb meghatározására és használatára lesz szükség. Az *Onomastica Uralica* egyik fő célja is ez, ennek szellemében az angol nyelven megjelent tanulmánykötetben a szerkesztők a lábjegyzetekben igyekeztek eloszlatni a terminológiai bizonytalanságokat.

2. A kötet tanulmányainak sorát RITVA LIISA PITKÄNEN (9–26) írása nyitja meg, amely a finn–svéd kontaktusokat tekinti át a finnországi helynévanyagban. Felvázolja a finnországi svédok betelepülésének történetét és földrajzi eloszlását, majd több ezer finn–svéd névpár alapján a kölcsönzések általános tulajdonságainak összefoglalására törekszik. Foglalkozik a nevek átvételét segítő és hátráltató fonológiai és szemantikai különbségekkel, a névkölcsönzés és a helyfajta viszonyával, a különböző kölcsönzéstípusok kronológiai meghatározásával, a névkölcsönzés sajátos eseteivel, pl. a részleges adaptáció jelenségével, és kitér a névhasználat olyan eseteire, mint a kétnyelvű közösségek oda-vissza kölcsönzött nevei. A jelenkori névhasználat példáját használja fel arra, hogy a nyelv presztízsének szerepét illusztrálja: megemlíti, hogy a 20. század végén a finnországi svéd kisebbség veszi át egyre gyakrabban egy-egy név finn formáját, mert a

kommunikáció gördülékenységet ez szolgálja leginkább. Jelzi, hogy a szubsztrátum-nevek még sok feltáratlan tanulsággal szolgálhatnak a finn településtörténet kutatói számára.

LAIMUTE BALODE és OJÄRS BUŠS az őstörténeti kutatások szempontjából roppant fontos, finnugor eredetű lettországi helynevekkel foglalkoznak írásukban (27–43). Tanulmányuk elején gazdagon hivatkozott tudománytörténeti összefoglalás áll. Ez után szócikkszerű formában megfogalmazott víznév-etimológiák sorakoznak, azzal az indoklással, hogy ez a – vélhetőleg legősibb – helynévréteg tartogatja a legtöbb információt a népesedéstörténeti kutatások számára. A cikk szerzői jelzik, hogy a még megírandó, hasonló „szócikkek” száma a megjelentek többszöröse. Sajnálatos, hogy a cikkben említett, beillesztett térképet hiába keressük a kötetben.

JANNE SAARIKIVI jegyzi a legterjedelmesebb írást a könyvben (45–109). Az észak-oroszországi Arhangelszk-régió uráli eredetű szubsztrátumnevein keresztül számos elméleti-módszertani problémát tárgyal. Célja, hogy a főként orosz kutatási eredményeket a nyugat-európai onomasztika szemszögéből kritikai elemzésnek vesse alá. Vizsgálatát a Pinyegamedencéből származó saját gyűjtéseire alapozza. A terület történeti, nyelvi, tudománytörténeti jellemzése után az etimológiai indíttatású szubsztrátumnév-kutatás elméleti kritériumait, alkalmazott módszereit igazolja lépésről lépésre. Mindezt a szubsztrátumnevek adaptációjának részletes fonológiai és morfológiai jellemzése követi. Felsorolja és elemzi a leggyakoribb szubsztrátumnévelemeket, és részletesen vizsgálja a helynevek etnikai azonosító szerepének lehetőségeit is.

OLGA TEUSCH (111–27) ugyancsak az észak-oroszországi helynevekkel foglalkozik, de a finnségi eredetű helyneveket a földrajzi köznevek felől közelíti meg. Szótárszerűen sorolja föl az észak-orosz helynévanyag felépítésében szerepet játszó balti finn eredetű földrajzi közneveket, tisztázza jelentésüket és megadja karél, vepsze stb. párhuzamaikat.

ALEKSANDR MATVEEV tanulmánya a lapp szubsztrátumoknak az észak-oroszországi helynevek összetett rendszeréből való elkülönítését kísérel meg (129–39). A cikk összefoglalja a szerző oroszul már közzétett eredményeit. Az összehasonlító elemzés az elsődleges lapp és a későbbi balti finn nyelvi rétegek hangtani sajátosságait fejtegeti, elsősorban a földrajzi köznevek példáin keresztül. A szerző vizsgálatai olyan népesedéstörténeti feltevéseket is igazolhatnak, mint a lappok korai szláv kapcsolatai, illetve asszimilációjuk a balti finn népekbe.

IRMA MULLONEN (141–57) – az orosz helynévkutatás hagyományait folytatva – a Svir folyó környékéről származó helynevek kontaktusait vizsgálja a vepsze, a karél és az orosz nyelv között. Kitér az egyes kölcsönzési típusok – a direkt adaptáció, a morfológiai és szemantikai adaptáció – arányaira, jelentőségére is.

ANTE AIKIO összefoglaló tanulmányában (159–97) a közép- és dél-finnországi lapp szubsztrátumok vizsgálatáról ír. Részletesen taglalja ennek a gazdag kutatási hagyománnyal rendelkező témának a legjelentősebb eredményeit. Írásának nagyobbik részében a finnországi lapp eredetű helynévréteg elkülönítésének elméleti-módszertani elveiről értekezik, a hangtani és morfológiai, helynévrendszerbeli és történeti szabályszerűségek feltárásával.

OLAVI KORHONEN a svédországi Jokkmokk város nevével foglalkozik (199–223). A helynév elemeinek tüzetes etimológiai elemzésével, finn, lapp, svéd kapcsolatainak feltárásával tanulmánya betekintést nyújt a skandináv helynévkutatás eredményeibe is.

BÁRTH M. JÁNOS

ONOMASTICA URALICA 5.**Szerkesztette: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA****Debrecen–Helsinki, 2007. 172 lap**

1. Az uráli nyelvek tulajdonneveinek vizsgálatára szakosodott, 2000-ben alapított Onomastica Uralica című sorozatnak az indításkor megfogalmazott alapvető célja a nemzetközi kooperáció lehetőségének biztosítása az uráli nyelvek névkutatói számára, azonos szemléleti háttér és terminológiai készlet kidolgozásával. Ezt szem előtt tartva a sorozattervet tartalmazó 0. kötetet követően (szerk.: HOFFMANN ISTVÁN, 2000) az uráli nyelvek válogatott névtudományi bibliográfiáját és az Onoma című folyóirat magyar vonatkozású írásait, bibliográfiáit közreadó (OU. 1a, b, c), az uráli nyelvek helynévkutatásának történetét feltáró művek (OU. 2, 2002), valamint az uráli nyelvek helységneveit bemutató (OU. 3, 2005) és az uráli nyelvek kölcsönneveit tárgyaló (OU. 4, 2007) tanulmánykötetek jelentek meg 2007-ig. A vállalkozásba bevont 15 kutatóközpontot képviselő mintegy 40 szerző összehangolt tevékenységének eredménye egy összesen közel 1600 lapnyi terjedelmű, magas színvonalú tudományos könyvsorozat lett (az adatokhoz vö. HOFFMANN ISTVÁN írását a kötetben, 7–14). A periodika az ötödik számtól – a 2005-ben Joskar-Olában, a 10. Nemzetközi Finnugor Kongresszus kerekasztal-konferenciáján hozott döntés értelmében – kibővített szerkesztőbizottsággal folyóirattá alakult át. A kiadvány Tanulmányok, Krónika, Szemle és Az uráli nyelvek névtudományi bibliográfiája állandó rovatokkal rendelkezik. Az írások nyomtatásban angolul vagy oroszul jelennek meg, de az online változat (<http://mnytud.arts.unideb.hu/onomural>) az eredeti nyelven is közli a műveket. A folyóirat csak lektorált tanulmányokat tartalmaz. Az első közlések mellett az új formátum a magyar névkincssel, illetve névtudománnyal foglalkozó, eddig csak magyarul megjelent tanulmányok nemzetközileg jobban hozzáférhető, angol vagy orosz nyelvű megjelentetését is lehetővé teszi.

2. **Tanulmányok.** – HOFFMANN ISTVÁN és MATICSÁK SÁNDOR írása (7–17) a 10. Nemzetközi Finnugor Kongresszus névtudományi vonatkozású eseményeiről ad képet. A kongresszuson HOFFMANN ISTVÁN az Onomastica Uralica című sorozat első öt évéről számolt be, valamint felvázolta a periodika következő öt számának tematikáját (víznevek, helynévgyűjtés, névföldrajz, nép- és törzsnevek, földrajzi köznevek az uráli nyelvekben). MATICSÁK SÁNDOR a kongresszus összes előadásának csaknem tizedét kitevő 34 névtani témájú prezentáció közül tizenkettőt részletesen is bemutat. T. N. DMITRIJEVA (19–30) a Kazim medencéjében használatos, 'egyfajta tó' jelentésű három hanti földrajzi köznév jelentéseit (pl. 'időszakos tó, vízmosás', 'kárászos tó', 'tó forrással'), használati körét és a helynevekben való elterjedtségét, illetve megoszlását vizsgálja. MATICSÁK SÁNDOR (31–43) a Mordvin Köztársaság vízneveinek hat kronológiai rétegét mutatja be (1. ősi, etimológiailag nem átlátszó réteg, 2. balti, 3. iráni, 4. mordvin, 5. középső Volga-vidéki török, 6. orosz), különös tekintettel a mordvin és orosz eredetű nevekre, illetve ezeknek a terület víznévrendszerében való jelentőségére. A mordvin és az orosz víznevek szerkezetét, elterjedtségét vizsgálva megállapítja, hogy a mordvin nevek súlya – a későbbi

török és orosz betelepülés ellenére – nagyobb, mint gondolnánk. HOFFMANN ISTVÁN (45–57) a történeti szemléletnek a névkutatásban való jelentőségét hangsúlyozva áttekinti a magyar helynévkutatás történetét, más tudományágakkal (történettudomány, történeti földrajz, helytörténet stb.) való kapcsolatát, módszereit és lehetőségeit (például újabb nyelvészeti irányzatok bevonását a vizsgálatba).

Krónika. – FERCSIK ERZSÉBET a magyar névtudomány intézményi hátterének az elmúlt fél évszázadbéli változásairól, valamint az állandó bizonytalanság megszüntetésére a Magyar Nyelvtudományi Társaságon belül létrehozott Névtani Tagozat megalakulásáról, eddigi munkájáról számol be a tagozat titkáráként (59–63). MATICSÁK SÁNDOR a finnugor nyelvek két nemzetközi jelentőségű kutatójának, Dmitrij Vasziljevics Cigankinnak (64–9) és Ivan Sztjepanovics Galkinnak (69–72) a munkásságát méltatja születésnapjuk alkalmából. HOFFMANN ISTVÁN Kiss Lajosról közöl nekrológot, kiemelve a 2003-ban elhunyt tudós az európai névkutatás színvonalán álló névetimológusi teljesítményét (72–6). NYÍRKOS ISTVÁN a szintén 2003-ban elhunyt Mező András egyenletesen magas színvonalú, gazdag tematikájú névtani munkásságát méltatja (76–82).

Szemle. – NYÍRKOS ISTVÁN Sirkka Paikkala finn családnév-történeti monográfiáját (83–8), B. GERGELY PIROSKA Hajdú Mihály névtankönyvét (88–9), TÓTH VALÉRIA Fehértói Katalin „Árpád-kori személynévtár”-át (96–101), SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Hoffmann István által szerkesztett, a debreceni névtani kutatócsoport által készített „Korai magyar helynévszótár” első kötetét ismerteti (101–9). MATICSÁK SÁNDOR N. V. Kazajevának a Mordvin Köztársaság helyneveivel foglalkozó művét (109–14), SZÉKELY B. GÁBOR pedig Tatyjana Dmitrijevának a Kazim-medence helyneveit tárgyaló monográfiáját (114–8) mutatja be.

Az uráli nyelvek névtudományi bibliográfiája (2000–2005). – A folyóirat e rovata a 2000–2005 között megjelent, az uráli nyelvek névtudományi kérdéseit tárgyaló fontosabb szakirodalmi munkák listáját adja közre nyelvenkénti bontásban, az Onomastica Uralica hasonló, 1999-es kiadású művekkel záruló bibliográfiaköteteinek (1a, b) felépítését követve. E számban a legfrissebb finn (összeállította: EEVA-LIISA STENHAMMAR; 119–55), komi (összeállította: A. G. MUSANOV; 157–62) és udmurt (összeállította: LYUDMILA KIRILLOVA; 163–9) szakirodalmi tételek jegyzékét találhatjuk meg. A kötetet rövidítésjegyzék zárja.

BÖLCSKEI ANDREA – SLÍZ MARIANN

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 91–92. (2007)

Szerkesztő: ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2007. 435 lap

A folyóirat újabb kötete, a 2007. évi 91–92. szám a megszokott szerkesztésben jelent meg. Tartalma:

Tanulmányok. – WOLFGANG P. SCHMIDT (11–4) tanulmányában elutasítja H. KRAHE álláspontját, mely szerint az óeurópai víznevek a még egységes indogermán

nyelv, valamint az indogermánból létrejött egyes nyelvek víznevei között egy közbeeső réteget képviselnek. Nem tudja elfogadni azt a nézetet sem, hogy a mai indogermán nyelvek egy indogermán ősnyelvből jöttek létre. Szerinte az indogermán őshaza helyét, valamint a nyelvi ősrobbanás idejét hiába keressük. WERNER GUTH (15–39) dolgozata településnevek és víznevek köréből vett példákkal igazolja azt a tézist, mely szerint az indogermán *s* hang a germánban az első hangeltolódás után is (i. e. 2000–500) hatással lehetett a szókezdő zöngétlen zárhangok (*p*, *t*, *k*) alakulására. DOROTHEA FASTNACHT (41–8) a *Wellucken* név eredetét fejti meg. Ezt az elnevezést két ma is létező és egy elpusztult település viseli. JÓSEF DOMAŃSKI (49–70) az 1945 után Lengyelországhoz csatolt Szilézia eredeti szláv, illetve (egy nyelvészekből, történészekből és geográfusokból álló bizottság által) a II. világháború után megváltoztatott földrajzi elnevezései közötti összefüggésekre és ellentmondásokra hívja fel az olvasó figyelmét. A jelenlegi szám a 89–90. számban (2006: 81–107) megjelent tanulmány második, befejező részét közli. HEINZ FÄHRICH (71–86) tanulmánya a Grúzia területén működő és elpusztult templomok titulusait mutatja be. NATALIA VASILJEVA (87–96) orosz kortárs szerzők műveiben található tulajdonneveket vizsgál új komplex módszerrel. Ehhez felhasználja a szövegelmélet és a névtan eszközeit, valamint a kognitív nyelvészet új eredményeit. Figyelemmel kíséri a nyelvi jel és a jel használói között fennálló viszonyt, valamint azt, hogy a szövegben előforduló nevek milyen információkat közvetítenek. VOLKER KOHLHEIM (97–127) tanulmánya arra keresi a választ, hogy az irodalmi művekben található személynevek szövegkörnyezetben és a szövegen kívül, a való világban milyen funkciókat tölthetnek be; az irodalmi alkotások személyneveiben hogyan érvényesülnek a művészi, esztétikai szempontok. FRANS DEBRABANDERE (129–38) írása a történeti Hollandia területén élő német családnevekkel foglalkozik. Megállapítja, hogy sokszor a német neveket hollandra fordították, máskor a német nevek igazodtak a holland hangrendszerhez, vagy a népetimológia hatására változtak meg. MARIO FRAUST (139–49) a német nyelvterületen található személynevek összegyűjtéséről számol be. Az egész német nyelvterületről az utóbbi húsz év telefonkönyveinek személynévanyaga már számítógépen van. A német névkutatók a történeti forrásokban (anyakönyvekben, adójegyzékekben, címtárakban) található személynevekből is adatbázist szeretnének létrehozni. A lipcsei egyetemen külön kutatócsoport dolgozza fel a Németország, az egykori Kelet- és Nyugat-Poroszország, a Szudéta-vidék, valamint Ausztria területén 1942–1944 között közzétett telefonkönyvek személynévadait. A mintegy 2,6 millió nevet tartalmazó adattár előreláthatólag 2008 elejére készül el. JAROSLAW LIPOWSKI (151–75) az egykori Dél-Szilézia Teschen kerületének (ma Cieszyn, Lengyelország) 1671–1904 közötti családneveit vizsgálta, anyagát négy korszakra tagolva (1671–1704, 1777–1799, 1825–1856, 1866–1904). A szerző a helyi névanyag változásán kívül figyelemmel kísérte a nevek helyesírását, az eltérő írásváltozatokat, illetve a helyi nyelvjárás hatását a nevek alakulására. Konkrét példákkal bizonyítja, hogy a különböző helyesírási változatokból az itt élő népek etnikumára lehet következtetni. WILFRIED SCHILLER (177–90) szerint számos hibalehetőséggel számolhatunk, ha a telefonkönyvek adatai alapján akarunk a családnevek gyakoriságára következtetni. A telefonkönyvek sokszor rossz helyesírással közlik a neveket. Az umlaut írása bizonytalan, többször indokolatlanul kettőzött mássalhangzót használnak és betűket hagynak ki. Több cég (főleg az iparban és a kereskedelemben) a talán már nem is élő vagy magántelefonszámon is elérhető alapító vagy tulajdonos

nevét viseli, így egyes nevek tévesen kerülhetnek be a korpuszba, illetve egy személy nevét többször is felvehetik a gyűjteménybe. A KAMBARALY NAZAROV – MAHMUDJON MIRZAKARIMOV szerzőpáros (191–200) a bibliai neveket vizsgálta három nyelv (az angol, a német és az orosz) állandósult szókapcsolataiban. Három csoportba sorolják ezeket: a szerkezetükben és jelentésükben azonos szókapcsolatokra (pl. ném. *alt wie Methusalem*, ang. *old as Metuselah*, or. *sztar kak Mafuszail*); a funkciójukban és jelentésükben azonos szókapcsolatokra, melyeknek morfológiai és szintaktikai szerkezetük eltérhet, jelentésük azonban nagyjából megegyezik (pl. ném. *seit Adams Zeiten*, ang. *since Adam was a boy*, or. *sz davnyih por, sz nyezapamjatnyih vremen*); illetve a sajátos szókapcsolatokra, melyek a három nyelv közül csak az egyikben találhatók meg (pl. ném. *Krethi und Pethi* 'szedett-vedett társaság, mindenféle népség, Pityi Palkó'). SOLANGE FROSINI (201–8) cikke a berlini utcaneveknek a német újraegyesítés utáni átkeresztelésével foglalkozik. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a politikai rendszerek változása egyúttal a korábbi jelrendszerek módosulásához vagy kicserélődéséhez vezet. Az emlékezés kultúrája megváltozik, és sokszor identitásvesztés következik be. Megfigyelhetjük, hogy az NDK-időkben megváltoztatott nevek újra visszatérnek: *Markgraf* 'örgróf', *Feldherr* 'hadvezér', *Kurfürst* 'választófejedelem' stb. Egyre gyakrabban kapnak az utcák semleges hatást keltő földrajzi neveket vagy növény- és állatneveket. Berlin nyugati városrészeiben pedig még mindig több mint száz utca őrzi a nemzetiszocialista korszak (1933–1945) utcaelnevezéseit. VINCZE LÁSZLÓ (209–55) cikke a magyar helynévkutatás 1958–2009 közötti eredményeit foglalja össze, emellett szól a megvalósítandó tervekről és feladatokról is. A tanulmány rövidített változata 2007. november 16-án Lipcsében, a Német Névtudományi Társaság közgyűlésén is elhangzott.

Recenziók, új kiadványok. – A rovatban baskír, cseh, dagesztáni, dán, finn, horvát, lengyel, litván, német, olasz, orosz, osztrák, spanyol, svájci, svéd és ukrán kiadványokat ismertetnek (257–358).

A **Folyóiratszemlében** a *Beiträge zur Namenforschung* 42/2–4 (Heidelberg, 2007); a *Names* 55/1–3. számait (New York/Geneseo, 2007); a *Studia Anthroponymica Scandinavica* 24. (Uppsala, 2006) és az *Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 2000–2005*. évfolyamait (Uppsala 2000–2005) mutatják be röviden (359–67).

Közlemények, méltatások. – A folyóirat beszámol a márkanevekről tartott két nemzetközi névtani szimpóziumról (Antwerpen, 2006; Bécs, 2007) (369–71, 387–9); a Volga-vidék X. Nemzetközi Névtudományi Konferenciájáról (Ufa, 2006) (373–80), a Német Nyelvjárások 2. Nemzetközi Kongresszusáról (Bécs, 2006) (381–2), valamint „A nevek mint lehetséges konfliktusforrások Európában” címen megrendezett nemzetközi szimpóziumról (Regensburg, 2007) (383–6). A lapban végső búcsút vesznek Cornelia Willichtől (1957–2006) és Kazimierz Rymuttól (1936–2006), s köszöntik Rosa és Volker Kohlheimet 65., Friedhelm Debust 75., Margarethe Naumann 80. és Hubert Rösel 90. születésnapja alkalmából (391–415).

Krónika. – Az utolsó rovat a 2006. december 8. és 2007. december 5. közötti legfontosabb névtudományi rendezvényekről számol be kronológiai sorrendben (417–32).

VINCZE LÁSZLÓ

RIVISTA ITALIANA DI ONOMASTICA 14. (2008)**Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI****Società Editrice Romana, Róma, 678 lap (1. 321 lap, 2. 357 lap)**

A RION. 2008. évi tartalmát a fontosabb rovatokat sorra véve ismertetjük.

1. Tanulmányok. – A 12 tanulmány között a személynevek körében csupa családnevről szólót találunk: G. RAPELLI az 1876-ben a veronai árvaházban bejegyzett vezetékeket elemezte (109–16). TASSO–CARAVELLO–BALLARIN a Velence melletti Pellestrina szigetének 17. századi vezetéknévrendszerét, M. MAXIA Sassari 1555. évi vezetékeveit (333–59), G. BRINCAT pedig a mai máltai vezetékeveket (377–88) vette górcső alá. E. CAFFARELLI az olasz vezetékevek repertóriumának vizsgálata során statisztikákkal is alátámasztotta az olasz vezetéknévrendszer variáltságát és egyenletlenségét (9–68). Szintén maga CAFFARELLI írta le a C. MARCATO közreműködésével készített, 2008 őszén Torinóban megjelent kétkötetes új olasz vezetéknévszótár (I cognomi d'Italia. Dizionario storico ed etimologico) elméleti és módszertani alapvetését (421–45): 35 ezer szócikkben 55 ezer olyan (olasz, az olaszhoz már adaptálódott, illetve nagy hagyományú idegen) névalak van feldolgozva, melyet legalább 200 személy visel Itáliában; az anyagot telefonkönyvekből, névszótárakból és tanulmányokból gyűjtötték, és a feldolgozás során a lehetőségek függvényében megadták az etimológiát, az esetleges motivációt, az első előfordulást, a gyakoriságot és a területi megoszlást is. Az egyetlen nem olasz vonatkozású, történeti jellegű tanulmányt P. SALABERRI ZARATIEGI írta az apai névből származó vezetékevek (patronimikonok) kialakulásáról a baszk névrendszerben (389–401). – A helynevek körében FROSI–FAGGION–MANTOVANI DAL CORNO a brazil földön felbukkanó olasz helynevekről (403–19), F. LIOCE pedig a történelmi *Colonia eritrea* helynév megszületéséről (361–76) készített tanulmányt. – Az irodalmi névadás körében R. RANDACCIO a híres századfordulós író, a vicenzai Fogazzaro névadását elemezte, kitérve az általa adott neveknek a névdivatot alakító hatásaira is (89–108). – Az eddigiek közé nem sorolható tanulmányok: M. MORANDI a mantovai Virgilio gimnázium 1867-es névadásának történeti hátterét és az elnevezés máig működő hatásait tárta fel (69–82); E. PICCHIORRI pedig a filmszínészek, illetve a fiktív filmhősök elnevezéséből származó köznevesült alakok korpuszát egybevetve arra a megállapításra jutott, hogy míg az előbbiekből többnyire képzett alakok (pl. *bardottismo*), utóbbiak (pl. *paparazzo*, *rambo*) antonómáziák (83–8).

Kisebbségi közlemények. – M. BONIFACIO néhány isztriai vezetéknév (*Cesarello*, *Dapisin*, *Palaziol*) etimológiáját kutatta (134–8), míg S. RAFFAELLI Guareschi híres szereplője (*Don Camillo*) nevének esetleges valós hátteréről írt (449–54).

Szemle (recenziók és ismertetések). – A 19 terjedelmesebb recenzió (Schede) 4 kongresszusi anyagot, 7 szótárat, 5 monográfiát és 3 gyűjteményes kötetet mutat be. A szótárak közül megemlíti a következőket: F. VIOLI modenai (146–8), illetve G. RAPELLI veronai (469–72) vezetéknévszótára, A. FERRARI kitalált irodalmi helyneveket feldolgozó lexikona (149–52), CREȚAN–FRĂȚILĂ Temes megyei (180–2), illetve L. FLÖSS trentinói helynévszótára (9. kötet, 473–4), DRAGOȘ romániai helynévtezaurusza (493–7), továbbá a PatRom. I/1. kötete (460–4). Felhívjuk a figyelmet továbbá a monográfiák közül J.-L.

VAXELAIRE 2005-ben, illetve W. VAN LANGENDONCK 2007-ben megjelent, a névtan általános kérdéseivel foglalkozó munkáira. A gyűjteményes kötetek közül kiemeljük a C. GARCÍA GALLARÍN által szerkesztett, a mai multikulturális Madrid neveiről szóló sok szempontú feldolgozást (480–3). – A kisebb terjedelmű ismertetéseket tartalmazó rovatban (Segnalazioni) 42, különböző nyelvekre vonatkozó monográfia vagy gyűjteményes kötet, valamint 36 szótár vagy repertórium leírása szerepel, továbbá majd 30 névtani folyóirat legutóbbi számairól olvasható ismertetés. Mindenképpen érdemes kiemelnünk közülük BRENDLER–BRENDLER „Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch” (Hamburg, 2007) című 863 oldalas névrendszeri panorámáját, melyben a magyarra vonatkozó fejezetet VINCZE LÁSZLÓ készítette (190–2); valamint a 2007-ben Bécsben megjelentetett „Exonyms and the International Standardisation of Geographical Names” című kötetet, melynek tárgya az exonimák mibenléte és az UNGEGN (az ENSZ földrajzi neveket foglalkozó szakértői csoportja) által javasolt helynév-standardizáció (193–4).

Rendezvények. – A rovat a 2007 és 2010 szeptembere közötti időszak már lezajlott, illetve tervezett kb. 70 névtani eseményéről számol be. A már lezajlott összefüggések közül a következő olasz vonatkozásúakat emeljük ki: „A ragadványnevek az időben” (Torino, 2007. nov.), „Lexikográfia és névtan 2.” (Róma, 2008. febr. – ennek anyaga időközben meg is jelent a Quaderni Internazionali di RION 3. köteteként, P. D’ACHILLE és E. CAFFARELLI szerkesztésében Rómában, 2008-ban, 726 oldal terjedelemben, ugyanabban a számban recenzálva: 499–503), „A ragadványnév” (Pisa, 2008. márc.); „Ragadványnevek és egyéb névtani kérdések” (Bari, 2008. máj.).

Folyamatban levő munkák. – A rovatban a különböző országokban folyó sokszínű névtanos munkálatokról olvashatunk: M. MAXIA szerkesztésében készül a „Szárd vezetéknév történeti-etimológiai szótára”; egy új lengyel vezetéknévészótár első kötete jelent meg 2007-ben a Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában; 2009-ben megjelenik SCHWEICKARD „Deonomasticum Italicum” című sorozatának harmadik kötete; az UNGEGN tervei, illetve az ICOS XXIII. Kongresszusának döntései; stb.

Széljegyzetek. – A számos aktuális, gyakran a napilapok hasábjain felbukkanó témát röviden felvázoló rovat írásai közül most többet is megemlítünk: a „2007. év nevei” lettek Olaszországban a *Chanel*, a *Tobias* és az *Oceano*, három híres „celebpár” ez évben született gyermekeinek a nevei. A www.onomalab.eu honlapon szavazni lehet az év olaszországi nevére; az érdekes, eredeti, kifejező, illetve a sajtóhírekben igen gyakran emlegetett nevekre voksolva (289–90). – A genovai bíróság nem engedélyezte egy újszülött számára a *Venerdì* ’péntek’ név bejegyzését, mert azt az érvényben lévő törvény szerint is szinte automatikusan megváltoztatható „nevetséges vagy szégyenérzést kiváltó” nevek közé tartozónak ítélte (293). – A sajtónyelvben felbukkant tulajdonnévből származó igék újabb listája különösen a közneveléssel foglalkozókat érdekelheti (621–2).

A 2007. év olasz vonatkozású névtani bibliográfiája – Az Olaszországban kiadott, illetve a külföldön megjelent, két külön listába rendezett névtani vonatkozású munkák majd 30 oldalon vannak felsorolva (629–56). A tételek pontosabb részterületi besorolásokkal (pl. TOP = helynévtani, ANTR = személynévtani, LETT = irodalmi névadás, NECR = nekrológ stb.) is el vannak látva. A főszerkesztő évről évre várja az újabb adatokat, de 1–2 évre visszamenően pótlásokat is el lehet hozzá juttatni (ecafrion@tin.it).

Kiegészítések korábbi témákhoz. – A kisebb írások közül egyet emelünk ki: a *Roma* városnévnek az M. PITTAU, illetve G. RAPELLI által a lap hasábjain korábban közölt újabb etimológiáihoz fűz további kiegészítéseket P. MACCALLINI (657–60).

Nekrológ. – Ebben az évben RAFAEL CARIA (1941–2008) katalán és HENRIKE KNÖRR (1947–2008) baszk tudóstól kellett kényszerű búcsút venni (309–12). Egy másik rovatban esik szó a mozambiki LUIS ABRAHAMO (1950–2007) munkásságáról, aki a Dél-afrikai Névtani Társaság (NSA) és az UNGEGN dél-afrikai szekciójának elnöke volt.

2. A folyóirat ismertetett számának magyar vonatkozású részletei. – Az ismertetések között a következő kötetekről esik szó: BURA LÁSZLÓ: Öt évszázad utcanévei: Szatmárnémeti 1500–2000, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2007 (195–6); RÁCZ ANITA: A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára, Debrecen, DE, Magyar Nyelvészeti Intézet, 2007 (214); TAKÁCS JUDIT: Keresztnevek jelentésváltozása, Debrecen, DE, Magyar Nyelvészeti Intézet, 2007 (528–9). A folyóiratok bemutatásánál szerepel a Névtani Értesítő 29. száma (az összefoglalók angol címeinek felsorolásával és a fontosabbnak ítélt tartalmak, események rövid olasz nyelvű összefoglalásával, 223–4). A rendezvények rovatában szerepel a 2007. nov. 22–24. között Budapesten az ELTE-n tartott vezetéknev-változtatási konferenciáról szóló beszámoló (246–7). – Az éves bibliográfiái áttekintésben szerepel FÁBIÁN ZSUZSANNÁNAK a RION. könyvsorozatairól (QuadRION., QuiRION.) szóló, a Névtani Értesítő 29. számában közölt ismertetése (653).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

NOMINA 31. (2008)

Szerkesztő: MARGARET SCOTT

Society for Name Studies in Britain and Ireland,
King's Lynn, Norfolk, 2008. 175 lap

1. A Nomina című folyóirat 31. száma a kiadás körülményeinek tekintetében több újítást is hozott: a tíz kötet elkészítését felvállaló CAROLE HOUGH (University of Glasgow) után a periodika szerkesztője MARGARET SCOTT (Scottish Language Dictionaries) lett; a kiadványt pedig a továbbiakban új nyomda, az MPG Books Group készíti.

2. A Nomina legújabb száma a korábbi kötetek felépítését követi.

Tanulmányok. – A tanulmányok sorát D. K. TUCKER dolgozata (5–44) kezdi meg. Az írás a PERCY HIDE REANEY által készített nagy hatású angol családnévszótár 1958-ban „A Dictionary of British Surnames” címen megjelent első kiadását és a szótár 1991-es harmadik, R. M. WILSON által javított és bővített kiadásának 1997-es átdolgozott változatát hasonlítja össze. Matematikai módszerekkel megbecsüli, hogy az egyes névcikkekben több, azonos eredetre visszavezethető névformát is tartalmazó két szótárban mennyi a ténylegesen megtalálható családnévek száma; összeveti a két kötet családnéveit az 1881-es angliai és wales-i népszámlálás névadataival, valamint a harmadik kiadásban

szereplő családneveket az 1998-as nagy-britanniai választási jegyzék névanyagával; végül a névegyezések és az összeírt lakosok számának aránya alapján a lakosság egésze által használt családnevek állományának szótárbeli lefedettségéről nyilatkozik.

CAROLE HOUGH tanulmánya (45–66) a történeti Cumberland, Westmorland és Lancashire megyék területéről feljegyzett, női nevet vagy nőre utaló közzói alkotóelemet tartalmazó helyneveket tipizál. Ezek a főként kisebb jelentőségű földrajzi objektumokat (pl. dűlőket, forrásokat, kutakat) jelölő helynevek a szerző véleménye szerint reális képet adhatnak számunkra a közrendű nők által a helyi közösségekben egykor betöltött szerepekről. Az így nyert, más tudományágak számára is hasznos ismeretek egyéb forrásokból ráadásul nem nagyon fejthetők ki, hiszen a vidéki nők múltbeli társadalmi helyzetéről a korai történeti feljegyzések gyakran hallgatnak. A gyűjtött helynévtörténeti adatok ugyanakkor egyes szavak első előfordulását, nyelvjárási kötöttségét illetően módosítani látszanak a nyelvészet bizonyos, eddig érvényesnek gondolt megállapításait is.

GAVIN SMITH (67–87) egy jellegzetes angol településnévtípus denotációjával kapcsolatban elfogadott onomasztikai nézet újragondolására vállalkozik. A korábban megfogalmazott vélemény szerint az *-ingas* végű helységnevek az angolszász hódítás során tevékenykedő hadurak „népé”-nek (rokonainak, katonáinak) legkorábbi állandó településeit jelölték. SMITH a Surrey megyében fennmaradt, *-ingas*-ra végződő helységnevek földrajzi megoszlása alapján ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy e nevek inkább a korabeli királyi vármegyék területével egybeeső egyházkerületek központjait azonosíthatták. Az *-ingas* népcsoportnév-képző jelentése SMITH véleménye szerint ’királyi és egyházi közösség’, ’a vármegye népe’ lehetett, s a 620-as és 680-as évek közötti időszakban tudatosan kialakított egyházkerületi központok megnevezésekor használták.

W. F. H. NICOLAISEN személyes hangvételű írása (89–98) a szerző három és fél évtizedes kutatómunkája nyomán megfogalmazódott alaptételeket fejt ki. NICOLAISEN szerint az írói névadás sajátosságait leírni kívánó kutató feladata elsősorban nem az, hogy a szépirodalmi szerzők alkotta tulajdonnevek vélhető etimológiájának és az egyes nevek által jelölt szereplők, helyek, tárgyak stb. jellegzetességeinek összefüggéseit azonosítsa, hanem az, hogy a modern irodalomelmélet kíváncsiainak megfelelően a művekben jelentkező valós vagy fiktív nevek szövegbeli funkcióját vizsgálja, az olvasók által a neveknek tulajdonított jelentéstartalmat felfejtse.

RICHARD A. V. COX a Man-sziget helyneveit összegyűjtő, GEORGE BRODERICK által szerkesztett hétkötetes sorozatot („Placenames of the Isle of Man”, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1994–2005) mutatja be (99–119). Az írás a Man-szigeti földrajzi nevek nyelvi felépítésének jellemzőit is megvizsgálja, s az elemzés során a szerző több helynév kapcsán a kötetekben közölt információkhoz képest kiegészítéseket, pontosításokat fogalmaz meg a névszerkezet, az etimológia tekintetében. A munka legnagyobb jelentőségét COX abban látja, hogy az anyanyelvként kihalt, a gael nyelvek közé tartozó Man-szigeti nyelv bizonyos sajátosságai a közreadott helyi földrajzinév-anyag megfelelő elemeinek segítségével a továbbiakban is tanulmányozhatók.

Beszámolók. – A kötet ismerteti az SNSBI tizenhetedik tudományos konferenciájának (Edinburgh, 2008. április 4–7.) eseményeit. C. P. LEWIS a Litvániában rendezett 2. Nemzetközi Alekszandras Vanagas Konferencia (Vilnius, 2007. október 24–26.) eseményeiről készített rövid beszámolót.

Recenziók. – Bár a bemutatott művek változatos témákat dolgoznak fel, mindnek van több-kevesebb névtani vonatkozása: találunk közöttük a középkori svéd személynevekkel

foglalkozó szótárt; a svéd személynévek szabályozásának történetéről szóló összefoglalást; a kelták Európában fellelhető archeológiai és helynévi nyomait bemutató atlaszt; a brit őslakosoknak az angolszász hódítás idején fennálló helyzetét vizsgáló kötetet; a középkori Suffolkról született munkát; a skóciai Fife területének helyneveit közreadó művet; a tulajdonnevek mai nyelvi rendszerben betöltött funkcióját, szófaji kategorizációjának lehetőségei tanulmányozó kötetet; valamint a nemrégiben elhunyt Mary Higham válogatott írásait tartalmazó könyvet.

Bibliográfia. – A kötet a 2007-ben megjelent, Nagy-Britannia és Írország tulajdonneveivel (is) foglalkozó, főként angol és német nyelvű történelmi, filológiai, névtani kiadványok, tanulmányok, recenziók bibliográfiájával zárul. Összeállítója, CAROLE HOUGH az angol nyelvű absztraktok alapján a Névtani Értesítőt is áttekintette a témakörbe vágó írások után kutatva, így a bibliográfia tartalmazza BÖLCSKEI ANDREA e magyar periodikában megjelent, a differenciált angol településnevek korrelációs rendszeréről írott dolgozatának adatait is.

BÖLCSKEI ANDREA

ACTA ONOMASTICA 49. (2008)

Főszerkesztő: MILAN HARVALÍK

Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, 2008. 387 lap

1. A Cseh Köztársaság egyetlen névtani folyóirata a szokásos struktúrától eltérően 2008-ban egy köszöntő számmal örvendeztette meg a névtan iránt érdeklődő nagyközönséget. A köszöntő kötet ez esetben a 70. születésnapját ünneplő Dr. Libuše Olivová-Nezbedová professzorasszonyt tisztelte meg, hasonlóképpen az 1999-ben megjelent kiadványhoz, mely az alapító Jan Svoboda munkásságát hivatott elismerni. A kötet 387 oldal terjedelmű, s összesen 50 tanulmányt tartalmaz. Ezek mindegyikének bemutatására jelen ismertetés nem vállalkozhat; pusztán betekintést kíván nyújtani a cseh névtan legújabb termésébe. A kötet fókuszában a hely- és személynévekkel kapcsolatos írások állnak, de olvashatunk egyéb névtani kérdésekről is. A cikkek többsége cseh nyelvű, de németül, lengyelül, szlovákul és oroszul írt is akad közöttük.

2. **A személynévek témaköréből.** – A tanulmánykötetet a főszerkesztő, MILAN HARVALÍK köszöntőcikke (10–2) nyitja; MARIE NOVÁKOVÁ (12–25) és MILOSLAVA KNAPPOVÁ (181–6) írása pedig az ünnepelt publikációit méltatja. ZOFIA ABRAMOWICZ „Rítusok és szimbolizmus a zsidó személynévekben” című cikkének középpontjában a zsidó családnevek és hagyományok közötti kapcsolat áll (25–34). – **Családnevek.** A hasonló témával foglalkozó LEONARDA DACEWICZ (Keresztény és zsidó vallásúak családneveiről a XVIII. századi Északkelet-Lengyelországban; 91–8) megállapítja, hogy a vizsgált térben és időben a lefrekvenciáltabb zsidó családnevek héber és jiddis eredetűek voltak, *-owicz* végződéssel megtoldva, míg ugyanezen feltételek között a keresztény családnevek az *-uk/-czuk* szuffixummal zárultak; ezek körében jóval gyakoribb a

köznévi eredetű névadás, mint a zsidó családnevek között. – **Keresztnevek.** MIROSLAV KAZÍK munkája (166–73) a Stará Turá-i férfi keresztnevek vizsgálatát tűzte ki célul. A kutatás során összesen 90 nevet tudott elkülöníteni, melyek közül a leggyakoribbak a *Ján*, a *Milan* és a *Jaroslav* voltak. VIDAN NIKOLIĆ tanulmányában (264–70) megállapítja, hogy a görög eredetű *Irina* először a 15. században bukkan fel a szerb nyelvben Irina Katakuzin révén, aki később megkapta az „Elátkozott Jerina” gúnynevet. Így az eredetileg ’béke’ jelentésű görög szó negatív konnotációval és megváltozott alakkal került a szerbbe. – A kötet számos bibliai hely- és személynévvel kapcsolatos munkát is közöl. Ilyen ROBERT DITTMANN munkája (106–16), de említendő MILADA HOMOLKOVÁ tanulmánya is, amely a bibliai *Syrtis* névről bővíti az olvasók ismereteit (135–43). VERA CHLÁDKOVÁ írása a héber *Noé* névnek a cseh nyelvbe való integrálódását, a nyelvtörténet során kialakult (*Noel*, *-e/-a*, *-ovi* és *Nohel*) és a 19–20. században állandósult változatait (*Noe*, *Noema*, *Noemovi*, *Noemem*) mutatja be részletesen (143–9). VIEROSLAVA LEITMANOVÁ a családi közeg névhasználatának kérdéséről értekezik (218–24), míg SVATOPLUK PASTYRÍK a Bartoš-szótár személyneveiről ad tájékoztatást (290–4).

3. A helynevek témaköréből. – ALEKSANDRA CIESLIKOWA a lengyel helynév-változtatások jelenkori tendenciáiról számol be (71–7), MARIA CZAPLICKA-JEDLIKOWSKA pedig a *bab’-i*, *babi’-a* szavak jelentéseit vizsgálta különböző földrajzi nevekben. A tanulmány megszületését K. ZIERHOFFER és Z. ZIERHOFFER nemrég megjelent könyve inspirálta, melyben az ősi lengyel krónikák és kelet-szlavóniai dialektusok alaposabb vizsgálata során igazolták, hogy a *baba* szó eredetileg ’lápos, mocsaras, füves hely’ jelentésben szerepelt a földrajzi nevekben (77–85). MICHAELA CORNEJOVÁ tanulmánya olyan helyneveket vizsgál, melyeket igen korai, 11–13. századi latin nyelvű dokumentumok őriztek meg. E nevek általában egyszerűen és pontosan lokalizálható topográfiai objektumokhoz kapcsolódnak; többségükben egy szóból állnak, a szóalkotás módja azonban rámutat például az *-ov(j)*, *-ica*, *-ava* vagy *-ec* szuffixumok korai használatára (85–91). Német nyelven olvashatunk a *Luhe* helynévről ALBRECHT GREUBE és WOLFGANG JANKA kutatásainak köszönhetően (125–31). EWA JAKUS BORKOWA arra a kérdésre keresi a választ, hogy léteznek-e lengyel helynevek *-la* végződéssel (154–62). IVAN LUTTERER „A Bevándorlók nyomai a texasi helynevekben” című cikkében egy listát közöl olyan helynevekről, melyek cseh letelepedőkre utalnak (224–7). ZANETA PROCHÁZKOVÁ Robinson Crusoe szigetének helyneveiről értekezik (294–9), míg JANA STEINKOVÁ a *brat* szó megjelenését vizsgálja a cseh helynevekben (308–14), PAVEL STEPAN pedig a *-dlo* szuffixum mibenlétét tanulmányozza ugyanezen körben (333–44).

4. Az egyéb nevek témaköréből. – LENKA GARANČOVSKÁNAK a tejtermékek névadásáról szóló cikke a névadási procedúrát vizsgálja (116–25). LUMÍR KLIMES tanulmányában a vasúti alagutak neveiről olvashatunk (173–5), VÁCLAV LÁBUS pedig az autógyártók márkaneveiről ír (különös tekintettel a Škoda egyes modelljeire) (212–8). ALEXANDRA SUPERANSKAJA (314–23) és RUDOLF ŠRÁMEK (323–33) munkája a névtani terminológiák kérdéskörébe enged betekintést.

LABANCZ LINDA

NAMN OCH BYGD 95. (2007), 96. (2008)**Főszerkesztő: SVANTE STRANDBERG****Kungl. Gustav Adolfs Akademien, Swedish Science Press,
Uppsala, 2007. 168 lap; 2008. 231 lap**

1. A *Namn och Bygd* [Név és Vidék] című folyóirat az onomasztika első periodikája. Első száma 1913-ban jelent meg Uppsalában; szerkesztői ANDERS GRAPE, OSKAR LUNDBERG, JÖREN SAHLGREN és THORSTEN ANDERSSON voltak. Jelenleg SVANTE STRANDBERG irányításával jelenik meg. A folyóirat helynévtani tárgyú tanulmányok mellett kisebb írásokat és recenziókat is tartalmaz. (A svéd névkutatásról GYÓRFFY ERZSÉBET munkájában olvashatunk bővebben: *Névtani Értesítő* 29: 247–57).

2. Tanulmányok. – 95. szám: T. ANDERSSON tanulmányából megtudhatjuk, hogy a svédben az *AI-* elem képzett tó- és folyónevekben a hömpölygő, áradó vízre, helynevekben pedig az elárasztott földre utalhat (5–13). E. NYMAN arról ír, hogy a *Skandinavien* és a *Skåne* földrajzi nevek a **skapjan-* 'kárt okoz, tönkretesz' igéből jöttek létre (15–21). S. FRIDELL a középkorban, a *-hög* szóelemet még tartalmazó földrajzi nevekben (pl. *Malmö*, *Grevie*, *Hyllie*) végbement fonológiai változásokról és e nevek akkori stílusvariánsairól értekezik (23–8). L. ELMEVIK egy svéd falu, *Gödåker* nevére két magyarázatot ad: a 'termékeny föld' vagy a 'pogány papnő' jelentésű ósvéd szavakat véli felfedezni benne. Mindkét megoldás összefüggésbe hozható egyfajta termékenységi kultusszal (29–38). M. G. LARSSON azt bizonyítja, hogy *Vallsgårde* településnek volt egy korábbi neve: *Vi*, melynek jelentése 'szentély, templom' (39–48). B. JØRGENSEN dán nyelven a dán *Tølløse* falu nevééről értekezik, mely feltevése szerint a falu dombos felszínére utal (61–7). L. ELMEVIK azt fejti ki, hogy a svéd *Trosa* város neve a *Trosaån*-folyó nevéből eredeztethető, melynek alapja a 'lomha' jelentésű ősi skandináv szó (69–74). S. FRIDELL *Lessebo* település és a *Läen*-tó nevét a 'védett tó' jelentésű *Lä* szóra mint közös eredetire vezeti vissza (75–81). S. NYSTRÖM tollából olvashatjuk M. LÖFDAHL Tanum terület természetes neveivel foglalkozó PhD-disszertációjának bírálatát (49–60). – **96. szám:** Tíz helynévi témájú tanulmányt olvashatunk e kiadványban. T. ANDERSSON német nyelven a dán szigetek egy csoportjának összefoglaló nevééről, *Eygotaland*-ról (5–11), L. ELMEVIK pedig a Gotland svéd sziget helyneveiben igen gyakori *-städe*, *-städar* szóelemről ír (13–24). H. BJØRVAND az *Oslo* név eredetére ad több lehetséges magyarázatot (25–34). L. ELMEVIK azt bizonyítja, hogy a *Tierp* helynév jelentése 'kettévált orom' (35–45). S. FRIDELL arra világít rá, hogy a *Hå*, *Håtuna* és *Hahai* helynevek közös tövének jelentése 'folyó vagy tó által elöntött terület' (47–59). H. BJØRVAND egy norvég tó, *Mjær* nevééről azt állapítja meg, hogy szótöve a **mer-/mar-* 'összetör', ami arra utal, hogy a tó partját kavicstörmelék borítja (61–5). P. SJÖBLOM angol nyelven modern finn vállalatok neveinek struktúrájáról, jelentéséről és funkciójáról ír (67–82), S. FRIDELL pedig a *-löv* szóelemet tartalmazó svéd helynevek osztályozásáról (83–7). S. STRANDBERG feltevése szerint a *Bärle* helynév jelentése 'folyó a meredek szakadéknál' (89–93). S. FRIDELL azt fejti ki,

hogy a *Tjurken*-tó nevének jelentése 'jó, kedves, jótékony', mely feltehetőleg arra utal, hogy a tó bővelkedett halakban (95–100).

3. A tanulmányok után J. SANDNES (2007: 83–9), B. TJÄDER és K. ZILLIACUS munkásságának méltatása olvasható (2008: 101–10). S. NYSTRÖM az észak-európai névkutatás 2006-os (2007: 91–113), P. VIKSTRAND pedig 2007-es eredményeiről ad összefoglalót (2008: 111–31).

Adalékok. – E rovat a 96. szám újítása. S. FRIDDEL a *Marsholm*, S. STRANDBERG pedig a *Frostågarden* helynévről ír benne (133–8).

Recenziók. – A két szám összesen 49 nemzetközi névtani kiadványt ismertet.

A folyóiratot a szerzők elérhetősége, a beérkezett kiadványok felsorolása és a rövidítésjegyzék zárja. A 96. szám továbbá közli a fent tárgyalt két számban szereplő helynevek mutatóját is.

HELTOVICS ÉVA

STUDIA ANTHROPONYMICA SCANDINAVICA

Tidskrift för nordisk personnamnsforskning. Swedish Science Press, Uppsala

24. (2006) 143 lap, 25. (2007) 185 lap, 26. (2008) 169 lap

Szerkesztők: EVA BRYLLA – LENA PERSON

1. Általános jellemzők. – Skandinávia és Finnország névtani folyóirata, a *Studia Anthroponymica Scandinavica* (a továbbiakban: SAS), elsősorban a személynévvel kapcsolatos kutatásokra fókuszál. A folyóiratot THORSTEN ANDERSSON és LENA PETERSON alapította 1983-ban; 2001-től – a dán, a finn és a norvég társszerkesztőkkel (EVA VILLARSEN MELDGAARD, OLA STEM SHAUG, RITVA VALTAVUO-PFEIFER) együttműködve – EVA BRYLLA és LENA PETERSON, az uppsalai egyetem munkatársai szerkesztik.

A SAS fő célja, hogy a skandináv névtani kutatásoknak adjon teret, de ritkábban angol, német vagy orosz névtani tanulmányokat is megjelentet. A SAS a személynév kutatásnak, illetve az ahhoz kapcsolódó társtudományoknak kíván tudományos fóruma lenni. A terminológiai és a módszertani kutatások mellett a névadással kapcsolatos demográfiai, etnológiai, genealógiai, történelmi, irodalmi, pszichológiai és vallástudományi munkákat is közöl.

A folyóiratban megjelenő tanulmányok nyelve jellemzően valamely skandináv nyelv (leggyakrabban a svéd), de olvashatunk német és angol nyelvű cikkeket is. A nem angol nyelvű munkák előtt vagy után a tanulmányok rövid összefoglalóját olvashatjuk angolul.

A folyóirat évente egyszer jelenik meg, 140–190 oldal terjedelemben. Az egyes kötetekben jellemzően négy-öt hosszabb tanulmány található, amelyeket a rövidebb ismertetések és az éves szakirodalmi összefoglaló követ. Az ismertetésekben a skandináv és a nemzetközi névtani kutatások újabb eredményeit kísérelhetjük figyelemmel. A benyújtott kéziratok kettős, anonim lektoráláson mennek keresztül.

Az alábbiakban három évfolyam (24–26) tartalmának az ismertetése következik. A bemutatott kötetekben olvasható tanulmányok többsége történeti névtannal és/vagy személynévadással foglalkozik, de találhatunk terminológiai és módszertani munkákat is.

2. Történeti névtan és etimológia. – A történeti munkák közé tartozik EVERT MELEFORSnak a *Jakob* név gotlandi használatát ismertető tanulmánya (24: 5–21). A szerző az apostol nevének és névváltozatainak a korai népszerűségét és kelet-skandináviai elterjedését vizsgálja. Külön figyelemben részesíti a név *Jakaupr* alakját. Rámutat, hogy a fenti alakban előforduló *au* hangkapcsolatot kizárólag a gotlandi rúnikus vésetekben lelhetjük fel. LENA PETERSON (25: 5–19) két személynévi végelem, az óskandináv *-mundr* és *-mundi* eredetével foglalkozik. A viking kor rúnikus anyagának alapos áttekintését követően rávilágít, hogy csak két személynév, az *Ámundi* és az *Ömundi* sorolható az ógermán eredetűek közé. SCHRAMM hipotézisét követve rámutat, hogy a germán *-mund-* személynévelem eredetileg melléknév vagy ágens szerepű főnév lehetett (vö. **mundaz*). Másik tanulmányában (26: 47–51) a *Hyggjolf* név eredetét és variációit vizsgálja. Megállapítja, hogy az eddigi feltételezésekkel ellentétben az ósvéd *Hyggjolf* személynév visszavezethető a germán **Huʒi-wulfaz* névre. Óskandináv névtannal, a *Mordhi*, a **Mardhi* és a *Mǫrdhr* személynévekkel foglalkozik STEFAN JACOBSON munkája (25: 21–51) is. A szerző mellett érvel, hogy míg az óskandináv *Mǫrdhr*, *Marth*, *Mardh* és *Martha* férfinévek az óskandináv *mǫrdhr* származékai, addig a *mortha* az óskandináv *mordh* szóra vezethető vissza. Ugyancsak etimológiai tárgyú MAGNUS KÄLLSTRÖM Sö 333 rúnakő-vizsgálata (25: 53–9), melyben rávilágít, hogy az *eski* szekvencia korábbi *Ēskaell*-interpretációja helytelen, s helyette az *ĒsgæiRR*-rekonstrukció mellett érvel. Másik munkájában két viking kori feliratdarab közötti összefüggésre hívja fel az olvasó figyelmét (25: 35–45). Rámutat, hogy az upplandi Kungs-Husby templom rúnaköve, valamint a Kungs-Husby falu rúnaköve ugyanazon kő darabjai; ez lehetővé teszi az eredeti rúnikus szöveg szinte teljes rekonstrukcióját. Bizonyítja, hogy a rúnakövet egy *Kaupmadhr* nevű személynék állították; a kő egyben e név legkorábbi előfordulási helye is. E személy nagy valószínűséggel Husby városában élt, ahol e kő ma is fellelhető. STAFFAN FRIDELL kutatásában (26: 25–33) négy *-thiaudh* végződésű ógót női név, a *Botthiaudh*, *Halldiaudh*, *Rodhiaudh* és *Sigdhiaudh* eredetét vizsgálja. Ezek a nevek kizárólag az ógotlandi időszakra jellemzőek, s nem rendelkeznek óskandináv megfelelővel. A morféma eredetével kapcsolatban számos elemlet létezik. FRIDELL az óskandináv 'emberek' vagy 'nemzet' jelentésű *thjódh* főnévből való származását szemantikai alapokon elveti, és a 'jó, szelíd' jelentésű ógot **thiaudhr* melléknevet tartja a név etimonjának.

3. Névadási és névválasztási szokások. – A személynévadás témakörébe tartozik KATHARINA LEIBRING dolgozata (26: 53–72). LEIBRING a 18. századi, személynévadás szempontjából Svédországban egyhangú korszak névtani szegénységének az okait vizsgálja. Megállapítja, hogy a svéd vidék a 18. században és a 19. század elején a névadás „sírhelye” volt, a vasmunkások mobilizációjával azonban névállománya változatosabb lett. Névadással és névválasztással foglalkozik DAMARIS NÜBLING és KONRAD KUNZE (24: 53–85). Kutatásukban a *Müller*, a *Meyer* és a *Schmidt* német családnevek kialakulását és földrajzi elterjedését vizsgálják. Elsődleges céljuk egy számítógépes családnév-földrajz kifejlesztése a német családnév-atlasz-projekt keretében. A muszlim személynévek dániai elterjedését, megoszlását és terminológiai kérdéseit tárgyalja EVA VILLARSEN MELDGAARD (24: 87–94). A szerző összesen 1125, Dániában használatos muszlim személynévet vizsgál meg. Felállítja, majd a névjelentésekkel összefüggésben értékeli a vizsgált nevek nemek szerinti gyakorisági sorrendjét. GUDHRÚN KVARAN a keresztény női nevek izlandi elterjedését vizsgálja, az 1703-as népszámlálástól a 20. század végéig

(25: 61–74). A bibliai eredetű neveket nemcsak időbeli, hanem területi eloszlásuk szerint is csoportosítja, s rámutat, hogy a keresztény nevek elsősorban az ország nyugati területein voltak népszerűek. Korpuszában 25 név szerepel, közülük azonban ma mindössze 13 használatos. FJODOR USPENSKIJ a Rurik-dinasztia névadási hagyományait vizsgálja (26: 5–21). Bemutatja, hogy a premongol időszakra jellemző világi-keresztény kettős névadást miként váltja fel (a kettős név megtartása mellett) a teljes-ségében keresztény nevek sora. USPENSKIJ arra is rávilágít, hogy a névadás miként determinálta az utód helyét az Oroszország első cárjait adó uralkodóházon belül, s így módon miként vált a névadás története a Rurik-dinasztia történelmévé. Irodalmi névadással foglalkozik EMILIA ALDRIN (25: 75–93): Klas Östergen „En decemberdröm” című forgatókönyvében a névadási típusok és mintázatok mellett a funkciók szerepét, illetve a mozgófilm névadási sajátosságait is vizsgálja. A dolgozat a hagyományos statisztikai elemzés és értékelés mellett kitér a metodológiai problémákra, valamint azok lehetséges megoldásaira is.

4. Terminológia, módszertan és jogszabályozás. – A terminológiai kutatások közé tartozik THORSTEN ANDERSON tanulmánya (24: 95–8), amelyben egy terminológiai hiányosságra hívja fel a figyelmünket: a *patronym* és a *matronym* fogalmak közös elnevezését keresi. Lehetséges megoldásként a görög *gononym* és a latin-görög *parentonym* kifejezéseket javasolja, a kettő közül is inkább az utóbbi mellett érvelve. A skandináv névtannal kapcsolatos terminológiai kutatások összefoglalását kínálja EVA BRYLLA és VIBEKE DALBERG dolgozata (25: 119–24). A tanulmány elsődleges célja az ésszkandináv NORNA projekt bemutatása, amelynek során a skandináv országokban (illetve Finnországban) 1960-tól megjelenő névtani munkák többnyelvű terminológiai tárát építik ki. MICHAEL LERCHE NIELSEN tanulmánya (25: 95–117) a 2006-ban elfogadott dán személynévtörvény történelmi és kulturális háttérével foglalkozik. Rámutat, hogy a korábbi törvényekkel szemben a 2006-os jogszabályozás kevésbé megkötő, és jóval egyszerűbb lehetőséget kínál a névváltoztatásra. Legjelentősebb eredményének a szabad névváltoztatást tekint, amellyel már az első évben 115 ezer állampolgár élt. – A SAS 2008-as számában szerepel két hosszabb értekezés, amely a skandináv névtani kutatások általános kérdéseivel foglalkozik. STAFFAN NYSTRÖM és MATS WAHLBERG a névtani kutatások jelenlegi állapotát méri fel és értékeli az észak-európai országokban, valamint lehetőségeket keres, illetve kínál jövőbeli kutatásokra (26: 75–88; 26: 89–110). Mindkét dolgozat elsődleges célja a skandináv, s azon belül a svéd névtudomány területeinek az áttekintése a 19. századtól máig; emellett az egyes névtani alterületek tudományos célú kategorizációjával is foglalkoznak. NYSTRÖM kiemeli az országok közti együttműködések szükségességét, míg WAHLBERG a szociológia és a névtudomány szorosabb együttműködését szorgalmazza.

5. Rövid ismertetések. – A tanulmányokat mindegyik számban tíz-húsz ismertetés követi. A kötetek között találhatunk számos névtani szakkönyvet és konferenciakiadványt, de olvashatjuk tudományos folyóiratok bemutatását is. A középpontban skandináv, illetve finn szakirodalmi munkák állnak, de a folyóirat a Skandinávián kívüli névtani munkák eredményeit is igyekszik figyelemmel kísérni.

ORTNAMNSSÄLLSKAPETS I UPPSALA ÅRSSKRIFT (2008)
Szerkesztők: MATS WAHLBERG – KATHARINA LEIBRING – STAFFAN NYSTRÖM
Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala, 2008. 115 lap

1. Az IVAR MODÉER által 1931-ben alapított svéd névtani folyóirat 2008-as kötete 11 tanulmányt és két megemlékező írást tartalmaz. A folyóirat ez évi számát Karl Inge Sanderd tiszteletére ajánlották a szerzők.

2. **Tanulmányok.** – A folyóiratban szereplő 11 tanulmány nagy része helynévi témájú: LENNART ELMEVIK egy a Södermanland keleti részén fekvő falu, Trössla nevének eredetét kutatja. Tanulmányában egy 14. századi adatból indul ki, s arra a következtetésre jut, hogy a *Trössla* név régi izlandi eredetre tekinthet vissza (25–9). STAFFAN FRIDELL mindkét írásában egy-egy svéd falu nevének alakulásáról számol be. *Marstalla* (Svédország, Uppland) nevét közvetlenül az ósvéd **marstall* szóra vezeti vissza, mely rokon az óangol *meresteall* 'állóvíz' kifejezéssel. Ez utóbbi jelentése hűebben adja vissza a falu jelenkori képét, hiszen az áradások következtében gyakran alakul ki időszakos tó a közelében (37–42); *Möjbro* neve pedig feltételezése szerint viking kori hagyományokat rejt magában (43–51). Egy Mälaren-tó környéki fémdektoros kutatás kapcsán MARTIN RUNDKVIST és PER VIKSTRAND ókeresztény eredetű helynevekre lettek figyelmesek (például *Sankt Olofsåker*); írásukban ezekről, valamint az ott talált leletekről számolnak be (65–78). Södermanland településneveit veszi számba SVANTE STRANDBERG. Megfigyelése szerint ezek a kis és fiatal települések főként átvett nevekkal rendelkeznek, melyek között előfordul bibliai név (*Jeriko*), más országbeli terület neve (*Pommern*), de akár svéd városokhoz, palotákhoz kapcsolható név is (például *Torshälla*) (79–88). MATS WAHLBERG tanulmányában azt mutatja be, hogy az őskori ismeretek hogyan jelennek meg a helynevekben. Elemzésében érinti a vadászat és a csapdaállítás, az út- és a hídépítés, valamint a vasfeldolgozás területeit (89–102).

A kötetben két tanulmány választotta témájául a személynevek vizsgálatát. EVA BRYLLA a svéd családnevekről ír, különös tekintettel a helyesírássra. Említést tesz a svéd névkészletre jellemző hagyományokról, mint például az *ä* hang írásbeli helyettesítése *e*-vel, vagy akár a *h* és *z* betűk díszítő funkciója (9–14). A másik személynévi témájú cikkben SONJA ENTZENBERG a Svédországban használatos írói ál- és művésznevek 1870–1920 közötti használatáról értekezik; ebben az időszakban tértek át az írók először az álnevek, majd a teljes nevek használatára (29–35). LENNART ELMEVIK másik írása az ostergötlandi síremléken található *uilinsPat* feliratot értelmezi a névtan segítségével. Különbőle magyarázatok léteznek: az egyik egy férfinévet sejt mögötte, míg egy másik az *akar* ige személyragos alakját. A szerző véleménye szerint az *uilin* férfinév, mely egy 'tehetséges a varázslásban' jelentésű melléknévből származik (22–4). KATHARINA LEIBRING egy összeírás alapján a századforduló környékén előforduló szarvasmarhaneveken kívül az olyan, itt előforduló tipikus névadási módokat is vizsgálja, mint például a férfinévből képzett női név vagy az átlagos női nevek különböző változatai (51–6). STAFFAN

NYSTRÖM egy 2008-as előadás írásos változatában egyéni környezetéből vett példákon keresztül jut általános névtani következtetésekre (57–64).

A kötet végén két megemlékezést olvashatunk. LENNART ELMEVIK Karl Inge Sandredre emlékezik életének rövid bemutatásával (103–6), STAFFAN NYSTRÖM pedig Nils-Gustaf Stahre munkásságát foglalja össze az elhunyt tiszteletére (107–10). A kötet a folyóirat munkatársainak bemutatásával és a szerzőknek szóló tudnivalók ismertetésével zárul.

KLEIN LAURA

ZUNAMEN/SURNAMES 3. (2008)

Zeitschrift für Namenforschung/Journal of Name Studies

Főszerkesztő: SILVIO BRENDLER

Baar-Verlag, Hamburg, 200 lap

1. A folyóirat az előző évekhez hasonlóan két füzetben jelent meg, és rovatai is a megszokottak: tanulmányok, kisebb közlemények, köszöntések és visszaemlékezések, ismertetések. A főszerkesztő, SILVIO BRENDLER bevezető írásaiban egyrészt a német családnévanyagot jelentősen gazdagító keleti nyelvekkel foglalkozó tanulmányokat ajánlja az olvasók figyelmébe (5–6), másrészt arra int, hogy a családnév (*Familienname*) és a vezetéknév (*Nachname*) terminus nem mindig helyettesítheti egymást; jó példa rá az izlandi névrendszer (l. alább).

2. A két kötetben található nyolc tanulmány többsége német nyelvű. Az egyetlen kivételt ALMA RAGUSKAITĖ (29–37) eredetileg litván nyelven íródott munkája jelenti, amelyet a folyóirat angol fordításban közöl. A szerző a legnagyobb litván városok 16–18. századi iratai alapján megállapítja, hogy a családnevek használata a különböző társadalmi rétegeknél különböző időben jelenik és szilárdul meg: először a nemességnél, utána a városi polgárságnál, legvégül a parasztságnál talál öröklődő családneveket a forrásokban. Szintén távoli vidékre kalauzol bennünket GUÐRÚN KVARAN, aki az izlandi vezetékevek történetét és a törvényi szabályozás körüli vitákat követi nyomon a kezdetektől napjainkig (114–23). A tanulmány végkövetkeztetése az, hogy bár Izlandon még ma is az apai és az anyai nevek tradíciója a legerősebb, és a névtörvény legújabb változatának értelmében még mindig nem lehet fölvenni családnevet, a betelepülő külföldiek növekvő számának köszönhetően a családnevek száma mégis folyamatosan nő, így új névrendszer van születőben.

ANDREA BRENDLER egyik tanulmánya (8–28) a németbe bekerült olasz családneveket vizsgálja. Először a 12–13. században megindult németországi olasz bevándorlás történetét vázolja fel, majd szinkrón vizsgálattal állapítja meg, hogy az olasz nevek ma gyakran az eredeti írásmóddal és az eredetihez hasonló kiejtéssel használatosak a német környezetben, de nem ritka az írásforma németesedése és a hangsúlyozás megváltozása sem. A szerző másik írása (108–12) Benito Pérez Galdós „Tristana” című regényét vizsgálja névtani szempontból: a regényből idézett részletekkel igazolja, hogy a főhős, Tristana

Reluz vezeték- és utónevének komplex kapcsolata (*triste* 'szomorú, bánat', *relucir* 'csillog, ragyog') hogyan tükröződik a cselekmény síkján.

CHRISTIANE SCHILLER (38–58) a német családnevek között nem túl gyakori, ám a viselők számát tekintve mégis számottevő előfordulású porosz-litvániai eredetű családneveknek és azok rendszerének történeti változását mutatja be. A tanulmány a régi négyes tagolódással (férfi családnév, asszonynév, férfi és női apai név) és a modern hármas rendszerrel (családnév, asszonynév, női apai név), a Németországban fellelhető porosz-litván eredetű nevek történeti rétegeivel, a németesedésnek, valamint a családnevekből alkotott apai névi és kicsinyítő képzős alakoknak a formai jellemzőivel és a nevek motívációs köreivel is foglalkozik.

WALTER WENZEL egyik írása (59–74) egy ritkán kutatott terület, az óvónevekből alakult családnevek kérdéseit elemzi. Vizsgálati anyagát a szerző két, szorb személyneveket bemutató monográfiájának *ne-* és *ni-* tagadópartikulát tartalmazó, valamint bizonyos állat- és növénynevekből alakult családnevei adják. Szintén elsősorban a szorb nevekre fókuszál WENZEL másik, színes térképmellékletekkel ellátott tanulmánya (151–65), amelyben a német erdei méhészek nyugati szláv eredetű családnévanyagát vizsgálja 14–18. századi források alapján.

A Zunamen 2008-as évfolyamának van magyar vonatkozású munkája is, VINCZE LÁSZLÓÉ, aki a magyar családnév kutatás történetét foglalja össze (124–49). Tanulmányának elején a magyar családnév rendszer alakulásának legfontosabb korszakait vázolja fel, majd történeti és leíró családnévgyűjteményeket mutat be. Az utóbbi csoportba tartozó, 1975–2004 között megjelent, egy-egy település személynévanyagát átfogó 374 munkát (vár)megyeenként felsorolva közli. Ezt követően röviden szól a 19. századi családnév kutatásokról, majd jóval részletesebben a 20. századi vizsgálatokról, külön hangsúlyozva a jelenkori leíró kutatások eredményeit, módszereit és távlatait. Végül szót ejt a magyar családnév kutatások problémáiról és főbb feladatairól is. A tanulmányt gazdag irodalomjegyzék egészíti ki.

3. A kisebb közlemények rovatában (76–8 és 168–72) SILVIO BRENDLER fejtegeti két részben a Történeti német keresztnév könyv és a német családnév kutatás viszonyát, és rámutat az együttműködés szükségességére.

A folyóirat Willy van Langendonkot 70., Jürgen Udolphot 65. születésnapja alkalmából köszönti (80–8), és tiszteleg a 2008-ban elhunyt Henrike Knörr emléke előtt (175–7).

Mindkét kötetet ismertetések zárják (89–100, 179–200), amelyek angol, amerikai, német, olasz, litván és bolgár névtani munkákat mutatnak be.

KOZMA JUDIT

MEGEMLEKEZÉS

IN MEMORIAM KÁZMÉR MIKLÓS 1921–2009

Kázmér Miklóst tiszteltem és szerettem. Tiszteltem mint tanáromat, első nyelvjárási lejegyzéseim szigorú bírálóját, mint nagy tudású, széles látókörű névtanost, sok tekintetben példaképemet. Szerettem mint tanszéki kollégámat, mint munkatársat a „Magyar nyelvjárási olvasókönyv” készítése közben, mint a filológiai pontosságra törekvő adatgyűjtőt és közzetevőt. Mindennyi közvetlen kapcsolat után is nagyon keveset tudok róla. Magáról alig beszélt, mindnyájan nagyon keveset tudtunk életéről, pályája hátteréről, magánéletéről. A legszerényebb és legszorgalmasabb kutatója volt a magyar névtudománynak. Szerénységét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy önmagától soha nem beszélt az Esterházy családdal való kapcsolatairól. Amikor Esterházy Lujza „Szívek az ár ellen” című, 1991-ben megjelent memoárjában megemlékezett róla, további érdeklődésemet kedves mosollyal és néhány elterelő szóval próbálta kielégíteni. Pedig megtudhatuk a főnti visszaemlékezésből, hogy annak az Esterházy János grófnak a fiai mellett volt nevelő tanár a háború alatt, aki egyedül maradt magyar képviselője a pozsonyi parlamentnek 1939–1944 között, aki egyedül szavazott a Szlovákiában bevezetett zsidótörvények ellen, akit a németek halálra kerestek 1944-ben, akit az oroszok ítéltek tíz év kényszermunkára, az újból megalakult csehszlovák államban meg halálra, s végül a börtönben halt meg. Ezek után érthető, hogy Kázmér Miklósnak el kellett jönnie Pozsonyból.

Budapesten Pais Dezső, volt tanára vette pártfogásába. Munkát adott neki az akkori Pázmány Péter Tudományegyetemen (a mai ELTE-n) és a nyelvészeti kutatásokban. Részesé lett a Benkő Loránd és Lőrincze Lajos által szerkesztett „Magyar nyelvjárási bibliográfia” adatgyűjtő munkálatainak, tagjává vált „A Magyar Nyelvjárások Atlasza” kutató közösségének. (Ő volt az orosházi kutatópont kérdezője, de akkor még nem ismerhettem meg, csak később került ez szóba, amikor megtudta onnani származásom.) Pais Dezső, de talán még inkább Benkő Loránd Nyárad menti helynévkutatásának hatása alatt kezdett foglalkozni a névtudománnyal, pontosabban az Alsó-Szigetköz földrajzi neveinek összegyűjtésével. A gazdag történeti és jelenkori adattárra épült munka 1957-ben jelent meg. Földolgozásának és rendszerezésének alaposságán kívül a „Bevezetés”-ben kifejtett elvi állásfoglalásai igényelnek fokozott figyelmet a mai névtanosoktól is. Szerinte a névtudomány feladata „A névadás indítékainak felderítése, a névalkotó eszközök rendszerének felismerése, a névtípusok szétválasztása, abszolút és relatív (típuson belüli és az egész névanyaghoz viszonyított) megterhelésük felmérése stb.” Mi ez, ha nem az önálló névtudomány megteremtésének igénye, egy új tudományterület alapjainak lerakásához való hozzájárulás?

Ennek szellemében írta meg monográfiáját „A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század” címmel. Végtelen szorgalmát bizonyítja az a közel kétszáz lapnyi adattár, amely mintegy háromezer településnév különböző időszakokból és forrásokból való tízezernyi följegyzését tartalmazza. Szorgalmas kutató tevékenységének azonban nem csak ez a bizonyítéka. Monumentális munkája, a „Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század” nem szorul bemutatásra a névtant bármikor és bárhol művelő kutatók számára. Néhány statisztikai számadatára azonban hadd hívjam föl a figyelmet! Könyve 1172 lap terjedelmű, apró betűs kötet. Bevezetése szerint „millió nagyságrendű” anyagból válogatta a közzétett adatokat. Természetesen csak becsülni lehet ezek számát, de véleményem szerint a százezret jóval meghaladja, 120-150 000 között lehet az a különböző névalakmennyiség, amely szerepel a könyvben. Mindezek igazolják a „legszorgalmasabb” kutatót illető kijelentésemet, de nem csak egyszerűen ennek az eredménye e hatalmas munka. Mindegyik névhez olyan etimológiai tájékoztatást fűzött a szerző, amely alapos kutatómunkára, gazdag tapasztalatokra és elmélyült nyelvtörténeti ismeretekre épül. Igazi névtanoshoz illőn a név eredete, etimológiai magyarázata mellett megadta a névadás motivációját, a keletkezés lehetséges okát vagy okait is. Ez jóval túlmutat egy alak- és helyesírás-történeti szótár keretein; jóval többet ad, mint amit várt tőle a magyar névtudomány, nyelv- és történettudomány.

A következő, szintén nagy türelmet és sok időt igénylő munka a tudományok mind-egyikében a bibliográfia készítése. Valaha a Magyar Nyelv szerkesztői időszakonként összefoglaltatták egy-egy részterületnek a publikációkban megnyilvánuló történetét, eredményeit az adott kutatások valamely jó ismerőjével és szakértőjével. Kázmér Miklós kétszer is elkészítette a magyar helynévkutatás egy-egy évtizednyi időszakának szakirodalmi áttekintését. Aki készített bibliográfiát, az tudja csak igazán értékelni az efféle munkába fektetett időt és energiát! Meg természetesen az, aki használja ezeket az összefoglalásokat. A rövidebb időszak áttekintése lehetővé tette, hogy ne csak a közismert szakfolyóiratokban megjelent munkákat vegye számba a bibliográfia összeállítója, hanem nézzen utána a vidéki kiadványokban megjelent szakmunkáknak és a társtudományok szakirodalmában előforduló helynévtani jellegű kutatási eredményeknek is. Hihetetlen időigényes munka, s mégis igen kevésbé becsüli meg ezt a magyar tudományos közélet. Szerencsére vannak szép számmal olyanok is, akik ezért (is) hálával gondolnak Kázmér Miklósrá.

Utoljára említtem meg „Tallózás nyelvünk történetében” című kis kötetét, amely pozsonyi vendégtanársága közben született. Az 1970-es években ugyanis visszamehetett szülővárosának egyetemére tanítani. Oktatási munkája mellett tudományos ismeretterjesztő munkát is végzett. Rendszeresen tartott előadásokat az akkori Csehszlovák Rádió „Anyanyelvünk” című magyar nyelvű adássorozatában. Az igen alapos nyelvtörténeti ismeretekkel elhangzott és megírt cikkek között sok a nevekről szóló. Pontosabban: alig van olyan, amelyik ne tartalmazna helynevekre, személynevekre való utalást. Egy egész ciklus pedig kimondottan ezekről szól. Természetesen sem fölsorolni, sem bemutatni nem lehet itt valamennyit, de fölhívom a figyelmet a párhuzamos családneveket, a foglalkozásra, külső-belső tulajdonságra utaló családneveket tárgyalókra, amelyek névtani szakirodalmunknak akkor is nagy nyereségei, ha nem a tanulmányok hivatkozásokkal teli tudományos stílusában kerültek megjelentetésre, hanem tudományos igényű ismeretterjesztő munkaként.

Közel tíz évvel ezelőtt fölkerestem az akkor 80. születésnapja előtt álló Kázmér Miklóst, és megkértem, hogy segítsen önéletrajza megírásával és bibliográfiája elkészítésével egy ünneplő kötet megjelentetésében, amelynek szerkesztését örömmel végeztem volna. Végtelen szerénységére jellemző módon így utasította vissza kérésem, és beszélt le kedvesen, de határozottan ennek megjelentetéséről: „Nem értek vele egyet. Ez csak az igazán nagyoknak jár!” Ünnepeltetni sem engedte magát, amikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság születésnapjára köszöntést tervezett tartani számára. Talán igaza volt. Legszébb ünneplés, ha tanulunk tőle, és leghálásabb formája a megemlékezésnek, ha ismerjük munkáit, merítünk belőlük, idézzük azokat és hivatkozunk rájuk.

HAJDÚ MIHÁLY

TÁJÉKOZTATÓ

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. Kérjük szerzőinket, hogy a Névtani Értesítőbe szánt írásaikat **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc formátumban juttassák el szerkesztőségünk címére. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű **tartalmi** összefoglalót is illesszenek (az angol nyelvű kivonatok számára). A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítésére tüntessék fel **elérhetőségüket**: postai és e-mail címüket, telefonszámukat. – Folyóiratunk egységes arculatának érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott főbb szerkesztési elveket.

2. A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is.

A szövegben **alkalmazandó kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé*-ből, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI GÉZA szerk., GYÖRFFY-nél stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és lábjegyzeteket is csak indokolt esetben használjunk.

A **mondanivaló tagolásának** leggyakoribb eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1.**, **2.** stb. A legfőbb gondolati egységeket emellett üres sorok választhatják el egymástól. A további tagolás eszközeként megfelelő mértékkel alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2.**, **1.2.1.**, **1.2.2.** stb. Különösen a rendszerezések során használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek. Ezeket az eszközöket fejezetcímekkel is kombinálhatjuk; ezek csupán félkövér szedésükben térnek el a szokásos betűtípustól. – A szöveg megformálása során általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

3. A felhasznált irodalomra szövegközben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. – A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű esetén: (KIVINIEMI 1971), (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–3). Többkötetes mű esetén: (GYÖRFFY 1: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (BENKŐ 1997a), (BENKŐ 1997b: 62–3) stb. – A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt s itt bevezetett rövidítések is használhatók: (FNESz.⁴), (Gy. 4: 290), (MGr. 344) stb. Ezek közül a fontosabbak olvashatók a kiadványunk végén található „Fontosabb rövidítések” alatt, a többi az irodalomjegyzékben feloldandó. – A „tölgyes” oldalak megadásában a számok elején ismétlődő számjegyeket egyszerűsítésképpen elhagyjuk (121–233, de 121–33 és 121–4). – A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelben közöljük, s nem kurziváljuk (A „Magyar utónévkönyv” új kiadásában, Az „Egri csillagok”-ban stb.).

A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a fontosabb, illetve hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmányként, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást. A feloldandó rövidítéseket is betűrend szerint soroljuk be, azok feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

Bm. ÁFI. = Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.

MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest.

ZMFN. = PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF szerk. 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg.

Első helyen a szerző(k) teljes neve áll, kiskapitálissal. Több szerző esetén a neveket nagyköjtőjellel kapcsoljuk egymáshoz. Külföldi szerző esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Pl.:

KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba.

KIVINIEMI, EERO 1971. *Suomen partisiippinimistöä*. Helsinki.

A szerző(k) nevét követi a megjelenés éve. A kettő között nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több munka megkülönböztetésére az évszámot a hivatkozások kapcsán már említett módon, a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–54.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. 62–70.

A szerző(k) nevét és az évszám megadását követi a cím, melyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között ugyancsak pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest.

A cím után adjuk meg a megjelenés helyét. Folyóiratban, periodikában megjelent tanulmány esetében tehát a folyóirat, periodika nevét (dőlt betűvel). Az évfolyamot is

jelöljük, az adott számot pedig az éven belül nem folyamatos lapszámozású kiadványoknál szintén feltüntetjük. Így járunk el a Névtani Értesítő esetében is. Pl.:

- F[ÁBIÁN] P[ÁL] 1957. Külföldi városok nevének használatáról. *Magyar Nyelvőr* 81: 504–5.
 HAJDÚ MIHÁLY – MEZŐ ANDRÁS 1979. Köszöntjük az olvasót! *Névtani Értesítő* 1: 3–5.
 MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1997. Vissza a nemesi előnevekkel? *Magyar Nemzet* szept. 17: 4.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét, a kötet címét (dőlt betűvel) és a kiadás helyét adjuk meg. Az egy szerző gyűjteményes kötetéből hivatkozott tanulmány is megfelelően jelölhető. Pl.:

- KÁLMÁN BÉLA 1970. Amerikai magyar helynevek. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások*. NytudÉrt. 70. Budapest. 42–5.
 SZABÓ T. ATTILA 1971/1980. A marosvásárhelyi személynév-anyag becejellegű elemei a XVII. század első felében. In: Uő: *Nép és nyelv*. Bukarest. 73–101.

Önálló kötetek címléírása az említett példákhoz hasonlóan alakul. Sorozatban megjelent kiadvány esetében a (dőlt betűvel szedett) cím után a sorozat címét és a kiadvány sorszámát adjuk meg, továbbá a kiadás helyét. A kiadót az egyszerűség kedvéért általában nem tüntetjük fel. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

- MELICH JÁNOS 1914. *Keresztneveinkről*. MNyTK. 15. Budapest.
 HOFFMANN ISTVÁN ed. 2001. *Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 1a–b. Debrecen–Helsinki.
 ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. MND. 12. Budapest.
 J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
 TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat, ELTE BTK.

4. Az itt nem tárgyalt, **egyéb kérdésekben** (amennyiben nem állnak ellentétben a jelen tájékoztatóval) hasznos tanácsokkal szolgálhatnak a következő munkák: BENKŐ LORÁND: Tudnivalók a Magyar Nyelv közleményeinek alakításmódjához (MNyTK. 129. Budapest, 1972) és GYURGYÁK JÁNOS: Szerzők és szerkesztők kézikönyve (Budapest, 2005²). Egyebekben (pl. írásjelhasználat) az AkH.¹¹, azaz a helyesírási szabályzat elvei a mérvadóak.

A SZERKESZTŐ

FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK¹

- ÁrpSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–74. *A magyar nyelv szótára* 1–6. Pest.
- CS. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3, 5. Budapest.
- CSÁNKI-index = ÖRDÖG FERENC 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Budapest.
- ÉKsz. = JUHÁSZ J. – SZÓKE I. – O. NAGY G. – KOVALOVSKY M. szerk. 1978. *Magyar értelmező kézi-szótár*. Budapest.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Budapest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS 1914–44. *Magyar etymologiai szótár*. Budapest.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1993–97. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Budapest.
- FNESz.⁴ = KISS LAJOS 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Budapest.
- HT. = *Helynévtörténeti tanulmányok*. Sorozat. Debrecen.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005–. *Korai magyar helynévszótár (1000–1350)* 1–. Debrecen.
- MND. = *Magyar Névtani Dolgozatok*. Sorozat. ELTE, Budapest.
- MNy. = *Magyar Nyelv*. Folyóirat. Budapest.
- MNyj. = *Magyar Nyelvjárások*. Évkönyv. DE, Debrecen.
- MNyTK. = *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. Sorozat. Budapest.
- MSza. = *Magyar Személynévi Adattárak*. Sorozat. ELTE, Budapest.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF szerk. 1893–1901/2003. *Magyar tájszótár*. Budapest.
- NévtÉrt. = *Névtani Értesítő*. Budapest.
- Nyr. = *Magyar Nyelvőr*. Folyóirat. Budapest.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND 1890–3. *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. Budapest.
- NyudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*. Sorozat. Budapest.
- OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–6. *Magyar oklevél-szótár*. Budapest.
- OU. = *Onomastica Uralica*. Sorozat. Debrecen.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941/1994. *Magyar szófejtő szótár*. Budapest.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA szerk. (ill. VÁMSZER MÁRTA, majd KÓSA FERENC főszerk.) 1975–[2005]. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–[12]. Bukarest, ill. Budapest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA főszerk. 1979–[2002]. *Új magyar tájszótár* 1–[4]. Budapest.

¹ Az itt fel nem sorolt, a névtani, nyelvészeti munkákban rövidítve előforduló szakirodalmi és forráshivatkozásokra az egyes tanulmányok mellett l. az említett szótárak irodalom-, illetve rövidítésjegyzékét.

SZÁMUNK SZERZŐI

Bárth M. János, Budapest, e-mail: janos.barth@gmail.com.
Bauko János, Nyitra (Szlovákia), e-mail: baukoj@gmail.com.
Berényi Zsuzsanna Ágnes, Budapest, e-mail: bermatsz@freemail.hu.
Bölcskei Andrea, Budapest, e-mail: bolcskeiandrea@hotmail.com.
Dénes György, Budapest, e-mail: denes.gyorgy@freemail.hu.
Fábián Zsuzsanna, Budapest, e-mail: fabia@ludens.elte.hu.
Farkas Tamás, Budapest, e-mail: farkast@ludens.elte.hu.
N. Fodor János, Budapest, e-mail: nfodorj@gmail.com.
Földi Gábor, Piliscsaba, e-mail: foldigabor@yahoo.com.
Gulyás László Szabolcs, Debrecen, e-mail: gulyaslsz@freemail.hu.
Györffy Erzsébet, Debrecen, e-mail: egyorffy@gmail.com.
Hajdú Mihály, Budapest, e-mail: hajdumiska@freemail.hu.
Hári Gyula, Veszprém, e-mail: har6258@mail.iif.hu.
Hegedűs Attila, Piliscsaba, e-mail: hegedus.attila@btk.ppke.hu.
Heltovics Éva, Budapest, e-mail: elevenhold2@freemail.hu.
Hoffmann István, Debrecen, e-mail: hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu.
Kálnási Árpád, Debrecen.
Kecskés Judit, Miskolc, e-mail: bolkecsi@uni-miskolc.hu.
Kiss Magdaléna, Órbottyán, e-mail: kissmagdo@yahoo.ca.
Klein Laura, Budapest, e-mail: lauraklein86@gmail.com.
Kozma Judit, Budapest, e-mail: kozmajudit82@gmail.com.
Labancz Linda, Budapest, e-mail: linda1899@hotmail.com.
Mizser Lajos, Nyíregyháza, e-mail: mizserla@zeus.nyf.hu.
K. Németh András, Paks, e-mail: knemethandras@yahoo.co.uk.
Papp Kornélia, Budapest, e-mail: kornelia.papp@gmail.com.
Pásztor Éva, Debrecen, e-mail: ecabunda@gmail.com.
Raátz Judit, Budapest, e-mail: raatz.judit@vnet.hu.
Rancz Teréz, Kézdivásárhely, e-mail: rancz_t@yahoo.com.
Reszegi Katalin, Debrecen, e-mail: kataszakall@freemail.hu.
Roják Vince, Som (Ukrajna), e-mail: rojakvince@citromail.hu.
Sarnowska-Gieffing, Irena, Poznań (Lengyelország), e-mail: sarna@amu.edu.pl.
Sebestyén Zsolt, Nyíregyháza, e-mail: sezs@freemail.hu.
Slíz Mariann, Budapest, e-mail: mariannsliz@gmail.com.
Szilágyi-Kósa Anikó, Veszprém, e-mail: szilagyi.barnag@invitel.hu.
Tóth Valéria, Debrecen, e-mail: vali@mnytud.arts.unideb.hu.
Varga Józsefné Horváth Mária, Győr, e-mail: vargam@atif.hu.
Vincze László, Budapest, e-mail: laszlovinczedr@yahoo.com.
Vörös Ferenc, Győr, e-mail: voros99@freemail.hu.

CONTENTS

ARTICLES

RESZEGI, KATALIN: On mental representation of proper names	7
RANCZ, TERÉZ: Motivations for name giving in Felső-Háromszék (Transylvania) and the importance of names among identity markers	17
FARKAS, TAMÁS: The system of family names, their use, and changes to them in a linguistic-cultural contact situation	27
GULYÁS, LÁSZLÓ SZABOLCS: Further data related to the problems of giving personal names in medieval market towns	47
MIZSER, LAJOS: Place and personal names of villages belonging to Mukachevo Castle in 1570.....	63
VARGA-HORVÁTH, MÁRIA: 18th-century family names of Győr and Kapuvár	69
HELTOVICS, ÉVA: Motivations for giving nicknames among the young in Budapest	83
SLÍZ, MARIANN: The effects of the cult of the Three Magi on naming practices in medieval and early modern times.....	91
DÉNES, GYÖRGY: Pest pataka.....	105
K. NÉMETH, ANDRÁS: <i>Vörösegyházi-kereszt</i> ‘cross of the red church’ – <i>Vörös- körösztfa</i> ‘red cross’: A special case of surviving place-name motivation.....	113
BÖLCSKEI, ANDREA: State names and state nicknames in the United States. The Hungarian translations of US state names.....	119
KOZMA, JUDIT: The semantics of Hungarian and German popular names for stars and star constellations	143
RAÁTZ, JUDIT: A recent type of object name: naming shields of the Budapest Underground’s 4 th line	157
BERÉNYI, ZSUZSANNA ÁGNES: Changes in the names of Masonic Lodges	165
ROJÁK, VINCE: Goat names in six Hungarian settlements of the Sub-Carpathian region, Ukraine	171

ONOMASTICS AND EVENTS

TÓTH, VALÉRIA: Theory and method in historical settlement name research with especial regard to the changes of settlement names	175
VÖRÖS, FERENC: Comments on the Atlas of Hungarian Family Names in preparation	185
SEBESTYÉN, ZSOLT: Explaining the settlement names of the Sub-Carpathian Volóc district, Ukraine.....	199
SARNOWSKA-GIEFING, IRENA: Onomastic research at Adam Mickiewicz University, Poznań	209
KECSKÉS, JUDIT: Onomastic theses at the Department of Hungarian Linguistics of Miskolc University (1996–2009)	213
PhD theses on onomastics defended in 2008: BAUKO, JÁNOS: Ragadványnév- vizsgálatok kétnyelvű környezetben (Négy szlovákiai magyar település ragad- ványnévrendszere) [Surveying nicknames in bilingual environment (Systems	

of nicknames in four Hungarian settlements of Slovakia)]; N. FODOR, JÁNOS: Északkelet-Magyarország személyneveinek komplex nyelvi elemzése (1401–1526) [Complex linguistic analysis of personal names of Northeast Hungary (1401–1526)]; SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Ungarndeutsche Personennamen im Plattenseeoberland. Eine anthroponomastische Langzeitstudie in Deutschbarnag und Werstuh [German personal names in the Balaton Uplands. Research of historical personal names among the Germans of the settlements of Barnag and Vöröstó]	217
--	-----

BOOK REVIEWS

HEGEDŰS, ATTILA: Bölcskei, Andrea – N. Császi, Ildikó eds.: Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai [Name and Reality. Proceedings of the VI. Hungarian Conference of Onomastics].....	231
HAJDÚ, MIHÁLY: Ördög, Ferenc: Válogatott tanulmányok [Selected Studies].....	236
BÖLCSKEI, ANDREA: Tóth, Valéria: Településnevek változástipológiája [Typology of changes in settlement names].....	239
PÁSZTOR, ÉVA: Kovács, Dániel: Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája [Place-names and historical topography of the settlement of Sátoraljaújhely].....	243
KISS, MAGDALÉNA: Sebestyén, Zsolt: Kárpátalja településeinek történeti helynevei [Historical place-names of the Sub-Carpathian region, Ukraine].....	248
KÁLNÁSI, ÁRPÁD: Balogh, László: Debrecen város utcanévkatasztere [Survey of the street names of the town of Debrecen].....	250
HÁRI, GYULA: Hoffmann, István – Tóth, Valéria eds.: Helynévtörténeti tanulmányok 3. [Studies on Place Name History 3.]	251
FARKAS, TAMÁS: Hajdú, Mihály: Az 1913. évi helységnévtár névvégmutató szótára [A reverse dictionary of the names included in the 1913 register of settlement names]	255
HÁRI, GYULA: The new serial of the Magyar Névtani Dolgozatok [Studies on Hungarian Onomastics].....	257
FARKAS, TAMÁS: Derdák, Ferenc – Kiss, Gábor: Térképi adatok Vas megye történeti földrajzához. Szombathely és környéke 1762–1862 [Map data to the historical geography of Vas county. Szombathely and its surroundings 1762–1862]	260
HAJDÚ, MIHÁLY: Körmendi, Géza: A Tatai Gimnázium névtára 1765–2007 [Onomasticon of Tata Secondary School 1765–2007].....	262
SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Eller, Nicole – Hackl, Stefan – L'upták, Marek eds.: Nomen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext [Names and their potential of conflict – in European context].....	264
SEBESTYÉN, ZSOLT: Csucska, Pavlo: Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник [Family names of the Sub-Carpathian Ukrainians. A historical-etymological dictionary]	267
VINCZE, LÁSZLÓ: Seibicke, Wilfried ed.: Die Personennamen im Deutschen [Personal names in the German language]	271
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Ferrari, Anna: Dizionario dei luoghi letterari immaginari [Dictionary of invented literary places].....	276
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Leino, Antti: On Toponymic Constructions as an Alternative to Naming Pattern in Describing Finnish Lake Names	279

FÖLDI, GÁBOR: Györffy, Erzsébet: Similarities and Dissimilarities between Swedish and Hungarian Hydronyms	282
Latest publications on Hungarian onomastics arrived to the editorial board of the periodical Névtani Értesítő to be reviewed	284

REVIEWS ON PERIODICALS

BÁRTH, M. JÁNOS: Pitkänen, Ritva Liisa – Saarikivi, Janne eds.: <i>Onomastica Uralica</i> 4. Borrowing of Place Names in the Uralian Languages.....	285
BÖLCSKEI, ANDREA – SLÍZ, MARIANN: Hoffmann, István – Tóth, Valéria eds.: <i>Onomastica Uralica</i> 5.	287
VINCZE, LÁSZLÓ: <i>Namenkundliche Informationen</i> 91–92. (2007)	288
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: <i>Rivista Italiana di Onomastica</i> 14. (2008).....	291
BÖLCSKEI, ANDREA: <i>Nomina</i> 31. (2008)	293
LABANCZ, LINDA: <i>Acta Onomastica</i> 49. (2008).....	295
HELTOVICS, ÉVA: <i>Namn och Bygd</i> 95. (2007), 96. (2008)	297
PAPP, KORNÉLIA: <i>Studia Anthroponymica Scandinavica</i> 24. (2006), 25. (2007), 26. (2008).....	298
KLEIN, LAURA: <i>Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift</i> (2008)	301
KOZMA, JUDIT: <i>Zunamen/Surnames</i> 3. (2008).....	302

IN MEMORIAM

HAJDÚ, MIHÁLY: In memoriam Miklós Kázmér (1921–2009).....	305
---	-----

INFORMATION

To our authors	309
Abbreviations.....	312
Contributors of this issue	313

CONTENTS	315
----------------	-----

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Periodical of the Society of Hungarian Linguistics and Institute of Hungarian
Linguistics and Finno-Ugric Studies of ELTE University, Budapest

Editorial Board:

MIHÁLY HAJDÚ (general editor)

**ANDREA BÖLCSKEI, KÁROLY GERSTNER, ATTILA HEGEDŰS,
ISTVÁN HOFFMANN, DEZSŐ JUHÁSZ, KRISZTINA LACZKÓ**

Editor:

TAMÁS FARKAS

**Studies published in this volume have been revised
by the members of the editorial board**

Technical editor:

MARIANN SLÍZ

Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE University

H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/a

Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary

Telephone: (36-1) 411-6500/5353

Homepage: www.mnyt.hu/ne

E-mail: nevert@ludens.elte.hu

No. 31

Supported by

Budapest, 2009

ISSN 0139-2190

